
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ

D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

52

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.
yayındır.

Yayın Türü
İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj
Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

www.tkidergisi.com

Kapak Tasarım
Engin DEMİR

E-ISSN 2822-2466

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Süleymaniye Mah. Avnipaşa Sokak, Nr. 5
0089894 Fatih/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

www.tkidergisi.com
www.dergipark.org.tr/tr/pub/tkidergi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlular

Prof. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Zeynep Öz

z.agdas@gmail.com

Tanıtım Sorumlusu

Doç. Dr. Nusret GEDİK

nusret.gedik@marmara.edu.tr

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*
Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 52 • 2024 GÜZ/FALL

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

52

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi
MLA International Bibliography,
Turkologischer Anzeiger
isimli uluslar arası indeksler
ve
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2024

KOCAV Adına sahibi/Owner on Behalf of KOCAV

Dr. Ali ÜREY

aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

noztoprak@fsm.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU

kemalettin.kuzucu@marmara.edu.tr

Edebiyat/Literature

Prof. Dr. Ümran AY

umran.ay@gmail.com

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Beyza KARAKAYA *krkybeyza@gmail.com*

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Prof. Dr. Uğur DEMİR

ugur1768@gmail.com

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Nursel UYANIKER

nuyaniker@marmara.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülay Ögün BEZER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İlber ORTAYLI (Galatasaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

Prof. Dr. Cemal YILDIZ Prof. Dr. Ömer ZÜLFE

Prof. Dr. Cengiz TOMAR Prof. Dr. Üzeyir ASLAN

Prof. Dr. Davut HUT Prof. Dr. Yüksel ÇELİK

Prof. Dr. Emel KEFELİ Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

Prof. Dr. Hakan TAŞ Prof. Dr. Murat ULUSKAN

Prof. Dr. Hasan AKAY Prof. Dr. Uğur DEMİR

Prof. Dr. Mehmet AÇA Prof. Dr. Ersen ERSOY

Prof. Dr. Muhammet GÜR Prof. Dr. Ozan YILMAZ

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ Prof. Dr. Hacı İbrahim DEMİRKAZIK

Prof. Dr. Ali SATAN Prof. Dr. Recep AHISHALI

Prof. Dr. Murat ELMALI Prof. Dr. Ümran AY

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN Doç. Dr. Nursel UYANIKER

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

İNGİLİZCE SORUMLULARI/ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZSÖZ

Dr. Zeynep ÖZ

ANA DİLİ SORUMLULARI/ LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ

Doç. Dr. Nusret GEDİK

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

Tarih/History

Kadir PURDE

Anonim ve Muhtasar Bir Süleymân-Nâme'nin Serencâmı
/ The Venture Of An Anonymous And Brief Sulaiman-
Name..... 1-42

Ömer Osman UMAR - Melek YENİSU

Irak Dışişleri Bakanı Naci El-Asil'in Türkiye Ziyareti
(1937) / Visit Of The Iraqi Foreign Minister, Naci El-Asil
to Türkiye (1937)..... 43-88

Sevil DERİN - Tülin YENİLİR

Charles Texier'nin Gözünden Selçuk İsa Bey Camisi /
Selçuk İsa Bey Mosque Through The Eyes Of Charles
Texier..... 89-138

Atanur KAYA

İpek Yolları Üzerinde Yer Alan Karahanlı - Selçuklu
Kervansarayları ve Gelişiminde Rol Oynayan Yapı Tipleri
/ Karakhanid And Seljuk Caravanserais on The Silk Roads
And The Building Types That Contributed to Their
Development..... 139-158

Edebiyat/Literature

- Ahmet Emin SARAÇ*
Türk Edebiyatı Tarihinin Doğuşu / The Rise of Turkish
Literary History 159-192
- Leyla ALPTEKİN SARIOĞLU*
'Çerâğı Görmeden Pervâne Olmak': Klasik Türk Şiirinde
'Kulaktan Aşık'lık / Being a Moth without Seeing the Flame:
Falling in Love through Hearsay in Classical Turkish
Poetry 193-224
- Nihat ÖZTOPRAK - Rabia SÖZER GÖKSU*
Lâmî Çelebi Dîvânı'nda Emîr Ahmed Buhârî / Emir
Ahmed Bukhari in the Divan of Lami'i Chelebi..... 225-272
- Mustafa ÇIPAN*
Klasik Türk Mûsikîsi Eserlerinin Türkçe Güftelerinin Şair,
Kaynak ve Metin Bakımından Dört Eser Üzerinden
Değerlendirilmesi / Determinations And Thoughts On
The Evaluation Of Classical Turkish Music Works In
Terms Of Their Poets, Sources And Texts Of Their Turkish
Lyrics Through Four Works 273-306
- Demet KOÇYİĞİT*
Denizden Karayı Görmek: Bir Kronotop Olarak Modern
Türk Öyküsünde Vapurda Karşılaşma Anı / Seeing The
Land From The Sea: Encounter Moments On The
Steamship As A Chronotope In Modern Turkish Short
Stories..... 307-334
- Murat ELMALI*
Kolay Dile Dilbilimsel Yaklaşım / Linguistic Approach To
Easy Language..... 335-362
- Soner ATALAN*
Eski Türkçe *Kara Bodun/Bodun Kara* İkilemesinin Semantik
Eşdeğerleri / Semantic Equivalents of the Old Turkish
Kara Bodun/Bodun Kara Reduplication..... 363-380
- Nuray DEMİR ÖZTÜRK*
Osmanlı Mutfak Kültürüne Dair Muhtasar Bir Risale / A
Concise Treatise on Ottoman Culinary Culture 381-408
- Nihat ÖZTOPRAK - Halise GÜLMÜŞ SİRKİNTİ*
A General Overview Of Şair Avnî's Poems / Şâir Avnî
(Fâtih)'nin Şiirlerine Genel Bir Bakış..... 409-456

Anonim ve Muhtasar Bir Süleymân-Nâme'nin Serencâmı

Kadir PURDE

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Tarih Bölümü, Balıkesir Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2449-3412>

ROR ID: <https://ror.org/02mtr7g38>

kpurde@bandirma.edu.tr

Atıf Bilgisi

Purde, Kadir. "Anonim ve Muhtasar Bir Süleymân-Nâme'nin Serencâmı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 1-42.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.512>

Geliş Tarihi	15.09.2024
Kabul Tarihi	03.12.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1520 yılında tahta geçmesiyle başlayan uzun saltanatında yaşanan hadiseler, başta icra edilen seferler olmak üzere hem döneminde hem de sonrasında büyük bir merak halesi oluşturmuştur. Öyle ki bu dönemde üretilen ve müstakil bir isme sahip olan eserler dahi Süleymân-nâme olarak anılmaya başlanmıştır. Osmanlı ve İslam dünyasında, Firdevsî'nin Şah-nâme'sinin derin etkisiyle, padişahların hayatları onlar etrafında bir anlatı örülerek anlatılmış ve telif edilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devri, klasik edebiyatımızda gazavât-nâme, fetih-nâme, zafer-nâme gibi telif türlerinin de besleyip zenginleştirdiği bu türün en zengin ve çeşitli örneklerinin verildiği bir dönemdir. İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuruosmaniye 3170/4'te bulunan bir mecmua içindeki anonim ve muhtasar bir Süleymân-nâme de bunlardan bir tanesidir. Bu çalışmada evvela bir metin türü olarak muhtasarın ne olduğu ve ihtisara neden ihtiyaç duyulduğu ele alındıktan sonra ilgili mecmuadaki Süleymân-nâme'nin kendisi ve içinde bulunduğu mecmua tanıtılacak, muhtemel müstensih ve istinsah tarihleriyle hangi eserin muhtasarı olabileceği ele alınacak ve son olarak da eserin Latin harfleriyle transkripsiyonu verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Kanunî Sultan Süleyman, Süleyman-nâme, Târîh-i Nişancı Paşa, Şehnâme, muhtasar tarihler, anonim tarihler.

The Venture Of An Anonymous And Brief Sulaiman-Name

Kadir PURDE

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül University Faculty of Humanities and
Social Sciences Department of History, Balıkesir Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2449-3412>

ROR ID: <https://ror.org/02mtr7g38>

kpurde@bandirma.edu.tr

Citation

Purde, Kadir. "The Venture Of An Anonymous And Brief Sulaiman-Name". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 1-42.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.512>

Date of Submission 15.09.2024

Date of Acceptance 03.12.2024

Date of Publication 24.12.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints tkidergisii@gmail.com

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

The events of Suleiman the Magnificent's long reign, beginning with his accession to the throne in 1520, generated great curiosity both during and after his rule, particularly regarding the military campaigns he led. So much so that even works produced during this period, originally titled individually, came to be collectively known as Süleymân-nâme. In the Ottoman and Islamic world, heavily influenced by Firdawsî's Shah-nâme, the lives of sultans were narrated and recorded by weaving narratives around them. This genre, which was also enriched by works such as gazavât-nâme, conquest-nâme, and victory-nâme, reached its most diverse and abundant expression during the reign of Suleiman the Magnificent. An anonymous and concise Süleymân-nâme found in the Istanbul Süleymaniye Manuscript Library (Nuruosmaniye 3170/4) is one such example. This study first explores the concept of muhtasar as a text type and the reasons for its use. It then introduces the Süleymân-nâme within the mentioned manuscript, discussing its probable author, date of creation, and finally, provides a transcription of the work in Latin script.

Keywords

Suleiman the Magnificent, Târîh-i Nişancı Paşa, Suleiman-nâme, Shah-nâme, muhtasar (abrigment) history books, anonymous history books.

Metin Türleri, Muhtasar Tarihler ve İhtisarlık Üzerine

İslam ilim geleneğinde ve bu gelenek içerisinde üretim yapan Osmanlı tarihyazımında, muhtelif ihtiyaçlardan kaynaklanan farklı metin türleri geniş bir külliyat ortaya çıkarmıştır. Hem ilmî üretimin zamanla çeşitlenip yeni ve alt ilim dallarına ihtiyaç duyulması hem uzmanlaşmanın gerektirdiği mecburiyetler hem de bu bilgi birikiminin geniş kesimlere de ulaştırılma isteği zaman içerisinde yüzlerce metin türünün inkişafını gerekli kılmıştı. Farklı coğrafya ve kültürlerle kısa süre içerisinde tanışılıp bir etkileşim kurulması, bu etkileşimin tercüme faaliyetleriyle derin ve kalıcı bir hâle getirilmeye çalışılması da meseleyi daha incelikli bir noktaya getirmiş, bunun neticesinde de birçok âlim muhtelif bakış açılarıyla bu külliyat ve birikimi tasnife girişmişlerdir. Örneğin İbnü'n-Nedîm (v.995) 377 (987) yılında kaleme aldığı *el-Fihrist* isimli eserinde “*te’lif, tasnîf, rivâyet, sanat, amel, ihtiyâr, ihtisâr, nakz, red, şerh, te’âti, mecâlis, musâhabât, münâzarât, müdâ’bât, illhâk, tetimme, vasl, ziyâde, nahle, intihâl, hıfz, semâ’, kırâ’at, ahz, tefsîr, nakil, terceme, islâh, hikâye, mükâtebât, tersîlât, isridrâk, tabsire, hâşiye, tabassur, intizâ’ât, emâlî, cem’, tecrîdât*” gibi kelimelerle isimlendirilen telif türleri tespit etmiştir.¹ Telif ve tedvin sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu çeşitlilikten genel olarak “muhtasar” adı verilen tür de nasibini almış; kısaltma, özetleme, gözden geçirme ve ayıklama gibi faaliyetler kendi içerisinde de bir zenginlik olarak alt birimler üretebilmiştir. Bu telif türü müstakil olarak oluşup gelişmekten ziyade tercüme, şerh, haşiye gibi diğer türlerle beraber, kesişim noktaları olacak şekilde gelişme göstermiştir.² Muhtasar kelimesi hacimli bir eserin farklı ihtiyaç ve saiklerle özetlenmesi için kullanıldığı kadar bir konunun ana hatlarıyla yazılması için de kullanılır olmuştur. Muhtasar (ihtisar) ve onun türleri olarak kabul edebileceğimiz *mûcez (îcâz), mûlahhas (telhîs), hulâsa, mühezzeb (tehzîb), muhtâr (ihtiyâr), müntekâ (intikâ), müntehâb (intihâb)* ve *mücerred (tecrîd)* kelimeleri arasında anlam farkları da mevcuttur.³ Zira “*Muhtasarda bir eserin kısaltılması,*

¹ Sadık Yazar, “İslam Düşünce Geleneğinde Metin Üretim Türleri”, *İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunceatlası.org/booksmap>.

² Metin türlerini karşılaştırmalar ve örneklerle ele alan bir çalışma için bkz. Selim S. Kuru, “Anlamı Aydınlatan Kara Yazı: Metin ve hâlleri”, *Metnin hâlleri: Osmanlı’da telif, tercüme ve şerh*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 19-33.

³ İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 57.

mülâhhasa özetlenmesi temel düşüncedir. Mühezzebde hareket noktası eseri yeniden gözden geçirmek, ondaki fazla ve zayıf bilgileri ayıklamak suretiyle kısaltma yapmaktır. Muhtâr, müntekâ ve müntehabda bir eserin muhtevâsından seçmeler yapılır. Mücerredde ise delil, sened vb. bilgilerin ayıklanması söz konusudur. Bu farklara rağmen sözü edilen kavramların hepsinde "kısaltma yapma" ortak noktadır."⁴

Bir eserin ihtisarında farklı ihtiyaç ve saiklerin etkili olduğu ifade edilmişti. Gerçekten de bir eserin kısaltmasını, özetlenmesini yahut daha kısa bir formda başka bir işlevde kullanılmak üzere yeniden telif edilmesini gerektiren çok sayıda sebep olmuş olabilir. Hacimli kitapların kullanımında yaşanan zorluklar ve bu kitapların çoğunlukla alanın uzmanı ilim adamlarına hitap ediyor olması ihtisarın birinci sebebi olarak zikredilebilir. Bilginin yaygınlaştırılması; ilmî kitaplarda ve ilim meclislerinde yapılan tartışma ve üretimin semeresinin bir zümre bilgisi olmaktan çıkarılıp daha geniş kitlelere ulaştırılma düşüncesi bir kitabın kısaltılmasının başlıca nedeni olarak kabul edilebilir. Burada sadece "hacimsel" bir kısaltmaya gitmekle kalınmaz, ileri seviye konu ve tartışmalar kitaptan çıkarılacağı gibi eserin dilinde de bir yalınlaştırma ve basitleştirmeye gidilir. İlmî üretimin anlaşılıp idrak edilmesinde farklı kültürel seviyelerin varlığı bir olgudur; sınırları muğlak olsa da muhtelif kültürel seviyelerde olan insanlara da hitap edebilmesi için bu tarz ihtisarlar yapılagelmiştir. Bu tür ihtisarların hem uzmanlar hem de alandışı okuyucular/meraklılar için bilgiye erişimi hızlandırdığı aşikardır. Bilhassa ilmî zümrelerin dışında olup ilmî meselelere merak salan kimseler (sözelimi esnaf, tüccarlar ve sair işçiler) bu muhtasar eserler sayesinde zamanlarından tasarruf ederek meraklarını gidermek yoluna gidebilirler.

Bir eserin çok hacimli olması ve bu hacminden dolayı hem kullanım zorlukları oluşturup hem de sadece belirli bir âlim zümresi arasında cârî kalır olması tarihyazımında bir mesele olarak görülmüştür. Bu sebeptendir ki İbn Haldun (v.1406) *Mukaddime*'de bir eserin telif edilme gerekçeleri için yedi madde sayarken bunlardan bir tanesinin *telhis* olduğunu belirtmiştir. Okuyucuyu usandıracak kadar uzun olup kullanım açısından pratikliği de olmayan eserlerin telhisen yeniden telif edilmesi İbn Haldun'a göre bir telif sebebidir. Lakin bu ihtisar gerekliliğini vurgulayan İbn Haldun; ilmî bir

---

⁴ İsmail Durmuş, "a.g.m". 57.

eserin çok muhtasar olmaması lazım geldiğini, eğer eser çok muhtasar olursa bunun belagatı ihlal edip konuyu anlayıp öğrenmeyi güçleştireceğini de belirtir. İbnü'l-Esîr (v.1233) ve Kâtip Çelebi (v.1657) de muhtasarı bir telif türü olarak kabul edip gerekli görürler.⁵

Bundan başka, bir ilme yeni başlayacak olan mübtediler için gerekli olacak bir düzen, kurgu ve dil ile yazılacak eserlere duyulan ihtiyaç ihtisarin sebepleri arasında zikredilebilir. Arapça dilbilgisini yeni başlayanlar için yazılmış muhtasar kitaplardan olan Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (v.1078-79) *el-'Avâmilü'l-mi'e'si*, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (v.1360) *Katru'n-nedâ'sı*, Birgivî'nin (v.1573) *el-'Avâmil'i* nahve dair yazılmış bu tür muhtasarlardandır ki Osmanlı medreselerinde (hatta günümüzde) yaygın şekilde kullanıldıkları maruftur. Eğitim amaçlı yapılan bu tür kısaltmalar öğrenciyi konuya daha rahat adepte edebildiği gibi öğreticiye de bir referans kitabı kazandırır. Günümüzdeki *Handbook* tarzı eserler, belki bir kitabın olmasa da bir konunun ihtisarı için yazılmış eserlerin bugünkü formatları olarak kabul edilebilirler.⁶

Bir eserin dilinin zamanla eskimesi, aradan geçen yüzyılların eser ile sonraki yüzyıl okuyucuları arasında bir bariyer çekmesi de bilhassa hacimli ve çok okunan eserlerin yeniden ve yenilenmiş bir dille yazılmasını gerekli kılmaktadır. Bu yenileme faaliyete sırasında eski ve artık ağıdalı kalan üslup ile belki de artık genelgeçer olmuş bilgilerin çıkartılıp daha çok okunur ve daha çok insana hitap eder eserlerin üretilmek istenmesi gayet tabiidir. Bazen de eski inşa tarzıyla yazılan bir eserin yeni inşa tarzı ile yazılmasından da kaynaklanmış olabilir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mirkâtü'l-Cihâd* isimli eseri bu minvalde eserlere bir örnek olarak gösterilebilir. Âlî eserini eski Türkçe'den (*hâlâ ki ol zamanda cârî olan Türkî lisan*) kendi döneminin Türkçesine (daha doğrusu belirli bir zümre arasında cârî olan klasik Osmanlıca) göre eski dilin unsurlarını "ayıklayarak" telif etmiştir.⁷

⁵ Casim Avcı, "Muhtasar", *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 63.

⁶ Bir kitabın hangi sebeplerle ihtisar edilebileceğine dair Arap edebiyatından örnekler için bkz. H. Kilpatrick, "Abridgements", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. J.S Meisami ve P. Starkey, Routledge, Londra 1988, 23-24.

⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mirkâtü'l-Cihâd [Cihadın Basamakları]: Dil İncelemesi-Metin Dizin*, haz. Ali Akar, Türk Dil Kurumu, Ankara 2016, 60-61. Eserin Âlî tarafından bulunup okunması, anlaşılması ve yeniden telifi süreci bu çalışmanın 57-65. sayfaları arasında detaylarıyla anlatılmaktadır.

Bundan başka Osmanlı tarihyazımında bir tür olarak ihtisarın zaten yaygın olduğunu ve kimi tarih kitaplarının muhtasar olarak telif edildiklerini görüyoruz.⁸ Şükrullah'ın (v.1488) *Behçetü t-Tevârih* isimli eseri bu muhtasar eserlerin en meşhurlarından olup ihtisar sürecini ve yöntemini paylaşması açısından da önemli bir eserdir. Şükrullah eserinin mukaddime kısmında evvela yararlandığı kaynakları paylaşmıştır. İslam tarihi ağırlıklı bu kaynaklardan yararlanırken özetleme yoluna gittiğini, konuları ve olayları “*azalttığını*” belirterek “*binde birini iktibas ederek derledim,*” diye de ekler. Bu kısaltma ameliyesinin telif ettiği eser için önemini sık sık belirtmesi bir yana bunu çok dikkatli bir şekilde yaptığını, konuları ve anlatıları özetlerken meselelerin özünün kaybolmamasına azami dikkat gösterdiğini şu sözleriyle belirtir: “[*Behçetü t-Tevârih*] *Öyle bir şekilde derledim ki onların derledikleri inceliklerden bir tek incelik, güzelliklerden bir tek güzellik ve nasihatlerden bir tek nasihat yok olmadı*”.⁹ Bunun yanı sıra bu “özet mecmuanın” okuma kolaylığı sağlaması için de muhtasar olarak kaleme alındığını girişte muhtelif vesileslerle belirtmektedir¹⁰ ki bu durum yukarıda zikredilen okuma kolaylığı açısından ihtisarın bir telif türü olarak görülmesine bir kanıt teşkil etmektedir.¹¹ Verilebilecek örnekler Şükrullah'ın *Behçetü t-Tevârih*'den ibaret değildir. Ramazan-zâde (v.1571) de *Târîh-i Nişancı Paşa* isimli eserinde “*Lâkin kütüb-i tevârihde olan cerâ'id-i fevâ'idîñ ekseri kebîretü'l-cüsse [ve] kesîretü'l-kıssa olub mufzî-i itâlet ü melâl [ve] muktezâ-i kesâlet ü kelâl olmağın*”¹² diyerek kendisinden önce yazılan tarih kitaplarını çok uzun olduğunu ve bu uzunluk sebebiyle okuyucusuna bıkkınlık ve usanma verdiğini belirtmiş, metnin devamında ise kendi yazdığı kitabın bir muhtasar olmakla birlikte “*ne mutill ü mumill ve ne*

⁸ Aşağıda detaylarıyla incelenecek tarih kitaplarının tespitinde şu makaleden istifade edilmiştir: Rukiye Özdemir, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Muhtasar Umumi Tarihler”, *Anasay*, 7, Ankara 2019, 105-138.

⁹ Hasan Almaz, *Şükrullah bi Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî, Behçetü t-Tevârih (İnceleme-Metin-Tercüme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, 99.

¹⁰ Hasan Almaz, *a.g.e.*, 99.

¹¹ Muhtasar bir tarih olarak *Behçetü t-Tevârih* hakkında bkz. Rukiye Özdemir, “*a.g.m.*”, 111-119.

¹² Küçük Nişancı Ramazan-zâde Mehmed Çelebi, *Târîh-i Nişancı Paşa*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih 4234, v.2/b.

mücmel ü muhill"¹³ olmadığını, yani çok uzun tutup bıktırmayı dilemediği gibi çok kısa tutup faydasını azaltmayı da istemediğini de vurgulamıştır.¹⁴ Benzer cümlelere Hezârfen Hüseyin Efendi'nin (v.1691) *Tenkîhü t-Tevârih-i Mülûk* isimli eserinde rastlıyoruz. Ramazanzâde'nin cümlelerine çok benzer bir şekilde "*Velâkin kütüb-ı tevârihde olan cerâ'id ve fevâ'idin ekseri kebiretü l-cüsse ve kesîretü l-kıssa[dır]*" diyerek konuya giriş yapan Hüseyin Efendi de eski tarih kitaplarının çok sözle az şey anlattıklarını, bu sebeple okuyucunun kitabın başını ve sonunu takip edemediğini, bir yerden sonra meseleyi kaçırıp "*zabtdan âciz kaldığı*"nı ve bununda okuyucuyu bir usanç verdiğini belirtip kendisinin "*hîn-i hitâbda hâzır cevâb*" olmak için bu eseri lafzı uzatmadan manayı önceleyecek şekilde yazdığını ve zaten ilm-i tarihte de önemli olanın bu olduğunu söylemektedir.¹⁵

Örnekleri daha da çoğaltılabilecek bu tarz muhtasar tarihlerde bazı ortak noktalar göze çarpmaktadır. Bu ve diğer muhtasar tarihlerdeki anlatım tarzının temel özelliği, olayların genellikle bir cümlede yer ve tarih belirterek sunulmasıdır. Bu durum, müelliflerin olayları kronolojik sıralama ile aktarmaya öncelik verdiğini göstermektedir. Bilhassa müellifin önemli olmadığını düşündüğü, okuyucuyla paylaşmak istemediği yahut genel okuyucu için bilinip akılda tutulmasını gerekli görmediği detay bilgilerde bu uygulamaya gidilmiş olmalıdır. "Büyük seferler" olarak adlandırılan savaşlar ise belirli bir plan dahilinde, aşamalar şeklinde özetlenmiştir. Bu aşamalar genellikle, fethedilen yerin coğrafi konumu, fethin önemi ve kuşatılacak kalenin özelliklerine dair kısa anlatımları içermektedir. Savaş öncesi hazırlıklar ve önceki başarısızlıkların nedenleri de kısaca ele alınmıştır. Savaş sırasındaki büyük mücadeleler ise genellikle kısa ve genel ifadelerle, savaşın ihtişamına ve padişahın yüceltilmesine vurgu yaparak anlatılmaktadır. Fetihler bazen sadece sonuç odaklı olarak aktarılmakta, genellikle ise sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde özetlenmektedir. Ayrıca,

¹³ Küçük Nişancı Ramazanzâde Mehmed Çelebi, *a.g.e.*, v.2/b.

¹⁴ Ramazanzâde'nin bu tercihi, yukarıda da belirtildiği üzere, İbn Haldun'un ihtisârın çok kısa olmamasına dair ihtarıyla uyuşmaktadır.

¹⁵ Ahmet Nas, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin 'Tenkîhü t-Tevârih-i Mülûk' İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019, 32.

olaylar bazen sebep-sonuç-mekan üçlemesi içinde, bazen de sebep-sonuç-zaman-mekan unsurlarının bir arada verildiği bir şekilde sunulmaktadır.¹⁶

Bu çalışmaya konu olan ve aşağıda değerlendirmesiyle çeviri-yazısı verilecek olan *Anonim ve Muhtasar Süleymân-nâme*'de bu muhtasar tarih kitaplarından bir tanesidir. Yukarıda paylaşılan bilgiler ışığında aslında her bir muhtasar eserin ferdiliğinden de bahsetmek mümkündür. Hangi saiklerle (genel okuyucuya hitap, anlatımdaki ağırlığı giderme, eski lisanın güncellenmesi, öğrenciler için el kitabı vs.) hazırlanmış olursa olsun her ihtisar kendi içerisinde belirli bir ferdiliğe sahiptir ve bu açıdan özgün ve bir metin olarak da kabul edilmeleri gerekir. Zira bir eseri muhtasar hâle getirmek için yukarıda belirtilen bütün müdahaleler o eseri özgün eserden tamamen koparmamakla birlikte farklılaştırmakta ve hatta kullanım alanını tamamen değiştirmektedir. Bu sebeple her bir muhtasar eseri bir diliçi çeviri ürünü olarak da görmek mümkündür. Bilhassa ihtisar sırasında üslup ve inşa düzenine sık müdahale yapıldığı durumlarda yahut eserin başka bir zaman boyutundaki okuyucu için yeniden yazıldığı durumlarda bu gayet aşikar olacaktır. Diliçi çeviri için verilen “bir eserin farklı sözcüklerle yazıldığı dilde yeniden ifade edilmesi”¹⁷ tanifi muhtasar bir eser üretirken yapılan eylemle örtüşmektedir. Bu yüzdendir ki muhtasar eserleri orijinal eserin bir kopyası olarak görmekten ziyade farklı zaman, mekan ve ihtiyaç bağlamlarında yeniden üretilen yeni bir eser olarak kabul etmek daha doğrudur olacaktır.

S ü l e y m â n - N â m e l e r   v e   M u h t a s a r   B i r S ü l e y m â n - N â m e

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1520 yılında tahta geçmesiyle başlayan ve uzun süren hükümdarlığı döneminde yapılan seferleri ve dönemin diğer önemli olaylarını konu edinen eserler, genellikle “*Süleymân-nâme*” olarak anılmıştır; hatta özel bir isme sahip olanlar dahi zamanla *Süleymân-nâme* ismiyle anılır olmuşlardır. *Süleymân-nâme* yazma geleneği, o dönemde yeni yeni oluşmakta olan *Selim-nâme* geleneğinin bir uzantısı olarak ortaya

¹⁶ Rukiye Özdemir, “a.g.m.”, 129.

¹⁷ Esmâ Erbil, “Diliçi Çeviri Kavramı ve Teorik ve Uygulamalı Olarak Diliçi Çeviri Üzerine Yapılan Araştırmaların Tanıtımı”, *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*, (ed. Sadık Yazar ve Mücahit Kaçar), Ketebe Yayınları, İstanbul 2022, s.22.

çıkıştır. Hatta, Kanûnî'nin tahta çıkışıyla ilgili ilk bilgilere, kendisine sunulan bazı Selimnâmeler'de rastlanmaktadır.¹⁸ Klasik edebiyatımızda *gazavât-nâme*, *fetih-nâme*, *zafer-nâme*, *Selîm-nâme* ve *Süleymân-nâme* gibi adlarla bilinen eser türlerinin büyük ölçüde Firdevsî'nin (v.1020?) *Şeh-nâme*'sinden ilham aldığı görülmektedir. Bu eserler; edebî, tarihî, sosyolojik ve antropolojik pek çok bilgi içermekte olup önemli bir kısmı dönemlerine tanıklık eden yazarlar tarafından kaleme alındığından ilk elden belge niteliğindeki edebî metinler (vesikalar) olarak değerlendirilebilirler. Edebiyat tarihimizde hem Süleyman Peygamber'in hem de Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatlarını ayrı ayrı ele alan eserler yazılmış ve bu eserlerin tümü, genel olarak "*Süleymân-nâme*" adıyla anılmıştır. Süleyman Peygamber'in hayatını anlatan *Süleymân-nâmeler*, genellikle Kur'ân'da yer alan kıssalar çerçevesinde şekillenmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın hayatını konu alan *Süleymân-nâmeler* ise, Sultan'ın tahta çıkışından ölümüne kadar olan dönemi veya bu dönemin belli bir kısmındaki olayları anlatmaktadır. Her iki *Süleymân-nâme* türü de birbiriyle doğrudan bağlantılı olmamakla birlikte, daha çok Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde kaleme alınmıştır. Kanunî dönemi sonrasında yazılan Kanunî'ye dair *Süleymân-nâmeler* de mevcut olmakla birlikte Süleyman Peygamber'le ilgili eserler, on sekizinci yüzyıldan sonra nadiren görülmektedir. Kanunî Sultan Süleyman ve Süleyman Peygamber'in saltanat sahibi olmaları ve uzun süre hükümdarlık yapmalarının yanı sıra isimlerinin de aynı olması, *Süleymân-nâmelerin* içeriğini zenginleştirmiştir.¹⁹ Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerini ve hayatını ele alan *Süleymân-nâmeler* daha önce örnekleri görülen *Selîm-nâmelerin* ve hatta Kâşifî'nin (v.?) *Gazânâme-i Rûm*, Meâlî'nin *Hünkâr-nâme* isimli eserlerin²⁰ ve Bayezid devrinden anonim bir ürün olan *Menâkıb-ı Sultân Bâyezid* isimli eserin üretim tarzlarının bir devamı olarak kabul edilebilir.²¹ Aslında bu eserlerin her biri şehname yazım geleneğinin bir parçasıdır ve bu münasebetle bir padişahı merkeze alarak onun bir

¹⁸ Abdurrahman Sağırılı, "Süleymannâme", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 124.

¹⁹ Kadir Alper, "Türk Edebiyatında Süleymân-nâmeler", *Turkish Studies*, 9/7, Ankara 2022, 147.

²⁰ Christine Woodhead, "Şehnâmecî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 456.

²¹ Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, 37.

seferini yahut seferler dizisini, hayatının bir bölümünü yahut tamamını padişah odaklı ve padişahu yüceltip faaliyetlerini meşrulaştırıcı bir anlatı şeklinde ortaya koymaktadırlar. XV. ve XVI. yüzyıllarda İran tarihyazım geleneğinin Osmanlı edebiyatını, tarihyazımını ve sarayını etkilemesinin bir neticesi olarak Kanunî Sultan Süleyman döneminde resmî tarihçiler için de şehnameci teriminin kullanılması ve bu kimselerin ürettikleri eserlerin şehname olarak adlandırılması inhisarcı bir kabule yol açmaması gerekmektedir zira resmî bir saray tarihçisi tarafından üretilmemiş olsalar da yukarıda zikredilen eserler ve benzerleri bu şehnamecilik geleneğinden beslenerek eser üretmiş; padişahların sefer ve hayatlarını bu yazım tarzında ele almışlardır.

Kanunî Sultan Süleyman için yazılan *Süleyman-nâmelere* daha yakından baktığımızda mensur ve manzum *Süleymân-nâmeler*; Kanunî'nin fetihlerini müstakilen ele alıp fetihnâme ve zafernâme özelliği de gösteren eserler (*Rodos-nâmeler* ve *Belgrad-nâmeler* gibi), belirli bir dönemi ele alan eserler (Bostan Çelebi'nin [v.1570] 1520-42 yılları arasını ele alan eseri gibi) ve Kanunî'nin şehzade olaylarını ele alan tematik eserler olarak büyük çeşitlilik gösterdiği anlaşılacaktır. Yarım asra yaklaşan Kanunî döneminin tamamını kapsayan müstakil bir *Süleyman-nâme* yoktur.²² Lâkin daha sonra yazılan tarih kitaplarıyla bazı anonim *Süleymân-nâmeler* bu uzun tarihî devrin tamamını ele alacaklardır. Bilhassa genel tarih kitaplarının Kanunî bölümlerinden istifade edilerek telif edilen eserler tipik bir *Süleymân-nâme* özelliği göstermektedirler ki bu çalışmaya konu olan eser de bunlardan bir tanesidir. Kanunî dönemini en kapsamlı ve uzun bir kronoloji içerisinde ele alan kişi Celalzâde Mustafa Çelebi'dir (v.1567).²³ *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*'de 1555 yılına kadar Kanunî devri siyasî olaylarını ele almıştır. Daha sonra yazılan ve müstakil eser olarak değerlendirilen birçok yazmanın aslında *Tabakâtü'l-Memâlik*'in parçaları olduğu anlaşılıyor.²⁴ Bu durum esere olan ilgiyi ve eserin daha sonraki yazımlara etkisini açıkça göstermektedir. Celalzâde'nin eserine benzer şekilde "umûmî" *Süleymân-*

²² Abdülkadir Özcan, *a.g.e.*, 52.

²³ Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

²⁴ Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, 52.

*nâmeler*den başlıcaları şunlardır: Bostan Çelebi'nin *Süleymân-nâme'si*²⁵, Celâlzâde Salih Çelebi'nin (v.1565) *Târîh-i Sultân Süleymân'ı* (bu eserin sadece bir kısmı günümüze ulaşmış ve bu kısım da Fatma Kaytaş tarafından neşredilmiştir)²⁶; Mahremî Ahmed'in (v.1535) *Süleymân-nâme'si*²⁷, Gubârî Abdurrahman'ın (v.1566) *Şehnâme'si*²⁸, Hâkî'nin *Süleymân-nâme'si*²⁹, Eyyûbî'nin *Menâkıb-ı Sultân Süleymân'ı*³⁰, Senâyi'nin *Fütûhât-ı Sultân Süleymân'ı*³¹ ve İranlı İsmail'in *Fütûhât-ı Süleymân'ı*.

Kanunî Sultan Süleyman devrinin tamamını kapsamasa da bu umumî tarihler devrin artan ilmî ve kültürel üretiminin de bariz göstergeleridirler. Şehnamecilik görevini bizzat tesis ederek ilmî üretimi ve bu üretimin getireceği propaganda gücünü önemseyen bir sultanın devrinde, çoğunlukla zaferle neticelenen seferlerin getirdiği ekonomik refahın da etkisiyle, bu tarz ilmî ve kültürel eser üretiminin artmış olması gayet tabiidir. Bu kültürel ivmeyi umumî *Süleymân-nâmelerin* yanısıra bu türe dair monografik eserlerde de takip etmek mümkündür. Öyle ki Kanunî'nin, döneminde önemli addedildiğini anladığımız bazı seferlerinin yankıları büyük olmuş ve kendine özgü bir literatür oluşturmuştur. Kanunî'nin ilk seferi olan ve Macaristan'a ilerleyebilmek için kilit bir konumda olan Belgrad Seferi için yazılan *Belgrad-nâme*'ler ve hemen ardından icra ettiği Rodos Seferi için yazılan *Rodos-nâme*'ler, Macaristan'daki askerî faaliyetlerinin anlatıldığı *Üngurusnâme*'ler, son seferini konu alan *Sigetvar-nâme*'ler, İran seferleri için yazılan eserler (en meşhuru Matrakçı Nasuh'un (v.1564) *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* isimli eseridir) ve hatta deniz seferleri, Kırım'daki hadiseleri ve şehzadelerinin aralarında yaşanan mücadeleleri ele alan eserler bu dönemdeki zengin tarihsel üretimi ve bu

²⁵ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Bostan'ın Süleymân-nâmesi (Ferdî'ye atfedilen eser)", *Bellekten*, XIX/74, Ankara 1955, 137-202.

²⁶ Celalzade Salih Çelebi, *Târîh-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman*, haz. Fatma Kaytaş, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

²⁷ Hatice Aynur, "Mahremî", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 390-391.

²⁸ Ali Alparslan, "Gubârî Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 167.

²⁹ Kadri Hüsnü Yılmaz, *Türk edebiyatında Süleyman-nâmeler ve Hâkî Efendi'nin Süleyman-nâmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

³⁰ Mehmet Akkuş, *Eyyûbî, Menâkıb-ı Sultan Süleyman: Risâle-i pâdişâh-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

³¹ Mesut Bayram Düzenli ve Ahmet Akgül, *Senâyi'nin Manzum Süleymaniyye'si*, Çizgi Kitapevi, Konya 2018.

üretim çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir. Bu eserlerin sadece bilimsel kaygılarla yazılmadığı, halk arasında da bu bilgilerin tedavüle girmesinin amaçlandığı göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı toplumunda Sultan Süleyman'ın şahsına ve bilhassa seferlerine dair oluşan bir merak halesine cevaben de bu üretimlerin ortaya çıkıp geliştiği söylenebilir.³²

İncelemeye konu olan eser de tipik bir *Süleymân-nâme* özelliği göstermektedir. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuruosmaniye/3170'de bulunan bu yazma için Abdülkadir Özcan "*Bu devirle ilgili bir başka anonim eser Gazavat-ı Sultân Süleymân-ı Kanuni'dir. Nuruosmaniye Ktp. nr. 3170/4'te kayıtlı bu mecmuanın 181a-192b varakları arasında bulunan bu çok kısa Süleymannâme'de Kanuni'nin sefer ve zaferlerinden bahsedilir,*" diyerek eseri tanıtmaktadır. Künyesi verilen bu yazma aslında bir mecmuadır ve *Süleymân-nâme*'nin yanı sıra 3 eseri daha barındırmaktadır. Mecmudaki birinci eser Bâkî'nin (ö.1600) Arapça'dan tercüme ettiği "*Terceme-i İ'lâm bi-A'lâmi Beledillahi'l-Harâm*" isimli eserdir. Edebiyat tarihimizde yaygın olarak *Fezâ'il-i Mekke* olarak bilinen bu eser meşhur bir Arap ve Yemen tarihçisi olan Kutbiddin Muhammed b. Ahmed el-Mekkî'nin eserinin tercümesidir. İlgili mecmuanın 1b-121b varakları arasında bulunan bu eser mecmuanın en hacimli eseridir.³³ Mecmuadaki ikinci eser ise 122/b-143b varakları arasında bulunan *Risâle fî Fezâ'ili Ş-Şâm* isimli eserdir. Adının da ihsas ettirdiği üzere eser Şam şehri hakkındadır. Şam şehrinin tarihinden, "fazilet"lerinden, şehirdeki önemli tarihi eserlerden bahsedilmektedir. Müellifi ise tespit edilememiştir. Mecmuadaki üçüncü eser ise meşhur Nişancı Celalzâde Mustafa'nın *Rodos-nâme*'sinin nüshalarından birisidir.³⁴

Mecmuanın dördüncü ve son eseri olup 181b-193a varakları arasında bulunan eser ise, zikredildiği üzere, anonim ve muhtasar bir *Süleymân-*

³² Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, 55-59; Abdülkadir Özcan, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, (ed. Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006, 138-47.

³³ Halil Sercan Koşık, "Bakî'nin Arapçadan Tercüme Mensur Bir Eseri: Fezâ'il-i Mekke yahut el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm tercümesi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 10, İstanbul 2014, 131-48.

³⁴ Murat Yıldız, *Celalzâde'nin Rodos Fetihnamesi (İnceleme-Metin)*, Libra Kitap, İstanbul, 2013.

*nâme'*dir. Yazmanın online kataloğunda esere dair verilen "11 sayfalık tarihle ilgili fevaid" bilgisi hatalıdır zira bu eser tarihe dair bu tarz bir kayıt değildir.³⁵ İlgili eser Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerini Belgrad'ın fethinden Zigetvar'a kadar eksiksiz ele alan anonim ve muhtasar bir *Süleymân-nâme'*dir. Eserin müellifi hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkün olmasa da mecmuadaki ilk iki eserde bulunan istinsah kaydından yola çıkarak bu eserlerin müstensihisi olan Derviş Çavuş b. Hacı Mehmed'in *Süleymân-nâme'*nin de de müstensihisi olabileceği söylenebilir zira bütün bir mecmuanın aynı kalemden çıktığı aşikardır. Bununla birlikte eseri ihtisar eden ile istinsah edenin aynı kişiler olup olmadığını tespit mümkün olmamıştır. Mecmuadaki diğer iki eserde istinsah tarihi mevcutken bu *Süleymân-nâme'*de istinsah tarihi yazılmamıştır. Mecmuadaki istinsah tarihleri Rebiülevvel 1021 [Mayıs-Haziran 1612] ve 26 Rebiülahir 1021 [26 Haziran 1612] olarak belirtilmiştir. Eserin müellifi meçhul olduğu gibi ismi de meçhuldür. Ne müstensihisi ne de müellifi tarafından esere bir isim verilmemiş yahut verilse bile kaydedilmemiştir. Eser "*Merhûm, mağfur, sa'îd, şehîd, el-muhtâcu Rabbü'l-mecîd hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında vâki' olan gazavât ve vekâyi'-i sâiyedir ki 'alâ-tarîki'l-icmâl tahrîr ve takrîr olundu,*" yazarın bir kayıt ile başlamaktadır. Buradaki kayıta eserin "*'alâ-tarîki'l-icmâl'*" yazıldığı bilhassa belirtmektedir.

Yukarıda da zikredildiği üzere bu eser 1566-1612 yılları arasında kaleme alınmış olmalıdır. Dönem kaynakları incelendiğinde bu anonim ve muhtasar eserin Ramazanzâde'nin *Târîh-i Nişancı Paşa* isimli eserinden icmal edildiği yahut *Târîh-i Nişancı Paşa* en önemli kaynak eser olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Umumî bir tarih kitabı olan *Târîh-i Nişancı Paşa*'da peygamberler tarihi, Asr-ı Saadet döneminde yaşananlar, dört halife, Emevî, Abbasî, Fatimî, Eyyubî ve Memlük tarihleri ele alınmış ve eserin son kısmı Osmanlı tarihine ayrılmıştır.³⁶ Eserin siyasî tarih bölümü Kanunî'nin Zigetvar Seferi ile sona ermektedir.³⁷ Bu muhtasar *Süleymân-nâme'*nin *Târîh-i Nişancı Paşa*'dan ihtisar edilğine dair bir yargıya varılmasının sebeplerinden bir tanesi her iki kitabın da Kanunî'nin seferlerini ele alış

³⁵ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/176695>

³⁶ Rukiye Özdemir, *Ramazân-zâde'nin Târîh-i Nişancı Paşa İsimli Eserinin Tahlil ve Metin Tenkidi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018, 18-20.

³⁷ Rukiye Özdemir, *a.g.e.*, 820.

şekillerinin aynı olmasıdır. Her iki kitabın da kuruluşu, düzeni ve konuları ele alış sırası birebir aynıdır. Bu aynılığı başlıklarda da görmekteyiz ki bu aynılığı varılan yargının bir başka sebebi olarak zikretmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda her iki eserin Kanunî Sultan Süleyman devrini ele alan başlıkları paylaşılacaktır. Bahsi geçen aynılık bu tabloda açıkça görülecektir:

1. Tablo: *Târîh-i Nişancı Paşa ve Süleymân-nâme*'nin Başlıklarının Karşılaştırılması

<i>Anonim ve Muhtasar Süleymân-nâme</i>	<i>Târîh-i Nişancı Paşa</i> ³⁸
Târîh-i Belgrad	Sefer-i Belgrad
İkinci Sefer-i Mübârek-eser-i bâ-kerr ü ferr, Feth-i Rodos'dur	İkinci Sefer-i Mübârek-eser bâ-Kerr u Ferr, Tafsîl-i Sefer-i Rodos
Üçüncü Sefer-i Ferhûnde-eser	Üçüncü Sefer-i Ferhûnde-eser
Dördüncü Sefer-i Zafer-muzaffer	Dördüncü Sefer-i Zafer-Muzaffer
Beşinci Sefer-i Karînü'z-Zafer ve Vilâyet-i Alaman	Beşinci Sefer-i Karîni'z-Zafer
Altıncı Sefer-i Ganimet-Eser	Altıncı Sefer-i Ğanîmet-eser
Yedinci Sefer-i Mu'teber	Yedinci Sefer-i Mu'teber
Sekizinci Sefer-i Nusret-eser	Sekizinci Sefer-i Nusret-eser
Dokuzuncu sefer-i zafer-eser	Toğuzuncı Sefer-i Zafer-eser
Onuncu Sefer-i Hayır-haber	Onuncu Sefer-i Hayır-haber
On Birinci Sefer-i Hayır-eser	Onbirinci Sefer-i Hayır-eser
On İkinci Sefer-i Fetih-eser	On İkinci Sefer-i Fetih-eser
Vâkı'a-yı Şehzâde-i Bâyezîd	Vâkı'a-i Şehzâde-i Bâyezîd

³⁸ Tablolar oluşturulurken şu eserden istifade edilmiştir: Rukiye Özdemir, *Ramazân-zâde'nin Târîh-i Nişancı Paşa İsimli Eserinin Tahlil ve Metin Tenkidi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2018. Bu tabloda ve aşağıdaki ilgili tablolarda Târîh-i Nişancı Paşa kısmundaki imla adı geçen neşirden aynen alınmıştır.

On Üçüncü Sefer-i meyseret-haber	Onüçüncü Sefer-i Meyseret-haber
Vâkı'a-yı Şehzâde Sultân Bâyezîd Hân	Vâkı'a-i Şehzâde-i Bâyezîd
On Dördüncü Sefer-i Hazret-i Sa'âdet-me'ser	Ondördüncü Sefer-i Zafer-rehber

Tablodan da açıkça görüleceği üzere *Târîh-i Nişancı Paşa* ile bu anonim ve muhtasar *Süleymân-nâme*'nin başlıkları hemen hemen aynıdır. Yukarıda mecmuanın istinsah tarihinin 1612 olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar mecmuanın son eseri olan *Süleymân-nâme*'de bir tarih bulunmasa da mecmuadaki diğer eserler ile aynı kalemden çıktığı göz önünde bulundurulurken bu *Süleymân-nâme*'nin de bu tarihte yahut buna çok yakın bir tarihte istinsah edilmiş olduğu sonucuna varmak abartı olmayacaktır. *Süleymân-nâme*'nin ele aldığı son siyasi hadisenin, yani Zigetvar'ın fethinin tarihi 1566 olduğu için bu eserin kendisine kaynak olarak alacağı eser de 1566-1612 tarihleri arasında yazılmış olsa gerektir. Bu yıllar arasındaki Osmanlı tarih kitapları tarandığında *Târîh-i Nişancı Paşa* ile *Süleymân-nâme*'nin başlıklarındaki ayniliğe diğer hiçbir eserde rastlanmamıştır.

Başlıkların yanı sıra metnin inşasında da bariz aynilikler ve benzerlikler görülmektedir. *Süleymân-nâme*'nin müellifi *Târîh-i Nişancı Paşa*'dan bazen aynen aktarmalar yapmış bazen çok ufak değişikliklere gitmiş, bazen lafzı aynen muhafaza ederken bazen de metnin akışını aynen muhafaza edip lafzı kısmen yahut tamamen değiştirmiştir. Aşağıdaki 2. Tablo'da aynen yapılan alıntılar, 3. Tablo da ise çok ufak değişikliklerle yapılan alıntılar gösterilmiştir (Neşirden kaynaklanan imla ve sair farklılıklardan sarfınazar edilmiştir):

2. Tablo: *Târîh-i Nişancı Paşa*'dan Aynen Yapılan Aktarımlar

ANONİM VE MUHTASAR SÜLEYMÂN-NÂME	TÂRİH-İ NİŞANCI PAŞA
---	-----------------------------

<p>Cezîre-yi Rodos'a devlet ü ikbâl ile nüzûl ü iclâl olundu. Fî evâyil-i Ramazânü'l-mübârek sene 928</p>	<p>Cezîre-i Rodos'a devlet ve ikbâlîle nüzûl ü iclâl olındı. Fî evâ'il-i Ramazân sene 928</p>
<p>Şehsüvâroğlu Ali Bey mîrimîrân-ı zü'l-kadr zâhiren itâ'at ü vifâk, bâtinen hıyânet ü şikâk üzere olmağın Ferhad Paşa 'asker ile varup Artukâbâd'da katl idüp başın der-i devlete gönderdi. Fî sene 929</p>	<p>Şehsüvâr oğlu 'Ali Beg Mîr-i mirân-ı Zü'l-kadr zâhiren itâ'at ü vifâk [ve] bâtinen hıyânet ü şikâk üzere olmağın Ferhâd Paşa 'asker ile varub Artuk-âbâd'da katl edüb başın der-devlete gönderdi. Sene 929</p>
<p>Vilâyet-i Nemçe ile memâlik-i İslâmiyye'nin mâbeyni mesâfe-ye ba'ide olmağın kal'a zabtı mümkün olmadı.</p>	<p>Vilâyet-i Nemçe ile memâlik-i İslâmiye'nin mâbeyni mesâfe-i ba'ide olmağın kal'a zabtı mümkün olmadı.</p>
<p>otağ]-1 devlet-nitâka nüzûl itmeğın mukaddemâ muktedâ-yı e'imme-yi pişvâ-yı 'ulemâ-yı ehl-i [sünnet] ya'nî yenbû-i ilm [u] hikem hazret-i imam-ı azam Hazret-i İmâm A'zam kuddise sırrahu'l-'azîzin mezâr-ı pür-envârını ziyâret idüp rûh-ı pür-fütûhundan istimdâd-ı himmet ve istidâ'a-yı kerâmet eylediler.</p>	<p>Otağ-i devlet yatağa nüzûl etmedin³ muqaddemâ muqtedâ-yı e'imme-i dîne ve⁴ pişvâ-yı 'ulemâ-i ehl-i yakîn yenbû'-i 'ilm ve hikem Hazret-i İmâm-ı A'zam⁵ kuddise sırruhu⁶ el-'azîziñ mezâr-ı pür-envârını ziyâret idüb rûh-i pür-fütûhundan istimdâd-ı himmet ve istidâ'-ı-yı kerâmet etdiler.</p>
<p>sonra baz'ı bîdâd ü bed-nihâd eline düşüp vâki' olan fesâd ü ilhâdı kâbil-i ta'dâd olmamağın teveccüh-i müveccih ol cânibe oldukda elhamdülillâh ki şöhre-yi âfâk-ı taht-gâh-ı 'Irak olan dârü'-İslâm-ı Bağdad'tır ki mahsûr-ı 'amme-yi bilâd ve mağbût-ı "ارم ذات العماد" iken bilâ-nizâ' ve'l-ihtilâf Rûm-ı hüceste-rüsuma muzâf olup zabt olundu.</p>	<p>Sonra ba'zı bî-dâd-ı bed-nihâd eline düşüb vâki' olan fesâd ü ilhâdı kâbil-i ta'dâd olmamağın teveccüh ü müveccih ol-cânibe oldukda bi-hamdillah-i te'ala ki şöhre-yi âfâk-ı taht-gâh-ı 'Irak olan dârü's-selâm-ı Bağdâd ki mahsûr-ı 'amme-yi bilâd ve mağbût-ı "ارم ذات العماد" iken bilâ-nizâ' ve'l-ihtilâf.... Rûm-ı hüceste-rüsuma muzâf olup zabt olundu.</p>

Vezîr Lütfî Paşa ile Hayreddin Paşa niçe bin 'asker ile İspanya kralına tâbî' Polya Vilâyetine gazâ için deryâdan tonanma ile gönderildi	Vezîr Lütfî Paşa'yla Hayreddîn Paşa4 niçe biñ 'asker ile İspanya kralına tabî' Cezîre-i Pulya vilâyetine gazâ için deryâdan tonanmalarıyla5 gönderildi.
Müşârunileyh Lütfî Paşa ile Hayreddin Paşa gemiler ile Cezîre-yi Polya'ya çıkup otuz dört pâre kal'aların feth itdi.	Müşârû'n-ileyh Lütfî Paşa ve Hayreddîn Paşa gemiler ile Cezîre-i Pulya'ya çıkub otuz dört pâre kal'aların feth idüb
Pâdişâh-ı cihân-penâh dahi seferden 'avdet idüp İstanbul'a nüzûl buyurdılar.	Pâdişâh-ı cihân-penâh hazretleri seferden 'avdet idüb İstanbul'a nüzûl buyurdılar
Sâbıkan Engürüs feth oldukda krallığı Erdel Bânı Yanoş'a sadaka olunup ba'dehu Yanoş mürd oldukda krallığı oğlu İstafin Voyvada'ya virilmiş idi.	Sâbıkâ Engürüs feth oldukda krallığı Erdel Banı Yanoş krala sadakâ olunub ba'dehû Yânoş fevt oldukda krallığı oğlu İstefan voyvoda3verilmiş idi.
Hazret-i sâhib-kırân-ı zemîn ü zamân kerr ü ferr ü şevket ü azametle [188/b] diyâr-ı Acem'e 'azîmet buyurdı.	Hazret-i sâhib-qrân-ı zemîn ü zamân kerr ü ferr ve şevket ü 'azamet ile diyâr-ı 'Acem'e 'azîmet buyurub

3. Tablo: *Târîh-i Nişancı Paşa'dan Ufak Değişikliklerle Yapılan Alıntılar*

ANONİM VE MUHTASAR SÜLEYMÂN-NÂME	TÂRÎH-İ NİŞANCI PAŞA
Sa'âdetlü pâdişâh-ı gerdûn-vakâr azamet ü iclâl ile İstanbul'dan çıkup Halkalu Pınar'a nüzûl buyurıldı.	Devlet ü iqbâl ve a'zamet ü iclâlle İstanbul'dan çıkub Halkalubıñar'a6 nüzûl bıyurıldı.

<p>Yine Engürüs Vilâyeti'ne ta'mim-i 'azîmet ve kasd-ı niyet olundu. Alman ve Nemçe kralı Frandoş Budin Kal'a'sın gâfille alup zapt etmeğin tekrâr ol canibe 'azîmet olundu.</p>	<p>Yine Engürüs vilâyetine tasmîm-i 'azîmet ve kâsdeniyyet olındı. Alman ve Nemçe kralı Ferândûş-ı bî-hûş Budun kal'asın hâlî bulub</p>
<p>Teshîr-i Îrân-zemîn, tedmîr-kerde-yi melâhîde-yi la'în için pâdişâh-ı âlem-penâh diyâr-ı 'Acem canibine revâne olmak için İstanbul'dan çıkup Üsküdar'a kondı.</p>	<p>Teshîr-i Îrân-ı zemîn tedbîr-i gürûh-ı mülâhîde-i la'în³ için pâdişâh-ı âlem-penâh diyâr-ı 'Acem cânibine şâh-râh-ı ğazâ-yı ğarrâya⁴ sülûk için şevket ü 'azamet ile İstanbul'dan çıkub Üsküdar'a konıldı</p>
<p>Hayreddin Paşa'ya yine yüz beş kıt'a kadirge virilüp deryâ muhafazasına gönderildi</p>	<p>Hayreddin Paşa yüz kıt'a gemiler ile deryâ hufzına gönderildi.</p>
<p>hazret-i pâdişâh tantana-yı satvet ve kevkebe-yi mevâkib-azimet birle İstanbul'a nüzûl buyurdılar.</p>	<p>Hazret-i pâdişâh-ı haşmet-penâh tantane-i satvet-i kevkebe-i mevâkib-i 'azamet-i dest-gâh⁶ ile İstanbul'a nüzûl buyurdılar.</p>
<p>Lâkin deryâ içinde ve küffâr ortasında olup zabtı 'asîr olmağın yakup yıkup ve etrâf kal'alarda şehir ve karyelerin dahi bi'l-küllîye berbâd idüp esâsından eser kalmaduğundan ma'ada halkı kimi maktûl ve kimi mahzûl ve ba'zı dahi misâl-i ashâb-ı sa'ir selâsil ve aġlâl ile mukayyed oldılar.</p>	<p>lâkin ol-çal'alar deryâ içinde olup zabt-ı 'asîr olmağın yıkub yakub etrâf ü eknâf kal'alarda olan karyeler ve şehirler halkı kimi maktûl ve mahzûl ve ba'zı dahî misâl-i eshâb-ı sa'ir-i selâsil ve aġlâl ile mukayyed ü esîr oldılar.</p>
<p>Karaboğdan'a voyvoda olan la'în, harac-güzâr iken etrâfında olan Efrenc ve Alaman "جزاهم الله بالنيران" [ile] ittifâk idüp memâlik-i İslâmiyye'ye zarar ü gezend kâsd itdüğü zâhir olmağın onun te'dîbi için sefer-i hümâyûna 'azîmet olundu.</p>	<p>Ķara Boğdan la'în-i bed-âyin harâc-güzâr iken etrâfında olan mülûk-ı Efrenc ve Alaman cezâhimu'llah bi'n-nirân ile ittifâk ü ittihâd idüb memâlik-i İslâmiyye'ye zarar¹¹ etdüğü¹² zâhir olmağın anıñ te'dîbi¹³ için sefer-i hümâyûna çıkıldı.</p>

Hayreddin Paşa donanma ile deryâya çıkup Andre Torya nâm Frengistân kapudânı ile ‘azîm cenk idüp çok gemileri alındı.	Hayreddîn Paşa tonanmalarıyla7 deryâya çıkup Andora Dora8 nâm Frenkistân9 kapudânı ile buluşub ‘azîm cenk olub çok gemiler alındı.
Nemçe Kralı Frençois-ı bî-hoş bu seneden âzürde-hâtır olup Budin Kal’asın almak niyyetine vâfir ‘asker gönderüp toplar kurulup cenk itdüğü istimâ’ olundukda ol canibe ‘azîmet oldı.	Hâliyâ Nemçe kralı Ferandüş-ı bî-hûş yine Budun kal’asın almak niyyetine vâfir ‘asker gönderüb toplar kurulub cenk etdüğü istimâ’ olunmağın yine olcânibe sefer ‘azîmet olındı
Hazret-i sâhib-kırân-ı zemîn ü zamân kerr ü ferr ü şevket ü azametle diyâr-ı Acem’e ‘azîmet buyurdı.	Hazret-i sâhib-kırân-ı zemîn ü zamân kerr ü ferr ve şevket ü ‘azamet ile diyâr-ı ‘Acem’e ‘azîmet buyurub

Bu tablolar bize incelemeye konu olan anonim ve muhtasar *Süleymân-nâme*’nin ya başlıca kaynağının yahut da ihtisar edilen yegane kaynağının *Târîh-i Nişancı Paşa* olduğunu göstermektedir. Gelgelelim ki bu aynılık ve benzerliklerin yanı sıra inşa, üslup ve kullanılan kelimelerin tamamen değiştiği pasajlar da vardır. Bu pasajlara örnek olarak aşağıdaki tabloya bakılabilir:

4. Tablo: *Süleymân-nâme* ile *Târîh-i Nişancı Paşa*’nın Tamamen Farklılaştığı Alıntılar

ANONİM VE MUHTASAR SÜLEYMÂN-NÂME	TÂRİH-İ NİŞANCI PAŞA
Yolda giderken evvelâ Ustubur feth olundu. Budin kurbunda Vezîr Muhammed Paşa ‘asker ile mukaddemâ varıcak küffâr-ı haksâr kal’asından [187/b] el çeküp ‘askerinin etrafını zencîr ile muhkem bend eyledikten sonra cevânib-i erba’asına hisâr-vâr muhkem hendeklerle ihâta idüp kenârını yine top ve zarbenlerle	Vezîr Mehemmed Paşa1 ‘asker ile muqaddemâ varıcak küffâr-ı hâksâr kal’a cenginden el çeküb ‘askeriniñ etrâfına hendekler kazub ‘arabaların önüne dizüb birbirin zencir ile bağlyub kefere içinde buña “İstabur” dirler imiş.

dûr eyleyüp cemî' 'asker içine girüp tahassün etmişler. Ol sebebden buna Usturbur deyü isim ta'yin etmişler.	
Ana sığınıp birkaç gün ehl-i İslâm ile cenk-i 'azîm eylediler.	Bir kaç1 gün İstabur içinde Müselmânlar ile cenk etdiler.
Feth-i Kal'a-yı Peçuy. Âb ü hevâsı mu'tedil bir sahrâ-yı vâsî'dir ve bağ ve bağçeleri bî-nihâyedir.	Feth-i Kal'a-i Beçuy. Fî evâ'il-i Rebi'ü'l-evvel. Fî sene 950. Mu'tedil hevâ bir sahrâ-yı ferâh-fezâde vâki' olub etrâf ü cevânib bağ ü bağçedir.
Feth-i Kal'a-yı Estergon. Bir hısn-ı haşin ve kal'a-yı mefîndir ki rûy-ı zemînde ana müşâbih kal'a bulunmaz. Eğer hendekinin derinliği ve sarblığı bî-maned tamâm cevânib-i erba'ası feth olunduktan sonra sancak beği ve kâdı nasb olunup düzâhîler yerine ehl-i bihişt ile mâlâmâl oldu. Ve yine ona yakîn yerler de nice kal'alar feth olundu.	Feth-i Üsturgun Bir kal'a-i metîn idi. Kenâr-ı Tuna'dır. Ceng-i 'azîm ile feth olundu. Muhâfazası için sancak beği ve kâdı ve dizdâr ve sâ'ir levâzımıyla ve mühimmâtı ta'yin olmuştur

Metnin büyük bir kısmının inşa ve düzenlenmesinde aynılık ve benzerlik vaki iken buradaki farklılaşmalar için bazı açıklamalar getirmek gerekebilir. Evvela anonim *Süleymân-nâme*'nin yazarı eserini *Târîh-i Nişancı Paşa*'dan tamamen ihtisar etmekle birlikte bu kısaltma ve özetleme işlemi sırasında akışı sağlamak ve anlatımı kolaylaştırmak için kendi cümlelerini, kendi inşa ve metni bağlama tarzını tercih etmiş olabilir. Yahut *Süleymân-nâme* yazarının birinci ve en önemli kaynağı *Târîh-i Nişancı Paşa* olurken onunla birlikte bir veya daha fazla eseri de kendisine kaynak olarak seçmiş, *Târîh-i Nişancı Paşa* ile aynı sıklık ve yoğunlukta olmamakla birlikte eserinin inşası sırasında bu kaynakları da kullanmış olabilir. Herhalükarda *Süleymân-nâme*'nin birinci kaynağı ve muhtemelen ihtisar edilen kaynağı *Târîh-i Nişancı Paşa*'dır. Bu ihtisar ve sadeleştirme sürecinde şüirlerin hemen tamamı atılmıştır. Büyük meydan muharebeleri ve kale fetihleri ana anlatıyı oluşturup detaylarıyla verilirken daha küçük çaplı muharebeler, kale kuşatmaları ve fetihlerinin detayları atlanmıştır. Ana anlatı da dahi yer yer büyük kısaltmalara gidilmiştir. (Örneğin İbrahim Paşa'nın Halep'ten

Tebriz'e gidişi, Hayrettin Paşa'nın İstanbul'a gelişi vs.) Yer isimlerinin ise *Târîh-i Nişancı Paşa*'da olduğu hâliyle hemen hemen muhafaza edildiği anlaşılıyor.

S o n u ç

Bu çalışma, Osmanlı tarih yazıcılığının zengin geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan *Süleymân-nâme* türünün bir örneği olan anonim ve muhtasar bir *Süleymân-nâme*'yi mercek altına almaktadır. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuruosmaniye 3170 numaralı mecmua içerisinde yer alan bu eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatını Belgrad'ın fethinden (1521) Zigetvar Seferi'ne (1566) kadar olan süreçte özetleyerek aktarmaktadır. Bu muhtasar eser, dönemin siyasi ve askeri panoramasını çizmenin yanı sıra, Osmanlı tarih yazıcılığında özetleme ve sadeleştirme geleneğinin nasıl işlediğine dair kıymetli ipuçları sunmaktadır.

İncelenen *Süleymân-nâme*'nin en dikkat çekici özelliği, Ramazanzâde'nin kaleme aldığı *Târîh-i Nişancı Paşa* adlı eserden büyük ölçüde istifade edilerek oluşturulmuş olmasıdır. Bu durum, Osmanlı tarih yazıcılığında var olan bilgilerin nasıl yeniden düzenlenip özetlenerek daha geniş kitlelere ulaştırıldığını gözler önüne sermektedir. Eserin başlıkları ve içeriği, *Târîh-i Nişancı Paşa* ile büyük benzerlikler göstermekle birlikte, yer yer farklı anlatım ve üslup özellikleri de sergilemektedir. Örneğin, "Feth-i Kal'a-yı Estergon" başlığı altında verilen bilgiler, iki eserde de benzer olmakla beraber, anonim *Süleymân-nâme*'de daha özlü ve betimleyici bir anlatım tercih edilmiştir.

Çalışmada, muhtasar eserlerin oluşturulma gerekçeleri ve yöntemleri üzerinde de derinlemesine durulmuştur. Bu tür eserlerin; hacimli kitapların kullanımındaki zorlukları aşmak, bilgiyi yaygınlaştırmak ve farklı kültürel seviyelerdeki okuyuculara hitap etmek gibi amaçlarla üretildiği vurgulanmıştır. Örneğin, incelenen *Süleymân-nâme*'de şiirlerin büyük oranda çıkarılması, küçük çaplı muharebeler ve kale fetihlerinin detaylarının atlanması, bu amaçlara hizmet eden uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, muhtasar eserlerin özgün eserlerden tamamen kopmadığı, ancak farklılaştığı ve hatta kullanım alanını değiştirdiği belirtilmiştir.

Makalede sunulan transkripsiyon; eserin içeriğini ve dilsel özelliklerini detaylı bir şekilde inceleme imkânı sunmaktadır. Bu sayede, Kanuni Sultan Süleyman döneminin önemli olayları, seferleri ve fetihleri hakkında birinci elden bilgilere ulaşılmaktadır. Örneğin, Rodos'un fethi (1522), Mohaç Meydan Muharebesi (1526), Viyana Kuşatması (1529) ve Zigetvar Seferi (1566) gibi kritik olaylar, eserde özlü ancak betimleyici bir dille aktarılmıştır. Eserin dili ve anlatım özellikleri, dönemin tarih yazıcılığı anlayışını yansıtması bakımından da önem taşımaktadır. Özellikle, "*sa'âdetli pâdişâh-ı gerdûn-vakâr*" gibi süslü unvanların kullanımı ve olayların kronolojik sıralamayla sunulması, dönemin tarih yazım üslubunu yansıtan önemli özelliklerdir.

Sonuç olarak bu çalışmada ilk önce anonim ve muhtasar bir *Süleymân-nâme* latin harfleriyle neşredilerek Osmanlı tarihi araştırmalarına bir ana kaynak kazandırılması hedeflenmiştir, ikinci olarak Osmanlı tarih yazıcılığında muhtasar eserlerin önemine ve bu tür eserlerin nasıl oluşturulduğuna dair bilgi ve süreçlere de değinilmiştir. İncelenen bu anonim ve muhtasar *Süleymân-nâme*, Kanuni Sultan Süleyman döneminin siyasi ve askeri olaylarını özetleyerek aktarması bakımından dönemin tarih anlayışını yansıtan önemli bir kaynak niteliğindedir. Eserin, *Târîh-i Nişancı Paşa* gibi daha kapsamlı bir kaynaktan nasıl özetlendiğini göstermesi Osmanlı tarih yazıcılığında bilginin nasıl işlenip yeniden üretildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu tür çalışmalar, Osmanlı tarih yazıcılığının zenginliğini ve çeşitliliğini göstermesi açısından literatüre önemli katkılar sağlamakta ve aynı zamanda dönemin siyasi, askeri ve kültürel atmosferini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

İlgili metin Latin harflerine aktarılrırken basit transkripsiyon kuralları uygulanmıştır. Bu doğrultuda bütün uzun sesler (^) işareti ile gösterilmiş, ayın harfi için (') ve hemze harfi için (') işaretleri kullanılmıştır. Kaf ve ğayın harflerinden sonra gelen uzun sesler (ā,ī,ū) şekilleriyle verilmiştir. Yer isimleri verilirken metindeki imla esas alınmış, bugünkü karşılıkları köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Metinde kullanılan Arapça ibare ile cümleler Arap harfleriyle dizilmiş ve dipnotta Türkçe tercümeleri paylaşılmıştır. Orijinal metinde kırmızı mürekkep ile yazılan kısımlar çeviri-yazıda da kırmızı harflerle dizilmiştir.

Metnin Transkripsiyonu

[181/b] Merhûm, mağfûr, sa'îd, şehîd, el-muhtâcu Rabbü'l-mecîd hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında vâkî' olan gazavât ve vekâyi'-i sâyiredir ki 'alâ-tarîki'l-icmâl tahrîr ve takrîr olundu.

Gazâ-yı Evvel	Feth-i Kal'a-yı	Feth-i Kal'a-yı	Feth-i Kal'a-yı
Fî sene 927 [1521] feth-i Belgrad ve tevâbi'uha	Böğürdelen [Tabac]	Zemun	İslankamen [Stari Slankamen]
Feth-i Kal'a-yı	Feth-i Kal'a-yı		
Kupnik [Kupunik]	İriş [İrig]		

Akıncı tâ'ifesi Engürüs Vilâyeti'ni, ta Hırvat diyârına varınca ırak ve yakın akın idüp o kerîh (كريح) diyârda gençler bulunup, hûrî vü perî-manzar ve mâh-ı Müşteri-peyker esîrler çıkarup gâzîler sâlim ve gânim Ordu-yu Hümâyûn'a ilhâk ettiler.

Sipâh-ı Hüsrev-i sâhib-kırân-ı bende-nüvâz / Be-her kocâ ki reved bâ-ganîmet âyed bâz

[Derkenar] Gazâ-yı Evvel: Feth-i Belgrad ve tevâbi'uha

Târîh-i Belgrad 927 [1521]

Âmed in fâl-i acib târîh-i û / Bâd-ı feth-i bâb-ı mülk-i Engürüs

Sene-yi mezbûrede diyâr-ı Yemen'de İskender nâm bir müfsid zuhûr idüp sâhib-i hutbe vü sikke olmak murâd itdükde kendü tevâbi'i katl eylediler. Başî Âsitâne'ye geldi. Yine bu sene de Sultân Murâd ve Sultân

Mahmûd nâm iki şehzâdenin vefâtı haberi Belgrad'dan gelürken yolda irişdi.

[Derkenar] **Gazâ-yı Sâni**: Feth-i Rodos ve **ba'zı cezâyir**

İkinci Sefer-i Mübârek-eser-i bâ-kerr ü ferr, Feth-i Rodos'dur

Sene tokuz yüz yirmi sekiz [1521-22] Recebül'l-müreccebin yiğirminci günü Üsküdar'a konuldu. Cezîre-yi Rodos'a devlet ü ikbâl ile nüzûl ü iclâl olundu. Fî evâyil-i Ramazânü'l-mübârek sene 928, Şehzâde Sultân Mehmed'in vilâdet haberi yollarda geldi. **Feth-i Kal'a-yı Rodos** fî Saferü'l-muzaffer sene **929** [1522].

feth-i	feth-i	feth-i	feth-i	feth-i	feth-i
kal'a-yı	kal'a-yı	kal'a-yı	kal'a-yı	kal'a-yı	kal'a-yı
Rodos	Aydos	Tahtalı	İstanköy	Sömbeki	Bodrum

Şehsüvâröğlü [182/a] Ali Bey mîrimîrân-ı zü'l-kadr zâhiren itâ'at ü vifâk, bâtinen hyûnet ü şikâk üzere olmağın Ferhad Paşa 'asker ile varup Artukâbâd'da katl idüp başın der-i devlete gönderdi. **Fî sene 929** [1522]. Sene-yi mezbûr Rebi'ü'l-âhiri'nin evâhirinde [17 Mart 1523] sa'âdetlü pâdişâh-ı gerdün-vakâr hazretleri devletle Sarây-ı Âmirelerine dâhil oldular. **Yine sene-yi mezbûrede** Rodos döğilürken diyâr-ı Mısır'da hâkim nasb olunan Hayır Bey ecel-i câmin nûş eylemeğın yerine Gekbuze'de medfûn olan Mustafa Paşa irsâl olundu. Devletle vâsıl olunca diyâr-ı Mısır'da Şarkıyye Kâşifi Cânım nâm Çerkes ve Buheyre Kâşifi İnâl nâm nâkes tâ'ife-yi Çerâkise-yi ebâlise ile ittifâk idüp Mısır'a müstevli olmak için baş kaldurmağın muhâfaza-yı Mısır'da olan **Mustafa Paşa** anda olan pâdişâh kulların gönderüp düşmanı **bi-emrillah** katl itdiler. Bu esnâda Ahmed Paşa Mısır muhâfazasına gönderildikde bed-sirişt olmağın saltanat-ı Mısır devletine mağrûr olup 'âsî oldı. **Ahar** hıyâneti sebebi ile başı bedeninden cüdâ kılınup der-i devlete irsâl olundu. **Fî sene 930** [1523]. Yine bu sene Şâh İsmâ'il'den ilçî gelüp hey'et-nâme ve merhûm Sultân Selîm vefâtıçün ta'ziye-nâme ile der-i devlete mülâkî oldı. **Ba'dehu** Hâyin Ahmed Paşa'nın katlinden sonra diyâr-ı Mısır'a, celîlü'l-kadr İbrâhîm Paşa irsâl olundu. **Sene-yi mezbûrede** Şâh İsmâ'il-i mülhîd vefât idüp oğlu Şah Tahmasb yerine şâh oldı deyü uç beyleri 'ilâm eylediler.

[Derkenar]: **Gazâ-yı Sâlis**: Feth-i Budin ve **ba'zı kılâ'**

Tafsîl: Üçüncü Sefer-i Ferhûnde-Eser

Feth-i Kal'a-yı Budun. Sa'âdetlü pâdişâh-ı gerdûn-vakâr azamet ü iclâl ile İstanbul'dan çıkup Halkalı Pınar'a nüzûl buyurıldı. **Fî 11** Recebü'l-mürecceb **sene 932** [23 Nisan 1526]. Bu esnâda Süleymân Paşa yigirmi kıt'a kadirge ile Mısır'dan çıkup **[182/b]** Yemen ve 'Aden diyarına gönderildi. Ve İstanbul'da olan dîvân-hâne tecdîd olunmak buyurıldı. **Feth-i Kal'a-yı** Filek [Filakova/Fülek]: Vire ile alınmıştır. **Feth-i Kal'a-yı** Petrevaradin [Petrovaradin] : Ziyâde sa'ab kal'a olup cenk-i 'azîm ile alınmıştır. Feth-i Kal'a-yı İlok [Ilok]: Tuna kenârında vâki' olup burûc-ı urûci âsumâna peyveste olmağın hayli ta'ab çekilmiştir alınmasında. Feth-i Kal'a-yı Ösek [Ösijek] : Sedd-i İskender-esâs bir kal'a-yı metindir ki Hırvad fethinde hayr-ender ilhâk, hezâr zâr û zûr ile alınmıştır. Ba'de'l-feth Nehr-i Sava'dan gemiler ile köprü yapulup Budun canibine geçildi. **Feth-i Kal'a-yı** Raca [Rača], **Feth-i Kal'a-yı** Brogverice [Grgurevci], **Feth-i Kal'a-yı** Berkas [Berkasovo] **Feth-i Kal'a-yı** Dimitrofçe [Mitrovica/Sremska Mitrovica], **Feth-i Kal'a-yı** Bocay [Nočaj], **Feth-i Kal'a-yı** Solin [Sotin], **Feth-i Kal'a-yı** Vilkovar [Vukovar]. Ve bunlardan mâ'adâ nice kal'alar fetholundu. **Ba'dehu** kral-ı bergeşte-rûzigâr ile Sahrâ-yı Mohac'da aduvv-ı fitne-cûy ile buluşup, ceng-i âşûb ulaşup bir vecihle cidâl [ü] kîtâl oldu ki dâsitân-ı Rüstem, destân-ı tayy-ı nisâyânda kaldı. Vâdi ve püşteler mürde vü küşteler ile toldı. Kral-ı hezimet-me'âl, ma'rekede mecrûh ve devletden matrûh firâr iderken atdan ırılıp, bir batağı yatağ idinüp ol mahalde ecel-i giribân alup Dârü'l-bevâr-ı cehîm ü nârâ irgördi. **Feth-i Kal'a-yı** Budin ki tahtgâh-ı Engürüs-i menhus[tur]. **Fî 2** Zilhicce **sene 932** [29 Eylül 1526] târîhinden sadî-yi bî-din kral[dan] Şâh-ı 'Âdil sene 932de vire ile almıştır. **Feth-i Kal'a-yı** Peşte'dir ki mukâbele-yi Budun[dur]. **Feth-i kal'a-yı** Tiyil [Titil/Titel/Tittel], **feth-i kal'a-yı** Vaç [Bač], **feth-i kal'a-yı** Besprim [Veszprém], **feth-i kal'a-yı** Rasna?, **feth-i kal'a-yı** Balka [Bačka/Backa/Backe], **feth-i kal'a-yı** Kamini [Kammeni/Kaminis], **feth-i kal'a-yı** Birlük. Ve nice kal'alar dahi feth olundu. Ba'de'l-feth, pâdişâh-ı Cem-i'tibâr Peşte'ye geçüp menzil be-menzil İstanbul'a **[183/a]** teveccüh buyurdılar. Bu esnâda Zü'l-kadirluden Suklanoğlu atmaca nâm müfsidler hurûc idüp Kızılbaş'a köçüp giderken beğlerbeği akîbinden irişüp tevâbi' ile katl itdükleri haber[i] yolda gelürken irişdi. Bu mahallde Şehzâde Abdullah vefât idüp Sultân Bâyezid, 'âlem-i vücûda kadem basdı. Devletlü sa'âdetle kendüler dahi Darü's-saltanata-yı Konstantiniyye'ye pâ-nihâde oldular. **Fî sene 933** Muharremü'l-Haram'ın yedinci günü [14 Ekim 1526] Zünnûr oğlu

Zülkadirli'nden ba'zı eşrâfî cem' idüp hayli fesâda mütesaddî olmağın Pasin Ovası'nda Rumeli Beğlerbeğisi Ya'kub Paşa irişüp katl eyledi. Bundan sonra Hacı Bektâş oğlu Kalender Şâh nâm nâ-halef hurûc etmeğın İbrâhim Paşa kapu halkı ile irişüp başın kesdi.

[Derkenar] **Gazâ-yı Râbî'**: Feth-i Budin def'a-yı sâni ve **tevâbî'uhâ**

Tafsil: Dördüncü Sefer-i Zafer-Muzaffer

Yine Engürüs Vilâyeti'ne ta'mim-i 'azîmet ve kasd-ı niyet olundu. Alman ve Nemçe kralı Frandoş Budin Kal'a'sın gâfille alup zapt etmeğın tekrâr ol canibe 'azîmet olundu. İstanbul'dan çıkup Halkalı Pınar'a konuldu. Fî 3 Ramazânü'l-mübârek sene 935 [11 Mayıs 1529] devletle Sirem Ovası'na vardıkda Erdel Bânı Yanoş Kral Mohaç Ovası'na gelüp şeref-i dest-bûyla müşerref oldı. Ol diyârın küffâr-ı haksârı ve kral-ı murdâr ve pâdişâh-ı iklîm-güşâ ile mukâbeleye tâkat götürmeyeceğın bilüp harâca râzı oldı. Ba'dehu **Kal'a-yı Budun** cenk-i 'azîm ile tekrâr fetholundu. Fî 4 Muharremü'l-Harâm sene 936 [8 Eylül 1529]. **Feth-i Kal'a-yı Yanıkhisâr**. Âhirü'l-emr pâdişâh-ı heft-iklîm devletle Budun'dan Peç üzerine revâne olıcak Nemçe Kralı tahtı olan kal'a-yı Peç'ten kaçup gidüp nâm ü nişânı 'ayân olmamağın on beş gün mikdârı gece ve gündüz muttasıl kal'a halkı ile cenk idüp [183/b] ahâr, küffâr-ı hâksâr, figân ile âlâmları âsumâna çıkmamağın emân ihsân olundu. Vilâyet-i Nemçe ile memâlik-i İslâmiyye'nin mâbeyni mesâfe-ye ba'ide olmağın kal'a zaptı mümkün olmadı ve hem şiddet-i şitâ irişmeğın cem'î etrâf ü eknâf bi'l-külliyeye gâret olunup hûrî-peyker ve cevârî-yi Rıdvan-heykel çıkarılup sâlim ü gânim taht-ı şeriflerine gelüp karâr eylediler. **Yine ol sene-yi mübârekede** hazret-i şehzâdegân Sultan Mustafâ ve Sultan Muhammed ve Sultan Selîm hazretlerine kır[k] gün şeb u rûz düğün olup hatene vâki' oldı. Bu mahalde Sultan Cihângîr vücûd-ı 'âleme kadem basdı. **Fî sene 937** [1531]. Bu senede yine Ulama Paşa, Kızılbaşlardan kaçup şeref-i dest-bûs-ı pâdişâh-ı 'Arab ü 'Acem ile müşerref olup küllî ri'âyetler olundu.

[Derkenar] **Gazâ-yı Hâmis**: Feth-i Ba'zı Kılâ' ve Sefer-i Alaman

Tafsîl: Beşinci Sefer-i Karînü'z-Zafer ve Vilâyet-i Alaman

Ve Nemçe'ye gazâ kasdına sa'âdetlü pâdişâh-ı iklîm-güşâ devlet ü sa'âdetle İstanbul'dan çıkup Rumili canibine 'azîmet eyledi. **Fî sene 938** [1532-33]. Kapudan Ahmed Bey seksen kıt'a kadirge ile deryâ hıfzına gönderildi. **Yine bu senede** Bitlis Hâkimi Şeref Bey'in izhâr-ı 'isyân idüp

Kızılbaş-ı bed-me‘aş ile ittifâkı istimâ‘ olmağın Bitlis, beylerbeylik ile Ulama Paşa‘ya sadaka olundu. **Feth-ı kal‘a-yı** Kösek [Község]: Hendekini odun ile toldurmağın emâm ile alındı. **Feth-ı kal‘a-yı** Babroçe [Babócsa], **feth-ı kal‘a-yı** Belevár [Belovar/Bélavár], **Feth-ı kal‘a-yı** Berzence [Berzence], **feth-ı kal‘a-yı** Taraklu?, **feth-ı kal‘a-yı** Beleşker [Pölöske], **feth-ı kal‘a-yı** Kemendvar [Körmend], **feth-ı kal‘a-yı** Şivril [Sárvár], **feth-ı kal‘a-yı** Boyundak?. Bu sefer-i mübârekede nice gâziler intihâb olunup Vilâyet-i Alaman ve Nemçe ve Hırvat‘da olan mu‘azzâm şehirleri ve kasabaları ve köyleri [184/a] yakup harâb itdiler. Nice cevârî-yi lâ-yu‘ad [ve] vildân-şekl gilmânlar ve niçe künûz ü defâyîn-i bî-pâyân ve emvâl ü hazâyîn-i bî-girân ile Ordu-yu Hümâyûn‘a mülhâk oldılar. Ol mahalde Nemçe ve Alaman krallarından ilçiler gelüp üç yıla değin sulh ricâ etmeğın hayyiz-i kabûlde vâki‘ oldı. Sa‘âdet ü iclâl ile serîr-i saltanata gelüp câlis oldular. Yine 939 [1532] senesinde kâfir gemileri gelüp karaya ya‘nî Mora‘ya ‘asker çıkarup Koron [Koroni] Kal‘a‘nın aldıkları istimâ‘ olundukda ‘ale‘t-ta‘cîl berrden ve bahirden ‘asker gönderüp **fî sene 940‘**da [1533] yine küffârın elinden cehren ve kahren aldılar. **Ba‘demâ zikr olunduğu üzere** Şerif Bey ki hâkim-i Bitlis idi, ‘isyân sebebiyle Kızılbaş‘a kaçmışdı. İntikâm kasdı ile bir mikdâr eşkiyâyı sürh-ser cem‘ idüp Ulema Paşa‘nın üzerine gelicek Ulema Paşa dahi üzerine hücum idüp cem‘ tevâbî‘ ü levâhıkı ile tuğme-yi şımşır olup ser-i nâ-mübârekleri bağıyleri ile Âsitâne‘ye irsâl olundu.

[Derkenar]: Gazâ-yı Sâdis: Feth-i İran-zemîn ve tevâbî‘ uhâ

Tafsîl-i Altıncı Sefer-i Ganimet-Eser

Teshîr-i Îrân-zemîn, tedmîr-kerde-yi melâhide-yi la‘în için pâdişâh-ı ‘âlem-penâh diyâr-ı ‘Acem canibine revâne olmak için İstanbul‘dan çıkup Üsküdar‘a kondı. **Fî 9** Zilka‘de **sene 941** [12 Mayıs 1535]. Mukaddemâ Vezîr İbrâhim Paşa ‘asker-i bî-payân ile göçüp Haleb‘de kışlanmak emr olunmağın ‘azîmet itdi. **Yine ol sefer-i mübârekede** diyâr-ı Cezâyir‘den Hayreddin Re‘is nâm bir korsan zuhûr idüp dilâverliğı şöhret bulmağın Âsitâne‘ye da‘vet olundu. Geldikte ri‘âyet-ı küllî olunup Cezâyir Beğlerbeğliğı, ba‘dehu kapudanlık sadaka olundu. Ve sa‘adetlü pâdişâhın vâlîde-yi ‘azîzeleri bu sene-yi mübârekede Hak rahmetine vâsıl oldı. [184/b] **Fî sene 94** [1533-34]. Sene-yi mezbûrede fâzıl-ı muhakkık Kemâlpaşa-zâde hazretleri de civâr-ı rahmâna vâsıl oldılar. **Yine bu senede** İbrâhim Paşa Haleb‘den göçüp Tebriz‘e revâne olıcak ol etrâfda olan şâh-ı gümrâha tâbî‘ olan ümerâ İbrahim Paşa‘nın ‘azemetine ta‘kât getüremeyüp hüsn-i

ihtiyârlarıyla teslîm eyledükleri kılâ' bunlardır: **Kal'a-yı** Ahlat, **Kal'a-yı** 'Âdilcevâz, **Kal'a-yı** Ahtamar, **Kal'a-yı** Sultân, **Kal'a-yı** Ercîş, **Kal'a-yı** Öyük. Cümle kasaba-yı teshîre[ye] girüp yeniden berâ'it sadaka olundu. Ve beru cânibde Hayreddin Paşa'ya yine yüz beş kıt'a kadırğa virilüp deryâ muhâfazasına gönderildi. **Yine ol sene-yi mübârekede** İbrâhim Paşa Ucan [Ujan] Yaylakı'na pâ-nihâde oldukda Geylân Sultânı Muzaffer Han kendünün güzîde beş bin mikdârî âdemîsi ile İbrâhim Paşa'ya mülâkât idüp pâdişâh-ı rub'-meskûna itâ'at eylediler. Azîm kerr ü ferr, 'asker-i bî-şumâr ile Serdâr İbrâhim Paşa istikbâl eyleyüp Otağ-ı Hümâyûn'a getürdiler. **Fî 27** Rebî'ülevvel sene **941** [6 Ekim 1534]. Sa'âdetle Süleymân-vâr serîr-i 'izzetle Sultân Süleymân Tebriz'e dâhil olduğı şöret tutucak Şah Tahmasb müstemi' oldukda gayret-i cehl ile galebe eyleyip Horasan'dan ılgar ile Sultaniyye'ye geldi. Beru cânibde sultân-ı 'Arab ve 'Acem Sultan Süleymân-ı Cem-haşem 'asâkir-i deryâ-misâl ile 'azîmet idüp Sultâniyye'ye ve kasaba-yı İhteriyye'ye varıcak şahun güzîde hanlarından Zülkadriye oğlu Muhammed Han bin mikdârî âdemîsiyle dest-bûy-ı şehriyârî ile müstes'ad oldu. **Ba'dehu** 'asker-i mûr-şumâr[?] ile şâha havm-ı hücum idicek karârı firara tebdil idüp, tağdan tağa kaçup ne nâm u nişânı peydâ ve ne vücudundan eser hüveydâ oldu. **[185/a] Lâkin** eyyâm-ı şitâ ve hengâm-ı sermâ irişmeğın Bağdad semtine dönüldü. Andan Karakan nâm sa'ab derbend geçilüp şehir-i Dergüzin'e [ve] andan Hamedan'a varıldı. Hamedan'dan göçülüp kasaba-yı Dinver [Dinvar] ve andan da göçülüp Pilver ve Kürdistan dağlarına varan Kasr-ı Şîrîn'e ve Dokuz Geçid nâm Şat Irmağı kenarına ol nehr-i mu'azzamdan sonra 'Irak-ı 'Arab serhaddine varılacak Bağdad Hâkimi Hân Muhammed, sıyt u satvet-i kahramâniye tâkat getürmeyüp tevâbî'yle firâr idüp kal'anın içinde olanlar bi'z-zarûrî kal'anın miftâhın getürüp "Emânü'l-emân ey sâhib-karân-ı devrân" diyecek şehriyâr-ı 'âlî-şân dahi Kal'a-yı Bağdad'ın taşrasına konu. Hazret-i Hüdâvendigâr-ı dîndâr "خذ الله خلافة ابا" ³⁹ ota[ğ]-ı devlet-nitâka nüzûl itmeğın mukaddemâ muktedâ-yı e'imme-yi pişvâ-yı 'ulemâ-yı ehl-i [sünnet] ya'nü **yenbû-i ilm [u] hikem Hazret-i İmâm A'zam** kuddise sırrahu'l-'azîzin mezâr-ı pür-envârını ziyâret idüp rûh-ı pür-fütûhundan istimdâd-ı himmet ve istidâ'a-yı kerâmet eylediler. **Fî 28** Cemâziyelevvel sene **941** [5 Aralık 1534] **merkad-ı hulefâ-yı Bağdad ki hulefâ-yı 'âlî-nejâda menzilgâh-ı 'adl ü dâd idi**, sonra ba'zı bîdâd ü bed-nihâd eline düşüp vâkî olan fesâd ü ilhâdı kâbil-i ta'dâd olmamağın

³⁹ Allah, hilâfetini daim kalsın.

teveccüh-i müveccih ol cânibe oldukda elhamdü lillâh ki şöhre-yi âfâk-ı taht-gâh-ı ‘Irak olan dârü’s-selâm-ı Bağdad’tır ki mahsûr-ı ‘amme-yi bilâd ve mağbût-ı “ارم ذات العماد”⁴⁰ iken bilâ-nizâ’ ve’l-ihtilâf Rûm-ı hüceste-rüsûma muzâf olup zabt olundu. **Feth-i Kal’a-yı Şehriban** [Shahroban], **Feth-i Kal’a-yı Harûniyye** [Hârûniyah], **Feth-i Kal’a-yı Dohok**, **Feth-i Kal’a-yı Kerkük**, **Feth-i Kal’a-yı Hilye**. Bu cümle kılâ’ın fethinden sonra evliyâ-yı merhûmîn olan mevâzi’-i mübârek[e] ve mevâki’-ı müteberrikeyi, husûsan hâk-pây-i? [185/b] merkad-ı eşref-i **Hazret-i İmâm Hüseyin** radiyallahu anh ve **İmâm Mûsâ-yı Kâzım** radiyallahu anh mezâr-ı müteberrikelerin ziyâret idüp anların yüzi suyına ihsân ile fakîrin ganî ganîsin ihtiyâcdan mustağnî eylediler. **Fî 2 Ramazan’l-Mübârek** [7 Mart 1535] **Kal’a-yı Bağdad’dan göçüp** Azerbaycan’a teveccüh olundu. **Fî sene 941** ol mahalde vekîl-i Horasan olan Gâzî Hân Kızılbaş’tan kaçup der-i devlete rûy-ı mâl kılup ‘ubûdiyet kemerin meyânına bend eyledi. **Ba’dehu** Loristan ve Gulhuristan ve vilâyet-i [?] ve deryâ-yı Cezâyîr ve Cezîre-yi ‘Avâsit bi’l-küllîye tevâbi’ ve levâhıkıyla müsahhar oldı. Sene-yi mezbûrede pâdişâh-ı ‘Arab ve ‘Acem Bağdad’da kışlamağın Kızılbaş-ı bed-me’âş rûbâh-vâr Gemmun’da nihân olmuş iken şâh-ı heft-ekâlim ile mâbeynde mesâfe-yi ba’ide var kıyâs eylemeğın hezâr zâr û zûr ile Tebriz’de karâr eyledi. Ol bahâr-ı hüceste-eyyâm geldikde ‘ale’l-ta’cîl Van üzerine düşüp Ulema Paşa’yı muhâsara eyledi. Bu haber, sa’âdetlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâhun mesmû’-ı şerîfleri olmağın ol cânibe teveccüh[ü] müveccih görüldü. Bu haber-i fetih-eser şâyi’ olıcak şâh-ı gümrâh kuyruk göte kısıp tersin yönüne dönüp karargâhına revâne oldu. Bu mahalde İzzeddin Şîr ki Hâkim-i Sirvân idi, el altından şâh-ı gümrâha mektûb-ı nâ-savâb gönderdüğü istimâ’ olunmağın dîvân-ı âlîde katl olundu. Ve yine şâh-ı bed-me’âş cânibinden ve Taclu Han tarafından ilçiler göndermişlerdi. Sarukamuş nâm mahalde gelüp vâsıl oldı. Ba’dehu hazret-i pâdişâh-ı gerdûn-iktidâr şehri Tebrîz’e nüzûl etdiler. Fî gurre-yi Muharremü’l-Harâm fî sene 942’de [2 Temmuz 1535] pâdişah hazretlerinin ol cânibde [186/a] karârların şâh-ı gümrâh işitdikde âhû-vâr dağdan dağa firâr idüp ne bir gice bir yerde âsâyiş ile istirahat eyledi ve ne bir dem bir yerde huzûr-ı kalble âb û dâne yedi. Berü cânibinden ise Osmanlu’nun yarar dilâver köçekleri ilgar ile ardına düşüp niçe deşt ve dağlar aşdılar. Vücûdundan eser bulmadılar. Rast geldikleri vilâyetlerini ve mâl ü menâlini gâret idüp sâlimen geldiler. La’în-i bed-âyînin tâc ü tahtı bi’l-

⁴⁰ Fecir Suresi: 7/10

küllîye berbâd olıcak ilçî tedârîğine mukayyed oldu. Sa'âdetlü pâdişâh-ı heft-iklîm Süleymân-vâr 'asâkir-i nusret-me'serin yanına cem' eyleyüp safâyı hâtır ile makarr-ı sa'âdet-nümâları semtine mürâca'ât için Sa'dâbâd'a gelindikde Tahmasb Şah'dan tekrâr ilçî gelüp sulh ricâ olundu. **Ba'dehu** hazret-i pâdişâh tantana-yı satvet ve kevkebe-yi mevâkib-'azîmet birle İstanbul'a nüzûl buyurdılar. Devletle tahtına câlis oldukda **sene-yi mezbûre Ramazan'ında** [Mart 1536] İbrâhîm Paşa katl olundu.

[Derkenar]: **Gazâ-yı Sâbi'a**, Feth-i Diyâr-ı Frenk ve **Ba'zı Kılâ'**

Tafsîl-i Yedinci Sefer-i Mu'teber

Gazâ-yı diyâr-ı Frenk için Avlonya [Vlore] mukâbelesinde küffâr-ı bîçâre ve Cezâyir Deryâ[sın]da olan kal'alarını ve kurâyâ ve şehirlerini gâret ü hasâret niyetine İstanbul'dan çıkup Avlonya semtine teveccüh buyurdılar. **Fî sene 943** [1536-37] mezbûrede Vezîr Lütî Paşa ile Hayreddin Paşa niçe bin 'asker ile İspanya kralına tâbi' Polya Vilâyetine gazâ için deryâdan tonanma ile gönderildi. Sa'âdetle kendüler otağ-ı gerdûn-nitâkını Avlonya'ya nüzûl ü iclâs eyledi. Etrâfında olan Arnavud-ı 'anûdun haklarından gelmeleriçün cevânib-i erba'ay[1] 'asker perişân[?] kılup muhkem haklarından gelindi. **[186/b] fî 944** senesinde **müşârunileyh** Lütî Paşa ile Hayreddin Paşa gemiler ile Cezîre-yi Polya'ya çıkup otuz dört pâre kal'aların feth itdi. Lâkin deryâ içinde ve küffâr ortasında olup zabtı 'asîr olmağın yakup yıkup ve etrâf kal'alarda şehir ve karyelerin dahi bi'l-küllîye berbâd idüp esâsından eser kalmaduğundan ma'âda halkı kimi maktûl ve kimi mahzûl ve ba'zı dahi misâl-i ashâb-ı sa'îr selâsil ve ağlâl ile mukayyed oldılar. Gâzîler genc-i şâyigân ve hazîne-yi râyigân bulup sâlim ve gânim 'avdet[e] mürâca'at etdiler. **Bu esnâda** Venedik-i la'in min kadîmi's-sinîn ilâ haze'l-hîn pâdişâh-ı İslâm'a sadâkat üzere iken bu def'a tonanma-yı hümâyûna hasâret kasdı ma'lûm olıcak cezîrede olan Korfoz [Korfu/Corfu] nâm kal'asını ihâta eyleyüp tonanma halkı cenk ile varoşu alup dîvârlarını yıkup ve Zakle [Zakynthos] ve Kefalonya [Kefalonia] nâm cezîresinde kal'aları ve üç yüz pâre karyeleri gâret olup ve vâfir mâl-ı ganîmet ellerine girdi. **Fî 23** Rebî'ü'l-ahîr'inde [29 Eylül 1537] pâdişâh-ı zafer-penâh sa'âdetle seferden mürâca'at idüp İstanbul'a duhûl eylediler.

[Derkenar] **Gazâ-yı Sâmine**: Feth-i Boğdan ve Seçav

Tafsîl-i Sekizinci Sefer-i Nusret-eser

Karaboğdan'a voyvoda olan la'în, harac-güzâr iken etrâfında olan Efrenc ve Alaman "جزاهم الله بالنيران"⁴¹ [ile] ittifâk idüp memâlik-i İslâmiyye'ye zarar ü gezend kasd itdüğü zâhir olmağın onun te'dibi için sefer-i hümâyûna 'azîmet olundu. **Fî 11** Rebûlâhir **945** (6 Eylül 1538) sene-yi mezbûrede oldukda evvelâ **feth-i Kal'a-yı** Seçav [Suceava]. Boğdan kurbunda idi zabt olundu. Bu galebeyi göricek mukâbeleye takat getürmeyüp beğleri kaçup nâ-bedîd olup vilâyetin [**187/a**] beyzâdeleri [ve] voyvodaları gelüp rikâb-ı hümâyûna yüz urup yeni hâkim nasb olunmasın ricâ etdikde makbûl-ı hazret olup kendü cinslerinden bir beğzâde voyvodalığa nasb olunup her yıl haraçların göndermeğe mütekeffil oldılar. Pâdişâh-ı cihân-penâh dahi seferden 'avdet idüp İstanbul'a nüzûl buyurdılar. **Fî 945** [1538-39] yine bu senede Süleymân Paşa vilâyet-i Hind'e gönderildi. Mısır'dan tonanma ile deryâ-yı Külzüm'den [Kızıldeniz] binüp Bâbü'l-Mendeb'den çıkup Bahr-i Ummân'a salınup revâne olundu. Yine sene-yi mezbûrede Hayreddin Paşa donanma ile deryâyâ çıkup Andre Torya nâm Frengistân kapudânı ile 'azîm cenk idüp çok gemileri alındı. Mezkûr Andre Dorya bu harâretle ve bu çılgınlıqla kaçup giderken Hersek Sancağı'na tâbi' Novi [Herceg Novi, Ercegnovi] Kal'asın ale'l-gafle üzerine düşüp alup içine vâfir 'asker-i küffâr ve top ve tüfek ve âlât u cenk koyup gidilecek Hayreddin Paşa bu haberi işidicek 'asâkir-i zafer-eser ile bâd-ı seher gibi irişüp kal'ayı yine feth idüp içinde olan kâfirleri katl-ı 'âm etdi. **Fî sene 946** [1539-40] sene-yi mezbûrede Şehzâde Sultân Bâyezid ve Sultân Cihângîr sünnet oldı.

[Derkenar] Gazâ-yı Tâsi': Feth-i İstabur ve Ba'zı Kılâ'

Tafsîl-i Dokuzuncı sefer-i zafer-eser

Sâbıkan Engürüs feth oldukda krallığı Erdel Bânı Yanoş'a sadaka olunup ba'dehu Yanoş mürd oldukda krallığı oğlu İstafin Voyvada'ya virilmiş idi. Nemçe Kralı Frendoş-ı bî-hoş bu seneden âzürde-hâtır olup Budin Kal'asın almak niyetine vâfir 'asker gönderüp toplar kurilup cenk itdüğü istimâ' olundukda ol canibe 'azîmet oldı. Yolda giderken evvelâ Ustubur feth olundu. Budin kurbunda Vezîr Muhammed Paşa 'asker ile mukaddemâ varıcak küffâr-ı haksâr kal'asından [**187/b**] el çeküp 'askerinin etrafını zencîr ile muhkem bend eyledikten sonra cevânib-i erba'asına hisâr-vâr muhkem hendeklerle ihâta idüp kenârını yine top ve zarbzenlerle dūr

⁴¹ Allah onları cehennem ateşiyle cezalandırsın.

eyleyüp cemî' asker içine girüp tahassün etmişler. Ol sebebden buna Ustubur deyü isim ta'yin etmişler. Ana sığınıp birkaç gün ehl-i İslâm ile cenk-i 'azîm eylediler. **Âhirü'l-emr, lütf-ı ilâhî ile** ol dahi pâydâr olmayup feth olundu. Şol kadar kâfir tu'me-yi şimşîr oldı ki kâbil-i ta'bîr değıldir. **Fî 29** Rebîülâhir **sene 948'**de [22 Ağustos 1541] feth-i kal'a-yı Düşve [?]. Ba'dehu pâdişâh-ı âlem-penâh devlet ü sa'âdetle bu seferden 'avdet idüp İstanbul'a nüzûl etdiler.

[Derkenar] Gazâ-yı 'Âşira: Feth-i Estergon ve gayrihim

Tafsil-i Onunci Sefer-i Hayr-haber

Gazâ-yı Estergon: Beç kralına tâbî' yol üzerinde ba'zı kılâ' fethi için İstanbul'dan çıkup sefer-i hümâyûna müteveccih oldılar. **Fî 951** [1544-45]. **Feth-i Kal'a-yı** Valpova [Valpovo], **feth-i kal'a-yı** Siklavaş [Siklós]. Bir hisârdır ki metâneti kâbil-i ta'bîr değıldir. **Feth-i Kal'a-yı** Peçuy [Pécs]. Âb ü hevâsı mu'tedil bir sahrâ-yı vâsî'dir ve bağ ve bağçeleri bî-nihâyedir. **Feth-i Kal'a-yı** Estergon [Esztergom]. Bir husn-ı hasîn ve kal'a-yı metîndir ki rûy-ı zemînde ana müşâbih kal'a bulunmaz. Eğer hendekinin derinliğı ve sarblığı bî-manedir. Tamâm cevânib-i erba'ası feth olunduktan sonra sancak beğı ve kâdı nasb olunup düzâhîler yerine ehl-i bihişt ile mâlâmâl oldı. Ve yine ona yakîn yerler de nice kal'alar feth olundu. Cümleden mâ'ada feth-i kal'a-yı Vişegrad [Visegrad] ve feth-i kal'a-yı Sazva [Szászvár] ve feth-i kal'a-yı Pan ve feth-i kal'a-yı Tata ve feth-i kal'a-yı İstolni-Belgrad [Székesfehérvár]. Bir kal'a-yı sengîn-bünyâddır ki Kasr-ı Şeddâd'dan nişân virir. Ol sebepten ümem-i sâlîfe ve milel-i muhâlifeden selâtin-i melâ'in [ü] küffârdan mirzâ olan duzâhîler anda defn iderler imiş. Hattâ ana mutasarrıf olmayan [188/a] kral-ı la'în başına ta koronasın giymezi imiş. Ya'nî başına şahlık tâcın almaz imiş. Ba'de'l-feth kal'a muhâfazası için yeniçeri ve yarak konulup etrâf ü nevâhîdan külliye köyler zabt olunup sancak beğı ve kâdı ve dizdâr ta'yin olundu. Bu esnâda Şehzâde Sultân Mehmed Mağnisa'da vefât idüp cenâzesini İstanbul'a getürdiler. Rûhî için bir câmi'-i şerîf ve 'imâret-i latîf yaptılar. Bu haber-i vahşet-eserden sa'âdetlü pâdişâhın mübârek hâtırı muğabber olup, devletle tahtına teveccüh idüp az zamanda izzet-fezâ-yı taht-ı hilâfet vâki' oldı. Bir niçe eyyâm ve şuhûr İstanbul'da 'ıyş ü 'işrete mukayyed olup, rûzigârdan kâm alup sefâ üzere iken muhâsibden ba'zı kimesne Bağdad cânibini kâle getürdüklerinde hemen-dem ol Süleymân-zamânın hâtırasına ba'zı nesne hutûr idüp Bağdad Beğlerbeğısine ahkâm-ı cihân-mütâ' irsâl idüp ol cânibin fethi murâd-ı

şerîfleri olduğun beyân eyleyecek olduğu “الأمر أمرکم”⁴² muktezâsınca ve er kuvveti bâzûya götürüp ol cânibin dilâverleri ile Basra cânibine teveccüh eyledi. Lütf-i hakk ile az zamânda fethi müyesser oldu. **Feth-i diyâr-ı Basra ve Cezâyir ve Vâsit** feth olunup Âsitâne'ye müjde haberi geldi. Gelen âdemîlere ve beğlerbeğisine ri'ayet-i küllî olundu. Bu mahalde 'Acem şâhı Tahmasb Şâh'ın birâderi İlka Mirzâ'ya hidâyet-i Hakk reh-nümûn olup derûnundan rafz ü ilhâdı ihrâc idüp Kızılbaş'dan kaçıp sünnî olup Demürkapu'dan, Çerkes ve Tatar diyârlarından kal'a-yı Kefe'ye çıkup andan gemi ile Âsitâne'ye geçüp pâdişâha kul oldu. **Mısra'** Fırak-ı dâleden oldu, geldi mirî

[Derkenar] **Gazâ-yı Ganîmet-eser-i ihdâ aşar:** İlka Mirza an-cânib-i sürhser

Tafsîl-i On Birinci Sefer-i Hayır-eser

Hazret-i sâhib-kırân-ı zemîn ü zamân kerr ü ferr ü şevket ü azametle [188/b] diyâr-ı Acem'e 'azîmet buyurdu. Ve İlka Mirzâ dahi rikâb-ı hümâyûnda dâmen der-meyân Üsküdar'a konuldu. **Fî sene 954.** [1547-48] Ba'dehu 'asâkir-i nusret-me'serin çıkup diyâr-ı 'Acem'e revâne oldukda şâh-ı bed-nihâd, gazilerün kesret-i hevm-hücûmun istimâ' etdikde bi'l-ihtirâr karârı firâra tebdîl idüp vücûdunu ve mekânını nihâd eyledi. Pâdişâh-ı heft-iklîm mürûr-ı eyyâm ile Tebriz'e dâhil oldukda 'Acem halkı nice def'a pâyimâl ü hâkisâr olmağın emân ü âmân dilediler. Pâdişâh-ı dil-rübâ hâllerine terahhümen Tebrîz'den göçüp diyâr-ı Rûm-ı meymenet-rüsûma mürâca'at olundu. **Feth-i Kal'a-yı Van.** Mukaddemâ feth olunmuş iken Kızılbaş-ı şeytân-tynet dâ'imen halkını remîde vü rencide etmeğın içinde mütemekkin olan ehl-i kılâ' birağup hâlî kalmağın yine Kızılbaş-i evbâş eline girmiş idi. Ol kal'a-yı mu'azzam fi'l-hakîka kilîd-i feth-i Acem olmağın üzerine varılup darb-ı top u tüfenk ile muhâsara olundukda içinde olan evbâşlar, Kızılbaşlar, kalleşler; mü'minler ve Sünnîlerin darb u harbine takat getürmeyüp emân dilediler. Ol [?] mürevvet-âyîn-i sâhib-kırânı amele getürüp kaçanı kırmak ve emân isteyeniy öldürmek kârları olmamağın emân ihsân olunup cümle kal'adan çıkup gitdiler. **Bu vak'a** kaleye yarar dizdâr ve hisâr erleri ve 'asker ile beğlerbeği ta'yîn olunup kal'a-yı mezbûre etrâfında olan kasaba ve karyeler bir vecihle zabt olundu ki dâ'iresinde mürğ-ı tâ'ir dahi dâ'ir olmazdı. **Bundan sonra** İlka Mirza'ya 'asker koşulup, Bağdad'da

⁴² Bu iş sizin işinizdir.

kışlamak emr olunup vaktinde fırsat, ganîmet bili[nü]p karındaşı Şah Tahmasb'ın vilâyetini gâret ve evlâd ü 'iyâlini ve esbâb ü mâlını yağma ve talan [189/a] itmek ısmarlandı. Vâkı'a müşârünileyh Bağdad'a vardıkda Dergüzin ve Hemedan'dan geçüp Azerbaycan'ın ekser yerlerinden geçdikde Yakut Yakup ve **hatta** karındaşı Şah Murad'ın bârhâne ve esbâbın gâret ve yağmalarına ihânet eyledi. **Fî sene 955** [1548-49]. Ve bu eyyâmlarda eyyâm-ı şitâ karîb olmağın 'asâkir-i nusret-me'seri sermâdan hıfz için Haleb'e gelüp sa'âdetle kışladılar. Çünküm soğuşun şiddeti geçüp evvel-i bahâr-ı hüceste-âsar yüz göstermeğın hazret-i Hüdâvendigâr-ı cihândâr yümn ü ikbâl [ve] izz ü celâl ile Vilâyet-i 'Acem semtine teveccüh idüp Diyarbakır'e vardıkda şâh-ı gümrâhın ahvâli bilinmek için etrâfa câsûslar gönderüp ahvâli tefahhus olundukda mukâbeleye durmağa yüzi olmaduğı ma'lûm olıcak oldu ki otak-ı 'âlî-nitâklarına konak ve Diyarbakır'da Elmalu nâm yaylak ta'yîn olundu. **Bu mahalde** Rumeli cânibine 'asker gönderilmek icâb etmeğın Vezîr-i Sâni Ahmed Paşa'yı serdâr ta'yîn idüp nice bin yeniçeri ve kapu halkı ta'yîn olunup serhad vilâyetinde olan keferi-yi fecere-gürûha gazâ itmekçün gönderildikde paşa-yı müşârunileyh ol diyâra varup niçe kal'alar feth idüp içine yarar âdemler koyup ve ol etrâfda olan kılâ' vü kurâları yağma ve talan itdürüp mukâbelesine kimse gelmeyüp, vâfir mâl ü ganimet ile silsile-bend esirler ile Ordu-yı Hümâyûn'a geldiler. **Fî Sene 956** [1549-50]. Bu mahalde sâhib-kırân-ı nusret-karîn dahi devletle taleb-i temkin, taht-ı Konstantin cânibine mürâca'at idüp serîr-i 'adâletde karâr ihtiyâr itdiler. **Feth-i Kal'a-yı Timişvar** [Timişoara, Temeşvar] ve Barkan be-dest-i Ahmed Paşa ile metîn kal'a idi ki kâbil-i tahrîr değıldir. Hakk'ın lütfi ve evliyâların himmeti ile etrâfında dokuz kal'a ve karyeler ile feth olunup içine beğlerbeği ve 'asker konulup zabt olundu.

[Derkenar] **Gazâ-yı İsnâ-'Aşar**: 'Azîmet-i Nahcivan

[189/b] **Tafsîl-i On İkinci Sefer-i Fetih-eser**

Hazret-i Sultân-ı âsumân-sitân, hâkân-ı keyvân-mekân diyâr-ı şarka melâhide-yi 'âlâhidenin def' ü ref'i için iskeleden geçilüp Üsküdar'a konuldu. **Fî sene 960**. [1552-53] **Vâkı'a-yı Sultân Mustafâ**. Hazret-i pâdişâh-ı vâlâ-'ilm; Üsküdar'dan göçüp kona göçe, dere ve derbend geçe mürûr-ı eyyâm ile Vilâyet-i Karaman'da kasaba-yı Ereğli'de nüzûl-ı hümâyûn oldukda Şehzâde Sultân Mustafâ Amasya'dan da'vet olunup dest-bûsuna geldikde Rüstem Paşa şeytâniyetle hak emrine gönderildi. Hatta bu târih ânun vefatına dinilmişdir. **Târîh: Meker-i Rüstem, mükerrer sitem. Fî 22**

Şevvâl-ı mükerrem **Fî sene 960** [1 Ekim 1553]. Sene-yi mezbûre Zilhicce'sinin vürûdunda Sultân Cihângîr, Haleb'de vefât itdi. **Yine ol senede** pâdişâh-ı rub'-meskûn devlet ü iclâlle Nahcivan nâm mevzi'e konuldu. Şâh-ı gümrâhı tecessüs idicek ne vücudundan eser ve ne kendünden bir haber zâhire geldi. Birkaç def'a yed-i kudret-i Osmâniyye'den niçe def'a tabanca yemeğin mukâbeleye yüzi olmadı. Eyyâm-ı şitâ erişmekliğin 'izz ü ikbâlle İstanbul cânibine 'azîmet itdiler, mürûr-ı eyyâm ile Amasya'ya geldiler. La'în-i ebedî ve merdûd-ı sermedi, pâdişâh-ı İslâm'ın Rûm cânibine 'azîmetin işidicek eşkiyası ile ba'zı cânibe nâ-şâyeste hareketi istimâ' olundukda Vezîr Ahmed Paşa bir mikdâr yeniçeri ve sipâh ile serdâr idüp gönderildikde yine mukâbeleye tâkat getürmeyüp kaçup gittiler. Ahmed Paşa her çend ki etrâfı cüst ü cüy itdi, kendin ele getürmeyüp halkından çok kimesne[yi] tu'me-yi şimşir-i âbidâr kıldı. Ba'dehu kış yakın olmağın Ordu-yu Hümâyûn ile Amasya'da kışladı. Şâh-ı gümrâh, pâdişâhın ve 'asâkir-i İslâm'ın Amasya'da kışladığın işitdikde "Evvel-i baharda üzerime gelür," deyü yarar elçiler gönderüp isti'zâr ü istiğfâr ile sulh u salâh bâbında nâme-yi dârât [190/a] göndermiş idi. Elçiler, Karaçiler gibi Amasya'ya gelüp vüsûl buldular. Belkü pişkeş çeküp nâmesin virdi. Nâmesinde hezâr özür-hâhlık idüp esenliğin diledi. Ol kerem-kânın yanında özrü makbûl olup hayyiz-i kabûle mûsil oldu. **Fî sene 961. Ba'dehu** müstekarr-ı hilâfet cânibine müteveccih olup Mahrûse-yi Konstantiniyye'ye serîr-i safderî ve müttekâ-yı saltanat-serverî üzere karâr tutdılar.

Tafsîl-i Vâkı'a-yı Şehzâde Sultân Bâyezîd Hân

Şehzâde Sultân Bâyezîd gurûr-ı şebâb ve iğvâ-yı ashâb ile tarîk-i hidâyetden 'udûl [ve] râh-ı dalâlete duhûl eyleyüp hukûkî 'ukûka tebdîl idüp yanına leşker-i şekâvet-eser cem' idüp karındaşı Sultân Selîm-i halîm üzerine gelüp Sahrâ-yı Konya'da âhenk-i cenk itdikde yanında olan eşirrâ münhezim, belki ekseri mün'adim olup kendüsü mağlûb [ü] menkûb nâçâr firâr ihtiyâr itdi.

[Derkenar] Gazâ-yı Sâlise 'Aşar: 'an-cânib-i Acemistan

Tafsîl: On Üçüncü Sefer-i meyseret-Hayr

Hazret-i pâdişâh-ı İslâm, mâlik-i rikâb-ı enâm vaktâ kim Sultân Bâyezîd'in mahz-ı nâdânî ve cehâlet-i 'uyûn-ı gümrânı ve hareket-i bî-bereketi 'arz olundıkda 'umûmen kapuhalkı ile ve yeniçeri ile bilâ-tevakkuf sefer niyetine Üsküdar'a nüzûl-i hümâyûn vâkı' oldu. Fî gurre-yi Şa'bânü'l-

mu'azzam. [9 Mayıs 1559] **Fî sene 966**'da Üsküdar'da karâr üzere iken terk-i diyâr itdüğü istimâ' olundukda seferden ferâğat idüp makarr-ı sa'âdetlerinde kâ'im ü nâ'im oldılar. Ol sebebden Üsküdar Seferi deyü ta'ayyün buldu. Müşârünileyh Sultân Bâyezîd sademât-ı kahramânîden hâ'if ü hirâsân olmağın Horasan cânibine kaçup Gazvin nâm mahalde Kızılbaş'a mülâkî oldukda mezkûr Şâh Tahmasb ânun cürm ü 'isyân ü dalâlet ü hizlâmı 'afv olmasın ricâ idüp [190/b] envâ'-ı tazarru' ve istiğfâr ile dergâh-ı sa'âdet dest-gâhına defâ'atle elçiler gönderdi. **Fî sene 967**. Bu esnâda Şehzâde Sultân Bâyezîd beş nefer evlâdıyla 'Acem şâhı olan Tahmasb-ı bî-dînin pençe-yi kahrına giriftâr olmağın merhûm ve mağfûr Sultân Süleymân Hân defâ'atle âdemler gönderüp mâl-ı bî-girân virüp bir niçe sene mâyende kıl ü kâl oldukdan sonra Tahmasb-ı la'înin mekr ü fitnesi sebebi ile Gazvin'de vefât idüp beş nefer evlâdının cenâzesi ile kendü meyyitini diyâr-ı Rûm'a getirüp Sivas-ı hayrû'l-esâs'da defn olundu. **Fî sene 969**. Bi-hamdillahitte'âla, etrâf ü eknâfda ve A'râb ü A'câm bir kimse kalmadı ki serfer [?] ü kalemine merhûm Sultân Süleymân Hân hazretleri oğullarının tuğyânundan sonra re'aya vü berâyâ ve 'asâkir-i pâdişâh-ı Dârrâ âsûde-hâl olup devâm-ı devlet-i pâdişâh-ı rub'-meskûn hazretlerinin izdiyâd-ı 'ömürlerine ve bekâya-yı irtifâ'-ı devletlerine du'a-yı hayırdan hâlî olalar. Kendüler dahi müreffehü'l-hâl karâr iderken derûn-ı pâklarına yine âhir 'ömrü gazâ-yı ekbere sarf olunması hutûr idüp Kal'a-yı Beç fethine me'mûl olup hasta vü şikeste gitmek murâd-ı şerifleri olup bel bağladılar.

[Derkenar] **Gazâ-yı Ekber-i Erba'a 'Aşar**: Feth-i Sigetvar ve Tevâbiuha

Tafsîl: On Dördüncü Sefer-i Hazret-i Sa'âdet-me'ser

Hazret-i Hüsrev-i dîn-perver ki hakikat-pây-ı rû-yı hazret-i Peygamberdir. Bir pâdişâh-ı gazâ-pîşê ve şehinşâh-ı cihâd-endîşedir ki bir ân murâd itmek mutasavver değildir. **Ahirü'l-emr**, ahir ömründe niyyet-i gazâ diyüp kadem-i 'azîmeti rikâb-ı mihnete basup hâric-i sûr-ı şehri mezbûrda bercâ-yı huzûrda otâk-ı 'âlî-tâk ü gerdûn-nitâk kurulup hâzır olmağın sa'âdet ü ikbâlle nüzûl-ı iclâl vâkî' oldu. [191/a] Teveccüh-i müvecceh bu sefer-i hümâyûn-fâl fî-yevmi'-isneyn **tâsi'**-i şehri şevvâl **fî sene 973** [29 Nisan 1566]. Ba'dehu hazret-i pâdişâh-ı âsumân, bârgâh-ı Sitare ve sipâh ol mahalden geçüp ber-vech-i isti'câl 'ale'l-intikâl yürüyüp ba'd-ez kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil iderek Semendire semtine varılıp Cezîre-yi Serîm-i mânend-i İrem nüzûl idicek, **Allahu ekber kebîra**, bârân-ı 'azîm

vâki' olup kûh ü deşt hemvâr, bir sahrâ-yı pehnevâr oldu ki Deryâ-yı Muhît'den nişân virdi. **Husûsa** Drava ve Sava iki güyâ bahir bir oldu. Buna nisbet Seyhun ve Ceyhun rudhâne, belki nişânlardan nişânedir, gâyetde taşup tuğyân eylemeğin etrâfdan gemiler ve bennâ ve mi'mârlar cem' idüp on günde beş bin yedi yüz zirâ' bir cisir yapup tamâm itdikleri gibi hazret-i pâdişâh-ı deryâ-dil cümle 'askeri ile ol mahalden göçüp köpriyi geçüp bir sahrâ-yı raht-efzâda nüzûl itdiler. Birkaç gün anda ârâm itdikden sonra hısn-ı husîn "حسبنا الله نعم المعين"⁴³ kavline küllî i'tikâd ile "وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ" kelâm-ı sa'âdet-peyâmın tahassün idüp Kal'a-yı Zigetvar'a 'azîmet itdiler. Mürûr-ı eyyâmı üzerine varıldıkda bir kal'a-yı sengîn-bünyâddır ki 'azîm gölün içinde vâki' olmuş. Etrâfın hezâr zâr ü zûr ile kuşadup metrisler kurup döğmeye başladılar. Bir nice eyyâm döğüp darb-ı top ü tüfenk ile taşra-yı kal'a alınup iç kal'ası alınacak pâdişâh-ı heft-iklîm el açup cânib-i Hak'dan tazarru'-günân "Bu ateşe yanıcak dahi alınmaz?" mu diyecek du'ası icâbet-i hedef-karîn olmağın kudret-i hakla âteş düşüp ihrâk bi'n-nâr oldu. Âhiren çâr u nâçâr kalayı feth itdiler. **Fî sene 974. Feth-i Kal'a-yı Göle** [Gyula]. [191/b] Küffâr-ı hâksârın vilâyet-i Timişvar'da Göle dimekle nâmver bir kal'a-yı mu'teberi dahi var imiş ki halîç[i] deryaya müsâvi vü hemtâ bir 'amîk ve 'arîz göl içinde olup küngüre-yi bârûsi mu'anık-ı kemer-i cevzâ ve bir dahi mukârin-i tâc-ı Süreyyâ imiş. Ol kal'a-yı vâsî'in burc u barusı gâyetde refî' ve hendekinin gavrı nihâyetde 'amîk ü menî' olmağın ne hendekine düşenlere ihtimâl-ı hurûc ve ne bir veçhine su'ûd idenlere mahall-i 'urûc var. Ol kal'anın dahi feth ü teshîri ve kal' u tedmîri lâzım-ı mühim olmağın vüzerâ-yı 'azâm silkine münfekk olanlardan vezîr-i sâni olan Pertev Paşa'yı serdâr idüp nice kâr-güzâr ü kâr-sâz beğler ve ser-efrâz sancak beğleri ve züemâ-yı nâmdâr ve erbâb-ı timârdan nice bin merd koşulup kal'anın feth ü teshîri müşârünileyh müşîr-i Müşterî-tedbîre tefvîz olunmağın ber-mûceb-i emr-i 'âlî-şân mûcebince ba'de'l-dest-bûs revâne olundu. Kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil iderek ol kal'a-yı lâzımü'l-kal'a varıldıkda bir an tevakkuf etmeyüp leşker-i tuğra-eser hâle-vâr etrâfın ihâta idüp dâ'ireye aldılar. Emân ü zemân virmeyüp metrisler kurdılar. Sâ'ika-kerdâr, hasım-şikâr toplar ve şaykalar kurulup darb ü harbe mübâşeret olundu. Bir nice zamân şeb ü rûz göz açdırmayup bârân-misâl top ve darbzen yuvalakları derûn-ı hisârı kafes-mânend sûrâh-ı sevârih idüp

⁴³ Allah bize yeter; O ne güzel nimetlendiricidir.

⁴⁴ Talak Suresi; 65/3. "Kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter."

içinde olan düzehîler evleri başlarına yıkılıp küştelerden püşteler peydâ olmağın çâr ü nâçâr taşra çıkarup, birağup iç hisara firâr itdiler. **Âhirü'l-emr** gördiler ki anda dahi kendülere ne râh-ı girîne dermân ve ne sitize mecâl var [192/a] bi'l-ıztırârî kemâl-i 'acız ü kusûr ile kılıç der-rehîn kefen, kefen-ber-gerden kılıp feryâd-ı zenân "el-emân, el-emân" ⁴⁵"لاطافته لنا" güyân" oldıkları ecilden paşa-yı müşârunileyh anlara emân virdi. Anlar dahi kal'ayı teslim idüp cümlesi taşra çıkup diyâr-ı küffara 'azîmet ve gitmeğe kasd-ı niyet etdikleri gibi guzât-ı dündârın tığ-ı âbdârları teşne-yi hûn-ı küffâr olmağın ardlarından irişüp giden küffâr-ı haksârı huyâr gibi doğradıları. İçlerinden bir ferd cân-rehâ kalmadı. Mevcût olan akıncı tâ'ifesi dahi bu şevkle Göle'nin cânib-i erba'asında vâki' olan kurâya akın idüp on, on beş günlük yolda köyden esir komayup cümlesin ihrâk bi'n-nâr eylediler. Kâbil-i istihdâm olan merd ü zeni silsile-bend idüp orduya getürdüler, fûruht kıldılar. Amel-i mandesin tuğme-yi şimşir kıldılar. Paşa-yı müşârunileyh kal'a-yı mezkûreye tamam zâd u zevâde konulup sancak beği ve nevbetçi yeniçeri ve vüzerâ ve hisâr erleri yakîn olunup devletlü 'azametle pâdişâh cânibine revâne olundu. Kendüler gelmezden mukaddem bu beşâret-ı şâdimâni haberi irsâl olundukda pâdişâh-ı mağfîret-penâh hizmetine 'arz olundukda şükr-i Yezdân kılındı. **Fî sene 974** ve senâları şeref-i isticâbete hem-nişîn olup kal'aların feth ü teshîr haberi geldüğü günün irtesi günü idi. Ba'dehu ez-istimâ'-ı hâlât-ı mâ-fih "إِزْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً"⁴⁶ nidâsı nefis-i nefise irişmeğın ol Hüsrev-i âfâka sefer-i tavîl için kûs-ı rahîl çalınup serhadd-i memâlik vücûdun mevâtın-ı cinân-ı mev'ûda irtihâl ve sarây-ı server-i dâr-ı fenâdan sâhât-ı râhet-nümây-ı Cennetü'l-me'vâya intikâl eylediler. [192/b] Derecât-ı cennât-ı na'îmde mukim olan 'aşere-yi mübeşşireye mülâhık ü mülâsık olup karînü'l-enbiyâ ve'l-evliyâ ve'l-mürselîn ve hem-nişîn-i hûr-i 'ayîn oldılar.

Ağladı halk-ı Subhân mâtem idüp bu hâle

Çıkdı eflâke bu derd ile figân u nâle

الحكم لله الواحد القهار إنا لله وإنا إليه راجعون وبامرہ طائعون أكرم الله ما به و عطر ينائم الخلد ترابه
امين بحق طه و يس

Terk idüp pâdişâh-ı heft-iklîm/ Tâc ü taht ü hazîne-i zer ü sîm

⁴⁵ Gücümüz, kuvvetimiz yok.

⁴⁶ Fecr Suresi: 89/28. "Sen ondan hoşnut, O senden hoşnut olarak Rabbine dön."

Bir civan-bahta eyledi teslîm / El çeküp cümlesinden oldu selîm

Pes cenâze-yi rahmet-endâzeleri İstanbul'a getirilüp türbe-yi cennet-rütbeleri câmî'î-i şerifin mihrâbı mukabelesinde vâkî' oldu.

بلغالله معارج السعداء ويواه مداح الشهداء واسكنه الله تعالى الملك المنان في اعلي فراديس الجنان
بحرمته نبي آخر الزمان عليه الصلوة والسلام امين يا رب المعين ⁴⁷

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Mehmet, *Eyyûbi, Menâkıb-ı Sultan Süleyman: Risâle-i pâdişâh-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ALMAZ, Hasan, *Şükrullah bi Şihâbeddîn Ahmed b. Zeyneddîn Zekî, Behcetü't-Tevârih (İnceleme-Metin-Tercüme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- ALPARSLAN, Ali, "Gubârî Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 167-69.
- ALPER, Kadir, "Türk Edebiyatında Süleymân-nâmeler". *Turkish Studies*, 9/7, Ankara 2022, XXXI, 147-63.
- Anonim, *Süleymân-nâme*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3710.
- AVCI, Casim, "Muhtasar" *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 63-64.
- AYNUR, Hatice, "Mahremî". *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 390-91
- Celalzade Salih Çelebi, *Târîh-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman*. haz. Fatma Kaytaz. Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.
- DEMİRTAŞ, Funda, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- DURMUŞ, İsmail, "Muhtasar", *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 57-59
- DÜZENLİ, Mesut Bayram, ve Ahmet Akgül, *Senâyi'nin Manzum Süleymaniyye'si*, Çizgi Kitapevi, Konya 2018.
- ERBİL, Esmâ, "Diliçi Çeviri Kavramı ve Teorik ve Uygulamalı Olarak Diliçi Çeviri Üzerine Yapılan Araştırmaların Tanıtımı" *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*, (editör Sadık Yazar ve Mücahit Kaçar), Ketebe Yayınları, İstanbul 2022, s.199-224.

⁴⁷ Allah onu, ahir zaman peygamberinin [O'na salat ve selam olsun] hürmetine saadet bulmuşların yoluna ve şehitlerin huzuru çıkarsın ve Firdevs cennetlerinin en yücesine yerleştirsın. Amin ya Rabbalemin.

- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mirķātü'l-Cihād [Cihadın Basamakları]: Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. haz. Ali Akar, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2016.
- KILPATRICK, H., "Abridgements", *Encyclopedia of Arabic Literature*, editör J.S Meisami ve P. Starkey, Routledge, Londra1988, 23-24.
- KOŞIK, Halil Sercan, "Baki'nin Arapçadan Tercüme Mensur Bir Eseri: Fezâ'il-i Mekke Yahut el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm Tercümesi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 10, Ankara 2014, 131-48.
- KURU, Selim S., "Anlamı Aydınlatan Kara Yazı: Metin ve hâlleri", *Metnin hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, 19-33.
- Küçük Nişancı Ramazanzâde Mehmed Çelebi, *Târîh-i Nişancı Paşa*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih, 4234.
- NAS, Ahmet, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin 'Tenkîhü't-Tevârih-i Mülûk' İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2019.
- ÖZCAN, Abdülkadir. "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü" *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, (editör Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006, 112-154.
- , *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.
- ÖZDEMİR, Rukiye, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Muhtasar Umumi Tarihler", *Anasay*, 7, Ankara 2019, 105-138.
- , *Ramazân-zâde'nin Târîh-i Nişancı Paşa İsimli Eserinin Tahlil ve Metin Tenkidi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018.
- SAĞIRLI, Abdurrahman, "Süleymannâme", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 124-27.
- WOODHEAD, Christine, "Şehnâmecî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 456-58.
- YAZAR, Sadık, "İslam Düşünce Geleneğinde Metin Üretim Türleri", *İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunceatlası.org/booksmap>.
- YILDIZ, Murat, *Celalzâde'nin Rodos Fetihnamesi (İnceleme-Metin)*, Libra Kitap, İstanbul, 2013.
- YILMAZ, Kadri Hüsnü. *Türk edebiyatında Süleyman-nâmeler ve Hâkî Efendi'nin Süleyman-nâmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi. "Bostan'ın Süleymânnâmesi (Ferdî'ye atfedilen eser)". *Bellekten*, XIX/74, Ankara 1955, 137-202.

Irak Dışişleri Bakanı Naci El-Asil'in Türkiye Ziyareti (1937)

Ömer Osman UMAR* - Melek YENİSU**

*Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, Elazığ Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2460-2455>

ROR ID: <https://ror.org/05teb7b63>
oumar@firat.edu.tr

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Elazığ Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7622-2027>
yenisu23@gmail.com

Atıf Bilgisi

Umar, Ömer Osman-Melek Yenisu. "Irak Dışişleri Bakanı Naci El-Asil'in Türkiye Ziyareti (1937)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 43-88.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.510>

Geliş Tarihi	25.10.2024
Kabul Tarihi	04.12.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Veri Toplanması Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Araştırmanın Tasarımı	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Makalenin Yazımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Metnin Tashih ve Geliştirilmesi Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Irak, bulunduğu coğrafi ve stratejik konumdan dolayı tarih içerisinde birçok devletin istilasına uğramıştır. Irak'a hâkim olan Emevîler ve Abbasiler döneminde orduda görev alan Türkler, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri ile birlikte bölgeye hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak Cephesi'nde verdiği mücadeleye rağmen yenilerek adım adım Irak'tan çekilmiştir. Savaşın sonunda Irak, Sykes-Picot Antlaşması'nda planlandığı gibi İngiltere'nin hakimiyeti altına girmiştir. İngiltere'nin işgali altındaki Irak'ta manda yönetimi kurulmuş, Kral Faysal İngiltere'nin Irak'ı yöneten yerel destekçisi olmuştur. Lozan Barış Antlaşması sonrası Türkiye-İrak ilişkileri Musul Meselesi çerçevesinde gelişmiştir. Musul'un Milletler Cemiyeti'nin kararı ile Irak'a bırakılması sonrasında Türkiye bölgede huzuru tesis etmeye yönelik bir politika izlemiştir. Türkiye'nin bölgede dostane bir dış politika izlemesi Irak tarafından karşılık bulmuş 1931 yılında önce Kral Faysal, ardından da Irak Başbakanı Nuri Paşa Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 1933 yılında Avrupa'da yaşanan gelişmeler Türkiye'nin hem batıda hem de doğuda sınırlarını güvence altına almaya yönelik ilişkileri geliştirmesini gerekli kılmıştır. Türkiye'nin batıdaki komşuları ile Balkan Antantı yapılırken, doğudaki komşuları ile benzer bir paktın yapılması için Irak, İran, Afganistan ile iş birliği politikaları yürütülmeye çalışılmıştır. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in Ankara'ya ve İstanbul'u ziyareti Türkiye ve Irak ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in Türkiye ziyareti sırasında gördüğü ilgi ve misafirperverane muamele karşılık bulmuş, Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil Irak'a döndüğünde Türkiye-İrak dostluğuna vurgu yapan açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin Atatürk önderliğinde kat ettiği gelişmeleri değerlendiren Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil tüm Orta Doğu ülkeleri için Türkiye'deki değişimin bir örnek olduğunu vurgulamıştır. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in ziyareti Türkiye ve Irak arasındaki tarihi bağın kuvvetlenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu ziyaret Sadabat Paktı'nın imzalanmasına hizmet eden siyasi bir adım olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Orta Doğu, Türkiye, Irak, İngiltere, Mustafa Kemal Atatürk.

Visit Of The Iraqi Foreign Minister, Naci El-Asil to Türkiye (1937)

Ömer Osman UMAR* - Melek YENİSU**

*Prof. Dr. Fırat University, Elazığ Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2460-2455>

ROR ID: <https://ror.org/05teb7b63>
oumar@firat.edu.tr

** Dr., Ministry of Education, Elazığ Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7622-2027>

yenisu23@gmail.com

Citation

Umar, Ömer Osman-Melek Yenisu. "Visit Of The Iraqi Foreign Minister, Naci El-Asil to Türkiye (1937)". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 43-88.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.510>

Date of Submission	25.10.2024
Date of Acceptance	04.12.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Conceptualization Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Data Curation Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Investigation -Analysis -Validation Author-1 (%50) -Author-2 (%50) Writing Author-1 (%50)- Author-2 (%50) Writing – Review & Editing Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Iraq, owing to its geography and strategic position, has been invaded by most states throughout history. The Turks who took office in the army during the Emevi and Abbasid period dominating Iraq controlled the area in conjunction with the Seljuq and Ottoman Empires. Despite their great struggle, the Ottoman Empire got defeated in the Iraqi Front during World War I and gradually retreated from Iraq. At the end of the war, Iraq fell under the rule of England as was planned in the Sykes-Picot Agreement. In Iraq which was occupied by England, a mandate government was established and King Faisal became the local supporter of England managing Iraq. Following the Lausanne Peace Treaty, the Turkish-Iraqi relations developed within the frame of the Mosul Issue. After leaving Mosul to Iraq with the decision of the League of Nations, Türkiye followed a policy aimed at establishing peace in the area. Türkiye following an amicable foreign policy in the area was welcomed by Iraq and it was first visited by King Faisal in 1931 and then by the Iraqi President, Nuri Pasha. The developments experienced in Europe in 1933 made it essential for Türkiye to develop relations for securing their borders both in the west and in the east. Türkiye signed the Balkan Entente with their western neighbors and tried to conduct collaboration policies with Iraq, Iran and Afghanistan in order to make a similar pact with their eastern neighbors. The visit of the Iraqi Foreign Minister, Dr. Naci El-Asil to Ankara and İstanbul contributed to the development of the Turkish-Iraqi relations. The concern and hospitality received by the Iraqi Foreign Minister, Dr. Naci El-Asil during his visit to Türkiye were welcomed. When the Iraqi Foreign Minister, Dr. Naci El-Asil returned to Iraq, he made explanations stressing the Turkish-Iraqi friendship. Assessing the progresses made by Türkiye under the leadership of Atatürk, the Iraqi Foreign Minister, Dr. Naci El-Asil stressed that the change in Türkiye was an example for all Middle Eastern countries. The visit of the Iraqi Foreign Minister, Dr. Naci El-Asil resulted in establishing a stronger historical bond between Türkiye and Iraq. The visit was considered a political step serving the signing of the Sadabad Pact.

Keywords

Middle East, Turkey, Iraq, England, Mustafa Kemal Atatürk.

Giriş

Irak bulunduğu coğrafi ve stratejik konumdan dolayı tarih içerisinde birçok devletin istilasına uğramıştır. Bölgede Sümerler, Akadlar, Babiller, Hurriler, Mitanniler, Hititler, Roma-Bizans, Sasaniler ve ardından İslam hakimiyeti dönemi yaşanmıştır¹.

Irak Hz. Ömer döneminde tamamen İslam hakimiyeti altına alınmıştır². Emevi Halifesi Muaviye döneminde Ubeydullah bin Ziyad, Buhara'daki Türk askerlerini üstün savaş kabiliyetine sahip olmaları nedeniyle Irak'a götürerek, 674 yılında Basra'ya yerleştirmiştir³. Abbasiler Halife Me'mun ve Mu'tasım döneminde Türklerin Irak'a gelmeleri hızlanırken, orduya Türklerin alınmasına devam edilerek 836 yılında Türk askerleri için Samarra şehri kurulmuştur⁴. Abbasilerden sonra 945-1055 yılları arasında Büveyhoğulları Irak'ta hakimiyet sürmüştür⁵.

Tuğrul Bey'in 19 Aralık 1055'te Bağdat'a girmesi ile Irak, Selçukluların hakimiyeti altına girmiştir. Irak'taki halk coşkun sevgi gösterileri ile Selçuklu Sultanını karşılamıştır. Selçuklular döneminde Irak'ta büyük imar faaliyetleri yapılmıştır. Tuğrul Bey'in Hemedan'da İbrahim Yınal ile uğraşmasından yararlanan Besasiri, 27 Aralık 1058'de Bağdat'a girerek halifeyi esir alıp, hutbeyi Fatimi halifesi adına okutmuştur. Tuğrul Bey'in tekrar Bağdat üzerine 1060 yılı Ocak ayında hareket etmesi üzerine Besasiri, Bağdat'tan kaçmış ve Tuğrul Bey halifeyi esaretten kurtarmıştır⁶. Melikşah döneminde Musul bölgesi de Selçuklu hakimiyeti altına alınmıştır. Melikşah'ın 20 Kasım 1092'de ölümünden sonra Selçuklu Devleti bölünmüştür.

¹ Barthel Hrouda, *Mezopotamya*, (Çeviren: Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul, 2016, s.11; Ömer Osman Umar, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-İrak)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2*, İstanbul, 2008, s.381 (Daha geniş bilgi için bakınız: Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, 2009.

² İmadüddin Halil Et-Talib, *Irak Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul, 1999, s.88.

³ Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara, 2006, s.88; Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul, 1996, s.39.

⁴ İmadüddin Halil Et-Talib, *a.g.m.*, s.90; Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.40.

⁵ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.44.

⁶ Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, İstanbul, 1989, s.111-114; Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.47-49.

ve bölünen devletlerden biri de Irak Selçukluları olmuştur⁷. 2 Ekim 1152'de Sultan Mesud'un ölümünden sonra taht kavgaları nedeniyle Irak Selçuklu hanedanının hakimiyeti zayıflamıştır. Sultan II. Tuğrul'un Harzem Sultanı Alaeddin Tekiş tarafından yenilmesiyle birlikte Irak Selçuklu Devleti yıkılmış bölge Harzemşahların hakimiyeti altına girmiştir. Musul'da ise Zengilerin kurdukları mahalli hükümet devam etmiştir⁸. İmadettin Zengi, 1127'den 1233 yılına kadar Musul Atabeyliği adı altında kendi idaresini kurmuştur⁹.

İlhanlı Hükümdarı Hülagü'nün seferi ile Bağdat 10 Şubat 1258'de İlhanlıların hakimiyeti altına girmiştir¹⁰. İlhanlı Devleti'nde başlayan taht kavgaları sonucunda Bağdat'ta bağımsız bir devlet olan Celayirliiler dönemi (1339-1410) başlamıştır. Timur 1401'de Bağdat'a girerek büyük tahribatlarda bulunmuştur. Celayirli Sultan Ahmet, Timur'un 1405'de ölümüyle birlikte tekrar Bağdat'a dönmüştür¹¹. Celayirliiler döneminde tekrar Bağdat'ta imar faaliyetlerinin yanı sıra Türk nüfusun yoğunluk kazandığı ve Türk dilinin de ülkenin resmi dili haline geldiği görülmüştür. 1410 tarihinde Celayirli Sultan Ahmet'in öldürülmesi ile birlikte Bağdat ve Irak'ta Cihanşah'ın askeri faaliyetleri ile Karakoyunlu hakimiyeti başlamıştır¹².

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ı ani bir saldırı ile 1467'de öldürmesiyle Irak'ta Akkoyunlu hakimiyeti dönemi başlamıştır. Osmanlı Devleti 11 Ağustos 1473'te Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'ı büyük bir yenilgiye uğratmıştır¹³. Yakup Bey döneminde bilim, edebiyat ve kültürel açıdan önemli adımlar atılmıştır. Yakup Bey'in 1490 yılında ölmesinden sonra Akkoyunlu hanedanı üyeleri arasında taht kavgalarının ortaya çıkmasından faydalanan

⁷ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.52-54.

⁸ Coşkun Alptekin, *a.g.m.*, s.335; Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.59-60.

⁹ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.63.

¹⁰ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara, 1987, s.62.

¹¹ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.81.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s.183.

¹³ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.84-85; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.191-193.

Safevi Hükümdarı Şah İsmail, Irak'taki Akkoyunlu egemenliğine son vererek bölgeyi kendi hakimiyeti altına almıştır¹⁴.

Osmanlı Hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman 1534 yılında yaptığı İrakeyn seferi ile Safevi hakimiyetine son vererek, Irak'ta Osmanlı hakimiyeti dönemi başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Irak'ta bazı idari ve mali düzenlemeler yapmasının yanı sıra bayındırlık alanında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Irak'ın Osmanlı hakimiyetine girişinde herhangi bir ciddi direniş olmamıştır. 1555 tarihinde Safeviler, Amasya Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Irak üzerindeki hakimiyetini resmen tanımıştır¹⁵. Bölge 1623 yılında Safevilerin hakimiyeti altına girmişse de 1638'de IV. Murat'ın Bağdat seferi ile Irak tekrar Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir¹⁶.

1639 yılında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile İran, Irak üzerindeki Osmanlı hakimiyetini kabul etmiştir. Ancak zaman zaman Osmanlı Devleti ile İran arasında Irak üzerindeki mücadele sürmüştür. Osmanlı Devleti ile İran arasında 17 Ekim 1736'da Kasr-ı Şirin sınırlarını esas alan bir barış antlaşması yapılırken barışın bozulması üzerine 1746'da bir barış antlaşması daha yapılmıştır.

Mithat Paşa 27 Şubat 1869'da Bağdat valiliğine atanınca bölgede büyük reformlar gerçekleştirerek, idari, mali, imar, eğitim, sağlık, askeri ve kültürel alanda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 1875 yılında Basra ayrı bir eyalet haline getirilmiştir.

İngiltere, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Lynch Şirketi vasıtasıyla Irak bölgesinde taşımacılık ve ticari açıdan etkin olmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Irak üzerinde İngiltere ile Almanya arasında bir mücadele başlamıştır. Bölgede petrolün varlığının ortaya çıkması ile birlikte başta İngiltere olmak üzere büyük devletler gözlerini Irak bölgesine dikmişlerdir. Uluslararası dengeleri göz önünde tutan II. Abdülhamid, Bağdat demiryolu imtiyazını 18 Mart 1902'de Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na vermiştir. Ayrıca II. Abdülhamid, petrol bölgelerini Memalik-i Şahane'ye bağlayarak padişahın şahsi mülki ilan ederken bölgede eğitim alanında büyük faaliyetlerde bulunmuştur. Ortadoğu

¹⁴ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.86.

¹⁵ Robert Mantran, "Irak Mad. Osmanlı Dönemi XVI-XVIII. Yüzyıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul, 1999, s.91; Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.89.

¹⁶ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.89.

petrolleri üzerindeki İngiliz-Alman rekabeti İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde de devam etmiştir¹⁷. Irak ve Musul bölgesinde petrol imtiyazı almak amacıyla İngiliz, Alman ve Amerikan şirketleri birbirleriyle mücadele etmiştir. Bu amaçla da etnik kimlikleri ön plana çıkararak, bölgedeki hedeflerini gerçekleştirmek için kargaşalık çıkartmaya çalışmışlardır¹⁸. İngiliz tüccarlar Mezopotamya bölgesi ile yapılan ticareti de tekellerine almışlardır¹⁹.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girince İngilizler 3 Kasım 1914'te Basra Körfezi'ndeki Fav limanını işgal ederek, Irak Cephesi'ni açmışlardır²⁰. İngiltere'nin bu cepheyi açmasının amacı Hindistan yolunun kontrolünü sağlamaktı. 1914 yılı Aralık ayı başlarında Kurna'yı ele geçiren İngilizler, 12 Nisan 1915'te başlayan Şuayibe savaşında Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratarak, Amare ve Nasıriye'yi almışlardır. Daha sonra İngiliz kuvvetleri Selman-ı Pakt muharebesinde yenilerek, Kutü'l-Amare'ye çekilmek zorunda kalmışlardır²¹. Osmanlı askeri kuvvetlerinin, General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetlerini kuşatması sonucu 29 Nisan 1916'da İngilizler teslim olmak zorunda kalmışlardır²². Irak'taki bu yenilgi halkın gözünde İngiltere'nin gücünün zayıfladığı algısı oluşturmuştur²³. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin topraklarını aralarında paylaşmışlar ve bu paylaşımında

¹⁷ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.99-108.

¹⁸ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara, 2003, s.7.

¹⁹ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara, 1992, s.3.

²⁰ Hasan Sayılan, *Sykes-Picot Antlaşmasında Osmanlı Topraklarının Paylaşılmasında Petrol Faktörü*, *Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2019, s.438.

²¹ F.Rezzan Ünalp, "1916 Kutü'l-Amâre Zaferi: Komutanlar ve Harekâtın Sonuçları", *Kütü'l-Amare Zaferi I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi*, Ankara, 2016, s.182-183.

²² Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, C.3, İstanbul, 1991, s.144; Necati Fahri Taş, "Kütü'l-Amâre Zaferi'nin Siyasi Sonuçları", *Kütü'l-Amare Zaferi I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi*, Ankara, 2016, s.488

²³ Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara, 1989, s.133.

Sykes-Picot Antlaşması'yla Irak bölgesi İngiltere'ye bırakılırken²⁴, Musul ise Fransa'da kalmıştır²⁵.

İngiliz birlikleri, Türk kuvvetlerinden 13. Kolordu'nun Kafkas Cephesi'ne gönderilmesinden faydalanarak aldıkları takviye kuvvetlerle ilerleyerek 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirerek kuzeye doğru ilerlemişlerdir²⁶. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Musul Türk yönetimi altında olup, İngilizler tarafından işgal edilmemişti. Ateşkestten sonra İngilizlerin işgal hareketlarını devam ettirmeleri üzerine Ali İhsan Paşa, protesto notası vermişse de İngilizler Mondros Ateşkes Antlaşması'nun yedinci maddesini dayanak göstererek işgallerini devam ettirmişler ve 9 Kasım 1918'de Musul önlerine gelmişlerdir²⁷. Türk kuvvetleri 10 Kasım 1918'de Musul'u boşaltınca İngilizler Musul'u işgal etmişlerdir. Ancak bu durum Türk kamuoyu tarafından kabul görmediği gibi İngilizler de aşiretlerin tutumundan dolayı bölgede kontrolü sağlayamamışlardır²⁸. İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransa'ya kaptırdığı Musul'u 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesi ile hakimiyet sahası içerisine almıştır²⁹.

İngiltere'nin Irak'ı işgali ve burada uyguladığı siyasi, askeri, ekonomik ve idari politikalarından dolayı bölgede önemli ayaklanmalar ve direniş hareketleri olmuştur. İngiltere askeri güç kullanarak bu ayaklanmaları bastırmıştır. İngiltere, Irak'taki manda yönetimini sürdürmek amacıyla 1921 yılı Temmuz ayında Kral Faysal'ı Irak tahtına oturtarak idareyi sağlama yönüne gitmiştir³⁰. İngilizler, Musul ve çevresinde çok zor duruma düşmüş uzun bir süre otorite sağlayamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği Özdemir Bey, bölgede İngilizlere karşı başarılı mücadeleler

---

²⁴ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s.20-22; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, 2004, s.219; Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.14.

²⁵ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.5.

²⁶ Ali İhsan Sabis, *a.g.e.*, s.36; Necati Fahri Taş, "a.g.m.", s.488.

²⁷ Suphi Saatçi, *a.g.e.*, s.116.

²⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, Ankara, 2009, s.296; Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.19.

²⁹ Ömer Osman Umar, *a.g.e.*, s.377.

³⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003, s.78-79; Yaşar Canatan, *Türk-Arap Münasbetleri (1926-1958)*, Ankara, 1996, s.8.

vermiştir³¹. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele dönemi boyunca Irak'taki Arap milliyetçileri ile işbirliği içerisinde İngilizlere karşı mücadelesi sonucunda bölgede Türk sempatisi artmış İngiltere ve Kral Faysal bu durumdan endişe duymaya başlamıştır³².

Milli Mücadele hareketinin başarılı olması sonucunda Lozan'da yapılan görüşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa yaptığı açıklamalarda Musul Vilayeti'nin Türkiye'nin milli sınırları içerisinde olduğuna işaret ederek hem iç kamuoyuna hem de İngiltere'ye en üst perdeden Musul'a verilen önemi dile getirilmiştir³³. Büyük Millet Meclisi de hem Lozan Antlaşması öncesi hem de Lozan görüşmeleri sırasında Musul meselesini öncelikli hedef olarak görmüştür³⁴. Lozan Barış görüşmelerinde Türk heyeti de etnik, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri niteliğinden dolayı Musul'un başka bir devlete bırakılmayacağını vurgulamıştır. Ancak İngiltere, zengin petrol yataklarına sahip olması ve Hindistan yolunun emniyeti açısından Musul'u Türkiye'ye vermek istememesinden dolayı Lozan'da sorun çözülememiştir. Türkiye'nin bölgede plebisit yapılması yönündeki teklifi İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Lozan Antlaşması kararına göre, taraflar dokuz ay içerisinde kendi aralarında yapacakları görüşmelerle meseleyi çözemedikleri takdirde sorunu Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) götürülecekti³⁵.

I. Dr. Naci El-Asil'in Türkiye Ziyareti Öncesi Türkiye-Irak İlişkileri

Lozan Barış Antlaşması sonrası Musul meselesini çözmek amacıyla Türkiye ile İngiltere arasındaki görüşmeler İstanbul'da 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında yapılmışsa da İngiltere'nin Musul'u Irak topraklarına

³¹ Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara, 1989, s.367; Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.51; Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.99; Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s.299.

³² Ömer Osman Umar, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)", s.382-383.

³³ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.115.

³⁴ Hilmi Beni, "Sykes-Picot'ya Karşı Sadbat Paktı", *Sykes-Picot Gizli Antlaşmasınının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2019, s.232.

³⁵ Oral Sander, *a.g.e.*, s.98; E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara, 2000, s.170-175.

katmak yönündeki ısrarından dolayı olumlu bir sonuç alınamamıştır³⁶. İstanbul Konferansı'nda yapılan görüşmeler sonucunda sorun çözülemeyince 6 Ağustos 1924'te İngiltere Hükümeti adına Sir Lancelot Oliphant Musul Meselesini Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür³⁷.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığından görüşmelere taraflardan biri olarak Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki bir heyet katılmıştır. Konseyde İngiltere, üye devletlerden başta Fransa ve İtalya olmak üzere diğer üye devletlerin de desteğini almıştır³⁸. Milletler Cemiyeti'nde görüşmeler devam ederken sınır kesiminde birtakım olayların çıkması üzerine Konsey, 29 Ekim 1924'te geçici bir düzenleme niteliğinde olan Brüksel sınırını kabul etmiştir³⁹.

Sorun Milletler Cemiyeti'nde görüşülürken İngiltere devamlı olarak bölgede kargaşa çıkararak, bölgedeki halkı Türkiye aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır. Milletler Cemiyeti'nin bölgeye gönderdiği Tahkikat Komisyonu'nun 16 Temmuz 1925'te sunduğu raporda Musul'un Irak'a bırakılması yönünde görüş bildirmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır⁴⁰. Türkiye'nin itirazlarına rağmen Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925'te Musul'un Irak'a bırakılması kararını almıştır. Türkiye Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almasına rağmen Milletler Cemiyeti'nin bu kararını kabul etmek zorunda kalarak, 5 Haziran 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında yapılan antlaşma ile Musul Irak'a bırakılmıştır⁴¹. Türkiye'nin Musul petrollerinde %10 hisse alması kabul edilmiştir. Ancak Türkiye daha sonra 500.000 İngiliz lirası karşılığında bu hakkından feragat etmiştir⁴².

³⁶ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara, 1983, s.304; Oral Sander, *a.g.e.*, s.98; E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.203; Yaşar Canatan, *a.g.e.*, s.11-12.

³⁷ Mesut Aydın, *Türkiye ve Irak Hudud Mes'elesi*, Ankara, 2001, s.48.

³⁸ Yaşar Canatan, *a.g.e.*, s.12.

³⁹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.305.

⁴⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1990, s.66.

⁴¹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.306; E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.204.

⁴² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s.70; Oral Sander, *a.g.e.*, s.99; Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.97.

1926 yılında Türkiye ile Irak arasında yapılan antlaşma ile sorunun çözülmesi ilişkileri geliştirmiş ve taraflar 1928 yılında karşılıklı olarak elçilikler açmışlardır⁴³. İlk Irak Elçisi Salih Nıshat 16 Ocak 1928'de Ankara'da, ilk Türk Elçisi Lütfi (Tokay) ise 21 Aralık 1929'da Bağdat'ta güven mektuplarını sunmuşlardır⁴⁴.

İngiltere, 30 Haziran 1930'da Irak ile yaptığı bir antlaşma ile Irak'a bağımsızlık vermeyi kabul ederken burada askeri üsler bulundurmamayı, Irak'ın dış politikayı yürütmede İngiltere'ye danışması, savaş sırasında birbirlerine yardım edilmesi gibi garantileri elde etmiştir. İngiltere'nin Filistin ve Irak'taki uygulamaları zaman içerisinde tepkilere neden olurken⁴⁵, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler ise gelişerek devam etmiştir. Irak, Türkiye ve İran ile ikili ilişkiler kurmak yönüne gitmiştir. 1931 yılı yazında Kral Faysal ve yıl sonuna doğru da Irak Başbakanı Nuri Paşa Türkiye'yi ziyaret etmiştir⁴⁶. Irak bu sırada bir taraftan İngiltere ile iyi geçinmeye çalışırken diğer taraftan ise Türkiye ve İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Böylece Türkiye, İran ve Irak arasında bir pakt kurulması yönündeki girişimler 1933 yılı sonbaharında başlamıştır⁴⁷. Türkiye 1933 yılından sonra Avrupa'da revizyonist devletlerin yayılcı politikaları üzerine Balkan Paktı yapıldığı gibi benzer bir politikayı da doğulu devletlere karşı izlemiştir⁴⁸.

İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgale başlaması, Türkiye ile birlikte bazı Arap ülkelerini endişelendirmiştir. Sadabat Paktı ile ilgili hükümlerin belirlenmesi 1934 yılından 1935 yılı Ekim ayına kadar devam etmiştir. Bu çalışmaların uzun sürmesinde Irak'ın titiz tavrı ve bu hususta İngiltere'nin onayının alınması etkili olmuştur⁴⁹. Türkiye, İran ve Irak dışişleri bakanları anlaşmayı 2 Ekim 1935'te imzalamışlar ve Kasım 1935'te de Afgan Hükümeti Pakt'a katılmayı kabul etmiştir. Dr. Naci El-Asil'in Türkiye ziyareti de bu paktın gerçekleşmesi amacına hizmet etmiştir⁵⁰.

⁴³ Yaşar Canatan, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁴ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.306

⁴⁵ Oral Sander, *a.g.e.*, s.81.

⁴⁶ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s.88.

⁴⁷ E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.224-225.

⁴⁸ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s.104.

⁴⁹ E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.226.

⁵⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s.104-105; E. Semih Yalçın, *a.g.e.*, s.227.

II. Dr. Naci El-Asil'in Türkiye'ye Gelişi

Dr. Naci El-Asil Türkiye ziyareti öncesi Hatay Meselesi nedeniyle Türkiye ile ilişkilerin gergin olduğu Suriye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Fransız Yüksek Komiseri ile görüşmüş, Suriye dışişleri bakanının düzenlediği yemek davetine katılmış olup, burada yaptığı konuşmada Suriye ve Irak arasındaki fikir birliğini ortaya koymuştur. Naci El-Asil'in Suriye'den sonra Beyrut'a buradan da Ankara'ya gideceğini yazan gazeteler üç devletin imzalayacağı antlaşmanın bu ziyaret sırasında değil daha sonra imzalanacağını, Irak'ın Türkiye hakkında samimi ve derin bir dostluk hissi beslediğini, aynı hislerin Suriye ve Türkiye arasında da gelişeceği ümidini taşıdığını kamuoyuna duyurmuştur⁵¹. Türkiye'nin Bağdat Elçisi Lütfi Tokay, 6 Nisan 1937 tarihli dışişlerine çektiği telgrafta, Irak Dışişleri Bakanı'nun Şam'da iki gün kalacağını ve bu sırada Suriyelilere Fransızların tahriklerine kapılmamalarını tavsiye edeceğini eğer Türkiye Suriyelilerle bazı meseleleri müzakere ediyorsa Türkiye'ye bir heyet göndermelerini tavsiye etmiştir⁵². Türkiye'de gazeteler Naci El-Asil'in Türkiye ve Suriye arasında arabulucu rolü üstleneceğini duyurmuştur⁵³. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Bağdat Elçiliği'ne yazmış olduğu 7 Nisan 1937 tarihli yazısında Irak Dışişleri Bakanı'nun Şam'da bulunduğu sırada eğer Şam Hükümeti'yle görüşmeler gerçekleştirirse, Türkiye'nin sınırlarında güvenliği ihlal eden ve Suriye'de Türkiye'ye düşmanlık eden siyasi faaliyetler yerine Türkiye ile iyi geçinmeyi esas alan bir politika takip etmelerinin daha iyi olacağını tavsiye edilmesinin faydalı olacağını iletmıştır. Ayrıca Irak Dışişleri Bakanı'nun Londra'ya giderken, Ankara'da bir iki gün kalmasından ve kendileriyle görüşmemizden oldukça memnuniyet duyacağımızın bildirilmesini istemiştir⁵⁴.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi'ne yolladığı 13 Nisan 1937 tarihli yazıda İngiltere kralının taç giyme törenine gidecek olan Irak Dışişleri Bakanı'nun, İngiltere'ye giderken bir iki gün Ankara'da kalmasından

⁵¹ Cumhuriyet, 25 Nisan 1937, s.1-5; Açık Söz, 25 Nisan 1937, s.1; Akşam, 25 Nisan 1937, s. 3; Anadolu, 25 Nisan 1937, s. 1; Kurun, 25 Nisan 1937, s.1

⁵² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 533/10670-66022-54.

⁵³ Açık Söz, 26 Nisan 1937, s.1; Yeni Asır, 25 Nisan 1937, s.1; Tan, 25 Nisan 1937, s.1; Son Telgraf, 25 Nisan 1937, s.1.

⁵⁴ TDA, 533/10670-66022-53.

memnuniyet duyulacağı Bağdat'taki Türkiye Elçiliğine yazılmıştır⁵⁵. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Lütfi Tokay tarafından, Irak Dışişleri Bakanı'nun Türkiye'nin davetini büyük bir şükranla kabul ettiğini Şam'dan trenle Ankara'ya geleceği ve Türkiye'ye hareket tarihi sonradan bildirileceği, aynı zamanda Şam'da Suriye devlet adamlarına isteklerimiz doğrultusunda tavsiyelerde bulunacağı Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir⁵⁶. Türkiye'nin Bağdat Elçisi Lütfi Tokay, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na 13 Nisan 1937'de çektiği telgrafta Irak Dışişleri Bakanı'nun iki gün Şam'da kalarak 24 Nisan'da Trablus'tan tren vasıtasıyla hareket ederek 26 Nisan'da Ankara'ya ulaşacağını, 29 Nisan'da da Ankara'dan hareket edeceğini bildirmiştir⁵⁷. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Elçiliği'ne iletilen yazıda Irak Dışişleri Bakanı'nun Ankara'ya gelmesi için 26 Nisan tarihinin belirlenmesinin Türkiye Hükümeti'nce de uygun görüldüğü iletilmiştir⁵⁸. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Irak Dışişleri Bakanı'nun Türkiye ziyaretini 14 Nisan'da Protokol Dairesi Şefliği'ne ileterek gerekenin yapılmasını istemiştir⁵⁹.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Demiryolları ve Limanlar İşletme Umum Müdürlüğü'ne göndermiş olduğu yazıda Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in 25 Nisan 1937 Pazar günü saat 10.33'te İslâhiye'den Ankara'ya gelmek üzere hareket edecek olan Toros Ekspresi'ne mezkûr istasyonda bir salonlu vagon eklenmesi ve Ankara'dan 29 Nisan akşamı İstanbul'a hareketinde aynı vagonun Haydarpaşa'ya kadar eksprese takılmasının sağlanmasını istemiştir⁶⁰. Irak Dışişleri Bakanlığı'nun Türkiye'ye girdikleri zaman vagonun sınırda bulundurulması için gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir⁶¹. Türkiye Dışişleri Bakanlığı 19 Nisan 1937 tarihli yazıda 26 Nisan pazartesi günü Ankara'ya gelecek olan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil için Ankara Palas Oteli'nde salonlu ve banyolu büyük bir oda ile refakatindeki Irak Dışişleri mensubu iki kişi için

---

⁵⁵ TDA, 533/10670-66022-49.

⁵⁶ TDA, 533/10670-66022-52.

⁵⁷ TDA, 533/10670-66022-51.

⁵⁸ TDA, 533/10670-66022-47; TDA, 533/10670-66022-38.

⁵⁹ TDA, 533/10670-66022-66.

⁶⁰ TDA, 533/10670-66022-24; TDA, 533/10670-66022-55.

⁶¹ TDA, 533/10670-66022-65.

birer banyolu oda hazırlanması istenmiştir⁶². Türkiye Dışişleri Bakanlığı 19 Nisan 1937'de Gümrük ve İnhisarlar Vekâlet'ine gönderdiği yazıda, Irak Dışişleri Bakanı'nun yanında iki şahısla birlikte Ankara'ya geleceğinden bakan ve beraberindekilerin hem gelişleri hem de dönüşlerinde gümrüklerimizde eşyalarının serbestçe geçişleri konusunda gerekenin yapılması istenmiştir⁶³. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Anadolu Ajansı'na 19 Nisan 1937'de yolladığı yazıda, "haber aldığımızı göre Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil hükümetimize resmi bir ziyarette bulunmak üzere 26 Nisan Pazartesi günü Ankara'ya gelecek ve 29 Nisan'a kadar şehrimizde kaldıktan sonra Bağdat'a dönecektir", konulu yazıyı Anadolu Ajansı'nın neşretmesini istemiştir⁶⁴. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Sofya Türkiye Büyükelçiliği'ne yolladığı 19 Nisan 1937 tarihli yazıda, Irak Dışişleri Bakanı'nun seyahatinin Ankara'ya kadar ve hükümet mensuplarını ziyaret maksadıyla olacağı, 26 Nisan tarihinin de uygun görüldüğü iletilmiştir⁶⁵.

21 Nisan 1937'de Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye İçişleri Bakanlığı'na yazılan yazıda, 26 Nisan 1937 Pazartesi günü sabahı Toros Ekspresi ile Ankara'ya gelecek olan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil 25 Nisan Pazar günü sabahı saat 10.33'te Suriye'den İslahiye'ye ulaşacağından bakanının Gaziantep Valisi ile Mahalli Komutan tarafından karşılanması ve bir jandarma müfrezesi tarafından da selamlanması hususu istenmiştir⁶⁶. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nun, Türkiye İçişleri Bakanlığı'na yolladığı aynı tarihli yazıda, Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in 25 Nisan Pazar günü sabahı saat 10.33'de İslâhiye'ye ulaşacağı aynı gün Toros Ekspresi ile Adana'ya geçeceğinden istasyonda Adana valisi ve il erkanı tarafından karşılanması istenmiştir⁶⁷. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Ankara'ya gelecek olan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil şerefine verilecek ziyafetler için davetiye kartlarından örnek numuneye göre çoğaltılmasını istemiştir⁶⁸. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi Şefliği'ne Irak Dışişleri Bakanı'nun 26 Nisan'da Ankara'ya gelerek 29 Nisan'a kadar kaldıktan sonra

⁶² TDA, 533/10670-66022-63.

⁶³ TDA, 533/10670-66022-25; TDA, 533/10670-66022-19.

⁶⁴ TDA, 533/10670-66022-50.

⁶⁵ TDA, 533/10670-66022-46.

⁶⁶ TDA, 533/10670-66022-27; TDA, 533/10670-66022-37.

⁶⁷ TDA, 533/10670-66022-43.

⁶⁸ TDA, 533/10670-66022-64.

Bağdat'a döneceği ve ona göre daha muazzam bir program yapılması istenirken İngiltere kralının taç giyme töreninde Irak'ı yalnız Londra Büyükelçisi'nin temsil edeceği bildirilmiştir⁶⁹. Türkiye'nin misafiri olarak Ankara'ya gelecek olan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in karşılanması ve Türkiye'de ikametlerine dair hazırlanan program Başvekalete, Dahiliye, Milli Müdafaa, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara Vilayetine, Maarif Vekaletine, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletine, Ziraat Vekaletine, Emniyet Umum Müdürlüğüne, Gümrük ve İnhisar Vekaletine, Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğüne, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğine, Ankara Merkez Komutanlığına, Ankara Emniyet Müdürlüğüne, Adliye, Maliye, Nafia, İktisat Vekaletlerine, Ankara Garnizon Komutanlığına bildirilmiştir⁷⁰.

Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil 25 Nisan Pazar Günü saat 10.30'da İslahiye istasyonuna varacağı zaman istasyonda Gaziantep Valisi, Askeri Komutanı ve Müşarünileyhin mihmandarlığına atanan şahıs tarafında karşılanması ve bir jandarma müfrezesi tarafından da selamlanması planlanmıştır. Irak Dışişleri Bakanı'nun Ankara ziyareti şu şekilde programlanmıştır:

"26 Nisan 1937, Pazartesi

Nisanın 26'ncı Pazartesi günü saat 6.55'de Ankara'ya muvasalat buyuracaklar ve istasyonda Hariciye Vekili, mevki Komutanı, Protokol Şefi, Birinci Daire Reisi, Ankara Merkez Komutanı ile Emniyet Direktörü ve Protokol Şef Muavini tarafından karşılanacak ve müzikali bir ihtiram kıtası tarafından selamlanacaktır.

Selam merasimi esnasında müzika Irak ve İstiklal Marşlarını çalacaktır. Misafir Hariciye Veziri emirlerine tahsis edilen otomobile binerek Ankara Palas Otelinde ikametleri hazırlanmış bulunan daireye nazil olacaklardır.

Misafir Hariciye Veziri bir müddet istirahat ettikten sonra Irak Ankara Sefiri ile birlikte saat 11'de Hariciye Vekilini, saat 11.30'da Başvekili ve saat 12'de Büyük Millet Meclisi Reisini ziyaret edeceklerdir. Bu ziyaretler saat 12,15'de Hariciye Vekili, saat 12.50'de

⁶⁹ TDA, 533/10670-66022-62; TDA, 533/10670-66022-45; TDA, 533/10670-66022-38.

⁷⁰ TDA, 533/10670-66022-40.

Başvekil ve saat 15,15'de Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından iade edilecektir.

Misafir Hariciye Veziri öğle yemeğini hususi olarak tenavül buyuracaklardır.

Saat 20,30 da Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras tarafından köşklerinde Vezir Dr. Naci El-Asil şerefine bir akşam ziyafeti verilecek ve bu ziyafeti bir suare takip edecektir.

27 Nisan 1937, Salı:

Misafir Vezir saat 10'dan itibaren Gazi ve İsmet Paşa Enstitülerini, Numune Hastanesini, Ziraat Enstitüsünü, Barajı ve şehrin diğer müesseselerini gezeceklerdir.

Saat 13.30'da Hariciye Veziri Ekselans Dr. Naci El-Asil şerefine Başvekil İsmet İnönü tarafından Anadolu Kulübü2ne öğle ziyareti verilecektir.

Saat 20.30 da Irak elçisi tarafından misafir vezir şerefine Ankara Palas otelinde bir akşam yemeği verilecek ve bu ziyafeti bir kabul resmi takip edecektir.

28 Nisan 1937, Çarşamba:

Misafir Vezir saat 10'dan itibaren Sıhhat Enstitülerini, Etnografya Müzesini ve Halk Evini ziyaret edeceklerdir.

Saat 13.30'da Misafir Vezir şerefine Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Marmara Köşkünde bir öğle yemeği verilecektir. Yemeği müteakip Müşarünileyh Orman Çiftliğini ve Müesseselerini gezeceklerdir.

Programın avdet kısmı Misafir Ekselans Hariciye Vezirinin Ankara'ya muvasalatından sonra tespit edilecektir".⁷¹

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Ankara'ya gelecek olan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in mihmandarlığına Muzaffer Kâmil Bayur'u tayin etmiştir. Mihmandarın belirlenen zamanda misafir bakanı karşılamak üzere İslâhiye'de bulunması için kendisine avans olarak 300 lira verilmiştir⁷². Dışişleri Bakanlığı 21 Nisan 1937'de İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda

⁷¹BCA, 030-10-200-367-16; TDA, 533/10670-66022-1.

⁷²TDA, 533/10670-66022-42.

misafir bakanın ülkemizde bulunduğu süre içerisinde emniyetinin sağlanması ile ilgili yazıyı yollamıştır⁷³. Dışişleri Bakanlığı tarafından Ankara'ya gelecek olan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in Ankara'da bulunduğu süre için üç otomobilin tahsis edilmesi ayrıca istasyondan Ankara Palas Oteline ve ayrılmasından da otelden istasyona kadar eşyalarının nakli içinde bir kamyonun hazır bulundurulması istenmiştir⁷⁴. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil şerefine 26 Nisan 1937 Pazartesi akşamı saat 20.30'da Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras tarafından köşklerinde 50 kişilik bir akşam yemeği ve ardından üç yüz kişilik bir ekiple suare düzenleneceğinden gerek yemeklerin ve gerek suare için Karpiç Lokantası'nın hazırlattırılması istenmiştir⁷⁵. Aynı zamanda suarede Karpiç'in Caz takımının da bulundurulması talep edilmiştir⁷⁶. Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras tarafından köşklerinde verilecek akşam yemeği ile ondan sonra yapılan suare filarmonik orkestra takımının alet ve edevatının köşke getirilip götürülmesi için orkestra takımı emrinde bir kamyon bulundurulması levazım müdürlüğüne bildirilmiştir⁷⁷. Gazeteler Dr. Naci El-Asil'in 26 Nisan'da Ankara'da olacağını duyurmuş, Irak ile kültürel ve ekonomik antlaşmalar yapılacağını, Irak'tan petrol alıp karşılığında fındık ve diğer ürünler satacağımızı yazmışlardır⁷⁸.

26 Nisan'da Toros Ekspres ile Ankara'ya gelen Dr. Naci El-Asil ile beraberindeki Irak Dışişleri Müsteşarı Cemil Bey ve Şark İşleri Müdürü Nusret Bey belirlenen protokol kuralları çerçevesinde istasyonda Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Irak Elçisi ve sefarethane erkanı, bazı milletvekilleri, Merkez Kumandanı, Emniyet Müdürü, bir askeri müfreze ve halk tarafından karşılanmıştır. Halkın alkışları arasında kendisine tahsis edilen araçla Ankara Palas'a giden Dr. Naci El-Asil, kendisini burada hoş geldiniz diye karşılayan gazetecilerle görüşmüş ve aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

---

⁷³ TDA, 533/10670-66022-35.

⁷⁴ TDA, 533/10670-66022-30; TDA, 533/10670-66022-61.

⁷⁵ TDA, 533/10670-66022-56.

⁷⁶ TDA, 533/10670-66022-41.

⁷⁷ TDA, 533/10670-66022-59.

⁷⁸ Açık Söz, 26 Nisan 1937, s.1; Son Telgraf, 25 Nisan 1937, s. 1. Tan, 25 Nisan 1937, s.1-10.

“Irak’ın büyük dostu olan Türkiye Cumhuriyeti merkezini ziyaret ettiğimden dolayı cidden memnunum. Ben ve Iraklı bütün vatandaşlarım Türkiye’nin yeni hayatında büyük adımlarla parlak bir istikbale doğru yürüdüğünü kemali iftiharla takip ediyoruz. Iraklıların husus ile Atatürk’e karşı kalplerinde taşıdıkları hürmet ve muhabbet hissini hududu yoktur. Filhakika Atatürk yalnız Türkiye’nin değil bütün Şark milletlerinin inbiyası hayatına sebebiyet vermiştir.

Irak’ın Hariciye Vekili sıfatı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin harici işlerde takip ettiği dürüst siyasetin meftunuyum. İnşallah Türkiye Cumhuriyeti ile Irak arasındaki münasebetin daha samimi ve mütehit bir şekil alacağına bütün kalbimle eminim. Bu sözleri yalnız uzvu olduğum hükümetin namına değil, bütün Iraklılar namına söyleyebilirim. Sizin mütemadi muvaffakiyetlerinizi bütün kalbimle temenni ederim.

Şam’da iken gerek Suriye Reisi Cumhuriyeti ve gerek Başvekil Cemil Merdem Bey’in kabine azası ile Türk-Suriye münasebetlerinden bahsettik. Suriyelilerin Türklere karşı olan samimi muhabbetlerinden şüphem yoktur. Bunu da muhtelif ve müteaddid vesilelerle teyit eylemişlerdir. Türkiye-Suriye arasında ihtilafli meselelerin her iki tarafı tatmin ve memnun edecek bir surette halli için gösterilmesi lazım gelen istidaddan geri kalmayacaklarını hissettim. Bir Arap olmak sıfatı ile Şarkın medarı iftiharını olan Türkiye Cumhuriyeti ile Türkiye ve Suriye arasındaki münasebetlerin samimi olmasını tabi temenni ederim. Bu hususta bir hizmette bulunabilirsem Ankara’daki ziyaretimden istifade ederek kemali memnuniyetle bunu yapmaya hazırım.

Şark misakinin bir an evvel imzalanması, kabinemizin programındadır. Sizin pek muhterem ve değerli Hariciye Vekilinizin Bağdat’ta hazıranda vaki olacak ziyaretlerini ki herkes bu ziyareti kemali iştiyakla bekliyor, müteakip ümit ederim ki Şark misakını inşaallah Tahran’da imzalanacaktır.¹⁷⁹

⁷⁹ Son Telgraf, 26 Nisan 1937, s.1-2; Akşam, 26 Nisan 1937, 1-4; Anadolu, 27 Nisan 1937, 1-4; Haber, 26 Nisan 1937, s.1; Cumhuriyet, 27 Nisan 1937, s.1-2.

Dr. Naci El-Asil'in açıklamasında görüldüğü gibi sadece Irak'ın değil tüm Orta Doğu milletlerinin bu dönemde Türkiye'ye muhabbet besleyip, Atatürk'ü ve Türkiye'yi örnek aldıklarını görmekteyiz.

III. Dr. Naci El-Asil'in Türk Yetkililerle Yaptığı Görüşmeler

Türkiye'ye gelen Dr. Naci El-Asil 26 Nisan'da Ankara Palas'ta bir süre dinlendikten sonra Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Başbakan İsmet İnönü ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaretler kendisine iade edilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk ile bir saate yakın bir görüşme yapmış bu görüşmede Dr. Tevfik Rüştü Aras da hazır bulunmuştur⁸⁰. 26 Nisan akşamı ise Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras tarafından Dışişleri Bakanlığı Köşkü'nde Dr. Naci El-Asil şerefine bir akşam yemeği düzenlenmiştir. Bu yemeğe Başbakan İsmet İnönü, birçok milletvekili, kordiplomatik, Irak Sefareti Erkanı, Dışişleri Vekaleti Yüksek Erkanı katılmıştır. Bu yemekte konuşan Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras şunları söylemiştir:

"Dost Irak Devleti'nin değerli Hariciye Veziri, zati devletlerini aramızda görmekle duyduğum meserreti tarife hacet yoktur. Ankara'yı ziyaret etmek sureti ile izhar buyurmuş olduğunuz nezaket ve muhaleset iki dost memleketimiz arasında müteyemminen mevcut samimi dostluk münasebatının yeni bir tezahürü olduğu cihetle bizi çok memnun etmiştir. Zati devletlerini hükümet-i cumhuriyet namına selamlamakla mübahiyim. Memleketimize hoş geldiniz. Tarihi mukadderatın, coğrafi vaziyetin tabii ilcası olarak birbirine pek yakın yaşamış milletlerimiz eskiden beri birbirinin meziyetlerini anlamak ve yekdiğerini takdir ederek sevmek fırsatını bulmuşlar ve memleketlerimizin takip ettiği sulh siyaseti gaye-i itibar ile aynı olduğu cihetle aramızda bugünkü dostluk ve yakınlık teessüs etmiştir. Kendine has olan meziyetler ve dürüstlük ile temayüz eden necip kardeş Irak milletinin refah ve terakki yolunda her gün çok geniş çok seri adımlarla ilerlediğini görmekle Türkiye'nin ve Türk milletinin büyük bir saadet duymakta olduğunu size samimi olarak temin edebilirim. Beynelmilel sahada

⁸⁰ Açık Söz, 27 Nisan 1937, s.1-2; Akşam, 27 Nisan 1937, s.1.

kendisine layık olarak ihraz ettiği güzide mevkii icabı genç ve dinç komşumuz Irak'ın yakın Şarkta sulhu selamet ve kardeşliğin temin ve tarsini uğrunda diğer dost devletlerle mesai teşriki sahasındaki yer ve kendisine terettüb eden vazifenin ehemmiyeti derkardır. Bu önemli dava yolunda hepimizin sarf ettiği mesainin peyderpey semerelerini iktidaf edeceğimizi düşünmekle hakiki bir zevk duyuyor ve ufukta her gün daha kuvvetle beliren Garbi Asya ailesi meveddetinin Şark memleketleri ve ensali atıye için müreffeh ve mesut bir atının başlangıcı olacağına kani bulunuyorum..."

Bu konuşmanın ardından Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil de bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir:

"Kardeş bir memleket Hariciye Veziri sıfatı ile şahsıma karşı buyurulan teveccühlere arz-ı şükran ederim. Tarih ve kardeşlik bağları ile memleketimin bağlı bulunduğu muhterem Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezinde kendimi bulmakla büyük bir bahtiyarlık hissediyorum ve bu bahtiyarlığım memleketimin kardeş Türkiye'ye olan samimi duygusunu izhara vesatet ettiğimden dolayı bir kat daha artıyor. Zatı devletlerinin buyurdıkları gibi tarihi ve coğrafi amiller dolayısı ile Türkiye ile alakasını idrak eden memleketimiz muhterem kardeş memleketin geniş terakki ve teali hatvelerini birer birer derin bir alaka ile takip ediyor ve bunun semerelerini müşahade etmekle sevinç duyuyor. Yakın Şark'ta ve beynelmilel hayatta sulhü selamet-i ideal olarak tanıyan memleketim Türkiye Cumhuriyeti'nin bu gaye uğrundaki mesaisini nazarı takdir ve hürmetle takip etmiş ve zat-ı devletlerinin işaret buyurdıkları gibi bu hususta kendi hissesine isabet edecek mesaiyi ifaya daima azimkar bulunmuştur ve bulunacaktır..." Bu konuşmalarda taraflar duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Akşam yemeğinden sonra bir suare yapılmış, Mustafa Kemal Atatürk de bu suareye katılmıştır⁸¹.

Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil şerefine 27 Nisan 1937 Salı günü Başbakan İsmet İnönü tarafından saat 13.30'da Anadolu Kulübü'nde 34

⁸¹ Akşam, 27 Nisan 1937, s.1-4; Cumhuriyet, 27 Nisan 1937, s.1-8; Kurun, 27 Nisan 1937, s.1-4; Son Posta, 27 Nisan 1937. S.1-10; Ulus, 27 Nisan 1937, s.1-5; Yeni Asır, 28 Nisan 1937, s.1-4.

kişilik öğlen yemeği,⁸² Mustafa Kemal Atatürk tarafından da Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil şerefine akşam saat 05.00'te bir çay ziyafeti verilmiştir⁸³. Dr. Naci El-Asil Ankara'dan ayrılmadan önce Ziraat Enstitüsü'nü, Çubuk Barajı'nı, Ankara'nın diğer önemli mekanlarını ziyaret etmiş ve Ankara'yı çok beğendiğini dile getirmiştir⁸⁴. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil şerefine 28 Nisan 1937 Çarşamba günü 13.30'da Marmara Köşkü'nde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından 20 kişilik öğle ziyafetinin Karpiç Lokantası'na hazırlanması ve gereken özenin gösterilmesi istenmiştir⁸⁵. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ziyafetinden sonra Başbakan İsmet İnönü, Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil şerefine bir çay ziyafeti vermiştir. Bu ziyafetten sonra Dr. Naci El-Asil ve Dr. Tevfik Rüştü Aras Kömür Sergisini gezmiştir. Bu sergide Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve sergi erkanı tarafından karşılanan Dr. Naci El-Asil sergi hakkında Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada; Sergiyi çok beğendiğini, kömür konusuna Türkiye'nin verdiği önemi takdir ettiğini ve hayranlık duyduğunu dile getirmiştir⁸⁶.

Dr. Naci El-Asil Ankara ziyareti esnasında 28 Nisan Çarşamba günü, Irak Elçisi ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaret samimi bir havada gerçekleşmiş Dr. Naci Asil, 5 Haziran 1926 Türkiye-İngiltere-İrak Antlaşması'nın on yıl daha uzatılması kararını TBMM'de Atatürk'ün localarından birinden izlemiştir. Konu ile alakalı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan Dr. Tevfik Rüştü Aras bu antlaşmanın 1936'da son bulduğunu, antlaşmanın her iki taraftan birinin iki yıl içerisinde antlaşmaya son vermezse antlaşmanın on yıl süreceği şeklinde hükme bağlandığını hatırlatmıştır. Dr. Tevfik Rüştü Aras hem Türkiye hem de Irak'ın dostane tavrı nedeniyle bu antlaşmanın on yıl müddetince devam ettiğini izah etmiştir. Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın

⁸² TDA, 533/10670-66022-58; Ulus, 28 Nisan 1937, s.1; Tan, 28 Nisan 1937, s.1.

⁸³ Anadolu, 28 Nisan 1937, s. 1; Cumhuriyet, 28 Nisan 1937, s. 1.

⁸⁴ Akşam, 28 Nisan 1937, s.1.

⁸⁵ TDA, 533/10670-66022-60.

⁸⁶ Akşam, 29 Nisan 1937, s.1; Ulus, 29 Nisan 1937, s. 1.

antlaşma ile ilgili konuşmasının ardından TBMM’de alkışlar eşliğinde antlaşmanın on yıl daha uzatılmasına karar verilmiştir⁸⁷.

Dr. Naci El-Asil’in Ankara’daki temasları gazeteler tarafından dikkatle takip edilmiş Yeni Asır gazetesi yazarlarından Hakkı Ocakoğlu köşesinde “Türkiye Doğu Milletlerine kardeşlik duyguları ile bağlıdır” başlıklı yazısında bu gezinin iki açıdan önemli olduğu üzerinde durmuştur. Birincisi Irak ile aramızdaki dostluk bağının Hatay Türkleri münasebetiyle artması, ikincisi ise Dr. Naci El-Asil’in Suriye ve Türkiye arasında arabulucu rolü üstlenmek istemesidir. Yazıda iki kardeş milletin birbirine samimi duygularla bağlı olduğu üzerinde durulmuş, takip edilen bu doğru siyasetin verimli sonuçlarını gören Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil’in yeni bağımsızlığını kazanmış, Suriye’nin Türkiye ile ayrılığa düşmesini yanlış bulduğunun tahmin edilebilir olduğunu belirtmiştir⁸⁸. Tan gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman ise bu ziyaret hakkında “Biz, Irak ve Suriye” başlığı ile bir makale yazmıştır. Yazıda Irak ile Türkiye’nin dostluğundan, her iki ülkenin dış politikada birlikte hareket etme arzusundan, Türkiye ve Irak’ın huzur, sükûnet ve güvenlik istediğinden bahsetmiştir. Aynı yazıda Irak ile Türkiye sınırının ayırıcı bir çizgi olmadığı, dost bir komşuya açılan kapı olduğu, her iki ülke arasında sosyal ve ekonomik işbirliğinin önemi üzerinde durulmuştur. Ahmet Emin Yalman bu ziyaretin Suriye ile olan ilişkilerimizi geliştirmek açısından faydalı bir rol oynayabileceğini belirtmiş ve Irak ile Türkiye arasındaki dostluğun Suriye’ye örnek olması gerektiğini ifade etmiştir⁸⁹. Haber gazetesindeki köşesinde bu ziyaret ile ilgili bir makale yazan Şekip Gündüz, Türkiye ve Irak Dışişleri Bakanları’nın konuşmalarında diplomasiye yeni bir kavram kazandırıldığını ifade ederek “Garbi Asya” ifadesinin bu ziyarette ortaya çıkan bir kelime olduğunu yazmıştır. Yazar “Garbi Asya” ifadesinin Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde Türkiye’de başlayan sömürgeciliğe karşı isyan hareketinin yayıldığı yepyeni bir coğrafyayı tanımladığını belirtmiş, bu kavramın dost ve kardeş Irak ile İran’ın sömürgeciliğe vurduğu darbe ile olgunluğa

⁸⁷ Haber 29 Nisan 1937, s.1-6; Akşam, 29 Nisan 1937, s.1-8; Son Telgraf, 29 Nisan 1937, s. 1-2; Cumhuriyet, 29 Nisan 1937,s. 1-7; Kurun, 29 Nisan 1937, s.1-4; <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c017/tbmm05017052.pdf>, Erişim Tarihi: 13.08.2024.

⁸⁸ Hakkı Ocakoğlu, “Türkiye Doğu Milletlerine Kardeşlik Duyguları İle Bağlıdır”, *Yeni Asır*, 28 Nisan 1937, s.1-2;

⁸⁹ Ahmet Emin Yalman, “Biz, Irak ve Suriye”, *Tan*, 28 Nisan 1937, s.1-11.

ulaştığını iddia etmiştir. Şekip Gündüz düne kadar Avrupalılar tarafından tüm zenginliklerinin sömürülmesi normal kabul edilen Anadolu, Suriye, Irak ve Arap Yarımadası'nın tanımlanması için kullanılan "Yakın Şark" kavramının tarihe karıştığını söylemiştir. Türkiye ve Irak arasında gelişen bu dostluğun beraberinde Türk ve İran demiryollarının, Türk ve Irak demiryollarının birbirine bağlanması çalışmalarının "Garbi Asya" antlaşmasının temel hedeflerinden biri olduğunu, bu amaca bir an önce ulaşılması için Türkiye, Irak ve İran arasındaki manevi antlaşmanın çelikleşmesine hizmet edeceği üzerinde durmuştur. Yazısını ise Irak Dışişleri Bakanı'nın "şahsında biz çelik bağlı Garbi Asya'yı selamlamaktayız", şeklinde sonlandırmıştır⁹⁰.

Türkiye tarafından Irak Dışişleri Bakanı'nın bu ziyareti ile ilgili olarak 29 Nisan 1937'de resmi bir tebliğ yayınlanmıştır. Aşağıdaki bu tebliğde şu hususlar vurgulanmıştır;

"Irak Hariciye Nazırı Ekselans Dr. Naci El-Asil'in Ankara'da ikameti esnasında, Ekselans Türkiye Reisi Cumhuriyeti tarafından kabul edilmiş ve Başvekil İsmet İnönü ve Hariciye Vekili Doktor Tefik Rüşü Aras ile müteaddit görüşmelerde bulunmuştur. İki dost ve komşu memleketin devlet adamları, umumiyetle memleketlerini alakadar eden meseleler üzerinde mufassal fikir teatisinde bulunmuşlar ve komşuları ile idame ettirdikleri sulh ve iyi anlaşma siyasetinin müşterek ideallerine en iyi olarak tevafuk eden siyaset olduğunu memnuniyetle müşahede eylemişlerdir. Bilahare daha hususi surette iki memleket arasında doğrudan doğruya mevcut münasebetleri alakadar eden meselelerin tetkikine geçilmiş ve Başvekil İsmet İnönü, Doktor Aras ve Ekselans Dr. Naci El-Asil iki dost devlet arasında mesut bir surette mevcut münasebetlerin tam bir samimiyet ve karşılıklı itimat havası içinde inkişafını görmekle bahtiyarlık hissetmişlerdir. Ekselans Doktor Aras ile Ekselans Dr. Naci El-Asil, görüşmeleri esnasında, 5 Haziran 1926 tarihli muahedenin hudut komisyonuna ait ikinci kısmının temdidini hakkında notalar teatisinde bulunmuşlardır. Dünya harbinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış diğer Arap memleketleri ile olan münasebetlerine gelince, bu memleketler milletlerinin

⁹⁰ Şekip Gündüz, "Garbi Asya, Irak ve Türkiye", Haber, 29 Nisan 1937, s. 2.

hükümlerinde inkişafını görmeye bahtiyarlık hisseden Türkiye ve Irak devlet adamları, gerek milletlerinin gerek müstakbel nesillerinin refahı için, bu memleketlerle dostane teşriki mesai siyasetlerini devam ettirmeği kararlaştırmışlardır⁹¹.

Tebliğde yapılan görüşmelerde ele alınan konular ve ikili ilişkilerin tarihi temellerine vurgu yapılmıştır.

Dr. Naci El-Asil dört günlük Ankara temaslarının ardından mahiyetiyle birlikte Anadolu Ekspres ile İstanbul'a hareket etmiş ve istasyonda Dış İşleri Bakanı Doktor Tevfik Rüştü Aras, İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Cumhurbaşkanı Başyaveri Cemal Bey, Hususi Kalem Direktörü Süreyya Bey, Başbakan adına da Hususi Kalem Direktörü Vedid Bey, Protokol Şefi Şevket Fuad Bey, Muhafız Alayı Kumandanı İsmail Hakkı Bey, elçiler, Ankara Mevki Merkez Kumandanları ile Emniyet Direktörü, Dış Bakanlığı ve Irak Elçiliği Erkanı tarafından uğurlanmıştır. Dr. Naci El-Asil, istasyona giderken muhafız alayına mensup bir müfreze asker tarafından selamlanmış, Irak ve Türk milli marşları çalınmıştır⁹².

Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 27 Nisan 1937'de İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ'a yazılan yazıda ise ülkemizde misafir olarak bulunan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in İstanbul'u ziyareti hakkında düzenlenen program bildirilmiştir. Bu programa göre; Misafir bakanın İstanbul'da üç gün kalacağı ve bu süre içerisinde kendi şerefine Pera Palas Otelinde bir öğle yemeği verileceği planlanmıştır. Bakanın İstanbul'daki ikameti sırasında şehrin cami, müze ve diğer önemli görülecek yerleri gezeceğinden ilgililere gerekli bildirimlerin yapılması istenmiştir⁹³. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan, İçişleri Bakanlığı'na yazılan 28 Nisan 1937'de tarihli yazıda ülkemizde misafir olarak bulunan Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in 29 Nisan Perşembe günü saat 19.10'da Ankara'dan İstanbul'a hareket edecek olan eksprese binerek İstanbul'a gideceği ve 3 Mayıs pazartesi gününe kadar bu şehirde kalacağı

⁹¹ Açık Söz, 30 Nisan 1937, s. 1-2; Akşam, 30 Nisan 1937, s. 1-10; Cumhuriyet, 30 Nisan 1937, s. 7.

⁹² Açık Söz, 30 Nisan 1937, s. 1-2; Akşam, 30 Nisan 1937, s. 1-10; Cumhuriyet, 30 Nisan 1937, s. 7.

⁹³ TDA, 533/10670-66022-29.

bildirilmiştir⁹⁴. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Levazım Müdürlüğü'nden 30 Nisan 1937 Cuma günü sabah saat 9'dan 3 Mayıs 1937 pazartesi sabahına kadar bakan için banyolu bir yatak odası ve salon olan bir oda yanında gelen iki kişi ile Irak mihmandarı içinde birer banyolu yatak odası hazır bulundurulması istenmiştir⁹⁵. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in Ankara'dan İstanbul'a hareketinden itibaren mihmandarlığına verilmiş olan Özel Kalem Müdür Yardımcısı Rifat Sözen'e 750 lira avans verilmiştir⁹⁶.

Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in İstanbul'u ziyaretindeki programı Ankara ziyaretindeki gibi ayrıntılı olarak belirlenmiş ve protokol kurallarına uygun bir karşılama töreni hazırlanmıştır. Bu programa göre: Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil ve beraberindeki heyetin 29 Nisan İstanbul ekspresine bağlanacak olan özel bir vagona binmesi ile saat 19.10'da İstanbul'a hareket edilmesi ve istasyonda karşılanması kararlaştırılmıştır. 30 Nisan 1937 Cuma günü Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in İstanbul'a varması planlanmıştır. Dışişleri Bakanının Haydarpaşa İstasyonu'nda İstanbul Valisi, Belediye Reisi, İstanbul Mevki ve Merkez Komutanı ile Emniyet Müdürü tarafından karşılanması ve bandolu askeri tören tarafından selamlanmasının ardından, kendilerine tahsis edilen motora binerek deniz yolları işletme rıhtımına çıkıp doğrudan Pera Palas Oteline yerleşmesi programlanmıştır. Otele yerleşmesinin ardından belirlenen planlamaya göre; Misafir bakan 11.30'da İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ'ı ziyaret edecek, mevki ve merkez komutanlarına birer kart bırakacaktı. Saat 13.30'da İstanbul vali ve belediye reisi tarafından misafir bakan şerefine öğlen yemeği verilecekti. Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil İstanbul'da bulunduğu sürede camileri, müzeleri ve şehrin önemli mekanlarını gezecekti. Misafir bakan ve maiyeti 3 Mayıs Pazartesi günü saat 9'da Haydarpaşa'dan hareket edecek Toros Ekspresine takılacak olan özel bir vagona binerek Halep'e hareket edeceklerdir. Dr. Naci El-Asil Haydarpaşa İstasyonu'nda kendisini karşılayan zevat tarafından bir karşılama kıtası tarafından selamlanacaktı ve bu karşılama

---

⁹⁴ TDA, 533/10670-66022-23.

⁹⁵ TDA, 533/10670-66022-31.

⁹⁶ TDA, 533/10670-66022-28.

sırasında tören kıtasına refakat eden bando Irak ve Türkiye marşları çalacaktı⁹⁷.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Milli Savunma Bakanlığı'na yazılan 29 Nisan 1937 tarihli yazıda, Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in 30 Nisan 1937 sabahı ekspres ile saat 9'da İstanbul Haydarpaşa'ya ulaştığında ve 3 Mayıs 1937'de Pazartesi sabahı saat 9'da Haydarpaşa'dan Toros Ekspresi ile Halep'e hareketinde Haydarpaşa İstasyonu'nda kendisinin polis müfrezesi yerine bandolu bir askeri tören kıtası tarafından selamlanması ve istasyona geliş ve gidişinde Irak ve Türkiye milli marşlarının çalınması kararlaştırılmış ve programın bu kısmı o yolda değiştirilmiş tadil olmakla bahsi geçen tarihlerde bandolu tören kıtasının Haydarpaşa İstasyonu'nda hazır bulundurulması istenmiştir. Bu program ile Dr. Naci El-Asil'in geliş ve gidişine dair protokol kurallarına uygun bir planlama yapılmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığına ait Ankara veya İstanbul taşıtlarından birinin, binmesi için bakana tahsis edilmesi istenmiştir. Haydarpaşa'da yapılacak karşılama töreninden önce çıkan programda yazılı bulunan polis müfrezesi yerine bandolu bir askeri karşılama kıtası bulundurulması uygun görülmüştür. Bakanın hem karşılanmasında hem de gidişinde askeri törene katılacak kuvvetin temini için Milli Müdafaa Bakanlığı'na yazı yazılmıştır⁹⁸. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'e Ankara Irak Sefiri Naci Şevket ile Irak Dışişleri Müsteşarı Nusret Farisi, Irak Doğu İşleri Müdürü Cemil Selam, Mihmandar olarak Dışişleri Özel Kalem Müdür Yardımcısı Hasan Rifat Sözen refakat etmiştir⁹⁹. 30 Nisan sabahı saat 8'den itibaren Haydarpaşa rıhtımında motorlardan birinin eşya nakline tahsis edilmesi ve diğer bir motorun beraberinde bulunması ve misafirlerin 3 Mayıs Pazartesi sabahı saat 9'da Toros Ekspresi ile Haydarpaşa'dan Halep'e dönecekleri için Tophane'deki deniz yolları işletme rıhtımında gelişinde olduğu gibi Ankara ve İstanbul motorlarından biriyle gidişinde de eşya nakli için hazır bulundurulması istenmiştir¹⁰⁰.

⁹⁷ TDA, 533/10670-66022-18.

⁹⁸ TDA, 533/10670-66022-20; TDA, 533/10670-66022-19.

⁹⁹ TDA, 533/10670-66022-19.

¹⁰⁰ TDA, 533/10670-66022-32.

Ankara'da olduğu gibi İstanbul'da da devlet protokolü tarafından karşılanan Dr. Naci El-Asil 30 Nisan 1937'de İstanbul'u gezmiş ardından da İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ'ı makamında ziyaret etmiştir¹⁰¹. 30 Nisan 1937 tarihinde Dr. Naci El-Asil, Irak Sefiri B. Naci Şevket ve yanında bulunan diğer görevlilerle birlikte Taksim'e gitmiş burada Cumhuriyet Abidesine bir çelenk bırakmıştır. Ardından Pera Palas Oteli'ne dönmüş ve burada gazetecileri kabul ederek önemli açıklamalarda bulunmuştur. Dr. Naci El-Asil gazetecilere yaptığı açıklamada:

"Henüz Ankara'nın büyük tesiri altında bulunduğum için fazla bir şey söyleyemeyeceğim. Şurası muhakkak ki, Ankara ve İstanbul'a malik olan millet bahtiyardır. Bunların hepsinden evvel Büyük Atatürk gibi bir başa malik olmak bahtiyarlığına nail olan Türk kardeşlerimize cidden gıpta ediyoruz. Türklerle Iraklılar arasındaki samimi münasebattan bahsetmeyi fazla görüyorum. Ben ve arkadaşlarım burada Yeni Türkiye'nin hayatının, her safhasında kat ettiği büyük hatveleri yakından tetkik edip memleketimiz için nafi bir ders alıyoruz. İstikbalin ufukları Türkiye ile Irak müşterek mesaisi için ümit ederim ki, çok büyük fırsatları saklamaktadır. Suriye'nin Şark misakına girmesini bütün kalbimle ümit ederim. Müstakbel bir Suriye'nin bu misaka inzimam etmesini biz Iraklılar her halde temenni ederiz. Ancak bu sahada yalnızca hüküm veremeyiz. Çünkü Şark misakına dahil diğer devletlerin muvafakatı da şarttır. Buraya gelirken Şam'da iki gün kalmıştım. Vatanperver Suriyelilerin Türk milletine olan samimi hürmetlerinden hiç şüphem yoktur. Bugün Cenevre'de mevzuu bahs olan meseleler halledildikten sonra Türkiye ile Suriye arasındaki münasebatın çok samimi olacağını kaviyyen ümit ederim. Esasen Suriyelilerin menfaatleri bunu iktiza eder. Şunu da ilave etmek isterim ki Ankara'da Suriyelilere karşı gerek Başvekil Hazretleri, gerek Hariciye Vekili, gerek diğer zevatı muhtereme samimi bir teveccühten başka bir şey hissetmiyorlar, Suriyelilerin bugün Türk Hükümeti'nin bu teveccühünden istifade edeceklerine hiç şüphem yoktur ve bu çok yakın zamanda olacaktır. Irak hakikaten, inkişafına ve tekaddümüne lazım gelen bütün anasıra maliktir. Kendi nüfus ve mevkiine göre kuvvetli bir bütçesi, muntazam bir ordusu ve modern

¹⁰¹ Anadolu, 1 Mayıs 1937, s.1.

bir memleket için lazım gelen diğer unsurları haizdir. Tabii, Türkiye'nin atmış olduğu geniş ve yüksek hatveler kadar değilse de eskisine nispeten Irak da büyük adımlar atmıştır, hükümet bugün de dahili ahvalini ıslah ve tanzim ile meşgul bulunmaktadır. Devletlerle olan münasebatımız gayet dostanedir. Onun için ümit ederim ki, kısa bir müddet zarfında Irak ıslahat uğrunda çok teşebbüsatta bulunacaktır. İngiltere ile olan münasebatımız gayet samimi ve dostanedir, kendisi ile şayanı memnuniyet alakalarımız mevcuttur. Ümit ederiz ki, Irak samimi dostu olan İranlılarla da bir kaç seneden beri muallakta kalmış hudut ihtilafları pek yakın bir zamanda hallolunarak iki memleket arasında ittifakname akdedilir.”¹⁰² “Martel'in Bağdat ziyareti münasebeti ile ecnebi gazetelerde bazı haberler çıkmıştı. Halbuki, Irak'ın garb memleketler ile yeni bir ittifak akdetmesinin mevzuu bahs bile olmadığını kat'iyetle bahsederim.” Dr. Naci El-Asil Filistin meselesine de değinmiş ve “Filistin'in Yahudilerle Araplar arasında ikiye parçalanacağını zannetmediğim gibi ümit de etmem”, demiştir¹⁰³.

Bu açıklamalar Dr. Naci El-Asil'in Türkiye ziyaretinin Orta Doğu için önemini ortaya koymuştur. Bu ziyaret esnasında iki ülke sadece kendi devletlerini ilgilendiren hususları değil bölgeyi ilgilendiren tüm meseleleri görüşmüştür. Yapılan açıklamalar bölgede Avrupalıların müdahalelerini azaltmaya yönelik bir işbirliğinin gayreti içerisinde olduğunu kanıtlamıştır.

30 Mayıs 1937'de Dr. Naci El-Asil şerefine Vali ve Belediye Başkanı olan Muhiddin Üstündağ tarafından bir öğlen yemeği verilmiş, İstanbul protokolü yemekte hazır bulunmuştur. Dr. Naci El-Asil bu yemek sırasında Ankara'da ve İstanbul'da kendisine gösterilen ilgi ve misafirperverliğe teşekkür etmiştir. Ayrıca Ankara'nın şehirleşmesinden övgüyle bahsetmiş ve Bağdat'ın planlı şehirleşmesi için Irak'ın çabalarını dile getirmiştir¹⁰⁴. 1 Mayıs 1937 tarihinde İstanbul'da gezilerine devam eden Dr. Naci El-Asil Topkapı Sarayı, Asar-ı Atika müzesi ve diğer müzeler ile camileri ziyaret etmiştir¹⁰⁵. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı'na

¹⁰² Akşam, 1 Mayıs 1937, s.1-13; Cumhuriyet, 1 Mayıs 1937, s.1-5; Kurun, 1 Mayıs 1937, 1-2; Tan, 1 Mayıs 1937, s. 1-10.

¹⁰³ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1937, s. 5; Kurun, 1 Mayıs 1937, s.2; Tan, 1 Mayıs 1937, s. 10.

¹⁰⁴ Son Posta, 1 Mayıs 1937, s. 10.

¹⁰⁵ Son Telgraf, 1 Mayıs 1937, s. 2.

gönderdiği yazıda 3 Mayıs 1937 Pazartesi sabahı Haydarpaşa'dan kalkacak Toros Ekspresi ile Halep'e gidecek Irak Dışişleri Bakanı'nun karşılanmasında olduğu gibi dönüşünde de İslahiye'de bir askeri kıtanın bulundurulması istenmiştir¹⁰⁶. Milli Savunma Bakanlığı'na da aynı yazı gönderilmiştir¹⁰⁷.

IV. Dr. Naci El-Asil'in Türkiye'den Ayrılması ve Ziyaretin Yankıları

İstanbul'da üç gün kalan Dr. Naci El-Asil 3 Mayıs 1937'de sabah saatlerinde Toros Ekspres ile Bağdat'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış kendisine Ankara'ya kadar Irak Sefiri B. Naci Şevket eşlik etmiştir. Dr. Naci El-Asil, Haydarpaşa Garı'ndan Vali ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ, hükümet, parti ve Irak konsolosluk erkanı tarafından uğurlanmıştır. Tren Ankara'ya vardığında 15 dakika durmuş ve burada Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ile samimi bir görüşme yapmıştır¹⁰⁸. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil, Türk sınırından çıkarken Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'a bir telgraf çekmiş ve kendisine gösterilen misafirperverlik için teşekkür etmiştir¹⁰⁹. Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na çektiği 4 Mayıs 1937 tarihli telgrafta ziyarette duyduğu memnuniyeti şöyle dile getirmiştir:

“Dost ve kardeş Türk memleketinden çok yaşayacak duygularla ayrıldığımız şu anda benim ve arkadaşlarımın ziyaretimizde muhterem Türk Hükümeti'nden ve necip Türk milletinden gördüğümüz samimi lütuf ve izazata yürekten gelen teşekkürlerimizi takdim etmeyi pek tatlı bir vazife olarak telakki ederim. Bu ziyaret Türkiye ile Irak arasındaki kardeşlik rabitalarını tebarüz ettirmiş olmakla bize ayrıca bir sevinç vermiştir. Ekselans Reisicumhur Atatürk Hazretlerine tazimlerimin arzında ve Ekselans Başvekil İsmet İnönü Hazretleri ile muhterem arkadaşlarıma hürmetlerinin takdiminde tavassut bulunmanızı rica eder ve şahs-ı alinize karşı halisane temenniyatımı hürmetlerimle teyit eylerim”¹¹⁰.

¹⁰⁶ TDA, 533/10670-66022-26.

¹⁰⁷ TDA, 533/10670-66022-21.

¹⁰⁸ Tan, 4 Mayıs 1937, s. 2; Yeni Asır, 4 Mayıs 1937, s. 3; Ulus, 4 Mayıs 1937, s. 1.

¹⁰⁹ Haber, 4 Mayıs 1937, s. 4.

¹¹⁰ TDA, 533/10670-66022-15; Anadolu, 6 Mayıs 1937, s.3

Türkiye Bağdat Elçisi Lütfi Tokay 04 Mayıs 1937’de gönderdiği telgrafnamede Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil’e Türkiye’de gösterilen hüsnü kabul ve dostluk nedeniyle Irak Hükümeti ve halkı nezdinde derin memnuniyet duyulduğunu yazmıştır. Türkiye Bağdat Elçisi Lütfi Tokay, Irak’ta “Büyük komşu” ile dostluk ilişkilerinin kuvvetlenmesinin Irak’ın ve bütün Doğu hayrına hizmet edeceği, yönünde yazılar yazıldığını bildirmiştir. “El-Bilad” gazetesi bu hususta yazmış olduğu 30 Nisan 1937 tarihli başmakalesinde “Türkiye ve Irak arasında barış müveddet ve müşterek hedef” başlığı ile bu ziyareti şu sözlerle değerlendirmiştir: Siyasi konuları inceleyen biri Şark meselelerini ve Şark milletlerinin birbiriyle olan ilişkilerini gözden geçirdiği zaman milletlerarası hakikatlerden daha açık olan Türkiye ile Irak arasındaki samimi anlaşma ile kuvvetli dostluktan, hakikatten başka bir şey göremez. Bizlere Türk ve Arap olarak eziyet ve zulüm eden Osmanlı idaresine karşı mücadelede bulunan şimdiki asrın eski yazarlarından biri sıfatıyla Arap genel düşüncesinin Sivas’ta kaleme alınan ve Sakarya sahilleri ile Dumlupınar ve Eskişehir’de akıtılan temiz ve saf kanlar ile süslenip taçlandırılan Misak-ı Millî’nin ilanından beri Türkiye’ye karşı değiştiğini söyleyebilirim. Türkiye’nin idaresini eline alan güzide heyet bütün Şark milletlerinin sevgi ve sempatisini kazandı bütün Arap memleketleri Türkiye’nin mücadele ve savaşına takdir ederek bakıyor ve devamlı mücadelede onun eserinin arkasından giderek ve tabi olma için kendisine başarı diliyordu. Taç töreninden birkaç hafta önce Müşiriyet Dairesinde merhum Emir Faysal nezdine giderek kendilerini gözleri yaşarmış olarak bulduğum o günün ikindi vaktini hiç unutmayacağım geri çekilmek suretiyle vaziyet hakkında korku hissettim. Ben o zaman siyaset ve savaş hususunda büyük bir usta karşısında ancak siyasi bir çocuk vaziyetindeydim. Kendileri beni muta bir lehçeyle alıyordu ve dedi ki: Sakarya’daki vaziyet dolayısıyla cidden çok mahzunum. Neden diye sordum? Galibiyet ve zafer Mustafa Kemal’e nasip olmazsa Yunanlılar nehrin diğer tarafına geçebilirler. Kendilerine cevaben dedim ki: Savaş seyrini takip etmekte ve Türkler ise cesur ve kahraman bir millet olup vatanlarını layıkıyla savunmayı pekâlâ bilmektedir. Türkler son darbeyi indirmek üzere olup, silah atmak hususunda mahir buldukları cihetle indirdikleri darbenin doğru olacağına şüphe yoktur. Biz şimdi bir vatan kurarken ve bir mevcudiyet tesis eylerken bu konu ile alakamız ancak bir kardeşin kardeşi hakkında beslediği sempati hududuna tecavüz etmez. Yeni

hadise hakkında Irak halkına verilecek malumata dair efendimizden ilham almaya geldim. Kral Faysal ise kaşlarını çatarak şöyle dedi: Ankara Türkiye'nin hâkimi olmazsa Bağdat da Irak üzerine hâkim olmaz. Mustafa Kemal'in Sakarya üzerindeki savaşının muvaffakiyeti benim beynelnehreyin (Fırat ve Dicle Nehirleri arası kastediliyor) sahilleri üzerindeki, siyasi cidalimin başarısı arasında büyük bir irtibat vardır. Bağdat'ın kaybettiğini Ankara kaybeder, Ankara kazanmazsa bütün Şark da kazanmaz. Bu makaleyi telgrafına ekleyen Türkiye'nin Bağdat Elçisi Lütfi Tokay telgrafa şu ifadelerle son vermiştir: "Irak heyetimizin Ankara'da gördüğü hüsnü kabul münasebetiyle acele olarak söylenen sözler bundan ibarettir. Hüsnü tali eseri olarak Bağdat yakın bir vakitte siyasi bir Türk heyetinin istikbaline nail olacak ve büyük komşu ile onun büyük devlet adamları hakkında beslediği sevgi ve takdirleri gösterme fırsatına sahip olabilecektir"¹¹¹.

Türkiye Halep Başkonsolosu tarafından Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na yazılan 7 Mayıs 1937 tarihli yazıda Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil'in 4 Mayıs 1937'de Toros Ekspresi ile Halep'e geldiği bildirilmiştir. Türkiye Halep Başkonsolosu bu yazıda yaşadıklarını ve izlenimlerini şu sözlerle izah etmiştir: Halep'e kadar bakana refakat etmiş olan Hasan Rifat bakanın geleceğini bana bildirdiğinden dolayı garda bakanı karşılamıştır. Garda bakanı karşılayanlar içerisinde Fransız Halep Delegeşi adına Yüzbaşı Jirbon, Suriye Hükümeti adına Halep Polis Müdürü Nushet bulunmuştur. Bakan Trablusşam yoluyla Beyrut'a hareket etmiş burada bir gün kalarak, Yüksek Komiser M. De Martel'le konuşmak ve oradan Şam'a gitmek niyetindeydi. Bakan M. De Martel'in Beyrut'ta bulunmadığını ve Şam'dan uçakla Cezire'ye hareket etmek üzere olduğunu Fransız yüzbaşından öğrenince Beyrut'a gitmekten vazgeçerek ertesi sabah otomobille direk Şam'a gideceğini Fransız yüzbaşıya söylemiştir. Ardından maiyetiyle birlikte trenden inerek geceyi Baron Otelinde geçirip sabah erkenden otomobille doğrudan Şam'a hareket etmiştir. Irak Dışişleri Bakanı Türkiye'de gördüğü yüksek ilgi ve alaka ile sevgiden ve Atatürk ile hükümetin yüksek ilgi ve iltifatlarından dolayı şükranlarını dile getirmiştir. Halep'te Fransız manda idaresi ve Suriye Hükümeti tarafından çok sönük şekilde karşılanmasından oldukça rahatsız olduğu hal ve hareketlerinden hissedilmiştir. Bu sönük karşılanmanın etkisinde kalan bakan Türkiye Büyükelçisi'ne Fransız ve

¹¹¹ TDA, 533/10670-66022-13.

Suriyeli devlet adamlarının da iştirakini istediği bir şekilde yüksek sesle Türkiye’den gördüğü hüsnü kabulden ve devlet adamlarının gösterdiği yüksek alaka ve sevgiden, kardeşlik muamelesinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek defaatle teşekkürlerini dile getirmiştir. Türkiye Büyükelçisi aldığı bilgilere göre; M. De Martel, Ankara’daki Fransız elçisi vasıtasıyla Irak Dışişleri Bakanı’nun dönüşünde Beyrut’tan geçerse çok memnun olacağını söylemiş bunu da bir davet olarak düşünen Irak Bakanı Beyrut’a gitmekteyken, M. De Martel’in Beyrut’ta bulunmadığını Halep’te garda öğrenmiş ve bunun üzerine de Beyrut’a seyahatinden vazgeçerek Şam’a gitmiştir¹¹².

Türkiye’nin Şam Konsolosu 8 Mayıs 1937’de Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na yolladığı yazıda Irak Dışişleri Bakanı’nun Ankara’dan dönüşünde Beyrut’ta birkaç gün kalacağı şerefine resmî kabuller ve ziyafet verileceğini gazetelerin dile getirdiğini Halep’ten itibaren Bakan’ın programını değiştirerek Bağdat’a gitmek üzere direk Şam’a gitmesi büyük hayret ve yankı uyandırmıştır. Türkiye Şam Konsolosu Bakan Ankara’ya gelirken selamlamak törenine katıldığı gibi gittiğinde de selamlama törenine katılmış ve bu sırada Bakan, Türkiye Büyükelçisine şunları söylemiştir:

“Ankara’daki iyi temaslarımız hakkında Yüksek Komiser Kont De Martel ile de görüşmemi Fransız Sefiri Mıstır Ponso bizzat dile getirmiş hatta bu babda Beyrut’a da haber verdiğini söylemiştir. Bu maksatla yola çıkmışken Halep’e gelindiğinde Yüksek Komiserin uçak ile Deyrizor’a hareket ettiği ve birkaç gün Beyrut’ta bulunmayacağı öğrenilince bittabi Beyrut’a gitmekten vazgeçerek Bağdat’a dönmek üzere Şam’a geldim. Bunu bir yanlışlığa mı yoksa kasta mı atfetmek iktiza ettiğini kestiremiyorum. Her iki ihtimal dahi dikkati celb edecek birer hadisedir. Zira bu derece yanlış yapacak bir idare ile nasıl iş görülebilir? Ankara’daki mesut görüşmelerimizi ve Türkiye devlet adamlarının Suriye’ye karşı besledikleri iyi niyetleri başta Reisicumhurları olmak üzere Suriye devlet adamlarına anlattım. Hepsisi hem inandılar hem de memnun oldular bu çok müsait halet-i ruhiyeden istifade etmelerini, Ankara’dan bir yolcu gibi gelip geçmenin doğru olmadığını, herhangi bir sebeple uğramak

¹¹² TDA, 533/10670-66022-10.

niyetinde bulunmadığı takdirde başka yolu tercih etmeleri lazım geldiğini, söyleyerek herhalde yolunu bulup doğrudan doğruya temas etmelerinin lüzum ve faydasında ısrar ettim. Türkiye Dışişleri Bakanı'nun Cenevre'ye gideceğini, kendilerinin de oraya bir heyet göndermelerini ve fakat orada Doktor Rüştü Aras ile sıkı bir teşriki mesaide bulunmalarını tavsiye ettim. Kabul ettiler ve Cenevre'ye bir heyet göndereceklerdir. Bundan başka Suriye matbuatına hakim olmalarını, Türkiye aleyhindeki neşriyatın durdurulmasının kafi gelmeyip Türkiye dostluğu lehine yazılar yazdırmalarını söyledim. Bu mevzularda çok konuşuldu ve temas ettiğim hususları yapmaya müsait ve hazır oldukları hissini verdiler. Bu arzularına hareketlerini uydurabilmelerini temenni edelim. Kont De. Martel'in hareket tarzını Fransa'nın hâkim olduğu bir memleketin işlerine diğerlerinin bu derece alaka göstermeğe hakları yoktur, manasını almaya bakanın konuşmalarından anlaşılıyordu."¹¹³

Türkiye'nin Bağdat Elçisi Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 11 Mayıs 1937 tarihli yazıda Türkiye'den dönen ve konsolosluğumuzu ziyaret eden Dr. Naci El-Asil'in Türkiye hakkında gördüklerini ve intibahlarını büyük bir takdir ve hayranlıkla izah ettiğini yazmıştır. Bu yazıda, Dr. Naci El-Asil'in Yeni Türkiye'nin merkezi olan Ankara'da gördüğü ve hissettiği çok yüksek gelişme ve reform hareketinde ve genel hayatın her sahasındaki Türk hamlelerinden hayrete düştüğünü ve kendisini gerçek dünya dışında ideal bir alemde zannettiğini ve bu manevi zevkin tesiri ile de adeta kendisini unuttuğunu dile getirmiştir. Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Dr. Tefik Rüştü Aras ile ve diğer yüksek devlet adamları ile yaptığı temas ve müzakerelerinde onlarda gösterdiği yüksek kapasite ve siyasi olgunluğun hayranı olduğunu ve onların Irak ile Iraklılar hakkında besledikleri ve gösterdikleri sempatiden ve samimi dostluktan dolayı duyduğu şükran ve minnet hisselerini dile getirmiştir. Atatürk'ün huzurunda bulunmak şerefine nail olduğu dakikalarda insanüstü bir idol karşısında bulunduğuna inanarak ilahi bir alemde istiğrak haline geçtiğini ve bu ruhi anlarda hayatının en zevkli dakikalarını yaşadığını tasvir eyledi. Atatürk'ün kendisine yaptığı iltifatlardan, Irak ve Iraklılar hakkında gösterdiği teveccühlerden dolayı duyduğu minnettarlığı izah eylemiştir.

---

¹¹³ TDA, 533/10670-66022-11.

Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil Suriye hükümet adamları ile olan temasları ve konuşmaları hakkında yaptığı açıklamada şunları söylemiştir:

“Gerek Türkiye’ye giderken ve gerek oradan dönerken Şam’da Suriye hükümet adamları ile görüşülmüştür. Onlardan aldığı bilgiyi Ankara’da hükümet adamlarımıza arz ettiği gibi dönüşünde de Türkiye devlet adamlarının Suriye ve Suriyeliler hakkındaki düşüncelerini ve siyaset programını onlara izah etmiştir. Türkiye başbakanı ve dışişleri bakanın Suriyelilere karşı büyük bir hayranlık ve dostluk hissiyle müteassıs olduklarını Suriye’nin gerçekten iyiliğini ve bağımsızlığını istediklerini ve Suriye’ye karşı pek müsamahakâr bulduklarını açıklamışlardır. Bu haber Suriye Hükümet adamları üzerinde çok derin bir tesir meydana getirmiştir. Bu konuşmalar Reisicumhur Haşim Atasi nezdinde söylenmiş başbakan ve dışişleri bakanı dahi orada hazır bulunmuşlardır. Irak Dışişleri Bakan’ının bu açıklamaları üzerine Suriyelilerin de Türkiye hakkında pek samimi dostluk ve hürmet beslediklerini dile getirmişlerdir. Dr. Naci El-Asil Ankara’da Suriye için hazırlanmış plandan ve planı oluşturan a- Sancak Meselesi’nden b-Türkiye-Fransa Antlaşması’ndan c-Türkiye-Fransa-Suriye Antlaşması’ndan bahsederek bunlar hakkında izahat vermiş ve c bendindeki kayıtlı üçlü antlaşmanın metnini dahi tevdi etmiştir. Bu antlaşmayı Suriye Hükümet adamları tamamen tasvip eylemişlerdir. Dr. Naci El-Asil Suriye gazetelerinde Türkiye aleyhindeki yayınlar yapılmamasını tavsiye etmiş ve Dışişleri Bakanı Cabiri bu hususta tedbirler alındığını dile getirmiştir. Dr. Naci El-Asil sadece aleyhte neşriyatta bulunmamanın kâfi olmadığını iki tarafı birbirine yaklaştırmaya hizmet edecek dostane yayınların yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Dr. Naci El-Asil Haşim Atasi’nin samimi bir Türk dostu olduğunu ve Suriye’nin Türkiye ile ilişkilerinin faydalı olacağını beyan ettikten sonra edindiği intibaya göre Sancak Meselesi’nin teferruatına ait işlerde Suriye’ye karşı bazı müsadecarlıklar yapılırsa bu hükümeti tamamen Türkiye’ye bağlamak mümkün olacaktır. Ankara’da Suriye hakkında hazırlanan planın Suriye’deki Fransızlar nezdinde dahi iyi bir tesir oluşturduğunu Dr. Naci El-Asil Suriye’den geçerken öğrenmiştir. Ancak Fransızlar şimdiye kadar Türkiye aleyhine bir siyaset takip

ettikleri için şimdi birden bire “sağdan geri” yapamadıklarını Dr. Naci El-Asil haber vermiştir. Dr. Naci El-Asil, Suriye’den geçerken Beyrut’a uğrayarak Yüksek Komiser Kont de Martel ile görüşmek niyetinde olduğu halde komiserin Deyrizor’a gitmesi ve Beyrut’tan ayrılması üzerine bu fikrinden vazgeçmiştir. Yüksek Komiser’in bu hareketi Dr. Naci El-Asil üzerinde kötü bir tesir bırakmıştır¹¹⁴.

Türkiye Dışişleri Bakanı Türk Bağdat Elçiliği’ne yolladığı 14 Mayıs 1937 tarihli yazıda Ankara’dan dönen Irak Dışişleri Bakanı Naci Bey’in Suriye devlet adamları ile görüşmeleri hakkında Şam Konsolosluğumuzun verdiği bilgilerden ve gösterdiği dostluktan dolayı teşekkürlerini bildirmesini istemiştir¹¹⁵. Türkiye Bağdat Elçiliği’nden 18 Mayıs 1937’de Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na yazılan yazıda Irak Meclisi Mebusanı’nın dünkü (17 Mayıs 1937) toplantısında Irak Dışişleri Bakanı’nun Türkiye ve Suriye ziyaretlerinden bahsederek Ankara’da yayınlanan tebliği teyit edecek ifadelerde bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti devlet adamları tarafından gösterilen samimi dostluk muamelesini ve her sahadaki gelişmeleri dile getirerek teşekkürlerini ve hayranlığını açıkladığı bildirilmiştir. Bu sebeple bu sırada söz alan birçok mebus Irak’ın harici, dince ahlakça Türkiye ile müşterek olduğundan yine Türkiye’deki yenilik ve ıslahata Iraklıların da ihtiyacı olduğu cihetle Irak’ın Türkiye’den mutlaka istifade etmesi gerektiğinden bahsetmişler ve bağımsızlığını muhafaza gücüne sahip olduğunu ve hiçbir kuvvetin buna el sürdüremeyeceğini Türk milletinin ispat ettiğini bundan dolayı da Türk milletine selamlar ithaf etmişlerdir ve ayrıca gerek dost Türkiye ve kardeş Arap ülkeleri hakkında hararetle temennilerde bulunmuşlardır¹¹⁶.

Türkiye’nin Bağdat Elçisi, Dışişleri Bakanlığı’na yolladığı 23 Mayıs 1937 tarihli yazıda Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil’in Mebusan Meclisi’nde yaptığı konuşması ile milletvekillerinin yaptığı konuşmalar sunulmuş olup bu konuşmaların tümünde açık bir Türk dostluğunun olduğu görülmüştür. Söz alan milletvekilleri çeşitli siyasi fikirlerde olmalarına rağmen Türkiye dostluğunda birleşmişlerdir. Irak Dışişleri

¹¹⁴ BCA, 030-10-259-746-6; TDA, 533/10670-66022-3.

¹¹⁵ TDA, 533/10670-66022-7; TDA, 533/10670-66022-8.

¹¹⁶ TDA, 533/10670-66022-5.

Bakanı Dr. Naci El-Asil'in Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmanın içeriği şu şekildedir:

"Baylar yakında hükümet merkezi ziyaretini sevinçle beklediğimiz Türkiye Dışişleri Bakanı Ekselans Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın bana tevcih etmek lütfunda buldukları davete icabet etmek maksadıyla dost komşu Türkiye'yi ziyaret ettim. Türkiye Cumhuriyeti Fahretmeab Atatürk tarafından kabul edilmek şerefine mazhar olduğum gibi Başvekil Devletlü İsmet İnönü ve Hariciye Vekili Ekselans Dr. Tevfik Rüştü Aras ile de mülakatta bulundum. Bu mülakatların neticesi müteakıl ve samimi dostluk hissiyatı ile meşbu olmasından ve iki memleketin müşterek menafinin memnuniyet-i mücib doğru ve devamlı bir istikamette yürümesi hakkında tam surette emin olmaktan ve komşu devletler ile iyi dostluğun takviyesi hakkında iki taraf nokta-i nazarı arasında mutabakat mevcut olduğu tezahür etmesinden ve anlaşmalarının umumi harpten sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olan Arap memleketlerinin refah ve saadetine bağlı olmasından ve bu sebeple dünya sulhuna hizmet etmesinden naşi mesut ve memnuniyet-i mucip olmuştur.

Bu ziyaret, Ankara'da imza edilmiş olan 1926 Muahedesi'nin Türkiye-İrak arasında komşuluk münasebetini tanzim eden faslı ahkâmının temdinin mütazamın mukavelenin imzalanması ile neticelenmiştir. Dost komşu memlekette her sahadaki terakkiyi ve kalkınmada gördüğüm şeylerden takdir ve hayranlık hisleriyle avdet ettim. Dost Türkiye hükümetinin ve necip Türk milletinin Irak heyeti hakkında gösterdiği samimi hüsnü kabulden ve kardeşçe hissiyattan dolayı cidden mesrurum.

Aziz komşu olan Türkiye ve Suriye'ye vaki ziyaretim, iki memleket münasebatının iyi bir surette müşahadesi için temenniyat ve arzuların izharına fırsat ve vesile teşkil etmişti. Her iki tarafın bu münasebete, iyi hissiyat ile meşbu bir hava dahilinde baktıklarına ve samimi ve dostane bir teşrik-i mesai ile anın takviye ve tarsi için arzular bulunduğuna şimdi emin olduğumdan dolayı cidden mesrurum".

Bu sırada Meclis'te söz alan Musul Milletvekili Mehmet Hadid ise şu konuşmayı yapmıştır:

“Vezareti hazirenin, komşu devletler ile harici münasebatın ve hususi ile Araplar ile muhterem aziz komşular olan Türkiye ve İran arasında kardeşliğe müteallik hususatın iyileşmesi için verdiği ehemniyet yalnız bu devletler arasındaki notalara münhasır olmayıp ricali arasında vaki olan şahsi ziyaretlerde tezahür etmektedir. İş bu kabine zimamı idareyi eline aldığı zaman Hariciye Vezirimiz Riyad'a ziyarette bulunmuştur ki o zaman hükümet pek müşkil anlarda bulunuyordu. Bu ziyarette Suudi Arabistan Hükümeti'nin ekselans veliahdının Irak'a vaki olan ziyareti ile mukabele edilmişti. Bir müddet evvel Hariciye Vezirimiz Türkiye ve Suriye'yi ziyarete gitmişti. Bu ziyarete, Türkiye Hariciye Veziri'nin yakında Irak'a vaki olacak vaziyeti ile mukabelede bulunulacaktır. Pek yakın bir vakitte İran'a da ziyaretler yapılacak ve buna aynı suretle İran ricali tarafından mukabele edilecektir.

Baylar, şahsi temaslar, vezaretlerin, diğer hükümet ricali ile muvaffakiyetlerinin sırrıdır. Bu temaslar ile anlaşma temin edilir. Dost komşu Türkiye'nin vaki olan kalkınması müvacehesinde hakikaten hayran bulunuyoruz. Bu kalkınmanın hemen dünyada eşine tesadüf edilemez. Zira Türk milleti umumi harpten sonra kendisini pek fena bir halde görmüştü. Milletın efradı hep el ele vererek, millet kendisini bu fena vaziyetten kurtardı. Bu fena vaziyetten kurtulması ve bunu umumi ve şamil bir kalkınma ile takip etmesi taktir-i mucib ve hayrete şayandır. Bu şahsi temasların, yalnız iyi komşuluk muahedesine münhasır olmayıp diğer sahalara da teşmil olunması icap eder. Irak, Türkiye ve İran ile adet ve anane itibar ile müşterek bulunmakta olup bu hükümetlerin yekdiğerinden istifade etmesi iktiza etmektedir. Husus ile Irak Hükümeti'nin Türkiye ve İran'ın sanayi, ticaret, ziraat ve siyaset sahasındaki tecrübelerinden istifade etmesi icap etmektedir ki bu da memleket için istediğimiz islahatın yapılması yolunda en iyi tariktir.”

Milletvekili Kemal Senevi de söz alarak konuşmasında şu hususları vurgulamıştır:“

Hükümet-i hazirenin, programında harici siyaset hakkında mevcut hususatın tahakkuku yolundaki faaliyeti ve Arap birliğinin kuvveden fiile isalı uğrındaki mesaisi ve Arap ittifakına iltihak için İmam Yahya'yı davet etmesi keyfiyeti, aziz komşu İran ile anlaşmanın pek yakın bir vakitte husulü için hükümet muvaffak olacağı hissini bütün kalplerde canlandırmaktadır. Hiç şüphe yoktur ki hükümet harici siyasette, gürültüsüzce ve ortalığı velveleye vermeden, muvaffak olmaktadır."

Bu konuşmalardan sonra söz alan Milletvekili Selman Al-Şeyh Davud da Türkiye-İrak dostluğu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Biz yeni bir millet ve şarklı bir millet olarak kardeş memlekete karşı, müteakabil, pek derin hisler duyuyoruz. Zira yüksek hedefe vasıl olmak ancak tesanüd ile kabildir. Aziz Türkiye yükselmek yolunda yürümektedir. Bütün nazarlarımız ana müteveccihdir. Bizi Türkiye'ye bağlayan tarihi ve harsi rabitalar mevcuttur. Türkiye'nin banisi ve mübdii olan yüksek dehanın direktifi altında tahakkuk eden kalkınmasını gözden kaçırmamaktayız.

Suriye hakkında bir şey söylemek istemiyoruz. Zira o memleketimizden bir parçadır. Irak Heyeti'ne Suriye tarafından gösterilen hüsnü kabulden dolayı taaccüb etmeye mahal yoktur. İyi komşuluk münasabata ait muahedeye gelince; o birlik hissiyatı ve şark birliği ittifakından başka bir şey değildir. Hükümeti hazirenin yaptığı işi ve mukaddes ittifakın yapılması için sarf-ı mesai eden her şarklı lideri kemal-i taktir ile yad ederiz ve İran'ın yakın bir tarihte, yakın bir vakitte, ittifaka dahil olması keyfiyetinin tahakkuk edeceğini ümit ederiz".

Milletvekili Refail Battı da yaptığı konuşmada Türkiye-İrak dış politikasındaki birliktelik hakkında şunları söylemiştir:

"Her şarklının kendisi ile iftihar duyduğu aziz komşu ve büyük şark kardeşi Türkiye'ye gelince, onunla olan münasebatımız yalnız tarih ve karşılıklı menfaate münhasır olmayıp aynı zamanda biz de kuvvetli olmak siyasetini ve dahilde işlerimizin nizam ve kanun üzerine istinat etmesini istihdaf ediyoruz ve şarklı milletlerinin önünde yürümeği diliyoruz. Türkiye'de aynı yol yürümekte olduğu cihetle, şark siyasetinde hedefimiz birdir."

Milletvekili Maruf Al-Rısafı de tarih içerisindeki Türk-İrak ilişkilerine değinerek şunları söylemiştir:

“ Baylar, Türkler ile Araplar arasındaki münasebat ta Abbasilerin zamanına kadar dayanır. Husus ile biz Iraklılar, Türkler ile birkaç asır aynı idare altında yaşadık. Birbirimizden alıp verdik. Bizi birbirimize ahlaki, dini ve içtimai rabıatalar bağlamaktadır. Hükümetimizin, Türkiye ile anlaşma ve yakınlaşma yolundaki ciddi mesaisini görmekle mesruruz. Bu kadarla iktifa etmeyerek, iyi komşuluk münasebatının daha ziyade kuvvet bulmasına çalışmamızı rica ederiz. Bu hususta elimizden geldiği kadar gayret sarf etmemiz lazımdır”¹¹⁷.

Dr. Naci El-Asıl'ın Türkiye ziyareti bölgenin güvenliği ve huzuru için önemli bir adım olmuştur. Türkiye ve Irak ilişkilerinde karşılıklı iyi niyet politikasının devamı için Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın da kısa süre sonra Bağdat'ı ziyaret edeceği, Türkiye, İran ve Irak arasında yapılacak paktın haziran ayına kadar imzalanacağı gazete haberlerine yansımıştır¹¹⁸. Tüm bu gelişmeler sonucunda İran ve Irak ile ilgili sınır sorunu çözülmüştür 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan Dışişleri Bakanları Sadabat Paktı'nı imzalamışlardır¹¹⁹.

S o n u ç

Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında yer alan Irak bölgesi, tarihi çağlar içerisinde jeopolitik konumu gereğince birçok mücadeleye sahne olmuştur. Irak bölgesi, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri döneminde ekonomik, kültürel ve bayındırlık alanında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Sanayi İnkılabı sonrası gelişen sömürgecilik faaliyetleri ve Osmanlı hakimiyetinin zayıflaması ile Avrupalı devletler gözlerini Irak bölgesine dikerek emellerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve Irak Cephesi'nde yenilgiye uğraması sonucu Irak savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalara uygun olarak İngiliz hakimiyetine girmiştir. İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması'yla Musul'un Fransız nüfuz

¹¹⁷ TDA, 533/10670-66022-4.

¹¹⁸ Anadolu, 7 Mayıs 1937, s. 7; Cumhuriyet, 7 Mayıs 1937, s. 1-4.

¹¹⁹ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s.227.

bölgesinde olmasını kabul etmişse de savaş sonrasında işgali altında olan Musul'u terk etmemiş, Suriye İtilafnamesi ile Musul'un kendi nüfuz bölgesine dahil olmasını sağlamıştır. İngiltere, Suriye İtilafnamesi ile Fransa'yı Musul petrollerinden hak iddia edemeyeceği bir duruma razı etmiş, böylece Irak'tan Fransa'yı uzaklaştırmayı başarmıştır. Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Musul'u almak için hem Lozan'da hem de Lozan sonrası ikili görüşmelerde üzerinde hassasiyetle durmuştur. Ancak milletler Cemiyeti'nin aldığı karar neticesinde Musul Irak'a bırakılmıştır. Irak'ta hakimiyet kurmakta zorlanan İngiltere Kral Faysal'ı Irak tahtına oturtarak bölgede hakimiyet kurmaya çalışmıştır. İngiltere'nin Irak hakimiyeti Türkiye'nin Irak ile iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine engel olmuş, manda idaresi altındaki Irak yönetimi İngiltere'nin izni olmadan Türkiye ile doğrudan herhangi bir siyasi ilişki kuramamıştır. Türkiye'nin sınırlarının güvenliğini sağlamak konusundaki kararlılığı hudut sorunlarının azalmasını sağlamıştır.

Türkiye ile Irak arasında Musul sorununun çözülmesinden sonra ilişkiler gelişmiş ve taraflar 1928 yılından itibaren karşılıklı elçilikler açılması kararı almışlardır. İngiltere 1930 yılında Irak'a bağımsızlık veren antlaşmayı imzalamasından sonra bu ilişkiler daha da hızlı bir ivme kazanmıştır. 1931 yılında Irak Kralı Faysal ile Irak Başbakanı Nuri Paşa'nın Türkiye ziyaretleri gerçekleşmiştir. Irak, İran ile de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Avrupa'daki yayılcı devletlerin politikaları tarafları işbirliğine zorlayarak Balkan Paketi benzeri paktın da Ortadoğu'da kurulması çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu paktın kurulması süreci ile ilgili çalışmalar için Irak Dışişleri Bakanı Dr. Naci El-Asil 26 Nisan 1937'de Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Irak Dışişleri Bakanı Türkiye ziyareti öncesi Suriye'ye uğrayarak Hatay ile ilgili Türkiye'nin isteklerinin yerine getirilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Irak Dışişleri Bakanı Türkiye ziyareti sırasında başta Atatürk olmak üzere Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ile görüşmüştür. İki taraf da yapılan toplantılarda memnuniyet duymuşlardır. 5 Haziran 1926 tarihli antlaşma uzatılmış, taraflar ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde kararlar almışlardır. Irak Dışişleri Bakanı Ankara ziyareti sonrası İstanbul'a uğrayarak önemli bazı ziyaretlerde bulunduktan sonra Türkiye'den ayrılmıştır. Irak'a dönen Dr. Naci El-Asil, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi'ne ziyarette duyulan memnuniyetini

Türkiye'ye yaptığı övgü dolu sözlerle dile getirmiştir. Ayrıca Dr. Naci El-Asil, Irak Meclisinde yaptığı konuşmada ziyaret hakkında bilgi vererek Türkiye'nin dostluğunu vurgulamıştır. Bu ziyaret Türk ve Irak kamuoyu ve basınında olumlu karşılanarak büyük destek görmüştür. Böylece bu ziyaret bölgenin emniyet ve barışı için yapılacak olan Sadabat Paketi'nin gerçekleşmesinin önemli bir adımı olmuştur. Daha sonra Sadabat Paketi örnek alınarak 1955'te kurulan Bağdat Paketi da bölgenin emniyet ve güvenliğine katkıda bulunmuştur. Bugün de Ortadoğu bölgesini tehdit eden tehlikelere karşı barış ve huzurun tesis edilmesini istiyorsak bölgedeki devletlerle benzer paktların kurulmasının gerekli olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

I.I. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

I.I.I. Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030-10-200-367-16.

BCA, 030-10-259-746-6.

I.I.II. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA, 533/10670-66022-1.

TDA, 533/10670-66022-3.

TDA, 533/10670-66022-4.

TDA, 533/10670-66022-5.

TDA, 533/10670-66022-7.

TDA, 533/10670-66022-8.

TDA, 533/10670-66022-10.

TDA, 533/10670-66022-11.

TDA, 533/10670-66022-13.

TDA, 533/10670-66022-15.

TDA, 533/10670-66022-18.

TDA, 533/10670-66022-19.

TDA, 533/10670-66022-20.

TDA, 533/10670-66022-21.

TDA, 533/10670-66022-23.

TDA, 533/10670-66022-24.

TDA, 533/10670-66022-25.

TDA, 533/10670-66022-26.

TDA, 533/10670-66022-27.

TDA, 533/10670-66022-28.

TDA, 533/10670-66022-29.

TDA, 533/10670-66022-30.

- TDA, 533/10670-66022-31.
TDA, 533/10670-66022-32.
TDA, 533/10670-66022-35.
TDA, 533/10670-66022-37.
TDA, 533/10670-66022-38.
TDA, 533/10670-66022-40.
TDA, 533/10670-66022-41.
TDA, 533/10670-66022-42.
TDA, 533/10670-66022-43.
TDA, 533/10670-66022-45.
TDA, 533/10670-66022-46.
TDA, 533/10670-66022-47.
TDA, 533/10670-66022-49.
TDA, 533/10670-66022-50.
TDA, 533/10670-66022-51.
TDA, 533/10670-66022-52.
TDA, 533/10670-66022-53.
TDA, 533/10670-66022-54.
TDA, 533/10670-66022-55.
TDA, 533/10670-66022-56.
TDA, 533/10670-66022-58.
TDA, 533/10670-66022-59.
TDA, 533/10670-66022-60.
TDA, 533/10670-66022-61.
TDA, 533/10670-66022-62.
TDA, 533/10670-66022-63.
TDA, 533/10670-66022-64.
TDA, 533/10670-66022-65.
TDA, 533/10670-66022-66.

II. Gazeteler

Açık söz

Akşam
Anadolu
Cumhuriyet
Haber
Kurun
Son Posta
Son Telgraf
Tan
Ulus
Yeni Asır

III. Tetkik Eserler

- Akşin, Aptülaha, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991.
- Alptekin, Coşkun, "Büyük Selçuklular", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.7, İstanbul,1989.
- Aydın, Mesut, Türkiye ve Irak Hudud Mes'elesi, Ankara, 2001.
- Bayur, Hikmet, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, Ankara, 1989.
- Beni, Hilmi, "Sykes-Picot'ya Karşı Sadbat Paktı", Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2019.
- Canatan, Yaşar, Türk-Arap Münasebetleri (1926-1958), Ankara, 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, Ankara, 2009.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, 1990.
- Hrouda, Barthel, Mezopotamya, (Çeviren: Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul, 2016.
- İmadüddin Halil Et-Talib, "Irak Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.19, İstanbul, 1999.
- Mantran, Robert, "Irak Mad. Osmanlı Dönemi XVI-XVIII. Yüzyıl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.19, İstanbul, 1999.

- Öke, Mim Kemal, Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, Ankara, 1992.
- Saatçi, Suphi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996.
- Sabis, Ali İhsan, Birinci Dünya Harbi, C.3, İstanbul, 1991.
- Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, Ankara, 2003.
- Saray, Mehmet, Türkiye ve Yakın Komşuları, Ankara, 2006.
- Sayılan, Hasan, Sykes-Picot Antlaşmasında Osmanlı Topraklarının Paylaşılmasında Petrol Faktörü", Sykes-Picot Gizli Antlaşmasının 100. Yılında Ortadoğu ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2019.
- Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C.I, Ankara, 1983.
- Spuler, Bertold, İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350, (Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara, 1987.
- Taş, Necati Fahri, "Kutü'l-Amare Zaferi'nin Siyasi Sonuçları", Kütü'l-Amare Zaferi I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi, Ankara, 2016.
- Türkmen, Zekeriya, Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925), Ankara, 2003.
- Umar, Ömer Osman, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara, 2004.
- , "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)", Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 2, İstanbul, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1988.
- Ünalp, F.Rezzan,"1916 Kutü'l-Amâre Zaferi: Komutanlar ve Harekâtın Sonuçları", Kutü'l-Amare Zaferi I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi, Ankara, 2016.
- Yalçın, E. Semih, Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti, Ankara, 2000.

IV. Elektronik Kaynaklar

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c017/tbmm05017052.pdf>, Erişim Tarihi: 13.08.2024.

Charles Texier'nin Gözünden Selçuk İsa Bey Camisi

Sevil DERİN* - Tülin YENİLİR**

* Dr Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Manisa Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4487-9451>

ROR ID: <https://ror.org/053f2w588>

sevil.derin@cbu.edu.tr

** Dr Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Manisa Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9737-5287>

ROR ID: <https://ror.org/053f2w588>

tulin.yenilir@cbu.edu.tr

Atıf Bilgisi

Derin, Sevil-Tülin Yenilir. "Charles Texier'nin Gözünden Selçuk İsa Bey Camisi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 89-138.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.511>

Geliş Tarihi	29.09.2024
Kabul Tarihi	06.12.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Veri Toplanması Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Makalenin Yazımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Metnin Tashihî ve Geliştirilmesi Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

1375 yılında Aydınöğlu İsa Bey adına yaptırılan Selçuk İsa Bey Camisi, genel şeması korunarak günümüze ulaşabilmiş önemli bir kültür mirasıdır. Cami, karakteristik özellikleri nedeniyle, antik anıtları ve yerleşimleri incelemek üzere Anadolu'ya gelen yabancı gezginlerin ilgi odağı olmuştur. İyi yetişmiş bir bilim insanı ve başlıca uzmanlık alanı mimarlık, jeoloji ve arkeoloji olan Charles Texier de bu seyyahlardan biridir. Texier Fransa'nın; Yunanistan, Arap Yarımadası ve Anadolu'nun keşfedilmesi yolundaki politikaları neticesinde ilk kez 1833'te Fransa hükümetinin finansörlüğüyle bir Doğu seyahatine çıkmıştır. Gezdiği yerlerle ilgili bazı gözlemlerini ve yapıların çizimlerini yayınlama fırsatı bulmuştur. Bu gezinin ardından iki kere daha Anadolu'ya benzer çalışmalar yapmak üzere gelmiştir. 1842'deki son ziyaretinde Selçuk İsa Bey Camisi'nde incelemelerde bulunmuş ve yapının 27 değişik görselini üretmiştir. Bugün V&A Müzesi'ndeki RIBA (Royal Institute of British Architects) arşivinde tutulan, maddi inkânsızlıklar ve araştırma malzemesinin çokluğu nedeniyle yayımlanamayan bu çalışmaları, çoğunlukla İstanbul manzaralarını içeren geniş bir çizim koleksiyonunun parçasıdır. Seyyahın tasnif edilmesi ve yayınlaması için Londra'daki Kraliyet Arşivleri'ne gönderdiği gravürler, Selçuk İsa Bey Camisi'ne ilişkin eksik bilgilere katkı sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Makalede, yayınlanamamış bu görüntüler kısaca tanıtılacak ve bugüne kadar hakkında pek çok yayın yapılmış olan caminin yeni ve bilinmeyen unsurları vurgulanmaya çalışılacaktır.

Başka bir gezgin olan Edward Falkener'nin gravürleri yayınlandığı için şimdiye kadar caminin detaylarına dair bilgiler bu gravürlerden alınmıştır. Texier'nin ürettiği çizimler de Falkener'nin çizimleri ile kimi zaman örtüşmekte kimi zaman ayrışmaktadır. Bu nedenle makalede Falkener'nin de çalışmalarına sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Bunun gibi diğer seyyahların aktarımları ve çağdaşı birkaç yapının Texier'nin çizimleriyle karşılaştırılması yoluyla gravürlerin bir ölçüde güvenilirliğinin sınanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Charles Texier, Küçük Asya, Seyahatname, Gravür, Selçuk İsa Bey Camisi.

Selçuk Isa Bey Mosque Through The Eyes Of Charles Texier

Sevil DERİN* - Tülin YENİLİR**

* Dr Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Art History, Manisa Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4487-9451>

ROR ID: <https://ror.org/053f2w588>

sevil.derin@cbu.edu.tr.

** Dr Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Art History, Manisa Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9737-5287>

ROR ID: <https://ror.org/053f2w588>

tulin.yenilir@cbu.edu.tr

Citation

Derin, Sevil-Tülin Yenilir. " Selçuk Isa Bey Mosque Through The Eyes Of Charles Texier". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 89-139.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.511>

29.09.2024

Date of Submission

Date of Acceptance

06.12.2024

Date of Publication

24.12.2024

Peer-Review

Double anonymized - Two External

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author Contributions

Conceptualization Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Data Curation Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Investigation -Analysis -Validation Author-1 (%50) -Author-2 (%50)
Writing Author-1 (%50)- Author-2 (%50)
Writing – Review & Editing Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Plagiarism Checks

Yes - Turnitin

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints

tkidergisii@gmail.com

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Seljuk Isa Bey Mosque, built on behalf of Aydinoglu Isa Bey, is an important cultural heritage that has survived to the present day by protecting its general plan scheme. Due to its characteristic features, the mosque was the centre of attention for travellers who visited Anatolia to investigate the antique monuments and settlements. One of these travellers was Charles Texier, whose main specialities were architecture, geology, and archaeology. Texier travelled to the East in 1833 for the first time with financial support from the French government, which had a policy about expeditions to Greece, the Arab Peninsula, and Anatolia. He had a chance to publish some observations and drawings of places he visited. After this visit, he visited Anatolia two more times to conduct similar studies. On his last visit in 1842, he investigated the Seljuk Isa Bey Mosque and produced 27 drawings of it. These drawings, now held in the RIBA (Royal Institute of British Architects) archive within the V&A Museum and unable to be published due to financial impossibilities and the abundance of archival materials, are part of an extension drawing collection mainly related to Istanbul drawings. The engravings of Seljuk Isa Bey Mosque, sent by Texier to RIBA to be classified and published, are essential to contributing to the mosque's imperfect information.

This article briefly introduces these unpublished images and emphasises new and unknown elements of the mosque, about which many publications have been made.

Since the engravings of another traveller, Edward Falkener, have been published, information on the details of the mosque has so far been taken from these engravings. Texier's drawings sometimes overlap and sometimes differ from those of Falkener. For this reason, Falkener's works are frequently referred to in the article. The article aims to test the reliability of the engravings to some extent by comparing them with the accounts of other travellers and with Texier's drawings of several contemporary buildings.

Keywords

Charles Texier, Asia Minor, Travels, Engraving, Seljuk Isa Bey Mosque.

Giriş

Cami, kitabesine göre, 1375 yılında Aydınoğulları Beyliği (1308-1425) hükümdarından, İsa Bey (1360-1390) tarafından yaptırılmıştır.¹ Güçlü denizcilik ve ticari faaliyetleri ile bilinen Aydınoğulları'nın siyasi ve ekonomik gücünün bir yansıması olarak, özellikle Birgi ve Ayasuluk'taki imar işlerinin zenginliği dikkat çekmektedir. Çok sayıda mimari eserin günümüze ulaştığı bu dönemin en ünlü ve anıtsal yapısı şüphesiz Selçuk İsa Bey Camisi'dir. Harim önündeki avlusuyla Anadolu'daki ilk örneklerden biri olması, cami planının Şam Emeviye (714) ve Diyarbakır Ulu Camilerinin (1090) planlarına yakınlığı gibi sebeplerle Türk mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki camiyi ziyaret eden Evliya Çelebi yapının Şam Emeviye Camisi'ne benzerliğini şu şekilde ifade eder: "Öyle sanatlı camidir ki dört tarafının duvarları baştan başa beyaz ham mermer kaplıdır. Kiblesi üstünde iki kargir yapı kubbesi hemen Ümeyye Camii mihrabının kubbesi gibi bu kubbe de göklere doğru yükselmiştir".²

Suriyeli ustalar vasıtasıyla kökeni Suriye'ye dayanan ve yüzyıllar boyunca çeşitli varyasyonlarda inşa edilen plan şemasına sahip camide harim önündeki revaklı avlu, buraya girişi sağlayan üçlü açıklık ve avluya açılan üç büyük taçkapı karakteristiktir. Bununla birlikte camide önemli yenilikler de gözlenmektedir. Ayrıca yine mihrap önündeki iki kubbesiyle de öncü durumdadır. Bunun yanında cephe düzenlemesiyle harim ve avluda homojen bir birliktelik sunulmaya çalışılmıştır. Özellikle batı cephesinin taş işçiliği, pencere ve kapılardaki süsleme detayları çağdaş Suriye ve Mısır Memlûk sanatının izlerini taşıırken, düğümlü geçmeler ve renkli taş işçiliği Zengi mimarisine atıfta bulunmaktadır. Harimle avlunun birleştiği yerde, avlu girişleri üzerine yerleştirilen iki minareden günümüze ulaşabileni Anadolu Selçuklu mimarisinden etkiler yansıtır. Bu durum daha sonra Osmanlı camilerinde yerleşecek bir geleneği başlatması bakımından önemlidir. Minarelerin sırlı ve sırsız tuğlayla inşası, mihrap önü kubbelerinin çini-mozaiik kaplamalı pandantif geçişleri de yine Türk sanatı

¹ Necmettin Emre, "Aydınoğlu İsa Bey Camii", *Arkitekt*, 103-104, 1939; Selda Kalfazade, "İsâ Bey Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 2000, <https://islamansiklopedisi.org.tr/isa-bey-camii-izmir>.

² Evliya Çelebi, *Günüümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, c. 9. kitap 1. cilt, ed. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, 153.

geleneğine bağlanmakta ve yapının inşasında yerli ustaların da çalışmış olabileceğini düşündürmektedir.³

Yapı bu özelliklerinden dolayı Anadolu'ya çoğu zaman antik eserleri ve yerleşimleri incelemek üzere gelen yabancı seyyahların da ilgi odağı olmuştur.⁴ Efes'i ziyaret için gelen seyyahlar başlangıçta konumlarının yakınlığı ve devşirme malzemenin bolluğu nedeniyle camiye St. John Kilisesi zannetmiş ve kilisenin camiye dönüştürüldüğünü düşünmüşlerdir.⁵ Sonraları buraya, yoğun süsleme programı ve mimari özelliklerinden dolayı, seyahatnamelerinde yer vermeye devam etmişlerdir. İngiliz mimar Edward Falkener'nin (ö.1896) İsa Bey Camisi'ne ilişkin çalışmaları özellikle küçük bir grup çizimle birlikte en detaylı olanıdır.⁶ Falkener *Efes ve Diana Tapınağı* başlıklı seyahatnamesinde caminin XIX. yüzyılın ilk yarısında tahrip edilmiş doğu ve kuzey kapılarıyla daha az detaylı da olsa mihrap ve minberin görünümelerini resmetmiştir. Falkener'nin bu çalışması, İsa Bey Camisi'nin günümüze gelebilen, detaylı ve erken görünümünü içerdiği için önemli bir başvuru kaynağı olmayı başarmıştır. Öyle ki birçok bilimsel çalışmaya ve caminin restorasyon uygulamalarına bu eserin kaynaklık ettiği görülmektedir. Konu hakkında erken tarihli ilk çağdaş ve bilimsel çalışma ise Viyana Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1906'da yapılmıştır.⁷ K. Otto-Dorn'un titizlikle hazırladığı bir çalışmasında da Falkener seyahatnamesini

³ Selda Kalfazade, "Aydinoğlu Cami Mimarisine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-Aydinoğulları Tarihi*, 2010, 258-59.

⁴ Ancak 1671 yılında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi'nin camiyle ilgili övgü dolu aktarımları, yapı hakkında pek çok detay sunmaktadır. Evliya Çelebi'nin erken tarihli bu ziyareti şüphesiz çok kıymetlidir. Çalışma açısından en önemli bilgilerden biri yapının mevcut minberi hakkında yaptığı gözlemlerlerdir. Bu makalede Evliya Çelebi'nin cami hakkındaki bütün gözlemlerine yer verilmemiştir. Ancak açığa kavuşturulması gereken kimi noktalarda kendisinin tanıklığına başvurulmuştur. Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. kitap 1. cilt, 153-55.

⁵ Erken dönem seyyahlarından olan M. Corneille le Bruyn bunlardan biridir. Bkz. M Corneille le Bruyn, *A Voyage to the Levant: or Travels on the Principal Parts of Asia Minor, the Islands of Scio, Rhodes, Cyprus & with an account of the most considerable Cities of Egypt, Syria and the Holy Land*, London 1702, 20-21.

⁶ Edward Falkener, *Ephesus and the temple of Diana*, DAY & SON, London 1862, 154. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/falkener1862/0186/info,thumbs#col_image.

⁷ *Forschungen in Ephesos*, Alfred Hölder, Viyana 1906.

sıklıkla kullandığı görülmektedir. Otto-Dorn makalesinde Texier'nin Küçük Asya⁸ olarak tanıdığımız eserine de gönderme yaparak; "Texier kendi zamanında zaten harabe halinde olan caminin daha ayrıntılı bir tanımını ya da krokisini bize sunmamıştır" şeklinde bir yorumda bulunmaktadır.⁹ Otto-Dorn, Texier'nin yayınlanmamış yüzlerce çiziminin İngiltere'deki RIBA'da olduğundan habersizdir. Bugüne kadar çok da fazla bilinmeyen Texier'ye ait bu çizim arşivindeki görsellerin büyük bölümü İstanbul'daki Roma, Bizans ve Osmanlı eserlerini kapsamaktadır. İçerisindeki görsellerin bir grubu İran'daki, birkaçı da Anadolu'daki bazı diğer yapılara aittir. Selçuk İsa Bey Camisi de Anadolu'daki yapılardan biri olmakla çalışmada geniş şekliyle ele alınacak olan pek çok detayı barındırmaktadır.¹⁰ Öte yandan Texier, kendisine ün getiren ve kısaca *Küçük Asya* ismiyle tanınan eserinde kimi konulara değinmesine karşın maliyetinden dolayı görsellerine yer veremediğini dile getirmektedir.¹¹

1. Charles Texier ve Anadolu'ya Yaptığı Geziler Hakkında

Asıl adı Charles Felix Marie Texier olan mimar, arkeolog ve kâşif, 1787'den sonra Kral XVI. Louis'nin evinde doktorluk yapan Marie Texier'nin üçüncü çocuğu olarak 29 Ağustos 1802'de Versailles'da doğmuştur. 1823'te École des Beaux-Arts'a (Paris Güzel Sanatlar Okulu) girmiş, 1824'te Fransa'nın antik anıtlarını ölçmeye ve çizmeye başlamıştır.

⁸ Charles Texier, *Description de l'Asie Mineure. Beaux arts, monuments historiques, plans et topographie descrites antiques*, c. 1-2-3., Firmin-Didot, Paris 1839.

⁹ Katharina Otto-Dorn, "Die Isa Moschee in Ephesos", *Istanbul Forschungen*, 17, 1950, 118-19.

¹⁰ Bu çalışmada Texier'nin yayımlamadığı görüntülerden Selçuk İsa Bey Camisi'ne ilişkin olanlar, sözü geçen merkezden satın alma yoluyla elde edilmiştir. Görsellerden üçünün açık erişimi için bkz. <https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=%C4%B0sa%20Bey%20Mosque&sid=false&isc=true&orderBy=0> (Erişim tarihi: 11.09.2024).

¹¹ Texier Fransız hükümetinin görevlisi olarak Osmanlı topraklarında bulunmaktadır ve dolayısıyla çalışmaları hükümetçe fonlanmaktadır. Ancak çalışmalarının tamamı hükümetin söz verdiği miktarı ödeyememesi ve sonraki çalışmalarına da yeterli destek vermemesi gibi nedenlerle yayınlanamamıştır. Basılı eserlerinde resmi raporları sıklıkla yayınlayarak bu konuda okuyucuları bilgilendirmektedir. Bunlardan biri için bkz. Charles Texier, *Description De L'armenie, La Perse, Et La Mésopotamie*, c. I, Firmin-Didot, Paris 1842.

1825'te Bayındırlık İşleri Müfettişliği'nde bulunmuş¹² eski eserlerin çizimlerini yapmak üzere kendi ülkesinde görevlendirilmiştir.¹³

Fransa'nın Yunanistan, Arap Yarımadası ve Anadolu'nun keşfedilmesi yolundaki politikaları neticesinde 1833'te Fransa Milli Eğitim Bakanlığı'nun finansörlüğüyle bir Doğu seyahatine çıkmıştır.¹⁴ Texier'nin Anadolu'ya yaptığı üç seyahatten bu ilk ve en uzun seyahatinin sonuçları, 1839'da *Description de l'Asie Mineure. Beaux arts, monuments historiques, plans et topographie descrites antiques*¹⁵ (Küçük Asya'nın Tasviri; Güzel Sanatları, Anıtların Tarihi, Antik Şehirleri Planları ve Topografyası) ismiyle yayınlanmıştır. 1862 ve 82'de *Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie* (Küçük Asya: Asya yarımadasının eyaletleri ve şehirlerinin coğrafi, tarihi ve arkeolojik tasviri) başlığıyla iki baskı daha yapmıştır.¹⁶

Texier, Küçük Asya'daki keşif güzergahını belirlerken Strabon'un gösterdiği rotayı kullandığını belirtmektedir. Bu rota Kapadokya eyaletinden başlar ve doğudan batıya doğru herhangi bir sistematik düzen olmadan ilerler.¹⁷ Düzenli raporlarla bölgenin keşfine ilişkin olarak Fransız

¹² Butler bu tarihi 1827 olarak vermiştir. "Texier, Charles (-Félix-Marie)," *Grove Art Online*, 2003, <https://www.oxfordartonline.com/groveart/view/10.1093/gao/9781884446054.001.0001/oao-9781884446054-e-7000084026>.

¹³ Stefanos Yerasimos, "Texier, Charles", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 1994, 260-61.

¹⁴ Boudin M. Amédée, C.-F.-M. TEXIER, *Chevalier De La Légion D'honneur.*, c. II, Paris 1870, 13-14.

¹⁵ Charles Texier, *Description de l'Asie Mineure*, 1-2-3.

¹⁶ Ülkemizde 2002 yılında üç cilt halinde basılmış, Küçük Asya ismiyle yaygın bir tanınırlığa kavuşmuştur Charles Texier, *Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Kazım Yaşar Kopruman, 3 c., Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, 2002. Ancak bu eserin 1882 baskısı, Türkçeye ilk kez Ali Suat Bey tarafından 1922-24 yılları arasında çevrilip yayınlanmıştır Charles Texier, *Küçük Asya; Coğrafyaya, Tarihe, Asar-ı Âtikâya ait Tarif*, çev. Ali Suat, 3 c., Matbaa-i Âmire, İstanbul 1923-24. Yine üç cilt halinde basılan bu ilk çeviri, harf inkılabı öncesi olduğu için Arap alfabesi ile yapılmış bu nedenle 2002'de Latin harflerine çevrilmiştir. 2002'de yayınlanan üç ciltlik eser Ali Suat Beyin çevirisini esas almakla birlikte ilk baskıda daha fazla yer verilen gravür ve resimlerle zenginleştirilmiştir.

¹⁷ Charles Texier, *Asie Mineure: description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie*, 3 c., Firmin-Didot, Paris 1862, 6.

hükümetini bilgilendiren Texier, 1834 senesinin 16 Mayıs'ında İznik'e hareket etmiş burada iki gün kaldıktan sonra Afyon-Karahisar'a, sonrasında Eskişehir üzerinden Ankara'ya geçmiştir. Burada bulunduğu sürenin yaklaşık iki ay olduğu 16 Temmuz tarihli mektubundan anlaşılmaktadır.¹⁸ Ankara ve çevresinde bir süre araştırmalarda bulunduktan sonra seyyah, Konya üzerinden Antalya'ya varmıştır. Burada yolculuğunun başından beri kendini gösteren kolera hastalığı iyice ağırlaşmış ve kendi deyimiyle Adalya Paşası'nın evinde birkaç gün bakımı yapılmıştır. Buradan hastalığı sebebiyle İzmir'e başpiskoposun evine vardığında tarih 22 Ekim'dir.¹⁹ Hastalığı atlatana kadar İzmir'de kaldığı anlaşılan seyyah, Batı Anadolu'nun sahil şeridinde yakın yerleşimlerindeki araştırmalarını bundan sonra yapmış olmalıdır. Nitekim Aralık ayında İstanbul'dan ailesi ve resmî kurumlar için mektup yazdığı görülmektedir.²⁰ Dolayısıyla 1834 yılının Kasım ayında Selçuk ve Efes'te incelemeler yapmış olması ihtimal dahilindedir. Ancak kaynaklarda seyyahın 1835-37 seneleri arasındaki gezi notlarına ve raporlarına rastlanılamamıştır. Texier'nin ilk Anadolu seferinin son iki senesini Batı Anadolu'da benzer araştırmalarla geçirdiği açıktır. Bu nedenle kıyıların keşfi muhtemelen bu iki senelik süreçte olmuştur. 1836-37 seneleri de bu şekilde benzer rotalarda benzer keşiflerle dolu geçmiştir.²¹ Doğu'da dört yıl geçirdikten sonra, çalışmaları henüz tamamlanmamış olmasına rağmen çalışmalarının sonuçlarını hükümete sunmak üzere geri çağırılmıştır.²²

1839-40 senelerinde yaptığı ikinci Anadolu gezisinde²³ Köstence'den deniz yoluyla Trabzon'a oradan Bayburt, Erzurum, Kars ve Ani'yi de içine

¹⁸ Charles; Adolphe Dureau de La Malle Texier, *Notice sur l'exploration de l'Asie Mineure: faite par ordre de M.le ministre de l'instruction publique, pendant les années 1833 à 1837*, Imprimerie de Firmin-Didot freres, 1837, 1-16.

¹⁹ Hastalık nedeniyle ölümden döndüğünü belirttiği raporlarda başpiskoposun kendisine evin çocuğu gibi baktığını belirtmektedir. Jules Berger de Xivrey, "Voyage de M. Texier", *Essais d'appréciations historiques, ou, Examen de quelques points de philologie, de géographie, d'archéologie et d'histoire*. Desforges, France, 1837, 219-23.

²⁰ Jules Berger de Xivrey, *age*, 225.

²¹ Jules Berger de Xivrey, *age*, 229, 45-46.

²² Charles Texier, *Notice sur l'exploration de l'Asie Mineure*, 2.

²³ Anadolu'ya yaptığı ilk seferinde anıtları tek başına ölçmüş ve çizmiş, metinleri yazmış ve yazıtları tercüme etmiştir. Bu ikinci seferinde kendisine bir dizi

alan, Ermenistan olarak adlandırdığı bölgeden güneye inmiş, Mezopotamya üzerinden İran'a geçerek orada İsfahan ve bazı şehirleri ziyaret etmiştir.²⁴ Bunun neticesinde *Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie* adlı eseri yayınlanmıştır.

1842 ve 43 yıllarında yaptığı üçüncü ve son Anadolu gezisinde Louvre Müzesi için, Menderes Magnesia'sındaki Artemis Tapınağı'nda kazı yapma ve mermer eserleri Fransa'ya götürmekle görevlendirilmiştir.²⁵ Bu gezide kendisine mimar Jacques-Jean Clerget (1808- 1877) ve ressam Clément Boulanger (1805-1842) İzmir'den Denizli'ye kadar uzanan tüm yolculukları sırasında eşlik etmiştir. Ancak 28 Eylül 1842'de bir grup kazı çalışanıyla birlikte ressam Boulanger sıtmaya yakalanmış ve ölmüştür.²⁶

Texier'nin gezilerinde Anadolu'da rotası ve konumu daha önce bilinmeyen pek çok antik yerleşim ilk kez keşfedilmiştir. Gezgin bunların birçoğunu ilk kez haritalayan ve keşfeden kişi olarak bilinmektedir.²⁷ 1845'te ülkesine döndükten sonra da pek çok görevde bulunmuştur.²⁸

Seyyah, Efes'e gelişi, burada antik ve Türk dönemi eserlerini inceleyişini de 1842'de yaptığını anlatmaktadır.²⁹ Aynı tarihte yazdığı günlüğünden alıntılar içeren 1849 basımı kitabında,³⁰ daha önce üç kez Efes'e geldiğini ve R. Chandler'in rotasını³¹ izlediğini belirtmekte, dördüncü

---

akademisyenle birlikte bir kurmay subay olan Comte de La Guiche ve o sırada bu gezide *Illustrationes Plantarum Orientalium* başlığı altında 5 cilt halinde yayınlacağı büyük eserini hazırlamakta olan Comte Jaubert eşlik etmiştir M. Amédée, C.-F.-M. *TEXIER*, II, 21-23.

²⁴ E. Butler, "Texier, Charles (-Félix-Marie)".

²⁵ Günümüzde Louvre Müzesi'nin bir bölümünde sergilenen bu mermer frizler yaklaşık 80 metre uzunluğundadır. M. Amédée, C.-F.-M. *TEXIER*, II, 23.

²⁶ Albert Thomas Oliver Rayet, *Milet et le Golfe Latmique*, Paris 1877, 123-24.

²⁷ Julien Duchateau, "Notice Nécrologique sur Charles Texier", *L'Athénée orientale: Mémoires*, no. 32, 1873, 3.

²⁸ M. Amédée, C.-F.-M. *TEXIER*, II, 28.

²⁹ Charles Texier, *Description De L'asie Mineure*, c. II, Typographie de Firmin Didot Freres, Paris 1849.

³⁰ Charles Texier, *age.*, 275, 78.

³¹ Chandler 1764-65 senelerinde Küçük Asya'yı dolaşan bir İngiliz seyyahtır. Chandler'nin de kendinden önceki gezginlerin rotasını benimsediği gezisi hakkında bilgi için bkz. Richard Chandler, *Travels in Asia Minor*, R Marchbank, London 1775. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10366610?page=9>.

seferinde seyyahların daha çok kullandığı, ova üzerinden geçerek Efes'e ulaşılan rotayı takip ettiklerini anlatmaktadır. Buradan Texier'nin İsa Bey Camisi'ne ilişkin incelemelerini birkaç kez tekrarladığı sonucu çıkmaktadır.

Kısacası, Texier'nin Anadolu gezileri çok sayıda özgün bilimsel çalışmanın üretilmesiyle sonuçlanmıştır. Büyük bir kısmı yayınlanmış çalışmaları arasında henüz yayınlanmamış müstakil yazıları ve daha önemlisi çizdiği kayda değer miktarda görsel materyal bulunmaktadır.³² Çizimler, daha önce de değinildiği gibi, kendi isteğiyle ölümünden üç sene önce³³ 1868'de gönderdiği Londra'da, V&A Müzesi bünyesinde bulunan RIBA arşivinde korunmaktadır.

2. Selçuk İsa Bey Camisi

Yapı Ayasuluk Tepesi'nin ovaya uzanan batı yamacında, Artemis Tapınağı'nın kuzeyinde yer almaktadır. Tepenin yamacında yer aldığından, kuzeydoğu cephesi ile güneydoğu bölümü arasında belirgin bir kot farkı meydana gelmektedir.

Harim kuzey-güney doğrultusunda birbirine paralel iki sahnın ve bu sahnuları mihrap ekseninde dikine kesen, kubbeli iki birimden oluşmaktadır. Sahnuların üzeri iki yöne eğimli kırma çatılarla örtülüdür. Harim önünde yapının toplamda üçte ikilik bölümünü kaplayan revaklı avlu yer almaktadır. Revakların örtüsü günümüze ulaşmamıştır.

Cami büyük çoğunluğu yakınındaki Artemis Tapınağı ve çevredeki diğer antik eserlerden getirildiği düşünülen devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.³⁴ Özellikle yapının ana cephesi olan batı cephesi tamamen devşirme mermer bloklarla kaplı iken diğer cepheler kesme taş ve kireç taşlarından düzensiz ve daha az özenli bir şekilde inşa edilmiştir.

Caminin bulunduğu arazinin kuzeydoğu yönünde yamaca yaslanması, avlunun cephe tasarımını da etkilemiş, bu iki yönde birer sıra pencere açıklığıyla yetinilmiştir. Ancak her iki cephede de orijinal durumda son derece özenli ve karakteristik özellikleri bulunan iki kapının yer aldığı

³² Görsellerin büyük bölümü yayınlanmayan İstanbul çizimleridir.

³³ 1871'de hayatını kaybetmiştir. "Annonce du décès de M. Charles Texier, membre de l'Académie", *Comptes rendus des séances de, l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, no. 15, 1871, 301.

³⁴ Otto-Dorn, "Die Isa Moschee in Ephesos", 119-20.

bilinmektedir. Bu kapıların tahrip edilmeden önceki görünüşleri Falkener tarafından 1845 yılında belgelenmiştir XIX. yüzyılın ikinci yarısında bütün aksamı sökülün ve içerisine moloz taş doldurulan kuzey taçkapısından geriye yalnızca mermer sövelerin parçaları ve eşik ulaşabilmiştir. Bu kapı zikzak şeritlerden oluşan geniş bir pano içindeki iki satırlık sülüs yazıyla doldurulmuş kitabesi İzmir'deki Kestane Pazarı Camisi'nin (1667) girişine taşınmıştır.³⁵

Doğu cephesinin güney ucunda yer alan caminin ikinci taçkapısının mermer aksamı da kuzeydeki gibi neredeyse tamamen sökülün ve tahrip edilmiştir. Bu kapı da Falkener tarafından en altta içe doğru kıvrılan, yukarı doğru uzayan ve genişleyen volütlü silmelerin açıklık üzerindeki sivri kemeri meydana getirdiği şekliyle resmedilmiştir. Kemerin iç kısmında derin oyuklar şeklinde, zamanında içerisi renkli taşlarla doldurulmuş olabileceği düşünülen sivri tepeli, geniş gövdeli dekoratif şekiller yer almaktadır. Alınlıkta, geniş bir arabesk bordürle çerçevelenmiş Kuran'dan bir ayeti içeren yazı panosu vardır. Pano arabesk spirallerle hareketlendirilmiş bir zemin üzerine serpiştirilmiş, zarif bir sülüs kitabedir. Bu yazı frizi de İzmir'deki Çorakkapı Camisi'ne (1706 öncesi) taşınmıştır.³⁶

Güney cephesi, caminin orta kanadının önüne yerleştirilen ve kubbelerin itme kuvvetini destekleyen payandalarla güçlendirilmiştir. Duvarın ortası üçlü bir pencere grubuyla hareketlendirilmiştir. Yan kanatların her biri nispeten yüksek olan yuvarlak kemerli iki pencere içermektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mihrap nişi tahrip edilerek harime doğrudan girilen bir açıklık icat edilmişse de bu açıklık XX. yüzyıl onarımlarıyla kapatılmıştır.³⁷

³⁵ Tevbe Suresi'nden bir ayetini içeren kitabe için bkz. <https://www.erolsasmaz.com/?oku=422>. Erişim tarihi: 12.08.2024; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kestanepazarı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25, 2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kestanepazarı-camii>.

³⁶ Ali Haydar Bayat, "Anadolu Beylikleri Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınnoğlu İsa Bey Camii Kitabeleri", *X. Türk Tarih Kongresi*, 1991. Mihrap üstüne yerleştirilen ayet kitabesi için bkz.

https://www.erolsasmaz.com/foto_y/2012/09/b/1450555487.jpg (Erişim tarihi: 13.08.2024).

³⁷ *Forschungen in Ephesos*, 115-18.

Kuzey, güney ve doğu cephelerinin kabaca işlenmiş duvar yüzeylerinin aksine, batı cephesi çok daha hareketli görünmektedir. Cephenin güney yarısında, avlu ve harim biriminin birleştiği noktada en heybetli taçkapısı bulunur. Kuzey-güney yönlü iki merdiven dizisiyle ulaşılan yüksek batı taçkapısı yüzeysel mukarnas dışlarından oluşan bir bordür tarafından çevrenmekte ve cepheden bir miktar çıkıntı yapan çerçeve içinde yer almaktadır. Çerçeve içinde, en üstte günümüzde mevcut olmayan bir kitabenin Falkener'nin ziyareti esnasında yerinde olduğu anlaşılmaktadır.³⁸ Bugün bunun yerinde yalnızca boş pano bulunmaktadır³⁹ ve hemen altında, kuşatma kemerinin üstünde kalan geniş bölümde büyük, siyah mermerden düğümlü geçme motifi vardır. Ortada daha büyük, iki uçta daha küçük olan düğümlerin iki kenarında aynı renk mermerden geometrik motifler, kemer köşeliklerini doldurmaktadır. Alttaki sivri kavsara kuşatma kemeri de zıvanalı geçme şeklinde ve siyah-beyaz renkli taşlarla oluşturulmuştur. Kemer içindeki istiridye kabuğu biçiminde kavsara palmet ve rumi motifleriyle zenginleştirilmiş kıvrım dallarla süslenmiştir. Kavsaranın altında mukarnas sarkıtları yer almaktadır. Sarkıtlarının altında ise iki sıra halinde kitabe şeridi vardır. Şeritlerden üstteki okunamaz derecede aşınmışken alttaki yapının banisi ve mimarının ismini vermektedir. Kitabeye göre caminin banisi Aydınoğlu İsa Bey, mimarı da Ali ibn Muşeymeş el-Dımuşkî⁴⁰ ya da daha bilindik şekliyle Şamlıoğlu Ali'dir.

Batı cephesinde taş işçiliği ve kompozisyon özelliklerinde yoğun biçimde Memlûk sanatının izleri görülmektedir. Kapının güney tarafında birer ve kuzeyinde altlı üstlü ikişer sıra pencere cephede taş işçilikleriyle dikkat çeken diğer unsurlardır. Pencerelerin her biri birbirinden zengin motif ve tarzda süslemeler içermektedir. Mukarnaslı çerçeveler, bitki motifleriyle doldurulmuş rozetler, çeşitli tarz ve renkli taşlarla oluşturulan

³⁸ Falkener, *Ephesus and the temple of Diana*, 152-53. sayfalar arasında numarasız.

³⁹ Pano 1970'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından buraya yerleştirilmiştir. Bkz. Selda Kalfazade, *Aydınoğlu Mimarisi İçinde İsa Bey Camii'nin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, 164.

⁴⁰ Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, 347.

geometrik motifler ve bunların arasında hadis kitabeleri, her bir pencerede farklı şekilde işlenmiştir.⁴¹

Avlunun doğu ve batı kapılarının yanlarında birer tuğla minare yükselmektedir. Bunlardan doğudakinin merdivenli kaidesi dışında bir bölüm günümüze ulaşamamıştır. Batıdaki de 1930lara kadar gövdesinin bir kısmı mevcut ve hasarlıyken İzmir Müzesi'nin gözetiminde restore edilerek bu bölüm kurtarılmıştır.⁴² Mevcut minare dekoratif ve sırlı tuğlaların birlikte kullanımıyla inşa edilmiştir.

Avluda revakları taşıyan sütunların avlu duvarından alçak olması, revakların sundurma çatılarla kapalı olduğunu göstermektedir. Büyük olasılıkla ahşap ya da kiremit kaplı olan sundurma çatılar, günümüze ulaşamamıştır. Sütunlar, başlık ve kaidelerinin büyük bölümü devşirmedir. Bir kısım başlığın ise Türk üçgenleriyle dekore edildiği avlunun ortasında, mihrap ekseninde sekiz köşeli bir havuz yer almaktadır.

Harim kuzey cephesi tıpkı güneyde olduğu gibi kubbelerin hizasında iki payanda ile desteklenmekte, bu payandalar arasında iki sütun geniş açıklığı üçe bölmektedir. Harime girişi sağlayan bu açıklıkları örten kemerler üzerinde alçı şebekeli üç pencere, üçgen kompozisyonda yerleştirilmiştir ve ortasında yuvarlak formlu bir küçük pencere daha yer almaktadır. Cephenin doğu ve batı kanatlarında ise altta ikişer büyük kemerli açıklıkla yine harime girilirken bunların üzerine de ortadakilere benzer formlarda üç pencere yerleştirilmiştir.⁴³ Bu cephe avlu cephelerinin aksine kabayonu taşla, süslemesiz bir şekilde inşa edilmiştir.

Harimde dört granit sütun üzerine oturan tuğla kemerler, enine iki sahını birbirinden ayırmaktadır. En doğuda yer alan kompozit düzendeki antik başlık dışında, diğer bütün yönlerde kemerlerin oturduğu konsollar ve sütunların başlıkları mukarnasın varyasyonlarıyla dekore edilmiştir. Bunların her birinin kemer üzenği noktalarında kitabe şeritleri yer almaktadır. Mekanın ortasında, kesişen kemerlerin oluşturduğu iki kare bölme kubbelerle örtülüdür. Başka herhangi bir kemer ya da tonoz ekinin

---

⁴¹ Detaylı anlatım için bkz. Aziz Ogan, "Aydın Oğullarından İsa Bey Camii", *Vakıflar Dergisi*, III, 1956, 79.

⁴² Aziz Ogan, *age.*, 78.

⁴³ Fotoğraf için bkz. <https:// tarihgezisi.com/camiler/isa-bey-camii-selcuk-izmir/> , (Erişim tarihi: 14.08.2024).

bulunmaması, orijinalde sadece kalan iki kubbenin mevcut olduğunu, harimin diğer kısımlarının tonozlu olmayıp ahşapla kaplı olduğunu göstermektedir.

Güney kubbede, renkli sırlı çini mozaikle kaplı⁴⁴ dört küresel pandantif kareden sekizgene geçişi oluşturur ve duvarlarında kuzey kubbedekilere benzer sekiz pencere bulunur. Sekizgenden yuvarlak kubbeye geçiş, alçıdan yapılmış mukarnaslarla oluşturulmuştur.

Mihrap nişi XIX. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen han olarak kullanıldığı dönemde, tahrip edilerek kapı yerine kullanılmıştır. 1895'te taş ve tuğlayla yeniden bir mihrap nişi olarak kapatıldığı bilgisi bulunmaktadır.⁴⁵ Gelişigüzel doldurulan mihrap nişi doksanlı yıllarda bugünkü görünümünü almıştır. Bu görünüş büyük oranda Falkener'in çizimine dayanan, kabaca tasarlanmış bir versiyondur.⁴⁶ Günümüze ulaşamayan caminin minberi hakkında bugüne kadar büyük oranda Falkener'in anlatımları ve çizimleri göz önünde bulundurulmuştur.⁴⁷

3. Texier'in İsa Bey Camisi'ne İlişkin Gözlem ve Çizimleri

Seyyahın Efes'e gitmek için İzmir yolunu kullandığı ayrıntılı betimlemelerle sabittir.⁴⁸ 20 Ağustos 1842'de İzmir'den yola çıkarak Menderes, Torbalı, Bayındır ve Ödemiş hattından iki günde Selçuk ya da eski ismiyle Ayasuluk kentine varmıştır.⁴⁹ Selçuk'a 21 Ağustos akşamı

⁴⁴ 1930larda Aziz Ogan ile caminin tahribatını durdurmak amacıyla basit onarımlar yapan Mimar Necmettin Emre, Halil Ethem'in İstanbul müzeler müdürü olduğu sırada, Şehbal Mecmuası için yazdığı bir yazısında, camiye ziyarete gidenlerin tüfek ve silahlarla çinileri hedef alıp vurmaya çalıştıklarını dile getirir. Emre'nin aktarımına göre Aydın Valisi Kâmil Paşa (1883-85) zamanında binaya bekçi konularak zarar veren kişilerden korunmaya çalışılmıştır. Necmettin Emre, "Aydinoğlu İsa Bey Camii", 173.

⁴⁵ *Forschungen in Ephesos*, 116-17.

⁴⁶ Falkener, *Ephesus and the temple of Diana*, 156-57. sayfalar arasında numarasız.

⁴⁷ Falkener'nin minberin görünümü için bkz. Age. 156-57. sayfalar arasında numarasız.

⁴⁸ Charles Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)-II*, c. 2, 2002, 150-54.

⁴⁹ Geçtiği yerler, bölgenin toplumsal ve siyasi gelişmeleri hakkında yaptığı gözlemler, yorumlar ve yolculuk sırasındaki maceraları için bkz. Texier, *Description De L'asie Mineure*, II, 275-79.

varışını uzaktan gördüğü ve daha sonra içine girdiği kaleyi anlatmakla başlayan seyyah,⁵⁰ geceyi büyük cami olarak adlandırdığı İsa Bey Camisi'nde geçirmiştir. Texier'nin camiyi uzaktan seyredişi ve içine girip onu yeniden görüşünü büyük bir hayranlıkla anlattığı görülmektedir:

Daha önce üç kez ziyaret ettiğim bu eski Müslüman tapınağına ayak bastığımda evime varmış gibi hissettim. Bu harabelerin tek misafiri olan kargaların ötüşü ve baykuşun ağlamaklı sesiyle karşılandım; bu eski sütunları ve her gün bir çiçeğin koparıldığı bu zarif arabesklerin cazibesini yeniden gördüm. Avludaki bitkiler son üç yılda daha da gürleşti ve yavaş yavaş taşları yerinden kaldırıyor.⁵¹

Seyyah hava kararmadan köye gidip köylülerden erzak talep ettiğini, çok geçmeden iki testi su yüklü bir eşek ve önünde süt ile meyve taşıyan 3-4 köylünün kendilerini ağırladığını anlatmakta, havanın kararmasıyla gece için hazırlık yaptıklarından bahsetmektedir. Kendisine eşlik eden Rehber Mehmet'in minarenin altındaki girişte bir mevzi kurduğunu, kendisinin de daha önce de yaptığı gibi soldaki büyük sütunun dibinde yerini aldığını aktarmaktadır. Kafilelerindeki diğer kişilerle birlikte geceye hazırlandıklarını ve köyün sessizliğe bürünmesiyle kendisinde oluşan hisleri şu şekilde aktarmaktadır:

Gecenin bu saatinde, tüm insan gürültüsünün kesildiği, duyulabilen tek şeyin böceklerin binlerce sesi ve gece kuşlarının uzak şarkıları olduğu bir zamanda, bu kadar az bilinen ve yine de çok güzel olan bu Magribi mimarisinin yarattığı etkiyi tarif etmek imkansızdır. İnsan ister istemez Efes'in bu topraklarına hükmeden ve burayı harabeye çeviren prensleri hatırlıyor. Yunanlılar, Romalılar, Bizans prensleri, Selçuklular ve Türkler, geriye kalan tek şey muazzam bir yeşillik örtüsünün altına gizlenmiş bir moloz yığını.⁵²

22 Ağustos gününün bir bölümünü minber ve sütun başlıklarındaki kitabeleri inceleyerek geçirdiğini kaydeden seyyah, minber üzerindeki yazıların ustalikle işlendiğini ve okunmasının zor olduğunu anlatmaktadır. Burada yer alan Muhammed, Ebubekir, Ali, Ömer, Osman gibi isimleri okuduğu görülmektedir. Bunun dışında minberin görünüşünü, tamamı

⁵⁰ Charles Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)-II*, 2, 152.

⁵¹ Charles Texier, *Description De L'asie Mineure*, II, 278.

⁵² Charles Texier, *age*.

boyanmış ve yaldızlanmış olarak tanımlamakta, mermer kabartmalarının güzelliğinden ve minber nişinin Konya Medresesi'nin kapısı gibi dalgalı pervazlara sahip olduğundan bahsetmektedir.⁵³ Anlatımlarını planından bahsederek sürdürdüğü camiye, harim ve avludan oluşan iki eşit parça olarak tanımlamakta, dış cephenin (batı cephesi) hala sağlam olduğunu ve beyaz mermerle inşa edildiğini söylemektedir. Texier'nin anlatımına göre on basamaklı bir merdivenle ulaşılan kapıda zengin yazıtlar vardır ve bu kspının dekorasyonu Kahire camilerindekilere benzemektedir. Pencerelerin tarifsiz arabesk motiflerle bezeli olduğunu anlatan seyyah, pek çok Orta Çağ binasında görüldüğü gibi, dekorasyon için yapının sağlamlığının feda edildiğini ileri sürmektedir. Buna kanıt olarak da caminin bazı yerlerde temellerinin olmamasını ve kubbelere birinin çökmüş olmasını göstermektedir.

Texier, kapı üzerinde kısmen ayakta duran tek bir minare olduğu için caminin tek minareli olduğunu düşünmektedir. İlginç bir şekilde batı girişinin süslemelerinden ve yazıtlarından bahsetmesine rağmen bu yazıtlarda bir sultan, emir ya da prensin adının geçmediğini söylemekte ve dolayısıyla cami tek minareli olduğu için sultan yapısı olmasının mümkün olmadığı yorumunda bulunmaktadır.

Avluya girdiğinde ortada abdest almak için yapılmış bir çeşme gördüğünü söyleyen Texier, avlunun kuzeyindeki süslü kapıya değinmektedir. Ardından harime girişi sağlayan üçlü açıklığın Magribi tarzda kemerleri oluşunu ve bunların muhtemelen hiçbir zaman ahşap kapılarla kapatılmamış olduğu düşüncesini dile getirmektedir. Bu ifade Texier'nin kendinden önce burayı ziyaret eden seyyahların yazdıklarına cevaben kaydedilmiş olmalıdır.⁵⁴

Texier, camide gördükleri arasında döşemeye yakın mermer bir kitabe ve üzerinde binada çalışan sanatçılardan birinin adının bulunduğunu aktarmaktadır. Kitabede "Bu minber, Şam ülkesinin yerlisi Davud oğlu

⁵³ Charles Texier, *age*, 279.

⁵⁴ 1 Mayıs 1699'da St. John Kilisesi'nin camiye dönüştürüldüğünü düşünerek, camiye ziyaret eden Edmund Chishull şüphesiz bunlardan biridir. Chishull, harime girişi sağlayan beş açıklığın, mükemmel ahşap oyma kapı kanatlarına sahip olduğunu anlatmaktadır. Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, London 1747, 23.

Allah'ın fakir kulu Ali tarafından yapılmıştır" ifadesinin bulunduğunu söylemektedir.⁵⁵

Avludakilerle birlikte harimdeki dört büyük granit sütun ve başlıklarına da değinen Texier bunların St. John Kilisesi'ndeki benzerlerine dikkat çekerek oradan getirildiğini söylemektedir. Türk üçgeni dekorasyonlu başlıkları Arap tarzı olarak nitelemekte harimde bir de kompozit başlık bulunduğunu yazmaktadır. Texier incelemelerinin yayınlandığı 1862 tarihli kitabında caminin bir Müslüman mabedi olarak Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmış olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

Seyahatinin geri kalanında Ayasuluk'tan bahsetmekte, gördüğü bir Rum köylüyle sohbeti, köylünün ona bazı antik eserleri göstermesi gibi ayrıntılarla devam etmekte ve sonrasında Efes harabelerini incelemeye koyulmaktadır.⁵⁷

Texier'nin çalışmaları, ziyaret ettiği yerlerde bilgi toplama, gözlem, metin yazma, yazıtların tercümesi, ölçü ve çizim işlerini kapsamaktadır. Anadolu'ya gelmeden önce tanımlanmış ilk doğu görevinde çalışmalarını kendisinin yaptığı, sonraki seyahatlerinde kendisiyle birlikte başka sanatçıların da çalıştığı anlaşılmaktadır.⁵⁸ Büyük bölümünü 1842 Ağustos ayında yaptığı anlaşılan Selçuk İsa Bey Camisi'ne ilişkin çalışmalarında daha önce bahsi geçen mimar Jacques-Jean Clerget ve ressam Clément Boulanger kendisine yardım etmiş ve çizimlerin bir kısmını yapmış olmalıdır.

⁵⁵ Charles Texier, *Description De L'asie Mineure*, II, 279.

⁵⁶ Seyyah caminin 1849 basımlı kitabında tek minaresi olduğu için sultan camisi olmadığını düşünmesine rağmen 1862 basımlı eserinde bu fikrini değiştirmiş gibi görünmektedir. Ancak caminin Yavuz Sultan Selim zamanında yaptırıldığı fikrini nasıl edindiği belirsizdir. Muhtemelen kendinden önceki seyyahlardan edindiği yanlış bilgileri tekrarlamaktadır. Bkz. Age; Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)-II*, 2, 153.

⁵⁷ Charles Texier, *Description De L'asie Mineure*, II, 279.

⁵⁸ Amédée ilk doğu görevinde, bu görevleri yaptığını belirtmektedir. M. Amédée, C.-F.-M. *TEXIER*, II, 20. Pullan ile yazdığı kitabın giriş bölümünde ise bu çizimlerin en azından bir bölümünü kendisinin yapmadığı anlaşılmaktadır, açıklama şu şekildedir: ...gravürler en iyi sanatçılar tarafından ve büyük maliyetlerle yapılmıştır. Çalışmanın büyük masraflı olması nedeniyle, genel olarak erişilebilir olmamıştır; sonuç olarak resmedilen güzel yapılar hak ettikleri ilgiyi görememiştir Charles Texier; R. Popplewell Pullan, *The Principal Ruins of Asia Minor*, DAY & SON, London 1865.

Yukarıda yer alan bilgilerin Texier'nin farklı zamanlarda yayınlanmış kitaplarında, birkaç değişiklik haricinde birbirini tekrarladığı görülmektedir. Kendi anlatımından toplamda dört kere camiye ziyaret ettiğini anladığımız seyyahın camiye dair avludan harime doğru çizilmiş tek bir görseli 1862 tarihli kitabında yayınlanmıştır.⁵⁹ Görsellerin tamamı Londra Kraliyet Arşivi'ne tasniflenip yayınlanması için gönderdiği toplam 27 görüntüden oluşmaktadır. Bunlar ölçülü ya da eskiz halinde plan, uzak görünüş, süslemelerden detaylar, doğu kapısı, mihrap ve minbere ait çok sayıda yazıt ve süsleme ayrıntısıyla çeşitli kitabe metinleri olduğu gibi 1862 tarihli eserinde bir benzerini yayınladığı, suluboya ile renklendirilmiş, caminin hariminden pitoresk bir manzarayı da içermektedir.⁶⁰ Harimdeki çatıların eksikliği, antik sütun başlığı, kubbe içindeki firuze sırlı çini süslemeler, zemini ve kubbenin üzerini kaplayan bitkiler Texier'nin bu pitoresk manzarayı resmetmesine sebep olmuş gibi görünmektedir. (G. 1)

Texier'nin çizimlerinin bir kısmı pek çok seyyahınkinin aksine bilimsel metotlara ve ölçülere dayanmaktadır. İsa Bey Camisi'nde de çizimleri için önce bir eskiz hazırlarken, üzerine ölçülerini de yazdığı pek çok çizimle karşılaşmaktadır.⁶¹ Bu eskizdeki görüntü daha sonra temize geçirdiği ve pembe mürekkeple çizdiği plan ve kesitte görülmektedir.⁶² (G. 2) Planlar incelendiğinde Texier'nin avluda sütun ve duvarların arasındaki kemerleri ölçtüğü, her bir birimi kare bir mekan gibi düşündüğü ve kubbeli olma ihtimalini göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde cephe görünüşünün de bulunduğu çizimde, avluda kuzey tarafında, yalnız iki kubbenin gösterilmiş olması da bu sebeptir. Planlardaki dikkat çekici bir başka ayrıntı çizdiği planda doğudaki kapının üzerinde yer alan minareyi göstermiş olmasıdır. Oysa kitabında caminin yalnızca batı taçkapısı üzerinde bir minaresi olduğundan bahsetmektedir. Planın altına "Şamlı Ali Ebubekir bin Ali tarafından yapılan Efes Camisi" şeklinde not düşmüş, üst tarafında da harimin kuzey cephesinin görünüşüne de yer vermiştir.

---

⁵⁹ Charles Texier, *Asie Mineure: description géographique*, şekil 53.

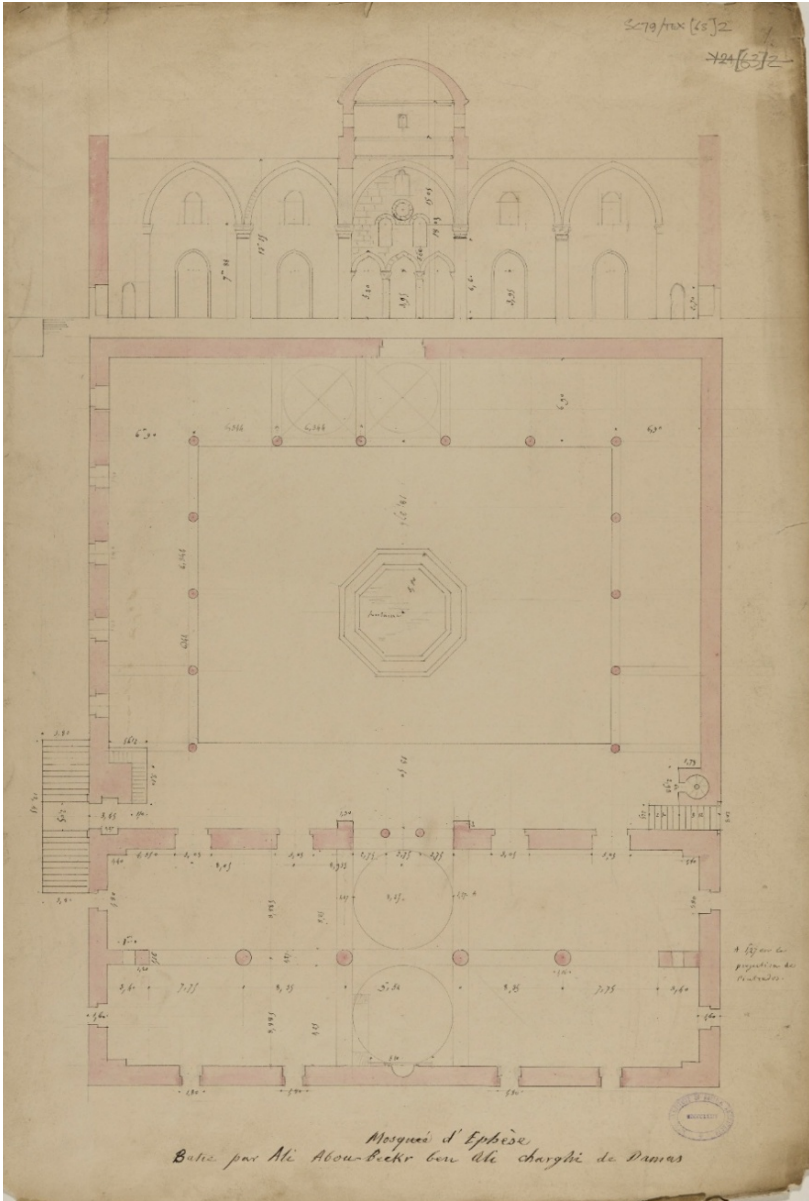
⁶⁰ RIBA, SC79/TEX[63]27.

⁶¹ RIBA, SC79/TEX[63]1.

⁶² RIBA, SC79/TEX[63]2.

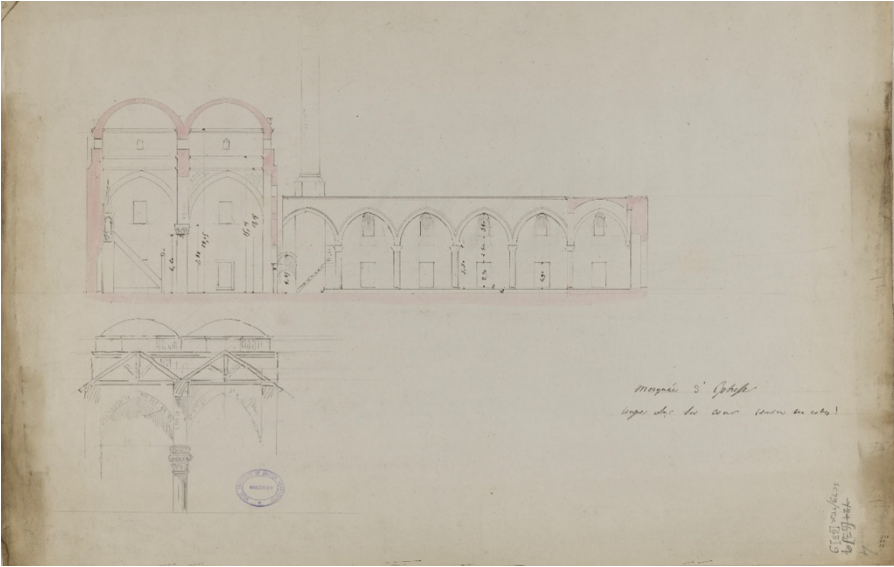

Görsel 1. Harimin batıdan doğuya doğru görünüşü.

Görsel 2. Selçuk İsa Bey Camisi'nin renklendirilmiş plan ve kesiti

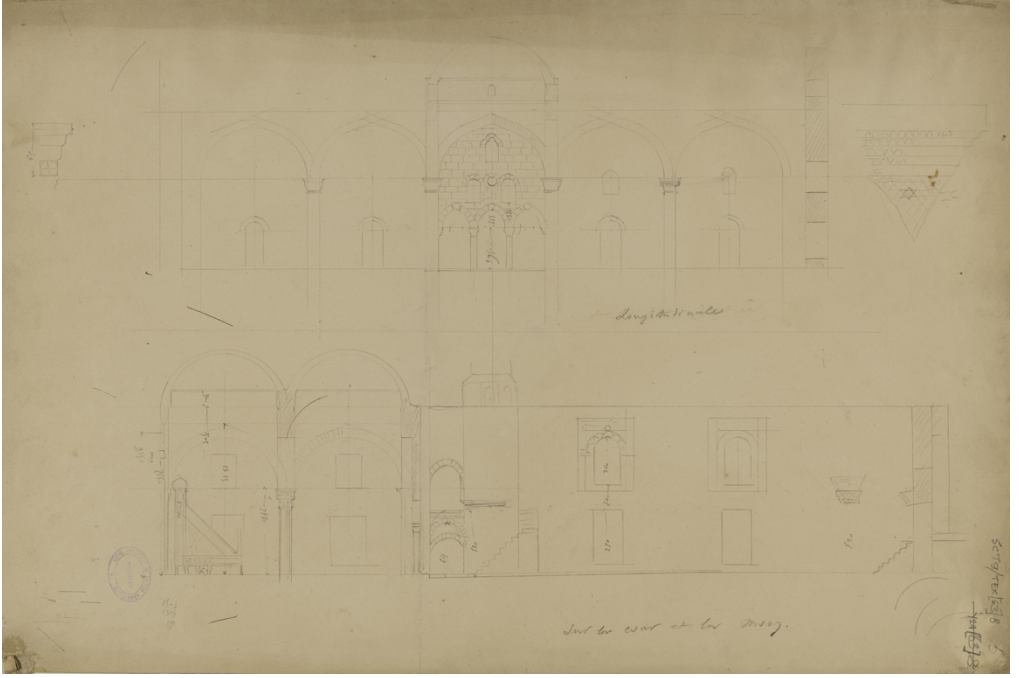
Farklı açılardan resmedilmiş harim ve avlunun iki kesiti⁶³ (G. 3) seyyahın rekonstrüksiyon denemeleri arasında yer almaktadır. Örtü ve duvarları kırmızı renkle göstermiş, avludaki kemerleri ve minareyi belli bir yüksekliğe kadar çizmiştir. Avluyu içine alan renkli rekonstrüksiyonda avlunun kuzey ucunda bir kubbe gösterilirken, harimde minber sivri külahıyla yer almıştır. Bunun altında kurşun kalemle çizilmiş harimdeki iki kırma çatının seyyahın ziyareti sırasında olmadığı diğer bazı çizimlerinden anlaşılmaktadır. Bu durumda Texier harim örtüsünü doğru şekilde çizmiş gibi görünmektedir.

Görsel 3. Caminin iki farklı açıdan rekonstrüksiyonu.

⁶³ RIBA, SC79/TEX[63]9.

Görsel 4. Caminin iki farklı açıdan rekonstrüksiyonu.

Benzer diğer bir cephe ve kesit çizimi de rekonstrüksiyon denemeleri arasında gösterilebilir.⁶⁴ (G. 4) Avlunun ve harimin batı tarafını gösteren kesitte herhangi bir yenilik ya da farklılık yokken burada minber tahtının üstünde öncekinden farklı olarak sivri külah yerine basık bir örtünün yer aldığı dikkat çekmektedir. Kesitin üzerinde gösterdiği harim kuzey cephesi ise ilginç bir şekilde kemerli olarak resmedilmiştir.

Çizimler içinde taçkapılardan sadece doğu cephesindeki yer aldığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ (G. 5) Bu kapının çerçeve ve kemer silmeleriyle bazı süsleme detaylarına yer veren seyyah, daha çok ölçülere odaklanmış gibi görünmektedir. Bununla birlikte aynı kapının eskiz çiziminde⁶⁶ daha önce Falkener'nin çizimlerinden tanıdığımız süsleme öğelerine ve kitabelere yer

⁶⁴ RIBA, SC79/TEX[63]8.

⁶⁵ RIBA, SC79/TEX[63]4.

⁶⁶ RIBA, SC79/TEX[63]5.

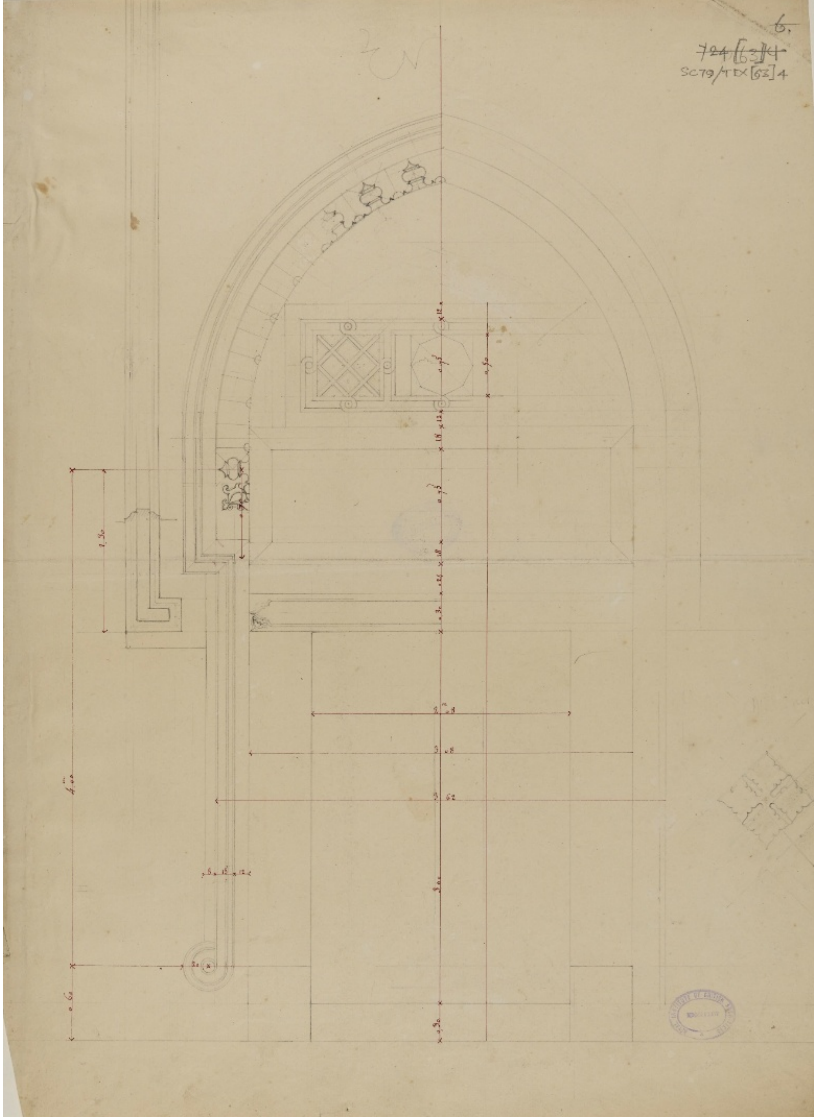
verdiği görünmektedir. (G. 6) Kitabelerden alınlık üzerinde duran büyük olanı Hicr Suresi'nin 45 ve 46. ayetleridir. 1x3.50 metre boyutlarında ve celi sülüs hatla yazılmıştır. Bunun altında ve atkı taşının üzerindeki ince bir kartuş içinde verilen ikinci kitabe ise Zümer Suresi'nin 73. Ayetinin bir parçasıdır.⁶⁷ Evliya Çelebi ve Falkener bu kitabenin Ra'd Suresi'nin 24. ayeti olduğunu ileri sürmekte, hatta Falkener kapının çizimi üzerinde göstermektedir.⁶⁸ Kâğıdın sağ alt köşesine seyyahın kendi al yazısıyla olması muhtemel bir not düştüğü görülmektedir.⁶⁹ Kâğıt üzerinde, karaladığı çizimler ve notlar diğer detaylar olarak dikkat çekmektedir.

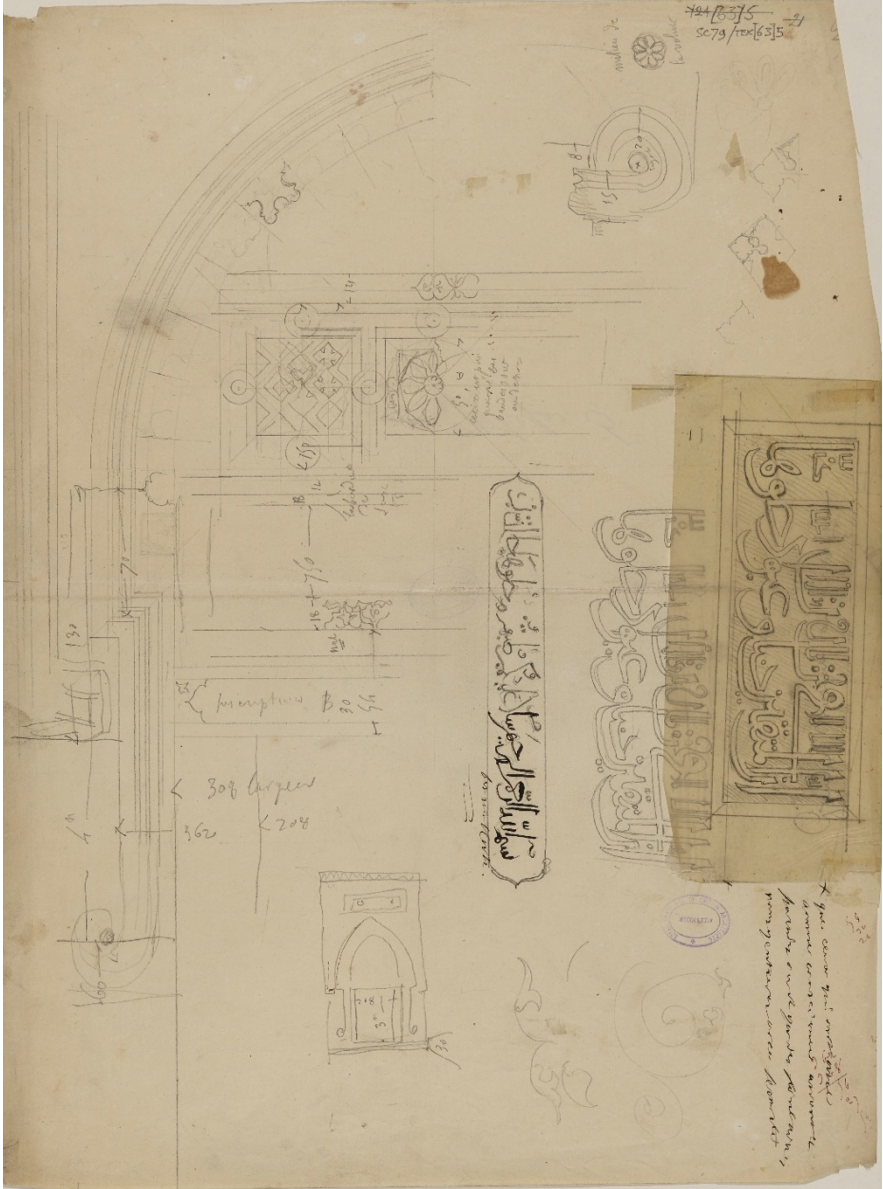
⁶⁷ "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُواهَا خَالِدِينَ" <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Z%C3%BCmersuresi/4129/71-75-ayet-tefsiri>. (Erişim tarihi: 29.08.2024)

⁶⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. kitap 1. cilt, 155; Falkener, *Ephesus and the temple of Diana*.

⁶⁹ Metni okumak mümkün olmamıştır.

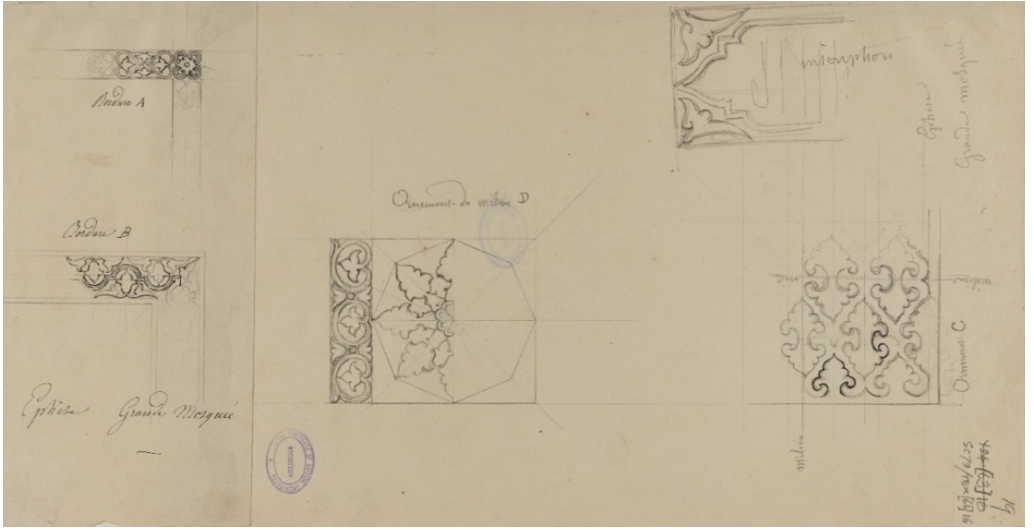

Görsel 5. Doğu taçkapısı.

Görsel 6. Doğu taçkapisının kitabe ve süslemeleriyle bir eskizi.

Bir başka detay çiziminde bu kapının üzerinde yer alan süslemelere yer vermektedir.⁷⁰ (G. 7) Texier'ye göre kitabe panosunun üzerinde bulunan üç süslü kartuşun ortada duranında, sekizgen içinde ters ve düz şekilde palmetin iki değişik formu sergilenmektedir. Süsleme "D" olarak adlandırdığı bu motifin iki yanında kıvrım dallar ortasındaki palmet motiflerinin ardarda gelmesiyle oluşan bordürler vardır. Süsleme "C" ortadaki kartuşun iki yanında bulunan diğer kartuşların görünüşüdür. Düğümlü geçmelerin kare panoları böldüğü yüzeyler üzerine işlenen bu şekiller palmetlerin yan yana dizilmesi ve aralarındaki boşluklarda oluşan spiralden ibarettir. Bordür A ve B ise kitabe panosu ya da bu kartuşları çevreleyen bordürler olmalıdır ki bunlar da yine palmetlerin kıvrım dallar arasındaki çeşitli formlarından meydana gelmektedir. Bu kâğıt üzerinde son olarak kitabe kartuşu gösterilmektedir.

Görsel 7. Doğu taçkapısı üzerindeki süslemelerin ayrıntısı.

⁷⁰ RIBA, SC79/TEX[63]16.

Çizimlerin şüphesiz en ilgi çekici olanı mihraba ait görünümüdür. Bunlar bugüne kadar yapılmış en detaylı ve muhtemelen en doğru çizimlerdir. Texier'nin mihrabın genel görünümüne ait iki çizim yaptığı bunlardan birinin yine eskiz olarak bırakıldığı anlaşılmaktadır.⁷¹ Mihrap çerçevesi içinde üstte mihrabın büyük kitabesi ve altta mihrap nişiyle kavsara kuşatma kemeri gösterilmiş ve özellikle niş üzerindeki unsurların ölçüleri üzerine not edilmiştir. Kâğıt üzerinde süsleme detaylarına ilişkin çalışmalar ve çeşitli hesaplamalar yapılmıştır. Yine taçkapı çizimindekine benzer, kâğıdın sağ alt köşesine beş satırlık not düşmüşse de yazının okunması güçtür.

Temize çekilmiş diğer çizimde ölçüler de daha nettir.⁷² (G. 8) En dışta 9.40 x 6.65 metre ölçülerindeki mihrap çerçevesi iç içe geçirilmiş silmelerle oluşturulmuştur. Mihrap alınlığında bugün İzmir Agora Açık hava Müzesi'nde, çiçekli süslemeler içinde ve iki satır olduğu bilinen kitabesi görülmektedir.⁷³ 5x1 metre ölçülerindeki kitabenin Texier yalnızca daha büyük ve celi hatla yazılmış, Ahzab Suresi'nin 56. Ayetini içeren alt satırını göstermiştir.⁷⁴

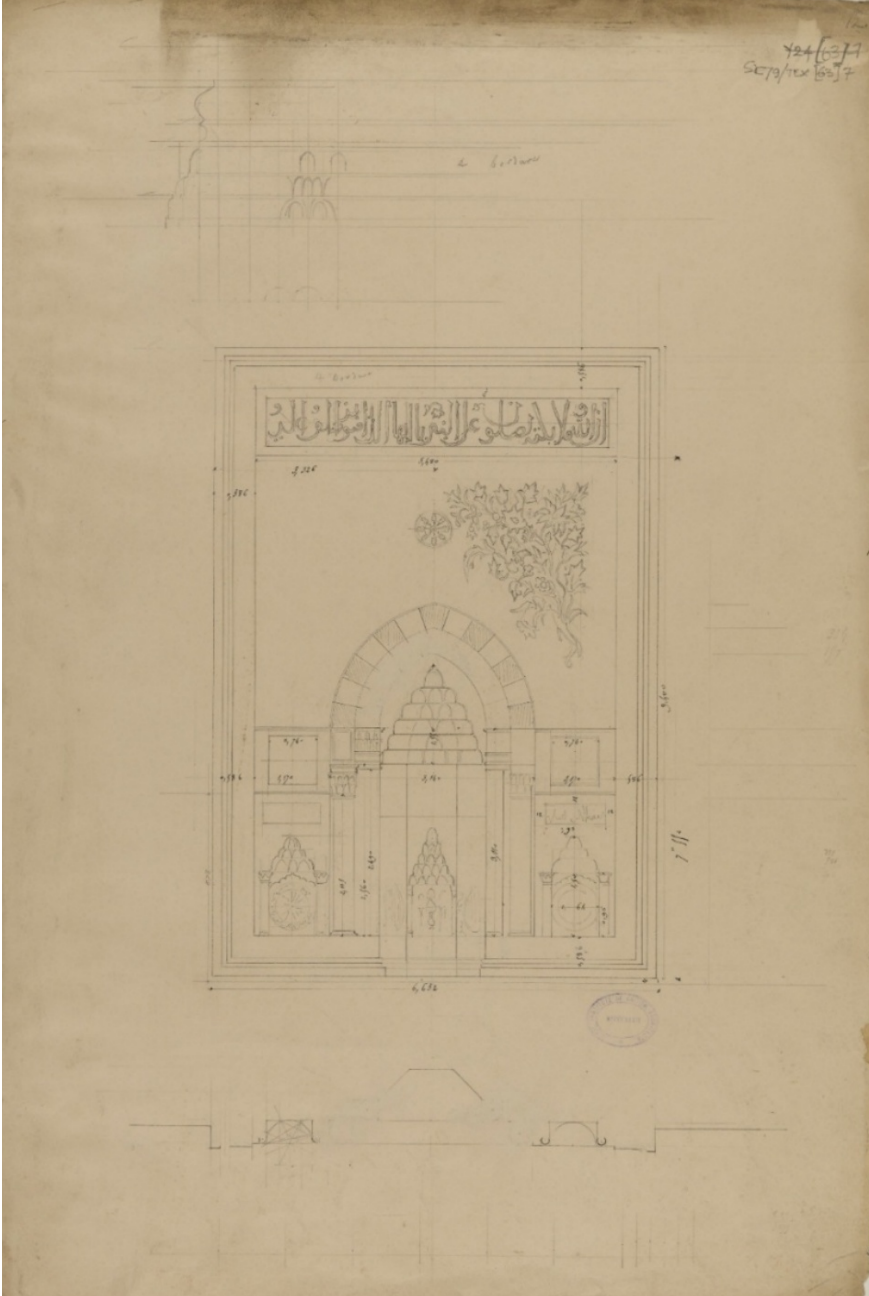
⁷¹ RIBA, SC79/TEX[63]6.

⁷² RIBA, SC79/TEX[63]7.

⁷³ Bu kitabeden ilk bahseden Evliya Çelebi'dir. Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. kitap 1. cilt, 154. Kitabeyi ilk olarak İzmir Agorasında keşfeden ise Riefstahl olmuştur. Kitabe kırık ve küçük bir parçası kayıptır. Rudolf M. Riefstahl, *Turkish Architecture In Southwestern Anatolia*, Harvard University Press, Cambridge 1931, 72. Görsel 130.

⁷⁴ Üstteki daha küçük harfli satır ise kufi karakterlidir. Ali Haydar Bayat burada "Kâlâllahû subhanehû tebareke ve tealâ" yazdığını ileri sürmektedir. Ali Haydar Bayat, *age*, 957.

Görsel 8. Mihrabın görünümü.

Mihrap köşeliğinde daha önce Falkener'nin resmettiği siyah mermerden düğümlü geçme geometrik şekillerin aksine büyük bir çiçek demeti görülmektedir. Oldukça doğal bir görümün sergileyen çiçekleri Texier yalnız sağ köşelikte göstermiştir. Karşılıklı iki çiçek demeti olması muhtemel köşeliklerin ortasına bir gülbezek yerleştirilmiştir. Bunun altında iç içe iki sivri kemerin kuşattığı mukarnaslı kavsara vardır. Mihrap nişi üç kenarlıdır ve ortadaki kenar üzerinde mukarnaslı kavsarasıyla bir mihrap motifi yer almaktadır. Motifin içinde belli belirsiz bir kandil motifi seçilmektedir. Nişin her iki yanında ise alttan başlayarak birer mihrap motifi, üzerinde muhtemelen kitabesi olan bir kartuş ve onun da üzerinde süsleme ya da kitabelerle süslenmiş kare birer pano daha yer almaktadır.

Oldukça süslü görünen mihrap çizimleri arasında süslemelerin detaylarına ait bazı görseller de yer almaktadır. Bunlardan biri mukarnaslı kavsara ve kavsara kuşatma kemerini gösteren, kırmızı ve beyaz renklerle belirginleştirilmiş mihrap unsurlarına ait çizimleridir.⁷⁵ (G. 9) Orijinal mihrap muhtemelen burada görüldüğü şekilde kırmızı ve beyaz mermerden inşa edildiği için Texier de çizimi bu şekilde renklendirmeyi seçmiştir. Kemerlerin hemen altında bir sütun başlığı ve kavsara içindeki mukarnasların geometrik formları bütün ayrıntılarıyla incelenmiş gibi görünmektedir. Mukarnasların içine ince bir işçilikle palmet ve lotus dallarının birleşiminden oluşan bir motif yerleştirilmiştir. Benzer bir çizimde⁷⁶ (G. 10) yine mihraptaki mukarnasların ölçüldüğü ve farklı açılardan detaylarının incelendiği, mukarnasların iz düşümüne mihrap yerine muhtemelen yanlılıkla minber yazıldığı anlaşılmaktadır.

Mihrap nişinin ortasında bir kandil görüntüsü bulunduğu daha önce değinilmişti. Detay çizimler arasında bu kandilin net bir görüntüsüne yer verilmiştir.⁷⁷ (G. 11) İki yanında iki sütunla sınırlanmış kandil uzun sivri bir kemerle kuşatılmıştır. Kemer ve sütunlar çiçekli kufi yazılarla süslenmiştir. Seyyah, kitabe metinlerini çözümlenmeye çalıştığı çevirileri aynı levha üzerine not etmiştir. Bunlardan uzun olanı çizimlerinde yerini göstermediği minberin inşa kitabesidir. Bu kitabe muhtemelen kavsaranın alt sırasında,

---

⁷⁵ RIBA, SC79/TEX[63]10.

⁷⁶ RIBA, SC79/TEX[63]11.

⁷⁷ RIBA, SC79/TEX[63]12.

mihrap nişinin içinde yer almaktadır. Kitabenin metni ve çevirisi şu şekildedir:⁷⁸

*Amele hâzâ'l-mihrâb el-mubârek el-'abdu'l-fakîr ilallâhi'l-'azîz
Ebûbekir ibn 'Ali Şûcâ' el-mi'mâr bi'ş-şehri'? Dîmaşk el-mahrûse 'afallâhu
'anhum.*

Bu mübarek mihrabı aziz olan Allah'ın fakir kulu, korunmuş Dîmaşklı mimar, Ali Şûcâ'nın oğlu Ebubekir imâl etti. Allah'ın mağfireti üzerlerine olsun.

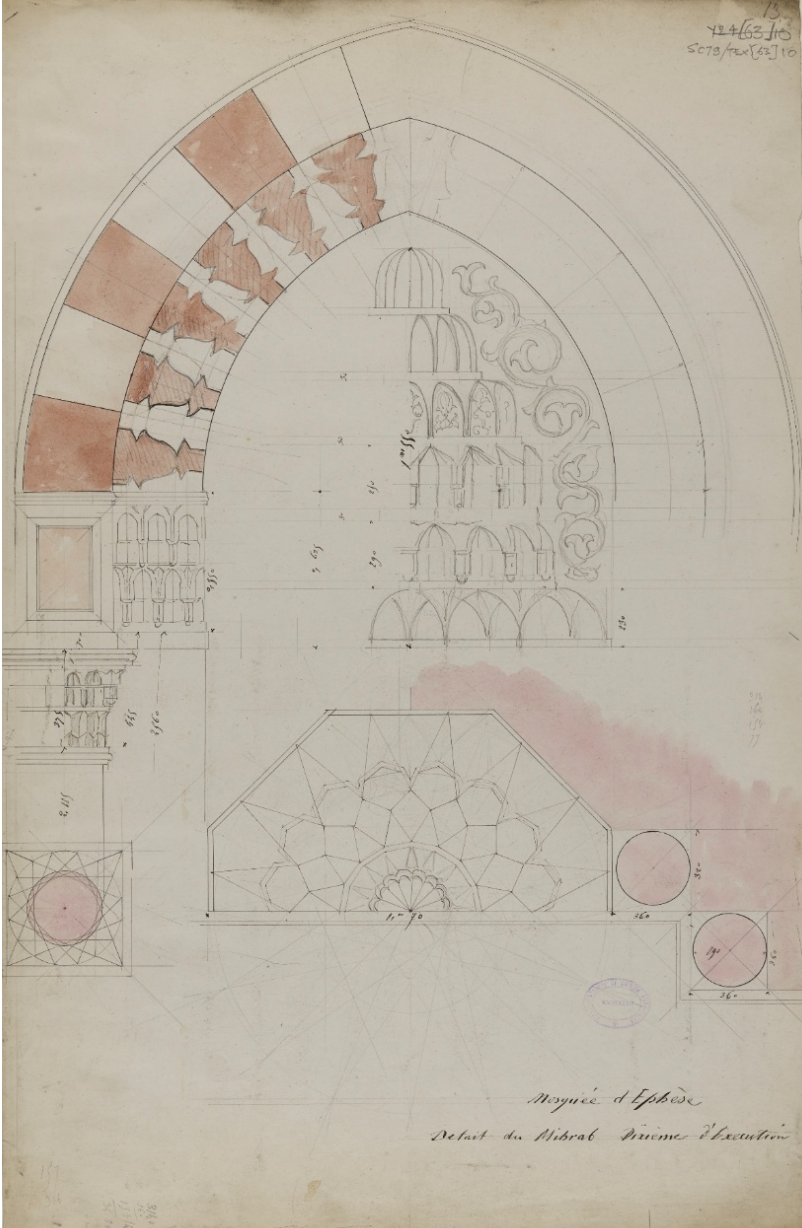
Kitabeden anlaşıldığı üzere mihrabın mimarı Şamlı Ali Şûcâ oğlu Ebubekir adında biridir. Bu kitabe metnini seyyahın farklı bir kağıt üzerine iki defa daha yazıp çözümlemeye çalıştığı görülmektedir.⁷⁹ (G. 12) Aynı levha üzerine yazdığı besmele ve bazı eksikliklerle de olsa Al-i İmran suresi 37. ayetinin⁸⁰ bir bölümü olduğu anlaşılan yazılar ise muhtemelen mihrap nişinin iki yanına konumlandırılmış iki kartuş içinde bulunan kitabelerdir.⁸¹ Bunların bugün İzmir Agora Açık Hava Müzesi'nde yer alan mihrap üstündeki büyük kitabeye aynı üslupta yazıldığı ve süslendiği, seyyahın bıraktığı detaylı çizimlerde görülmektedir. (G. 13-14)

⁷⁸ Kitabenin okunmasına katkılarından dolayı Doç. Dr. Abdurrahim Ağyan'a şükranlarımızı sunarız.

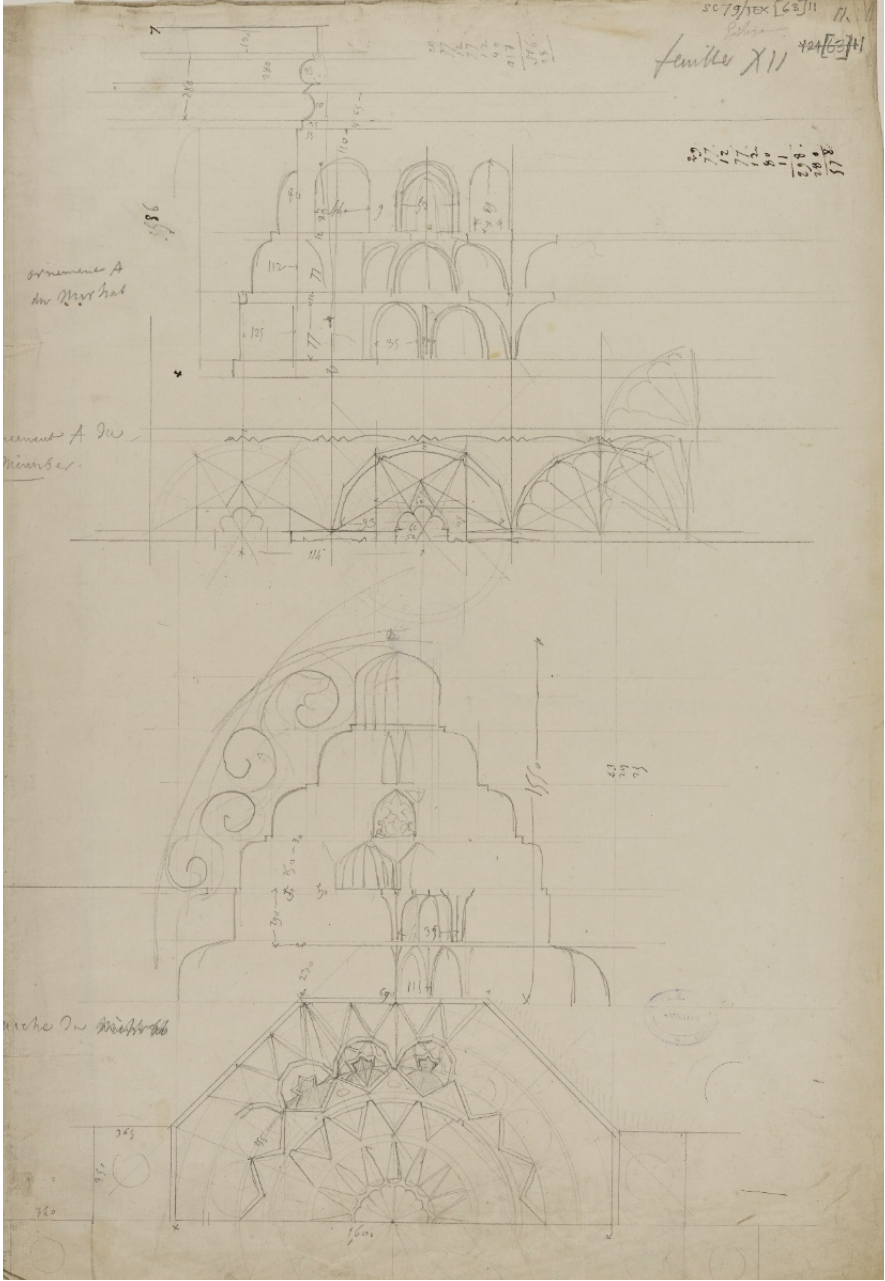
⁷⁹ RIBA, SC79/TEX[63]18.

⁸⁰ "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا": Bismillahirrahmanirrahim Kullemâ dehale aleyhâ zakeriyyal mihrâbe, vecede indehâ rızkâ(rızkan). Kaynak: https://kuranikerim.name.tr/KURAN-I_Kerim-meali/KURAN-i_kerim-meallerini-sirala.asp?mealler=37&altun=3&meal-tefsir=AYET. (Erişim tarihi: 31.08.2024).

⁸¹ RIBA, SA71/5-6.

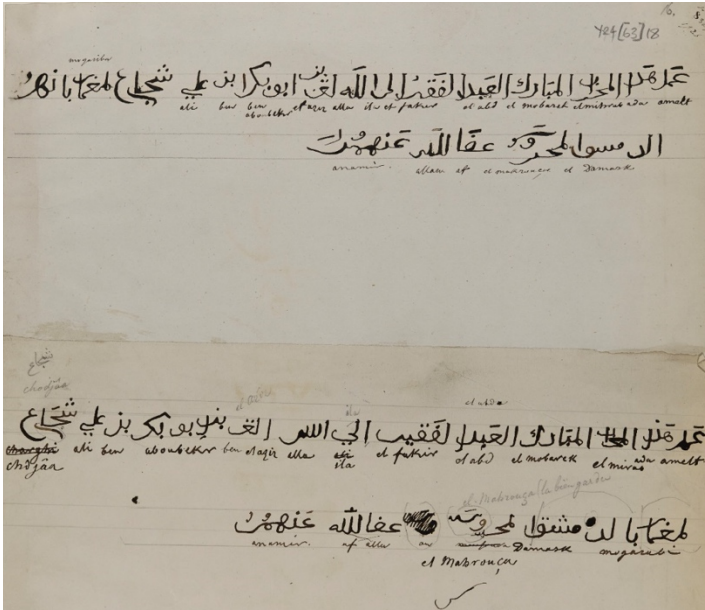
Görsel 9. Mihrap kavsarası ve kemerlerin detayları.

Görsel 10. Mihraptaki mukarnas detayları.

Görsel 11. Mihrap üzerindeki kandil motifi ve kitabeler.

Görsel 12. Mihrap üzerindeki inşa kitabesinin metni.

Görsel 13. Mihrapta yer alan kartuşlardan biri içindeki kitabe detayı.

Görsel 14. Mihrapta yer alan kartuşlardan biri içindeki kitabe detayı.

Daha önce Falkener'nin de ayrıntılı şekilde resmettiği iki madalyonun⁸² ise Texier'nin çizimlerinden mihrap nişinin iki yanındaki tali mihrapların ortasını süslediği anlaşılmaktadır. Bunlardan damla formulu olanı⁸³ (G. 15) bugün İzmir'de Çorakkapı Camisi'nin mihrabını süslemektedir ve dua içermektedir. Gerçek boyutunda çizilen söz konusu madalyon palmet ve lotusların süslediği kıvrım dallarla çevrelenmiştir. İçerisindeki istifli Arapça bir dua kitabesi oldukça estetik bir şekilde yazılmıştır.⁸⁴ Daire formulu diğer

⁸² *Ephesus and the temple of Diana*, 156 ve 57 arasındaki görseller.

⁸³ RIBA, SC79/TEX[63]21.

⁸⁴ *Subhane'l-melikü'l-hayyü'l-lezi la yenâmu ve la yemût* (Uyumayan, ölmeyen, her zaman diri olan Melik olan Allah'ın şanı ne yücedir!) Kitabe metni için bkz. Bayat, *age*, 959.

madalyon⁸⁵ ise (G. 16) Esmâ-i Hüsnâ'dan on bir tanesini içermektedir.⁸⁶ Diğerine benzer şekilde kıvrım dallarla üzerinde stilize bitki motifleri içeren süslemelerle kuşatılmıştır.

Görsel 15. Mihrap çerçevesi üzerinde yer alan iki madalyondan biri.

Görsel 16. Mihrap çerçevesi üzerinde yer alan iki madalyondan biri.

Texier'nin çizimleri arasında önemli sayılabilecek bir grup görsel caminin pek bilinmeyen minberine aittir. Falkener'nin gravürleri ve birkaç mermer parçadan ibaret⁸⁷ minbere ait bilgilere Texier'nin bıraktığı arşivdeki birkaç detay çizim kısmen açıklık getirebilecek niteliktedir. Seyyahun, minberi bütün halinde çizmeyişi camiye ziyareti sırasında minberin dağılmış ya da harap olabileceğini düşündürmektedir. Kendisi yayınlarında

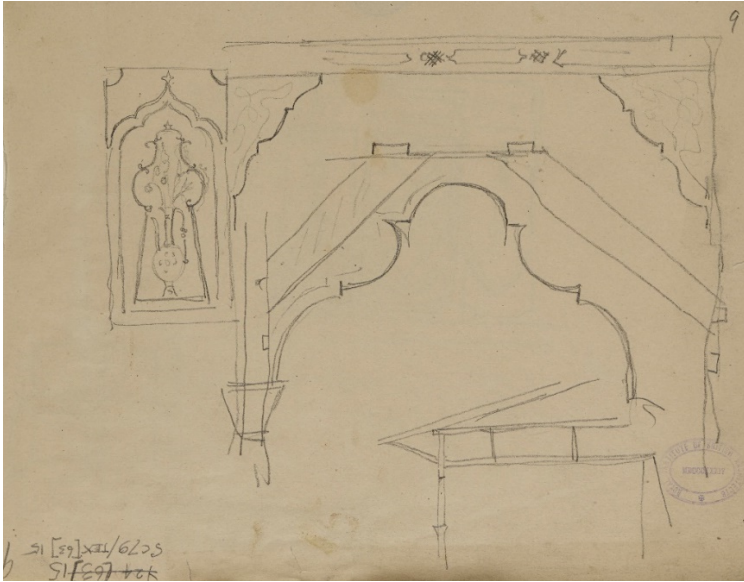
⁸⁵ RIBA, SA71/7.

⁸⁶ İç sırada kufi hat ile: *Ya fettah, ya rezzak, ya azim, ya halim, ya settar.* Dış sırada süliüs hat ile: *Ya hannan, ya mennan, ya sübhan, ya gufran, ya bürhan, ya deyyan.*

⁸⁷ Ali Haydar Bayat, "İsa Bey Camii Minberi (1375)", *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, Selçuk, 1997, 275-81.

bundan bahsetmemekle birlikte cami kesit çizimlerinde minberi ayakta göstermektedir. Ancak bunların restitüsyon denemesi olabileceği ihtimal dahilindedir. Nitekim iki farklı görüntüde minber külâhının farklı gösterimi bu olasılığı güçlendirmektedir. (G. 3-4) Söz konusu görseller üzerinde işaretlediği sütun ve kubbelere kadar olan yükseklik ölçülerine bakıldığında minberin külâha kadar olan yüksekliğinin neredeyse sütun başlıklarının üzerine denk geldiği yani yaklaşık sekiz metre yükseklikte olduğu görülmektedir.

Detay çizimleri ise minberin köşk ve kapı bölümlerini göstermektedir.⁸⁸ Ölçüsüz ve gelişigüzel şekilde çizilmiş bu görsellerden köşkün yanına ibrik şeklinde bir vazıo ve içerisinde çiçekler yer aldığı seçilmektedir. (G. 17) Bu süslemenin tam olarak nerede bulunduğu saptamak güçtür.

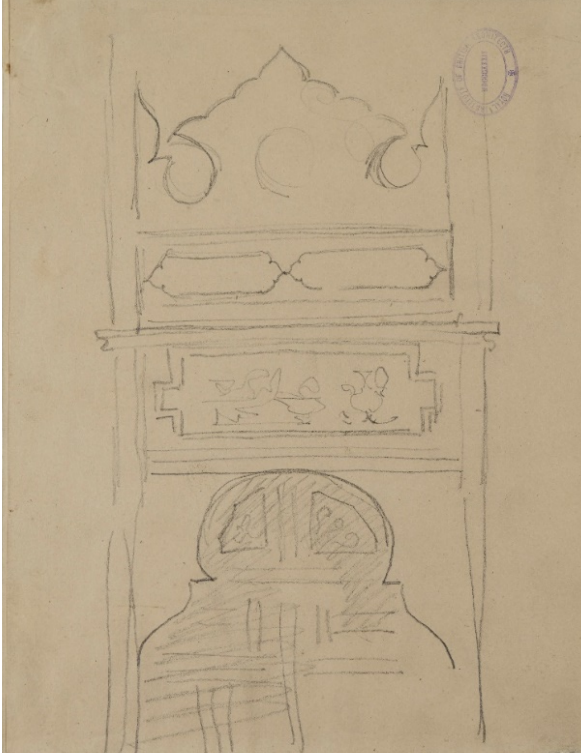

Görsel 17. Minberde köşk bölümü ve süsleme detayı.

Kapı ve üzerindeki alınlık, kitabe kartuşları ve tepelik kısmını gösteren diğer çizimde (G. 18) kapının muhtemelen ahşap kanatları seçilebilmektedir. Aynalıkta üç kandil motifi bulunduğu, tepelik

⁸⁸ RIBA, SC79/TEX[63]15

bölümünün ise palmet şeklinde yukarı sonlanan bir formda olduğu anlaşılmaktadır.

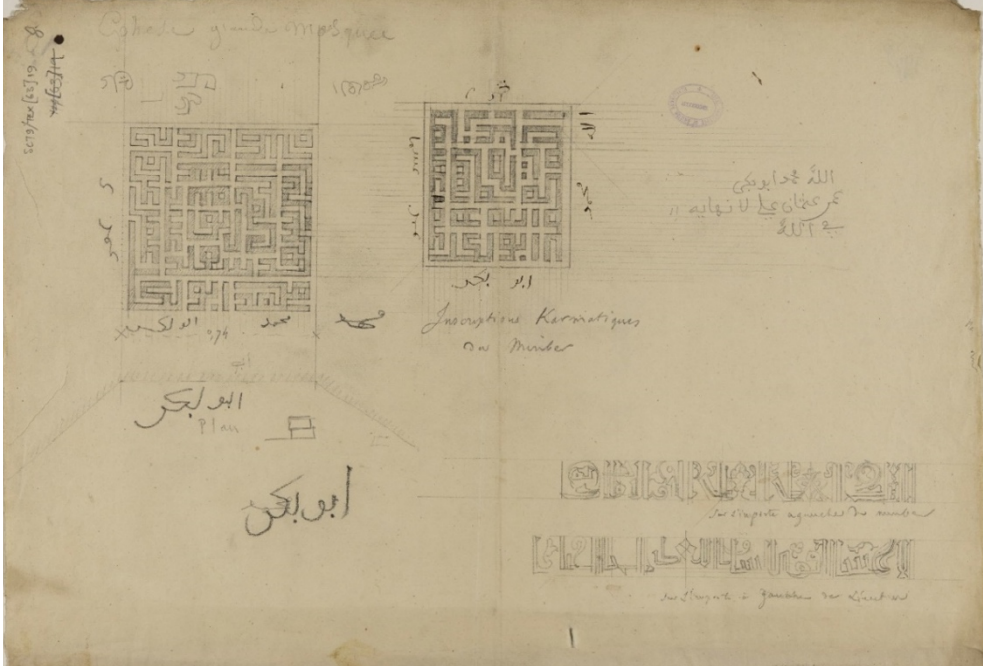
Görsel 18. Minberin önden kısmı görünüşü.

Yukarıda Texier'nin bu minberin mermer olduğundan, aynalıkların geometrik motifler içerdiğinden ve yere yakın bir parça üzerinde usta kitabesinin yer aldığından bahsettiğine değinilmişti. Seyyah bu bilgilere ek olarak minber üzerinde yer alan üç farklı kitabeyi resmetmiştir.⁸⁹ (G. 19) Ancak bunların buldukları yere ilişkin bir bilgi sunmamaktadır. Kitabelerden ikisi seyyahın karmatik diye ifade ettiği kufi yazıların kare birer pano içinde döndürülmesiyle oluşturulmuş ve dört halifeyle peygamberin isimlerini içeren kitabelerdir. Diğer kitabe ise iki satırdan

⁸⁹ RIBA, SC79/TEX[63]19.

oluşan çiçekli kufi bir yazıttır.⁹⁰ Bu yazının alınılıktaki iki kartuşta yer alması olasıdır.

Görsel 19. Minberdeki kufi panolar ve kitabe

Texier'nin diğer çizimleri sütunlar ve sütun başlıklarına ait detaylardır.⁹¹ Farklı formlarda mukarnashlı başlıkları incelediği bir görselde sütunlar ve başlıkların izdüşümüyle yandan görünüşü ölçü belirtilerek işlenmiştir. (G. 20) Her sütun başlığı üzerinde yer alan kitabe şeritleri farklı birer hadis içerir ancak bunlardan üçü "Kale'n-Nebiyü aleyhi's-selâm" ifadesiyle başlamaktadır. Texier'nin yazdığı ya da çizdiği son kitabe görseli de yalnız bu ifadeye yer vermektedir.⁹² (G. 21)

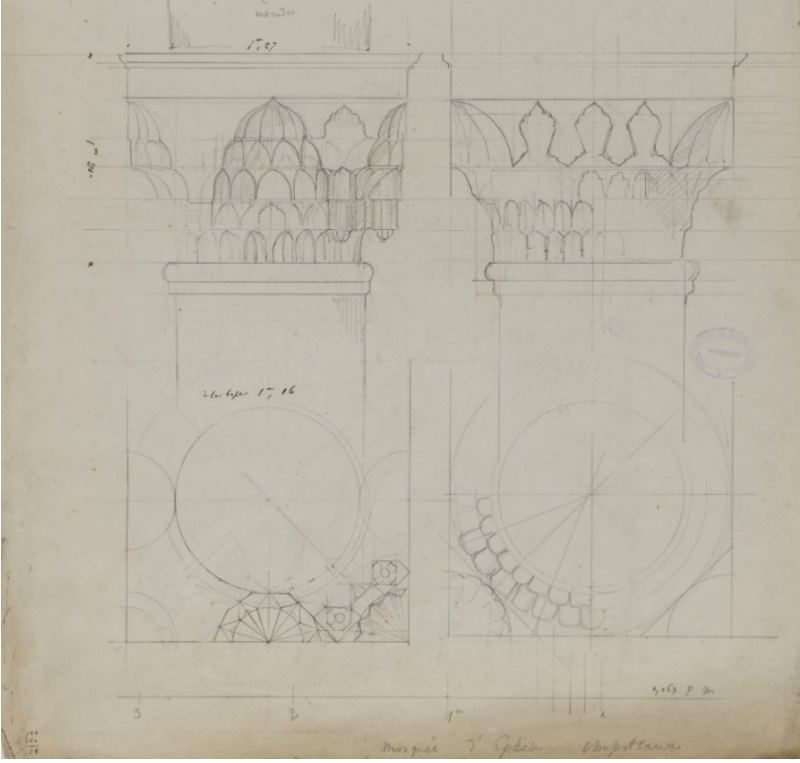
Görsellerin geriye kalanları, motiflerin çalışıldığı birer eskiz bazen de planın kabaca çizildiği ve üzerinde onlarca işlemin yapıldığı folyolar olarak durmaktadır.⁹³

⁹⁰ Kitabe eksik ve hatalı yazım dolayısıyla okunamamıştır.

⁹¹ RIBA, SC79/TEX[63]14.

⁹² RIBA, SC79/TEX[63]25

⁹³ RIBA, SC79/TEX[63]3,13, 17, 20.

Görsel 20. Sütun ve sütun başlıklarından detaylar

Görsel 21. Sütun başlıkları üzerindeki yazıların bir bölümü.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Selçuk İsa Bey Camisi'nin özellikle XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında pek çok seyyah tarafından ziyaret edildiği mevcut yayınların çokluğundan anlaşılmaktadır.⁹⁴ Texier'nin yukarıda tanıtılmaya çalışılan çizimleri yayınlanmadığı için Falkener'nin kitabı bu konuda şimdiye kadar en çok atıf alan yayın olmuştur. Texier'nin özellikle kitabeler, mihrap ve bazı detay çizimlerine karşın Falkener'nin taçkapı görünümünü resmetmesi önemli birer belge olarak günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte Texier'nin çizimlerini bilimsel⁹⁵ ve ölçülere dayalı yapması güvenilirliğinin daha fazla olması için bir sebeptir. Ancak her iki seyyahın da İslam ve Türk sanatının henüz yeterince keşfedilmeyişinden kaynaklanan yeterli monografik bilgiye sahip olmamaları⁹⁶ rekonstrüksiyon denemelerinde bazı hatalara yol açmıştır. Dolayısıyla görsellerin doğruluğu diğer seyyahların, erken tarihli çalışmaların, mihrap ve minber gibi unsurların başka yapılardaki benzerleriyle karşılaştırılması yoluyla kısmen açıklanabilir.

Yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla gezginlerin büyük bir bölümü camiye St. John Kilisesi ile karıştırmaktadır. Her gelen seyyah öncekinin yazdıklarından etkilenmiş ve yapıyı ziyaret etme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak özellikle Falkener ve Texier kendi gözlemlerine dayanarak buranın bir kilise olmadığını çözmüş gibi görünmektedir. Bu yanlış aktarımın sebebini Falkener, "kible üzerindeki ev sahibi" tasvirine bağlamaktadır.⁹⁷ Buradaki ev sahibinden kasıt, Texier'nin çizimlerinden, mihrap nişi içerisinde bulunduğunu anladığımız kandil motifi olmalıdır. Çünkü kandil

⁹⁴ Bunlardan bazıları için bkz. Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. kitap 1. cilt, 153-55; Bruyn, *A Voyage to the Levant*, 20-21; Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, 23-24; Chandler, *Travels in Asia Minor*, 124-37.

⁹⁵ Paris Akademileri'ne gönderdiği raporlarında Türk yetkililerin desteği sayesinde ölçü alma, harita çıkarma, süslemeleri yeniden üretme ve detayları inceleme imkanına sahip olduğunu belirtmektedir. Silvia Pedone, "Charles Félix-Marie Texier and the Studies on the Ottoman Architecture of Constantinople: A pioneering Model", *Eurasian Studies*, 10, no. 1-2, 2012, 282-83.

⁹⁶ Makalenin sınırlarının genişlememesi adına detaya girilmemiştir ancak bu konuda bir ön inceleme için Decléty'nin "Les architectes français et l'architecture islamique: les premiers pas vers l'histoire d'un style", *Livraisons d'histoire de l'architecture*, 9, no. 1, 2005, <https://doi.org/10.3406/lha.2005.997>. makalesine bakılabilir.

⁹⁷ Falkener, *Ephesus and the temple of Diana*, 153.

aydınlatma işlevinden çok dini anlamı nedeniyle İslam da dahil pek çok dinde tanrının ışığı ya da tanrının doğrudan kendisiyle özdeşleşmiştir. Bu, kandil motifine sanatsal anlamda ayrıcalıklı bir yer kazandırmıştır. Özellikle Hristiyan sanatında sıklıkla mum ve kandil motiflerine vurgu yapıldığı bilinmektedir.⁹⁸ Bununla birlikte devasa boyutlardaki Memlûk mihraplarının onlarca, bazen yüzlerce kandil asabilmek için özellikle büyük yapıldığı bilinmektedir ve bu dönemden günümüze ulaşabilmiş zengin dekorasyonlu pek çok kandil bulunmaktadır.⁹⁹ Sonradan daha çok mihraplarda motif olarak da görülen kandillerin Anadolu Türk-İslam sanatını da bu anlamda etkilemiş olması ihtimal dahilindedir. Benzer bir örnek olarak Balat İlyas Bey Camisi (1404) mihrabının üst köşelerinde yer alan iki kandil motifi oldukça çarpıcıdır.¹⁰⁰ Milas Firuz Bey Camisi'nin (1396) üç kenarlı mihrap nişinin her bir kenarı üzerinde de birer kandil motifi bulunmaktadır.¹⁰¹ Tanman XIV. yüzyılın sonunda Batı Anadolu Beylikleri mimarisinde bir "Anadolulaşma" yaşandığını buna karşılık taş süsleme sanatında Memlûk etkilerinin devam ettiğini aktarır.¹⁰² Bu nedenle sözü edilen iki camide de taş ustaları Suriye kökenli olsun olmasın Memlûk geleneğinin sürdürüldüğü söylenebilir.

Benzer şekilde geleneği sürdürdüğü anlaşılan diğer unsur Texier'nin mihrap köşeliklerinde gösterdiği yarı stilize yarı gerçekçi çiçek motifleridir. Genel görünüşü itibariye çiçek buketini andıran süsleme dikkatli incelendiğinde palmet, rumi, hatayi ve lotus motiflerinin çeşitlenmesini içerdiği anlaşılmaktadır. Bunların arasında karanfil ve birkaç doğal çiçek motifi seçilmektedir. Köşeleri tümüyle kaplayan bu görüntü muhtemelen kompozisyon farklılıklarına ve motif çeşitlendirmelerine rağmen yine Balat

⁹⁸ Geniş bilgi ve örnekler için bkz. Selda Kalfazade; Özkan Ertuğrul, "Kandil ve Kandilin Motif olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, no. 5, 1989, 24-25.

⁹⁹ Memlûk kandilleri hakkında pek çok yayın yapılmıştır ancak kısa bir özet için bkz. Nasser D. Khalili, *The Timeline History of Islamic Art and Architecture*, Worth Press, China 2005, 107-08; Bernard O'Kane, *Treasures of Islam*, Duncan Baird Publishers, London 2007, 77.

¹⁰⁰ Baha Tanman, "İlyas Bey Camii'ne İlişkin Bazı Düşünceler", *Balat İlyas Bey Külliyesi-Tarih, Mimari, Restorasyon*, ed. M. Baha Tanman; Leyla Kayhan Elbirlik MAS Matbaacılık, İstanbul, 2011, 86.

¹⁰¹ Emine Kayhan; Sema Etikan, "Milas Firuz Bey Camii Süslemeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, no. 49, 2017, 226.

¹⁰² Baha Tanman, *İlyas Bey Camii'ne İlişkin Bazı Düşünceler*, 90.

İlyas Bey Camisi'nin bir benzeridir. Natüralist üsluplu çiçeklerin pek çok dönem ve uygarlıkta geniş bir kullanım alanı vardır. Ancak İlyas Bey Camisi mihrabının aksine Selçuk İsa Bey Camisi'ndekiler Memlûk üslubunu andırmaktadır. Özellikle Memlûk dokuma, seramik, cam, ahşap süsleme gibi küçük el sanatları incelendiğinde bu kullanıma yakın örnekleri görmek mümkündür.¹⁰³ Öte yandan Falkener'nin resmettiği mihrap köşelikleri ve kuşatma kemeri üzerindeki geçmelerin Texier'de tamamen farklı olması orijinal mihrabın görünümüne ilişkin bir soru işaretidir.

Texier'nin ziyareti sırasında mihrabın büyük ölçüde sağlam olduğu düşünülürse Falkener'nin yanlış rekonstrüksiyon yapmış olduğu düşünülebilir. Nitekim yakın çevredeki benzer mihraplar ve daha fazla ayrıntı vermesi sebebiyle Texier'nin çizimi doğru gibi görünmektedir. Ziyareti sırasında muhtemelen büyük kısmı sökülmiş olan mihrabı Falkener'nin batı taçkapısına benzer şekilde yeniden tasarlamış olması akla yatkındır.¹⁰⁴ Falkener'nin buna benzer şekilde resmettiği diğer öge minberdir. Aynalıklardaki geometrik dekorasyon dışında Texier'ninkinden neredeyse tamamen farklı olan minber görüntüsü Falkener'nin rekonstrüksiyonunda daha çok Arap camilerinde görülenlerin bir benzeridir.¹⁰⁵

Öte yandan Texier'nin minberi bütün halde resmetmeyişinin sebebi belirsizdir ancak "minberin tamamı boyanmış ve yaldızlanmıştır..."

¹⁰³ Örnekler için bkz. Esin Atıl, *Renaissance of Islam: Art of the Mamluks*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C. 1981, 29, 52, 175, 218.

¹⁰⁴ Nitekim Texier Ayasuluk'tan Efes'e geçmeden hemen önce köyde Hacı Yorgi adında yaşlı bir Rum'la tanıştığını, bu kişinin köye gelen çok sayıda yabancıyı köye ait bir kalıntıyı yanlarında götürdüklerini söylemektedir. Hatta bazılarının şehrin kapısı üstündeki kabartmaları götürürken yere düşürüp kırdıklarından bahsetmektedir. Dolayısıyla özellikle XIX. yüzyıl boyunca ziyaretçi akınına uğrayan Selçuk ve Efes'in bir yabancı yağmasına maruz kaldığı söylenebilir. Caminin taçkapılarının sökülmesi, dağılmış mihrap ve minberin kayıp parçalarının büyük kısmı ve daha birçok unsuru muhtemelen köye gelen ziyaretçiler götürmüştür. Bkz. Texier, *Description De L'asie Mineure*, II, 279.

¹⁰⁵ Kahire'de Memlûkler döneminde yapılan el Müeyyed Camisi (1415-1420) ve Sultan Kayıtbay Camisi (XV. yüzyıl ikinci yarısı) minberleri örnek gösterilebilir. Bkz. <https://collections.vam.ac.uk/item/O1075519/the-minbar-of-the-funery-photograph-unknown/>; <https://collections.vam.ac.uk/item/O1315118/the-minbar-of-mamluk-sultan-photograph/> (erişim tarihi: 09.09.2024)

şeklindeki ifadesinden en azından büyük oranda ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Texier'nin anlatım ve çizimleri incelendiğinde minberin bu haliyle Manisa Ulu Cami'dekin (1366)¹⁰⁶ bir benzeri olduğu söylenebilir. Manisa Ulu Cami'nin minber kapısı üzerindeki kare panolar içindeki kufi yazılar ve usta kitabeleri Texier'nin betimlemelerine oldukça benzemektedir. Özellikle Manisa Ulu Cami'nin kapılarından sol kanadının altındaki Antepi usta kitabesi, Texier'nin minberin zemine yakın yerinde gördüğü usta kitabesiyle hem yeri hem üslubu açısından neredeyse aynıdır. Bununla birlikte yapım yılı 1376 olan Manisa Ulu Cami minberinin, 1375'te inşa edildiğini bildiğimiz Selçuk İsa Bey Camisi minberiyle bir üslup benzerliğinin olması son derece doğaldır. Ancak İsa Bey Camisi'nde minberin mermer olması onu pek çok benzerinden ayırmaktadır. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin "gerçi minberi ceviz ağacı levhasındandır" şeklinde tanımladığı ahşap aksam minberin kapı kanatları olmalıdır ve muhtemelen Texier'nin karmatik olarak adlandırdığı kufi yazı levhaları bu ahşap kanatlar üzerine işlenmiştir.

Minber ve mihrap üzerinde yer aldığını söylediği kitabeler Texier'nin çalışmalarından elde edilen diğer önemli ve özgün bilgilerdir. Daha önce yayınladığı kitabında minber üzerinde Ali ibn Davud isimli ustanın adı geçmektedir. Yayılanmamış görüntülerin içinde ise mihrap üzerinde yer alan ve metnini yazmaya çalıştığı bir sanatçı kitabesinin, Ebûbekir ibn Ali Şûcâ adına düzenlendiği öğrenilmektedir. Ancak bu kitabelerin akıbeti hakkında bir bilgi yoktur. Yapının tek bilinen, büyük sanatçı kitabesi ise batı taçkapısı üzerinde Mimar Ali ibn Muşeymeş adına düzenlenmiştir. Davud oğlu Ali, Ali Şûcâ oğlu Ebûbekir ve Muşeymeş oğlu Ali adlı üç Suriyeli sanatçı arasında bir akrabalık ilişkisi olması muhtemeldir ancak bugünkü bilgilerimizle bunun boyutlarını ve doğruluğunu kanıtlamak imkansızdır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Manisa Ulu Cami ve minber hakkında geniş bilgi için bkz. Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, 32-66.

¹⁰⁷ Z. Sönmez Muşeymiş oğlu Ali'nin Merzifon'daki Çelebi Mehmed Medresesi (1417), Amasya'daki Bayezid Paşa Camisi (1419) ve Ankara'daki Karaca Bey Külliyesinin (1444) mimarı Ebubekir bin Muhammed bin Hamzat'ül Muşeymeş el-Dımuşki'nin yeğeni olduğunu iddi etmektedir. Sönmez yanlış bir şekilde minberdeki Ali bin Davud ismin mihrapta geçtiğini de aktarmaktadır. Ancak haklı olarak bu kişilerin usta-çırak düzeyinde kendi içinde sanatçı

Texier ilginç bir şekilde caminin batısındaki en gösterişli taçkapısına ve kitabesine ne kitabında ne de çizimleri arasında en ufak bir yer vermemektedir. Aynı şekilde kuzey taçkapısına ilişkin de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak doğu taçkapısının kitabesi ve süsleme ayrıntıları Falkener'nin çizdiğiyle hemen hemen aynıdır. Buna karşın Falkener'nin planı üzerinde görülen, revaklı ve kubbeli avlunun hatalı bir rekonstrüksiyon girişimi olduğu açıktır. Oysa Texier avluda kubbesiz bir görünümü seçmiş ya da en azından bu yöndeki şüphelerini belli edercesine kuzey doğu köşeye belli belirsiz iki kubbe işaretlemiştir.

Texier'nin yayımlatma fırsatı bulamadığı bu görüntüler Selçuk İsa Bey Camisi hakkında eksik olan bilgilere katkı sunması açısından önemlidir. Gördüklerini çoğu zaman bilimsel metotlarla yorumlamış ve resmetmeyi başarmıştır. Görünümlerin doğruluğu ise ancak yukarıda yapılmaya çalışılan şekilde karşılaştırma yoluyla bir dereceye kadar kanıtlanabilir. Dolayısıyla dönem kronikleri ve seyahatnameleri bu noktada önem kazanmaktadır. Yapı özelinde Falkener'nin sıklıkla başvurulan eseri Texier'nin çizimlerinin değerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Texier çoğunlukla gördüğü unsurları resmederken Falkener ağırlıklı olarak bir yeniden üretme ve rekonstrüksiyon sürecini tercih etmiş gibi görünmektedir. Rekonstrüksiyon Texier de dahil olmak üzere çoğu seyyahın sıklıkla başvurduğu bir resmetme yöntemidir. Ancak Texier çizimlerinin daha erken olması, daha fazla detay ve eskiz içermesi ve çoğunlukla ölçülere dayanması gibi faktörler güvenilirliğini artırmaktadır.

---

yetiştiren ailelere mensup olduklarını dile getirmektedir. Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, 348. Ç. Keskin ise farklı yapılarda izlenen kitabelere göre Muşeymeş ailesine ilişkin bazı bilgiler aktarmakta ve Muşeymeş oğlu Ali'nin Ebûbekir isimli bir mimarın amcası olduğunu dile getirmektedir. Ancak Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi (1417) mimarı olan bu kişinin kitabesinde *Ebû Bekir bin Muhammed Hamza el-Müşeymeş* olarak anıldığı görülmektedir. Dolayısıyla her iki yapıda geçen Ebûbekir isminin farklı kişilere ait olduğu anlaşılmaktadır. Keskin'in Muşeymeş ailesi hakkında yaptığı güncel tartışmalar ve literatür için bkz. Mustafa Çağhan Keskin, "Syrian-origin architects around Amasya region in the early 15th century", *ITU A/Z*, 12, no. 2, 2015; Çağhan Mustafa Keskin, "A Study on the Architect of The Karacabey Imaret in Ankara: Ahmad Ibn Abu Bakr Al-Dımashqî", *Sanat Tarihi Dergisi*, 28, no. 2, 2019, <https://doi.org/10.29135/std.597434>; Çağhan Mustafa Keskin, "'üstâd ibni üstâd': Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar", *Sanat Tarihi Yıllığı / Journal of Art History*, no. 32, 2023, 353-56.

Öte yandan Texier, mihrap ve minber görünüşünün farklılığı sebebiyle, iç mekanda tamamen farklı bir atmosfer sunmaktadır. Mihrap ve minberde usta isimleriyle süsleme detaylarına yer vermesi yapıdaki Suriye kökenli sanatçıların ağırlığını vurgulaması açısından önemlidir. Ancak aynı kitabeyi defalarca yazıp çözümlenmeye çalışmasına karşın kuzey ve batı taçkapılarını neden dikkate almadığına benzer pek çok yanıtız soru vardır.

KAYNAKÇA

ACUN, Hakkı. *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

"Annonce Du Décès De M. Charles Texier, Membre De L'académie." *Comptes rendus des séances de. l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, no. 15 (1871): 301-06.

ATIL, Esin. *Renaissance of Islam: Art of the Mamluks*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1981.

BAYAT, Ali Haydar. "Anadolu Beylikleri Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınoğlu İsa Bey Camii Kitabeleri." X. Türk Tarih Kongresi, 1991.

———. "İsa Bey Camii Minberi (1375)." *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, Selçuk, 1997.

BRUYN, M Corneille le. *A Voyage to the Levant: Or Travels on the Principal Parts of Asia Minor, the Islands of Scio, Rhodes, Cyprus & with an Account of the Most Considerable Cities of Egypt, Syria and the Holy Land*. London, 1702.

CHANDLER, Richard. *Travels in Asia Minor*. London: R Marchbank, 1775. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10366610?page=9>.

CHISHULL, Edmund. *Travels in Turkey and Back to England*. London, 1747.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa. "Kestanepazarı Camii." In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 312-13Türkiye Diyanet Vakfı, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kestanepazari-camii>.

DECLÉTY, Lorraine. "Les Architectes Français Et L'architecture Islamique: Les Premiers Pas Vers L'histoire D'un Style." *Livraisons d'histoire de l'architecture* 9, no. 1 (2005): 73-84. <https://doi.org/10.3406/lha.2005.997>.

DUCHATEAU, Julien. "Notice Nécrologique Sur Charles Texier." *L'Athénée oriental: Mémoires*, no. 32 (1873).

Grove Art Online. Oxford University Press, 2003.

EMRE, Necmettin. "Aydınöğlü İsa Bey Camii." *Arkitekt* 103-104 (1939): 169-73.

EVLİYA ÇELEBİ. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. Edited by Seyit Ali Kahraman. Vol. 9. kitap 1. cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

FALKENER, Edward. *Ephesus and the Temple of Diana*. London: DAY & SON, 1862. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/falkener1862/0186/info.thumbs#col_image.

Forschungen in Ephesos. Viyana: Alfred Hölder, 1906.

KALFAZADE, Selda. "Aydınöğlü Cami Mimarisine Genel Bir Bakış." *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-Aydınöğulları Tarihi*, 2010.

KALFAZADE, Selda - Ertuğrul Özkan. "Kandil Ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine." *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2, no. 5 (1989): 23-34.

———. "Aydınöğlü Mimarisi İçinde İsa Bey Camii'nin Değerlendirilmesi." *Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1988.

———. "Îsâ Bey Camii." In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 476-78. *Türkiye Diyanet Vakfı*, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isa-bey-camii--izmir>.

KAYHAN, Emine - Sema Etikan. "Milas Firuz Bey Camii Süslemeleri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, no. 49 (2017): 222-41.

KESKİN, Çağhan Mustafa. "'Üstâd İbni Üstâd': Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar Ve Oğullar." *Sanat Tarihi Yıllığı / Journal of Art History*, no. 32 (2023): 347-65.

KESKİN, Çağhan Mustafa. "A Study on the Architect of the Karacabey Imaret in Ankara: Ahmad Ibn Abu Bakr Al-Dımashqî." *Sanat Tarihi Dergisi* 28, no. 2 (2019): 473-81.

KESKİN, Mustafa Çağhan. "Syrian-Origin Architects around Amasya Region in the Early 15th Century." *ITU A/Z* 12, no. 2 (2015): 19-33.

KHALILI, Nasser D. *The Timeline History of İslamic Art and Architecture*. China: Worth Press, 2005.

KÖKDEMİR, Görkem. "Magnesia and Maeandrum: 300 Yıllık Araştırma Tarihçesi '1715-2015'." *Anadolu* 41 (2015): 159-85.

M. AMÉDÉE, Boudin. C.-F.-M. *Texier, Chevalier De La Légion D'honneur*. Vol. II, Paris, 1870.

O'KANE, Bernard. *Treasures of Islam*. London: Duncan Baird Publishers, 2007.

OGAN, Aziz. "Aydin Oğullarından İsa Bey Cami'i." *Vakıflar Dergisi III* (1956): 73-80.

OLIVER RAYET, Albert Thomas. *Milet Et Le Golfe Latmique*. Paris, 1877.

OTTO-DORn, Katharina. "Die Isa Moschee in Ephesos." *Istanbulur Forschungen* 17 (1950): 115-31.

PEDONE, Silvia. "Charles Félix-Marie Texier and the Studies on the Ottoman Architecture of Constantinople: A Pioneering Model." *Eurasian Studies* 10, no. 1-2 (2012): 281-98.

PULLAN, Charles Texier; R. Popplewell. *The Principal Ruins of Asia Minor*. London: DAY & SON, 1865.

RIEFSTAHL, Rudolf M. *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*. Cambridge: Harvard University Press, 1931.

SÖNMEZ, Zeki. *Başlangıçtan 16. Yüzyula Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

TANMAN, Baha. "İlyas Bey Camii'ne İlişkin Bazı Düşünceler." In *Balat İlyas Bey Külliyesi-Tarih, Mimari, Restorasyon*, edited by M. Baha Tanman; Leyla Kayhan Elbirlik. İstanbul: MAS Matbaacılık, 2011.

TEXIER, Charles. *Asie Mineure: Description Géographique, Historique Et Archéologique Des Provinces Et Des Villes De La Chersonnèse D'asie*. 3 vols. Paris: Firmin-Didot, 1862.

———. *Description De L'asie Mineure*. Vol. II, Paris: Typographie de Firmin Didot Freres, 1849.

———. *Description De L'asie Mineure. Beaux Arts, Monuments Historiques, Plans Et Topographie Descités Antiques*. Vol. 1-2-3., Paris: Firmin-Didot, 1839.

———. *Discription De L'armenie, La Perse, Et La Mésopotamie*. Vol. I, Paris: Firmin-Didot, 1842.

———. *Küçük Asya-Coğrafyası, Tarihi Ve Arkeolojisi*. Translated by Kazım Yaşar Koprman. 3 vols. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002, 2002.

———. *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi Ve Arkeolojisi)-Ii*. Vol. 2, 2002.

———. *Küçük Asya; Coğrafyaya, Tarihe, Asar-ı Âtikâya Ait Tarif*. Translated by Ali Suat. 3 vols. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1923-24.

TEXIER, Charles - Adolphe Dureau de La Malle. *Notice Sur L'exploration De L'asie Mineure: Faite Par Ordre De M.Le Ministre De L'instruction Publique, Pendant Les Années 1833 À 1837*. Imprimerie de Firmin-Didot frères, 1837.

XIVREY, Jules Berger de. "Voyage De M. Texier." In *Essais D'appréciations Historiques, Ou, Examen De Quelques Points De Philologie, De Géographie, D'archéologie Et D'histoire.*, 187-243. France: Desforges, 1837.

YERASIMOS, Stefanos. "Texier, Charles." In *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 260-61. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.ribapix.com/search?adv=false&cid=0&mid=0&vid=0&q=%C4%B0sa%20Bey%20Mosque&sid=false&isc=true&orderBy=0>

<https://www.erolsasmaz.com/?oku=422>

<https://tarihgezisi.com/camiler/isa-bey-camii-selcuk-izmir/>

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Z%C3%BCmer-suresi/4129/71-75-ayet-tefsiri>

https://kuranikerim.name.tr/KURAN-I_Kerim-meali/KURAN-i_kerim-meallerini-sirala.asp?mealler=37&altun=3&meal-tefsir=AYET.

<https://collections.vam.ac.uk/item/O1075519/the-minbar-of-the-funery-photograph-unknown/>

<https://collections.vam.ac.uk/item/O1315118/the-minbar-of-mamluk-sultan-photograph/>

Arşiv Kaynakları

RIBA, SC79/TEX[63] 1	RIBA, SC79/TEX[63] 9	RIBA, SC79/TEX[63] 17
RIBA, SC79/TEX[63] 2	RIBA, SC79/TEX[63] 10	RIBA, SC79/TEX[63] 18
RIBA, SC79/TEX[63] 3	RIBA, SC79/TEX[63] 11	RIBA, SC79/TEX[63] 19
RIBA, SC79/TEX[63] 4	RIBA, SC79/TEX[63]12	RIBA, SC79/TEX[63] 20
RIBA, SD79/TEX[63] 5	RIBA, SC79/TEX[63] 13	RIBA, SC79/TEX[63] 21
RIBA, SC79/TEX[63] 6	RIBA, SC79/TEX[63] 14	RIBA, SC79/TEX[63] 25
RIBA, SC79/TEX[63] 7	RIBA, SC79/TEX[63] 15	RIBA, SC79/TEX[63] 26
RIBA, SC79/TEX[63] 8	RIBA, SC79/TEX[63] 26	RIBA, SC79/TEX[63] 27
RIBA, SA71/ 5	RIBA, SA71/ 6	RIBA, SA71/ 7

İpek Yolları Üzerinde Yer Alan Karahanlı - Selçuklu Kervansarayları ve Gelişiminde Rol Oynayan Yapı Tipleri

Atanur KAYA

Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5734-8292>

kayamer1453@gmail.com

Atıf Bilgisi

Kaya, Atanur. " İpek Yolları Üzerinde Yer Alan Karahanlı - Selçuklu Kervansarayları ve Gelişiminde Rol Oynayan Yapı Tipleri ". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 139-158.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.513>

Geliş Tarihi	02.05.2024
Kabul Tarihi	03.12.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Orta Asya'da Karahanlı ve Selçuklu uygarlıkları buldukları coğrafyada anıtsal nitelikte mimari eserler inşa etmişlerdir. Bu eserlerin İpek Yolları üzerindeki önemli bir parçasını oluşturan kervansaraylar, kervanların, seyyahların ya da kervan kabilelerinin uzun süreli yolculuklar sırasında bir dinlenme ve barınma noktası olarak inşa edilmişlerdir. Toplumların tarihsel evrimi çoğu zaman arkalarında bıraktıkları mimari eserler aracılığıyla izlenebilmektedir. Bunlar arasında istasyon, han ve kervansaray gibi mimari eserler, tarih boyunca hem pratik amaçlara hizmet eden hem de bölgelerin kültürel ve ekonomik yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayan önemli yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada kervansaray gelişimini, kökenlerini, mimari özelliklerini etkileyen bu mimari unsurlara dikkat çekilmiştir. Karahanlı ve Selçuklu kervansaraylarını etkileyen bu mimari gelişim sürecinin tarihi önemi ve çağdaş anlayış üzerindeki etkileri de ayrıca ele alınmaktadır.

Kervansaraylar, hanlar ya da farklı kültürel isimlerle adlandırılan bu yapılar Türk mimarlık tarihinde, inşa edildiği uygarlığın içinde bulunduğu askeri ve ekonomik şartlara bağlı olarak; boyutsal ve işlevsel açıdan çeşitlilik göstermektedir. Çalışma kapsamında incelenen ve İpek Yolları rotalarında bulunan Karahanlı ve Selçuklu kervansaraylarının gelişiminde etkisi olan Ahameniş ve Part dönemi istasyonları ve İlk Çağ'da Tütsü Yolları üzerinde inşa edilen han ve kervansaraylar ve Erken Orta Çağ Yerleşim yapılarından nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Arkeolojik kanıtlar ve yerinde yapılan incelemelere göre, kervansaraylar ve bu yapıları etkileyen unsurların ayrışan ve benzeşen yönleri de ele alınmıştır. İpek Yolları güzergâhları üzerinde inşa edilmiş olan istasyon ve han yapıları, uygarlıkların etkileşimini sağlamıştır. Orta Asya platosunda yaşayan uygarlıklar, şehir merkezi dahilinde ya da şehirler arasında, dağ eteklerinde ve ovalar üzerinde istasyon, han ve kervansaray yapıları inşa etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

İpek Yolları, Karahanlı, Selçuklular, Kervansaray, Mimari.

Karakhanid And Seljuk Caravanserais on The Silk Roads And The Building Types That Contributed to Their Development

Atanur KAYA

PhD Student, Mimar Sinan Fine Arts University, İstanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5734-8292>

kayamer1453@gmail.com

Citation

Kaya, Atanur. "Karakhanid And Seljuk Caravanserais on The Silk Roads And The Building Types That Contributed to Their Development". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 139-158.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.513>

Date of Submission	02.05.2024
Date of Acceptance	03.12.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

The Karakhanid and Seljuk civilizations of Central Asia constructed monumental Architectural works within their respective geographies. Among these, caravanserais, which played a significant role along the Silk Roads, were established as resting and accommodation points for caravans, travelers, and traders during their long journeys. The historical evolution of societies is often reflected in the architectural heritage they leave behind. Notably, structures such as stations, inns, and caravanserais serve not only practical purposes but also significantly influence the cultural and economic development of their regions throughout history. This study highlights these architectural elements, examining their origins, development, and defining features. It also explores the historical significance of the architectural evolution of Karakhanid and Seljuk caravanserais and their impact on contemporary architectural understanding. These structures, referred to as caravanserais, inns, or by other cultural terms, exhibit significant dimensional and functional diversity in Turkish architectural history, influenced by the military and economic conditions of the civilizations that built them. The study investigates the influence of Achaemenid and Parthian stations on the development of Karakhanid and Seljuk caravanserais along Silk Road routes. It also examines inns and caravanserais constructed along the Incense Routes during the Early Middle Ages, as well as settlement structures from the same period. Drawing on archaeological evidence and on-site investigations, this research analyzes the differences and similarities between these structures and the factors that shaped them. The stations and inns constructed along the Silk Road facilitated inter-civilizational interaction. Civilizations inhabiting the Central Asian plateau built these stations, inns, and caravanserais within city centers, between cities, and across foothills and plains.

Keywords

Silk Roads, Karakhanid, Seljuks, Caravanserai, Architecture.

Giriş

Orta Çağ Orta Asya'sında, yolların gelişmesiyle şehirler, eyaletler, ülkeler ve kıtalar birbirine bağlanmıştır. Asya kıtasının büyük bir bölümüne yayılan İpek Yolları bu manâda, uygarlıkları ve medeniyetleri birbirine yakınlaştıran bir rol oynamıştır. Uzun süren yolculukların getirdiği zorluklar ve uygarlıklararası ticaretin gelişmesi, kervansarayların merkezi noktalarda inşa edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kervansarayların bir diğer amacı da kervanların ve yolcuların mal ve can güvenliğini korumaktır.

İpek Yolları üzerinde yaygınlaşan bu yapıların mimari özellikleri, plan şemaları ve işlevleri, çeşitli dönemlere ve dönemin koşullarına göre değişim göstermiştir. Konu bağlamında değerlendirilen kervansaray yapıları; özellikle İlk Çağ ve Erken Orta Çağ sürecinde inşa edilen istasyon ve han yapılarının işlevselliğini ve plan düzenini takip eden bir gelişim süreci göstermiştir. Ahameniş ve Part dönemlerinde inşa edilen posta istasyonları mimari açıdan bölgenin jeolojisine bağlı olarak kerpiç ya da taş gibi yerel malzemeler kullanılarak inşa edilmiş yapılardır. İstasyonların görselliğinden çok işlevsel olacak şekilde tasarlanması önemli görülmüştür. İmparatorluğun geniş topraklarından geçen yolcular ve ulaklar (haberci) için temel hizmetleri sağlamaya odaklanmışlardır. Bu uygarlıklar istasyonların mimari tarz, dayanıklılık ve inşaat kolaylığı gibi pratik konularına öncelik vererek, binaların faydacı doğasını yansıtmayı amaçlamışlardır.

Orta Asya'da ortaya çıkan Erken Orta Çağ yerleşimleri bünyesinde inşa edilen han yapıları, şehir ve kasabalar arası ticaret ve barınmayı amaçlamıştır. Özellikle 7-9. yüzyıllarda inşa edilen bu yerleşimler, zamanla bölgenin kültürel, ticari ve siyasi potansiyelini de artırarak, uygarlıklararası iletişimi de büyük ölçüde sağlamışlardır. Hanedanlıklara, devletlere ve imparatorluklara ev sahipliği yapan bu yerleşimler, şehirlerarası güzergâhlarda inşa edilen büyük boyutlu kervansarayların da tarihsel önemini belirleyici kılmıştır. Arkeolojik kazılar ve araştırmalarda, Erken Orta Çağ şehir yerleşimi hanlarının kültür ve ticaret üzerinde oynadığı rolü buluntular açısından ortaya koymaktadır. Orta Asya'da Karahanlılar ve Selçuklular döneminde kervansaraylar, İpek Yollarının bir parçası olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu kervansaraylar, ticaretin potansiyel kazanması

ve güvenliğinin sağlanması için, barınma ve ticaret merkezleri konumunda yer almıştır. Her iki imparatorluk döneminde de kervansarayların gelişiminde; zamanla kozmopolit bir toplum yapısının oluşması, fetihler esnasında ele geçirilen değerli eşyalar ve kervansaray güvenliğinin imparatorluğun sorumluluğunda olması durumu etkili olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, Karahanlı ve Selçuklu kervansaraylarının, bölgenin anıtsal yapıları arasına girmesinde; İlk Çağ'da inşa edilen istasyon, han ve kervansaray yapıları ile Erken Orta Çağ yerleşimleri bünyesinde inşa edilen küçük boyutlu kervansarayların birer prototip, olması belirleyici olmuştur.

1. İlk Çağ'da Kervansaray Yolları Üzerindeki Konaklama İstasyonları ve Han Tipi Kervansaraylar

Posta istasyonları, posta ve mesajların taşınmasını kolaylaştırmak için güzergahlar boyunca çeşitli aralıklarla kurulmuştur. Bu istasyonlar, habercilerin veya kuryelerin dinlenmelerine, at değiştirmelerine ve yolculuklarına devam etmelerine olanak sağlamak için stratejik olarak konumlandırılmıştır. Farsçada "Çapar" terimi postacı, akıncı anlamına gelmektedir. Çapar Hanları ya da posta istasyonu olarak nitelendirilen bu yapılar, Ahamenişler döneminde haberci ya da elçilerin dinlenme noktaları olarak inşa edilmiştir. Orta Asya ve bugünkü İran coğrafyasının çeşitli alanlarında bu tür yapılara rastlanabilmektedir. Ancak bu posta istasyonu sistemi, Erken İslam döneminde "Berid" sistemi olarak biliniyordu. Bir tür aktarma istasyonu olarak işlev gören bu beridler, Selçuklular döneminde terk edilmişti.¹ İmparatorluğun ya da devletin mesajlarını geniş bölgelere hızlı bir şekilde ulaştırılmasını sağlamak için kurulan bu istasyonlar, Orta Çağ ve sonrasındaki dönemlerde, daha organize ve resmi hale gelmiştir. Özellikle Cengiz Han yönetimindeki Moğol İmparatorluğu tarafından geliştirilen ve Yem Ağı olarak bilinen bu sistemde, Orta Asya ve İran coğrafyası hızlı iletişim ve ticarete güvenle ve etkin hale gelmiştir.²

En eski örneklerinin İran coğrafyasında, Ahamenişler tarafından inşa edildiği bilinen posta istasyonları ya da çaparhaneler, Ahameniş

¹ Willem Floor, *The Postal System in Safavid, Afsharid, and Zand Iran*, Association for İran Studies, 56, 2023, s. 721.

² Savaş Eğilmez, Gönül Kalkan, *Yam (Post/Communication) Organization in Mongols*. Erzurum: Turcology Researches, Ataturk University Publications 2023, s. 165.

imparatorluğu döneminde Kral Yolu rotaları; bugünkü İran, Irak ve Azerbaycan coğrafyası üzerinde bulunmaktaydı. Part İmparatorluğu döneminde de Horasan bölgesi İpek Yolları üzerinde yer almaktaydı. Bu posta istasyonları genellikle kare planlı, köşelerinde destek kuleleri bulunan, anıtsal taçkapısı ile sıradan bir düzenlemeye sahipti. İç mekânda haberci ya da elçilerin barınacağı hücreler ve binek hayvanları için ahır ve yem depoları bulunmaktaydı. Bu istasyon yapıları ham kil ve çamurdan tabakalar halinde inşa edilmiştir.³ İran'ın Seryezd eyaletinde habercilerin, elçilerin kısa süreli konaklamaları için inşa edilen çaparhanı, Sasani dönemine aittir.⁴ Çaparhanın yaklaşık 400 metre çaprazında ise Seryezd kalesi bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere çaparhan, sarnıcı ve yakınındaki kale ile birlikte bir kompleks dahilinde inşa edilmiştir.

İslam'dan önce Pers mimarisinde kullanılan ve kervansaray planına benzerlik gösteren farklı bir tipoloji de karbatlardır. Karbat yapılarının kervansaray biçiminde inşa edildiği ve aynı zamanda kapalı birimleri ile sarnıç özelliği gösteren su kaynakları olduğu bilinmektedir.⁵ Karbat mimarisi aslında yalnızca bir kervan konaklama alanıdır. Bu tür yapılar birkaç kapalı hücresi bulunan, üstü açık ve orta yerinde göleti olan kısa süreli kullanım alanlarıdır. Günümüz İran coğrafyasının çöl bölgelerinde bu tür yapıların modern örneklerine rastlanabilmektedir.⁶

Şehirlerarası güzergahlarda olduğu kadar çöl yolları üzerinde de siyasi haberleşmeyi amaçlayan bu tür istasyonlar; tarihsel kaynaklar tarafından, kervansaray tipi yapıların en erken örnekleri olarak görülmektedir. Yunan tarihçi Herodot'un açıklamalarını içeren eserin beşinci bölümünde, Lidya ve Frigya arasında, 94 fersahlık (1 fersah:12.000 adım) mesafe içerisinde yirmiyeye yakın, 104 fersahlık Kapadokya-Kilikya arasında yirmisekiz ve Pers hakimiyetindeki Susa şehrinden, bugünkü Manisa sınırlarında yer alan Sardes Antik Kenti'ne kadar toplamda yüz on bir konaklama istasyonunun

---

³ <https://titreshahr.com>

⁴ www.gotoyazd.com (E.T.: 30.11.2022)

⁵ Aryana Abbasian, "Examining Authenticity in Adaptive Reuse of Iranian Caravanserais for Tourism: Comparative Assessment of Two Cases from Safavid Era." Famagusta: Eastern Mediterranean University Publishers, 2019, s. 11

⁶ www.cgie.org.ir (E.T.: 14.03.2024)

varlığından bahsedilmektedir. Belirtilen bu istasyonlar arasındaki mesafenin yaklaşık 270 kilometre olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Günümüzde Arap Yarımadası, Yemen, Suriye, Ürdün ve İsrail coğrafyaları arasında oluşturulan Tütsü Yolları, tütsü malzemelerini taşımak ve ticaretini canlandırmak için kullanılmış bir antik ticaret yollarıdır. Bu rotalar antik çağda bölgeler arasında mal, fikir ve kültür alışverişi için çok önemlidir. Özellikle Güney Arabistan'daki Hadramut ve San'a şehirlerini Akdeniz dünyasına bağlayan Arap Yarımadası'ndaki bu nokta oldukça stratejik bir güzergâhtı. Tütsü Yolu üzerindeki güzergahları oluşturan ve bu vadi üzerinde yer alan Orhan Mor, Negarot ve Sha'ar Ramon kervansarayları MS 1-3. yüzyıllar arasında inşa edilmiştir.⁸ Kale (*Nekarot Kalesi*), gözetleme kulesi, hamam ve sarnıç gibi çeşitli mimari türlerin bir arada bulunduğu bu yapılar, bir kervansaray kompleksi özelliği taşımaktadır. Çöl ticaret ağı olarak da belirtilen "Tütsü Rotası", baharatların, kokulu kozmetik ürünlerin Güney Arabistan'daki üretim bölgelerinden Akdeniz kıyılarına taşınmasının ana arteriydi. Bu ticaret merkezleri ve kervansaraylar ağı, MÖ 3. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasında Nebati ve Roma dönemlerinde zirveye ulaşan canlı ticari faaliyetleri desteklemiştir.⁹ Bunun yanı sıra; Osmanlı toprakları da dahil olmakla birlikte, Yakın Doğu bölgelerindeki ticaret ve kervan sisteminin de gelişmesinde öncü bir rol üstlenmiş olmalıdır (Şekil 1). Roma İmparatorluğunun siyasi ve askeri açıdan güçlü olduğu süreçte, ekonomik potansiyeli de elinde tutmak istiyordu. Özellikle MS 1. yüzyıldan itibaren, Suriye sınırı olan Limes Arabicus'u (*Arab Sınırı*) savunma açısından bir mimari mevzi konumuna taşıyarak, güçlü kale-kol tipi yapılar inşa etmişlerdir. Kastrum (kale) adı verilen bu kale-kollar açık avluları güçlü çevre duvarları ve geniş payanda kuleleri ile; yüzyıllar sonra inşa edilmiş olan Türk-İslam kervansaraylarına prototip oluşturmuştur.¹⁰

⁷ Muzaffer Erendil, "İlk Çağ Ön Asya'sında Ulaşım ve Kral Yolu", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, S. 12, Hayat Neşriyat, 1974, s. 26.

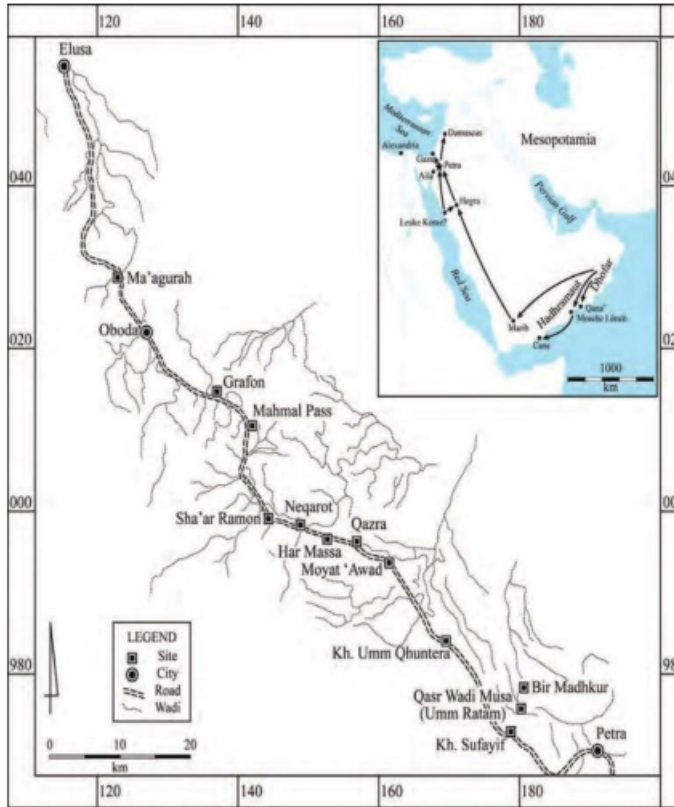
⁸ Erickson Tali-Yotam Tepper, "*Caravanserais middens on desert roads: a new perspective on the Nabataean-Roman trade network across the Negev*", Jerusalem: Israel Antiquities Authority, Volume 96, Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem, 2022, s. 596.

⁹ Erickson Tali-Yotam Tepper, "a.g.m", s. 593.

¹⁰ Eleanor Sims, "*Markets and Caravanserais. Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*", London: Thames and Hudson Publishers, s. 98.

Erken Bizans döneminde, Ürdün'ün Musa Vadisi yakınında yer alan "Bir Madhkur" yerleşimi bünyesinde, bir kervansarayın hamam yapısı ile yan yana inşa edildiği görülmektedir.¹¹ Bu yerleşime; Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) aracılığı ile yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda verilen isim; Khirbet Sufaysif'tir. Bu mevki, Erken Roma kervan istasyonu kazı alanıdır.

Şekil 1: Tütsü Yolu Ticaret Rotası. (Ryan Hughes)

¹¹ Ryan Hughes, "Baking in the Desert: The Potential Personal Quarters or Kitchen at Khirbet Sufaysif", New York: The Institute for European and Mediterranean Archaeology, 2014, s. 77.

2. İpek Yolları Üzerinde Erken Orta Çağ Kervansarayları

Orta Asya'da Erken Orta Çağ yerleşimleri şehirlerarası ticaret ve kültürel alışveriş yayılmasında önemli bir süreci temsil etmiştir. Özellikle Orta Çağın ilk evresinde İpek Yolları güzergâhlarında birçok önemli gelişme ve kültürel değişim meydana gelmiştir. Bu dönemdeki gelişmeler, aynı zamanda çeşitli uygarlıkların ve güç merkezlerinin oluşumuyla da ilişkilidir. Şehir yerleşimlerinin etkili olduğu bu süreçte, imar faaliyetleri de bölgesel düzeyde gerçekleşmiştir. Şehrin mimari kültürünü oluşturan unsurlar arasında kale- şehristan ve rabad yapıları bulunmaktadır.

Erken Dönem Orta Çağ ve gelişim evresindeki yüzyıllarda, Zerefşan Vadisi, Karakum Çölü üzerinde, Maverâünehir ve Horasan gibi önemli ticaret ve kültür merkezlerine açılan antik yerleşimler kurulmuştur. Bunlar arasında Merv, Amul, Köhne Ürgenç, Dehistan, Şaş (Taşkent), Harezm yerleşimleri yer almaktadır. Özellikle Merv şehri, Tarihi İpek Yolu doğu-batı güzergahları arasında, önemli bir etkileşim noktası olmuştur.¹² Bu yerleşimlerde inşa edilen kervansaraylar genellikle yerleşim birimlerinin rabad çevresinde kare planlı, avlulu ve hücrese bölüntülenme ile küçük boyutlu han biçiminde düzenlenmiştir.

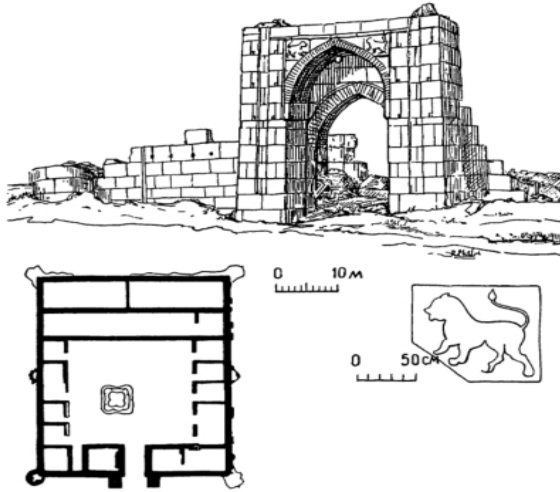
İpek Yolları ticaretinin demografik ve ekonomik açıdan önemli bölümünü oluşturan Türkmenistan'daki Merv şehrinde 8-9. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen Ulu Kışman (Uly Kishman) kervansarayı, 70 x 76 metre ölçülerinde kare planlı biçimde, tamamen kerpiç tuğladan inşa edilmiştir. Kuzeybatı köşede yer alan gözetleme kulesi sarmal bir merdivenle, silindirik formda inşa edilmiştir. Doğu yöndeki cephe üç yarım daire şeklindeki burçla, kuzeydoğu cephesi ise bütünüyle dairevi biçimli bir başka burçla güçlendirilmiştir. Kervansarayın avlusu 44 x 44 metre genişliğinde ve avlu etrafında sütunlarla desteklenmiş kemerli revaklar bulunmaktadır.¹³ Günümüze kalıntılar halinde gelen bu kervansaray, büyük ölçüde Karahanlı ve Selçuklu tipolojisini yansıtmaktadır.

¹² Alexey Ulko, "The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan in the 9th-15th Centuries", *International Institute for Central Asian Studies*, Volume IV, 2013, s. 135.

¹³ Bruno Genito, "Mary: The Building NO: 546 At Uly Kishman Complex in The Merv Oasis", Merv: <https://cyberleninka.ru/>, 2010, s. 207.

Türkmenistan'da muhtemelen Antik dönem yerleşimlerinden biri olan Dehistan yerleşiminde, arkeolojik kazılar sonucunda, kompleks biçimde oluşturulmuş kervansaray, cami, sarnıç yapıları keşfedilmiştir. Yanmış tuğladan inşa edildiği düşünülen kervansarayın kare planlı, geniş avlulu ve avlu etrafında dikdörtgen biçiminde hücrelerin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kervansarayın hemen yanında, kervan hayvanlarının barındığı dikdörtgen bir yapı yer almaktadır.¹⁴

Günümüzde Türkmenistan ve Özbekistan sınırları arasında yer alan Harezmi yerleşimi, Beleuli Antik alanının kalıntılarına sahiptir. 9-10. yüzyıllarda kurulan bu yerleşimin bünyesinde, kare planlı ve kesme taştan inşa edilmiş kervansarayın anıtsal bir taçkapısı bulunmaktadır. Ayrıca Beleuli kervansarayının hemen yanında bir gözetleme kulesi ve su temini için sarnıç alanı mevcuttur. Avlu etrafında birer sıra kare planlı hücreler, güneyden kuzeye doğru uzanmaktadır. Güneyde yer alan taçkapı etrafında dikdörtgen ve kare düzenlemeli kapalı birimler, depo ve kiler olarak kullanılmıştır. Taçkapı cephesinin dikey aksında yer alan kuzey cephede arka arkaya dizilen iki sıra dikdörtgen biçimli mekânlar görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: (Beleuli Kervansaray Planı ve Taçkapısı) (Emma Zilivinskaia)

¹⁴ Galina Pugachenkova (Rusça) "Güney Türkmenistan Mimarisinin Gelişimi, İşgal Dönemi ve Feodalizm" *Türkmenistan SSCB Bilimler Akademisi Arkeolojik Ekspedisyonu C. 6*, ABD Bilimler Akademisi Yayınevi 1958, s. 220.

Özbekistan'ın Şaş şehir yerleşiminin (Taşkent) merkezinde yer alan Kanka yerleşimi Ceyhun Nehrinin 8 km doğusunda bulunmaktadır. Bu antik yerleşim alanı güçlü savunma duvarlarıyla, üç şehristan ve rabaddan oluşmaktadır.

Bu arazinin içerisindeki ana caddeler, pazar meydanları ve kervansaraylar ile birlikte, bir kent kültürü taşıdığı anlaşılmaktadır. Kanka yerleşimi, Orta Çağ Arap ve Fars kaynaklarında "Farna" ismi ile bahsedilmektedir.¹⁵ Buradaki kervansaray planlarının da küçük boyutlu kare biçimli olduğu, avlu etrafında hücrese bölüntülenme ile düzenlendiği anlaşılmaktadır. Orta Asya'nın şehir yerleşimi bünyesinde inşa edilen kervansarayların 8-9. yüzyıllarda inşa edilen en erken örnekli yapılar olduğu bilinmektedir. Buhara vahasındaki bu kervansaraylar, 1970'li yılların başlarında yapılan kazı çalışmalarında keşfedilmiştir. Ribat-1, Ribat-4 ismi ile adlandırılan kervansaraylar Beykend yerleşimi bünyesinde yer almaktadır. Yapıların anıtsal bir taçkapı, tek ya da üç odalı hücreler, mutfak, hamam, depolama tesisleri, bir ahır, bir cami gibi mimari unsurlarla inşa edildiği belirlenmiştir. Ayrıca yapıların stratejik ve ticari açıdan da önemli olduğu vurgulanmıştır.¹⁶ Zerefşan Vadisi (Özbekistan) sınırları içerisinde yer alan Ovultepe yerleşimi ise, Orta Asya'daki Orta Çağ eserlerine ve kervansaraylarına benzerliği ile dikkat çekmektedir. Arkeolog S. Khmelnitsky, buradaki kervansaray alanının bir iç dikkörtgen avlu ve dış alt duvarlardan meydana gelen bir plan üzerinde olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda farklı planlara göre kervansaray ve ribatların, Erken İslam döneminde ortaya çıkabileceğini düşünmektedir.¹⁷

3. Karahanlı ve Selçuklu Kervansaraylarının Gelişimi

Orta Çağ Karahanlı ve Selçuklu Türk-İslam dönemi kervansarayları, dönemin mimari türleri içerisinde, en geniş ve işlevsel unsurlarından biri

¹⁵ Bkz. <https://en.unesco.org/silkroad/countries-alongside-silk-road-routes/uzbekistan>

¹⁶ Sirojiddin Mirzaakhmedov, "Early Rabat-Caravanserai of Bukhara At the Borders of The Nomad Steppe Based on Paikend Settlement Materials", *Archaeology of The Eurasian Steppes*, NO:3, 902/904, 2022, s. 45.

¹⁷ Jaloliddin Polvonov, "Caravanserais On The Great Silk Road And Their Archeological Site", *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, Volume 3, 2021, s. 81.

olarak öne çıkmaktadır. Genellikle çöl yolları ve geniş vadiler üzerinde inşa edilen bu yapılar, zorlu seyahat koşullarıyla karşı karşıya kalan tüccarlar, kervanlar ve hac kabileleri için barınma ve konaklama noktaları açısından önem taşımaktadır. Karahanlı ve Selçuklu devletinin otorite ve itibarını temsil eden bu yapılar yiyecek, içecek, ticaret ve kervanların güvenliği gibi gereklilikleri karşılamak amacı güden kuruluşlardır. Bilimin, inançların ve dinlerin yayılması noktasında da önem taşıyan kervansaraylar, medeniyetler ve kültürler arasında köprü oluşturmaları neticesinde, büyük bir sorumluluk ve disiplinle idare edilmiştir. Orta Asya ve bugünkü İran coğrafyasının bazı bölgelerinde inşa edilen Karahanlı ve Selçuklu kervansarayları çöl, plato ve geniş düzlükler üzerinde inşa edilmiş olup, kırsal alanlarda yer almaktadır. Bu duruma dikkat çeken Fransız Arkeolog Maxime Siroux, 1949 tarihli *“Caravansérails d’Iran et petites constructions routières”* eserinde; Sasani, Gazneli ve Selçuklular döneminde inşa edilen kervansarayların, Dağ, Ova ve Şehir kervansarayları olarak, üç farklı kategoride ele alınabileceğini ifade etmiştir.¹⁸

11-13. yüzyıl Orta Asya kervansaraylarının üç farklı tasarım aşaması ile geliştiği anlaşılıyor. İlk tasarım aşamasında, bir duvarla çevrili açık bir alandan oluşan bir tahkimat tasarımıdır. Tasarımın ikinci aşaması, üniter veya çoklu hücrelerden oluşan tek bir yapı alanı ile çevrelenmiş bir avludur. Tasarımın son aşaması ise, sütunlu ve hücre düzenlemeli yerleşik alan ile çevrili bir avlu oluşturulur.¹⁹

Karahanlılar’ın 10. Yüzyılda Türkistan bölgesine ve 11. yüzyıl başlarında ise Maverainnehir bölgesinde hakimiyet kurması ile birlikte, kadim şehirlerin yeniden imarı gerçekleşmeye başlamıştı. Özellikle Kırgızistan’da Isık Göl ve Narin Nehri kıyılarında inşa edilen kervansarayların şehiriçi yerleşimlerinin ihtiyaçlarına yönelik olarak 10-11. yüzyıllarda inşa edildiği bilinmektedir. En erken örnekli yapılar arasında

---

¹⁸ Maxime Siroux, *“Caravansérails d’Iran et petites constructions routières”*, Part V-VI-VII., *Institut Français d’Archéologie Orientale*, 1949, s. 23.

¹⁹ Sumbul Ahmad, Scott Chase, *“Design Generation of The Central Asian Caravanserai”*, *1st ASCAAD International Conference, e-Design in Architecture*, 2004, s. 51.

yer alan bu vadi kervansaraylarının yapı malzemesi genellikle kireçtaşı tabakası ve yerel malzeme özelliği gösteren kaymaktaşı tabakalarıdır.²⁰

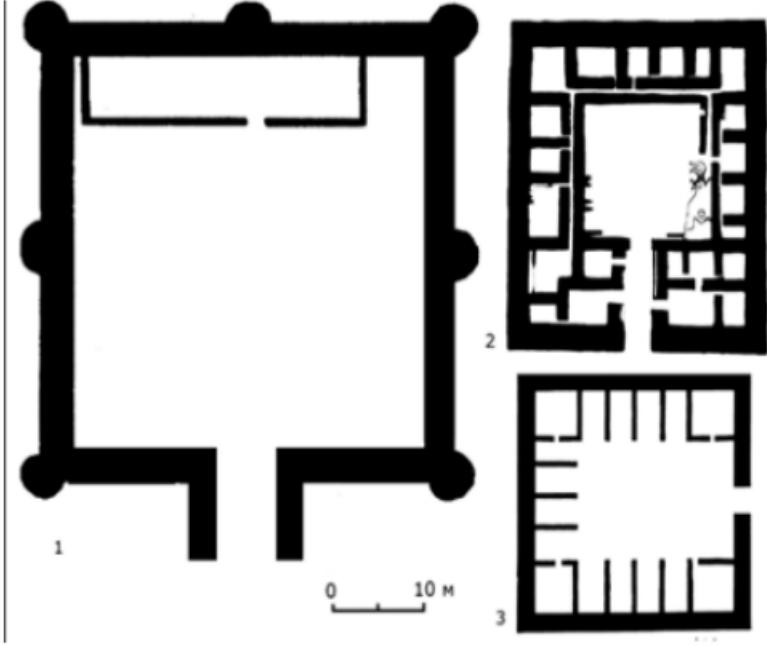
Orta Asya kervansaraylarının ilk aşamasını temsil eden birkaç yapıya bu vadiler üzerindeki alanlarda rastlamak mümkündür. Isık Göl civarında Karahanlılar devrinde, muhtemelen 11-12. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen Sarı Bulung kervansarayı yığma taş ve kerpiç malzeme ile inşa edilmiştir. Oldukça küçük boyutlu olarak 29 x 33 metre ölçülerinde ve kare planlıdır. Kırgız kökenli Arkeolog Feodoroviç Vinnik tarafından 1977 yılında yürütülen keşif sırasında, bu kervansaray kalıntıları içerisinde demir eritme ocakları olduğu görülmüş ve bu kervansarayın aynı zamanda "Demir Eritme Metalurji Merkezi" olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.²¹ Sarı Bulung kervansarayı, avlu etrafında hücresel bölüntülenmenin görüldüğü, erken dönem yapıları arasında yer almaktadır. Buradaki barınma hücreleri kare formda ve hacimsel olarak küçük tutulmuştur. Avlu ve hücreler arasında geçişi sağlayan herhangi bir mimari unsur bulunmamaktadır. İkinci tasarım aşamasına karşılık gelen bu tip yapı örneklerinde, kervan yolcuları ve tüccarların kapalı hücrelerde, hayvanların orta alanda barındığı bilinmektedir.

Kırgızistan'ın Narin şehri civarında inşa edilen erken dönem özellikleri gösteren bir diğer yapı ise May Tor kervansarayıdır. Karahanlılar döneminde inşa edildiği düşünülen yapının 10-12. yüzyıllarda kil harcı üzerine dış duvarların yığma taş ve çakıl parçaları kullanılarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Kervansarayın iç duvarları ise pişmiş tuğladan inşa edilmiştir²² (Şekil 3).

²⁰ Karl Baipakov, Shokirjon Pidavev, "Prominent Archaeological Sites of Central Asia on the Great Silk Road", *International Institute For Central Asian Studies*, Samarkand: 2011, s. 41.

²¹ Alexey Ulko (Trans), "The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan in the 9th-15th Centuries", *Tashkent: International Institute for Central Asian Studies*, Volume IV, 2013, s. 62.

²² Alexey Ulko, "a.g.m.", s. 63.

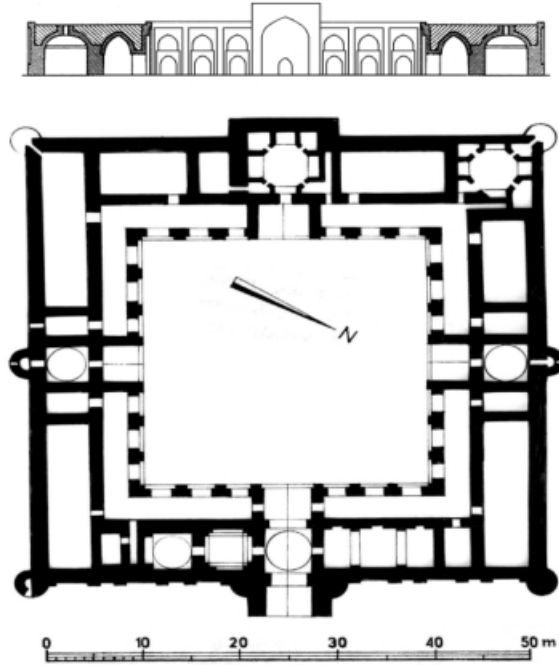
Şekil 3: Sarı Taş (1) Sarı Bulung (2) May Tor (3) Kervansaray Planları (Emma Zilivinskaia)

Orta Asya'da 11-13. yüzyıllar arasında, dönemin diğer uygarlıkları gibi Selçuklular da İpek Yolu'nun önemini fark etmiş ve idaresi altındaki topraklarında çok sayıda kervansaray inşa ederek bunların bakımını üstlenmişlerdir. Selçuklu mimarisinin Asya'nın merkezinde yapılar arasında kervansaraylar, imparatorluğun propagandasını yöneten bir anlayış ile inşa edilmiştir. Bu dönemdeki kervansarayların yapım tekniği ve süsleme özelliklerine bakıldığında, İran İslam dönemi kervansaraylarını model aldığı görülmektedir.

10-12. yüzyıllar arasında inşa edildiği düşünülen Dayahatun kervansarayı, Özbekistan-Türkmenistan sınırını ayıran Ceyhun Nehri'nin kıyısında ve Ürgenç-Türkmenabad şehirleri arasında bulunmaktadır. Merkezi avlu etrafında bulunan dört eyvanlı bu yapı, bir ribat içerisinde yer

alır. Abbasilerin Tahiri Hanedanlığına ait olan bu ribat, muhtemelen 9. yüzyılda inşa edilmiştir.²³

Kervansaray doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Doğuda yer alan taç kapıdan içeri girildiğinde, uzun bir salon yer alır. Erken dönem örneklerinde yalnızca bir giriş açıklığı ile vurgulanan kervansaraylar, Karahanlılar ve özellikle Selçuklular döneminde, koridor niteliği kazanan kubbeli formlu bir eyvana dönüşmüştür. Yapının giriş eyvanından avluya çıkarken, kuzey ve güney yönlerde birer kapalı mekân görülmektedir. Bu kapalı birimler kervansaray muhafızlarına ayrılmış alanlardır. İlk çağ ve Erken Orta Çağ'da inşa edilen konaklama istasyonu ve han yapılarında muhafızların konaklama alanı avlu ortasındaiken, Karahanlı ve Selçuklularda 11. yüzyıldan sonra ortaya çıkan yapılarda, giriş eyvanının her iki yanındaki kapalı alanlar muhafızlara tahsis edilmekteydi (Şekil 4).

Şekil 4: Dayahatun Kervansarayı (Ruslan Muradov)

²³ Ruslan Muradov, "Regional Features of The Caravanserais in The Karakum Desert", *Russian Academy of Architecture and Building Sciences Institute of Architecture and Urban Planning Theory and History*. 2018, s. 6.

İpek Yollarının çöl yolları üzerinde bulunan ve 12. yüzyıl başlarında inşa edilen Ribat-ı Şerif kervansarayını Merv-Nişabur arasında konumlanmaktadır. Müstahkem bir kale biçiminde inşa edilmiş olan Ribat-ı Şerif yapısı, birbirine bağlı iki avludan oluşan bir bütünlük göstermektedir. Ayrıca batı yönünde yer alan sarnıç ile mimari bir kompleks oluşturmaktadır. Dört eyvan uygulamasının cephe düzenine bütünüyle yayıldığı önemli bir kervansaray örneği olarak öne çıkmıştır. Avluların eş merkezli olarak düzenlendiği görülmektedir. Ön avlu hayvanların barındığı, arka avlu ise misafir ve yolcu hücrelerinin bulunduğu bir alandır. Bazı araştırmacılara göre, ikinci avlunun geniş kemerli revakları ve süsleme programlarına bakıldığında, Ribat-ı Şerif'in yalnızca Selçuklu hanedanlık ailesine hizmet eden bir kervansaray olduğu düşünülmektedir.²⁴ Giriş eyvanı koridorunun sağ ve solunda yer alan kapalı birimler, muhafız görevlilerinin bulunduğu hücrelerdir. Erken dönem evresinde ortaya çıkan istasyon ve han yapılarına nazaran, Karahanlı ve Selçuklu döneminde inşa edilen kervansarayların kompleks biçimde, güvenlik ve ticaret açısından daha sistemli olduğu, gelişimini ve işlevsel çeşitliliğini artırdığı görülmektedir. Orta Asya'da Selçuklu döneminde cephe süslemeleri ve üst örtü düzenlemelerinde oluşumunu tamamlayan "Razi üslubu" İran mimarisinin ortak ilkelerinin tanımlanması ve teorik olarak açıklanması noktasında benzerlik taşımaktadır.²⁵

S o n u ç

Karahanlı ve Selçuklu kervansaraylarının prototip oluşumunu sağlayan yapı türlerinin stratejik konumları, avlu düzenlemesi ve plan tipleri, aynı zamanda mimari düzenleme tekniği, müstahkem biçimde inşa edilmeleri, bu dönem için sistemli bir bütünlük örneği oluşturmuştur. Konu kapsamında incelenen kervansarayların, Ahemeniş dönemi posta istasyonları ve İlk Çağ'da inşa edilen han yapılarından, strüktürel olarak etkiler taşıdığı anlaşılmaktadır. Plan kuruluşu açısından ise Erken Orta Çağ yerleşimleri bünyesindeki küçük boyutlu han ve kervansaraylardan etkilenmiştir. Üstelik Erken Dönem yerleşimleri çevresindeki han ve kervansaraylar, Orta Çağ döneminin sonuna kadar işlevselliğini

²⁴ Lorenz Korn, "Ribat-i Mahi (Khurasan-i Razavi): Evidence of a Saljuq Building Inscription", <https://fis.uni-bamberg.de/> 2018, s. 5.

²⁵ Seyed Rasul Mousavi Haji, "Behrouz Omrani'nin Selçuklu Dönemi Mimarisinde İki Tip "türbe" ve "kubbe"nin Analizine Dayalı Olarak "Razi Üslubu"nun Genel Yapısına Dair Bir Eleştirisi", *İslam Mimarisi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, Yıl 7, 2018, s. 109.

sürdürmüştür. Orta Çağda özellikle 10. yüzyıl başından 12. yüzyıl sonlarına kadar İpek Yolları, tarihsel öneme sahip olan kervansaraylar kervanlar, tüccarlar ve hayvanları için önemli dinlenme ve barınma noktaları olarak hizmet vermiştir. Asya kıtasının hemen her yerinde güvenlik ve konaklama için inşa edilen antik dönem kamu yapıları mevcuttu. Bunlar arasında yüzyıllarca hizmet veren posta istasyonları ve han yapıları işlevsel açıdan imparatorluklar bünyesinde inşa edilen kervansaraylar ile benzer özellikler taşımıştır. Ticaretin gelişmesi, ürünlerin çeşitlilik kazanması, siyasi mücadelelerin artması neticesinde, bu tür kamu yapıları daha geniş, sistemli ve tahkimatlı özellikler taşımak zorunda kalmıştır. Uygarıklar arasındaki her türlü etkileşimin temel unsuru, güvenli ve kazançlı bir iletişim kurmaktır. Bu açıdan kültür, ticaret ve demografik değişimlerin merkezi yollar üzerinde inşa edilecek konaklama alanlarının varlığı ile mümkün olmaktadır. İpek Yolları üzerinde ortaya çıkan kervansaray yapıları bu anlamda her türlü ihtiyacı ve talebi karşılayacak biçimde düzenlemiştir.

Maveraünnehir ve Türkistan bölgelerinde Karahanlıların, Kuzey ve Orta Horasan bölgelerinde de Selçukluların medeniyetler arası ölçekte kervansaraylar inşa ettiği görülmüştür.

Özellikle 11-13. yüzyıllar arasında inşa edilen bu yapılar avlu etrafında şekillenen bir düzenleme ile gelişim göstermiştir. Çeşitlilik gösteren bu tasarımda genellikle yolcu hücreleri, mallar için depolama alanları, hayvanlar için ahırlar ve hatta bazen ibadet için mescit alanları avlu çevresinde şekillenmiştir. Posta istasyonları ve erken dönem hanlarında, yolcu hücreleri ile avlu arasında dar bir koridor yer alırken, Karahanlı ve Selçuklu kervansaraylarında revaklı bir avludan yolcu hücrelerine giriş sağlanırdı. Ancak Selçuklu kervansaraylarında revaklar oldukça derin tutulmuştur. Yine bu dönemde avlu etrafında eyvanlı düzenlemelerin geliştiği görülmektedir. Dört eyvan düzenlemesi, strüktürel ve işlevsel açıdan kervansarayların genişlemesine ve işlevsel çeşitliliği artmasına olanak sağlamıştır. Bu tasarım yönteminin avantajlarından biri de avlunun dağınık görüntüsünü düzenleyerek gece ve gündüz yolcularına gölge sağlamaktır.

Kervansaraylardaki taçkapı düzenlemesi de, başı başına bir mimari eser örneği göstermiştir. Erken Dönem konaklama yapılarında, beden duvarı boyutunda bir giriş açıklığı bulunurken, Karahanlı ve Selçuklu kervansaraylarındaki taçkapılar ana beden duvarlarında dışa taşkın ve koruyucu özellikte inşa edilmiştir.

Karahanlı kervansarayları, işlevsel ve dekoratif düzenleme açısından diğer türdeki mimari eserleri gibi daha yerel ve geleneksel özellikler taşımaktadır. Ancak Selçuklu kervansarayları mimari düzenlemelerde Pers ve Sasani geleneği, süsleme programlarında ise Sasani, İslam geleneğini takip etmiştir. Konu çerçevesinde yer alan İpek Yolları kervansaraylarının iklim şartları, siyasi çekişmeler, topografik yerleşim açısından, büyük ölçüde kalıntılar halinde olduğu ve periyodik restorasyon çalışmaları ile günümüze ulaştığı görülmektedir.

K A Y N A K Ç A

Abbasian, Aryana “*Examining Authenticity in Adaptive Reuse of Iranian Caravanserais for Tourism: Comparative Assessment of Two Cases from Safavid Era*” Famagusta: Eastern Mediterranean University Publishers 2019.

Ahmad, Sumbul, Chase Scott, “Design Generation of The Central Asian Caravanserai”, *1st ASCAAD International Conference, e-Design in Architecture*, p. 43-58, Saudi Arabia 2004.

Baipakov Karl, Shokirjon Pidayev, “Prominent Archaeological Sites of Central Asia on the GreatSilk Road”, *International Institute For Central Asian Studies*, Samarkand 2011, s. 31-48.

Eğilmez, Savaş, Gönül Kalkan, *Yam (Post/Communication) Organization in Mongols*. Erzurum: Turcology Researches, Ataturk University Publications 2023.

Eleanor, Sims, “*Markets and Caravanserais. Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*”, London: Thames and Hudson Publishers, 1978.

Erendil, Muzaffer, “İlk Çağ Ön Asya’sında Ulaşım ve Kral Yolu”, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, S. 12, Hayat Neşriyat, 1974, s. 21-27.

Floor, Willem, “The Postal System in Safavid, Afsharid, and Zand Iran” *Association for Iran Studies*, 56, 2023, s. 721-747, Tahran 2023.

Muradov, Ruslan, “Regional Features of The Caravanserais in The Karakum Desert”, *Russian Academy of Architecture and Building Sciences Institute of Architecture and Urban Planning Theory and History*. 2018. s. 1-30

Pektaş, Kadir, “Sûse Ribâti”, *TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C. 37, s. 573-574, İstanbul 2009.

Polvonov, Jaloliddin, "Caravanserais On The Great Silk Road And Their Archeological Site", *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, Vol: 3 p. 80-87. New York 2021.

Pugachenkova, Galina (Rusça), "Güney Türkmenistan Mimarisinin Gelişimi, İşgal Dönemi ve Feodalizm", *Türkmenistan SSCB Bilimler Akademisi Arkeolojik Ekspersiyonu Cilt 6*, ABD Bilimler Akademisi Yayınevi, Aşkabat 1958.

Hughes, Ryan, *Baking in the Desert: The Potential Personal Quarters or Kitchen at Khirbet Sufaysif*, New York: The Institute for European and Mediterranean Archaeology, p. 73-87, Newyork 2014.

Haji, Seyed Rasul Mousavi, "Behrouz Omrani'nin Selçuklu Dönemi Mimarisinde İki Tip "türbe" ve "kubbe"nin Analizine Dayalı Olarak "Razi Üslubu"nun Genel Yapısına Dair Bir Eleştirisi", *İslam Mimarisi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, Yıl 7, 2018, s. 108-125.

Mirzaakhmedov, Sirojiddin, "Early Rabat-Caravanserai of Bukhara At the Borders of The Nomad Steppe (Based on Paikend Settlement Materials)". *Archaeology of The Eurasian Steppes*, p. 44-56. Tashkent 2022.

Siroux, Maxime, "Caravansérails d'Iran et petites constructions routières", *Institute Français d'Archéologie Orientale*, Part V-VI-VII Paris 1949.

Tali, Erickson - Yotam Tepper, "Caravanserai middens on desert roads: a new perspective on the Nabataean–Roman trade network across the Negev", Jerusalem: Israel Antiquities Authority, Volume 96, p. 592-610, Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem 2022.

Ulko, Alexey (Trans), "The Artistic Culture of Central Asia and Azerbaijan in the 9th-15th Centuries", *International Institute for Central Asian Studies*, Volume IV, Tashkent, 2013.

Elektronik Kaynaklar

Bruno Genito, "Mary: The Building NO: 546 At Uly Kishman Complex in The Merv Oasis", Merv: <https://cyberleninka.ru/>, Turkmenistan 2010, s. 200-216.

Lorenz Korn, "Ribat-i Mahi (Khurasan-i Razavi): Evidence of a Saljuq Building Inscription", <https://fis.uni-bamberg.de/> 2018, s. 1-19.

www.cgie.org.ir (E.T.: 14.03.2024)

<https://titreshahr.com> (E.T.: 09.06.2024)

www.gotoyazd.com (E.T.: 30.11.2022)

<https://en.unesco.org/silkroad/countries-alongside-silk-road-routes/uzbekistan> (E.T.: 1209.2024)

Türk Edebiyatı Tarihinin Doğuşu

Ahmet Emin SARAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-8350>

ROR ID: <https://ror.org/05j1qpr59>

aeminsarac@hotmail.com

Atıf Bilgisi

SARAÇ, Ahmet Emin. "Türk Edebiyatı Tarihinin Doğuşu". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 159-192.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.514>

Geliş Tarihi	18.09.2024
Kabul Tarihi	02.11.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Modern manadaki edebiyat tarihi kavramı 18. asır sonlarından itibaren gelişmeye başlamış olup bundan önce yazılan benzer tarzdaki eserler, daha çok biyografik kitaplardır. Türk edebiyatında da 15. asır sonlarından itibaren çok sayıda şuara tezkireleri telif edilmekle beraber Türk edebiyatı tarihini bütünüyle verme gayesini güden ilk eser, Mehmed Fuad Köprülü'nün 1920'lerde yayınlanan Türk Edebiyatı Tarihi kitabı olmuştur. Daha önce benzer isimde yayınlanan kitaplar, konuyu ele alışları bakımından çok daha mahdut kalmışlardır.

Bu makalede ilk önce Osmanlı ediplerinin 19. asra kadar devam etmiş olan Türk edebiyatı tarihi anlayışları kısaca değerlendirilmiş, sonrasında bu asırda Avrupa'da Türkolojiye dair yapılan ve Türk edebiyatı hakkındaki bilgimizi oldukça arttıran çalışmalara temas edilmiştir. Ardından Köprülü'nün 1910'lu ve 20'li yıllarda Türk edebiyatının doğru bir tarihini ortaya koymak hususundaki gayretlerinden bahsedilmiştir. En nihayet, Köprülü'nün eserlerini ortaya koymasını takip eden on yıllarda Türk edebiyatı tarihine dair malumatımızı zenginleştiren çalışmalara işaret edilmiştir.

Makale okunduğunda görüleceği üzere 19. asır başlarından itibaren Avrupa'da Türkoloji sahasında mühim keşifler yaşanmış, fakat bunların Türkiye'ye yansması oldukça geç olmuştur. Bununla birlikte Türk ilim adamları, 1910'lardan itibaren bu gelişmelere intibak etmiş ve Türkiye, Türk edebiyatı hakkındaki çalışmaların merkezi konumuna gelmiştir. Bu değişiklikte Köprülü'nün çok büyük bir tesiri olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Türk edebiyatı tarihi, Şarkiyat, Türkoloji, Mehmed Fuad Köprülü.

The Rise of Turkish Literary History

Ahmet Emin SARAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-8350>

ROR ID: <https://ror.org/05j1qpr59>

aeminsarac@hotmail.com

Citation

SARAÇ, Ahmet Emin. "The Rise of Turkish Literary History ". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 159-192.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.514>

Date of Submission	18.09.2024
Date of Acceptance	02.11.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

*The concept of literary history in the modern sense began to develop at the end of the 18th century. Similar works written before that were mostly biographical dictionaries. Although many tezkires (biographical dictionaries) have been written in Turkish literature since the end of the 15th century, the first work that aimed to give a complete history of Turkish literature was Mehmed Fuad Köprülü's *Türk Edebiyatı Tarihi* [Turkish Literary History], published in the 1920s. Previous books with a similar title were much more limited in their treatment of the subject.*

In this article, firstly, the Ottoman authors' understanding of the history of Turkish literature until the 19th century is briefly discussed. Afterwards, the studies on Turkology in Europe in this century, which considerably increased our knowledge about Turkish literature, are mentioned. Then, Köprülü's efforts in the 1910s and 20s to provide an accurate history of Turkish literature are presented. Finally, the studies that enriched our knowledge of the history of Turkish literature in the decades following the publication of Köprülü's works are pointed out.

The article shows that there have been important discoveries in the field of Turkology in Europe since the beginning of the 19th century, but their reflection in Türkiye has been quite late. However, Turkish scholars have adapted to these developments since the 1910s and Türkiye has become the centre of studies on Turkish literature. Köprülü had a great role in this change..

Keywords

Turkish literary history, Orientalism, Turkology, Mehmed Fuad Köprülü.

Giriş

Bir milletin tarihinin önemli bir parçası; siyâsi, dinî, bedîî vs. muhtelif taraflarıyla beraber onun karakterini ve medeniyet tarihindeki yerini belirten bir unsur olarak edebiyat tarihlerinin yazılmaya başlanması daha çok 18. asır sonlarından itibaren görülmeye başlar.¹ Bu zamana kadar edebiyat tarihi vasfına yaklaşabilecek eserler, biyografik kitaplardır. İbn Kuteybe'nin (ö. 889) *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'sı*, John Bale'in (ö. 1563) *Scriptorum illustrium majoris Britanniae (Büyük Britanya'nın Meşhur Yazarları)* kitabı bu tarz eserlere örnek olarak verilebilir. Türk edebiyatında da 15. asır sonlarından itibaren şairlerin biyografilerini ihtiva eden çok sayıda kitap telif edilmiştir. Bugün anladığımız manadaki Türk edebiyatı tarihi ise 1910'larda Fuad Köprülü'nün çalışmalarıyla meydana çıkmıştır. Ondan önce Avrupa'da Türkoloji hakkında önemli çalışmalar yapılmaya başlanmış olmasına rağmen bunlardan istifade ederek Türk edebiyatı tarihini bir terkip hâlinde sunan kişi odur. Bu makalede ilk önce Köprülü'den evvel Türk edebiyatı tarihine dair yapılmış çalışmalara ve Türk edebiyatı telakkisinin gelişmesine temas edilecek, bilahare Köprülü'nün bu sahada yaptığı iş izah edilmeye çalışılacaktır. Son olarak ise Köprülü'nün vaz ettiği bu edebiyat tarihi sahasında sonraki onyıllarda ortaya konulan başlıca çalışmalardan bahsedilecektir.

Makalede Türk edebiyatı hakkındaki bilginin genişlemesi ve Türk edebiyatı tarihinin ilmî bir disiplin hâline gelişi belli başlı çalışmalar üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Bu gelişmenin tarihî, sosyal arka planı; hangi meseleler üzerinden ilerlediği gibi konulara makale hacmini zorlamamak için çok gerekli hâller dışında temas edilmemiştir. Bu bakımdan çalışma, tahlilî olmaktan ziyade tasvirî bir mahiyet arz etmektedir. Bununla birlikte ileride konuyu muhtelif taraflarıyla inceleyecek çalışmalar için bir başlangıç noktası teşkil edeceği ümit edilmektedir.

1. Osmanlı Edebiyatının Türk Edebiyatı Tarihi Hakkındaki Bilgisi

Türk edebiyatı tarihlerine mümasil elimizdeki en eski kaynaklar şuara tezkireleridir. İlk şuara tezkiresi olan ve Osmanlı tezkireleri üzerinde de ciddi bir tesiri bulunan Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'inde müellif, Timurîler

¹ Edebiyat tarihçiliğinin gelişimi hakkında bilgi için Türkçede bu konudaki en geniş yazı olan Cemil Meriç'in Robert Escarpit'den yaptığı tercümeye bakılabilir: "Edebiyat Tarihinin Tarihi", *Kırk Ambar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, 221-259.

idadesinde vücuda gelmiş edebiyattan bahsetmektedir.² Dolayısıyla burada ele alınan şairler 15. asırdan önceye gitmemektedir. Batı sahasında kaleme alınan şuaara tezkirelerinde ise biraz daha öncesinin de söz konusu edildiği görülmektedir. 16. asırda kaleme alınan bu tezkireler,³ Osmanlı sahasında Türkçe yazmış ve klasik edebiyatın kaidelerine bağlı şairleri ele almaktadır. En erken 14. asır sonlarında yaşadıkları belirtilen şairlerin yer aldığı bu eserlerde önceki bir asırlık dönemde Anadolu'da vücuda gelmiş edebiyat hakkında verilen bilgilerin çok eksik ve hatalı olduğu görülmektedir.⁴ Osmanlı okumuşlarının Türk edebiyatı tarihi hakkındaki bilgileri, 19. asra gelinceye kadar bu eserlerde verilen bilgilerden ibaretti.

Konuda ilerlemeden önce Osmanlı Türklerinin doğu Türkçesine ait eserleri ne kadar benimsedikleri ve kendi edebiyatlarının bir parçası olarak gördükleri, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Osmanlı edebî muhitlerinde Çağatay edebiyatını bilmenin, hatta Çağatayca şiirler yazmanın yaygın bir hâdise olduğu malumdur.⁵ Bu durum, şüphesiz Nevâyî'nin kuvvetli şahsiyetinin nüfuzuna dayanmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı ediplerinin Çağatay edebiyatına aşına oldukları rahatlıkla söylenebilirse de onu ne kadar kendi edebiyatlarının bir parçası olarak gördükleri tartışmaya açıktır. Bu hususta ilgi çekici bir örnek olarak Kafzâde Fâizî'nin 1621 yılında

² Alî-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, I-II, haz. Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

³ Bu eserler; Sehî, Latîfi, Âşık Çelebi ve Kınalızâde'nin tezkireleri ile Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında şairlerin biyografilerinin verildiği kısımlardır.

⁴ Mesela tezkirelerde Yıldırım Bayezid devrinin (1389-1402) öncesine ait yalnız iki eserde birer şair yer almaktadır. Bu kişiler, Âşık Çelebi'nin bahsettiği Yunus Emre ile Latîfi'de geçen Âşık Paşa'dır. Üstelik Latîfi, Âşık Paşa'yı Orhan Gazi devrinde (1324-1362) Anadolu'ya gelmiş bir şair olarak tanıtmaktadır ki bu bilgi kesinlikle yanlıştır (Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, 118). Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'da Yıldırım öncesinde –velev halk şairi olsun– bir şairin zuhur ettiğinin malum olmadığını belirtmesi, 16. asır müelliflerinin Anadolu'daki Türk edebiyatının erken dönemi hakkındaki malumatının derecesini gösteren bir başka örnektir (*Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994, 101).

⁵ Konuyla alakalı bkz. Osman Fikri Sertkaya, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, 1970, 133-138; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II", *TDED*, XIX, 1971, 171-184; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III: Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *TDED*, XX, 1973, 157-184; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV", *TDED*, XXII, 1976, 169-189.

telif ettiği *Zübdetü'l-Eş'âr*'a bakılabilir: Türkçe şiirleri toplayan bir antoloji hüviyetindeki eserde Nevâyî'e de yer açıldığı ve ondan çok sayıda beyit aktarıldığı görülmektedir. Burada Lütfî ile Hüseyin-i Baykara da yer almaktadır.⁶ Yine aynı döneme ait kıymetli bir mecmua olan Peşteli Hisâlî'nin *Metâlî'ü'n-Nezâ'ir*'inde de Şirazlı Hâfız gibi bir şaire çok az bir yer ayrılırken Nevâyî'den çok sayıda beytin alındığı görülmektedir. Burada Hüseyin-i Baykara'nın da hatırı sayılır miktarda beyti vardır.⁷ Bu tür örneklerin mevcudiyetine rağmen mesela nazire mecmualarında Nevâyî'e genellikle yer verilmemesinden Osmanlı ediplerinin kendi edebiyatlarını Çağatay edebiyatından ayrı telakki ettiklerinin anlaşıldığını belirtmeliyiz.

Şuara tezkirecilerinin esas olarak klasik edebiyata mensup şairleri eserlerine almakla beraber tekke şairlerine de –çok daha az olmakla beraber– yer açtıkları görülmektedir. Bunda onların şahıslarına duyulan hürmetin de önemli bir payı olduğu tahmin edilebilir. Fakat saz şairlerinin umumiyetle tahkire maruz kaldıkları ve bu eserlere kaydedilmedikleri müşahede edilmektedir.⁸

19. asır Osmanlı okumuşlarının Türk edebiyatı hakkındaki bilgi ve görüşlerini üç eser merkezinde tesbit etmemiz mümkündür. Bu eserler, Ziyâ Paşa'nın *Harâbât*'ı (1874), Ebüzziyâ Tevfik'in *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'si (1876) ve geç bir örnek olarak Fâik Reşâd'ın *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'sidir (1912). Ziyâ Paşa'nın eseri Türkçe, Farsça ve Arapça manzumelerden oluşan bir müntehabât mecmuasıdır.⁹ Burada yer alan Türk şairlerine baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşılacaktır: Kasidelere yer verilen ilk ciltteki en eski şairler Necâti ile Fuzûlî'dir. Çağatay edebiyatından ise herhangi bir şair bulunmamaktadır.¹⁰ Mesnevilerin yer aldığı üçüncü ciltte en eski eserler, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ile Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'idir. Burada Nevâyî'nin *Hamse*'sinin tamamından seçkiler yapıldığı dikkat çekmektedir.

⁶ Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr*'ı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1997, 273, 480, 552-566.

⁷ Bilge Kaya Yiğit-Abuzer Kalyon, "Peşteli Hisâlî'nin Metâlî'ü'n-Nezâ'ir Mecmuası ve Mecmuada Yer Alan Şairlerin Mahlasları", *Turkish Studies*, 8/1, 2013, 359, 364.

⁸ Konuyla alakalı bkz. Fevziye A. Tansel, "Halk Şairlerimizin Küçümsenmesi ve Tahkiri Meselesi", *Bellekten*, 194, 1985, 313-333.

⁹ I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1291-1292.

¹⁰ Nevâyî'nin divanlarında kaside bulunmadığı ve Hüseyin-i Baykara'nın da kasidesinin mevcut olmadığı düşünüldüğünde bu durumda şaşılacak bir şey yoktur.

Kaside ve mesnevi dışındaki manzumelerin yer aldığı ikinci ciltte ise durum şöyledir: Buradaki en eski şair Sultan Veled'dir. Fakat ona atfedilen iki beyit, aslında Ahmed-i Eflâkî'ye isnat edilen beyitlerdir. Daha sonraki en eski şair, iki beyti nakledilen Sultan 2. Murad'dır. Çağatay edebiyatından ise Lütfî ile Hüseyin-i Baykara'nın birer gazeli mevcuttur. Nevâyî'den ise çok miktarda şiir nakledilmiştir. Sonuç olarak Ziyâ Paşa'nın *Harâbât*'ında, Çağatayca şiirlerin, Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserlerle bir arada ele alındığı görülmektedir. Yanlışlıkla Sultan Veled'e atfedilen ve kâili kesin olmayan iki beyti bir kenara bırakırsak naklettiği şiirler, 15. asırdan önceye gitmemektedir.

Harâbât ile aynı yıllarda hazırlanan *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* ise Osmanlı nesrinin örneklerini toplayan bir mecmuadır. Müellifin daha çok yeni nesillere örnek alacakları metinleri verme gayesiyle hazırladığı bu antolojide¹¹ 19. asır yazarlarının, büyük kısmı oluşturdukları görülmektedir. Bununla beraber eski edebiyattan alınan örnekler de mevcuttur. Eserin, Osmanlı nesrinin kurucusu olarak sunulan Sinan Paşa'nın *Tazarru'nâme*'si ile başladığı görülmektedir. Sinan Paşa, Osmanlı nesrinde gerçekten önemli bir merhale olmakla beraber, nesir edebiyatının ondan çok önce başladığı malumdur. Daha sonra kendilerine bahis ayrılan eserler ise, Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme*'si, Koçi Bey'in Sultan 4. Murad'a sunduğu layiha ve *Naîmâ Tarihi*'dir. Bu dört eserin, Cumhuriyet döneminde de 19. asır öncesi Osmanlı nesrinin en fazla ilgi çeken örneklerinden olmaya devam eden metinler oldukları dikkat çekmektedir.

Fâik Reşâd'ın edebiyat tarihi, şairlerin hâl tercümelerini esas alan, eski anlayışla kaleme alınmış edebiyat tarihlerinin en son ve mütekâmil örneğidir. 1890'lı yıllarda *Hazîne-i Fünûn* mecmuasında yazdığı hâl tercümeleriyle bu sahada muteber bir isim hâline gelen Fâik Reşâd, Şeyhülislam Yahyâ Efendî'ye kadarki kısmını yazabildiği eserine Âşık Paşa ile başlamaktadır. Yunus Emre'nin ismini –onu kaynaklardaki hatalı bilgiden dolayı Yıldırım Bayezid devri şairi olarak göstererek- yalnız zikretmekle iktifa etmesi ve onun için bir bahis açmaması dikkat çekmektedir. Nâsir olarak Sinan Paşa'dan başka Darîr'i de anması kıymetlidir. Tezkirelerde anılmayan bu müellifin siyerinden bir

¹¹ Bu meyanda eserin mukaddimesinde –modernleşme dönemi edebiyatımızda sıklıkla görüldüğü üzere- külfetli lisanın alemleri hâline gelmiş Veysî ve Nergisî'den menfî bir dille bahsedildiğini zikretmeliyiz (Ebüzziyâ Tevfik, *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul 1330, 7).

parça da nakletmektedir. Halk edebiyatı hakkındaki fikirleri ise ortalama bir Osmanlı münevverininkini aksettirmektedir.¹²

19. asırda Batı'da ve Rusya'da Türkolojiye dair mühim gelişmeler yaşanmaya başlamış olmasına rağmen zikrettiğimiz eserlerde bunların makes bulduğunu söylemek mümkün değildir.¹³

2. 19. Asırda Türk Edebiyatına Dair Bilginin Artması

Avrupa'nın Türklere ilgisi çok eskiye dayanmaktadır. 14. asra ait *Codex Cumanicus* bu ilginin bir mahsulüdür. Daha sonraları yazılan eserler arasında Türk dilinin en önde gelen müracaat eserlerinden Meninski'nin lügati (1680) ile Joseph de Guignes'nin genel Türk tarihine dair, tesirini 20. asra kadar sürdürmüş kitabı (1756-8), kıymetleri ve ihataları sebebiyle bilhassa zikredilebilir. 18. asır sonlarından itibaren modern şarkiyatın gelişmesiyle beraber Türkolojide de büyük hamleler görülmüştür. Batı'daki bu gelişmeye çok geçmeden Rusya da katılmakla beraber Türkler, Rusya'nın önemli bir unsuru buldukları için Rusya'nın bu sahaya ilgisinin Batı'dakinden farklılaştığı da belirtilmelidir. Türk edebiyatının mazisine dair bilgilerimizi büyük ölçüde genişleten bu çalışmaların bugün anladığımız manadaki Türk edebiyatı tarihinin ortaya çıkışında büyük hizmetleri dokunduğu için bunların en önemlilerinden burada bahsetmek gerekmektedir.

Ebülgâzî Bahâdır Hân'ın *Şecere-i Türk*'ü Avrupalılarca Türk tarihine dair bilinen ilk kaynak olduğu için çok okunmuş, 18. asır boyunca Almanca, Fransızca ve İngilizceye tercüme edilmiştir. Rusçaya da tercüme edilen bu

¹² "Parmak hesabıyla söylenen yâvelerin mine'l-kadîm şi'rden addedilmediğine bugün elde lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ divânlar, mecâmi'-i eş'âr ve sâir birtakım manzûmeler mevcûd ve mütedâvil olduğu hâlde ezgilerin, koşmaların, manilerin birkaç âmmî ve ümmînin mecmû'alarından, cönklerinden başka yerlerde cây-ı kabûl bulamamış olmasıyla da sâbittir" (Fâik Reşâd, *Târîh-i Edebiyyat-ı Osmâniyye*, Zarafet Matbaası, İstanbul [t.y.], 34).

¹³ Türk edebiyatının yenileşme döneminde edebiyat tarihine dair yapılan ilk çalışmalar hakkında bkz. Nurullah Çetin, *Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1988; Ali Emre Özyıldırım, "Edebiyât-ı Kadîme' Açısından Türkiye'de Edebiyat Tarihçiliğinin İlk Örnekleri", *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I*, haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2007, 210-218.

eserin aslı ilk defa 1825 yılında Kazan'da bastırılmıştır.¹⁴ Aynı yıl, Türk edebiyatının en eski eserlerinden *Kutadgubilig*, Fransız müsteşrik P. A. Jaubert tarafından Uygur harfleriyle yazılmış Herat nüshasına dayanılarak ilim âlemine ilk defa olarak tanıtılmıştır.¹⁵ Bu müellif, mensur bir hikaye kitabı olan *Bahtiyâr-nâme*'nin Uygur harfleriyle yapılmış tercümesini de duyurmuştur (1827).¹⁶ Kıpçak Türkçesinin çok ehemmiyetli bir yadigarı olan *Codex Cumanicus*, ilk defa Julius von Klaproth tarafından tanıtılmıştır (1828).¹⁷

Arthur Lumley Davids'in 1832 yılında yazıp Sultan Mahmud'a ithaf ettiği ve dört sene sonra Fransızcaya da tercüme edilen *A Grammar of the Turkish Language*, geniş mukaddimesinde Türk dili ve edebiyatının zamanı için başarılı sayılabilecek bir tarihçesini vermesi, örnek olarak naklettiği metinler arasında Uygur harfleriyle yazılmış *Tezkire-i Evliyâ*, *Mîrâcnâme* gibi eserlerin bulunması bakımından önemlidir.

Alî Şîr Nevâyî'nin Farsça ile Türkçeyi mukayese ettiği *Muhâkemetü'l-Lügateyn* adlı eserini, Quatremère, 1841 yılında ilim âlemine tanıtmış, dört yıl sonra Fransızca tercümesiyle birlikte neşretmiştir. Yine Fransız müsteşriklerinden Belin'in Nevâyî hakkında 1861'de yazdığı iki sayı süren makalesi Nevâyî tetkiklerinde önemli bir merhale olup uzun bir zaman kendisinden istifadeye devam edilmiştir.¹⁸

Bu yıllarda Rusya'da Türk halk edebiyatına dair önemli bir gelişme yaşanır. Çokan Velihanov, Kırgızlar arasında yaptığı seyahatte Manas destanını keşfeder ve bunu 1861 yılında yayınladığı bir makalesinde haber verir.¹⁹

¹⁴ Zeki Velidi Togan, "Ebülğâzî Bahadır Han", *İslâm Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1977, 81-82.

¹⁵ Amédée Jaubert, "Notice d'un manuscrit turc, en caractères ouigoures, envoyé par M. de Hammer, à M. Abel-Rémusat", *Journal asiatique*, VI, 1825, 39-52, 78-95.

¹⁶ Amédée Jaubert, "Notice et extrait de la version turque du Bakhtiar-Namèh: d'après le manuscrit en caractères ouïgours que possède la bibliothèque Bodléienne d'Oxford", *Journal asiatique*, X, 1827, 146-167.

¹⁷ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, II, Enderun Yayınları, İstanbul 1984, 181.

¹⁸ Agah Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâî*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, 266.

¹⁹ Abdülkadir İnan, "Manas Destanı Üzerine Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959*, TDK Yayınları, Ankara 1959, 125.

Türkolojinin 19. asırdaki önemli ismi Arminius Vámbéry'nin 1867 yılında yayınladığı, Çağatayca gramer, metinler ve sözlükten oluşan eseri²⁰ ile Pavet de Courteille'in 1870 yılında hazırladığı Çağatayca sözlüğü,²¹ Çağatay diline dair araştırmaların çok kıymetli iki mahsulüdür.

Vámbéry'nin 1870 yılında yaptığı *Kutadgubilig* neşri, eserin ilk neşri teşebbüsü olup bine yakın beytin aslını ve Almanca tercümesini vermektedir.²² Bu eser hakkındaki ilk büyük çalışmalar ise Radloff tarafından gerçekleştirilmiştir. 1890'da Herat nüshasının tıpkıbasımını yapan bu âlim, 1891-1910 yılları arasında eseri, aslı ve Almanca tercümesi ile birlikte üç cilt hâlinde neşreder.²³

Bu yıllarda Türkoloji araştırmalarında çığır açacak bir keşif yaşanır. 80'li yılların sonunda Sibirya'ya gönderilen Fin araştırma heyeti, buradaki gezileri sonunda 1889 yılında ilk defa olarak Yenisey'deki mezar kitabelerinin kopyalarını yayımlar. Aynı yıl Moğolistan'da araştırmaya gönderilen arkeolog N. M. Yadritsev ise Orhon âbidelerini keşfeder. Ertesi sene bu abideler hakkında bir eser neşreder. Bunun üzerine bölgeye gönderilen Fin heyeti bu abidelerin kopyalarını çıkarıp 1892'de yayımlar. Ertesi yıl Vilhem Thomsen, yazıları çözdüğünü ilan edip ilgili raporunu neşreder. 1896 yılında ise Bilge Kağan ve Kültigin Abidelerinin çok başarılı bir yayını gerçekleştirir.²⁴ Orhon âbidelerinin keşfi ile o zamana kadar *Kutadgubilig*'in yazıldığı 11. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürülebilen Türk yazılı edebiyatının başlangıç tarihi, 8. asır başlarına çıkmıştır.

1890'lı yılların sonundan itibaren doğu Türkistan'a yapılan keşif seferleri sayesinde eski Uygur Türkçesine ait pek çok metin gün yüzüne çıkar. Bunlara misal olmak üzere Aurel Stein tarafından keşfedilip ilk defa olarak Vilhem Thomsen tarafından tanıtılarak neşredilen *Irk Bitig* zikredilebilir.²⁵ Güzel bir

²⁰ Hermann Vámbéry, *Çagataische Sprachstudien*, F. A. Brockhaus, Leipzig 1867.

²¹ Yahya Erdem, "Pavet de Courteille", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul 2007, 192.

²² Gulnisa Jamal-Muhammet Savaş Kafkasyalı, *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*, Karınca Yayınları, Ankara 2016, 163.

²³ Ahmet Temir, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri: Hayatı-İlmî Kişiliği-Eserleri*, TDK Yayınları, Ankara 1991, 149.

²⁴ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 2014, 1-2.

²⁵ Vilhem Thomsen, "Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-Huang", *Journal of Royal Asiatic Society*, January 1912, 181-227.

yazı ile yazılmış ve iyi bir kondisyonda günümüze intikal etmiş bu eserin 9. asrın başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.

Türk edebiyatının eski ve kıymetli eserlerinin ortaya çıkmasında, hazırlanan kütüphane kataloglarının da faydası olmaktadır. Mesela Seyf-i Serâyî'nin Kıpçak Türkçesine ait *Gülistân* tercümesi, ilk defa Dozy'nin hazırladığı Leiden Üniversitesi Kütüphanesi katalogu sayesinde duyurulmuştur.²⁶ Charles Rieu'nun Britanya Müzesi'ndeki Türkçe yazmalar için hazırladığı katalog sayesinde Harezmî'nin *Muhabbetnâme*'si ile Sekkaki'nin divanının bir nüshası ilk defa ortaya çıkmıştı.²⁷

Doğu Türkçesine ait bu keşiflerle Türk edebiyatının çerçevesi gittikçe genişlerken ona nisbeten çok daha mazbut ve malum olan batı Türkçesi ile oluşmuş edebiyat hakkında da önemli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. H. F. von Diez, 1815'te bir makale ile Dede Korkut kitabını ilim âlemine tanıtır.²⁸ Hermann Ethé, 1883'te sunduğu bir tebliğ ile Mes'ûd bin Ahmed'in Türk nesir edebiyatının en eski örneklerinden olan *Kelîle ve Dimne* tercümesini duyurur.²⁹ Ignác Kúnos, 1886 yılındaki Karagöz yayınından itibaren çok sayıdaki eserle Türk halk edebiyatına dair araştırmalarda öncülük eden bir isim olur.³⁰ Klasik Türk edebiyatının en eski divanlarından Kadı Burhâneddîn divanı, ilim âlemine 1895'de Melioranskiy'in bir makalesi ile tanıtılır.³¹

Osmanlı edebiyatını tanıtmak için Avrupa'da 19. asırda önemli yayınlar yapılmıştır. Bunlardan ilk akla geleni, Hammer'in tezkirelere dayanarak hazırlayıp Sultan Mahmud'a ithaf ettiği, dört ciltlik ve 2000'den fazla şairi ve

²⁶ R. P. A. Dozy, *Catalogus codicum orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae*, I, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1851, 355.

²⁷ Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Gilbert and Rivington, London 1888, 284, 290.

²⁸ Heinrich Friedrich von Diez, "Depé Ghöz oder der oghuzische Cyklop", *Denkwürdigkeiten von Asien*, II, in Commission der Halleschen Waisenhaus-Buchhandlung, Berlin - Halle, 1815, 399-457.

²⁹ Hermann Ethé, "On Some Hitherto Unknown Turkish Versions of Kalîlah and Dimnah", *Actes du sixième Congres International des Orientalistes, tenu en 1883 à Leide*, E. J. Brill, Leide 1885, 239-255.

³⁰ Mustafa Kaçalin, "Kúnos, Ignác", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, 376-377.

³¹ Yusuf Yıldırım, "Kadı Burhâneddîn Divanı'nun Garip Hikayesi: İsimsiz Şiirler", *Kadı Burhâneddîn Kitabı*, haz. Yusuf Yıldırım - Ramazan Süer, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2020, 193.

manzumelerinden örnekleri ihtiva eden eseridir (1836-1838).³² Osmanlı şairlerin tercüme-i hâllerini kronolojik bir şekilde sunan bu eser, tezkirelerin verdiği bilgileri tekrarladığı ve şairlerin eserlerini bizzat incelemeyeceği için birçok hatalar barındırmasına rağmen yine de bir müracaat eseri olarak uzun zaman değerini korumuştur. Hammer'ın bir diğer önemli icraatı *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*'nin önemini farkedip eseri ilk önce 1814'te yayınladığı makale ile, sonra 1834-1850 yıllarında iki ciltlik bir İngilizce tercümesiyle ilim âleminin dikkatlerine sunmasıdır.³³

Osmanlı şiiri tarihini terakibî bir surette inceleyen, modern manadaki ilk edebiyat tarihimiz sayılabilecek eser ise E. J. W. Gibb'e aittir.³⁴ Günümüzde dahi okuyucu bulan bu eser, Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki tesirini menfi bir şekilde yorumlaması ve modern Türk edebiyatını fazlasıyla tebcil etmesi bakımından tartışmalara sebebiyet vermiştir. Fakat müellifin eserini hazırlarken rehberliğine başvurduğu Türk entelijansiyasının bizzat kendisinin eski edebiyat hakkında çoklukla menfî görüşler beslediğini düşünürsek müellifi bu tavrından dolayı çok fazla muaheze etmememiz gerektiği sonucuna varabiliriz.³⁵ Anadolu'da gelişmeye başlayan edebiyatı 1300-1450, 1450-1600, 1600-1700, 1700-1850 şeklinde dörde ayırarak inceleyen Gibb, o zamana kadarki en makul dönemlendirmeyi yapmıştır. Batı Türklerinin edebiyatı içerisindeki önemli mevki ihmal edilen Yunus Emre'ye hakkını iade eden Gibb'in; eserine Mevlânâ, Sultan Veled, Yunus Emre ve Âşık Paşa ile başladığı görülmektedir. Bu başlangıç dönemi için Veled Çelebi'nin birkaç yıl önce çıkan "Edebiyât-ı İslâmiyye" başlıklı kıymetli makalesinden³⁶ istifade eden Gibb'in orada yer alan ve kendisinin de tekrarladığı bir hata, Türk edebiyatı tarihi araştırmalarının bu sırada henüz ne kadar iptidai bir safhada bulunduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Veled Çelebi, bugün Mes'ûd bin Ahmed'e aidiyetini bildiğimiz *Ferhengnâme-i Sa'dî*'yi ilk defa ortaya

³² Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, I-IV, Hartleben, Pesth 1836-1838.

³³ Nuran Tezcan, "Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIV, 2009, 203-230.

³⁴ *A History of Ottoman Poetry*, I-VI, Luzac & Co., London 1900-1909.

³⁵ Bu konuya temas eden bir çalışma için bkz. Nagihan Gür, "Osmanlı Şiirini Tanzimat Aydınlarının Gözüyle Okumak: E. J. W. Gibb'in Tanzimat Dönemi Seçkilerine ve Eleştiri Metinlerine Düştüğü Okur Notları", *Kültürk*, 3, 2021, 65-84.

³⁶ İbn Mevlânâ Veled, "Edebiyât-ı İslâmiyye", *Tercümân-ı Hakikat - Musavver Servet-i Fünûn*, Nüsha-i Fevkalade, 1313, 50-55.

çıkardıktan sonra nüshasının başında kitabın yazısının aynı hat ile eserin Mes'ûd Teftâzânî'ye ait olduğunu belirten ibare dolayısıyla mezkur makalede bu eseri meşhur kelâm âlimine isnat etmiştir. Asıl müellifin hüviyeti ise ancak 1920'lerde ortaya çıkmıştır.

3. Fuad Köprülü

Köprülü'nün eserlerini vermeye başladığı dönem Türkiye'de edebiyat tarihine dair çalışmalarda hareketlilik görüldüğü bir devirdir. Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi'nde verilen "Edebiyyât-ı Osmâniyye" dersinin adının 2. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra "Edebiyyât-ı Türkiyye"ye çevrilmesi Türk edebiyatına bakıştaki değişimin önemli belirtilerindendir.³⁷ Necib Asım 1906'da Fransızca bir makaleyle³⁸ tanıttığı *Atabetü'l-Hakâyık*'ı 1915'te yayınlamıştır.³⁹ 1912 yılında Türkçe yazılmış ilk Türk gramer kitabı *Müeyyiretü'l-Ulûm*, bir makale ile ilim âlemine tanıtılır.⁴⁰ En önemli hâdise ise *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün ortaya çıkmasıdır. Orhon âbidelerinden sonra Türk edebiyatına dair en büyük keşif olan bu eser, 1915-1917 yıllarında yayınlanır.⁴¹ 1916 yılında ise *Kitâb-ı Dede Korkut* ilk defa olarak neşredilir.⁴² Bursalı Mehmed Tahir'in 1915 yılında *Osmanlı Müellifleri*'ni neşre başlamasını da ilave edersek⁴³ bu dönemde Türk edebiyatı tarihine dair uyanan ilgi ve merakın derecesini belirtmiş oluruz.⁴⁴ Geçen asırda Türkolojiye dair neşriyat hemen yalnız Batı ve Rusya merkezli iken artık Türkiye'nin de bu ilim sahasına girdiği, hatta öncülüğü aldığı görülmektedir. İmparatorluğun dağılışı sırasında doğan

³⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, 2, IRCICA, İstanbul 2010, 546.

³⁸ N. A. Balhassan-oglu, "Un texte ouïgour du XII-ième siècle", *Keleti Szemle*, VII, 1906, 257-279.

³⁹ Ahmed bin Mahmud Yüknekî, *Hibetü'l-Hakâyık*, haz. Necib Asım, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

⁴⁰ Kâzım Nâmî, "Türkçe Sarfın Mucidi", *Türk Yurdu*, 24, 1327, 748-754.

⁴¹ Mahmud bin el-Hüseyin bin Muhammed el-Kaşgarî, *Kitâbu Dîvânü Lügâti't-Türk*, I-III, haz. Kilisli Muallim Rifat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333-1335.

⁴² *Kitâb-ı Dede Korkud*, haz. Kilisli Muallim Rifat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

⁴³ I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333-1342.

⁴⁴ Bu dönemde İbnülemin Mahmud Kemal, Süleyman Nazif gibi eski kültürü tanıyan ve Türk edebiyatına dair birtakım kıymetli neşirler yapan kimseler daha bulunmakla beraber bu şahıslar, edebiyat tarihçiliği noktainazarından daha çok geleneksel Osmanlı kültürünün bir devamı oldukları için ayrıca değerlendirilmeleri gerektiğini düşünüyoruz.

milliyetçilik akımından kaynaklanan ve 19. asrın son çeyreğinde nüveleri görülen bu gelişmenin siyasi ve sosyal arka planına konumuzun dışında kaldığı için burada değinilmeyecektir. Fakat Köprülü'nün Türklerin edebiyat tarihini yazma tasarısının böyle bir ortamda gerçekleştiğini göz önünde tutmak gerekir.

Yazarlık hayatına çok genç yaşta sosyolojiye dair tercüme ve makaleler ile yabancı ve yerli edipler hakkındaki ufak monografilerle başlayan Köprülü'nün 1913'te yazdığı "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" adlı makalesi, Türk edebiyatı tarihçiliğinde önemli bir dönüm noktası kabul edilir. Makale aslında Gustave Lanson'un "Edebiyat Tarihinde Usûl" başlıklı makalesinin Türk edebiyatına adaptasyonu mahiyetindedir.⁴⁵ Köprülü'nün, edebiyat tarihçiliği konusunda bütün dünyaca tanınan ve muteber görülen Lanson'un fikirlerini Türkiye'ye erken bir tarihte taşımak bakımından çok büyük bir faydası dokunan bu makalesindeki en önemli görüşlerden biri, daha önce Ahmed Şuayb'ın *Hayat ve Kitaplar'ı* sayesinde Türk okurlarca tanınmış Hippolyte Taine'in aşırı pozitivist tarihçiliğinin tenkit edilerek "manevi" (beşerî) ilimlerin hiçbir zaman tabii ilimler ölçüsünde bir kesinlik ve doğruluk derecesine ulaşamayacağı, onlardan böyle bir şeyin beklenmemesi gerektiğidir. Makalede ayrıca edebiyat tarihçisinin eldeki malzemenin suskun kaldığı noktalarda "havâss-ı mevhûbe"ye ve "manevi keşf"e ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Sonraki araştırmacıların yeterince dikkatini çekmeyen bu ifadeler, Türk edebiyatı araştırmalarının henüz başlangıç safhasında ve eserlerin büyük çoğunluğunun yazma hâlinde olduğu bir dönemde Köprülü'nün edebiyat tarihi çalışmalarında şaşılacak bir muvaffakiyet göstermiş olması durumunu kısmen izah etmektedir.

Köprülü'nün 1914-15 yıllarındaki yayınları keyfiyetçe ve kemmiyetçe dikkat çekmektedir. O zamana kadar ilim âleminde büyük ölçüde meçhul kalan

⁴⁵ Lanson'un 1910'da yayınlanan bu makalesi, 1925-26 yıllarında Yusuf Şerif tarafından Türkçeye tercüme edilir. Aynı yıl risale hâlinde neşredilen bu tercüme, Yusuf Şerif'in Van Tieghem'den yaptığı *Muhtasar Avrupa Edebiyatı* tercümesinin başında mukaddime olarak tekrar basılır (1935). Dolayısıyla Lanson'un bu makalesinin Türk okurları tarafından çok iyi tanındığını söyleyebiliriz. Mezkur tercümenin son yayını için yazılan mukaddimede Köprülü ve Lanson'un makalelerinin mukayyesine de yer verilmektedir: Gustave Lanson, *Edebiyat Tarihinde Usûl*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel, haz. Eren Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017.

Ahmed Yesevî hakkında önemli bir tetkik neşretmiş,⁴⁶ üzerine çok az çalışılmış Nevâî öncesi Çağatay edebiyatı hakkında 6 sayı süren bir seri makale yazmıştır.⁴⁷ Ertesi sene İslâm öncesi Türk edebiyatı ve Âşık edebiyatı için hâlen en fazla başvurulan kaynaklar olan makalelerini neşretmiştir.⁴⁸ Sadece bir kısmını zikrettiğimiz bu çalışmalar, onun bir edebiyat tarihi yazmak için gerekli olan hazırlık mahiyetindeki araştırmalara eğildiğini göstermektedir. Daha 1914'te Şahâbeddin Süleyman'la birlikte bir Osmanlı edebiyatı tarihi neşretmiş olmakla beraber⁴⁹ bu eser üzerindeki payının az olduğu hakkındaki kendi beyanları dolayısıyla onun üzerinde burada çok durulmayacaktır.⁵⁰ Fakat bu eserin; edebiyat tarihini, medeniyet tarihinin bir parçası olarak görmek, halk edebiyatından müsbet bir dille bahsetmek, bazı müverrihlere yer vermek gibi özellikleri ile o zamana kadar yazılmış en iyi edebiyat tarihi olduğunu belirtmeliyiz.

Köprülü'yü bütün Avrupa'da Türkoloji konusunda büyük bir otorite olarak kabul ettiren eser, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'dır.⁵¹ 1919'da yayınlanan bu eser, müellifin Türk edebiyatını bir kül hâlinde ele almak gerektiği hususundaki ısrarlarının en beliş bir nümunesidir. Orta Asya'nın meşhur şeyhlerinden Ahmed Yesevî ile Anadolu'daki Türk edebiyatının en eski ve tesiri çok fazla olmuş sufi şairlerinden Yunus Emre arasında bir bağlantı ve devamlılık olduğu tezinden hareket eden eser, sonraları yapılan araştırmalarla bu argüman hakkında ciddi şüpheler belirse de,⁵² Türkolojinin

⁴⁶ Köprülüzâde Mehmed Fuad "Ahmed Yesevî: Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Tesiri", *Bilgi Mecmuası*, 6, 1330, 611-645.

⁴⁷ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Dokuzuncu ve Onuncu Asırlardaki Çağatay Şairleri", *Türk Yurdu*, 6, 1330, 2128-2135, 2158-2166, 2190-2194, 2226-2230, 2245-2251, 2313-2319.

⁴⁸ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatı'nda Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü", *Millî Tettebular Mecmuası*, 1/1, 1331, 5-46; "Türk Edebiyatı'nın Menşe'i", *Millî Tettebular Mecmuası*, 2/4, 1331, 5-78.

⁴⁹ Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı*, Tefeyyüz Kitâbhânesi, İstanbul 1332.

⁵⁰ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Bir Hiciv Münasebiiyle", *Yeni Mecmua*, 44, 1918, 347.

⁵¹ Kitabın yayınlanmasından sonra Batı'da çıkan bazı yazıların tercümesi için bkz. *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, 267-289.

⁵² Köprülü'nün Yesevî hakkındaki görüşlerinin bir tenkidi için kitabın İngilizce tercümesine Devin DeWeese'in yazdığı önsöze bakılabilir: Mehmed Fuad Köprülü, *Early Mystics in Turkish Literature*, trc. Gary Leiser - Robert Dankoff, Routledge, London - New York 2006, VIII-XXVII.

gelişme seyrinde çok belirleyici olmuştur. Köprülü'nün, bu iki şahsiyet vasıtasıyla Türk edebiyatı tarihinin birçok konusuna ve meselesine temas etmesi ve bunu çok fazla sayıda kaynağa atıfta bulunarak yapması, eseri Türkoloji için kurucu bir eser mevkiine yükseltmiştir. Eserin bir başka önemi, Gülşehrî'nin, Şeyyâd Hamza'nın ve *Kenzü'l-Küberâ*'nın ilk defa olarak burada tanıtılmasıdır.

Köprülü, ertesi sene *Türk Edebiyatı Tarihi*'ni yayınlamaya başlar. 1920-21 yıllarında iki cilt hâlinde çıkan bu eserin 1926 yılında genişletilmiş baskısı yapılır. 14. asra kadar gelen eser, bilindiği üzere Türk edebiyatını "İslâmiyetten Evvel", "İslâmiyet Tesiri Altında" ve "Avrupa Medeniyeti Tesiri Altında" olmak üzere üçe ayırma geleneğini başlatmıştır. Her ne kadar eksik kalmış olsa da Türk edebiyatının en az bilinen devirlerine dair o zamanki ilmin ulaştığı en son verilere göre yazılmış derli toplu bir eser olmak haysiyetiyle çok büyük bir boşluğu dolduran bu eser ile Türk edebiyatı tarihi ilk defa olarak doğruya yakın bir şekilde yazıya geçirilmiştir.

Köprülü'nün Ermeni aşuğlarının Türk âşıkları ile alakasını inceleyen makalesi, kıymetli bir mukayeseli edebiyat çalışmasıdır.⁵³ Meddahlar hakkında yazdığı makale de halk edebiyatının bu önemli bahsi hakkında temel bir kaynak olmuştur.⁵⁴ 1926'da yazdığı iki makale ile Hoca Dehhânî ve Ahmed Fakîh'i ilim âleminde tanıtmıştır.⁵⁵ Köprülü'nün bu iki şahıs ile yukarıda bahsi geçen Şeyyâd Hamza'nın 13. yüzyıl edebiyatına ait olduğu tahmini sonraları tashih edilmiştir.⁵⁶

⁵³ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirâtı", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 2, 1923, 1-30.

⁵⁴ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Meddahlar: Türklere Halk Hikâyeciliği Tarihine Ait Bazı Maddeler", *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, 1-45.

⁵⁵ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri 2: Ahmed Fakîh", *Türk Yurdu*, 4/22, 1926, 289-295; "Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri: Hoca Dehhânî", *Hayat*, 1, 1926, 4-5.

⁵⁶ Tourkhan Gandjei, "Notes on the Attribution and Date of the Çarhnâme", *Studi Preottomani e Ottomani: Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1976, 101-104; Metin Akar, "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler I", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 1986, 1-14; Ömer Faruk Akün'ün 1994 yılında yapılan 12. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu Hoca Dehhânî hakkındaki yayınlanmamış tebliğ (bkz. *Hoca Dehhânî Divanı*, haz. Ersen Ersoy - Ümran Ay, TÜBA, Ankara 2017, 20).

Köprülü'nün 1926 yılında keşfettiği⁵⁷ Edirneli Nazmî divanı hakkında iki yıl sonra yaptığı yayın, 2000'li yıllardan itibaren muhtelif makalelerde tartışma konusu olduğu için burada üzerinde biraz fazlaca durmak faydalı olacaktır.⁵⁸ Söz konusu kitap, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri" başlıklı, müstakil bir makale hüviyetindeki bölümle "Edirneli Nazmî ve Eseri" başlıklı ikinci bir bölümü takiben Nazmî'nin divanındaki "Türkî-i Basît" başlıklı şiirlerin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Eser; bazı yazarlar tarafından milliyetçiliğin, sonraları ortaya çıkan bir ideoloji olduğu, 16. asır müelliflerinin böyle bir akıma mensubiyetinden söz edilemeyeceği şeklindeki Köprülü'nün eserinde yer almayan hususlar itiraz konusu yapılarak ele alınmıştır. Bu tenkitlerde Nazmî ve Türkî-i Basît hakkında Köprülü ile ondan sonrakilerin yazdıklarının birbirine karıştırılarak ele alınması dolayısıyla başkalarının görüşlerinin Köprülü'ye aitmiş gibi sunulması, umumi bir problemdir. Köprülü'nün kitabının itiraz konusu edilen ilk bölümü için öncelikle söylenmesi gereken şey, bunun Nazmî veya Türkî-i Basît hakkında bir yazı olmadığı, Türkî-i Basît konusunun 39 sayfada altı sayfalık bir yer tuttuğudur. Köprülü'nün yazısının amacı, sade bir Türkçe ile eser vermenin modernleşme dönemiyle ortaya çıktığı yönündeki o zamanlarda yaygın olan bir görüşü cerhetmektir.⁵⁹ Bu tarzda eser vermenin mazisinin çok daha gerilere gittiğini muhtelif örnekleriyle gösteren müellifin makaledeki hareket noktası büyük ölçüde lisandır. Edebiyatımızın modernleşme dönemine ait meselelerin çoklukla dil mihverinde döndüğü düşünülürse bu noktaların sebebi daha iyi anlaşılabilir.⁶⁰ Nazmî'nin üzerinde de sade ve terkipsiz bir lisanla çok

⁵⁷ Sahaflarda farketmediği eseri, Darülfünun Kütüphanesi'ne aldırmasıdır.

⁵⁸ Bu yazılardan bir kısmı için bkz. Ziya Avcı, "Türkî-i Basiti Yeniden Tartışmak", *Bilgi*, 18, 2001, 127-143; Hatice Aynur, "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies*, 4/5, 2009, 34-59; Semih Tezcan, "Fuat Köprülü ve Türkî-yi Basît", *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yahya Kemal Taştan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, 79-92.

⁵⁹ Mesela şu ifadede bu açıkça görülmektedir: "Veysi, Nergisi tarzında musanna ve müselsel ifadeleri, eski nesrin umumi bir kaidesi sanarak bunun ancak Tanzimat'tan sonra Şinâsi ve arkadaşlarının himetiyle ortadan kalktığı fikrinde bulunanlar, eski edebiyatımızın çok mebzul nesir mahsulleri hakkında hiçbir fikre malik olmayanlardır" (Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basît*, Devlet Matbaası, İstanbul 1927, 17).

⁶⁰ Yazarın eserin muhtelif yerlerinde kitabın başlığındaki "millî edebiyat" tabiri yerine "millî lisan ve edebiyat" tabirini kullanması da bunu göstermektedir.

sayıda şiir yazdığı için durulmakta, ona milliyetçilik atfedilmemektedir.⁶¹ Köprülü'ye yapılan bir başka itiraz ise Türkî-i Basîtle eser veren Mahremî ve Nazmî'nin devrin alışlageldik diliyle yazdıkları eserlerin daha fazla olduğu yönündedir. Tarihî bir vakıayı değerlendirmek bakımından çok kusurlu olan bu bakış açısına göre edebiyatımızın yenileşme döneminin Ziya Paşa, Namık Kemal gibi öncülerini de eski tarzdaki eserlerinin, çoğunluğu oluşturmasından dolayı yeni edebiyat dışında değerlendirmemiz gerekir. Hâlbuki bu şahıslar, farklı ve yeni tarafları dolayısıyla modern edebiyatın bir parçası olarak telakki edilmektedirler. Köprülü'ye diğer bir itiraz ise Türkî-i Basî'ti bir "cereyan" olarak görmenin mümkün olmadığı şeklindedir. Medlulü kesin olarak belirlenmemiş bir kelimeyi münakaşa vesilesi kılmak çok faydalı bir hareket değildir.⁶² Bununla beraber Köprülü'nün eserinde Türkî-i Basî için "cereyan" kelimesiyle müteradif bir şekilde "moda" kelimesini kullanmasının, bu kelime ile ne kastedtiğini açık bir şekilde gösterdiğini belirtmeliyiz.⁶³ Son olarak Nazmî'nin "Dîvân-ı Türkî-i Basî" adında bir eserinin olmadığı, Köprülü'nün okuyucuyu yanılttığı zikredilmektedir. Eserde açık bir şekilde okuyucuya sunulan nüshanın, divanda dağınık bir şekilde yer alan şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu belirtilmektedir.⁶⁴ "Dîvân" kelimesi esasen "şiirlerin bir araya getirildiği kitap, mecmua" manasına geldiği için⁶⁵ şairin Türkî-i Basîtle yazılmış şiirlerinin toplandığı bir kitaba bu adın verilmesinde bir hata yoktur.

⁶¹ Esasen Köprülü, Nazmî'nin bu şiirleri yazmaktaki maksadını çok doğru bir şekilde tesbit etmiştir: "Sanâyi-i edebiyenin ve aruz aksamının hepsine misaller tedarik etmek suretiyle o devir ulûm-i edebiyesine tamamiyle âşina olduğunu göstermek istemiş olan Nazmî, öyle görünüyor ki sade Türkçe ile yazmayı da bir sanat addetmiş ve bu hususta da başkalarından geri kalmamak için bu manzumeleri yazmıştır" (Köprülüzâde Mehmed Fuad, *a.g.e.*, 68).

⁶² Birbirinden çok farklı özelliklere sahip edebî vakaların "edebî akım" başlığı altında değerlendirildiği hakkında bkz. *Literary Movements for Students*, ed. Ira Mark Milne, Gale Cengage Learning, Farmington Hills MI 2009, XI-XII.

⁶³ Köprülüzâde Mehmed Fuad, *a.g.e.*, 29, 68.

⁶⁴ Köprülüzâde Mehmed Fuad, *a.g.e.*, 67.

⁶⁵ Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, 63. Mesela Köprülü'nün, Sadettin Nüzhet'in Âşık Ömer'in divanından yaptığı seçmeler için şurada "divan" kelimesini kullanım şekli de ayındır: "Müellif burada ... Âşık Ömer'in zengin bir divanını neşretmiştir" (Fuad Köprülü, *Türk Sazşairleri*, Millî Kültür Yayınları, Ankara 1962, 268).

Köprülü'ye sonraları getirilen bir tenkit, zamanının Türkçülük ideolojisinin fazlasıyla tesiri altında kalması sebebiyle çalışmalarında ilmin gerektirdiği objektiflikten uzaklaşmış olduğu şeklindedir.⁶⁶ Kişilerin içinde yaşadıkları devrin baskın dünya görüşünden etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu şüphesizdir. Fakat Köprülü, bunu çalışmalarının ilmîliğine zarar getirecek bir raddeye çıkarmamaya gayret etmiştir.⁶⁷ Ona bu yönden yapılan tenkitlerin büyük kısmının, 20'li yaşlarında bir genç iken yazdığı yazılardaki ifadeleri bütün külliyatına teşmil etmek yahut günlük gazetelerde veya haftalık mecmualarda yazdığı yazılar ile ilmî makalelerini tefrik etmemek gibi hatalardan kaynaklandığı görülmektedir. Hâlbuki bir sözü değerlendirmekteki başta gelen kriterin, hâl ve makâmı dikkate almak olduğu malumdur. Osmanlı edebiyatına haksız taarruzlarda bulunduğu şeklindeki tenkitleri de bu minvalde değerlendirmek gerekmektedir.⁶⁸

⁶⁶ Köprülü'ye getirilen tenkitler hakkında bir değerlendirme için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "‘Postmortem’ Eleştirilerin Odağında ‘Kült’ Bir Tarihçi: Fuat Köprülü", *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yahya Kemal Taştan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, 329-344.

⁶⁷ Esasında Köprülü'nün kendisi de bu tehlikenin farkında olduğu için 1940'ta şu satırları yazmıştır: "Her nasyonalizmin inkişaf tarihi tetkik edilince ilk devrelerde millî tarihin tamamıyla romantik bir telakkisine tesadüf olunur ve tarih tetkiklerinin ehemmiyet kazanmasında ve genişlemesinde bu psikolojik hamlenin büyük bir faydası da olur. Lakin ilmî usüller ve tenkid zihniyeti bir defa yerleştikten sonra o ateşli romantizmin devamına artık imkân kalmaz; ilim ve ilmin sakin mantığı onun yerini tutar ... Millî tarih telakkisinin romantik devrini Türk nasyonalizmi de tabiatıyla görmüştür; Avrupa tarihçiliğinin Türkler hakkında hiçbir ilmî esasa dayanmayan çok haksız menfi tellakkileri karşısında bizim romantik tarihçiliğimizin aksülameli de ister istemez çok müfrit ve mübalağalı olacaktı ve hakikaten öyle de oldu ... Beni otuz sene evvel millî tarih araştırmalarına sevkeden ve -insanı ümitsizliğe ve atalete düşürecek- maddi ve manevi bin türlü manialara karşı bu yoldan ayırmayan biricik âmilin de bu psikolojik hamle olduğunu itiraf etmeliyim ... Rasyonalizmden ayrılmamak hususundaki kat'i azmime rağmen eski yazılarımda zaman zaman bu romantizmin tesirleri bulunduğunu saklayamam" (W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, haz. M. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1963, XXII-XXIII).

⁶⁸ Köprülü'nün Osmanlı tarih ve edebiyatına dair sayısız kıymetli çalışmaları bir kenara 1. Türk Tarih Kongresi'nde verdiği konferanstaki şu sözleri herhâlde ona böyle bir tarzde bulunmanın büyük bir haksızlık olduğuunu göstermektedir: "Anadolu Türklerinin siyasi şaheseri olan Osmanlı İmparatorluğu devrinde, XVI. asırdan başlayarak Türk lisan ve edebiyatı Arap ve İran edebiyatlarından daha yüksek mahsuller vermiş, Türk dili Yakın Şarkın ve İslam dünyasının en ileri kültür dili

Köprülü'nün, 1930'lardan itibaren edebiyat araştırmalarından kısmen uzaklaşp Türk medeniyeti tarihinin başka meselelerine yöneldiği görülmektedir. Bununla birlikte bu dönemde divan edebiyatı ve âşık edebiyatına dair çok kıymetli birer antoloji neşretmiştir.⁶⁹ 1940'ta Türkiye'de yayınlanmaya başlayan *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı maddeler, o zamana kadarki çalışmalarının muhassalası olan çok kıymetli monografilerdir. Billhassa "Çağatay Edebiyatı" ve "Âzerî Edebiyatı" tetkikleri, pek çok bakımdan hâlâ aşilamamıştır.

4. Köprülü'den İtibaren

1920'li yıllarda da Türk edebiyatı tarihinin aydınlatılmasına yarayacak yeni müellifler ve eserler ortaya çıkmaya devam etmiştir. Mes'ûd b. Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahâr'ı*, J. H. Mordtmann tarafından keşfedildikten sonra başına kısa bir mukaddime eklenerek faksimilesi ile basılır.⁷⁰ Ali Canib, tasavvufî şiire dair çok kıymetli bir kaynak olan *Câmi'ü'l-Me'ânî* isimli mecmuayı tanıtır.⁷¹ Sadettin Nüzhet, Anadolu'daki Türk edebiyatının eski devrine dair başta gelen kaynaklardan Ömer b. Mezîd'in nazire mecmuasını haber verir.⁷² Zeki Velidi, Harezmi Türkçesinin çok kıymetli iki eseri *Mu'înü'l-Mürîd* ile *Nehcü'l-Ferâdis*'i ilim âlemine tanıtır.⁷³ Sonraları da daha az sıklıkla olmakla beraber yeni eserler ortaya çıkmaya devam eder.⁷⁴

Makalenin bundan sonraki kısmında ise Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabının yayınlanışından sonraki onyıllarda Türk edebiyatı araştırmalarının

---

mahiyetini almıştı" ("Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış", *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekaleti, Ankara 1932, 314).

⁶⁹ Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Eski Şairlerimiz: Divan Edebiyatı Antolojisi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931; Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Sazşairleri*, 2-3, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.

⁷⁰ J. H. Mordtmann, *Suheil und Nevbehâr : romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed*, Orient-Buchhandlung Heinz Lafaire, Hannover 1925.

⁷¹ Ali Canib, "Bazı Mecmualara Dair", *Hayat*, 32, 1927, 3-5.

⁷² Sadettin Nüzhet, "Hasanoğlu ve Yeni Bir Gazeli", *Millî Mecmua*, 107, 1928, 1721-1722.

⁷³ Ahmed Zeki Velidi, "Harezimde Yazılmış Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, II, 1928, 315-345.

⁷⁴ Mesela: Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha*, haz. Dehri Dilçin, TDK Yayınları, Ankara 1946; Agah Sırrı Levend, "Bilinmeyen Bir Yazarın Bilinmeyen Bir Eseri: Tutmacı'nın Gül ü Hüseyin Mesnevisi", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, TDK Yayınları, Ankara 1960, 169-174.

nasıl bir seyir takip ettiğinden bahsedilecektir. Bu dönemde ilk dikkat çeken hususlardan birisi artık Türk edebiyatının muhtelif çalışma sahalarının belirginleşmeye başlayıp müstakil bir hâle gelmeleridir. Binaenaleyh burada bu farklı alanlarda verilmiş öncü eserlere işaret edilecektir.

Halk edebiyatı çalışmaları, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra büyük bir hız kazanmıştır. Bu dönemde yayınlanan pek çok eser arasında sadece misal olmak üzere Sadettin Nüzhet'in Mehmed Ferid ile beraber yayınladığı *Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı*⁷⁵ ile Kilisli Rifat'ın *Maniler'i*⁷⁶ sayılabilir. Halkiyat sahasında Köprülü'den sonraki en önde gelen şahıs, Pertev Naili olmuştur. *Köroğlu Destanı* kitabından⁷⁷ itibaren yaptığı pek çok çalışmayla bu sahada büyük hizmeti görülen Pertev Naili'nin başlıca eserleri arasında 1946 tarihli *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*⁷⁸ ile bilhassa Türk masalları üzerine 1953 yılında Wolfram Eberhard ile beraber yazdığı kitap anılmalıdır.⁷⁹

Tasavvufî edebiyat hakkında Sadettin Nüzhet'in 1930 yılında yayınladığı *Bektaşî Şairleri* antolojisi bu tarikate ait zengin edebiyatın örneklerini toplaması bakımından kıymetlidir. Gölpınarlı'nın ertesine sene çıkardığı *Melâmîlik ve Melâmiler* kitabı ise daha önce ilmî bakımdan incelenmemiş bu batınî zümreyi aydınlatmak bakımından çok faydalı olmuş ve devrinde ciddi bir ilgi uyandırmıştır.⁸⁰ Gölpınarlı, Yunus Emre üzerine de en fazla eğilen kişilerin başında gelmektedir. 1934'te yazdığı biyografi ile onun hayatını biraz daha açıklığa kavuşturmuştur.⁸¹ 1943-48 yıllarında ise şairin divanının ilk ilmî yayını gerçekleştirmiştir.⁸²

Velud bir müellif olan Âgâh Sırrı Levend'in önemli bir hizmeti, divan edebiyatının divanlardan ibaret olmadığını gösteren çalışmalara imza atmış olmasıdır. Bunlar arasında gazavatnâmeler, şehrengizler, hikâyeler üzerine

⁷⁵ Vilayet Matbaası, Konya 1926.

⁷⁶ Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

⁷⁷ Evkaf Matbaası, İstanbul 1931. Yazarın aynı yıl sunduğu mezuniyet tezinin yayınıdır.

⁷⁸ Yazarın 1941 yılında sunduğu doçentlik tezinin yayınıdır.

⁷⁹ *Typen türkischer Volksmärchen*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1953.

⁸⁰ Yazarın bir sene önce sunduğu mezuniyet tezinin yayınıdır.

⁸¹ *Yunus Emre: Hayatı*, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1936.

⁸² *Yunus Emre Divanı*, 1-3, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943-48.

olan eserleri sayılabilir.⁸³ Siyasetnameler ve ahlak kitaplarına dair makaleleri ile divan edebiyatının dayandığı kültürü belirten eserlere dikkat çekmesi de kayda değerdir.⁸⁴

Yeni Türk edebiyatı tarihine dair çalışmalarda Fevziye Abdullah Tansel ile Ömer Faruk Akün'ün öne çıktığı görülmektedir. Bilhassa Akün'ün, Türk edebiyatını bütün hâlinde incelemekteki yetkinliğiyle Köprülü'nün edebiyat tarihçiliğinin en sıkı takipçisi olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁵ Yine yeni edebiyat sahasının önde gelen bilginlerinden Kaya Bilgegil'in Ziya Paşa hakkındaki kitabı, bir edebiyatçının biyografisini yazarken arşivlerden de yararlanmanın güzel bir örneği olarak burada zikredilmelidir.⁸⁶

Edebiyat tarihinin alt dalı olan mukayeseli edebiyat sahasında ilk dikkat çeken eserlerden biri olarak Ali Nihad'ın 1922 tarihli yayınlanmamış doktora tezi sayılabilir. *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi* başlıklı bu tezde ilgili hikâyenin Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ne suretle ele alındığı incelenmektedir. Eser, yazıldığı zamana göre geniş kaynak kullanımı ve batılı metodolojiye uygunluğuyla dikkat çekmektedir.⁸⁷ İsmail Habib'in Avrupa edebiyatlarını ve Türkçeye tercümelerini incelediği eseri, modern Türk edebiyatının Avrupa edebiyatları ile ilişkisi hakkında vazgeçilmez bir kaynaktır.⁸⁸ Cevdet Perin'in *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri* başlıklı

⁸³ *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956; *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958; "Divan Edebiyatında Hikâye", *TDAY Belleten* 1967, TDK Yayınları, Ankara 1968, 71-117.

⁸⁴ "Siyaset-nameler", *TDAY Belleten* 1962, TDK Yayınları, Ankara 1963, 167-194; "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", *TDAY Belleten* 1963, TDK Yayınları, Ankara 1964, 89-115.

⁸⁵ Akün, Köprülü'nün doğrudan öğrencisi olmamıştır. Fakat daha çocukken İstanbul Akbıyık'ta komşu oldukları için tanıştığı Köprülü'den eserlerini okuyarak çok etkilenmiş ve onu her zaman hocası olarak görmüştür. Bkz. Erol Ülgen, "Türklük Bilimi ve Türk Edebiyatı Tarihine Adanan Bir Ömür: Prof. Dr. Ömer Faruk Akün", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XIX, 2006, 11-73. Köprülü'nün umumî meselelere daha fazla yönelmesine mukabil Akün'ün teferruatla da ilgilenmesi edebiyat tarihçiliği bakımından bir merhale sayılabilirse de bunun onu "büyük eser" vermekten alıkoymuşu şüphesizdir.

⁸⁶ *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1979.

⁸⁷ *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Tez Koleksiyonu*, No. 1.

⁸⁸ *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercüme*, 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940-1941.

çalışması mukayeseli edebiyat çalışmalarının güzel bir örneğidir.⁸⁹ Abdülkadir Karahan'ın *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis* kitabı ise mukayeseli edebiyat çalışmalarının Türkiye'deki en başarılı örneklerinin başında gelmektedir.⁹⁰

Doğru bir edebiyat tarihi yazabilmek için elde eski metinlerin güvenilir neşirlerinin olması şarttır. Bu bakımdan Eski Türkçe sahasında Reşid Rahmeti Arat'ın,⁹¹ divan edebiyatında ise Ali Nihad Tarlan'ın yaptığı yayınlar⁹² çok büyük bir boşluğu doldurmuştur. Eski edebiyata ait mensur eserlerin uzun zaman ihmâlkârlıkla karşılaşmış olmasına bir istisna olmak üzere Orhan Şaik Gökyay'ın Mercimek Ahmed'in *Kâbusnâme* tercümesini yayınlamasını belirtebiliriz.⁹³

Bir edebiyat tarihinin yazılabilmesi için öncelikle o edebiyatın envanterinin çıkarılması gerektiği izahtan varestedir. Bunun için de kütüphane kataloglarının mevcudiyeti elzemdir. Bu konuda İstanbul kütüphanelerindeki yazma divan nüshalarını bildiren dört ciltlik katalog⁹⁴ ile Fehmi Edhem Karatay'ın hazırladığı iki ciltlik Topkapı Sarayı katalogu önemli birer emek mahsulüdür.⁹⁵ Bu sahada en fazla hizmeti geçenlerin başında ise 16. asrın önde gelen müellifleri hakkında hazırladığı bibliyografyalarla Nihal Atsız gelmektedir.⁹⁶

⁸⁹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946.

⁹⁰ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.

⁹¹ *Kutadgu Bilig I: Metin*, TDK Yayınları, İstanbul 1947; *Atebetü'l-Hakâyık*, TDK Yayınları, İstanbul 1951; *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.

⁹² *Hayâlî Bey Divanı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945; *Fuzûlî Divanı: Gazel, Musammât, Mukatta' ve Rubâ'î Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsyon)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1950; *Necâtî Beg Divanı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1963; *Ahmed Paşa Divanı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.

⁹³ Maarif Vekaleti, Ankara 1944.

⁹⁴ *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, I-IV, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1947-1976.

⁹⁵ *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I-II, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul 1961.

⁹⁶ *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1966; *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1967; *Âlî Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1968; "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, VI, 1966, 71-112; VII, 1972, 83-135.

Sadettin Nüzhet'in *Türk Şairleri* ismini verdiği ve hakkında bilgi bulabildiği bütün Türk şairlerini tanıtmayı amaçlayan yarım kalmış eseri, vüsatı ve arkasındaki emek dolayısıyla bu dönemde Türk edebiyatı tarihi için yazılmış en önemli eser olarak kabul edilebilir.⁹⁷ Nihad Sami Banarlı'nın *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Yahya Kemal ve Köprülü'nün zevk ve anlayışları doğrultusunda, ilmî çerçevenin içinde kalarak Türk edebiyatını yeni nesillere sevdirmeyi gaye edinmiş ve bunu da büyük ölçüde başarmış bir eser olarak anılmalıdır.⁹⁸ Vasfi Mahir'in, ancak ölümünden sonra yayınlanabilen *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabı ise müellifinin şahsî damgasını taşıyan orijinal bir eser olmakla beraber hak ettiği rağbeti görememiştir.⁹⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabı, dar bir zamanı mevzu edinmekle beraber, çok okunup atıf yapılan bir eser olmak itibarıyla burada zikredilmelidir.¹⁰⁰

Bu dönemde yurtdışında yazılan eserlere baktığımızda Alessio Bombaci'nin yazdığı Türk edebiyatı tarihi, Batı'da Türk edebiyatını başlangıcından itibaren bütün dallarıyla ele almak gayesini güden ilk çalışma olması hasebiyle dikkat çekmektedir.¹⁰¹ Bir başka önemli teşebbüs *Philologiae Turcicae Fundamenta*'dır. Zeki Velidi Togan'ın girişimleriyle ortaya çıkan bu eserde sahasının uzmanı kişilerce yazılmış Türk dili ve edebiyatına ait muhtelif yazılar toplanmıştır.¹⁰²

⁹⁷ Eser, 1936-1945 yıllarında İstanbul'da fasiküller hâlinde neşredilmiştir.

⁹⁸ İlk defa 1948 yılında yayınlanan bu eserin daha sonra iki cilt hâlinde genişletilmiş bir baskısı yapılmıştır: Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1971-1979.

⁹⁹ Edebiyat Yaymevi, Ankara 1964.

¹⁰⁰ Eserin 1949 yılında tamamlanan ilk yayınından sonra yazar tarafından genişletilmiş bir baskısı daha yapılmıştır: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956. Fransız yazar Albert Thibaudet'nin Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliği üzerindeki tesiri için bkz. Veysel Öztürk, "Method in XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi: Albert Thibaudet's Influence on Ahmet Hamdi Tanpınar", *Bilig*, 99, 2021, 163-180.

¹⁰¹ *Storia della letteratura turca dall'antico impero di Mongolia alla nuova Turchia*, Nuova Accademia, Milano 1956.

¹⁰² I-II, Franz Steiner, Wiesbaden 1959-1965. Türk dillerine dair ilk ciltteki yazıların büyük çoğunluğu Almanca iken Türk edebiyatları hakkındaki ikinci ciltte Fransızca yazıların ağırlığının da Almancalara yaklaştığı görülmektedir.

Sonuç

Türk edebiyatı tarihine dair yazılan en eski eserler, şüara tezkireleridir. Fakat bu eserler, şair biyografilerini toplayan kitaplar olup modern manadaki edebiyat tarihlerinden çok uzaktır. Edebiyattan yalnız şiiri anlamaları ve büyük oranda klasik edebiyata mensup şairlerden bahsetmeleri dolayısıyla kapsamları da oldukça dardır.

18. asır sonlarından itibaren modern şarkiyatın gelişmesiyle beraber Türk dili ve edebiyatı hakkındaki bilgide de büyük bir artış görülür. Bu gelişmenin Türkiye'ye yansması oldukça gecikmiş olmakla beraber 2. Meşrutiyet'ten sonra, bilhassa Köprülü ile beraber Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarına Türkiye de intibak etmiştir. Türk edebiyatının sahihe yakın ilk tarihinin Türkiye'de Köprülü tarafından yazılmış olması da bu vakaya işaret eder. Köprülü'nün 1910'lu ve 20'li yıllarda kurduğu Türk edebiyatı tarihçiliğinin sonraki gelişmelerinde Sadettin Nüzhet Ergun, Abdülbâki Gölpınarlı, Orhan Şaik Gökyay, Nihal Atsız, Pertev Naili Boratav, Nihad Sami Banarlı, Fevziye Abdullah Tansel gibi yine Köprülü'nün yetiştirdiği talebelerin büyük bir payı olmuştur.

Bu makalede daha ziyade edebiyat tarihini doğrudan ilgilendiren çalışmalara temas edilmiş olup onunla dolaylı olarak irtibatlı olan tarih, filoloji, edebî tenkit gibi sahalarda verilmiş eserlerin de edebiyat tarihi ile ilişkilendirilerek ele alınması, konunun daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed bin Mahmud Yüknekî, *Hibetü'l-Hakâyık*, haz. Necib Asım, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- Ahmed Paşa Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.
- Ahmed Zeki Velidi, "Hareznde Yazılmış Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, II, 1928, 315-345.
- AKAR, Metin, "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler I", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 1986, 1-14.
- AKÜN, Ömer Faruk, *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- Ali Canib, "Bazı Mecmualara Dair", *Hayat*, 32, 1927, 3-5.
- Ali Nihad, *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Tez Koleksiyonu, No. 1.
- Alî-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, I-II, haz. Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- Atebetü'l-Hakâyık*, haz. Reşid Rahmeti Arat, TDK Yayınları, İstanbul 1951.
- ATSIZ, Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1966.
- ATSIZ, Nihal, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, VI, 1966, 71-112; VII, 1972, 83-135.
- ATSIZ, Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1967.
- ATSIZ, Nihal, *Âlî Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1968.
- AVŞAR, Ziya, "Türkî-i Basiti Yeniden Tartışmak", *Bilig*, 18, 2001, 127-143.
- AYNUR, Hatice, "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies*, 4/5, 2009, 34-59.
- BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1971-1979.
- BARTHOLD, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, haz. M. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1963.

- BİLGEGİL, Kaya, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1979.
- BOMBACI, Alessio, *Storia della letteratura turca dall'antico impero di Mongolia alla nuova Turchia*, Nuova Accademia, Milano 1956.
- BORATAV, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, 1946.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333-1342.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, I-II, Enderun Yayınları, İstanbul 1984.
- ÇETİN, Nurullah, *Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- DAVIDS, Arthur Lumley, *A Grammar of the Turkish Language*, Parbury & Allen, London 1832.
- DIEZ, Heinrich Friedrich von, "Depé Ghöz oder der oghuzische Cyklop", *Denkwürdigkeiten von Asien*, II, in Commission der Halleschen Waisenhaus-Buchhandlung, Berlin - Halle, 1815, 399-457.
- DOZY, R. P. A., *Catalogus codicum orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae*, I, E. J. Brill, Lugduni Batavorum 1851.
- EBERHARD, Wolfram – Boratav, Pertev Naili, *Typen türkischer Volksmärchen*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1953.
- Ebüzziyâ Tevfik, *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul 1330,
- ERDEM, Yahya, "Pavet de Courteille", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul 2007, 192-193.
- ETHÉ, Hermann, "On Some Hitherto Unknown Turkish Versions of Kalîlah and Dimnah", *Actes du sixième Congres International des Orientalistes, tenu en 1883 à Leide*, E. J. Brill, Leide 1885, 239-255.
- Fâik Reşâd, *Târîh-i Edebiyyat-ı Osmâniyye*, Zarafet Matbaası, İstanbul [t.y.].
- Fuzûlî Divanı: Gazel, Musammat, Mukatta' ve Rubâ'î Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsyon)*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1950.

- GANDJEL, Tourkhan, "Notes on the Attribution and Date of the Çarhnâme", *Studi Preottomani e Ottomani: Atti del Convegno di Napoli (24-26 settembre 1974)*, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1976, 101-104.
- GIBB, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, I-VI, Luzac & Co., London 1900-1909.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Yunus Emre: Hayatı*, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1936.
- GÜR, Nagihan, "Osmanlı Şiirini Tanzimat Aydınlarının Gözüyle Okumak: E. J. W. Gibb'in Tanzimat Dönemi Seçkilerine ve Eleştiri Metinlerine Düştüğü Okur Notları", *Kültürk*, 3, 2021, 65-84.
- HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, I-IV, Hartleben, Pesth 1836-1838.
- Hayâlî Bey Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945.
- Hoca Dehhânî Divanı*, haz. Ersen Ersoy - Ümran Ay, TÜBA, Ankara 2017.
- İbn Mevlânâ Veled, "Edebiyyât-ı İslâmiyye", *Tercümân-ı Hakikat - Musavver Servet-i Fünûn*, Nüsha-i Fevkalade, 1313, 50-55.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, 2, IRCICA, İstanbul 2010.
- İNAN, Abdülkadir, "Manas Destanı Üzerine Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959*, TDK Yayınları, Ankara 1959, 125-159.
- İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercümeleler*, 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940-1941.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, I-IV, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1947-1976.
- JAMAL, Gulnisa – Kafkasyalı, Muhammet Savaş, *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*, Karınca Yayınları, Ankara 2016.
- JAUBERT, Amédée, "Notice d'un manuscrit turc, en caractères ouigoures, envoyé par M. de Hammer, à M. Abel-Rémusat", *Journal asiatique*, VI, 1825, 39-52, 78-95.
- JAUBERT, Amédée, "Notice et extrait de la version turque du Bakhtiar-Namèh: d'après le manuscrit en caractères ouigours que possède la bibliothèque Bodléienne d'Oxford", *Journal asiatique*, X, 1827, 146-167.

- KAÇALIN, Mustafa, "Kúnos, Ignác", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, Ankara 2002, 376-377.
- KARAHAN, Abdülkadir, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.
- KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I-II, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul 1961.
- KAYA YİĞİT, Bilge – Kalyon, Abuzer, "Peşтели Hisâlî'nin Metâli'ü'n-Nezâ'ir Mecmuası ve Mecmuada Yer Alan Şairlerin Mahlasları", *Turkish Studies*, 8/1, 2013, 335-371.
- KAYABAŞI, Bekir, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya 1997.
- Kâzım Nâmî, "Türkçe Sarfın Mucidi", *Türk Yurdu*, 24, 1327, 748-754.
- Keykâvûs, *Kâbüsnâme*, çev. Mercimek Ahmed, haz. Orhan Şaik Gökyay, Maarif Vekaleti, Ankara 1944.
- Kilisli Rifat, *Maniler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Kitâb-ı Dede Korkud*, haz. Kilisli Muallim Rifat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Türk Sazşairleri*, Millî Kültür Yayınları, Ankara 1962.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Early Mystics in Turkish Literature*, trc. Gary Leiser - Robert Dankoff, Routledge, London - New York 2006.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Ahmed Yesevî: Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Tesiri", *Bilgi Mecmuası*, 6, 1330, 611-645.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Dokuzuncu ve Onuncu Asırlardaki Çağatay Şairleri", *Türk Yurdu*, 6, 1330, 2128-2135, 2158-2166, 2190-2194, 2226-2230, 2245-2251, 2313-2319.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatı'nda Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü", *Millî Tettebular Mecmuası*, 1/1, 1331, 5-46.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatı'nın Menşe'i", *Millî Tettebular Mecmuası*, 2/4, 1331, 5-78.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Bir Hiciv Münasebeyiyle", *Yeni Mecmua*, 44, 1918, 346-347.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirâtı", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 2, 1923, 1-30.

- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Meddahlar: Türklerde Halk Hikâyeciliği Tarihine Ait Bazı Maddeler", *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, 1-45.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Matbaa, İstanbul 1926.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri 2: Ahmed Fakîh", *Türk Yurdu*, 4/22, 1926, 289-295.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Selçukîler Devrinde Anadolu Şairleri: Hoca Dehhânî", *Hayat*, 1, 1926, 4-5.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Eski Şairlerimiz: Divan Edebiyatı Antolojisi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatına Umumi Bir Bakış", *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekaleti, Ankara 1932, 308-320.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad - Şehâbeddin Süleyman, *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyâtı*, Tefeyyüz Kitâbhânesi, İstanbul 1332.
- Kutadgu Bilig I: Metin*, haz. Reşid Rahmeti Arat, TDK Yayınları, İstanbul 1947.
- Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994.
- LANSON, Gustave, *Edebiyat Tarihinde Usûl*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel, haz. Eren Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017.
- Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1958.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Bilinmeyen Bir Yazarın Bilinmeyen Bir Eseri: Tutmacı'nın Gül ü Hüsvrev Mesnevisi", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, TDK Yayınları, Ankara 1960, 169-174.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Siyaset-nameler", *TDAY Belleten 1962*, TDK Yayınları, Ankara 1963, 167-194.

- LEVEND, Agah Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", *TDAY Belleten* 1963, TDK Yayınları, Ankara 1964, 89-115.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Ali Şir Nevâî*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965.
- LEVEND, Agah Sırrı, "Divan Edebiyatında Hikâye", *TDAY Belleten* 1967, TDK Yayınları, Ankara 1968, 71-117.
- Literary Movements for Students*, ed. Ira Mark Milne, Gale Cengage Learning, Farmington Hills MI 2009.
- Mahmud bin el-Hüseyin bin Muhammed el-Kaşgarî, *Kitâbu Divânü Lüğâti't-Türk*, I-III, haz. Kilisli Muallim Rifat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333-1335.
- MERİÇ, Cemil, "Edebiyat Tarihinin Tarihi", *Kırk Ambar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, 221-259.
- MORDTMANN, J. H., *Suheil und Neubeihâr : romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Aḥmed*, Orient-Buchhandlung Heinz Lafaire, Hannover 1925.
- N. A. Balhassan-oglu, "Un texte ouïgour du XII-ième siècle", *Keleti Szemle*, VII, 1906, 257-279.
- Necâtî Beg Divanı*, haz. Ali Nihad Tarlan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "'Postmortem' Eleştirilerin Odağında 'Kült' Bir Tarihçi: Fuat Köprülü", *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yahya Kemal Taştan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, 329-344.
- ÖZTÜRK, Veysel, "Method in XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi: Albert Thibaudet's Influence on Ahmet Hamdi Tanpınar", *Bilig*, 99, 2021, 163-180.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, "'Edebiyât-ı Kadîme' Açısından Türkiye'de Edebiyat Tarihçiliğinin İlk Örnekleri", *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I*, haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2007, 210-218.
- PERİN, Cevdet, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946.
- Pertev Naili, *Köroğlu Destanı*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.
- Philologiae Turcicae Fundamenta*, I-II, Franz Steiner, Wiesbaden 1959-1965.

- RIEU, Charles, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Gilbert and Rivington, London 1888.
- Sadettin Nüzhet - Mehmed Ferid, *Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı*, Vilayet Matbaası, Konya 1926.
- Sadettin Nüzhet, "Hasanoğlu ve Yeni Bir Gazeli", *Millî Mecmua*, 107, 1928, 1721-1722.
- SERTKAYA, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, 1970, 133-138; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II", *TDED*, XIX, 1971, 171-184; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III: Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *TDED*, XX, 1973, 157-184; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV", *TDED*, XXII, 1976, 169-189.
- Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha*, haz. Dehri Dilçin, TDK Yayınları, Ankara 1946.
- TANSEL, Fevziye A., "Halk Şâirlerimizin Küçümsenmesi ve Tahkîri Meselesi", *Belleten*, 194, 1985, 313-333.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 2014.
- TEMİR, Ahmet, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri: Hayatı-İlmî Kişiliği-Eserleri*, TDK Yayınları, Ankara 1991.
- TEZCAN, Nuran, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIV, 2009, 203-230.
- TEZCAN, Semih, "Fuat Köprülü ve Türkî-yi Basit", *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yahya Kemal Taştan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, 79-92.
- THOMSEN, Vilhem, "Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-Huang", *Journal of Royal Asiatic Society*, January 1912, 181-227.
- TOGAN, Zeki Velidi, "Ebülğâzî Bahadır Han", *İslâm Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1977, 79-83.

- ÜLGEN, Erol, "Türklük Bilimi ve Türk Edebiyatı Tarihine Adanan Bir Ömür: Prof. Dr. Ömer Faruk Akün", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XIX, 2006, 11-73.
- VÁMBÉRY, Hermann, *Čagataische Sprachstudien*, F. A. Brockhaus, Leipzig 1867.
- YILDIRIM, Yusuf, "Kadı Burhaneddin Divanı'nın Garip Hikayesi: İsimsiz Şiirler", *Kadı Burhaneddin Kitabı* (haz. Yusuf Yıldırım - Ramazan Süer), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2020, 191-201.
- Yunus Emre Divanı*, 1-3, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943-48.
- Ziyâ Paşa, *Harâbât*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1291-1292.

“Çerâğı Görmeden Pervâne Olmak”: Klasik Türk Şiirinde “Kulaktan Âşık”lık

Leyla ALPTEKİN SARIOĞLU

Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9406-7235>

ROR ID: <https://ror.org/04e9czp26>

leyla.sarioglu@msgsu.edu.tr

Atıf Bilgisi

Alptekin Sarıoğlu, Leyla. "Çerâğı Görmeden Pervâne Olmak": Klasik Türk Şiirinde 'Kulaktan Âşık'lık". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 193-222.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.515>

Geliş Tarihi 19.10.2024

Kabul Tarihi 11.11.2024

Yayın Tarihi 24.12.2024

Etik Beyan "Çerâğı görmeden pervâne olmak" Celîli'nin *Husrev u Şîrîn*'inden bir musradır. Bkz. Celîli, *Husrev u Şîrîn*, Haz. Şevkiye Kazan Nas, Ankara 2019, 135.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64195.celili---husrev-u-sirinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 3.10.2023)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim tkidergisii@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında, şiirin merkezini oluşturan temel konulardan biri de aşktır. Bu şiir geleneğinde idealize edilen ve işlenen aşk, kimi zaman görmeyle değil duymayla ilintilidir. Günümüz dünyasında pek de yeri olmayan bu durum, yani aşkın görmeyle değil duymayla başlaması meselesi, yerleşmiş bir motif olarak klasik Türk şiirinde yüzyıllar boyunca süregelmiştir. Klasik Türk edebiyatında beşerî aşk düzleminde karşılaşılan kulaktan âşıklık, daha derin bir yaklaşımla ilahî aşkın izdüşümü olarak da algılanabilir. Hüsrev ü Şîrîn, Hurşîd ü Ferahşâd, Ferhâd u Şîrîn, Vâmuk u Azrâ, Cemşîd ü Hurşîd, Varka ve Gülşah, Şem ü Pervâne, Leylâ vü Mecnûn gibi iki kahramanlı aşk mesnevilerinin pek çoğunda, hikâye örgüsü içerisinde önemli bir motif olarak kahramanlar, birbirlerini henüz görmedikleri hâlde, kulaktan duyarak âşık olurlar. Divanlar da bu tarz bir aşk anlayışının örneklerini sunmakta, hatta kulaktan âşıklık divanlarda 14. yüzyıldan 18. asra kadar örneklerine rastladığımız bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Divanlarda tespit edilebilen örnekler arasında kulaktan aşkın kimi zaman bir insana değil, bazen bir mekâna bazen de şairin sözüne, şiirine yönelmesi dikkat çekicidir. Bu çalışmada farklı yüzyıllardan tespit edilebilen manzum metin örnekleri üzerinden “kulaktan âşık olma”nın izi sürülmeye çalışılmış, bu hâlin mahiyeti izah edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, aşk, kulaktan âşık olma, divan, mesnevi.

Being a Moth without Seeing the Flame
Falling in Love through Hearsay in Classical Turkish Poetry

Leyla ALPTEKİN SARIOĞLU

Doç. Dr., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature, İstanbul, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9406-7235>

ROR ID: <https://ror.org/04e9czp26>

leyla.sarioglu@msgsu.edu.tr

Citation

Alptekin Sarioğlu, Leyla. " *Being a Moth without Seeing the Flame: Falling in Love through Hearsay in Classical Turkish Poetry* ". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 193-222.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.515>

Date of Submission 19.10.2024

Date of Acceptance 11.11.2024

Date of Publication 24.12.2024

Ethical Statement *"Being a Moth without Seeing the Flame"* is a line from Celîlî's Husrev u Şîrîn. See Celîlî, Husrev u Şîrîn, Prepared by Şevkiye Kazan Nas, Ankara 2019, 135.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64195,celili---husrev-u-sirinpdf.pdf?0> (Access Date: 3.10.2023)

It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.

Complaints tkidergisii@gmail.com

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

In Classical Turkish Literature, one of the main subjects that constitute the center of poetry is also love. According to the love thought that idealized and processed in poetic tradition; love, sometimes, is related to hearing, not seeing. This feature that has not got a place in modern world, namely the issue of starting of love with hearing not seeing, has maintained during centuries in Classical Turkish poetry as a located motif. This situation encountered at the plane of human love in Classical Turkish Literature can be perceived as a projection of divine love with a deeper approach. In most of the love mesnevis with two characters, in mesnevis named Hüsrev ü Şîrîn, Hurşîd ü Ferahşâd, Ferhâd u Şîrîn, Vâmîk u Azrâ, Cemşîd ü Hurşîd, Varka ve Gülşah, Şem ü Pervâne, Leylâ vü Mecnûn etc., characters fall in love by hearing as an important motif in plotline. Divans also provide with examples of this kind of love thought, falling love by hearing has been appearing from fourteenth century to eighteenth century in divans. Among examples can be detected, in divans, it is remarkable that the one who someone fall in love with, sometimes, is something other than human for example a place, a poet's words or his poem. In this study, an attempt was made to trace "love by ear" through the poetical text examples can be detected in different centuries and tried to explain the nature of this situation.

Keywords

Classical Turkish Poetry, love, fall in love, divan, mesnevi.

1. Giriş

Dünya üzerindeki tüm anlatıların temelinde yer alan aşk, klasik Türk şiirinin de ana konularından biridir. Klasik Türk edebiyatı anlatılarında görmeden âşık olma sık karşılanan bir durumdur. Bu edebiyatın yerleşik tiplerinden olan âşık, bazen sevgilisini görmeden âşık olur. Âşık, kimi zaman daha önce hiç görmediği sevgilisini rüyasında görerek, kimi zaman onun suretine yani resmine, nakşına vs. bakarak, kimi zaman sevgilisinin övgüsünü işiterek veyahut yüzünü görmeden sesinden etkilenerek aşk ateşine düşer.

Edebiyatımızda beşerî aşk düzleminde görülebilen bu durum, daha derin bir anlamda ilahî aşkın yansıması olarak izlenebilir. Ahmet Atilla Şentürk, bu durumu şu şekilde özetler:

“İlk bakışta anlam verilemeyen fakat dikkat edildiğinde bilinçli bir kurgu ve olağanüstü bir insicam ile bıkmak bilmeden yüzyıllar boyu defalarca tekrar edilerek sürdürülen bu motifler incelendiğinde, sevgilisini kulaktan duyan yahut bir su veya kağıt üzerindeki akis ve tasvirini görerek kendinden geçen âşığın, aslında Allah’ı hiçbir zaman görmediği hâlde onun vasıf ve sıfatlarını duyup dünyada yarattığı güzellikleri aynadaki bir aksi seyredencesine müşahede eden saliki temsil ettiği görülür.”¹

XIV. asrın büyük isimlerinden Âşık Paşa’nın (ö. 1332), *Garibnâme* adlı eserinde kulakta, hikmetin manasını gören gizli bir göz olduğuna işaret etmesi bu sebeptir:

Hem kulakda gizlü bir göz var durur
Hikmetün manîsini ol göz görür (b. 9294)²

Padişah şairlerimizden Muhibbî (ö. 1566) de kulaktan âşık olmanın temellerini ezelden gelen bir tanışıklığa bağlayarak izah etmektedir:

¹ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, C. 1, OSEDAM Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016, 382.

² Âşık Paşa, *Garib-nâme*, II/2, Haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000, 705. Bu ve bunun gibi alıntılanan metin örneklerinde asıl kaynakta var olan transkripsiyon korunmamış, metinler birlik sağlanması açısından transkripsiyonsuz şekilde aktarılmıştır.

Âşık oldum [ben] ezelden gûş idüp didârünü
Hak dimişler âşık olur gözden evvel kulak (b. 1616/6)³

“Kulaktan âşık olmak, İlahî aşk için de kullanılır. Müslümanlar, hiç görmedikleri ve fakat Kur’ân’dan okuyarak yahut duyarak haberdar oldukları ve varlığına inandıkları bir olan Allah’a ibadet ve kulluk etmektedirler. İlahî aşk ezelde, ‘elest bezmi’nde başlamıştır. Başlamasına vesile olan ise hemen aşağıda açıklanacağı üzere Allah’ın kullarına seslenmesidir. Bu itibarla kulağın klâsik kültürdeki en temel eğitim unsurlarından biri olduğu da hatıra getirildiğinde ‘kulaktan âşık olmak’ deyimini daha da anlam kazanacaktır.”⁴

“Kulaktan âşık olmak” en basit tabiri ile sadece duydukları ile görmeden birine karşı sevgi duymak;⁵ kendisine anlatılanlara kapılarak birine ya da bir şeye sevgi beslemek⁶ manasında bir deyimdir. Bu deyim sevgiliyi daha görmeden sesini duyarak ya da onun varlığından haber alarak âşık olmak hâlini anlatmaktadır.

2 Mesnevi ve Divanlarda Kulaktan Âşık Olmak

2.1. Aşk Mesnevilerinde Bir Âşık Olma Biçimi Olarak Kulaktan Âşık Olmak

Bir aşk mesnevisi olmamakla birlikte kulaktan âşıklıkla bağlantılı ilk örneklerden biri olması sebebiyle zikredilmesi gereken Firdevsî’nin (ö.

³ Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitli Metin), Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 1566)*, 1. Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2016, 871.

⁴ Erdem Can Öztürk, “Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimler ve Anlam Çerçevesi,” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute*, TAED-66, Erzurum Eylül 2019, 42.

⁵ M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, 184.

⁶ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., 4. Baskı, Ankara 2017, 574; Ömer Asım Aksoy, *Deyimler Sözlüğü*, Haz. Mehmet Bozkurt, İnkılâp Yay., İstanbul 2022, 376.

1020?) *Şahnâme* adlı eserinde “Kâvûs’un Hamâverân Padişahının Kızı Sûdâbe’yi İstemesi” başlığı altında, biri gelip Kâvûs’a Hamâverân padişahının kızının vasıflarını anlatır. Bunları duyan Kavûs’un yüreği yerinden oynar. Bu kızla evlenmek ister.⁷

Klasik Türk edebiyatı mesnevi sahası şairleri arasında en çok rağbet gören çift kahramanlı aşk hikâyelerinden biri *Hüsrev ü Şîrîn*’dir. Sâsânî Hükümdarı Pervîz’in hayatından alınan; *Şîrîn ü Hüsrev*, *Şîrîn ve Pervîz*, *Ferhâd ve Şîrîn*, *Ferhadnâme* gibi isimlerle de bilinen *Hüsrev ü Şîrîn* meşhur aşk hikâyelerindedir.⁸ Edebiyatta ilk kez Firdevsî’nin *Şahnâme*’sinde yer alan bu anlatıya esas şeklini veren Nizâmî-i Gencevî (ö. 1214?) olmuştur. Nizâmî’nin *Hüsrev ü Şîrîn*’inde Hüsrev, aynı zamanda bir ressam olan nedimi Şâpûr’un anlattıkları sebebiyle Şîrîn’e âşık olur.⁹

Türk edebiyatında Nizâmî’nin bu eserinin ilk tercümesi olan Kutb’un (ö.?) *Hüsrev ü Şîrîn*’inde¹⁰ şair, Şîrîn’in vasıflarını başkasından işiten şahın ona âşık olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Tüketti irse söz sâvûr-ı server

Ferâgat kitti ışk oygandı kökrer

Bu yanglıg ışk otinga saldı bünyâd

Uşol çîn içre köp nakş itgen üstâd

Mehir şîrînge bağlap tangladı şâh

Bu şîrînning sözün kim tıngladı şâh (b. 481-483)¹¹

Anadolu sahasındaki ilk tercüme *Hüsrev ü Şîrîn* olan, Fahrî’nin (ö.?) *Hüsrev ü Şîrîn*’inde yine Şâpur’dan Şîrîn’in övgüsünü işiten (404-438) Hüsrev, Şîrîn’e gönlünü kaptırır:¹²

⁷ Firdevsî, *Şahnâme*, Çev. Necati Lugal, Kabalcı Yay., İstanbul 2009, 323.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Erkan, “Hüsrev ve Şîrîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, 53-55.

⁹ Mustafa Erkan, “a.g.m.”, 53.

¹⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, V.

¹¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, 209.

¹² Berna Dağ, *Fahrî’nin Hüsrev ü Şîrîn’i (Giriş-İnceleme Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2021, 57-60.

Bu sözden sabrı şâhun oda yandı
Ferâgat uyudu vü ışk uyandı

Gönül bir gezden ol Şîrîn'e virdi
İnanđı Şâvûr'a sâbâş dirdi (b. 439-440)¹³

Şeyhî'nin (ö. 1431?) *Hüsrev ü Şîrîn*'inde bu motif kaydedilmeye devam eder ve Hüsrev, Şâvur'un anlattıkları sebebiyle Şîrîn'e âşık olur. Duydukları neticesinde Hüsrev'in gözünde Şîrîn âdeta canlanır ve Hüsrev zihninde oluşan bu görüntüye tutulur. Kulaktan âşık olma durumunun sıklığını göstermek isteyen şair, kulağın gözden daha fazla âşık olması hâlini anlatan deyişin de doğruluğuna vurgu yapmaktadır:

Bu söz ol resme kıldı Hüsrev'e kâr
Ki terk-i kâr idüp oldu dilefgâr

Gözine gönline nakş oldu Şîrîn
Boşaldı gendülükden toldı Şîrîn (b. 1074-1075)

...

Göz odından sızurursa ciger yag
Kulag urdı benüm cânuma oş dâg

Mesel kim didiler elbette hakdur
Ki gözden ilerü âşık kulakdur (b. 1087-1088)¹⁴

Buraya kadar ele aldığımız kulaktan âşık olma durumunun, görmediği birinin vasıflarını işiterek ona yakınlık hissetme veya işitilen vasıfların yarattığı imajdan hoşlanma olmadığını, işitilenlerden dolayı kişinin aşk ateşine düştüğünü, aşk acısı çekmeye başladığını da vurgulamak gerekir.

Şeyhoğlu Sadrüddîn Mustafa'nın (ö. 1413-14?) âşıkâne mesnevisi *Hurşîd ü Feraşâd*'da¹⁵ da Feraşâd'ın duyarak âşık olması söz konusudur. Hurşîd'in güzelliği ile büyülenen muhafız Âzâd, Hurşîd'in hüsnünü Mağrip sokaklarında anlatır. Bu çılgın âşığın durumu saraya kadar ulaşır.

¹³ Berna Dağ, *a.g.t.*, 60.

¹⁴ Funda Şan, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, 167-168.

¹⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd)*, *İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*, Haz. Hüseyin Ayan, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1979.

Mağrip sultanının oğlu Feraşâd bir gece sarayında eğlenirken içeri Âzâd girer ve Hurşîd'in vasıflarını anlatan bir gazel söyler. Bu şiiri dinleyen Feraşâd, Hurşîd'e kulaktan âşık olur:

Temâm itdi vü dindi ol perîşân
Çün işitdi Feraşâd oldu hayrân

Şunun bigi eser buldı bu sözden
Ki yâkût üzre dökdi lal gözden (b. 1831-1832)

Türk edebiyatında Nizâmî ve Emîr Husrev'i (ö. 1324) takip ederek bir hamse kaleme alan Alî Şîr Nevâî'nin (ö. 1501) hamsesinin ikinci mesnevisi olan *Ferhâd u Şîrîn*'inde Hüsrev, Şîrîn'in methini duyarak ona âşık olur:

Ol ay evsâfını ehl-ı zamândın
İşitür irdi bel yahşı yamandın

Harâret könglige salmuş idi cûş
Tereddüd cânın itmiş irdi medhûş

Hayâlîde kiçe kündüz ol irdi
Tilide kiçe kündüz söz ol irdi (b. 62-63)

...

İşitken birle Husrev mâyil irdi
Bular kilmek garazga hâyil irdi

Çü tuş tuşdın bu sözler boldı peydâ
Heves bir yolu könglin kıldı şeydâ (b. 72-73)¹⁶

Nevâyî, eserinde kulaktan âşık olma hâlini yine ciddi bir âşıklık hâli olarak değerlendirir. Kulaktan âşık olan kişinin gönlü ateşte yanmakta, sevgiliye kavuşamayacak olmanın korkusu ile dehşet içindedir. Gece, gündüz hayalinde sevgilisini gören bu kişi, diliyle de sürekli sevgiliyi zikretmektedir.

Lâmiî'nin (ö. 1532) Nevâyî'nin tesiriyle kaleme aldığı *Ferhâd u Şîrîn*'inde de Hüsrev, Şîrîn hakkında işittikleri ile ona âşık olmuştur. Hüsrev'in kalbinde sevgi ortaya çıkmış, sevda ateşi gönlüne düşmüştür:

¹⁶ Gönül Alpay-Tekin, *Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd u Şîrîn: İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2012, 337-338.

Derûnunda mahabbet oldu peydâ
Heves kıldı dil ü cânını şeydâ

Dilinde yakdı sevdâ nârı micmer
Dimâgın huşk itdi dîdesin ter

Egerçi gûşa nisbet dîde hakdur
Velâkin gözden ön âşık kulakdur (b. 4978-4981)¹⁷

Ahmed-i Rıdvân'ın (ö. 1528-38) Nizâmî ve Şeyhî'nin eserlerinden faydalanarak kaleme aldığı *Hüsrev ü Şîrîn*'inde Şîrîn'in vasıflarını dinleyen Hüsrev, ona âşık olurken (537-573)¹⁸ sevgilinin sadece özelliklerini işiterek bu hâle geldiğini ve sevgiliyi görse daha beter olacağına işaret etmektedir:

Çü hâlüm böyledür işitmekile
Aceb hâlüm n'olaydı görmekile (b. 572)

Kaynağı Nizâmî'nin eseri olan *Hüsrev ü Şîrîn*'lerden bir diğeri de Celîlî'nin (ö. 1569-70) *Hüsrev ü Şîrîn*'idir. Celîlî eserini kaleme alırken Nizâmî'yi örnek almış, ancak hikâyenin özüne temas etmiş ve ayrıntılardan arındırmıştır.¹⁹ Buna karşın Celîlî, hikâyenin ana temalarından biri olan görmeden âşık olma motifini korumuştur:

Rivâyetdür ki Pervîz-i cihân-gîr
Çü nahcîr oldu bu âhûya ol şîr

Gönül virmişdi bir müşgîn gazâle
Seg-i dîvâne-veş eylerdi nâle

Perî işitmeden dîvâne olmuş
Çerâgî görmeden pervâne olmuş

¹⁷ Lâmiû Çelebi, *Ferhâd ile Şîrîn*, Haz. Hasan Ali Esir, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55974,ferhad-ile-sirinpdf.pdf>? (Erişim Tarihi: 3. 10. 2023)

¹⁸ Ahmed Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn*, Haz. Orhan Kemal Tavukçu, 2020, 59-61. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73030,ahmed-ridvan-husrev-u-sirinpdf.pdf>? (Erişim Tarihi: 3.10.2023)

¹⁹ Celîlî, *a.g.e.*, 13. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64195,celili---husrev-u-sirinpdf.pdf>? (Erişim Tarihi: 3.10. 2023)

Dimişlerdür gelenler bizden öndin
Ki kulak âşık olur gözden öndin (b. 794-797)²⁰

Ceylana aslanın av olması şeklinde tarif edilen bu âşık olma hâlinde misk kokulu ceylana gönlünü veren aslan, deli köpekler gibi acı içinde bağıırır şekilde tasvir edilmektedir. Peri olan sevgiliyi sadece işiterek deliren bu âşığın hâli, ateşi görmeden pervane olanın hâline benzemektedir.

Âzerî İbrahim Çelebi (ö. 1585) ise *Husrev ü Şîrîn* adlı mesnevisinde Şîrîn'in memleketine gelen Şavur adlı ressamdan Hüsrev'in övgüsünü işittiğini ve Hüsrev'e karşı gönlünde bir sıcaklık duyduğunu, bu sebeple Şavur'a Hüsrev'in resmini çizdirdiğini ve resmini gördüğü Hüsrev'e âşık olduğunu aktarır. Bu mesnevîde Şîrîn, sevgilisinin resmini görerek âşık olmuşsa da başlangıçta sevgilisinin vasıflarını duyarak kalbî bir yakınlık hissetmiştir:²¹

Şîrîn işidince ol peyâmı
Tagıtdı cevâbda kelâmı

Terk itdi hicâbı açdı rûyın
İzhâra getürdi şevk bûyın

Didi ki eyâ yegâne üstâd
Çün eyledün ol perîveşi yâd

Lutf ile bu hâle eyle tedbir
Kim idesin ol cevânı tasvîr

Sâbûr didi ki emr şâhun
Tasvîr ideyin yüzün o mâhun (b. 446-449)

Ol sureti gördi çünkü Şîrîn
Fi'l-hâl akıtdı eşk-i hûnîn

Rûyı mütegayyir oldı ol dem
Kalbini pür itdi mihnet ü gam (b. 468-469)

²⁰ Celîlî, *a.g.e.*, 135.

²¹ Âzerî İbrahim Çelebi, *Husrev ü Şîrîn*, Haz. Ülkü Çetinkaya Karakoyun, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2019, 165-166.

XVI. yüzyıl şairlerinden Firâkî de (ö. ?) bu meşhur mesneviyi kaleme alanlar arasındadır. Firâkî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde Şavur'un Şîrîn hakkındaki övgülerini dinleyen Hüsrev'in ezelden Şîrîn'e meyli olduğu, vasıflarını işittiğinde bu meylin canlandığı söylenir. Şîrîn'in güzel vasıfları Hüsrev'in can kulağından duyulunca Hüsrev ezelden gelen yakınlığını hatırlamış ve kulaktan âşık olmuştur.²²

Çü Şâvurun kelâmın dinledi şâh

Temâm oldukda itdi derd ile âh

Ezelden var imiş ol serve meyli

Anınca gözlerinden dökdi seyli

İrince cân kulagina fisâne

Hemân-dem âşık oldu gâybâne

Çıkup nâmûs ârından kenâre

Selâmet ceybin itdi pâre pâre

Dögüp def gibi gögsin oldu nâlân

Delüp ney gibi bagrın itdi efgân

Dönüp bu hâl ile Şâvûra Pervîz

Didi ey hîle-cûy u fitne-engîz

Kuru efsâneyle aklum aldun

Beni bir râh-ı bî-pâyâna saldun

Ne hâsıl bana bu olmaz meselden

Kulaktan âşık oldum çıkdum elden (b. 610-617)

Firâkî de diğer şairler gibi kulaktan âşık olan bir kimsenin hâlini acıklı şekilde tasvir etmiştir. Bu kimse göğsüne vura vura ağlayan, aklını yitirerek mecnun olmuş, sağlığını yitirmiş, yitip gitmiş bir kimsedir.

Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerinin yanında kulaktan âşık olma hâli *Vâmık u Azrâ* mesnevisinde de karşımıza çıkmaktadır. Yunan menşeli bir hikâye olan *Vâmık u Azrâ*, Arap ve İran edebiyatlarından sonra klasik Türk edebiyatında

²² Asuman Bayram, *Firâkî'nin Husrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Bağlamlı Dizin ve Fonksiyonel Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017, 350.

da birçok şair tarafından işlenmiştir. Bu yönde eserlerin Türk edebiyatında en dikkate değerlerinden biri Lâmiî'nin (ö. 1532) *Vâmık u Azrâ*'sıdır. Bahsi geçen mesnevisinde Azrâ, büyüyüp genç bir kız olduğunda ününü ve övgüsünü duyduğu Vâmık'a görmeden âşık olur.²³

Mâh-rû kızlarla bir gün ittifâk
Bezm-i kasr eylerken ol hüsn ile tâk

Vâmık'un hüsn ü cemâli yâd olur
Lutf u ihsân u kemâli yâd olur (b. 824-825)

Çün bu şehd evsâfı Azrâ gûş ider
Kaynadup kanı cigerden cûş ider

Gün gibi ol sözler cânın od
Dûd-ı âhından olur gerdûn kebûd

Hikmet evrâkın o kim cem eylemiş
Aşkun evvel bâbını sem eylemiş (b. 830-832)²⁴

Kulaktan âşık olma durumu *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevisinde de işlenmiştir. İlk olarak İran edebiyatında Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376) tarafından yazılan *Cemşîd ü Hurşîd*, çift kahramanlı aşk hikâyelerinden biridir. Gerçi *Cemşîd ü Hurşîd* mesnevilerinde Cemşîd, Hurşîd'e rüyasında görerek tutulmakta ancak hikâyenin akışında Anadolu, Cemşîd'in şöhretiyle dolunca herkes ona kulaktan âşık olmaktadır.²⁵

Ahmedî'nin (ö. 1410'dan sonra) bu eseri kaynak alan telif-tercüme eseri *Cemşîd ü Hurşîd*'inde²⁶ de durum bu şekilde olup Cemşîd'in güzellikte eşsizliğini duyan herkesin ona kulaktan âşık olduğu ifade edilmektedir:

Anun âvâzesiyle Rûm toldı
Gören görmeyen ana âşık oldı

²³ Gönül Ayan, *Lâmiî'î Vâmık u Azra -İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1998, 20, 62.

²⁴ Gönül Ayan, *a.g.e.*, 165-166.

²⁵ N. Gülsüm Emîni, "Selmân-ı Sâvecî ve Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 12, Konya 1998, 83.

²⁶ Şerife Ördök, *Cemşîd ü Hurşîd Mesnevileri ve Ahmedî ile Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevilerinin Mukayesesi*, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2017.

Kulak göz görmedin çok âşık olur
Haberle kim anı dilden işidür (b. 1823-1824)²⁷

Bu mesnevilerdeki kulaktan âşık olma durumunun, *Hüsrev ü Şîrîn*'lerdeki gibi değil, daha çok vasıflarını duyarak onu beğenme, ona hayran olma gibi bir durumu yansıttığını ifade etmek gerekir.

Türk edebiyatında ilk kez XIV. asır şairlerinden Yûsuf-ı Meddâh'ın (ö. ?) kaleme aldığı *Varka ve Gülşah* hikâyesinde²⁸ Hayyu Benî Hayf kabilesinin beyi Benî Amr, Gülşah'ın güzelliğini duyar ve ona âşık olur:

Vasfını Gülşâh'un işitmiş-idi
Cânını ışk odına atmış-ıdı
Âşık oldı görmedin ol bed-fiâl
Sabrı hergiz kalmadı sab oldı hâl (b. 78-79)

Varka ve Gülşah yazarlarından Mustafa Çelebi'nin (ö. 1569) eserinde Rebi İbni Adnan'ın Gülşah'ın vasıflarını işitince ona âşık olması söz konusudur.²⁹

İşitdi hüsn-i Gülşâh'ı irakdan
Olur Husrev gibi âşık kulakdan (b. 1267)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde Zeresb, kızı Gülşah'a İskender'i övgüyle anlatır. Gülşah babasının anlattıkları neticesinde İskender'e duyarak âşık olur:³⁰

Gözden öndin çün olur âşık kulah
Işka bir durur yahın-ıla irah (b. 2070)

Arap ve Fars edebiyatlarında örnekleri yazılmış, tasavvufî aşkın anlatıldığı alegorik ve sembolik hikâyelerden olan *Şem ü Peroâne*

²⁷ Şerife Ördek, *a.g.t.*, 414.

²⁸ Yûsuf-ı Meddâh, *Varka ve Gülşah*, Haz. Kâzım Köktekin, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2007.

²⁹ Defter Emîni Mustafa Çelebi, *Varka ve Gülşâh*, Haz. Ayşe Yıldız, Ankara 2018, 146. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58903,defter-emini-mustafa-celebi-varka-ve-gulsahpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19.9.2023)

³⁰ Ahmedî, *İskender-nâme*, Haz. Yaşar Akdoğan, 130. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19.9.2023)

mesnevisinde de kulaktan âşık olmak motifi işlenmiştir. Zâtî'nin (ö. 1547) *Şem ü Pervâne*'sinde çok seyahat eden yaşlı bir hizmetçi, Şem'e Pervâne'nin başından geçenleri anlatır. Anlatmadan etkilenen Şem de Pervâne'yi görmeden, işiterek ona âşık olur:

O dem şâha kulakdan oldu âşık
Didi olsam kenîzek ana lâyık

Kişi bir dil-ber işitse ırakdan
Olur göz görmeden âşık kulakdan (b. 1528-1529)³¹

Hâmidîzâde Celilî'nin (ö. 1569) *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde İbni Selam'ın oğlu Leyla'ya kulaktan âşık olmuştur.³²

Olmışdı kulakdan ana âşık
Gül-berge benefşe-i muvâfık

Gönlinde gözinde Leylî oldu
Pür-âteş ü âb seyli oldu (b. 1268-1269)³³

İbni Selam'ın oğlunun Leyla'ya kulaktan âşık olması durumu XVI. yüzyıl şairlerinden Sevdâî'nin (ö. ?) *Leylâ vü Mecnûn*'unda da işlenmiştir. Leylâ'nın vasıflarının güzelliğini ve olgunluğunu duyan İbni Selam'ın oğlunun gönül aşk ile dolar. Leylâ'ya kavuşmak arzusu ile onun hayalini görür. Bu hislerle gözünden kanlı yaşlar akan İbn Selam'ın oğlu mecnun olmuştur:

Leylî'nün o hem cemâl-i vasfın
Gökçeklik-ile kemâl-i vasfın

İşidüp o âşık olmuş-idi
Ol ışk-ile gönli tolmuş-idi

³¹ Sadık Armutlu, "Zâtî'nin Şem' ü Pervâne Mesnevisi'nde Sosyal Hayat ve Motifler", *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of Social Science*, Y. 5, S. 22, Nisan 2018, 370.

³² Hüseyin Ayan, "Hâmidî-zâde Celilî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 16, Erzurum 1988, 71.

³³ Celilî, *Leylâ vü Mecnûn*, Haz. Şevkiye Kazan Nas, Ankara 2018, 116, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58919,celili-leyla-vu-mecnunpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 17.9.2023)

Başda heves-i visâl-i Leylî
Cânında dahî hayâl-i Leylî

Leylî diyüben töker gözi hûn
Hem ol dahî olmuş-idi mecnûn (b. 672-675)³⁴

Kulaktan âşık olmak bazı müstakil eserlerde de karşımıza çıkmaktadır: XVI. yüzyıl şairi Üdî'nin (ö. ?) kaleme aldığı *Mâcerâ-yı Mâh*'ta görmeden âşık olma motifi vardır:³⁵

Meger var idi bir yâr-ı muvafık
Kulaktan itmiş idi beni âşık (b. 353)

Yenişehirli Avnî'nin (ö. 1883) *Âteşkede* adlı mesnevisinde Pervâne, aya benzeyen sevgiliye kulaktan âşık olur.³⁶ Serrac-zâde'nin (ö. 1744-5) *Üç 'Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisinde de Tûtî'nin güzelliği dillere destan olmuş; Puser isimli biri de onun güzelliğini duymuş ve ona kulaktan âşık olmuştur.³⁷ İbrâhîm bin Bâlî'nin (ö. 1487-88'den sonra) esasen Acâ'ibü'l-Mahlûkât olan *Hikmetnâme* adlı mesnevisinde de kulaktan âşık olma geçmektedir:

Ki âşık oldu ana cân u dil-ile
Kulak âşık olur lâ-şek dil-ile (b. 2355)

Vücûdî'nin (ö. 1612) *Hayâl u Yâr* adlı mesnevisinde kulaktan âşık olma meselesi biraz farklıdır. Hayâl, âlemin yaratılışını tefekkür ederken kulağına gaybdan "Ey sırlar gülşenin bülbülü! Yâr'in aşkına bende olasin; gözyaşı

³⁴ Sevdâ'î, *Leylâ ile Mecnûn (Kıssa-ı Leylî Birle Mecnûn)*, Haz. Cemal Bayak, Ankara 2019, 88-89. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67693,sevda39i-leyla-ile-mecnunpdf.pdf> (Erişim Tarihi: 17.9.2023)

³⁵ Üdî, *Mâ-cerâ-yı Mâh*, Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Öncü Kitap, Ankara 2005, 125.

³⁶ Lokman Turan, "Yenişehirli Avni Bey'in Âteşkede Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları*, C. 3, S. 4 (2), 2008, 884.

³⁷ Sevdâ Önal Kılıç, "Türk Mesnevi Edebiyatının Yerli ve Orijinal Bir Örneği: Üç Arus ve Üç Dâmât", *Klasik Türk Edebiyatında Yerlilik*, Ed. Mehmet Fatih Köksal, Emre Barkan Yeni, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2022, 252. <https://tde.iku.edu.tr/sites/turkdilededeb/files/inline-files/Klasik%20T%C3%BCrk%20Edebiyat%C4%B1nda%20Yerlilik%20Kitab%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 1.11.2023)

dök ki Hak sıkıntılarını gidersin." şeklinde bir ses gelir. Hayâl, kendisine gelen bu sese uyararak kulaktan âşık olur.³⁸

İrdi çünkü bu tîr hâtifden
Batdı dil zahmına yine demren

Nemegin güft ü gûları anun
Yarasına tuz ekdi yârânun

Hâkini âb-ı aşk ile ezeli
Âşık idi o derd-mend ezeli

Tıynetî aşk ile sirişte idi
Derd-i gam ana ser-nüvişte idi

Depredüp eski derdin ol âvâz
Nâyveş nâle kıldı benzini sâz

Eyleyüp vâsıf-ı Yâr'i gül gibi gûş
Âşık oldu kulaktan ol med-hûş

Geldi bu söz meselde iy sâdık
Gözden evvel kulak olur âşık (b. 489-495)

Vizeli Ramazan Behiştî'nin (ö. 1571-2) nasihatname yollu yazdığı *Heşt Behişt* adlı mesnevinin son bölümü, Hz. Peygamber'in gençliğinde başından geçen bir olaya dair olup bu hikâyenin başında Hz. Muhammed'in gençlik yıllarında ona herkesin hayran olması, kulaktan âşık olmakla ifade edilmiştir:

Kulaktan ana olmuşlardı uşşâk
Yüzini görmege cân ile müştâk (b. 1019)

Kulaktan âşık olunan bazen de bir insan için değil bir yerdir. XVIII. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Kilisli Rıfî (ö. 1782-3), Konya'da bir mesire alanı olan Kesdel'i övmek üzere yazdığı methiyede Kesdel'in güzelliklerini duyanların ona kulaktan âşık olduklarını söyler:

³⁸ Vücûdî, *Hayâl u Yâr*, Haz. Yaşar Aydemir, Ankara 2017, 31. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56189,vucudi-hayal-u-yarpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 17.12.2023)

Gûş iden medhin olur ana kulakdan âşık
Sanki bir dilber-i pür-nûr u ziyâdur Kesdel (b. 15)³⁹

2.2. Divanlarda Bir Âşık Olma Biçimi Olarak Kulaktan Âşık Olmak

XV. yüzyıl şairi Karamanlı Aynî (ö. 1490-1494), bir beytinde sevgilinin kaşının övgüsünü işiten âşığın gönlünün, daha gözü görmeden sevgiliye kulaktan âşık olduğunu ifade etmektedir:

İşitmek ile kaşını sevdi gönül göz görmeden
Oldı kulakdan mübtelâ iy sevgüli yârüm benüm (G. 362/2)

Aynî, divanındaki bir başka beyitte de sevgiliyi görmeden, gözden evvel kulaktan âşık olan bir âşığın hâlini tasvir etmektedir:

Sevdi Aynî bir nigârı görmedin

Âşık oldı gözden öndin bu kulag (G. 258/7)
Şair, kulaktan âşık olunan güzeli bir beyitte de kendi sözüne benzeterek kullanmaktadır. Sözüün değerini anlayan kulaklar ona âşık olmaktadır. Şair, böylesi bir tahayyülle sözünü, vasıfları işitilerek âşık olunan bir güzele benzetmektedir:

Söz kim ana her kulak âşık durur ol sende
İy Cem anı işitdüm her söze ne tanum var (G. 187/4)

XVI. asır şairlerinden Revânî (ö. 1523), divanının dibacesinde, herkesi kendilerine bağlayan güzellerin zarif süsleri, giydikleri renkli elbiseler sayesinde güzelliklerini uzaktan duyurduklarını ve herkesin onlara kulaktan âşık olduklarını söylemektedir:

Ne nâzükdür bu zîbâ dil-rübâlar
Tonanmışlar geyüp rengîn kabâlar

³⁹ Enes Yıldız, "Kilisli Rıfî'nin Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ Methiyeleri", *Gaziantep University Journal of Social Science*, C. 20, S. 4, Gaziantep 2021, 2153.

Bularun hüsni çavlanmış ırakdan
Ki âlem halkı âşıkdur kulakdan⁴⁰

Şair, kasidesinde yer verdiği bir başka beytinde sevgiliye, kulağa benzetilen gülün yine kulaktan âşık olduğunu, bu aşkın verdiği acı ile kendini parçalasa da bunda haksız olmadığını ifade etmektedir:

Pârelerse kendüyi şevk ile vechi var gül
Kim kulakdan âşık olmuş sana ey dildâr gül (G. 15/14)

Revânî'ye göre ay dahi, sevgiliye kulaktan âşık olmuş bir âşık konumundadır ve bu sebeple her gece sevgilinin mahallesinde dolanmaktadır. Beyitte yer alan hüsni-talil ve teşhis sanatı dikkat çekicidir:

Dolanmaz idi kûyunu her gice ırakdan
Mâh olmasa âşık güzelüm sana kulakdan (G. 300/1)

Aynı devrin şairlerinden Emrî (ö. 1575), kulak-gül benzetmesini kullanarak, sevgilinin, kulağına güzellik bağı içinde ak gül takındığı için o güle kulaktan âşık olduğunu söylemiştir⁴¹:

Ol güle Emrî kulakdan âşık itmişdür beni
Gûşî kim bâğ-ı cemâl içinde ak gül takınur (G. 123/5)

Ona göre sevgilinin gül yüzünün tarifi, binlercesini kulaktan âşık edecek kadar etkilidir:

İdüp ta'rif gül-i rûy-ı nigârı
Kulakdan âşık itmişdür hezârı (G. 461/1)

Emrî, aşağıdaki beytinde kulaktan âşıklığı, görerek âşıklığın bir derece altı gibi ele almıştır. Ona göre gül olan sevgiliye, kulaktan âşık olan bülbüller, sevgilinin yüzünü gördüğünde başkasına meyletmez:

Görür hüsn ehlinün rûyın gönül gayrıya meyl itmez
Kulakdan âşık olmuşdur gülün bülbül hezârına (G. 479/4)

⁴⁰ Revânî, *Revânî Dîvânı*, Haz. Ziya Avşar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, 22. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143.revani-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.2.2024)

⁴¹ Emrî, *Emrî Dîvânı*, Haz. Mehmet A. Yekta Saraç, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606.giris-emridivanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 7.10.2023)

Muhyî (ö. 1547-8), sevgilinin ağzını açılmamış goncaya benzeterek, bu ağzı görmeden, işitmekle ona meftun olan bir âşığın hâlini, kulaktan âşık olmak ifadesi ile işlemektedir⁴²:

Görmedük agzın işitmekle kulakdan âşıkuz
Nâ-şüküfte goncasına olmuşuzdur andelib (G. 79/8)

Âşık Çelebi (ö. 1572) divanında sevgiliye gül gibi kulaktan âşık olduğunu kaydederken kulağın şeklen güle benzemesini işlemiştir:

Virmezüz gülşenüne bâd-ı sabâ gibi gubâr
Olmışuz gül gibi biz sana kulakdan âşık (G. 81/2)

Taşlıcalı Yahyâ (ö.1582), bu tabiri Kaşan, Horasan, Irak ve Isfahan halkının adaletinin övgüsü ile kulaktan âşık olduğu Sultan Selim hakkında kullanmıştır:⁴³

İşidüp adlün kulakdan âşık olmuşdur şehâ
Ehl-i Kâşân u Horâsân u Irâk ü Isfahân (K., 33)

Taşlıcalı, *Dîvân*'ında yer alan *İstanbul Şehrengîzi*'nde yüce vasıfları sayesinde, Hâfız Dâvûd isimli bir kimseye dünyanın kulaktan âşık olduğunu ifade etmiştir:

Bir hâfız-ı bî-hemtâdur
Bir bir hûb hâfız adı Dâvud
Degüldür devr içinde misli mevcûd
Dem-i Dâvûd ile kılsa ser-âgâz
Olur ervâh-ı kudsî ana dem-sâz
Sadâ-yı hûb ile şîrîn zebânı
Kulakdan âşık itmişdür cihânı (b. 290-292)⁴⁴

⁴² Muhyî, Fenarîzade Muhyiddin Çelebi, *Muhyî Dîvânı*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.12.2023)

⁴³ Taşlıcalı Yahyâ Bey, *Dîvân*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, Ankara 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118586,taslicali-yahya-bey-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 5.9.2023)

⁴⁴ Taşlıcalı Yahyâ Bey, *a.g.e.*, 242.

Yahyâ Bey, bir beytinde sevgiliye “Adını işiterek kulaktan âşık olduk, yüzünü görmeye takatimiz yoktur”, demektedir:

Adın işitmek ile oldı kulakdan âşık
Yüzünü görmege Yahyâ nice takat getüre (G. 377/5)

Şair bir başka beytinde yine sevgilinin yüzünü görmeden evvel ona kulaktan âşık olduğunu ifade etmektedir:

Gördüm yüzünü âşık idüm sana kulakdan
Maksûda irişdüm dilegüm bu idi Hak’dan (G. 307/1)

Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600); saçının, kâkülünün ve gençliğinin vasıflarını duyarak kulaktan âşık olma hâlini işlemiştir:

Giriftârım saçı bendinde bir kâkül-perişânun
Kulakdan âşık-ı muştâkiyam bir körpe sultânun (G. 751/1)

Bağdatlı Rûhî (ö. 1605-6) bir manzumesinde gazelinin zamanının fettan güzeline benzeterek gazelinin dünyayı kulaktan âşık ettiğini ifade etmiştir:⁴⁵

Eylemiş hüsnine dünyâyı kulakdan âşık
Rûhiyâ hak bu ki fettân-ı zamândur gazelün (G. 616/5)

Sem’î (ö. ?) de gazellerini işitenleri aşktan sarhoş olup cezbeye gelen, raksa duran kişilere benzetir. Onun gazelleri kendine kulaktan âşık etmektedir:

Gûş etse sözin raksa girür kişi kendüne
Kulakdan eder âşık o Sem’î gazelleri (G. 20/3)⁴⁶

Süheylî (ö. 1633-4) kasidelerinden birinde yer verdiği bir beyitte “Allah’a sabah akşam şükürler olsun, sana kulaktan âşık olan fazilet ve kemal sâhiplerine yüzünü görmeyi nasip etti”, demektedir:⁴⁷

⁴⁵ Coşkun Ak, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı, Karşılaştırmalı Metin*, C. 2, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.

⁴⁶ Bkz. Fatih Başpınar, “16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinden Garâmî’nin Tezkiretü’ş-Şu’arâ İsimli Şairnamesi”, *RumeliDE Uluslararası Hakemli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2015, 25.

⁴⁷ Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, *Dîvân*, Haz. M. Esat Harmancı, Akçağ Yay., Ankara 2017.

Müyesser eyledi minnet Hudâ'ya subh ü mesâ
Kulakdan âşık idi görmege yüzün ahyâr (K. 42/6)

Şair bir başka beyitte; sakiye, bizi gül gibi kulaktan âşık ettiğin için kırmızı şarap dediğini şimdi görelim, diyerek seslenmektedir:

Gül gibi çünkü kulakdan bizi meftûn itdün
Görelüm sâkî nedür bâde-i hamrâ didüğün (G. 180/2)

Nehcî (ö. 1680'den sonra) aşağıdaki beytinde, aşk sazına kulaktan âşık olmayı ifade etmiştir:⁴⁸

Kulakdan âşık olduk sâz-ı ışka mutribâ lutf it
Birez uşşâka seyr itdür makâmâtını tanbûrun (G. 249/3)

Kâmî (ö.1724), bu ifadeyi farklı bir hayalle kullanan şairlerdendir. İğne, benzersiz bir inciye kulaktan âşık olduğu için tüm istek iplerini gözünden (deliğinden) geçirmiş bir kimse olarak tahayyül edilmiştir:

Meger bir dürr-i yek-tâya kulakdan âşık olmuşdur
Bütün gözden geçürdi rişte-i âmâlini sûzen (G. 148/4)

Vecdî (ö. 1599)⁴⁹, kulaktan âşıklığı Veysel Karânî'ye (ö. 657) nispet ederek kullanmıştır. Bilindiğı üzere Veysel Karânî, tabiîn neslinden Yemenli bir zâhit olup Hazret-i Muhammed'i hiç görmediğı hâlde ona derinden bir sevgi duymuştur:⁵⁰

Görmedin iki gözüm ol dem ırakdan âşık
Hazret-i Veys-i Karen gibi kulakdan âşık

⁴⁸ Besnili Mustafa Nehcî Dede, *Nehcî Dîvânı*, Haz. Üzeyir Aslan, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.12.2023)

⁴⁹ Filibeli Vecdî, *Filibeli Vecdî Dîvânı*, Haz. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55912,filibeli-vecdi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.11.2023)

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Tosun, "Veysel Karânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43 İstanbul 2013, 74-75.

Aşk kim ola semâ'î o kıyâsî olmaz
Garaz ilm ile ameldür okımdan âşık (Nazm 1)⁵¹

Mostarlı Hasan Ziyâ'î (ö. 1584),⁵² divanında yer alan bir beyitte gönlün kulaktan âşık olduğunu, kulağı küpeli bir sevgiliye gönül verdiğini ifade ederken kulağı küpeli ile kulaktan âşık olmayı bir arada kullanmıştır:

Âşık olmuşdur kulakdan yâra düşmüşdür gönül
Bir kulağı küpelü dil-dâra düşmüşdür gönül (G. 254/1)

Gelibolulu Sun'î (ö. 1533-4)⁵³ de aynı şekilde kulağı küpeli bir sevgiliye kulaktan âşık olduğunu, bu aşktan boyunun eğrildiğini söylemektedir:

Bir kulağı küpeli yâra kulakdan âşıkam
Sun'iyâ kaddüm bükilüp olsa tan mı gûşvâr (G. 52/6)

Şair bir başka beytinde, "O iki renkli gülü iştihp ona kulaktan âşık oldum. Ona duyduğum hasretin dikenini ile bağrum, incinin delindiği gibi delinse tuhaf olmaz", demektedir:

Delünse dür gibi bagrum aceb mi hâr-ı hasretten
Kulakdan âşık oldum işidüp ol verd-i ra'nâyı (G. 191/4)

Edirneli Nazmî (ö. 1585-6) bir murabbaında kulak ve gülün şeklen benzerliğini göz önünde bulundurarak kulaktan âşık olma motifini kullanır. Sevgilinin gül yüzünü gören bülbül gibi âşık olur; onun gül gibi olduğunu işiten herkes kulaktan âşık olur:⁵⁴

Gül yüzün gören anun pür-hâl olur bülbül gibi
Âşık olur işiden anı kulakdan gül gibi

⁵¹ Filibeli Vecdî, *a.g.e.*, 232. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55912,filibeli-vecdi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22.11.2023)

⁵² Mostarlı Hasan Ziyâ'î, *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*, Haz. Müberra Gürgendereli, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi:12.10.2023)

⁵³ Gelibolulu Sun'î / Mehmet Çelebi (Epssem Pire), *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*, Haz. Halil İbrahim Yakar, Ankara 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57257,gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

⁵⁴ Edirneli Nazmî, *Edirneli Nazmî Dîvânı*, Haz. Sibel Üst, Ankara 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.10.2023)

Lebleri mül ruhları gül saçları sünbül gibi
Hûblar şâhu güzeller serveridür şeh-süvâr (M. 116/2)

Nazmî yine kulaktan âşık olmayı işlediği bazı beyitlerinde gül gibi kulaktan âşık olma kalıbını kullanmıştır:

Gül gibi olur kulaktan sad-hezârân âşıkı
Hüsnle gül gibi şol dilberüne adı çâv olur (G. 2007/2)

Kulaktan âşık olur gül gibi cânâ sana ânî
Ne ân kim vaf-ı hüsnün ola bir dem bir kişi sâyi' (G. 3124/4)

Gül gibi olur kulaktan âşıkun
Vaf-ı hüsnün her kim itse istima' (G. 3139/2)

Vaf-ı hüsnün gül gibi gûş itmek-ile âh kim
Âşık itmişdür kulaktan ol gözi fettân beni (G. 6514/3)

XV. yüzyılın büyük şairlerinden Necâtî de (ö. 1509) bir beytinde sevgilinin gözlerin görmediği bir güzellikte olduğuna işaret ederek ona kulaktan âşık olduğunu ifade etmiştir:

Ey gül-i ra'na kulaktan âşık itmişdir beni
Ol perî-ruhsar gözler görmedük nâ-rüstedür (G. 82/2)

Derzîzâde Ulvî (ö. 1585), işitenlerin görenlerle bir olmadığı meselini söyleyerek kulaktan âşık olan gönlüne sevgilinin yüzünü görmesi için çabalamayı öğütlemektedir:⁵⁵

Kulaktan gerçi âşıksın gönül dîdâra sa'y eyle
Meseldür işidenler bir degüllerdür görenlerle (G. 673/4)

Nev'î (ö. 1599), Divan'ında⁵⁶ yer verdiği gazelinin bir beytinde sevgiliye goncaların gönülden kul, güllerin kulaktan âşık olduğunu, güzelliğinin çekiciliğinin gül bahçesini büyülediğini ifade ederken yine gül ve kulağın şeklen benzerliğinden faydalanmıştır:

⁵⁵ Derzi-zâde 'Ulvî, *Dîvân*, Haz. Büşra Çelik, Muzaffer Kılıç, DBY Yay., İstanbul 2018.

⁵⁶ Nev'î, *Divan, Tenkidli Basım*, Haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.

Goncalar dilden kulun güller kulakdan âşıkun
Cezbe-i hüsnün ne salmış bilmez in gülzâra ne (G. 392/4)

Nev'î bir diğer beytinde de kulak-gül münasebetinden faydalanmış, kulaktan âşık olduğu gül sevgilisinin kendisinin bülbül gibi yakarışlarına kulak tutmadığını söylemiştir:

Ben kulakdan âşık oldum tal'at-i zîbâsına
Tutmadı ol gül kulak ben bülbül-i gûyâsına (G. 462/1)

Üsküblü İshâk Çelebi (ö. 1538) bir gazelinde; görmeden, duydukları ile âşık olan kişinin, kim olduğunu bile bilmediği bu sevgiliye canını verecek kadar âşıklığını ifade etmektedir:⁵⁷

Âşık olmuşdur kulakdan görmedin evsâfını
Cân virür İshâk'ı gör ol bir fülâna görmedin (G. 204/5)

Ali Ağa, Nâbî'ye Manisa'yı övgüyle anlatarak onu âdetâ kulaktan âşık etmiştir:

O lâlezâr-ı safâ-bahşını idüp tavsif

Kulakdan itdi beni bî-karâr-ı Mağnîsâ (K22/19)⁵⁸

Mihri Hatun (ö. 1514-15); divanında yer alan methiyesinin ilk bendinde Lâdik'in güzelliğini kulaktan duyup âşık olduğunu, Lâdik ile ilgili övgü dolu ne söz söylendiyse, ne duyduysa hepsinin doğru olduğunu bizzat müşahade ettiğini ifade ederek bu güzellikleri görme fırsatı verdiği için Allah'a şükretmektedir:

Kulakdan olmuşduk gerçi âşık
Bi-hamdillah ki hoş gösterdi Hâlik
Ne söz söylendise hakkında sâdik
Ne hoş yaylak imiş bu şehri-i Lâdik⁵⁹

⁵⁷ Üsküblü İshâk Çelebi, *Divan, Tenkidli Basım*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, Mimar Sinan Üniversitesi Yay., İstanbul 1990.

⁵⁸ Kenan Erdoğan-Fatih Koyuncu, "Birri-Nâbî Dostluğu", *Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2014, 460.

⁵⁹ Mihri, *Mihri Hâtun Divanı*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara 2018, 166. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.12.2023)

3. Sonuç

Netice itibariyle çalışmanın sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Kulaktan âşık olma hâli, *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevilerinin hikâye örgüsü içerisinde önemli bir motiftir. Klasik Türk edebiyatında bu hikâyeyi tercüme eden Kutb, Fahrî, Şeyhî, Âhî, Ahmed-i Rıdvân, Celilî ve Firâkî kulaktan âşık olma motifini mesnevilerinde işlemişlerdir. Yine Şeyhoğlu Sadrüddîn Mustafa, *Hurşîd ü Ferahşâd*'ında; Alî Şîr Nevâî, *Ferhâd u Şîrîn*'inde; Lâmiî, Nevâyî'nin tesiriyle kaleme aldığı *Ferhâd u Şîrîn*'inde bu motife yer vermiştir.

Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerinin yanında kulaktan âşık olma hâli; Lâmiî'nin *Vâmik u Azrâ*'sında, Ahmedî'nin *Cemşîd ü Hurşîd*'inde, Yûsuf-ı Meddâh'ın ve Mustafa Çelebi'nin *Varaka ve Gülşah*'ında, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde, Lâmiî ve Zâtî'nin *Şem ü Pervâne* adlı mesnevilerinde; Hâmidizâde Celilî'nin ve Sevdâî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda da işlenmiştir.

Kulaktan âşık olma, bazı müstakil eserlerde de karşımıza çıkmaktadır: Üdî'nin *Mâcerâ-yı Mâh*'i; Yenişehirli Avnî'nin *Âteşkede*'si, İbrâhîm bin Bâlî'nin *Hikmetnâme*'si, Serrac-zâde'nin *Üç 'Arûs ve Üç Dâmâd*'ı, Vücûdî'nin *Hayâl u Yâr*'ı ve Vizeli Ramazan Behiştî'nin *Heşt Behişt*'i bunlardan bazılarıdır.

Ele aldığımız mesnevilerde kulaktan âşık olarak tarif edilen kimsenin hâli son derece acıklıdır. Bu kulak âşığı, gönlü ateşte yanan, göğsüne vura vura ağlayan, gece gündüz hayalinde sevgilisini gören, diliyle sürekli sevgiliyi zikreden, sevgiliye kavuşamayacak olmanın korkusu ile dehşet içinde, aklını yitirerek mecnun olmuş, sağlığını yitimiş, âdeta yitip gitmiş bir kimsedir. Dolayısıyla ele alınan mesnevilerde yer alan kulaktan âşık olma hâlinin, görmediği birinin vasıflarını işiterek ona yakınlık hissetme veya işitilen vasıfların yarattığı ihtimalden hoşlanma olmadığını, gerçek bir âşıklığı ifade ettiğini vurgulamak gerekir.

Mesnevilerde ileride kulaktan âşık olacak kahramana sevgilinin vasıflarını söyleyen genellikle kahramanın nedimi konumunda olan bir kimsedir. Ele aldığımız mesneviler arasında sadece Vücûdî'nin *Hayâl u Yâr*'ında âşık olunacak vasıfları kulağa iletenin gaybdan gelen bir ses olduğu görülmektedir.

Divanlarda yaptığımız araştırmalar sonucunda sevgilinin adını duymanın; kaşının, ağzının, saçının, kakülünün, gençliğinin övgüsünü

işitmenin kulaktan âşıklığa neden olduğu görülmüştür. Kulaktan âşık olma hayalinin geçtiği beyitlerde dikkat çekici bir durum da bu beyitlerde “gül”ün yer almasıdır. Âşığın, sevgilinin, kulağına güzellik bağı içinde ak gül takındığı için o güle kulaktan âşık olması; sevgilinin gül yüzünün tarifinin, binlercesini kulaktan âşık edecek kadar etkili oluşu; iki renkli gülü işitip ona kulaktan âşık olan âşığın bağırının hasret dikenini ile incinin delindiği gibi delinmesi bu hayallerdendir. Gülün yanı sıra “kulağı küpeli” tabiri de kulaktan âşıklık ile birlikte tercih edilen kelimelerdendir. Şair, gönlün kulaktan âşık olduğunu, kulağı küpeli bir sevgiliye gönül verdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda bir de “kulak tutmamak” deyiminin kullanıldığı da karşımıza çıkmaktadır: Kulaktan âşık olunan gül sevgili, âşığın bülbül gibi yakarışlarına kulak tutmamakta, dinlememektedir.

Kulaktan âşık olunan kimi zaman Veysel Karânî, Hâfız Dâvûd gibi şahsiyetler; kimi zaman Manisa ve Lâdik gibi şehirler; kimi zaman da şairin sözü, şiiridir. Sözü değerini anlayan kulaklar ona âşık olmaktadır. Şairler, böylesi bir tahayyülle sözlerini, vasıfları işitilerek âşık olunan bir güzele benzetmektedir.

İncelediğimiz şiirlerde ayrıca “*Mesel kim didiler elbette hakdur*”, “*Ne hâsıl bana bu olmaz meselden*”, “*Geldi bu söz meselde iy sâdık*”, “*Hak dimişler âşık olur gözden evvel kulak*” gibi ifadeler ile kulaktan âşık olmanın mesel boyutu üzerinde de durulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Rıdvân, *Hüsrev ü Şîrîn*, Haz. Orhan Kemal Tavukçu, 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73030,ahmed-ridvan-husrev-u-sirinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 3.10.2023)
- Ahmedî, İskender-nâme, Haz. Yaşar Akdoğan, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19.9.2023)
- AK, Coşkun, *Bağdatlı Rûhî Dîvânı, Karşılaştırmalı Metin, C. 2*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.
- AKSOY, Ömer Asım, *Deyimler Sözlüğü*, Haz. Mehmet Bozkurt, İnkılâp Yay., İstanbul 2022.
- ARMUTLU, Sadık, “Zâtî’nin Şem’ ü Pervâne Mesnevisi’nde Sosyal Hayat ve Motifler”, *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of Social Science*, Y. 5, S. 22, Nisan 2018, 349-71.
- Âşık Paşa, *Garib-nâme*, II/2, Haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000.
- AYAN, Gönül, *Lâmi’î Vâmuk u Azra -İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1998.
- AYAN, Hüseyin, “Hâmidî-zâde Celîlî’nin Leylâ vü Mecnûn’u”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 16, Erzurum 1988, 55-77.
- Âzerî İbrahim Çelebi, *Hüsrev ü Şîrîn*, Haz. Ülkü Çetinkaya Karakoyun, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2019.
- BAŞPINAR, Fatih, “16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinden Garâmî’nin Tezkiretü’ş-Şu’arâ İsimli Şairnamesi”, *RumeliDE Uluslararası Hakemli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, RumeliDE International Refereed Journal of Language and Literature Studies*, S. 3, 2015, 1-32.
- BAYRAM, Asuman, *Firâkî’nin Husrev ü Şîrîn’i (İnceleme-Metin-Bağlamlı Dizin ve Fonksiyonel Sözlük)*, Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.
- Besnili Mustafa Nehcî Dede, *Nehcî Dîvânı*, Haz. Üzeyir Aslan, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.12.2023)

- Celîlî, *Husrev u Şîrîn*, Haz. Şevkiye Kazan Nas, Ankara 2019, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64195.celili---husrev-u-sirinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 3.10.2023)
- Celîlî, *Leylâ vü Mecnûn*, Haz. Şevkiye Kazan Nas, Ankara 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58919.celili-leyla-vu-mecnunpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 17.9. 2023)
- DAĞ, Berna, *Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (Giriş-İnceleme Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2021.
- Defter Emîni Mustafa Çelebi, *Varka ve Gülşâh*, Haz. Ayşe Yıldız, Ankara 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58903.defter-emini-mustafa-celebi-varka-ve-gulshahpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19.9.2023)
- Derzi-zâde 'Ulvî, *Dîvân*, Haz. Büşra Çelik-Muzaffer Kılıç, DBY Yay., İstanbul 2018.
- Edirneli Nazmî, *Edirneli Nazmî Dîvânı*, Haz. Sibel Üst, Ankara 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766.edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.10.2023)
- EMİNİ, N. Gülsüm, "Selmân-ı Sâveci ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 12, Konya 1998, 71-92.
- Emrî, *Emrî Dîvânı*, Haz. Mehmet A. Yekta Saraç, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606.giris-emridivanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 7.10.2023)
- ERDOĞAN, Kenan-KOYUNCU Fatih, "Birrî-Nâbî Dostluğu", *Vefatının 300. Yıldönümünde Şair Nâbî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2014, 451-469. https://isamveri.org/pdfdrgr/D234605/2014/2014_ERDOGANK_KOYUNCUF.pdf (Erişim Tarihi: 1.2.2024)
- ERKAN, Mustafa, "Hüsrev ve Şîrîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, 53-55.
- Filibeli Vecdî, *Filibeli Vecdî Dîvânı*, Haz. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55912.filibeli-vecdi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 22. 11. 2023)
- Firdevsî, *Şahnâme*, Çev. Necati Lugal, Kabalcı Yay., İstanbul 2009, 323.
- Gelibolulu Sun'î / Mehmet Çelebi (Epssem Pire), *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*, Haz. Halil İbrahim Yakar, Ankara 2018,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57257.gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000.

Lâmiî Çelebi, *Ferhâd ile Şîrîn*, Haz. Hasan Ali Esir, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55974.ferhad-ile-sirinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 3.10.2023)

Mihri, *Mihri Hâtun Dîvânı*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara 2018, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679.mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 14.12.2023)

Mostarlı Hasan Ziyâ'î, *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*, Haz. Müberra Gürgendereli, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211.mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

Muhyî, Fenarîzade Muhyiddin Çelebi, *Muhyî Dîvânı*, Haz. Mehmet Arslan, Ankara 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626.muhyi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.12.2023)

Nev'î, *Divan, Tenkidli Basım*, Haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.

ÖNAL KILIÇ, Sevda, "Türk Mesnevi Edebiyatının Yerli ve Orijinal Bir Örneği: Üç Arus ve Üç Dâmât", *Klasik Türk Edebiyatında Yerlilik*, Ed. Mehmet Fatih Köksal, Emre Barkan Yeni, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2022, 247-63. <https://tde.iku.edu.tr/sites/turkdileddeb/files/inline-files/Klasik%20T%C3%BCrk%20Edebiyat%C4%B1nda%20Yerlilik%20Kitab%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 1.11.2023)

ÖRDEK, Şerife, *Cemşîd ü Hurşîd Mesnevileri ve Ahmedî ile Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevilerinin Mukayesesi*, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2017.

ÖZTÜRK, Erdem Can, "Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimler ve Anlam Çerçevesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute*, TAED-66, Erzurum Eylül 2019, 37-82.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., 4. Baskı, Ankara 2017.

- Revânî, *Revânî Dîvânı*, Haz. Ziya Avşar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 1.2.2024)
- Sevda'î, *Leylâ ile Mecnûn (Kıssa-ı Leylî Birle Mecnûn)*, Haz. Cemal Bayak, Ankara 2019, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67693,sevda39i-leyla-ile-mecnunpdf.pdf> (Erişim Tarihi: 17.9.2023)
- Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, *Dîvân*, Haz. M. Esat Harmancı, Akçağ Yay., Ankara 2017.
- ŞAN, Funda, *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, C. 1, OSEDAM Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2016.
- Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, *İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*, Haz. Hüseyin Ayan, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1979.
- TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- TARLAN, Ali Nihat, *Necatî Beg Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- Taşlıcalı Yahyâ Bey, *Dîvân*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, Ankara 2023, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118586,taslicali-yahya-bey-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 5.9.2023)
- TEKİN, Gönül Alpay, *Alî-Şîr Nevâyî Ferhâd u Şîrîn: İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2012.
- TOSUN, Necdet, "Veysel Karanî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, 74-75.
- TURAN, Lokman, "Yenişehirli Avni Bey'in Âteşkede Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları*, C. 3, S. 4 (2), 2008, 866-903.
- Ûdî, *Mâ-cerâ-yi Mâh*, Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Öncü Kitap, Ankara 2005.
- Üsküblü İshâk Çelebi, *Dîvan, Tenkidli Basım*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, Mimar Sinan Üniversitesi Yay., İstanbul 1990.
- Vücûdî, *Hayâl u Yâr*, Haz. Yaşar Aydemir, Ankara 2017, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56189,vucudi-hayal-u-yarpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 17.12. 2023)

YAVUZ, Kemal-YAVUZ, Orhan, *Muhibbî Dvânı Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 1. Cilt, *Kânûnî Sultan Süleyman* (ö. 1566), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.

YILDIZ, Enes, "Kilisli Rıfkî'nin Kesdel, Tekfur ve Kızıldağ Methiyeleri", *Gaziantep University Journal of Social Science*, C. 20, S. 4, Gaziantep, 2021, 2144-64.

Yûsuf-ı Meddâh, *Varka ve Gülşah*, Haz. Kâzım Köktekin, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2007.

"Mahmut Erol Kılıç İle İrfan Geleneğimiz ve Hz. Mevlânâ Etrafında 'İkimizin Kalbi Birdir, Sen Benimsin Ben Seninim'", *Dârülmülk Konya-Tarih, Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, II (2023), s. 42-61.

Lâmiî Çelebi Dîvânı'nda Emîr Ahmed Buhârî

Nihat ÖZTOPRAK* - Rabia SÖZER GÖKSU**

*Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7400-0180>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

noztoprak@fsm.edu.tr

** Dr. Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4647-0326>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

rabia.sozer@hotmail.com

Atıf Bilgisi

Öztoprak, Nihat- Rabia Sözer Göksu. "Lâmiî Çelebi Dîvânı'nda Emîr Ahmed Buhârî". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 223-270.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.516>

Geliş Tarihi	19.09.2024
Kabul Tarihi	08.12.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Veri Toplanması Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Araştırmanın Tasarımı	Makalenin Yazımı Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Emîr Ahmed Buhârî'nin müritlerinden olan Lâmiî Çelebi onu yakinen tanıyanlardan birisidir. Sağlığında ona intisap etmiş, sohbetlerine katılmış, ondan el almıştır. Daha sonra kendisi de onun gibi Nakşi tarikatı şeyhliği yapmıştır. Aynı zamanda büyük bir şair olan Lâmiî Çelebi, bilhassa Dîvân'ında şeyhi Emîr Ahmed Buhârî'nin çeşitli vasıflarını, ona duyduğu derin sevgisini ve bağlılığını, ondan beklentilerini ve taleplerini, ilmîni, ahlâkını ve hizmetlerini dile getiren şiirler kaleme almıştır. Bu makalede bu şiirler değerlendirilerek Lâmiî Çelebi'nin gözünden Emîr Ahmed Buhârî tanıtılmaktadır.

Makalenin giriş kısmında hatırlatmak amacıyla Lâmiî Çelebi'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği kısaca tanıtılmıştır. Sonra Emîr Ahmed Buhârî hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Lâmiî Çelebi ile Emîr Buhârî arasındaki ilişkiden söz edilmiştir. Bu kısımda tanışmaları, görüşmeleri vs. ilişkileri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Lâmiî Çelebi'nin Emîr Buhârî hakkındaki düşünceleri, Dîvân'ındaki şiirlerinden hareketle değerlendirilmiştir. Dîvân'ında müstakil bir bölüm içinde onun için yazılmış 28 gazel yer almaktadır. Lâmiî Çelebi, Emîr Buhârî'yi Dîvân'ında "Mîr, Mîr Efendi, Buhârî, Mîr-i Buhârî, Mîr Sultan" kelimeleriyle zikretmiş, çeşitli vasıflarından dolayı da onu "yâr, dildâr, merdân, mâşûk, hâce, şehensâh, gamhâr, sevgili, Humâ, simurg, âfitâb, kitap, kâmil, gönül mimârî, dost vb." sıfatlarla anmıştır.

Lâmiî Çelebi, Emîr Buhârî'nin örnek davranışlarını, örnek ahlâkını, sohbetlerini, nasihatlerini anlatmanın yanında ondan beklentilerini dile getirmeyi ve halini arz etmeyi de ihmal etmemiştir. Emîr Buhârî'yi sağlığında yakinen tanıyan, kalem ehli canlı şahitlerdendir. Bu sebeple onun Emîr Buhârî hakkında verdiği bilgiler son derece kıymetlidir.

Anahtar Kelimeler

Lâmiî Çelebi, Emîr Ahmed Buhârî, Nakşibendi, Emîr Buhârî Tekkesi Bursa, İstanbul.

Emir Ahmed Bukhari in the Divan of Lami'i Chelebi

Nihat ÖZTOPRAK* - Rabia SÖZER GÖKSU**

*Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7400-0180>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>
noztoprak@fsm.edu.tr

** Phd Student, , Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Institute of Graduate Education, Department of Turkish Language and Literature, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4647-0326>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>
rabia.sozer@hotmail.com

Citation

Öztoprak, Nihat- Rabia Sözer Göksu. "Emir Ahmed Bukhari in the Divan of Lami'i Chelebi". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 223-270.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.516>

Date of Submission	19.09.2024
Date of Acceptance	08.12.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Conceptualization Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Data Curation Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Investigation -Analysis -Validation Author-1 (%50) - Author-2 (%50) Writing Author-1 (%50)- Author-2 (%50) Writing – Review & Editing Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Having been one of the disciples of Emir Ahmed Bukhari, Lami'i Chelebi is one of those who knew him closely. Lami'i Chelebi committed himself to him when he was alive and participated in his conversations. Later, he became the sheikh of the Naqshbandi Order like him. Also being a great poet, Lami'i Chelebi wrote poems expressing the various qualities of his sheikh, Emir Ahmed Bukhari, his deep love and devotion to him, his expectations and demands from him, his knowledge, morality, and services in his Divan. This article evaluates these poems and introduces Emir Ahmed Bukhari through the eyes of Lami'i Chelebi.

In the introduction of the article, the life, works, and literary personality of Lami'i Chelebi are briefly introduced as a reminder. Then, information is given about Emir Ahmed Bukhari, then the relationship between Lami'i Chelebi and Emir Bukhari is mentioned. In this section, brief information is given about their meeting, discussions, etc. Then, in the second section, Lami'i Chelebi's thoughts about Emir Bukhari are evaluated based on his poems in his divan. There are 28 ghazals written for him in an independent section in his divan. Lami'i Chelebi mentioned Emir Bukhari in his divan with the words "Mir, Mir Efendi, Bukhari, Mir-i Bukhari, Mir Sultan" and due to his various qualities, he called him with adjectives such as "yâr (beloved), dildâr (lover), merdân (the braves), mâşûk (beloved), hâce (teacher), şehensâh (great shah), gamhâr (sorrowful), sevgili (beloved), Huma, simurgh, âfitâb (sun), kitap (book), kâmil (absolute), gönül mimârî (architect of the heart), dost (friend) etc."

Lami'i Chelebi, in addition to describing Emir Bukhari's exemplary behavior, exemplary morality, conversations, and advice, did not neglect to express his expectations from him and present his own condition. He is one of the living witnesses who knew Emir Bukhari closely when he was alive. For this reason, the information he gave about Emir Bukhari is extremely valuable.

Keywords

*Lami'i Chelebi, Emir Ahmed Bukhari, Naqshbandi, Emir Bukhari
Lodge Bursa, Istanbul.*

I. Giriş

1. Lâmiî Çelebi'nin Hayatı

XV. yüzyılın ilk çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk yarısında Bursa'da yaşamış dîvân şairi olan Lâmiî Çelebi'nin adı Mahmud'dur. Künyesi kaynaklarda Mahmud bin Osman bin Nakkâş Ali bin İlyas olarak geçer. Mahlası Lâmiî olup bazı kaynaklarda Mevlânâ Lâmiî olarak anılır.² Babası II. Bayezid'in (1481-1512) hazine defterdarı Osman Çelebi (ö.1501), annesi Dilşad Hatun, dedesi Yeşil Türbe'nin nakışlarını yapan Nakkâş Ali onun babası da İlyâs Ali'dir.³

Kaynaklarda onun doğum tarihiyle ilgili bilgi yoktur. Ancak onun hayatı ve sanatıyla ilgili *Münşeât*'ında bizzat kendisi "hamse ve tis'a mi'e (H.905/M.1499)'de 'bîst ü heft" (27 yaşına)'e ulaştığını söylemektedir. Bu bilgiye göre onun 878/1472'de doğduğu anlaşılmaktadır.⁴

Bir diğer eseri olan *Şerefü'l-İnsân*'ın sebep-i telif bölümünde 933/1526 tarihinde 55 yaşında olduğunu yine 936/1529 tarihinde *Dîvân*'ının mukaddimesinde 58 yaşında olduğunu belirtmiştir.⁵ "*Lâmiî'nin Hak ede rûhunu şâd* mısraının gösterdiği 938/1532 yılında vefat ettiğinde bir tekkede şeyh

¹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (Haz. Filiz Kılıç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2018, s. 316.

Musrafa (Cârullahzâde), *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)*, (Haz. Aysun Sungurhan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, s. 168.; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, (Haz. Mustafa İsen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, s.199; Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Şuara (Tezkiretü's-Şuara)*, (Haz. Namık Açıkgöz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, s.282.

² Sehî Beg, *Heşt Bilişt*, (Haz. Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, s.66; Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2018, s. 458; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, s. 724.

³ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kültüğü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2009, s.74.

⁴ Hasan Ali Esir, *Münşeât-ı Lamiî (Lamiî Çelebi'nin Mektupları) İnceleme-Metin-İndeks Sözlük*, KTÜ Matbaası, Trabzon 2006, s.44.

⁵ Hasan Ali Esir, *Lâmiî Çelebi Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998, s.12.

olduğu mezar taşındaki ‘*el-merhûm Şeyh Lâmiî b. Osman*’ ibaresinden anlaşılmaktadır. Mezarı dedesi Nakkaş Ali’nin yaptırdığı Bursa Orta Pazar Camii haziresindedir.”⁶ Hüma Hatun adlı bir hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Ahmed, Mehmed ve Abdullah adlı üç oğlu ile Safiye adlı bir kızı olmuştur. Oğlu Mehmed Çelebi’nin ‘Lem’î’ mahlasıyla şiirler yazdığı bilinmektedir.

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), II. Bayezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerinde yaşamış ve Osmanlı Devleti’nin siyasi ve sosyal açıdan en zirvede olduğu parlak bir zamanı idrak etmiştir. II. Bayezid’e bir, Yavuz Sultan Selim’e üç, Kanûnî Sultan Süleyman’a yedi kasîde sunmuştur.⁷ Sultanlarla bu derece ilişkide olmasına rağmen Lâmiî bir devlet görevi almamış, geçimini eserleriyle temin etmiştir. Padişahların ve vezirlerin ilgisini çekmiş ve onlara sunduğu kitaplarla ihsanlara kavuşmuştur. Geçim sıkıntısı çektiği eserlerinde yer alan bazı ifadelerinden anlaşılmaktadır. *Vîs ü Ramîn* eserlerinin farklı yerlerinde; çocuklarının ilim öğrenmekle meşgul olduklarını ve kendisini akçe dilenmeye mecbur bıraktıklarını ifade eder:

Gam-ı evlâd özge ibtilâdur
Olursa mihnet olmazsa belâdur

Olup her biri kesb-i ‘ilme meşgûl
Beni eyler sü’âl-i zerle mes’ûl

Bunun üzerine devrin sadrazamı İbrahim Paşa şâire, oğullarına verilmek üzere 20 akçe ihsan etmiştir.⁸

Âşık Çelebi (ö. 1572) tezkiresinde;

“Evvel tahsîl-i feza’ile mâ’il olup fuzalâ-yı asrdan Ahaveyn ve
Fenârî-zâde hudmetlerinde olup ba’dehu tekûmîl-i fevâzıla mâ’il olup
nakş-perdâz-ı tarikat-ı Nakş-bendî Emîr Efendî’nün cezbe-i nefesi

⁶ Günay Kut, “Lâmiî Çelebi”, (*DİA*), 2003, cilt 27, s. 96.

⁷ Hamit Bilen Burmaoğlu, *Lâmiî Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkidli Metni)*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1983, s.21.

⁸ Gönül Ayan, “Lâmiî Çelebi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1994, Sayı 1, s.43.*

irişüp nefsi ol tarîkûn nakş u nigârına firifte ve anların sükûnunda olan hareketlerine şifte olup terk-i 'örf ü izâfet belki et-tevhîdu iskâtu'l-îzâfâtı diyüp cümle mâsivâdan 'uzlet ü hicret itdi."⁹

dönemin önde gelen müderrislerinden ders aldığı ve sonrasında Emîr Ahmed Buhârî'ye intisap edip, dünya işlerinden uzaklaştığını ifade etmiştir.

Lâmi'î *Fütûhu'l-Mücâhidîn* adlı eserinde;

"Bu fakîr ü hakîr ki ol zamânda Kostantiniyyede Hazret-i Emir Şemseddin el-Buhârî kuddise sırruhunun hidmet-i şerîflerinde olurdum. Bu tarz üzere bir gazel demiş idüm. Lâkin hâk-i pâylerine arz itmege edeb gördüm Âhir ma'lûmları olup lütflar göstermişler. Ol gazel bu-durur."¹⁰

"İstanbul'da Emir Ahmed Buhârî'nin hizmetinde bulunduğunu ve o sıralar ona bir gazel sunmak istediğini fakat buna çekindiği için sunamadığını, sonra Emir Ahmed Buhârî'nin şiiri duymak istediğini belirtir ve 'Ol gazel budur' dedikten sonra kendi şiirini verir."¹¹ Lâmi'î'nin İstanbul'da ne kadar kaldığı belli değildir.

Molla Camî'nin birçok eserini Türkçe'ye tercüme ettiği ve onun gibi Nakşî olduğu için Lâmiî Çelebi, Câmî-i Rûm olarak şöhret bulmuştur. *Nefahatü'l-Üns* tercümesi bunlar arasında en meşhur olanı ve düz yazıdaki ustalığının güzel bir örneğidir. Bu durum tezkirelerde şu ifadelerle yer almaktadır: "Mollâ Câmî'nün ekser-i kitâbların terceme itmekle Câmî-i Rûm diyü mevsûm olmışdur."¹²

2. Lâmiî Çelebi'nin Eserleri

Lâmiî Çelebi'nin klasik Türk edebiyatının en çok eser veren temsilcilerinden biri olduğu söylenebilir. Nazım, nesir ve nazım-nesir karışık olarak telif ve tercüme ettiği kitaplarının sayısının kimi kaynaklarda 30'un

⁹ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁰ Songül Karaca, *Lâmi'î Çelebi, Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefahatü'l-Üns Tercümesi): İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Dizin*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Rize 2019, s.43.

¹¹ Songün Karacan, *a.g.t.*, s.44.

¹² Musrafa (Cârullahzâde), *a.g.e.*, s.168-169; Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.724.

kimisinde 40'ın üzerinde olduğu belirtilmiştir.¹³ *Münşeât*'ında ser-defter İskender Çelebi'ye yazdığı bir mektupta, nazım ve nesir olarak eserlerinin sayısının otuz beşe ulaştığını söylemektedir:

Urup ilm ü hüner zeyline pençe
İrişdi nazm u nesrüm sî vü pence (LXIX. Mektup)¹⁴

Şerefü'l-İnsân'nın mukaddimesinde ise eserlerinin sayısının gündüz ve gece saatlerinin toplamı gibi 24 olduğunu söylemektedir.¹⁵ Buna göre eserleri şöyle sıralanabilir:

Mensur eserler: 1- *Şevâhidü'n-Nübüvve*, 2- *Nefahâtü'l-Üns*, 3- *Risâle-i Tasavvuf*, 4- *Hüsn ü Dil*, 5- *Münâzara-i Bahâr u Şitâ*, 6- *Şerh-i Dîbâce-i Gülistân*, 7- *Münşe'ât-ı Mekâtîb*, 8- *Hall-i Mu'ammâ-yı Mîr Hüseyin*, 9- *Risâle-i 'Arûz*, 10- *Menâkıb-ı Üveysü'l-Karanî*, 11- *İbret-nâme*, 12- *Risâle-i Esvile mine'n-Nübüvve*.

Manzum eserler: 1- *Mevlidü'r-Resûl*, 2- *Maktel-i İmâm Hüseyin*, 3- *Salâmân u Absâl*, 4- *Şem' ü Pervâne*, 5- *Gûy u Çevgân*, 6- *Ferhâd-nâme*, 7- *Vâmuk u 'Azrâ*, 8- *Kıssa-i Evlâd-ı Câbir*, 9- *Lügat-i Manzûme*, 10- *Dîvân-ı Eş'âr*, 11- *Şehr-engîz*, 12- *Risâle-i Hall-i Fâl*.

"*Şerefü'l-İnsân* ile eser sayısı 25'e çıkmaktadır. Bunların dışında *Letâ'ifnâme*, *Vîs ü Râmîn*, *Heft Peyker*, *Nefsü'l-Emr* adlı eserlerinin de varlığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak *Hayret-nâme* mesnevisi de eklenirse *Lâmî'*ye ait şu an bilinen eser sayısı 30'dur. Ancak *Şerefü'l-İnsân*'da adı bildirildiği hâlde bugün ele geçmeyen *Risâle-i 'Arûz*, *Kıssa-i Evlâd-ı Câbir (Câbir-nâme)*, *Risâle-i Esvile*

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nuran Tezcan, *Bursalı Lâmiî Çelebi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, *Türkoloji Dergisi*, C. VIII, Ankara Üniversitesi Basımevi 1979, s.309.; Hamit Bilen Burmaoğlu *a.g.t.*, s.8-10; Gönül Ayan, *a.g.m.*, s.49; Hülya Canpolat Taşçı, "Bir Şarih Olarak Bursalı Lâmiî", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 16-17, Ocak/Ağustos/2009, s.236.

¹⁴ Hasan Ali Esir, *a.g.t.*, s.61.

¹⁵ Sadettin Eğri, *Şerefü'l-İnsân*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1997, s.135.

mine'l-Fünûn veya *Nübüvve* ve *Risâle-i Hall-i Fâl* adlı eserler dışında elde mevcut 26 eser vardır."¹⁶

3. Lâmiî Çelebi'nin Edebî Kişiliği

Lâmiî Çelebi (ö. 1532), kendi zamanında şiirde ve inşada tanınmış bir âlimdir. Çok eser vermesiyle dikkat çekmiş, özellikle Molla Câmî'nin eserlerini çevirmesinden dolayı "Câmî-i Rûm" olarak anılmıştır. İçinde yaşadığı hayati, inancını, irfanını eserlerine yansıtmayı başarmış bir üstattır. Âşık Çelebi'nin tezkiresi başta olmak üzere 16. yüzyıl tezkirelerinde ondan övgüyle söz edilir. Bu tezkirelerde onun nazım ve nesirde başarılı olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Âşık Çelebi, eserinde onun edebî yönünü değerlendirirken "*Nazm u nesrün şi'r ü sihriün câmi'î ... Şi'r ü inşâyı şîr ü şeker gibi cem' itdi ve nâvdân-ı hâme-i dü-zebânınun birinden cûy-ı şîr-i şi'r ve birinden âb-ı nâb-ı inşâ akıtdı.*"¹⁷ demektedir. Diğer bazı tezkirelerde ise Lâmiî için "*Sahib-i fazl kişi idi*"¹⁸, "*sâhib-i 'amel ve ilm-i nazm u inşâda ve fenn-i Fûrs ü 'arûzda ve lugaz u mu'ammâda hod darb-ı meseldür*"¹⁹, "*Âlem-i şi'r ü inşânun mihr-i sâtı'ı ve zemânede semâ-yı belâgatün necm-i sâkub u bedr-i lâmi'i idi.*"²⁰ gibi övücü ifadeler yer almaktadır.

*Münşeât'*ından yola çıkarak Lâmiî'nin hayatıyla ilgili iki durumdan bahsedilmektedir. "Bunlardan birincisi Emîr Şemsüddin Ahmed Buhârî'ye intisap edene kadar geçen süre, diğeri de bundan sonraki süredir. Bunlardan ilkinde o, zaman zaman karmaşık duygular içindedir. İkincisinde ise artık olgunlaşmış ve kendi kimliğini bulmuş bir mutasavvıf ve müelliftir."²¹ Onun edebî şahsiyetinin Nakşibendî tarikatına girdikten sonra tekâmül etmeye başladığını *Sehî Beg'*in ifadeleri açıkça göstermektedir:

¹⁶ Günay Kut, "Lâmiî Çelebi, Mahmûd b. Osmân", <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lamii-celebi-mahmud-osman> (Erişim tarihi: 30.08.2024)

¹⁷ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁸ *Sehi Beg*, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁹ *Latîfî*, *a.g.e.*, s. 458.

²⁰ *Kınalızâde Hasan Çelebi*, *a.g.e.*, s. 724.

²¹ Hasan Ali Esir, "Lâmiî Çelebi *Münşeât'*ının Giriş Bölümünde Lâmiî Çelebi ile İlgili Bilgiler", *Turkish Studies*, Volume8/13, Ankara 2013, s.111.

“Ulûm-ı zâhire sa’y idüp meşgûl iken Emîr Buhârî hazretlerine muhib olup nakşbendî sülûkine sâlik ‘ilm-i ledün memâlikine mâlik olmak ümidine tasavvufa meyl eyledi. ... Bir vech ile ‘ibâdete mâyîl ve zühd ü salâha dil baglayup tekâüd ihtiyâr itmîş idi.”²²

Lâmî’nin Arapça ve Farsça eserlerinden bu iki dile de hakimiyetinin olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yaptığı çeviriler bu konuda ne kadar mahir olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak yukarıda söz edildiği gibi dönemin tezkire yazarları ondan övgüyle bahsetmelerine karşın Gelibolulu Âlî (ö. 1600) ağır bir şekilde tenkit etmiştir. Mesnevilerinin lezzetsiz, tatsız, tuzsuz olduğunu şiirlerinin ve kasidelerinin zamanın meselelerinden tamamen yoksun olduğunu söylemiştir.²³

4. Emîr Ahmed Buhârî’nin Hayatı

Emîr Ahmed Buhârî’nin hayatıyla ilgili bilgilere, Molla Câmî’nin *Nefehâtü’l-Üns* adlı mensur eserinin Lâmiî tarafından yapılan ilaveli tercümesi olan *Fütûhu’l-Mücâhidîn*’de²⁴ rastlanmaktadır. Adı Ahmed olup Buhârâlî’dir. Seyyid’dir, soyu Hz. Hüseyin’e dayanmaktadır. Nakşibendiyye silsilesinin büyük şahsiyetlerinden Mahmûd-ı Fağnevî’nin torunudur. Semerkant’ta Ubeydullah Ahrâr’a intisap etmiş ve onun hizmetinde bulunmuştur. Seyyid ve Fağnevî’nin torunu olması sebebiyle müşdidinin kendisine gösterdiği tâzim onu rahatsız etmiş ve dergâha Anadolu’dan gelen Abdullah-ı İlâhî ile müşdidinden izin alarak dergâhtan ayrılmıştır. Abdullah-ı İlâhî’nin memleketi olan Simav’a bir süreliğine yerleşen Emîr Buhârî burada sülûkunu tamamlayıp Kudüs’de ve Mekke’de belli bir süre kaldıktan sonra Simav’a geri döner. Sonrasında İstanbul’a gelen Emîr Buhârî, Şeyh Vefâ ile görüşür onun misafiri olur. Lâmiî Çelebi *Fütûhu’l-Mücâhidîn*’de bu görüşmeyi şöyle anlatır:

“İstanbul’a geldüm, diyâr-ı gurbetdür. Ne ben kimseyi bilürem ve ne beni kimse bilür. Şeyh Vefâ Hazretlerinün makâmın teftîş idüp

²² Sehi Beg, *a.g.e.*, s. 66.

²³ Günay Kut, “Lâmiî Çelebi, Mahmûd bin Osman”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, e-sözlük, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lamii-celebi-mahmud-osman> (Erişim Tarihi: 14.09.2024),

²⁴ Songül Karaca, *a.g.t.* s.1011-1019.

câmlerine vardum. İkindü namâzını anda bir güşede edâ etdüm. Ve Şeyh Vefâ Hazretlerini gördüm ki mihrâb içindeki kapuyı açup çıkup imâmet itdiler. Ve ba'de's-salât dervişler virde meşgûl oldılar. Ben dahı farig oturup ırakdan Şeyhe müteveccih oldum. Her bâr ki başum kaldurup şeyhden yana nazar eyledüm, Şeyh dahı başların kaldurup benden yana nazar itdiler. Çün evrâd tamâm oldu, yirümden kalkdum. Diledüm ki şeyhe varup musâfaha eyleyem. Şeyh dahi yirlerinden kalkup bana karşı geldiler. Ve beni bağrılarına basdılar. Hayli zamân nazarlarında samt u sükût üzerine oturdum. Âhir dervişlerine eytdiler: Bunlar bizüm misâfirümüzdür, ri'ayet idünüz. ... hisâb eyledüm, gördüm ki üç gün anda olmuşam."²⁵

Abdullah-i İlâhî'nin Emîr Buhârî'ye 1477'de hilâfet görevini vermesi ile Nakşibendiyye tarikatını İstanbul'da yaymaya başlar. Fâtih Camii'nin batısında (bugün Fevzipaşa caddesinin Malta kesiminde Emîrbuhârî sokağında) oturan Emîr Buhârî'nin taliplerinin artması üzerine II. Bayezid bir mescit ile dervişler için hücreler yaptırmış ve orayı bir tekkeye dönüştürmüştür.²⁶

"Emîr Buhârî 922/1516 tarihinde vefat etmiştir. Türbesi halen kendi adıyla anılan camiin yanında yol üzerindedir. Lâmiî, şeyhinin ölümüne dört beyitlik bir tarih nazmeder ki son beyti şöyledir:

Cân dimâğın çünki bu sevdâ buhârî kapladı

Dil didi târihi iy Seyyid Buhârî âh vâh (H.922/M.1516)"²⁷

Emîr Buhârî'nin, *Risâle fi't-Tasavvuf*, *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ*, *Farsça Divançe ve Türkçe Divançe* olmak üzere dört eseri bulunmaktadır.²⁸

Türk tarihinde meşhur olarak bilinen üç Emîr Buhârî birbirine karıştırılmaktadır. Bunlar bu makalede tanıtılan Emîr Buhârî, Bursa'da medfun Emîr Sultan (ö. 833/1429) ve İstanbul Unkapanı'nda dergâhı olan diğer bir Nakşî şeyhi Ahmed Buhârî (ö. 994/1586)'dir.

²⁵ Songül Karaca, *a.g.t.*, s.1015-1016.

²⁶ Mustafa Kara, "Emîr Buhârî", (*DİA*), 1995, cilt 11, s.125.

²⁷ Songül Karaca, *a.g.t.*, s. 1019.

²⁸ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emîr Buhârî*, Akçağ Yay. Ankara 1999, s.13-16.

5. Lâmiî Çelebi ve Emîr Ahmed Buhârî İlişkisi Üzerine

Lâmiî Çelebi'nin hayatının şekillenmesinde ve edebî kişiliğinin oluşmasında Emîr Ahmed Buhârî önemli bir etkiye sahiptir. Çelebi, eserlerinde de ona olan bağlılığını ve sevgisini ifade etmiştir. *Dîvân'*ında Emîr Buhârî'yi methettiği şiirleri, *Nisâbü'l-Belâga* adını verdiği *Münşeât'*ında ona yazdığı mektupları, *Hüsn ü Dil'*de ona olan övgüleri Lâmiî'nin Emîr Buhârî'nin manevî kişiliğine bağlılığını gösterir. Lâmiî'nin *Münşeât'*ında şeyhine yazdığı iki mektup bulunmaktadır. Ayrıca eserin mukaddimesinde ondan övgü ile bahsedip Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber soyundan geldiğini söyledikten sonra ona intisap ettiğini belirtir:

“...sâlikü mesâliki'l-evliyâ'i; menba'u 'uyûni'l-müşâhedeti, mecma'u fûnüni'l-mücâhadeti; vâkîf-ı ma'âric-i lâhût, 'ârif-i medâric-i nâsut, selîs-i asîl-i nesl-i peygamber, ferzend-i silsile-i peyvend-i Haydar, Hazret-i Emîr Şemsü'd-dîn Ahmed el-Buhârî en-Nakş-bendî, kerreme'llâhü te'âlâ me'âblarına 'ubûdiyyet çihresin sürdüm ve südde-i seniyye-i sa'âdet-iyâblarına hizmet cebhesin urdum”²⁹

Birinci mektubunu Bursa'dan yazan Lâmiî şeyhinden ayrı kaldığı için yaşadığı sıkıntı ve ızdırabı şöyle dile getirmiştir:

“... beden sıhhatde ve ten 'afiyetde, ammâ bâtınan cân u dil, iştiyâk-ı mülâkât-ı hâk-i pây-ı sa'âdet-likânuzla gayetde sakîm ve âlâm-ı iftirâk-ı hademât-ı bâb-ı şeref-fezânuzla nihâyetde elim; her lahza ıztırâb-ı mihnet dûri birle muztarib ve her lemha inkılâb-ı hayret mehcûri birle mûnkalib biline.”³⁰

İkinci mektubunu Modon Seferi sırasında³¹ yazmıştır. “Lâmiî şeyhine selam ve bağlılığını belirttikten sonra, sağlık ve sıhhatinin yerinde olduğunu, kendisine dua ettiğini bildirir; uzakta olmanın vermiş olduğu sıkıntılardan bahseder, bir kusuru varsa bağışlanmak ister. Ayrıca ayet ve hadislerden alıntılarla, nefisle mücadelenin Modon seferinden daha zor olduğunu söyler ve sefer için Allah'tan yardım ister. Mektubunda ömrünün geri kalan kısmını

²⁹ Hasan Ali Esir, *Müşeât-ı Lâmiî (Lâmiî Çelebi'nin Mektupları)-İnceleme-Metin-İndeks-Sözlük*, KTÜ Matbaası, Trabzon 2006, s.90

³⁰ Hasan Ali Esir, *a.g.e.* (2006), s. 102

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Machiel Kiel, “Modon”, (*DİA*), 2020, cilt 30, s. 222-224.

şeyhine hizmetle ve sohbetlerinde bulunmakla geçirmek isteğini dile getirir.”³²

Lâmiû Çelebi, XXII. mektubunu döneminde Emîr Buhârî hakkında çıkan olumsuz söylemler ve eleştiri yapanlara cevap niteliğinde yazmıştır. Mektubun başında bu kişilere karşı sert bir tutum sergileyen Lâmiû şeyhi hakkındaki bu söylemleri çıkaran kişileri cahil olarak niteler:

“Bilgil ve âgâh olgıl, iy fırka-i kâsırîn ve iy zümre-i hâsırîn! İy ihvân-ı cehl ü hevâ ve iy hullân-ı kibr ü gurûr!... Bilsem bu cür’etünüz sebab-i cehâletünüz midür, yoksa dalâletünüz midür ki ashâb-ı salâh u sedâd ve erbâb-ı felâh u reşâd hakkında sû’-i zan idersiniz...”

“*Vîs ü Ramîn* adlı mesnevinin hikayesinde Ramîn’in şeyhi ziyarete gidip ondan yolunu kaybettiği için yol göstericilik yapmasını, kâinatın sırlarını açıklaması ve mahiyetini anlatmasını, oluşların ve değişimlerin sebeplerini izah etmesini istemesi Lâmiû’nin hayatı ile benzerlik göstermektedir. Çünkü Lâmiû de hayatının belirli bir döneminden sonra Emîr Buhârî’ye intisap etmiş ve onunla kendi arasında manevi bir bağ kurmuştur.”³³

Lâmiû Çelebi’nin *Şerefü’l-İnsân*³⁴ adlı eserinde şeyhini metheden yedi beyitlik Farsça bir manzume vardır. *Vâmık u Azrâ* adlı eserinin “Sebeb-i Telif”inden sonra da Emîr Buhârî’nin medhini yapmıştır:

Bende-i Mîr-i Buhâriysen eger
Hidmetinden Hvacenüñ bağlan kemer
Samt-ı ‘uzletdür târîk-i hvâcegân
Terk-i sûretdür târîk-i hvâcegân
Mustafâ âyînidür hicretleri
Sünnet-i eshâbdur sîretleri

³² Hasan Ali Esir, “Lâmiû Çelebi’nin Müşeât’ında Kendisi ve Bursa ile İlgili Verdiği Bazı Bilgiler”, *Bursalı Lâmiû Çelebi ve Dönemi*, (ed. Bilal Kemikli, Süleyman Eroğlu), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2011. s.290.

³³ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, *a.g.e.*; s.24-25. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Öztürk, “*Lami’i Çelebi’nin Veyse vü Ramîn Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*”, Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2009.

³⁴ Sadettin Eğri, *a.g.t.*, s.141.

Hakdan olmak ister isen behre-mend
Ko bu nakşî ol esîr-i Nakş-bend

...³⁵

Verilen bu bilgilerden anlaşılacağı üzere ilahî aşk şerbetini Emîr Buhârî elinden içen Lâmiî Çelebi, eserlerinde ve mektuplarında ona bağlılığını ve hayranlığını sürekli gururla dile getirmiştir.³⁶ *Dîvân*'ında müstakil bir bölüm içinde de onun için yazılmış 28 gazel yer almaktadır. Makalenin bundan sonraki kısmında bu şiirlerden hareketle Lâmiî Çelebi'nin, şeyhi Emîr Buhârî hakkındaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

II. Lâmiî Çelebi Divanı'nda Emîr Ahmed Buhârî

1. Emîr Ahmed Buhârî'nin Çeşitli Vasıfları

Lâmiî Çelebi (ö. 1532) şeyhi Emîr Ahmed Buhârî'yi (ö. 1516) sever ve ona gönülden bağlıdır. Bu sevgisini ve bağlılığını *Dîvân*'ında yer alan şiirlerinde de dile getirir. *Dîvân*'ının baş kısımlarında bizzat onu methettiği, vasıflarını sıraladığı, ona bağlılığını dile getirip hâlini arz ettiği 28 gazeli³⁷ vardır. Arka arkaya sıraladığı bu şiirlerin ilklerinde başlıklar koymuş,³⁸ diğerlerine "Ve lehu eyzan" diyerek onlar gibi aynı konuda olduğuna dikkat çekmiştir. Sözü edilen şiirlerin bazıları doğrudan methiye tarzında, bazıları arz-ı hâl tarzında

³⁵ Gönül Ayan, *Lâmiî'î Vâmık u Azrâ İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1988, s.132.

³⁶ Sadettin Eğri, "Bursa Kültür Hattında İki Sûfi: Emîr Ahmed Buhârî ve Lâmiî Çelebi", *Bursa Düinden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2002, s. 250.

³⁷ *Dîvân* beş defterden oluşmaktadır. Şiirler musammatların yer aldığı ikinci defterde bulunmaktadır. Sözü edilen bu şiirlerin ele alınan nüshalardaki yerleri şu şekildedir:

(M.) Millet Kütüphanesi Aemnz380. yk. 116a-123a

(S2.) Süleymaniye Yazma Eser Kütüp. Muğla Hoca Mustafa Efendi No. 137. yk.112b-113a

(MİL.) Milli Kütüphane Tokat Müzesi 60 Mü 162. yk. 66b-76a

(B.) İstanbul Nadir Eser Kütüphanesi No. 9770. yk. 66b-74a

³⁸ Bkz. şiirler 1, 2, 3, 4, 5, 21. Diğer şiirler "Ve lehu eyzân" başlığıyla.

ve bazıları âşıkane yazılmıştır. Bu şiirlerin dışında *Dîvân'*ında yer alan birçok şiirini, adını vermese de şeyhini kastederek yazdığı anlaşılmaktadır.

Özellikle yukarıda sözü edilen ve bu makalenin sonunda da metinleri verilen şiirlerden hareketle Lâmiî Çelebi'nin şeyhi Emîr Buhârî hakkında söyledikleri burada işlenmiştir. Böylece Lâmiî Çelebi'nin gözünden Emîr Buhârî tanıtılmaya çalışılmıştır.

Lâmiî Çelebi, *Dîvân'*ında Emîr Buhârî'yi, "Mîr, Mîr Efendi, Buhârî, Mîr-i Buhârî, Mîr Sultan" şeklinde isim ve ünvanlarla zikretmiş, çeşitli vasıflarından dolayı da onu "yâr, dildâr, merdân, mâşûk, hâce, shehşâh, gamhâr, sevgili, Humâ, simurg, âfitâb, kitap, kâmil, gönül mimârı, dost vb." sıfatlarla anmıştır. Hz. Peygamberin soyundan geldiği için Emîr veya Seyyid, Buhara'da doğduğu için ve şiirlerinde de mahlas olarak kullandığı için Buhârî,³⁹ olarak bilinir.

Lâmiî Çelebi 6. gazelinde, Emîr Buhârî gibi bir insana nasıl bir aşkla ve yüce duygularla bağlı olduğunu ifade etmiştir. Hem şeyhinin üstün vasıflarını söyleyerek onu övüyor hem de ona bağlanmanın şartlarını sıralamıştır. Bu arada kendisinin ona bağlı olduğunu da vurgulamaktadır. Lâmiî Çelebi üstadına öyle bağlıdır, onunla öyle hemhaldir ki onun aşkına hazine, güzelliğine ayna olmuştur. Tamamen onu yansıtmaktadır. Ancak bunu anlayabilmek için gören göz gerekir, herkes Lâmiî'nin öyle olduğunu göremez. Şeyhine varlığını vermiş, yokluğu almıştır. Yani faniliği terketmiş, bakiliği kazanmıştır. Yâr ile bâzar eden (alışveriş yapan) varlığını yağmaya vermiş olur.

Lâmiî Çelebi'nin klasik Türk edebiyatının aşk, sevgili, âşık anlayışıyla yazdığı şiirlerin en azından bazılarının Emîr Buhârî kastyıla yazıldığı söylenebilir. 24. gazeli böyle şiirlerindedir. Bu şiirin 5. beytinde "Dilde zikrim, canda fikrim sürekli dudaklarındır. (Bu yüzden) benim sözüm tatlı, beyanım ab-ı hayvan (gibi) ölümsüzdür." derken onu tanıdığı, ona bağlandığı için sürekli onun sözleriyle, düşündüğünü ve konuştuğunu bu sebeple sözlerinin de ebedî olduğunu söyler.

Dilde zikrüm canda fikrüm[¶] leblerüñdür dem-be-dem

Pes sözüm şehd ü beyānum āb-ı hayvāndur benüm (G. 24-5)

³⁹ Emîr Sultan'ın az da olsa "Buhârî" mahlasıyla şiirler yazdığı tespit edilmiştir. Bkz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, a.g.e., Ankara 1999.

İşte bu sevgili Lâmiî Çelebi'nin bedeninde candır. Cansız bedeninin değeri yoktur. O, cesetten ibarettir:

Cihānı neylerem sensüz ne hâşıl cismden cānsuz
Göñül hāz eylemez ansuz cinān bāğın temāşādan (G. 11-9)

Lâmiî Çelebi yazdığı bir gazelinde "sen oldun" redifini kullanarak şeyhinin insanlar için ne anlam ifade ettiğini, neler yaptığını anlatır: "Senin yâr oldukların ve iki âlemde dildarı oldukların ne mutludur. Senin yâr ve gamhâr olduğun kimseye cihan ağyar olsa gam değildir. Senin pazarı olduğun can u dil zarar, ziyan, kazanç sevdasında değildir" der.

Sa'ādet añā³ kim yāri sen olduñ
İki 'âlemde dil-dāri sen olduñ

Cihān ağyār olursa ğam degüldür
Añā kim yār u ğam-hārı sen olduñ (G. 17-1,2)

Lâmiî Çelebi 23. gazelinde ise gözünü ve gönlünü açıp yarı görmesini ve ağyarı terk etmesini kendine telkin eder. Devamında ise başkalarının kusurlarını değil kendi kusurunu görmesi gerektiğini belirterek Allah'ın lütfunu ele geçirmenin yolunun merdanın ayağına düşüp yalvarmak olduğunu söyler. Bu gazelindeki "yâr" ve "merdân" Emîr Buhârî'dir.

Emîr Buhârî'nin dergâhının eşiği; Lâmiî Çelebi'nin benliğinden kurtulması, Hakk'ı bilmeyen faydasız ilimlerden korunması, yakîn ilmini tahsil etmesi, canın isteklerinden nefsinden kurtulması için sığınacağı bir meskendir. 7 beyitlik 7. gazelinde kendine yar eşiğine sığınma nasihatinde bulunur. 3. gazelinde ise şunları dile getirir: Lâmiî Çelebi şeyhinin himmetinin ezikliği altında ay gibi yüzü kızarıktır, utanç içindedir. Ay gibi her dem ortadadır. Onun muradını kendine murad edinmiştir, onun muradından başka bir muradı yoktur. Aklın yolunu terk edip aşka uymuştur. Bu yolda başını bile vermeye hazırdır. O ne derse uymaktadır. Şeyhine şöyle der: "Ben küçük bir karıncayım kuş dilini öğrenmeye geldim. Bana Süleyman'ın huzuru ve debdebesi gerekmez". Lâmiî Çelebi kendisine seslendiği bir makta beytinde ise şöyle der: "Canan seni kılıcıyla yüz parçaya doğrasa bile onun ayağına kapanarak eteğine yapış ve sakın eteğini elinden bırakma".

Bir mürçeyem kuş dilin öğrenmege geldüm
Dīvān-ı Süleymānī vü dārāt gerekmez (G. 4-8)

Düşüp pâyine cānānuñ elüñden koma dāmānın
Ser-ā-ser **Lâmi'i** kılsa seni tūgiyle şad-pāre (G. 14-7)

20. gazelinde ise Lâmiî Çelebi, bî-karâr olduğu bir dönemde toprağa kanlı yaşlar döktüğünü, ney gibi feryad ederek gülzar ateşinden inlediğini, âlem-i itlaka pervaz etmek istediği için dünya kafesinde huzursuz olduğunu söyler. Onun gönül kekligi, gam tuzağından kurtulmak isterken şeyhinin zülfünün şehbazına ansızın av olmuştur. Tam vahdeti buldum derken kesrete düşmüştür, aklını başına devşirmişken târumar olmuştur. Bundan kurtulmak için vücudunu yandırıp toprak olur. Sonra Mîr'in himmetiyle aşığalara düşmüş iken yükseklerde uçmuştur. Şeyhinin himmetiyle dünyada iken dünya kafesinden kurtulmuş, vahdete uzanmıştır. Vücudunu yok ederek var olmuş, toprak olarak yükseklerle uçmaya başlamıştır.

Emîr Buhârî'nin cemaline bir an bakanlar ona âşık olurlar, canlarına ve gönüllerine bir ateş düşer. Bu tesirle o, cihanda ister kul ister efendi olsun herkesi etkiledi ve gönüller ona doğru aktı:

Aña kim bir nazar baqdı dil ü cānın oda yaqdı
Cihān küllî aña aqdı eger kul ger efendidür (G. 1-5)

27. gazelde Lâmiî Çelebi şeyhinin bazı vasıflarını şiir diliyle sıralamıştır. Onun yanağı çok güzeldir. O güzellik ortaya çıkınca zerrelere şeyda olup çarh urmaya yani sema etmeye başlar. Dudaklarından şeker gibi sözler saçır. Ona muhatap olan can da her an tûtî gibi tatlı sözler söylemeye başlar. Yüzü öyle güzeldir ki cehennem gibi yanan gönüller onu görünce cennete döner, rahatlar. Onun dudağı, saçları, beli, boyu, himmeti çok değerlidir. Ayak bastığı yolun toprağını huriler gözlerine sürme yaparlar.

Velayet tahtında şahlar şahı olan Mîr Efendi,⁴⁰ Nakşibendî tarikatının şeyhidir. İslâm şeriatını icrada, tarikat kurallarını ihyada, hakikat sırrını ifşada hacedir, mürşittir. Nakşibendi kafilesinin başıdır. Lâmiî Çelebi de bu tarikatın yol eridir. Kendine sürekli aklı terk edip ona uymasını telkin eder:

⁴⁰ Onun velayet sahibi oluşunu Bursalı şair Ahmet Paşa (ö. 1496-97) da bir beytinde çok güzel ifade etmiş: *Ey âlem-i velâyete sultân olan Emîr / Vey mülk-i Rûma rahmet-i rahmân olan Emîr*

Şerî'at emrin icrâda tarîkat resmin ihyâda
Hâkîkat sırrın ifşâda şanasın hıvâce kendidür (G. 1-2)

Gel beri ey yol eri 'akldan olğıl beri
Mîr Buhârî durur kâfile-sâlârumuz (G. 15-4)

26. gazelde ise Lâmiû Çelebi, şeyhin huzuruna çıkıp birkaç sözle halini arz etmek istediğini söyler. Ancak şeyhine bu durumların ayan olduğunu hatırlayarak davranışının edep dışı bulur. Kabahatlerini dile getirmenin cüretkârlık olduğunu bilir. Âh ve figanından söz etmesi zevk ve şevkini arz etmektir. Göz yaşlarını huzuruna ulaştırmak yüz sürmektir. Lâmiû Çelebi onun huzuruna duyduğu muhabbet sebebiyle yüzü sarı, içi ateşlidir. Kısaca Lâmiû Çelebi şeyhinin huzuruna çıkıp, yüzünü sürerek gözyaşlarını dökerek, dertlerini ve suçlarını itiraf ederek ona hâlini arz etmek ister.

Lâmiû Çelebi'nin 13. gazeli müzeyyeldir. Yani kendi mahlasına yer verdiği makta beytinden sonra şeyhi Emîr Buhârî için bir beyit daha ilave etmiştir. "İstemez" redifiyle kaleme aldığı bu gazelinde Lâmiû, bazı şeylere sahip olanın ona mukabil başka bazı şeyleri istemeyeceğini ifade etmiş, insanlardaki hırsın, tamahın, rahata düşkünlüğün, gafletin sebepleri olduğunu bildirmiştir. Ona göre vahdet bulan halvet istemez, halvet ve uzlet sahibi şöhet istemez, her baktığı şeyde hikmet gören kimseden kormaz, her nefeste dilberin rızasını arzulayan lütuf gözlemez, sevgiliye âşık olan cennet cehennem istemez, âşık olan istirahat istemez vb. hususlarda görüşlerini bildiren Lâmiû, son beytini şeyhine ayırarak onun da bendesinden kabiliyyet istemeyeceğini ifade etmiştir:

Şükr aña kim fazl-ı şâhenşâhumuz

Bendesinden kâbiliyyet istemez (G. 13-9)

Lâmiû Çelebi Emîr Buhârî'nin tekkesine bağlıdır. Şeyhine intisap etmiş onun tekkesinin hizmetkârı olmuştur. Şiirlerinde tekkeden sık sık söz eder. Buhârî'ye ulaşmak için onun dergâhının kapısında kapıcılık yapmak, hizmetinde bulunmak gerektiğini söyler. Kapısında hizmet kemerini nice yıllar bağlamak gerektiğini söyler. Zira o dergâhın hizmetçileri Ashab-ı Safa'dır, âlemde böyle ihvan ele girmez, dert ehli olanlar o dergâhın kavmine gönülden kul olurlar. Emîr Buhârî'nin tekkesiyle ilgili çok övücü sözler söyleyen Lâmiû Çelebi, o tekkede hırka, tac ve kemerin bir suretten ibaret

olduğunu düşünür. Manaya ermek için onları da terk etmek yani suretten geçmek gerektiğini söyler:

Lâmi'î 'arz itme baña hırka vü tâc ü kemer
Şüreti terk itmeyince irmedüm ma'nâya ben (G. 9-8)

Emîr Buhârî için yazdığı şiirlerin sekizincisinde şair nasihat etmektedir. Bir şeyi yapabilmek için gerekli olan sebeplerden söz eder. Şiir metodik bir şekilde kurulmuştur. Şairin kendi nefsinin merkeze alarak dile getirdiği bu nasihatler esasen tarikatlerin ve şeyhlerin nasihatleridir.

Lâmî Çelebi'ye göre Mîr Efendi, bir mürşid-i kâmilidir. Onun gibi bir kâmil insan ele geçmez. Onun nazarı Lâmiî Çelebi için bir saadettir. 4. gazelinde ona seslenerek der ki "Ey mürşid-i kâmil! Ben sevgilinin cemaline âşığım. Bana içinde huriler bulunan cennetler gerekmez."

Ey cân nazarın Mîrûñ bil 'ayn-ı sa'âdet sen
Anuñ gibi bir kâmil insân ele mi girür (G. 16-6)

Bir 'âşık-ı dîdârem eyâ mürşîd-i kâmil
'Arz itme baña hür ile cennât gerekmez (G. 4-7)

*Dîvân'*ında her fırsatta sözü şeyhine getirip onun üstün vasıflarından, hizmetlerinden, insanlara faydalarından bilgili bir hâce ve himmet ehli oluşundan söz eder. Onun nasıl bir insan olduğunu anlattığı bir gazelinde onun vasıflarını saymaktan aciz olduğunu söyler:

Lâmi'î ço idemezsin vaşfını
Kim cemâl-i yâr bî-hemtâ olur (G. 27-19)

Lâmî Çelebi böyle yüce vasıflarını gördüğü Allah dostu Emîr Buhârî'ye bağlanmış, sohbetini dinlemiş, hizmetini görmüştür. İşte bu sayede Hz. Mevlâ'ya ulaşmıştır. Bir mısranda bu hususu dile getirerek "Ben Hz. Mevlâ'ya hizmet ve sohbetle ulaştım" der.

Halvet u 'uzletde gördüm 'ucb u şöhret-âfetin
Hizmet ü şöhetle irdüm hazret-i Mevlâya ben (G. 9-7)

Bu beytin ikinci mısrağında dile getirildiği gibi tasavvufa göre şeyhin görevi insanları Allah'a yöneltmek ve ulaştırmak konusunda aracılık yapmaktır. Lâmiî Çelebi'nin bu mısrandan Emîr Buhârî'nin bu görevi hakkıyla yapanlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

2. Emîr Ahmed Buhârî ile İlgili Çeşitli Benzetmeler

Yukarıda Emîr Ahmed Buhârî hakkında verilen bilgiler, bilhassa onun vasıfları üzerine idi. Şimdi de aşağıda onun benzetmeleri/teşbihleri üzerinde durulacaktır. Emîr Buhârî'nin şeyhliği, ilmi, sosyal kişiliği, insanlara yardımı, ledün ilmüne vakıf olması, vakarı vb. özellikleri hayal ve tasavvurlara kaynaklık etmiş, çeşitli benzetmelere tabi tutulmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla bu benzetmeler alfabetik olarak şöyle sıralanabilir:

Güneş/âfitâb

Mîr Efendi her pertevi on sekiz bin âlemi aydınlatan bir güneştir. O güneş arş ve kürsiden daha yücedir. Lâmiî Çelebi bu güneşten zerre kadar da olsa nur almanın peşindedir. Zira alacağı nur ile talihinin gökyüzünde gün gibi parıldayacağını düşünür. Bu benzetmede Buhârî'nin lakabının "Şemseddin" olmasının da rolü olabilir:

On sekiz biñ 'âlemi rûşen kıılır her pertevi
'Arş u kürsiden yüce bir âfitâbum var benüm (G. 2-2)

Lâmiî Şems-i Buḫârîden alursañ zerre nûr
Gün gibi berḫ ura gökde ḫâlî-i mes'ûdumuz (G. 18-5)

Hüma

Birçok yönüyle övdüğü ve vasıflarını sıraladığı Emîr Buhârî'yi, bir beytinde de devlet kuşu Hüma'ya benzetir. Öyle ki gölgesi kimin üzerine düşse o, Kaf ülkesine hükmeden Anka olur. Yani talihi açılır:

Sen Hümānuñ kime düşse sāyesi
Mülk-i ḫāfa ḫükm idüp 'Anḫā olur (G. 27-17)

Mîr Efendi sayesinde Lâmiî Çelebi, yüksek mevkilere erişmiştir. Bu yüzden kendini lâ-mekân (mekâna ihtiyacı olmayan) Simurg'u olarak tanımlar. Öyle ki şeyhinin himmetinin kanat çırpıtığı yerlere Sidre'nin kuşları bile erişemez:

Ṭāyirān-ı sidre irmez himmetüm pervāzına
Lâ-mekân sî-murḡiyem 'ālî-cenābum var benüm (G. 2-5)

Kitap

Mîr Efendi, akıl defterini aşk ateşinde yakan, fasıl ve babı olmayan bir hoş kitaptır:

Yandurup ‘ışkı odında cümle ‘akluñ defterin
Şimdi faşl u bâbı yok bir hoş kitâbum var benüm (G. 2-4)

İnsan için kitab-ı nâtik derler. Lâmiî Çelebi de Emîr Buhârî’yi, içinde aşk anlatılan bir kitaba benzetmiştir. Bu konuşan kitabın içinde bölümler ve fasıllar yoktur. Hacmine nihayet yoktur.

Mimar

Şeyhler aynı zamanda gönül mimarlarıdır. Müntesiplerinin gönüllerini sağlam imar ederler. Bu yüzden Emîr Buhârî’ye bağlı olanların gönülleri zamanın âfetlerinden etkilenmez, yıkılmaz:

Yıkılmaz rüzgâr âfetlerinden
Şu dâr-ı dil ki mi‘mârı sen olduñ (G. 17-8)

Mum

Lâmiî Çelebi bir beytinde şeyhi Emîr Buhârî’nin yanağını muma benzetmiştir. Bu mumun ateşine canını yakmış ve nur olmuştur. Yani onun ateşi sayesinde bedenini kül etmiş, dünyaya gelmeden önceki gibi nur olmuştur. Canlarını mum ateşinde yakmakla tanınan pervaneler, ateşe yanmayı artık ondan öğrenmelidirler:

Nûr oldı yanup cânım şem‘-i ruḥı nârına^đ
Benden oda yanmağı pervâneler öğrensün (G. 19-3)

Süvari

Lâmiî Çelebi’ye göre Mîr Efendi, felek atına binen ve üzengisi ay olan bir şahtır. Güzel gözlü huriler, melekler diyarında onun yolunun toprağını gözlerine sürme yaparlar. Yani hurilerin gözlerinin güzelliği onun yolunun toprağını gözlerine sürme yapmalarındandır. Bilindiği gibi kaliteli sürmeler, gözün görüşü gücünü artırır ve gözü güzelleştirir:

Ḥāk-i rāhın^đ kuḥl ider mülk-i melekde ḥür-i ‘ayn
Bir şeh-i gerdün-süvâr u^đ meh-rikâbum var benüm (G. 2-3)

Tabip

Lâmiî Çelebi aşağıdaki beytinde der ki; “Şayet dert ehli isen o dergâhın topluluğuna gönülden kul ol. Zira tabibe gitmeden hastalığa çare bulunmaz.” Elbette Lâmiî Çelebi’nin kastettiği dert gönül derdidir, ilacı aşktır. Bu hastalığın tabibi de gönüller tabibi olur:

Derd ehli-y-iseñ var ol ol kavme gönülden kul
Bî-vaşl-ı şabîb ey cân dermân ele mi girür (G. 16-8)

III. Sonuç

Bu makalede, Bursa’nın yetiştirdiği büyük şairlerden Lâmiî Çelebi’nin, şeyhi Emîr Ahmed Buhârî hakkında yazdığı şiirler değerlendirilmiştir. Böylece Lâmiî Çelebi’nin gözünden, büyük mutasavvıf, âlim, ârif ve şair Emîr Buhârî tanıtılmıştır.

Lâmiî Çelebi’nin şiirlerinden anlaşıldığına göre Emîr Buhârî, kendi döneminde de çok seviliyordu, halkın Hakk’a ulaşmasında rehberdi. Onu görenler dünyaya tamahtan vazgeçiyor, ahireti kazanmaya çalışıyordu; onu görenler ona âşık oluyor, Hakk’ın yolunu tutuyordu. O, sohbetleriyle insanları Allah’a kul, peygamberine ümmet yapıyordu; himmetiyle insanların dertlerine çare oluyordu. Kısaca o, kul ile yaratana arasında köprü vazifesi görüyordu. Bu vazifeyi yaparken kendisi yaşantısıyla, davranışlarıyla, ahlâkıyla, ilmiyle ve irfanıyla örnek haldeydi.

Yaşadığı dönemden bugüne hiç eksilmeyen bir şekilde halkın sevgisine mazhar olmasının ardında Emîr Buhârî’nin yukarıda zikredilen veli şahsiyetinin yattığı anlaşılmaktadır. Lâmiî Çelebi bunun canlı şahitlerinden biri olarak *Dîvân*’ındaki şiirlerle bize onu tanıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*, (Haz. Filiz Kılıç), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2018.

AYAN, Gönül, *Lâmi’î Vâmık u Azrâ İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1988.

_____ “Lâmi’î Çelebi’nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1994, sayı 1, s.43-65.

BURMAOĞLU, Hamit Bilen, *Lâmiî Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1983.

EĞRİ, Sadettin, *Şerefî'l-İnsân*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1997.

_____ "Bursa Kültür Hattında İki Sûfî: Emîr Ahmed Buhârî ve Lâmiî Çelebi", *Bursa Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 2002, s. 245-253.

ESİR, Hasan Ali, *Lâmiî Çelebi Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998.

_____ *Münşeât-ı Lamîî (Lamiî Çelebi'nin Mektupları) -İnceleme-Metin-İndeks Sözlük*, KTÜ Matbaası, Trabzon 2006.

_____ "Lâmiî Çelebi'nin Müşeât'ında Kendisi ve Bursa ile İlgili Verdiği Bazı Bilgiler", *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, (ed. Bilal Kemikli, Süleyman Eroğlu), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2011, s.281-310.

_____ "c", *Turkish Studies*, Volume8/13, Ankara 2013, s.103-111.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'm Tezkire Kısmı*, (Haz. Mustafa İsen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.

KARA, Mustafa, "Emîr Buhârî", (*DİA*), 1995, cilt 11, s.125-126.

KARACA, Songül, *Lâmiî Çelebi, Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Terôihî Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefehâtü'l-Üns Tercümesi): İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Dizin*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Rize 2019.

KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2009.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şu'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.

KURNAZ, Cemal, Mustafa Tatcı, *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emîr Buhârî*, Akçağ Yay. Ankara 1999.

KUT, Günay, "Lâmiî Çelebi", (*DİA*), 2003, cilt 27, s.96-97.

_____ "Lâmiî Çelebi, Mahmûd b. Osman", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lamii-celebi-mahmud-osman> (Erişim tarihi: 14.09.2024)

- Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2018.
- Musrafa (Cârullahzâde), *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)*, (Haz. Aysun Sungurhan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.
- Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Şuara (Tezkiretü's-Şuara)*, (Haz. Namık Açıkgöz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.
- Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, (Haz. Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.
- TAŞCI, Hülya Canpolat, "Bir Şarih Olarak Bursalı Lâmiî", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 16-17, Ocak/Ağustos/2009, s.233-254.
- TEZCAN, Nuran, "Bursalı Lâmiî Çelebi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Dergisi*, C. VIII, Ankara Üniversitesi Basımevi 1979, s.305-345.

Lâmiî Çelebi Dîvânı'nda Emîr Ahmed Buhârî Üzerine Yazılmış Şiirler⁴¹

İnhâ çendîn dürer-i âbdâr u güher-i şâhvârest ki be mişkâb-ı elmâs-ı cenâb-ı vecd ü hâlet süfte ve mişâl-ı Sübhâtü'l-Ebrâr berâ-yı TuHFetü'l-Ahyâr intizâm-ı silk-i sülûk-ı ahrâr râ pezîrüfte hâliyâ be hük-m-i hayrû'l-umûr evsâfütühâ miyân-ı in nazmhâ-yı dilkeş bedü meşdüd ve kabâ-yı in eş'âr-ı perîvesh bedîn ma'küd şüde mânende-i cümle-i mu'teriza aşhâb-ı şafâ râ ve erbâb-ı vefâ râ 'arza geşte est

İbtidâ be medh-i Emîr Aḥmed el-Buḥârî 'aleyhi rahmetullahi'l-bârî⁴²

⁴¹ Bu şiir metinleri Rabia Sözer Göksu tarafından dört nüshaya dayalı olarak hazırlanan "Lâmiî Çelebi Dîvânı ve Dîvânı'nda Sosyal Hayat" adlı doktora çalışmasından alınmıştır. Tez henüz tamamlanmamıştır. Sözü edilen nüshalar şunlardır: 1. (M.) Millet Kütüphanesi Aemnz380. 2. (S2.) Süleymaniye Yazma Eser Kütüp. Muğla Hoca Mustafa Efendi No. 137. 3. (MİL.) Milli Kütüphane Tokat Müzesi 60 Mü 162. 4. (B.) İstanbul Nadir Eser Kütüphanesi No. 9770.

İbtidâ be medh-i Emîr Aḥmed el-Buḥârî 'aleyhi rahmetullahi'l-bârî: Der medh-i Emîr Aḥmed el-Buḥârî 'aleyhi rahmetullahi'l-bârî S2; Ve lehu fi medhi 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-raşulân MİL, B

II/G1

mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün
Hezec . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

1. Bugün taht-ı velâyetde şehinşeh Mîr_Efendidür
 Târîk-i hâce-gân_ıçre re'îs-i Nakşibendîdür
2. Şer'at emrin_ıcrâda târîkat resmin_ıhyâda
 Hâkîkat sırrın_ıfşâda şanasın h'vâce kendidür
3. İden sultânları bende anuñ ihsân u luţfidür
 Çeken ser-keşleri bende anuñ 'ışkı kemendidür
4. Söz_açup 'ışk-ı subhâñdan târîk-i râz-ı 'ırfândan
 Bir_od urmuşdur_âfâka ki hep cânlar sipendidür
5. Aña kim bir nazâr baqdı dil ü cânın oda yaqdı
 Cihân külli aña aqdı eger kıl ger efendidür
6. Degül şahn-ı felek ancak kamu mülk-i melek el-ħağ
 Fezâ-yı lâ-mekân muţlak güzer-gâh-ı semendidür
7. Cihân cân ħazzını alsa 'aceb mi şöhetinden kim
 Beyân-ı ħikmet-âmîzi ħaħîkat şehd ü ħandıdur
8. Baña devlet yeter bu kim diyeler Lâmi'î cândan
 Târîk-i Nakşibendîde ħulâm-ı Mîr_Efendidür
9. Demidür menzile anı irürseñ eyleyüp irşâd
 Ki yıllardur ki ol miskîn bu yoluñ derd-mendidür

Ve lehu eyzan der medħ-i Ĥazret-i Emîr t̤abe şerāhu

II/G1 M:116a, S2:112b, MİL:72a, B:71b

4a. subhâñdan: cânândan MİL, B

4b. hep cânlar : cânlar hep S2, MİL, B

5a. aña: şuña MİL, B

7a. alsa: bulsa B

Ve lehu eyzan der medħ-i Ĥazret-i Emîr t̤abe şerāhu: Ve lehu eyzan der midħat-i Emîr Efendi ħuddise sırruh S2; Ve lehu der medħ-i Emîr Ahmed Buħārî edāmāllāhi bereħātehu 'aleynā MİL, B

II/G2

fā'ilatūn fā'ilatūn fā'ilatūn fā'ilūn
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Bir ulu dergāha çokdan intisābum var benüm
İşiginde rüz u şeb çok feth-i bābum var benüm
2. On sekiz biñ 'ālemi rūşen kıtur her pertevi
'Arş_u kürsiden yüce bir āfitābum var benüm
3. Hāk-i rāhın kuhl_ider mülk-i melekde hūr-i 'ayn
Bir şeh-i gerdün-süvār u meh-rikābum var benüm
4. Yandurup 'ışkı odında cümle 'akluñ defterin
Şimdi faşl u bābı yok bir hoş kitābum var benüm
5. Tāyirān-ı sidre irmez himmetüm pervāzına
Lā-mekān sī-murğıyam 'ālī-cenābum var benüm
6. Mīr Efendi bendesiyem mezhebümdür hıubb-ı āl
Gayrilerle ne su'al u ne cevābum var benüm
7. Baña bu devlet iki 'ālemde besdür **Lāmi'ī**
K'āsītān-ı Naşşibende intisābum var benüm

Ve lehu eyzān der hemīn me'ānī

II/G3

fā'ilātūn fā'ilātūn fā'ilūn
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Bir işige istinādum var benüm
Yüz felekce i'timādum var benüm
2. Cevher-i iksirdür hākī anuñ
Dağı artuğ i'tikādum var benüm
3. Himmetiyle 'arşa pervāz eylerem
Hey nice 'ālī qanadum var benüm

II/G2. M:116a, S2:112b, MİL:72a, B:71a

3a. rāhın: pāyın B

Ve lehu eyzānder hemīn me'ānī: Ve lehu eyzānS2, MİL, B

II/G3. M:116b, S2:113a, MİL:74a, B:72b

4. Surh-rüyem devletünde mihr-veş
Meh gibi her dem mezādum var benüm
5. Ben murādın itmişem anuñ murād
Şanmañuz dañu murādum var benüm
6. Re'y-i 'aqlı koyup_uydum 'ışka ben
Başka şanmañ ictihādum var benüm
7. Uşda tıgi uşda başum **Lāmi'ī**
Her ne dirse inkiyādum var benüm

Ve lehu der 'arz-ı aḥvāl be-ān cenāb-faẓl ü iḳbāl

II/G4

mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün
Hecez _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

8. Ey şeyḥ baña keş ü kerāmāt gerekmez
Ḳurtar beni bu varṭadan_āfāt gerekmez
9. Şıgmaz benüm_eṭvāruma güftār-ı taşavvuf
Divāne vü mestem baña ṭāmāt gerekmez
10. Ḳo ḥall-i menāmu beni bīdār -ı ebed ḳıl
Göñlüm gözin_aç ḥāb u ḥayālāt gerekmez
11. Seccāde vü tesbīḥ ü ridā ḥırka vü tāci
Luṭfiyle didüm ṭapuña kerrāt gerekmez
12. Fikr-i çile vü vesvese-i ḥalvet ü 'uzlet
Hep reh-zen-i dildür bu riyāzāt gerekmez

4a. mihr-veş : gül gibi S2; zer gibi MİL, B

4b. meh gibi her dem mezādum : nefis-ile dün gün cihādum S2, MİL, B

6b. bi'z-zāt: heyhāt MİL, B

7a. bir: ben MİL, B

Ve lehu der 'arz-ı aḥvāl be-ān cenāb-faẓl ü iḳbāl: Ve lehu der 'arz-ı ḥāl be-şeyḥ ḥod
Emīr Aḥmed Buḥārī 'aleyhi raḥmetü'l-bārī MİL; Der 'arz-ı ḥāl be-şeyḥ ḥod Emīr
Aḥmed Buḥārī 'aleyhi raḥmetü'l-bārī B

II/G4. M:116b, -S2, MİL:69a, B:68b

3a. bīdār: bīzār MİL

3b. gözin: gözüm M, S2

13. Seg gibi işigünde beni o olayım har
ızzet bu yiter ayruı bızzat gerekmez
14. Bir aşı-ı dıdarem eya murşıd-i kamıl
Arz itme bana hur ile cennat gerekmez
15. Bir mureyem uş dilin öğrenmege geldüm
Dıvn-ı Suleymn vü darat gerekmez
16. Ger Lamiınn himmetn_olursa delili
Zulmata girirse ana mişkat gerekmez
- Cevb-ı Şeyh**
17. Ey mure bu uş dilin_öğrenme(ye) ne hvacet
un mulk-i Suleymn vü darat gerekmez

Ve lehu gazel-i aşıkane

II/G5

mefiln mefiln feiln
Hezec . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

1. Bugn Mecnn benem hayrn-ı Leyli
Esr-i zul-i muşk-efşn-ı Leyli
2. Urur Mecnn diyü alem bana aş
Olaldan ış-ile uryn-ı leyli
3. Yine eski cunnum tazelendi
Aıldı un bahristn-ı leyli
4. Meger husni guli Mecnn idupdur
Ki bulbuller our destn-ı Leyli

6b. bı'z-zat: heyhat MIL, B

7a. bir: ben MIL, B

8b. Bu mısrada vezin aksamaktadır.

9b. ana: ona MIL, B

10b. Bu mısrada vezin aksamaktadır.

10. beyit -M, -MIL

**Ve lehu gazel-i aşıkane: Ve lehu eyznS2; Der kelimt-ı dervişane izn Lamiı
elebi Selemehullh MIL; Der kelimt-ı dervişane B**

II/G5. M:117a, S2:113a, MIL:66b, B:66b

1a. benem: menem B

5. Kanı bir çeşm-i Mecnûn kim göreydi
Yazılmış yir ü gök dīvân-ı Leyli
6. ‘Aceb bencileyin Mecnûn olur mı
Kimi görsem şanuram anı Leylî
7. Olurdum **Lâmi’î** kelbi olunca
Qabûl_itse beni çöbân-ı Leyli

Ve lehu eyzan

II/G6

müfte’ilün fâ’ilün müfte’ilün fâ’ilün
Münserih _ . . _ / _ . _ / _ . . _ / _ . . _

1. ‘Āşık-ı dil-ḥasteye rûy-ı dil-ārâ gerek
Dide-i Mecnûn_içün ṭal’at-ı Leylâ gerek
2. ‘Işkuña gencîneyem ḥüsnüñe âyîneyem
Bende seni görmege dide-i bînâ gerek
3. Varumu virdüm bütün yoḳluḡı aldum şatun
Yâr_ile bāzār_iden raḫtını yaḡma gerek
4. ‘Işkuñ-ile yanmışam derdüñe boyanmışam
Kim ne bilür ḫālümü ḫalka temāşâ gerek
5. Kim diler ise gözin görmege cānān yüzün
Yavu kı lup kendüzün bî-ser ü bî-pâ gerek
6. ‘Āşık-ı zār_olanuñ ṭalib-i yâr_olanuñ
Nefsi müzekkâ olup ḫalbi mücellâ gerek
7. **Lâmi’iyâ** itme lâf çünki sözüñdür güzâf
‘Işka nişân_istenür da’vâya ma’nâ gerek

Ve lehu eyzan

---

7. beyit -S2

Ve lehu eyzan: -B

II/G6. M:117a, -S2, MİL:66b, B:68a

1b. Mecnûn-içün : Mecnûn içün rûy-ı B

Ve lehu eyzan: -B

II/G7

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün
Hezec . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

1. Göñül hâlvet gerek tenden ne hâşıl
Çü cân keşrettedür andan ne hâşıl
2. Degül çün himmetüñ a'lâ felekden
Ebed ey nefsi-dün senden ne hâşıl
3. Görinmez çeşmüñe fi'lûñ çü aqbeğ
Saña ta'ât-ı ahsenden ne hâşıl
4. Tütalum feylesûf-i zû-fünûnsın
Haqı bildürmeyen fenden ne hâşıl
5. Yakîn 'ilmini taşşıl _itmeyince
Kıyâs u vehm-ile zandan ne hâşıl
6. Yüri yâr_işiginde kıl ikâmet
Saña miskîn bu meskenden ne hâşıl
7. Naşihat sen saña kıl Lâmi'î var
Beni terk_it saña benden ne hâşıl

Ve lehu eyzan

II/G8

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün
Muzârî _ _ . / _ . _ . / . _ _ . / _ . _

1. Oldum saqım derd ile me'vâya irmedin
Kaddüm hilâle döndi semâvâya irmedin

II/G7. M:117b, -S2, MİL:67a, B:66b

3a. çeşmüñe: gözüñe MİL, B

5a. taşşıl: haşıl B

Ve lehu eyzan: -B

II/G8. M:117b, -S2, MİL:68a, B:67b

2b. uğradum: uğraduñ M

3a. dilüm: bu cân MİL, B

2. Ğarkâb-ı hayret_oldı vücūdum gemisi âh
Emvâca uğradum leb-i deryâya irmedin
3. Şafrâ-yı ışık ile teb-i mihnet çeker dilüm
Telh oldu 'ayşum ol lebi helvâya irmedin
4. Kaşdum budur ki seyr-i gülistân-ı kıuds idem
Yüksek uçar gönül kuşu a'lâya irmedin
5. Ğaflet beriyyesinde kalam diyü korkaram
Sa'yı tavâf-ı Ka'be-i 'ulyâya irmedin
6. Bu derd ü hasretiyle olam gibi ben Ğarîb
Vaşl-ı nigâr u maşşad-ı aqşâyâ irmedin
7. Şeytân u nefis leşkeri her dem yolum urur
Ser-hadd-i râh-ı Bârî Te'alâyâ irmedin
8. Pervâne gibi yandı firâk âteşine dil
Şem'-i cemâl u nûr-ı tecellâyâ irmedin
9. Şun'ı şu resme virdi dil ü câna hayreti
Şüretde kaldı 'aql-ı heyülâyâ irmedin
10. Esrâr söylemek dilerem rûz u şeb görüñ
Bir harf bilmedin dahı ma'nâyâ irmedin
11. Şâdıq olur mı da'vâ-yı İslâm eylemek
İhlâş u şıdık u tevbe vü takvâyâ irmedin
12. Tecrîd olmayınca gönül zinde mi olur
İhyâ olur mı menzîl-i 'İsâyâ irmedin
13. Girmez eline her kişinüñ mülk-i i'tişâm
Hâblu'l-metîn ü 'urve-i vüşkâyâ irmedin
14. *Erinî* su'âlin eylemek olmaz saña gönül
Mîkât-ı Tûr u mevķıf-ı Mûsâyâ irmedin

7b. râh-ı: -B

10. beyit -B

14a. *Erinî*: *Bana kendini göster* (A'raf 7/143)'den nakıs iktibasır. Ayetin tamamının meâli şöyledir: "*Rabbim bana (kendini) göster sana bakayım.*"

15. Hıyr ile yād idüñ ola kim rahmet ide Hıağ
Ger **Lāmi'ī** ölürsē temennāya irmedin

Ve lehu eyzan

II/G9

fā'ilatūn fā'ilatūn fā'ilatūn fā'ilūn
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _

1. Eyleyüp bāzār-ı ğamda 'ıŝkuñı sermāye ben
Düşmişem vaşluñ metā'ı-çün 'aceb ğavğāya ben
2. Başuban ğār-ı ŧabī'at içre nefsum dīvini
Seyr idüp kâfında kalbūñ uğrudum 'anķāya ben
3. Şöyle mest_itmiş durur dīdār-ı sākī cānumı
Kâfirem ger meyl_idersem cennet ü havrāya ben
4. Dünya vü 'uķbā berāberdür baña sūd u ziyān
Od urup dükkāna virdüm varumı yağmaya ben
5. Senligüñle maħv_idüp benden be-küllī benligüm
Kaṭre gibi düşmişem bī-pā vü ser deryāya ben
6. Cānumı kıldı tecellī āfitāb-ı rüy-ı dost
Ol sebebdēn sāye-mānend_olmuşam bī-māye ben
7. Hıalvet u 'uzletde gördüm 'ucb u şöhret-āfetin
Hızmet ü şoħbetle irdüm ğazret-i Mevlāya ben
8. **Lāmi'ī** 'arz_itme baña hırķa vü tād ü kemer
Şüreti terk_itmeyince irmedüm ma'nāya ben

Ve lehu eyzan

Ve lehu eyzan: -B

II/G9. M:118a, -S2, MİL:68b, B:68b

- 1b. ğavğāya: sevdāya MİL
- 3a. cānumı: göñlümi MİL
- 6a. cānumı: göñlüme MİL
- 6b. mānend: gibi MİL
- 6b. bī-māye: bī-pāye MİL
- 7a. 'ucb u: çünki MİL
- 8a. kemer: ridā MİL

Ve lehu eyzan: -B

II/G10

mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülüin

Hecez _ _ . / . _ _ . / . _ _ . / . _ _

1. Sākī ben_ ezel şevkini peymānede buldum
Cān lezzetini şöhet-i cānānede buldum
2. Dünyāyı ser-ā-ser_ ayağum altına aldum
Aħir gelüben dilberümi ħānede buldum
3. Yitürmüş-idüm medresede tācını şeyhüñ
Rehn olmuş_ imiş destiye ħumħānede buldum
4. Bu baħr-ı muħītüñ ki nihāyātı görünmez
Esrār-ı ney hep bir dürr-i yekdānede buldum
5. Eṭvār-ı dili añlamadı 'āķil u dānā
Bu mes'eleyi defter-i dīvānede buldum
6. Şol genci ki dil kaşr-ı selāṭinde arardı
Gör ħikmeti bir küşe-i vīrānede buldum
7. Her cānı yaķan şem'-i cemālidür egerçi
Zevķini bu sözüñ dil-i pervānede buldum
8. Ma'nāya tılısm_ añlıyalı şüret ü rengi
Efsün-ı dü-kevni dem-i efsānede buldum
9. Ben Lāmi'iyā naķş-ı cihān nefyini dilden
Bir ħālet_ imiş na'ra-i mestānede buldum

Ve lehu eyzan

II/G10. M:118b, -S2, MİL:69a, B:69a

2b. dilberümi: dilberi MİL, S2

3b. rehn olmuş imiş: ħonmuş طوتوبر MİL, B

4a. muħītüñ: muħīṭi M

4b. bir: bu B

4b. yekdānede: şehdānede MİL

6-7-8 M, MİL: 7-8-6 B

9b. ħālet imiş: ħālet-imiş, B

Ve lehu eyzan: -B

II/G11

mefā'iliün mefā'iliün mefā'iliün mefā'iliün
Hezec . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

1. Ne sevdā bu ne sevdādur ki cān ʔoymaz bu sevdādan
Ne deryā bu ne deryādur ki dil ʔıkmaz bu deryādan
2. Ne āteş bu ne āteşdür deñizler eylemez teskin
Ne şafra bu ne şafradur ki lezzet-bağş-ı helvādan
3. Ta'āla'llāh ta'āla'llāh ʔurılmış bir yüce dergāh
İçinde nice yüz biñ meh nihāndur ʔeşm-i a'mādan
4. Nazar alduñsa ma'nādan güzer kıl nağş-ı dünyādan
Şu kim buldı müsemmayı ferāgat eyler_ esmādan
5. Dilerseñ nūr-ı tevhiidi tabi'at zulmetinden ʔık
Ki görmez sırr-ı illāyı şu dil kim geçmedi lā dan
6. Kanı ol bāde-i bāki getir bu bezm-içün sākī
Ki gulgullar bu nüh-ʔāki ʔutup geçsün şüreyyādan
7. Eger sağ u eger şoldur nefesler sağışı yoldur
Velī yüz gösteren oldur haқиkat cümle eşyādan
8. Cihānı neylerem sensüz ne hāşıl cismden cānsuz
Gönül haż eylemez ansuz cinān bāğın temāşādan
9. Yüri kāf-ı ta'allukdan güzer kıl Lāmi'i evvel
Hāberdār olasın tā kim vücūd-ı sırr-ı 'Ankādān

Ve lehu eyzan

II/G11. M:118b, -S2, MİL:69b, B:70b

3b. a'mādan: bīnādan B

4b. buldı: irdi MİL, B

Ve lehu eyzan: -B

II/G12. M:119a, -S2, MİL:70a, B:70b

4a. dil-dāre: yār ile MİL

6b. gül gibi geh hānde: geh gül gibi gelüp MİL

7a. her le'im: müdde'i MİL, B

8b. cānı: dehri MİL, B

II/G12

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Dostlar evvel gelün terk-i dil ü cān_idelüm
Ba'd-ezān_üftān ü hīzān 'azm-i cānān_idelüm
2. Baş açuķ yaluñ ayak şürīde dil ābdāl-vār
Bir revīş gösterdelüm kim halkı hayrān_idelüm
3. Çāk idüp 'aķluñ libāsın 'ıŝķ_eliyle ser-be-ser
Örtülü gevherleri 'ālemde 'uryān_idelüm
4. Gösterüp aġyār ŝeklin olalum dil-dāre vaşl
'Ālemüñ bu lu'b-ile aķlın perīŝān_idelüm
5. Her varaķdan yüz tecelli gösterür faşl-ı bahār
Her tarařdan biz daķı hūsni seyrān_idelüm
6. Gāh nevħa geh telālā gāh gūyā geh ħamūs
Gül gibi geh ħande bülbül-veş geh_efġān_idelüm
7. Meclis-i 'uŝŝāķa ta'n_itmek ne ħācet her le'im
Bādeyi nūŝ_eyleyüp cāmını pinhān_idelüm
8. Yaķalum dil ħānesinde gün gibi rūŝen çeraġ
Çıķalum ten zulmetinden cānı tābān_idelüm
9. Nūħ-veŝ tennür-ı dilden cūs_idüp bir laħzada
Göz yaŝından **Lāmi'**ī āfāķı tufān_idelüm

Ve lehu eyzan

II/G13

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Ol ki vaĥdet buldı ħalvet istemez
Ĥalvet u 'uzletle şöhret istemez

9a. bir laħzada: deryāleyin M

Ve lehu eyzan: -B

II/G13. M:119a, -S2, MİL:70b, B:71a

1a. ħalvet: 'uzlet B

2. Her nazar eşyâda hikmet-bîn olan
Kimseden 'âlemde vahşet istemez
3. Her nefes dilber rızâsın gözleyen
Gâh luḡ u gâh miḡnet istemez
4. 'Âşık-ı dîdâr_olan ḡayrân u zâr
Gâh dûzaḡ gâh cennet istemez
5. 'Işk_ışı câniyle yanmaḡdur müdâm
'Âşık_olan istirâhat istemez
6. Çün zenân u küdegân telvîn-i mükin
Merd-i dîn tezyîn u zîynet istemez
7. Bende-i ehl-i 'azîmetseñ eger
Şi'ri ḡo kim ḡvâce ruḡşat istemez
8. Varuram şeb yâ seḡer didi nigâr
Lâmi'î bu kâr-ı ḡaflet istemez
9. Şükr_aña kim fazl-ı şâhenşâhumuz
Bendesinden ḡâbiliyyet istemez

Ve lehu eyzan

II/G14

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Hezec . ____ / . ____ / . ____ / . ____

1. Tecellî eyleyüp ḡüsnuñ beni ḡark_itdi envâra
Ki nûrumdan münevverdür ḡoḡuz gök yidi seyyâre

2a. olan: olur MİL, B

4a. u zâr: geş MİL, B

5a. işi câniyle yanmaḡdur müdâm: ḡâli bir ḡarâra yanmadur MİL, B

5b. istirâhat: dürlü ḡâlet MİL, B

6b. Merd-i dîn tezyîn u zîynet: Merd olan kârında ḡaclet MİL, B

8a. nigâr: o yâr MİL, B

Ve lehu eyzan: -B

II/G14. M:119b, -S2, MİL:71b, B:71a

- 2a. Enâniyyet ḡicâbandan ḡıḡup gördüm ruḡ-ı yâri: Çıḡup benlik ḡicâbandan cemâl-i
yâri seyr itdüm MİL, B

2. Enāniyyet hicābından çıkup gördüm ruḥ-ı yāri
Kılup dil-dārını ḥalvet iriṣdüm vaṣl-ı dil-dāra
3. Riyāzat terkin ur zāhid marīz olan ider perhīz
Çü buldı cān u dil ṣıḥḥat döner her loḳma envāra
4. Göñül şehrinde anüñ-çün çalınmaz *irci'ī* tablı
Ki ḥākimdür vücūduñda ser-ā-ser nefsi-i emmāre
5. Dilerseñ vuṣlat-ı dil-dār bu yoḡa ḳalma ey dil var
Niṣānı 'āṣıḳuñ oldur ki göz açmaya aḡyāra
6. Yanup 'ıṣḳıyla heb küle ol niṣār-ı maḳdem-i gül ol
Ki ḥār-ı ḡamda bülbül-veṣ daḡı yanmayasın nāra
7. Düşüp pāyine cānānuñ elüñden ḳoma dāmānın
Ser-ā-ser **Lāmi'ī** ḳılsa seni tıḡıyla ṣad-pāre

Ve lehu eyzān

II/G15

müfte'ilün fā'ilün müfte'ilün fā'ilün
Münserih _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. 'Iṣḳa mu'āmil olup geçdi yoḡa varumuz
Aṣṣı ziyān bilmezüz yār ile bāzārumuz
2. 'Iṣḳ durur varumuz 'ıṣḳ-iledür kārumuz
'Iṣḳ durur yārumuz 'ıṣḳ-ile güftārumuz
3. Rind-i ḥarābātiyüz bizde ne uṣ var ne yüz
Cümle yile virmişüz 'aḳl u dil u 'ārumuz

4a. *İrci'ī*: "Dön" (*Fecr* 89/28)'den nakıs iktıbastır. Ayetin tamamının meāli şöyledir;
"Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön."

5a. yoḡa: yolda B

II/G15. M:119b, -S2, MİL:72b, B:71b

- 2a. 'Iṣḳ durur varumuz 'ıṣḳ-iledür kārumuz: 'Iṣḳ durur yārumuz 'ıṣḳ durur vārumuz
B, 'Iṣḳ durur vārumuz 'ıṣḳ durur yārumuz MİL
- 2b. 'Iṣḳ durur yārumuz: 'Iṣḳ-iledür kārumuz MİL, B
- 4a. 'aḳldan: ḥavfdan MİL, B

4. Gel beri ey yol eri 'akldan_olğıl beri
Mîr Buḥārî durur ḳāfile-sālārumuz
5. Yoḳdur_işüm lā-y-ile hoş başum_illā-y-ile
Geçdüük_iki şanmadan bir durur_ikrārumuz
6. Gördüm_idüp cust u cū çünkü ne ol var ne bu
Ṭoldı dilüm sîrr-ı Hû gitdi her_inkārumuz
7. **Lāmi'İyā** her zamān 'ışḳa ziyāndur zebān
Baş virürisen hemān k'açla esrārumuz

Ve lehu eyzan

II/G16

mef'ülü mefā'ilün mef'ülü mefā'ilün
Hecez _ _ . / . _ _ _ / _ _ . / . _ _ _

1. Bu 'aḳl u bu dil birle ol cān ele mi girür
Cān terkini urmadın cānān_ele mi girür
2. Hîzmet kemerin bağlan ṭapuda nice yıllar
Derbāna buluşmadın sulṭān_ele mi girür
3. Bu nefis ü hevā dīvin bend_eylemedin muḥkem
Ol mülk-i Süleymānī āsān_ele mi girür
4. Yoğ_eylemedin varı var isteme ol yāri
Ma'şūḳ-ile vaşl_olmaḳ meccān_ele mi girür
5. Ten burcını yıḳmadın cān gencine irilmez
Dünyāda meşāḳḳatsuz bir kān_ele mi girür
6. Ey cān nazarın Mîrūñ bil 'ayn-ı sa'ādet sen
Anuñ gibi bir kāmîl insān_ele mi girür
7. Aşḫāb-ı şafādur heb ḥuddāmı o dergāhuñ
'Ālemde bunuñ gibi iḥvān ele mi girür
8. Derd_ehli-y-iseñ var ol ol ḳavme gönülden ḳul
Bî-vaşl-ı ṭabīb_ey cān dermān_ele mi girür

II/G16. M:120a, -S2, MİL:72b, B:72a

5b. bir kān: yakan MİL, B

6a. cān: dil MİL, B

8a. ehli-y-iseñ var ol ol ḳavme: ehliseñ var ol illā reh-i gönülden MİL

9. Ey **Lāmi'ī** minnet bil bu fırsatı devlet bil
Cānāne ğamı gibi mihman_ele mi girür

Ve lehu eyzan

II/G17

mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün

Hecez . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

1. Sa'ādet aña kim yāri sen_ olduñ
İki 'ālemde dil-dārı sen_ olduñ
2. Cihān aġyār_ olursa ğam degüldür
Aña kim yār u ğam-ĥārı sen_ olduñ
3. Ziyān u sūd sevdāsını itmez
Şu cān u dil ki bāzārı sen_ olduñ
4. İki ālemde yokdur eksügi hiç
Şu yoklunuñ [ki] heb vārı sen_ oldun
5. Dü 'ālem ĥurmenin bir kāha şaymaz
Ne cānuñ kim havā-dārı sen_ olduñ
6. Cihānda var-ise yoklukdur_ ancak
Şu kālā kim ĥarīdārı sen_ olduñ
7. Ne itsün cān u dil ġayr ile şöĥbet
Ki dün-gün kār u efkārı sen_ olduñ
8. Yıkılmaz rüzgār_ āfetlerinden
Şu dār-ı dil ki mī'mārı sen_ olduñ
9. Dilerseñ menzil_ almak geç özüñden
Bu yoluñ **Lāmi'ī** ĥārı sen olduñ

II/G17. M:120a, -S2, MİL:73a, B:72a

1a. aña: oña MİL, B

3b. cān u dil: tüccāruñ MİL, B

4. beyit -M, -MİL

5b. cānuñ: berküñ M

6. beyit -M

7a. itsün: kılsun: M

9a. geç özüñden: benligi ƙo MİL, B

Ve lehu eyzan**II/G18**

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Zāhir ü bāṭın bizüm sensin şehā meşhūdumuz
Evvel ü āḫir cihāndan her nefes maqşūdumuz
2. Bakmaz_idiün göz açup hergiz cihānuñ yüzine
Sen degülmüşeydüñ_ey cān her nazār meşhūdumuz
3. Şöyle od urmuş durur ışkuñ vücūdum mülkine
Sāyebānlar bağladı mülk-i melekde odumuz
4. Tār-ı düzaḫ söyünür irerse eşküm kaçresi
Kül kıılır bāğ-ı cinānı zerre denlü odumuz
5. Lāmi'ī Şems-i Buḫāriden alursañ zerre nūr
Gün gibi berķ_ura gökde ṭālī'-i mes'ūdumuz
6. İşigüñde cān virürsem Merve ḫaḫkı zī-Şafā
Ey қаpusı 'ālem_içre Ka'be-i maqşūdumuz

Ve lehu eyzan**II/G19**

mef'ülü mefa'ilün mef'ülü mefa'ilün
Hecez _ _ . / . _ _ _ / _ _ . / . _ _ _

1. Kıl na'ra-i 'uşşākı mestāneler_öğrensün
İt zemzemeler sāķī meyḫāneler_öğrensün
2. Zincir-i ser-i zülfin cān boynına ṭavķ_itdüm
Görsün nicedür sevdā dīvāneler_öğrensün
3. Nūr oldı yanup cānum şem'-i ruḫı nārına

II/G18. M:120b, -S2, -MİL, -B

II/G19. M:120a, -S2, MİL:73b, B:72b

3a. şem'-i ruḫı nārına: şem'-i ruḫına karşı B

7a. Sen Lāmi'iyā ceḫd_it ma'nā-y-ile kıl peyvend: Sen bilişi gör ceḫd_it Lāmi'ī ma'nā-y-ile MİL, B

Benden oda yanmağı pervāneler_öğrensün

4. Çün 'ışka kadem başdum başı kōdum_ortaya
Cān virmeği yoluñda merdāneler_öğrensün
5. Bī-hūd_iderem halkı destān-ı cemālūñden
'Ālem düşüp_efsūna efsāneler_öğrensün
6. Söyleñ dil-i 'ārifden esrār-ı ma'ārifden
Deryālar_idüp cūşı dürdāneler_öğrensün
7. Sen **Lāmi'iyā** cehd_it ma'nā-y-ile kıl peyvend
Kō kim cedel ü da'vā bīgāneler_öğrensün

Ve lehu eyzan

II/G20

fā'ilātūn fā'ilātūn fā'ilātūn fā'ilūn
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Bilmezem ey dil ne yüzden bī-ķarār_olduñ yine
Kān yaşuñı ķara ķoprağa ķarar_olduñ yine
2. Ney gibi feryād idersin her dem ey cān bülbüli
Nice gülzār āteşinden böyle zār_olduñ yine
3. 'Ālem-i iṭlāķa pervāz itmek istersin meger
Ol cihetden bu ķafesde bī-ķarār_olduñ yine
4. Dām-ı ğamdan ķurtulup ğandāndañ ey kebk-i dil
Zülfinūñ şebbāzına nā-geh şikār_olduñ yine
5. Bulmuş-iken vaĥdeti düşdüñ 'acāyib keşrete
'Aķluñu cem' itmiş-iken tār-mār_olduñ yine
6. Bilmezem nice hevādur ölçeren oduñ senūñ
Yandurup küllī vücūduñ ğāk-sār_olduñ yine
7. Düşmiş-iken esfele el-ĥamdüli'llāh **Lāmi'ī**
Himmet-i **Mīr**_irişüp yüksek uçar_olduñ yine

II/G20. M:121a, -S2, MİL:74a, B:73a

B nüshasında 3. beyit 7. beyitte yer almaktadır.

3b. Ol cihetden bu ķafesde: Bu ķafes kaydından el-ĥaķ M

7a. düşmiş-iken: düşmiş-idüñ MİL, B

Der Cevāb-ı Ğazel-i Sultān Korkūd 'aleyhi rahmetü'l-mülk'ül-Vedūd⁴³

II/G21

*mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün**Hecez . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _*

1. Çalındukca dem-ā-dem 'ışk nāyı
Nedür bu raqş ey serv-i hevāyı
2. Anuñ-çün sikke kodı gül çemende
Ki koymaz gūşına her hūy u hāyı
3. Dilerseñ server_olmağ terk-i ser kııl
Añar mı 'ışk_eri tāc u kabāyı
4. Mariz-i 'ışka 'ālemde 'alāmet
Budur kim seçmeye derd ü devāyı
5. Çü şıgmaz 'ışka da'vī Lāmi'ī var
Ciger kanı-y-la yaz bu mācerāyı

Ve lehu eyzān

II/G22

*mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün**Hecez . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _*

1. Deleden sīnemi ğamzeñ gönül beyti ħarāb_öldi
Ruħuñ şemsini seyr içün 'acāyip fetḥ-i bāb_öldi
2. Şunaldan sāķi ħüsnüñ baña 'ışkuñ şarābını
Ğam oldında cigercügüm döne döne kebāb_öldi
3. Dilüm sūzān gözüm yaşın görelden encüm ü deryā
Biri āteşlere yandı birisi ğarķ-ı āb_öldi
4. Yuyaldan levḥ-i sīnemden nuķuş-ı 'ālemi eşküm

Der Cevāb-ı Ğazel-i Sultān Korkūd 'aleyhi rahmetü'l-mülk'ül-Vedūd: Cevab-ı
şultān ũbe şerāh MİL; Ve lehu eyzānB

II/G21. M:121a, -S2, MİL:74b, B:73a

II/G22. M:121b, -S2, MİL:75a, -B

1b. 'acāyip: veli ḥoş MİL

4a. nuķuş-ı: ḥurūf MİL

Ne faşlı var ne hōd bābı gōñül bir hoş kitāb_öldi

5. Egerçi perdeyi yüzden gōtürdi o güneş-ṭal‘at
Şu‘ā‘i cān gözin aldı girü dil pür-ḥicāb_öldi
6. Ruḥuñ envāri ‘aksinden şeref kim buldı her zerre
Felek evcinde seyr_idüp cihān-tāb_āfitāb_öldi
7. Nice ırsun cemālūñden gözini **Lāmi‘i** bir dem
Ki senden ğayriye baķmak aña ‘ayn-ı ‘azāb_öldi

Ve lehu eyzan

II/G23

fā‘ilatūn fā‘ilatūn fā‘ilūn
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _

1. Ey gōñül ağyārı ko o **yārı** gör
Gözüñi aç gōñlüñü o yārı gör
2. Elde ḥalkuñ sübḥasından saña ne
Sen senüñ bilüñdeki zünnārı gör
3. Dest-gīr_olsun dir-iseñ luṭf-ı Ḥaķ
Pāy-ı **merdāna** düşüp yalvārı gör
4. Kalma şahrā-yı ḥiredde leng ü luk
Bir kağem ‘ışķuñ yolını vārı gör
5. Başıñı sevdāya virme **Lāmi‘i**
Ķo ḥisābı eldeki bāzārı gör

Ve lehu eyzan

5b. aldı girü dil pür-ḥicāb: alup girü gōñül ḥicāb MİL

II/G23. M:121b, -S2, MİL:75b, B:74a

1a. o: ol B

1b. gōñlüñü: ‘aķluñı M

3a. luṭf-ı : saña B

4a. lük: deng MİL, B

Ve lehu eyzan: -MİL

II/G24. M:121b, -S2, MİL:75b, -B

II/G24

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Dilberā 'ışkuñla cānum nār-ı sūzāndur benüm
Anuñ-içün şem'-veş çehrem fūrūzāndur benüm
2. Göz qarardup cān u dil düşdi saçuñ sevdāsına
Bu sebebden cümle aḥvālüm perişāndur benüm
3. Nicesi gül gibi açılun dilüm ey ğonca-leb
Sünbülüñden lāle-veş bağrum ʔolu ʔandur benüm
4. Zülf-i pür-efsūnuñ-ile nice hem-destān_olam
Ğamzeñ_ucından dil ü cānum hirāsandur benüm
5. Dilde zıkrüm cānda fikrüm leblerüñdür dem-be-dem
Pes sözüm şehd ü beyānum āb-ı ḥayvāndur benüm
6. ʦurra-i pür-tābuña di zulm_elin uzatmasun
Kim bu devr içre penāhum zıll-ı Yezdāndur benüm
7. **Lāmi'ī** evvel ʔademde çünki ʔıldum terk-i ser
Tāc-ı şāhi ḥāk-ile yanumda yeksāndur benüm

Ve lehu eyzan

II/G25

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Ol şacı Leyli ğamından sīne yağın yağmışam
Meşhed-i dilde bugün Mecnūn çerāğın yağmışam
2. Şem'-veş ḥandān idelden **dōstuñ** şevķı beni
Nār-ı ğayretten 'adūnuñ bağrı yağın yağmışam
3. Lāle-i ḥūnīn kefen gibi ğamından ol gülüñ
Mürde cismüm içre yer yer 'ışķ dāğın yağmışam

5a. fikrüm: cigerüm M

II/G25. M:122a, -S2, MİL:75b, B:74a

3a. ḥūnīn -B

3b. içre: üzre MİL, B

4. Vāh ki miḥnet-ḥār zārına fenā odın şalup
Ser-be-ser mülk-i vücūdum bāğ u rāğın yaqmuşam
5. Yandığında ten ḥarāb_ābādınıñ şādem velī
Gam budur kim oradan ol cān ıurağın yaqmuşam
6. Derd ü ğam şimden girü baña nice bulur zafer
Āh_idüp bir kez cigerden heb yarağın yaqmuşam
7. **Lāmi'iyem** zerrece yokdur dilümde derd ü ğam
Od urup çarḥuñ egerçi heft-oğağın yaqmuşam

Ve lehu eyzān

II/G26

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

1. Bir iki söz 'arzın_ister ḥasta cānum ṭapuña
Kim 'ıyāndur şöḥbet u şıdḳ-ı beyānum ṭapuña
2. Gerçi kim sū'-i edebdür kaşd-ı izḥār_eylemek
Rüşen-iken gün gibi her bir nihānum ṭapuña
3. Çünkü hergiz yok irādet kabzasından ṭaşra kār
İrmeg-içün pes neden iver bu cānum ṭapuña
4. Añlamışken kendüñüñ kubḥını ser-tā-ser yaqın
Bā'ış-i cür'et olur ḥüsn-i gümānum ṭapuña
5. Ḥastadur gerçi birün_ammā derünüm şağdur
'Arz-ı şevḳ u zevḳdür āh u fiğānum ṭapuña
6. Dem-be-dem eyler şafādan dilde kānum gibi cüş
Ya'ni yüz sürmek diler eşk-i revānum ṭapuña

4b. Ser-be-ser: ser-te-ser MİL, B

5b. kim oradan ol cān: ortada ol cānuñ M

7b. Od urup çarḥuñ egerçi: Gerçi kim o dem-ile çarḥuñ MİL, B

Ve lehu eyzān: -MİL

II/G26. M:122a, -S2, MİL:76a, -B

3a. kār: iş MİL

7. **Lāmi‘inūñ** çehre-i zerd u derūnı dāğı bes
Zāhır u bāṭın maḥabbetden nişānum ṭapuñā

Ve lehu eyzān

II/G27

fā‘ilatūn fā‘ilatūn fā‘ilūn
Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _

1. Her kaçan mihr-i ruḥuñ peydā olur
Zerreler çarḥ uruban şeydā olur
2. Leblerüñden çün şeker-ḥā ola cān
Her nefes ṭūṭı-şıfat gūyā olur
3. Bahırden pervāz-ı evc_idüp buḥār
Girü cem‘iyyet bulup deryā olur
4. İrişicek tāb-ı mihricān-güdāz
Bu tenüm yaḥdānı ‘ayn-ı mā olur
5. Giceler şem‘-i felek olan nücüm
Rūz-ı rüşen iricek rüsvā olur
6. Dem-be-dem dūzaḥ gibi yanan derūñ
Görse yüzüñ cennet-i ‘ulyā olur
7. Cümlesini hiç ider rāz-ı lebüñ
Zülfüñ_üzre gerçi çok ğavġā olur
8. Çün gele sırr-ı miyānuñ ortaya
Ḳıl u ḳāl-ı dehr nā-peydā olur
9. Kaşd-ı cān_itsün ne ğam her müdde‘ı
‘Aşık olan kişi bī-pervā olur
10. **Dilberā** küḥl-i cevāhirdür tozuñ
Kim anuñla ‘ayn-ı cān bīnā olur
11. Sidreyi yād_eylemez ḳaddüñ gören
Himmeti ‘aşıklarūñ a‘lā olur
12. ‘Arifüñ ‘aynına girmez kāyināt

II/G27. M:122b, -S2, MİL:76a, -B

9a. itsün: itse MİL

12a. kāyināt: kā’ināt MİL

Yâ İlâhî bu ne istiğnâ olur

13. Canda sâkin olsa ta'n mı sırr-ı Hû
Çünkü cārüb-ı derûnuñ lâ olur
14. Her nefesde *câhedü finâ* gerek
Hüküm_iden gerçi *ve lev şî'nâ* olur
15. Yumduñ-ise göz eger ağyardan
Keşf-i *sübhâne'illezî esrâ* olur
16. Gâh 'ışkuñdan dilüm sevdâ tolar
Gâh cân şevkuñla pür-şafra olur
17. Sen hümânuñ kime düşse sâyesi
Mülk-i kâfa hüküm_idüp 'Ankâ olur
18. Heb bulanlar canda buldılar seni
Gerçi kim hüsnuñ cihân-ârâ olur
19. **Lâmi'î** ko idemezsin vaşfını
Kim cemâl-i yâr bî-hemtâ olur

Ve lehu eyzan

II/G28

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Muzâri _ _ . / _ . _ . / . _ _ . / _ . _

1. Sencileyin kimüñ ki cihân_içre yârı var

-
- 14a. *câhedü finâ*: Bizim uğrumuzda cihad edenleri (Ankebut 29/69)'dan nakıs iktibastır. Ayetin tamamının meâli şöyledir; "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir."
  - 14b. *ve lev şî'nâ*: Eğer dileseydik (Secde 32/13)'den nakıs iktibastır. Ayetin tamamının meâli şöyledir; "Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, 'Andolsun, cehennemî hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım' sözüm gerçekleşecektir."
  - 15b. *sübhâne'illezî esrâ*: Götüren Allah'ın şanı yücedir (İsra 17/ 1)'den nakıs iktibastır. Ayetin tamamının meâli şöyledir; "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götürülen Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."
  - 16b. şevkuñla: vaşluñla MİL

İkbāl u devlet u şeref-i kār-bārı var

2. ‘Işk-ı cihān *henīen*_aña kim lebüñ gibi
Bu devr içinde cān-ı mey-i hoş-güvārı var
3. Büt-hāne-i cihāna kaçan eyler_iltifāt
Şol bī-dilüñ ki sencileyin bir nigārı var
4. Mihr-i felek gibi niçün_açılmaz_ol gönül
‘Älemde gül yüzüñ gibi hurrem bahārı var
5. Bahır-ı ğamuñ hevāsına düşdi çü fülk-i dil
Sürsün şafā vü demleri hoş-rūzgārı var
6. Kalmaz qarārı gönlümün_añduqca bilmezem
Cāniyle zülfüñüñ nice ‘ahd u qarārı var
7. Sürsün қо pāyüña yüzün_ağlayu **Lāmi’ī**
Destinde bir niçe güher-i şāh-vārı var

2a. *henīen*: *Afiyetle* (Murselāt 77/43)’den nakıs iktıbastır. Ayetin tamamının meālî şöyledir; “*Yapmakta olduğunuz şeylere karşılık afiyetle yiğın için.*”

Klasik Türk Müsîkîsi Eserlerinin Türkçe Güftelerinin Şair, Kaynak ve Metin Bakımından Dört Eser Üzerinden Değerlendirilmesi

Mustafa ÇIPAN

* Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6132-5472>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

mcipan@fsm.edu.tr

Atıf Bilgisi

Çıpan, Mustafa. "Klasik Türk Müsîkîsi Eserlerinin Türkçe Güftelerinin Şair, Kaynak ve Metin Bakımından Dört Eser Üzerinden Değerlendirilmesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 271-304.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.517>

Geliş Tarihi	02.10.2024
Kabul Tarihi	11.12.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Klasik Türk Müsîksinin temel vasfı, estetik ile faydayı birlikte mütâlaa etmesi, nağmenin yanında güfteye de büyük önem vererek insan sesini öne çıkarması ve repertuvarındaki eserlerin çok büyük bir kısmının sözlü eserler olmasıdır. Şiir ile nağme, birbirini tamamlamak suretiyle müsîkî eserini meydana getiren iki aslî unsurdur.

Güfte varlığını tespit bakımından kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda binlerce el yazması ve matbu güfte-şiir mecmuası ile dîvân çok zengin bir kaynak mevcudunu meydana getirmektedir. Özellikle yeni harfli güfte mecmualarında ve nota altı güfte yazımlarında pek çok hata, eksiklik ve farklılık vardır. Eserlerin büyük bir bölümünün de güfte şairleri henüz tespit edilebilmiş değildir.

Genel durum hakkında bir fikir verebilmek maksadıyla bu makalede, Klasik Türk Müsîkîsi takımlarını meydana getiren eserlerden dördü üzerinde durulmuştur. Makam / usûl / form / bestekâr, vezin, nazım şekli yazılmış, bestelenmek üzere seçilen beyit veya bendler, bestekârın güfteyle ilgili yapmış olduğu tercih ve tasarruflar, güftelerde meydana gelen tahrifat anlatılmıştır.

Güftelerin hem antolojilerde hem de nota altlarında nazım şekilleri gözetilmeden, bütün musrâlarının eşit aralıklarla yazılmış olmasının, nazım şekillerinin tespitinde ve güfteye anlam vermede zorluklar oluşturduğu göz önüne alınarak bu dört eserde gerekli hassasiyet gösterilmiştir.

Güfte metinlerinin imlâsında vezne uygunluğu ve doğru okuyabilmeyi sağlamak için gerekli olan noktalama işaretleri belirtilmiş, bazı kelimelerin imlâsı da günümüz telaffuzuna uygun şekilde yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Güfte, nağme, mecmua, dîvân, müsîkî, makam, usûl, form.

Determinations And Thoughts on The Evaluation Of Classical Turkish Music Works In Terms Of Their Poets, Sources And Texts Of Their Turkish Lyrics Through Four Works

Mustafa ÇIPAN

Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, İstanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6132-5472>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

mcipan@fsm.edu.tr

Citation

Çıpan, Mustafa. "Determinations And Thoughts On The Evaluation Of Classical Turkish Music Works In Terms Of Their Poets, Sources And Texts Of Their Turkish Lyrics Through Four Works ". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 271-304.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.517>

Date of Submission	02.10.2024
Date of Acceptance	11.12.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Classical Turkish music is characterized by its combination of aesthetic and practical considerations, emphasis on the human voice via the importance of lyrics and melody, and a significant portion of its repertory consisting of lyrics. Two fundamental components that complete each other and give a musical composition its identity are poetry and melody.

For the purpose of identifying our corpus of lyrics, thousands of handwritten and printed lyrics-poetry anthologies and dīvâns in libraries and private collections constitute a very rich source of material. However, numerous mistakes, inadequacies, and discrepancies are present, particularly in collections written using the new alphabet and in lyrics transcribed beneath musical notations. Furthermore, the poets of a significant portion of these works' lyrics have yet to be identified.

To provide an overview of the general situation, this article focuses on four works that are part of a takīm (a set of related compositions) in Classical Turkish Music. The mode (makam), rhythmic pattern (usûl), form, composer, meter, poetic form, the couplets or stanzas selected for composition, the composer's preferences and decisions regarding the lyrics, and the alterations made to the lyrics are all discussed.

Considering that in lyrics, both in anthologies and beneath musical notations, all verses are written at equal intervals without regard to verse forms, which creates difficulties in determining verse forms and assigning meaning to the lyrics, necessary care has been taken in these four works.

Certain words are spelled according to how they are pronounced now, and the punctuation marks required to ensure meter compliance and accurate reading in the lyrical texts are indicated.

Keywords

Lyrics, melody, collection, divan, music, mode, style, form.

Giriş

Klasik Türk Mûsikîsi, estetik ile faydayı birlikte mütâlaa eden, nağmenin yanında güfteye de büyük önem veren, esas itibarıyla insan sesini öne çıkararak, repertuarındaki eserlerin çok büyük bir kısmını sözlü eserlerin vücuda getirdiği bir mûsikîdir. Bu mûsikîye ait muhteşem eserler, iki farklı sanat şubesine ait olan şiir ile nağmenin birbirlerinin mütemmim cüzleri olarak imtizacıyla meydana getirilirler.

Kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda “Mecmû‘a-i Güfte, Mecmû‘a-i Mûsikî, Mecmû‘a-i Şarkı, Mecmû‘a-i Şarkı ve Gazel” gibi isimlerle anılan el yazması bin cildin üzerinde güfte mecmuası, genellikle “Mecmû‘a-i Eş‘âr” olarak isimlendirilen on bin cildin üzerinde şiir mecmuası, binlerce dîvân ile matbu güfte mecmualarının ve antolojilerinin de bulunduğu dikkate alındığında, güfteleri tespit ve değerlendirme bakımından eserlerin nota mevcutlarına göre çok daha fazla kaynak malzemeye sahip bulunduğu aşikârdır. Bu mecmualar sayesinde, eserin melodisi unutulsa bile güftesi, bestekârı, güfte şairi, makamı, usûlü ve formu kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.¹

Şifahî bir kültüre dayanan, fem-i muhsinden işitmeyi esas alarak hafızaya güvenen; taklid ve tekrar unsurlarından müteşekkil meşk üzerine kurulan, zamanla şahsî üslûbun oluşmasıyla perçinlenen mûsikî eğitimi ve icrâsında mühim bir yer tutan güftelerin mecmualarda ve nota altı yazımlarında pek çok hata, eksiklik ve farklılık mevcuttur. Eserlerin çok büyük bir bölümünün de güfte şairleri henüz tespit edilebilmiş değildir.

¹ Mecmua isimleri, tespitleri ve mecmualar üzerinde yapılan çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. *Dervîş Avnî Güfte ve Şiir Mecmuası*, Haz. Mustafa Çıpan, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2000; Mustafa Çıpan, “Güfte ve şiir mecmualarımız hakkında bir değerlendirme: Dervîş Avnî güfte ve şiir mecmuası”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012, s.201-251; Harun Korkmaz, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’ndeki Musiki Yazmalarının Kataloğu*, İstanbul Üniversitesi (YLT), İstanbul, 2014; Mustafa Çıpan, “Klasik Türk Mûsikîsi eserlerinin güfteleri, / mûsikîmizin şiiri”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIV, Dîvândan nağmeler: farklı boyutlarıyla edebiyat-mûsikî ilişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2019, s.172-215; Harun Korkmaz, *Türk Musiki Tarihinin Kaynağı Olarak Güfte Mecmuaları*, İstanbul Üniversitesi (DT), İstanbul, 2021; Cem Behar, *Bestesiz Güfteler Şarkılardan “Klasik”liğe: XIX. Yüzyıl Matbu Güfte Mecmuaları (1852-1905)*, YKY, İstanbul, 2024.

Bu makalede Klasik Türk Mûsikîsi takımlarını meydana getiren eserlerden dördü ilgili kaynaklar taranarak incelenmiş, makamı / usûlü / formu / bestekârı / güfte şairi, vezni yazılmış, önceden bilinen ve yeni tespit edilen güfte şairlerinin dîvânları tedkik edilerek güftenin nazım şekli ve bestelenmek üzere hangi beyit ya da bendlerin seçildiği, bestekârın güfte ile ilgili yapmış olduğu tercih ve tasarruflar, güftelerde meydana gelen tahrifat üzerinde etraflıca durulmuştur.

Bestekârlar zaman zaman güfteler üzerinde tasarrufta bulunmaktan başka aynı güftenin farklı şekillerinden birini tercih haklarını da kullanmışlardır. Bu tercih ancak ilgili güftenin şairini bilmek, güfteye esas teşkil eden şiirin tenkidli metnini görmek ve metni hazırlayanın tercih ettiği şekil dışında dipnota düştüğü başka nüshalara ait farklılıkları da incelemek suretiyle tespit edilebilir. Bu bir bestekâr tercihi olup bestekâr tasarrufuyla karıştırılmamalıdır.

Günümüz alfabesiyle yazılan güfte antolojilerinde ve nota altlarında yer alan güftelerdeki hataların sebeplerinden biri Osmanlı Türkçesi elifbasıyla yazılmış nota altlarındaki güftelerin günümüz harflerine aktarılırken yapılan yanlışlıkların daha sonraki kullanıcılar tarafından aynen tekrar edilmesi, bir diğer sebebi ise şairi bilinen güftelerin bir kısmının ilgili dîvânlardan kontrol edilmemiş olmasıdır.

Güftelerin hem antolojilerde hem de nota altlarında nazım şekilleri gözetilmeden bütün mısralarının eşit aralıklarla yazılmış olmasından kaynaklanan nazım şekillerinin tespitinde ve güfteye anlam vermede karşılaşılan zorlukları aşmak bakımından güfteler nazım şekilleri dikkate alınarak beyit / bend usûlüne göre yazılmalıdır. Bundan sonra tertip edilecek olan güfte antolojilerinde ve nota altlarında da bu hassasiyetin gözetilmesi şüphesiz çok faydalı olacaktır.

Edebiyat-mûsikî münasebeti ve güftelerin değerlendirilmesiyle ilgili muhtelif çalışmalar yapılmış olmakla birlikte² bu makale muhtevası,

² Recep Uslu, "Güfte Mecmualarında Bu Müzik Eseri Kimin Problemi? Ve Müzikolojik Bir Metot Önerisi", *Yegâh Mûsikî Dergisi*, c.III, S.2, İstanbul, 2020, s.137-153 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1319531>)(05.12.2024); Gülçin Yahya Kaçar, "Klasik Türk Mûsikîsi Ve Klasik Türk Edebiyatı Arasındaki Etkileşim", *İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi*, c.3, S.1, Sivas, 2017; (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/328555>) (05.12.2024); XVIII.

konuyu ele alış biçimi ve hedefleri bakımından büyük farklılık göstermekte ve örneklik teşkil etmektedir.

Güfte metinlerinin imlâsında vezne uygunluğu sağlamak ve doğru okuyabilmek için uzunluk-incelik (^), kelime ortasında ve sonunda ayın (') ve hemze (') işaretleri kullanılmış; kelimelere getirilen ön ve son ekler ile birleşik kelimeler (-) işareti ile ayrılmış, bazı kelimelerin imlâsı da günümüz telaffuzuna uygun şekilde yazılmıştır.

Yukarıda ifade edilen hususlar hakkında bir fikir vermek, çalışmanın ehemmiyetine ve zorluğuna dikkat çekmek üzere, problemlere işaret edilebilecek hususları ihtiva eden dört eserle ilgili değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur.

1 . E s e r

Makam: Acem Bûselik / Usûl: Ağır Semâî / Form: Nakış Ağır Semâî

Beste: Küçük Mehmed Ağa   Güfte: Çuhadârzâde Şâkir Efendi

**Dâğ-ı elem-i aşkımız âfâka nihândır
Erbâbına ammâ ki güneş gibi ayândır**

Hicrân ile sad-şerha dil-i zârıma düşdü
Endîşe-i vuslat yine efkârıma düşdü

Hûbâna girişme olicak nâz ile tevzî'
Hep cevri ü sitem şûh-ı dil-âzârıma düşdü

**Âh-ı dil-i pür-sûz u şererden mi nedendir
Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır**

Düşdüm ben anın çâh-ı zenahdânına bî-tâb
Ol meh de benim tâli'-i nâ-çârıma düşdü

Tîr-i nigeheim kur'a-veş atdım demiş ol meh
Her nevki varıp Şâkir-i bîmârıma düşdü³

Yüzyıl Divan Şiiri ve Musiki İlişkisi, Haz. Ali Cançelik, İstanbul Üniversitesi (YLT), İstanbul, 2010.

³ Gazelin güfteye dahil edilmeyen 5. beyti şöyledir:

Da'vâ-yı muhabbetde ser-i zülfi siyâhun / Ey şahid-i hûnî benim ikrârıma düşdü

Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün (Hezec)

Bu eser, Küçük Mehmed Ağa'nın Acem Bûselik makamında bestelediği takımın üçüncü eseridir. Güfte Çuhadârzâde Şâkir Dîvânında yer alan 54. kıt'anın ilk iki mısırından sonra 239. sırada yer alan 5 beyitlik gazelin 1. ve 2. beyitleri; kıt'anın son iki mısırından sonra da yine aynı gazelin 3. ve 4. beyitlerinden müteşekkildir.⁴ Hem kıt'a hem de gazel aruzun yukarıda zikredilen kalıbıyla yazılmıştır.

Mahlasın kullanıldığı 4. beyte güftede yer verilmesine, güfte metninin yer aldığı iki antolojide şairin ismi yazılı olmasına rağmen biri eski üçü de yeni harflerle yazılmış dört notada güfte şairinin ismi mevcut değildir. Nota yazımlarında bilinen güfte şairlerinin isimlerinin de yer alması, şairin hakkını teslim bakımından son derece önemlidir.⁵ Bir bestede aynı şairin biri kıt'a diğeri de gazel olan iki nazım şeklinden beyitler kullanılmış olduğunu tespitimiz emsâli az görülen bir husustur.

Eski harfli güftenin bugünkü harflerle yazımı -terennümleriyle birlikte- şöyledir:

Dâğ-ı elem-i aşkımız âfâka nihândır / amân amân

Erbâbına ammâ ki güneş gibi ayândır

Erbâbına ammâ ki güneş gibi ayândır

Hicrân ile sad-şerha dil-i zârıma düşdü

Hicrân ile sad-şerha dil-i zârıma düşdü / yâr yâr yâr zârıma düşdü

Endîşe-i vuslat dil-i bîmârıma düşdü / yâr yâr yâr bîmârıma düşdü

Hûbâna girişme olıcak nâz ile tevzî

Hûbâna girişme olıcak nâz ile tevzî / yâr yâr yâr nâz ile tevzî

Hep cevri⁶ sitem şûh-i dil-âzârıma düşdü / yâr yâr yâr zârıma düşdü

⁴ Çuhadâr-zâde Şâkir Dîvânı (Metin-İnceleme), Haz. Fatma Dikbaş Tüysüzoğlu, Gazi Üniversitesi (YLT), Ankara, 2005, s.618, 647.

⁵ Türk Musikisi Güfteler Antolojisi, c.1, Haz. Etem Ruhi Üngör, Eren Yayınları, İstanbul, 1981, s.40; Dilden Tele Güfte Antolojisi, c.1, Haz. Mehmet Turan Yarar, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2009, s.41; <https://divanmakam.com/> (26.09.2024)

⁶ Dîvânda "cevr ü" olan kelime "cevri" şeklinde yazılmış.

Erbâbına gûyâ⁷ ki güneş gibi ayândır
 Erbâbına ammâ ki güneş gibi ayândır
 Meyânhâne

Âh-ı dil-i pür-dûdî⁸ şererden mi nedendir / amân amân

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Düştüm ben anın çâh-ı zenehdânına bî-tâb

Düştüm ben anın çâh-ı zenehdânına bî-tâb / yâr yâr yâr dânına bî-tâb

Ol meh de benim tâlî'-i nâ-çârıma düşdü⁹ / yâr yâr yâr çârıma düşdü

Tîr-i nigehim kur'a-veş itdim¹⁰ demiş ol meh

Tîr-i nigehim kur'a-veş itdim demiş ol meh / yâr yâr dim demiş ol meh

Her nevi varıp Şâkir-i bîmârıma düşdü / yâr yâr yâr mârıma düşdü

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Eserin bestekârı Küçük Mehmed Ağa bir tasarrufta bulunarak hem eski hem de yeni harfli nota altlarında yazılı olan güftelerde ikinci beytin ikinci mısraının gazel metninde “yine efkârıma” şeklinde yazılan kısmını “dil-i bîmârıma” olarak değiştirmiştir. Mısra, vezne uygunluğu temin edilerek “Kavuşma düşüncesi yine fikrime / aklıma düştü” yerine tekrar eden bir hissi ifade sadedinde kullanılan “yine” vurgusu kayboldu da anlamca güzel sayılabilecek olan “Kavuşma düşüncesi hasta gönlüme düştü” şeklinde değerlendirilmiştir.

Meyânhâne'nin ilk mısraında yer alan ve Dîvânda da “pür-sûz” olarak yazılan “sûz” kelimesini bir bestekâr tasarrufu olmak üzere anlam ve vezin uygunluğunu devam ettirecek şekilde “dûd” ile değiştirmiştir. Dîvânda “ammâ” olan ve ilgili diğer mısra ve tekrarlarında da “ammâ” olarak yazılan kelimeyi yine bir bestekâr tasarrufu olarak sadece bu mısraıda “gûyâ” şeklinde kullanmıştır.

⁷ Dîvânda “ammâ” olan kelime “gûyâ” şeklinde yazılmıştır.

⁸ Dîvânda “sûz” olan kelime “dûd” şeklinde yazılmıştır.

⁹ Dîvânda “düşdü” olan kelime sehven “düşdüş” şeklinde yazılmıştır.

¹⁰ Dîvânda “atdım” olan kelime “itdim” şeklinde yazılmıştır.

Nota ve eski harfli güfte:¹¹

*Düğü olanın
gülelecektir*   *ahimçü aya*   *üç sarayın*   *Acemî jübile ic*

آ ز ق ع ا   آ   ا ا ا ا   ا ا ا ا   ا ا ا ا   ا ا ا ا

ما آ ما آ   ما آ   ما آ   ما آ   ما آ   ما آ

یا آ   یا آ   یا آ   یا آ   یا آ   یا آ

یا آ   یا آ   یا آ   یا آ   یا آ   یا آ

دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو

دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو   دو دو دو دو

یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار

زی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی

زی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی   یی یی یی یی

یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار   یار یار یار

Bu notanın satır altlarında yer alan güftenin yeni harflere çevrilmesi esnasında yapılan hataların daha sonra aynen tekrarlanması, şairin dîvânına müracaat edilmemesi yeni harfli antolojilerde ve yazılan notalarda vezin ve anlam bozukluğuna yol açan pek çok imlâ, kelime ve tamlama hatalarına sebebiyet vermiştir. Bir fikir vermesi bakımından güftenin, hataların koyu harflerle gösterildiği Güfteler Antolojisi'nde,¹² bir nota altında ve Alâeddin Yavaşca koleksiyonunda yer alan notadaki yazılışları aşağıda sunulmuştur.

Güfteler Antolojisi'nde mevcut olan güfte:

Dâğ-ı **elem** aşkımız **afaka** nihandır
Erbabına âmâ ki güneş gibi âyandır

*Hicran ile **sadd-ı şerha** dil-i zârıma düştü*
*Endişe-i vuslat dil-i **bimarıma** düştü*

*Hubana **görüşme** olacak naz ile tevzi*
*Hep **cevr-i sitem şûh-i dil** azarıma düştü*

Erbabına âmâ ki güneş gibi âyandır

Ah dil-i pür **dud-u** şererden mi nedendir
Dil-i zir-i **sehab** gamıdır hayli **zaman**

*Düştüm ben onun **çah zenhidanına** bitâb*
*Ol meh de benim tali-i **nâçarıma** düştü*

*Yeter niğehim **kuravuş** **ettim** demiş ol **mah***
*Her nev ki varıp **şakir-i** **bimarıma** düştü*

¹¹ Bu makalede yer verilen notalar "Dîvân Makam"dan alınmıştır. <https://divanmakam.com/> (26.09.2024)

¹² Etem Ruhi Üngör tarafından hazırlanan ve 1981 yılında bastırılan bu eser ihtiva ettiği güftelerin sayıca çokluğu ve eserlerin klasik usûle uygun sıralanması bakımından son derece kıymetlidir. Özellikle görülen imlâ hatalarının dönemin teknik şartlarının yetersizliği ve tashihlerin sağlıklı yapılamaması gibi sebeplerle oluştuğu âşikârdır.

Dil-i zir-i **sehab** gamıdır hayli zamandır¹³

Bu güfte metninde ünlülerin uzun okunmasını ve vezne uygunluğu sağlayan (^) işaretinin konulmadığı kelimeleri geçerek doğrudan anlamı bozan tamlama ve kelimeler hakkında şu değerlendirmede bulunulabilir.

Güftenin ilk mısırânda: “Dâğ-ı elem aşkımız” yazılarak “elem dağı (yarası) aşkımız” gibi bir anlam ortaya çıkmakta, halbuki tamlama üç kelimedenden meydana gelen “Dâğ-ı elem-i aşkımız” şeklinde yazıldığında anlamı “aşkımızın elem dağı (yarası)” olmaktadır.

Üçüncü beytin ilk mısırâ: “Hûbâna görüşme olacak nâz ile tevzi” şeklinde yazılmış olup ikinci kelime “görüşme” değil “nâz, işve, kaş göz işareti” anlamına gelen “girişme”; “olacak” kelimesi de “olduğu zaman, olunca” anlamına gelen “olıcak” şeklinde yazılmalıdır. Bu suretle anlam “Sevgiliye görüşme olacak naz ile dağıtıldığında” gibi fevkalâde bozuk bir hâlden çıkarılarak “Sevgili işvesini naz ile dağıtmaya başladığında” şeklinde doğru hâline döndürülmüş olur.

Beşinci beytin ilk mısırânda yer alan “çâh zenhidânına” kelimeleri tamlama teşkil edilmeden ve imlâları yanlış yazılarak anlam vermek imkânsızlaştırılmıştır. Tamlama “çene çukuruna” anlamına gelen “çâh-ı zenahdânına” şeklinde yazılmalıdır.

Son beytin ilk mısırânda “bakış okum” anlamındaki “tîr-i nigeğim” olması gereken tamlamanın ilk kelimesi müstakil hâle getirilip “yeter”e çevrilmiş ve “yeter nigeğim” şeklinde yazılarak “yeter bakışım” gibi ilgisiz ve anlamsız bir yapı ortaya çıkarılmıştır.

Hemen devamında gelen ve “kur’a-veş atdım” olması gereken kısım ise her iki kelimenin de imlâsı yanlış olarak “karavuş ettim” şeklinde yazılmıştır.

Güftenin son mısırânda yer alan “sivri ucu” anlamındaki “nevki” kelimesi de “nev ki” şeklinde “-ki” bağlaç hâline getirilip ayrı yazılarak “yeni ki” gibi metinle ilgisi olmayan bir anlam meydana getirilmiştir.

Aşağıda sunulan notanın son sayfası altında yazılan güftede de kelimelerin imlâları daha doğru olmakla birlikte (^) işaretinin kullanımı ve tamlamalar bakımından pek çok hatâ mevcut olup, güftenin Şâkir’e ait

¹³ *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, c.1, Haz. Etem Ruhi Üngör, s.40.

olduğu, notayı yazarlarca bilinmediği için mahlas beytinde yer alan şairin ismi de küçük harfle yazılmış, güfte sanki bir müseddesin iki bendi olarak değerlendirilmiştir. Güftenin imlâ ve sıralama bakımından doğru hâli *Dilden Tele Güfte Antolojisi'*¹⁴nde mevcuttur.

Notanın son sayfası ve yeni harfli güfte:

dil zi ri se ha bi ga mı dir

hay li ze man dir SON

Dağı elemi aşkımız afaka nihandır
Erbâbına ammaki güneş gibi ayandır
Hicran ile şad şarba dili zarıma düşdi
Endişei vuslat dili bimarıma düşdi
Hubane girişme olacak naz ile tevzi
Heb cevru sitem şuhı dilazarıma düşdi

Ahi dili bir dudi şererden mi nedendir
Dil ziri sehabi gamıdır hayli zemandır
Düşdüm ben anın çahi zehandanına bitâb
Ol mehde benim talii na çarıma düşdi
Tiri nıgehim kuraveş itdim demiş ol meh
Her nevki varub şakiri bimarıma düşdi

Alâeddin Yavaşca koleksiyonundaki notanın güftesi:

Dâğ-ı elem-i aşkımız âfâka nihandır / amân amân

Erbâbına ammâ ki güneş gibi ayandır

Erbâbına ammâ ki güneş gibi ayandır

Hicrân ile sad-şerha dil-i zârıma düşdü

Hicrân ile sad-şerha dil-i zarıma düşdü / yar yar yar zârıma düşdü

Endişe-i vuslat dil-i bîmârıma düşdü / yar yar yar bîmârıma düşdü

Hûbâne girişme olıcak nâz ile tevzi

Hûbâne girişme olıcak nâz ile tevzi / yar yar yar nâz ile tevzi

¹⁴ *Dilden Tele Güfte Antolojisi*, c.1, Haz. Mehmet Turan Yarar, s.41.

*Hep cevri*¹⁵ *sitem şûh-ı dil-âzârıma düşdü / yar yar yar âzârıma düşdü*

Erbâbına gûya ki güneş gibi ayandır

Erbâbına ammâ ki güneş gibi ayandır

Ah-i dil-i pür-dûd-i şererden mi nedendir / aman aman

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Düşdüm ben anın çâh-ı zenahdânına bî-tâb

Düşdüm ben anın çâh-ı zenahdânına bî-tâb / yar yar yar zenahdânına bî-tâb

Ol meh de benim tâli'-i nâ-çârıma düşdü / yar yar yar nâ-çârıma düşdü

Tîr-i nigehim kur'a-veş etdim demiş ol meh / yar yar yar etdim demiş meh

Her nevi varıp Şâkir-i bîmârıma düşdü / yar yar yar bîmârıma düşdü

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Dil zîr-i sehâb-ı gamıdır hayli zamândır

Alâeddin Yavaşca koleksiyonundaki notanın ilk sayfası:

---

¹⁵ Dîvânda “cevr ü” olan kelime “cevri” şeklinde yazılmış.

A. Y. *Ağır Sengin Semâi* ACEM BÜSELİK AĞIR SEMÂİ Küçük Mehmed Ağa

DÂ-ĞI..... E-LE-Mİ..... AŞ..... KI-MIZ

Â..... FÂ..... FÂ- KA Nİ-HAN..... DIR A-

MAN..... A-MAN ER-BÂ..... BI-NA AM..... MA.....

..... KI GÜ-NEŞ..... Gİ..... Bİ A-YAN

DIR..... ER-BÂ..... BI-NA AM.....

MA..... KI GÜ-NEŞ..... Gİ..... Bİ A-

YAN..... DIR..... HİC- RAN İ-LE SAD ŞER-HA

Dİ-Lİ ZÂ-RI-MA DÜŞ- DÜ HİC- RAN İ-LE SAD

ŞER-HA Dİ-Lİ ZÂ-RI-MA DÜŞ- DÜ

YAR YAR YAR ZÂ-RI-MA DÜŞ- DÜ

EN- Dİ- ŞE-İ VUS- LAT Dİ-Lİ Bİ-MA-RI-MA DÜŞ-

Yuruk Semâi

SAR

2. E s e r

Makam: Acem Kürdî / Usûl: Muhammes / Form: Beste**Beste: Dede Zekâî Efendi   Güfte: Rûhî-i Bağdâdî**

Kimi mestâne seher yâr ile gülşende yatur
 Kimi derd u ğam-ı hicrân ile külhanda yatur

Künc-i mihnetde rakîbâ beni tenhâ sanma
 Yâr eğer sende yatarsa ele mi bende yatur

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün (Remel)

Dede Zekâî Efendi'nin Acem Kürdî makamında bestelediği takımın ilk eseridir. Güfte Bağdatlı Rûhî Dîvânında yer alan 7 beyitlik bir gazelin 1. ve 4. beyitleridir.

Bestekâr 1. beytin devamında, gazelin "beytü'l-gazel"i sayılabilecek 4. beytini de besteleyerek klasik şiirimize vukufunu ve tercih hususunda zevk-i selîmini ortaya koymuştur.

Bu güftenin 2. beytinin ilk mısraının üçüncü kelimesi eski harfli nota altında "rakîbâ" olarak yazılı iken yeni harfli nota altı metinde "a cânım" şeklinde yazılmış, Kânî Karaca da "a cânım" diye okumuştur.¹⁶ Kanaatimizce bu tasarruf Dede Zekâî Efendi'ye ait değildir. Şâir, kavuşamadığı sevgilisinin yanında yatan "rakîb"ine seslenmekte ve kendisinin تنها olmadığını söylemektedir. Şairin "rakîb"ine "a cânım" diye seslenmesi düşünülmeceği gibi, bu ifadeyle "sevgili"nin kastedildiğini düşünmek de mümkün değildir. Muhtemelen Dede Zekâî Efendi'den sonraki bir zaman diliminde eser notaya alınırken -zaman zaman görüldüğü gibi- bestekârın eseri üzerinde bir tasarrufta bulunularak "a cânım" söyleyişi tercih edilmiş olmalıdır. Zaten eski harfli nota altı güftelerde de kelime "rakîbâ" olarak geçmektedir.

Bestelenmeyen beyitlerle birlikte gazelin tamamı şöyledir:

**Kimi mestâne seher yâr ile gülşende yatur
 Kimi derd u ğam-ı hicrân ile külhanda yatur**

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=0HdNb9pLW9w> (26.09.2024)

Ey kaşı yâ nice girsün eline ağyârun
Ki okun kande vü kan dilde vü dil tende yatur

Hânedan taşra hırâm eyle gör ey serv-i sehî
Her kadem hâk-ı rehünde nice efgende yatur

Künc-i mihnetde rakîbâ beni tenhâ sanma
Yâr eğer sende yatarsa elemi bende yatur

Seherî her yane mestâne kulak dut gör kim
Gülsitânunda nice bülbül-i gûyende yatur

Kîn-i uşşâka belâ-keş dil-i sengînüdüdür
Benzer ol âteş-i sûzâna ki âhende yatur

Hâk u hûn içre yatar derd u gamunla Rûhî
Yâd idüp anı dimezsün ki aceb kande yatur¹⁷

Eski harfli güftenin metni:

Kimi mestâne seher yâr ile gülşende yatur

Terennüm:

Serv-i nâzım işve-bâzım yâr ile gülşende yatur

Künc-i mihnetde rakîbâ beni tenhâ sanma

Dîvân neşrinde ve eski harfli nota altı güftede ve Güfteler Antolojisi'nde redifi teşkil eden kelime "yatur" şeklinde yazılmakla birlikte yeni harfli nota altında "yadır", Güfteler Hazinesi'nde de "yatar" şeklinde yazılmış¹⁸; Kânî Karaca da eseri icrâsında kelimeyi "yadır" şeklinde telaffuz etmiştir.

Nota ve eski harfli güftenin ilk ve son sayfasından bölümler:

¹⁷ *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, Haz. Coşkun Ak, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001, s.414.

¹⁸ *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, c.1, Haz. Etem Ruhi Üngör, s.22; *Türk Musikisi Güfteler Hazinesi*, c.1, Haz. Sadun Aksüt, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s.36.

دوره انسیه در موعین
Dede y. Zekai Dede nin

علم کردی یسته =
Acem Kadi Kuste

TDV İSAM KTP.
Cüneyd Kosal Arşivi
No: KO-54/17-1

Mehemmed

Kimi mestane ekhu yar ile gülbende yatra
terümünü serüni nazım işre hüsnün
yar ile gülbende yatra → künce mebnette rakiba beni tenha sanma

کی صنایع مجربه ای که کشفه و نازم
تیم از سر و نازم ایچره نازم
بار ایچ کشفه و نازم
کی کشفه و رقیبان تنها صانی :

Güfteler Antolojisi'nde güfthenin mevcut hâli:

Kimi mestâne **sıhr-i yâr**¹⁹ ile gülşende yatur
 Kim-i yâd-ı elem-i **hicriyle**²⁰ külhande yatur

Güncü mihnette²¹ a canım²² beni tenha sanma
 Yâr eğer sende yatarsa elemi bende yatur²³

Nota ve yeni harfli güfthenin ilk ve son sayfasından bölümler:

Acem kürdi makamında ve mühammes ikainda beste

ZEKÂİ DEDE EFENDİ

(♩ = 00)

ki kü mi mes
 ki mi ya
 e me ne se
 di e te
 har ya ri
 mi hiç ri

.....

¹⁹ Dîvân metninde "seher yâr" olan kelimeler GA'da tamlama hâlinde "sıhr-i yâr" olarak yazılmış, GH'de doğru şekli verilmiştir.

²⁰ Dîvân metninde "hicr ile" olan kelimeler GA'da "hicriyle" şeklinde yazılmış, GH'de doğru şekli verilmiştir.

²¹ Dîvân metninde "Künc-i mihnetde" şeklinde yazılan tamlama, bu kalıptan çıkarılıp kelimeler müstakil hâle getirilerek "Güncü mihnette" şeklinde yazılmış, GH'de doğru şekli verilmiştir.

²² Dîvân metninde "rakîbâ" olan kelime "a cânım" şeklinde yazılmıştır.

²³ *Türk Musikisi Güftheler Antolojisi*, c.1, Haz. Etem Ruhi Üngör, s.22.

G Ü F T E S İ

Kimi mestâne sehar yarile gülşende yatır
 Kimi yadı elemi hicrile külhanda yatır
 Günci Mihnethde acanım beni tenhâ sanma
 Yar eğer sende yatırsa elemi bende yatır
 Servü nazım işvebazım yar ile gülşen de yatır

3. Eser

Bayâtî / Hafif / Beste

Beste: Hekimbaşı Abdülazîz Efendi   Güfte: Cevrî

Ey gamze söyle zahm-ı dilimden zebânım ol
 Ey çâk-i sîne nüsha-i şerh ü beyânım ol
 Ey hûn-ı dîde ben diyemem yâre derdimi
 Sen rûy-ı zerdim üzre gelip tercümânım ol

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün (Muzâri)

Hekimbaşı Azîz Efendi'nin Bayâtî makamında bestelediği takımın ilk eseridir. Cevrî Dîvânında yer alan 5 beyitlik gazelin 1. ve 3. beyitleridir.²⁴

²⁴ Güfte Cevrî'ye ait olduğu bilgisine sahip olunmadan evvel *Güfteler Antolojisi'*nde güfte şairi Kilârî Aziz Efendi, *Güfteler Hazinesi'*nde de (muhtemelen "F" harfiyle başlayan klavyede "H ve N" harfleri yan yana olduğu için) sehven "Hedim" yazılmış, bazı kaynaklarda ve notalarda Nedim'e ait olduğu belirtilmeye devam edilmiştir.

(<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/celal-yeniceri-agasizade>; <http://projetsm.com/eserler/4082-hekimbasi-abdulaziz-efendi-beyati-beste-ey-gamze-soyle-zahm-i-dilimden-zebanim-ol>) (26.09.2024); Mehmet Arslan'ın hazırladığı *Tayyar-zâde Atâ Osmanlı Saray Tarihi Ata Tarihi -Tarih-i Enderûn*. C. IV. İstanbul, Kitapevi Yay., s. 412'de ise güfte, tam da gazelin güfteyi teşkil eden 1 ve 3. beyitleri yazılarak Yeniçeri Ağasızâde Celâl'e ait gösterilmiştir. Eserin bestekârına

Bestesi Hekimbaşı Abdülazîz Efendi'ye ait olan, kendi mecmuasında da "Beste[-i] Li-nâmukı'l-Fakîr [Usûleş] Hafîf"²⁵ ibaresiyle bu aidiyeti ifade edilen eser, eski harfli bir notanın başında: "Medenî Azîz Efendi'nin Hafîf Usûlünde Bayâtî Bestesi" yazılarak -hatalı bir şekilde- Medenî Azîz Efendi'ye ait gösterilmiştir.

Eserin şimdiye kadar icrâ edildiğine dair bir kayıt tespit edilememiştir.

T R T
üzük Dairesi
T G G

Hayatî Beste

Hekimbaşı Abdülazîz Efendi
? medenî azîz ef. Hafîf

مدى عزيز احديتک هفیف اصولده

بیاتی بسته

سوی

بی زلفی

Bestekârın, 1. beytin devamında, mânâ bakımından onu tamamlayacak 3. beyti seçmesi şiire vukûfunu ve yüksek zevkini ortaya koymaktadır.

Gazelin tamamı şöyledir:

Ey gamze söyle zahm-ı dilümden lisânüm ol

Ey çâk-i sîne nüsha-i şerh ü beyânüm ol

Ey hat gezend-i gamzeden eyle beni emîn

Ta'vîz-i .....²⁶ gibi hurz-ı cânüm ol

Ey hûn-ı dîde ben diyemem yâre derdümi

Sen rûy-ı zerdüm üzre gelüp tercümânüm ol

ait güfte mecmuasını konu alan tezde de güfte şairi Nedîm olarak yazılmıştır. *Mecmûa-yı Letâif fî Sandukatî'l-Me'ârif (Metin ve Değerlendirme)*, Haz. Erdal Kılıç, İstanbul Üniversitesi (DT), İstanbul, 2013, s.43.

²⁵ *Mecmûa-yı Letâif fî Sandukatî'l-Me'ârif (Metin ve Değerlendirme)*, Haz. Erdal Kılıç, s. s.570.

²⁶ Kelime Cevrî Dîvânı neşrinde de okunmamış ve eski harfli imlâsı verilmiştir. *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni*, Haz. Hüseyin Ayan, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1981, s.240.

Ey çeşm-i yâr vâkîf-ı râz-ı kelîm isen
Gel fenn-i sihri söyleşelüm hem-zebânüm ol

Mest eyle bir nigâh ile Cevrî gibi beni
Hem sen de mest-i neşve-i zevk-i nihânüm ol²⁷

Bir fikir vermesi bakımından güfthenin, hataların koyu harflerle gösterildiği *Güfteler Antolojisi*'nde, eski harfli iki nota ile biri güfthenin doğru şeklinin yazıldığı yeni harfli iki notada nasıl yer aldıkları kısa açıklamalarla aşağıda sunulmuştur.

Güfteler Antolojisinde mevcut olan güfte:

Ey gamze söyle zahm-ı dilimden zebanım ol
Ey **çâk sîne**²⁸ nüsha-i **şerh-i** beyanım²⁹ ol

Ey **hûn dîde**³⁰ ben diyemem yâre derdimi
Sen rûy-ı zerdim üzre gelim tercümanım ol³¹

Güfthenin ilk beytinin 2. mısraında yer alan “çâk sîne” yaralanmış, parça parça olmuş sîne anlamında olup, şair “çâk-i sîne” demek suretiyle sînesindeki yaralara seslenerek, bir önceki mısradaki dile getirdiği ve gamzeden zebânı olmasını istediği gönül yaralarını şerheden, etraflıca açıklayan ol demektedir. Beytin sonunda yer alan “nüsha-i şerh-i beyân” (beyan şerhinin nüshası) anlamına gelmekte iken, doğru şekli olan “nüsha-i şerh ü beyân” (şerh ve beyan nüshası) demektir ki güfthenin anlamına uygun olan da budur.

İsabetle tercih edilen takip eden beyitte ise tamlama, iki ayrı kelime halinde “hûn dîde” (kanlı göz) yazılmış, halbuki şair “hûn-ı dîde”ye

²⁷ *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Haz. Hüseyin Ayan, s.240.

²⁸ *Dîvân* metninde “çâk-i sîne” şeklinde yazılan tamlama, bu kalıptan çıkarılıp kelimeler müstakil hâle getirilerek “çâk sine” şeklinde yazılmış, GH’de doğru şekli verilmiştir.

²⁹ *Dîvân* metninde “nüsha-i şerh ü beyânım” şeklinde yazılan kısım “beyân” kelimesi de tamlamaya dahil edilerek “nüsha-i şerh-i beyanım” şeklinde yazılmıştır.

³⁰ *Dîvân* metninde “hûn-ı dîde” şeklinde yazılan tamlama, bu kalıptan çıkarılıp kelimeler müstakil hâle getirilerek “hûn dîde” şeklinde yazılmış, GH’de doğru şekli verilmiştir.

³¹ *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, c.1, Haz. Etem Ruhi Üngör, s.53.

(gözlerden dökülen kanlı yaş) seslenerek sararmış, solmuş yanaklarından süzölmek suretiyle sevgiliye derdini anlatmasını istemiştir.

Eski harfli ilk güfthenin metni ve notası:

Medenî Azîz Efendi'nin Hafif Usûlünde Bayâtî Bestesi

Ey gamze söyle zahm-ı dilimden zebânım ol

Âh eyleme giryân olayım handân ey şeh-i hûbân amân amân hey cânım

Ey hûn-ı dâde ben diyemem yâre derdimi

Eski harfli ikinci güfthenin metni ve notasından bir bölüm:

Bayâtî Beste Usûlü Hafîf Azîz Efendi

Ey gamze söyle zahm-ı dilimden zebânım ol

Terennüm:

Âh eyleme giryân olayım handân ey şeh-i hûbân amân amân hey cânım

Meyânhâne:

Ey hûn-ı dîde ben diyemem yâre derdimi

Terennüm:

Âh eyleme giryân olayım handân ey şeh-i hûbân amân amân hey cânım

121

- 43-8 56.
Bayâtî Beste

Hafîf

اصولى حفيف اى غمزہ سويله زحج دله نه زمانى اول

بىاقىستہ
عزیز افندى

سوی

زہ

ای

زحج

دی

بای

اول

Handwritten signature or mark on the left side of the page.

Yeni harfli güfthenin doğru yazıldığı notanın son kısmı.

50
A hı Ey le me gir yâ yân gir yân

54
o la yım han da dan

58
ey şe hi hû ba ba

62
ban a man a man a man hey câ nım

*Ey gamze söyle zahm-ı dilimden zebânım ol
Ey çâk-i sine nüsha-i şerh ü beyânım ol
Ey hûn-i dîde ben diyemem yâre derdimi
Sen rây-i zerdim üzre gelüb tercemanım ol*

4. E s e r

Beyâtî Bûselik / Sengîn Semâî / Ağır Semâî

Beste: Dede Zekâî Efendi

Güfte: Riyâzî - Şeyhülislâm Yahyâ

Râhat bulamam ney gibi zâr eylemeyince

Ol gözleri âhûyı şikâr eylemeyince

Bir lâhza gönül eğlenemez sensiz efendim

Tâ zülfi-şemûminde karâr eylemeyince

Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün (Hezec)

* Bu güfte ayrıca İsak Varon tarafından: Acem Aşîrân / Sengîn Semâî / Şarkı olarak da bestelidir.

* Güfte iki şairin gazellerinden meydana getirilmiştir. Güfthenin ilk beytinin 1. musrâi Riyâzî'nin 6 beyitlik gazelinin ilk beytinin 1. musrâi; 2.

mısrâî da Şeyhülislâm Yahyâ'nın 6 beyitlik gazelinin 2. beytinin 2. mısırâdır. Güftenin ilk beytinin Riyâzî ve Şeyhülislâm Yahya'ya ait olduğu Mürselin Güney tarafından tespit edilmiş, 2. beytinin hangi şair tarafından yazıldığına dair bir bilgi edinilememiştir.

Bu güftenin şairi hakkında *Güfteler Antolojisi*'nde, notalarda isim yer almamakta, geniş arşivlere sahip sitelerde de "belirsiz" ve "meçhul" yazılmaktadır.³²

Riyâzî'nin gazeli:

Râhat bulamam ney gibi zâr eylemeyince
 Turmam ser-i kûyunda karâr eylemeyince
 Ârâm idemem zerre sıfat cism-i nizârı
 Çak ayagun altında gubâr eylemeyince
 Pervâne-i ser-geşte kalur mı tek u pûdan
 Âğûşa çeküp şem'i kenâr eylemeyince
 Ey râh-rev-i aşk sakın kalmaz yolundan
 Ser menzilüni kûy-ı nigâr eylemeyince
 Fâriğ mi olur içmeden ol gözleri mestüm
 Âhûlarını şîr-i şikâr eylemeyince
 Kim vâsıl ider derd-i dil-i yâre Riyâzî
 Kûyına varup nâle vü zâr eylemeyince³³

Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazeli:

Ârâm idemem bûs u kenâr eylemeyince
 Sînemde gelüp yâr karâr eylemeyince
 Fâriğ olamam deşt-i talebde tek ü pûdan
Ol gözleri âhûyı şikâr eylemeyince

³² *Güfteler Antolojisi*, Haz. E. Ruhi Üngör, s.82; <https://divanmakam.com/>; <http://projetsm.com/bestekarlar/1807-zekai-dede-eserleri> (26.09.2024)

³³ *Riyâzî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği (Dîvân, Sâkî-Nâme ve Düstûrî'l-Amel'in Tenkidli Metni)*, Haz. Namık Açıkgöz, Fırat Üniversitesi (DT), Elazığ, 1986, s.544.

'Ayb eylemenüz her gice feryâd u figânüm
Râhat bulamam nâle vü zâr eylemeyince

Ol yâr ışiginde bize yer komadı agyâr
Olmadı gönül terk-i diyâr eylemeyince

Bâzâr-ı mahabbetde ruh-ı zerde bakılmaz
Tâ sırma-keş-i 'aşkı 'ayâr eylemeyince

Kan ağlamağa başladı zahm-ı dil-i Yahyâ
Açılmadı çak cânına kâr eylemeyince³⁴

Güfteler Antolojisi'nde mevcut olan güfte:

Rahat bulamam ney gibi zâr eylemeyince
Ol gözleri âhûy-i şikâr³⁵ eylemeyince

Bir lâhza gönül eylenemez sensiz efendim
Tâ zülf-ü şemiminde karar eylemeyince³⁶

Bu güfte metninde ünlülerin uzun okunmasını ve vezne uygunluğu sağlayan (^) işaretinin konulmadığı kelimeler üzerinde durmadan doğrudan anlamı bozan tamlamayla ilgili olarak şunlar söylenilebilir. Güftenin 2. mısırânda, aslında "âhûyî şikâr" şeklinde müstakil yazılması gereken iki kelime tamlama teşkil edilerek "âhû-yî şikâr" şeklinde yazılmış ve mısırân "o gözleri âhûyî avlamayınca" anlamı, "o gözleri av âhûsu eylemeyince" gibi anlamca kusurlu ve uyumsuz bir hâle döndürülmüştür.

Eserin, benzer hataların yer aldığı üç nota ve yeni harfli güftenin bölümleri aşağıda sunulmuştur.

³⁴ *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*, Haz. Hasan Kavruk, KTB, Ankara, s.350.

³⁵ Dîvân metninde "âhûyî şikâr" şeklinde müstakil yazılan kelimeler "âhû-yî şikâr" tamlamasıyla verilmiştir.

³⁶ *Güfteler Antolojisi*, Haz. E. Ruhi Üngör, s.82

Beyati buselik makamında ve sengin ikainda ağır semai

ZEKÂİ DEDB EFENDİ

AGIRCA Ra hât bu la mam

ney gi bi zar

ey le me yin

.....

ey le me yin

ce hey ca nım

GÜFTESİ

Rahat bulamam ney gibi zar eylemeyince
 Ol gözleri ahuyi şikâr eylemeyince
 Bir lâhza gönül eğlenemez sensiz efendim
 Tâ zülfü şemiminde karar eylemeyince
 Meded ey eylemeyince

BEYÂTÎ-BÜSELİK AĞIR SEMÂİ Zekâî Dede Efendi

Sengin Semâi

♩ = 48

Rahat bulamam

Ra hat bu la man ney gi bi zâr
Ol göz te ri a hu yi si kâr
Tâ zul fi se mi min de ka rar

ey le me yin ce me ded ey
ey le me yin ce Hey ca nim
ce hey ca nim Bir lâh za gö nül
eğ le ne mez sen size fen
dim me ded ey sen size fen
dim hey ca nim

Rahat bulamam ney gibi zâr eylemeyince
Ol gözleri âhûyu şikâr eylemeyince
Bir lâhza gönül eğlenemez sensiz efendim
Tâ zülf-i şemiminde karâr eylemeyince

BEYATÎ BUSELİK AĞIR SEMÂİSİ

Rahat bulamam ney gibi zâr eylemeyince

USÛL: SENGİN SEMÂİ

BESTE: HAFİZ ZEKÂİ
DEDE EFENDİ

Ra hat bu la mam ney gi bi zâr

ey leme yin ce me det ey

ey leme yin ce hey ca nım

ce hey ca nım ce hey ca nım SON

Meyan

Bir lah za gö nül eğ le ne mez

sen size fen dim medet ey

sen size fen dim hey ca nım

Rahat bulamam ney gibi zâr eylemeyince
Ol gözleri âhûya şıkar eylemeyince
Bir lahza gönül eğlenemez sensiz efendim
Tâ zülf-i şemimide karar eylemeyince

S o n u ç

Yukarıda sunulan bilgi, tespit ve değerlendirmeler muvacehesinde eksiklerin tamamlanması ve hataların düzeltilmesi için araştırma merkezleri, mûsikî cemiyetleri ve araştırmacılar tarafından proje, tez ve kitap seviyesinde bazı ciddî çalışmalar yürütülmekle birlikte³⁷ mûsikî zevki ve kültürüne sahip edebiyatçılar, ilâhiyatçılar ile mûsikîşinâsların ortak çalışmalar yapmaları büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Daha hususi bir surette ifade edilmek gerekirse “Klasik Türk Mûsikîsi” eserlerinin güftelerinin mûsikîye âşinâ edebiyatçılar tarafından dikkatli ve etraflı bir şekilde gözden geçirilmesinin, nota, mecmua ve antolojilerde kim tarafından yazıldığı belirtilmeyen güftelerin şairlerinin tespit edilmesinin, güfteler üzerinde yapılan tasarruf ve tercihlerle birlikte meydana gelen hataların ve bozulmaların da gösterilmesinin son derece mühim ve âcil bir ihtiyaç olduğu bütün açıklığıyla ortadadır.

Güftelerin hem antolojilerde hem de nota altlarında nazım şekilleri gözetilmeden, bütün mısralarının eşit aralıklarla yazılmış olması, nazım şekillerinin tespitinde ve güfteye anlam vermede zorluklar oluşturmaktadır. Bu zorlukların aşılması bakımından, bundan sonra tertip edilecek olan güfte antolojilerinde ve nota altlarında güftelerin nazım şekilleri dikkate alınarak beyit / bend usûlüne göre yazılması lüzumu büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Bugün klasik âsârımızın çok büyük ölçüde güftenin ne anlama geldiği, taşıdığı kültürel birikimin ne olduğu hakkında bilgi sahibi olunmadan icra edilmesinin önüne geçmek, hakiki mânâda ve hissedilerek icrasını sağlamak ancak bu tür çalışmalar sayesinde mümkün olabilecektir. Ayrıca notası mevcut olduğu halde şimdiye kadar icrâ edilmeyen eserlerin de Kültür ve Turizm Bakanlığı, Konservatuvarlar, Mûsikî Cemiyetleri ve Dernekleri Koroları tarafından icrâsı yerine getirilmesi gereken zevkli ve mühim bir vazifedir.

³⁷ Osmanlı Dönemi Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi (OMAR) <https://osmanlimuzigi.istanbul.edu.tr/tr/> (26.09.2024); Osmanlı Türk Müziği Araştırmaları Grubu (OTMAG) <https://otmag.itu.edu.tr/> (26.09.2024); Münster Üniversitesi Corpus Musicae Ottomanicae (CMO) <https://www.uni-muenster.de/CMO-Edition/tr/> (26.09.2024).

KAYNAKÇA

- Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, Haz. Coşkun Ak, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001.
- Behar, Cem, *Bestesiz Güfteler Şarkılardan "Klasik"liğe: XIX. Yüzyıl Matbu Güfte Mecmuaları (1852-1905)*, YKY, İstanbul, 2024.
- Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvanının Tenkidli Metni*, Haz. Hüseyin Ayan, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1981.
- Çıpan, Mustafa, "Güfte ve şiir mecmûlarımız hakkında bir değerlendirme: Dervîş Avnî güfte ve şiir mecmuası", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012, s.201-251.
- Çıpan, Mustafa, "Klasik Türk Müsîkisi eserlerinin güfteleri, / müsîkîmizin şiiri", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIV, Dîvândan nağmeler: farklı boyutlarıyla edebiyat-müsîkî ilişkileri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2019, s.172-215.
- Çuhadâr-zâde Şâkir Dîvânı (Metin-İnceleme)*, Haz. Fatma Dikbaş Tüysüzoğlu, Gazi Üniversitesi (YLT), Ankara, 2005.
- Dervîş Avnî Güfte ve Şiir Mecmuası*, Haz. Mustafa Çıpan, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2000.
- Dilden Tele Güfte Antolojisi*, c.1-2, Haz. Mehmet Turan Yazar, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2009.
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/celal-yeniceri-agasizade> (26.09.2024)
- <http://projetsm.com/eserler/4082-hekimbasi-abdulaziz-efendi-beyati-beste-ey-gamze-soyle-zahm-i-dilimden-zebanim-ol> (26.09.2024)
- <http://projetsm.com/bestekarlar/1807-zekai-dede-eserleri> (26.09.2024)
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/328555> (05.12.2024)
- <https://divanmakam.com/> (26.09.2024)
- <https://www.youtube.com/watch?v=0HdNb9pLW9w> (26.09.2024)
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1319531> (05.12.2024)
- Korkmaz, Harun, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki Musiki Yazmalarının Kataloğu*, İstanbul Üniversitesi (YLT), İstanbul, 2014.
- Korkmaz, Harun, *Türk Musiki Tarihinin Kaynağı Olarak Güfte Mecmuaları*, İstanbul Üniversitesi (DT), İstanbul, 2021.

- Mecmûa-yı Letâif fî Sandukati'l-Me'ârif (Metin ve Değerlendirme)*, Haz. Erdal Kılıç, İstanbul Üniversitesi (DT), İstanbul, 2013.
- Riyâzî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği (Dîvân, Sâkî-Nâme ve Düstûri'l-Amel'in Tenkidli Metni)*, Haz. Namık Açıkgöz, Fırat Üniversitesi (DT), Elazığ, 1986.
- Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*, Haz. Hasan Kavruk, KTB, Ankara.
- Tayyar-zâde Atâ Osmanlı Saray Tarihi Ata Tarihi -Tarih-i Enderûn*, Haz. Mehmet Arslan, Kitapevi Yay., İstanbul.
- Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*, c.1-2, Haz. Etem Ruhi Üngör, Eren Yayınları, İstanbul, 1981.
- Türk Musikisi Güfteler Hazinesi*, c.1-2, Haz. Sadun Aksüt, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Uslu, Recep, "Güfte Mecmualarında Bu Müzik Eseri Kimin Problemi? Ve Müzikolojik Bir Metot Önerisi", *Yegâh Mûsikî Dergisi*, c.III, S.2, İstanbul, 2020, s.137-153
(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1319531>)(05.12.2024).
- XVIII. *Yüzyıl Divan Şiiri ve Musiki İlişkisi*, Haz. Ali Cançelik, İstanbul Üniversitesi (YLT), İstanbul, 2010.

Denizden Karayı Görmek: Bir Kronotop Olarak Modern Türk Öyküsünde Vapurda Karşılaşma Anı

Demet KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5480-1151>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

dkocyigit@fsm.edu.tr

Atıf Bilgisi

Koçyiğit, Demet. "Denizden Karayı Görmek: Bir Kronotop Olarak Modern Türk Öyküsünde Vapurda Karşılaşma Anı ". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 305-332.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.518>

Geliş Tarihi	13.06.2024
Kabul Tarihi	29.11.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Zaman ve mekân, kurguya dayalı metinlerin yapısı incelenirken dikkate alınan temel unsurlardan olagelmıştır. Kurguda anlatılanların ne zaman ve nerede geçtiğinin tespiti metnin anlamlandırılması veya bir bağlama oturtulması açısından önem arz eder. Mihail Bahtin kurguya dayalı metinlerin varoluş biçimini tartışırken zaman ve mekân unsurlarına farklı ve derinlikli bir rol yükler. Zira onun kronotop düşüncesinde zaman ve mekânın birlikteliğiyle oluşan odaklar etrafında kurgu değerlendirilmektedir. Bahtin kurguyu temelden etkileyen kronotoplardan ve kurguyu yönlendiren kronotoplardan söz etmektedir. Karşılaşma kronotopu da kurguyu yönlendiren, bir dönemeç etkisine sahip olan kronotoplardandır. Bu çalışma, Bahtin'in kronotop kavramundan hareketle modern Türk edebiyatında vapurlarda geçen öyküleri karşılaşma kronotopu açısından ele almaktadır. Modern Türk öyküsünde sıkça görülen vapurlar, insanları bir zaman dilimi içinde beraber tutan sınırlı mekânlar olma özelliği açısından Mihail Bahtin'in kronotop kavramı etrafında incelemeyi mümkün kılmaktadır. Çalışmada karşılaşmadan kastedilen, vapurun limandan ayrılırken veya limana yanaşırken mekânla karşılaştığı andır. Burada odaklanılan mesele ise Bahtin'in metin içinde dönemeçleri oluşturduğunu iddia ettiği karşılaşma kronotopu bağlamında vapurun dışındaki mekânla vapurda karşı karşıya gelme anının kurguyu nasıl etkilediğidir. Makalede bu karşılaşma anının öyküde kurucu veya değiştirici bir etkiye sahip olma eğilimi 20. yüzyılda kaleme alınmış olan Türk öykülerinden hareketle tartışılmaktadır. Bu amaçla çalışma Bahtin'in kurguda kronotopun gerçeğe yakın veya gerçeklikten uzak olabileceği görüşünü kabul etmekle beraber karşılaşma kronotopunu gerçeğe yakın biçimde işleyen öykülere yer vermekte, öykülerde karşılaşma anında beliren duygu veya düşüncelerle bunlara bağlı nitelermelerin öykülerin genel yapısıyla ne kadar ilişkili olduğunu tespit etmeyi hedeflemektedir. Böylece bu çalışmada vapurda karşılaşma anı kronotopunun modern Türk öyküsünde nasıl bir role sahip olduğu sorusuna cevap aramaktadır.

Anahtar Kelimeler

Modern Türk Öyküsü, Vapur, Mihail Bahtin, Kronotop, Karşılaşma Kronotopu.

Seeing The Land From The Sea: Encounter Moments On The Steamship As A Chronotope In Modern Turkish Short Stories

Demet KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Faculty of Education,
Department of Turkish and Social Sciences Education, İstanbul Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5480-1151>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

dkocyigit@fsm.edu.tr

Citation

Koçyiğit, Demet. " Seeing The Land From The Sea: Encounter Moments On The Steamship As A Chronotope In Modern Turkish Short Stories ". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 305-332.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.518>

Date of Submission	13.06.2024
Date of Acceptance	29.11.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Time and space have been one of the basic elements taken into consideration when examining the structure of fictional texts. Determining when and where the events described in the fiction take place is important in terms of making sense of the text or placing it in context. While discussing the existence of fictional texts, Mihail Bakhtin attributes a different and profound role to the elements of time and space. Because in his chronotope idea, fiction is evaluated around the focuses formed by the unity of time and space. Bakhtin talks about the chronotopes that fundamentally affect the fiction and the chronotopes that direct the fiction. The encounter chronotope is also one of the chronotopes that directs the fiction and has a turning point effect. Based on Bakhtin's concept of chronotope, this study examines the stories set on steamships in modern Turkish literature in terms of the chronotope of encounter. Steamships, which are frequently seen in modern Turkish stories, make it possible to examine them around Mihail Bakhtin's chronotope concept, in terms of their feature of being limited spaces that keep people together within a period of time. What is meant by encounter in the study is the moment when the steamship encounters the space while leaving or approaching the port. The issue focused here is how the moment of encountering the space outside the steamship and on the steamship affects the fiction, in the context of the chronotope of encounter that Bakhtin claims creates the turning points in the text. In the article, the tendency of this moment of encounter to have a founding or changing effect on the story is discussed with reference to Turkish stories written in the 20th century. For this purpose, although the study accepts Bakhtin's view that the chronotope in fiction can be close to reality or far from reality, it includes stories that deal with the chronotope of encounter in a realistic way, and aims to determine how the emotions or thoughts that appear at the moment of encounter in the stories and the descriptions associated with them are related to the general structure of the stories. Thus, in this study, an answer is sought to the question of what role the chronotope of the encounter on the steamship has in the modern Turkish story.

Keywords

Modern Turkish Story, Steamship, Mihail Bakhtin, Chronotope, Chronotope of Encounter.

Giriş

İngilizce zaman (chrono) ve mekân (tope) kelimelerinin birleşimiyle oluşan kronotop, Bahtin'in 1930'lu yıllara dayanan çalışmalarının 1970'lerde tamamlanan bir ürünü olarak biçimlenir. Bahtin'in tür ve özeldede roman türü üzerine çalıştığı ancak yayın yasaklı olduğu 1930'lu yılların ürünü olan çalışması, 1973'te eklediği sonuç bölümüyle birlikte ancak ölümünden sonra, 1975'te gün ışığına çıkabilmiştir. Arada kaleme aldığı pek çok çalışmanın ardından bu çalışmaya eklediği onuncu bölüm (ki Türkiye'de genelde tanınan metin, çoğu zaman bu son bölümdür), kavramın edebî çerçevesini genişleterek epistemolojik bir kategoriye taşır.¹

Öte yandan Bahtin'in 1973'te onuncu bölümü metne ekleme amacı da önemlidir. Bahtin edebiyat çerçevesinde tanımladığını belirttiği kronotop teriminin, metnin yazıldığı dönemdeki geniş kapsamlılığı dolayısıyla anlaşılmasının güçleşeceğini düşünerek son bölümü kaleme alır. Yıllar sonra 1973'te yazdığı bölümde daha çerçeveyici bir girişime ihtiyaç duyar. "Kronotopik analizin sınırları" alt başlığı bu tavrın bir neticesi olsa da Holquist'e göre yine de tam anlamıyla kronotopun sınırları çizilememiştir. Zira Bahtin yine sınırları pek belirlenmemiş bir kronotop tanımıyla metnini tamamlamıştır.²

Bu kronolojik serüvene rağmen kronotopun ne olduğuna dair temel bazı hususlara bakmak gerekirse buna zaman ve mekânın "içkin bağlantılılığına" dikkat çekmekle başlamak mümkündür. İki kelimenin

---

¹ Michael Holquist, "The Fugue of Chronotope", *Bakhtin's Theory of The Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*, Academia Press, Belgium 2010, 20 (Makalenin yazarı tarafından Türkçeye aktarılmıştır.).

Bahtin'in "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel" ["Romanda Zaman ve Kronotop Biçimleri"] başlıklı çalışmasının kronolojik serüveni kronotop teriminin oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Hatta Michael Holquist, aslında birbiriyle çelişmeye de eserin 1934'te yazılan dokuzuncu bölümünde yer alan kronotop tanımıyla 1973'te yazılan sonuç kısmında yer alan kronotop tanımlarında görülen bazı farklılıklara dikkat çeker. Buradan hareketle Holquist, Bahtin'deki zaman-mekân kavramını 1920'lerden tutuklandığı 1929'a, sürgün hayatı yaşadığı ve roman teorisine odaklandığı 1930'lardan 1960'lara, hayatının son birkaç yılından müteşekkil üç dönemde inceler ve birbirinin varyasyonu olan bir değişim/gelişim süreci olarak kavrama bakmayı teklif eder [Michael Holquist, *a.g.m.*, 20-21.].

² Michael Holquist, *a.g.m.*, 27.

birleşmesiyle oluşan kronotop; yani zaman-mekân Bahtin'de bu içkin bağlantılılığın kurgusal eserdeki rolünü tartışmanın başat unsurudur. Bu tartışmaya kurgunun gerçeklikle ilgisi ve kurgusal gerçekliğin biçimleri eklenmektedir. Ardından Bahtin kronotopların duygu ve değerlerle ilgisi bağlamında kronotopun yapısı ve türlerini ele almaktadır. Bahtin'in zaman ve mekânın ayrılmazlığı ifadesini bir başka deyişle ifade etmek gerekirse zaman ve mekânın birleştiği nokta veya kesişim alanının, kurgunun ana yapısını biçimlendirmekte olduğu belirtilmelidir. Bahtin'in deyişimiyle kronotoplar "anlatı düğümlerinin bağlandığı ve birleştiği yer"dir. Bu nedenle de kurgusal bir eseri buradan hareketle okumak gerekmektedir. Zira anlatıyı bu düğümler biçimlendirmektedir.³

Bahtin, çalışmasının sonunda soyut düşüncenin hem var olabilmesini hem de ifade edilebilir bir biçime dönüşmesini zaman-mekânsal ifadeye muhtaç gördüğünü belirtir. Yani insanın deneyim alanına girebilmek için her şeyin görülebilir ve işitilebilir bir göstergeye dönüşmesi gerekir. Bu görülebilir ve işitilebilir göstergeler ise tam olarak kronotop olarak ifade edilebilir ve Bahtin'e göre "anlam alanına her giriş yalnızca kronotopun kapılarından geçerek gerçekleştirilir."⁴

Bahtin "Edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin içsel bağlantılılığın[i] kronotop (harfiyen anlamıyla "zaman-uzam")"⁵ biçiminde adlandırarak "uzam ve (uzamın dördüncü boyutu olarak) zamanın birbirinden ayrılmazlığını"⁶ vurgular. Bu ayrılmazlığı çeşitli örnekleri analiz ederek kuramsal bir çerçeveye kavuşturur.

Bahtin'e göre "temel anlatısal olayları" "örgütleyen merkez", "anlatı düğümlerinin bağlandığı ve birleştiği yer" olarak nitelendirdiği kronotoplar, zamanı "dokunulur" ve görünür" hâle getirir, "anlatıdaki olayları somutlar, cisimleştirir onlara yaşam kazandırır."⁷

³ Mihail Bakhtin, "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel", *The Dialogic Imagination: Four Essays*, haz. Michael Holquist, University of Texas Press, Austin 1981, 243, 257-8 (Makalenin yazarı tarafından Türkçeye aktarılmıştır.).

⁴ Mihail Bakhtin, *a.g.m.*, 258.

⁵ Mihail Bakhtin, *a.g.m.*, 84.

⁶ Mihail Bahtin, *Karnaval'dan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, 316.

⁷ Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 324.

Bahtin'in kronotop üzerine incelemeleri aslında geleneksel anlatıdan (epik) romana doğru gelişen evrimi incelemeye dayanmaktadır. Bu nedenle anlatının çatısını belirleyen kronotopları tasnifi de bununla ilgilidir. Antik Çağ, Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinden eserleri inceleyerek kronotoplar üzerinden tür ayrımlarını belirler. Antik Çağ anlatılarını serüven anlatıları, macera anlatıları ve yaşam öyküsü anlatıları biçiminde üçe ayıran Bahtin⁸, Orta Çağ ve Rönesans anlatılarındaki folklorik ve pastoral zamanı, özellikle Rabelais romanlarındaki kronotoplara geniş yer ayırarak ele alır.⁹ 1937-1938'de kaleme aldığı bu geniş çalışmaya¹⁰ 1973'te bir sonuç bölümü ekler.¹¹ Burada sözünü ettiği kronotoplar vapurda karşılaşma anı kronotopunun özelliklerini belirlemede önem arz etmiştir.

Bahtin'in çalışmasının son bölümünde sözünü ettiği başlıca kronotoplar karşılaşma kronotopu, yol kronotopu, şato (konak, malikâne) kronotopu, ev (misafir odası, salon, yatak odası) kronotopu, taşra kasabası kronotopu, eşik kronotopu (merdiven, ön hol, koridor, sokak, meydan; karşılaşma, dönüm noktası veya kopuş kronotopu), doğa kronotopu, aile-pastoral kronotopu ve pastoral emek kronotopudur.¹² Bu çalışmanın konusu olan karşılaşma kronotopu hakkında Bahtin şöyle demektedir:

"Karşılaşma kronotopunda, zamansallık ögesi ağır basar ve ayırt edici özelliği duygu ve değerlerin yüksek yoğunluğudur. Karşılaşma ile bağlantılı yol kronotopu ise, daha geniş bir kapsamla ama daha düşük dereceli bir duygu ve değerlendirme yoğunluğuyla karakterize olur."¹³

Bahtin karşılaşma ve yol kronotopunda insanların karşılaşmasından kaynaklanan olaylar, duygular ve değişimlerden bahseder. Ayrıca sözü edilen diğer kronotoplar dışında, her kronotopun kendi küçük kronotoplarını oluşturabileceğini ifade eden Bahtin, "sınırsız" sayıda kronotopların var olabileceğini söyler.¹⁴ Bu kronotoplar arasındaki

⁸ Mihail Bakhtin, *a.g.m.*, 86-146.

⁹ Mihail Bakhtin, *a.g.m.*, 147-242.

¹⁰ Eserin daha geniş bir incelemesi için bkz.: Gülben Sevgi, "Türk Romanında Kronotop Kavramı (1870-1928)", Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2023, 50-73.

¹¹ Mihail Bakhtin, *a.g.m.*, 243-258.

¹² Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 316-324.

¹³ Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 316-7.

¹⁴ Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 326.

karmaşık etkileşimi, bir diğerini kuşatabilme durumunu Bahtin şöyle açıklar:

“Zaman-uzamlar karşılıklı olarak kapsayıcıdır; bir arada var olur, iç içe geçebilir, birbirlerinin yerini alabilir ya da birbirlerine ters düşebilirler; birbirleriyle çelişir, çatışır veya kendilerini daha da karmaşık etkileşimler içinde bulabilirler.”¹⁵

Bir yapıttaki kronotoplar, Bahtin’e göre etkileşim hâlinde olabilirler ancak bu etkileşim herhangi bir kronotopa dahil edilemez. Bu etkileşimin “*diyalojik*” olması yapıtta temsil edilen dünyaya veya bu dünyada temsil edilen zaman-uzamlardan herhangi birine dahil olması demek değildir; fakat bu diyalog yazarın, sanatçının, dinleyicilerin ve okuyucuların dünyasına girebilmektedir. “Üstelik, bu dünyaların hepsi de zaman-uzamsaldır.”¹⁶

Öte yandan, kronotopik analizin sınırlarından söz ederken Bahtin, “anamlar alanına her giriş, ancak ve ancak zaman-uzamın kapısından geçerek başarılı.” demektedir.¹⁷ Dolayısıyla eserin gerçek dünyayla sınırını belirlemede, eserin kendi içindeki mekân, zaman, kişi ve olaylarla ilişkili düzlemlerini anlamlandırmada kronotopik okuma önem arz etmektedir.

Bu makale, 20. asır Türk öyküsünde vapurlardan söz eden öyküleri vapurda karşılaşma anı kronotopu bağlamında ele alırken öykülerde egemen kronotop olan vapurun, kendisi dışındaki kronotopik düzlemle karşılaştığında kurguda dönemeçler oluşturan kronotoplar ortaya çıktığı görüşüne dayanmaktadır. Bunu yaparken Bahtin’in teorisinde zaman ve mekânın ayrılmazlığının her zaman duygu ve değerlerin izlerini taşıyacağı vurgusundan hareketle, kronotopların öyküde görünür kıldığı duygu ve değerleri kronotopik etkileşimler bağlamında ele almaktadır.¹⁸

---

¹⁵ Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 326.

¹⁶ Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 326-327.

¹⁷ Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 333.

¹⁸ Mihail Bahtin, *a.g.e.*, 316.

Modern Türk Edebiyatında Vapur Öyküleri ve Kronotopik İnceleme¹⁹

Türk edebiyatında deniz sevgisi ve genel olarak deniz temasını işleyen sayısız eser mevcuttur. Söz konusu eserlerin bir kısmında kurgu karadan vapuru görme etrafında gelişir bir kısmında ise yolcular, sahil balıkçıları, vapur işçileri anlatılsa da karşılaşma anına yer verilmez. Öte yandan kayak ve sandal sefalarını işleyen eserler, güzel havalarda Boğaziçi'nin esintilerine kapılarak mehtaba karşı denizde ışıkları seyretmek isteyen öykü ve roman kişilerinin sayısı da Türk edebiyatında oldukça fazladır. Ancak bu tür eserler ve kimlikler ulaşım amacıyla ilişkili biçimde kurgulanmazlar. Dolayısıyla kurguda kronotopik bir dönemeç etkisi olmayan karşılaşmalar vapurda karşılaşma anı kronotopunun konumunu belirlemeye imkân vermeyecektir. Buna imkân veren eserler deniz ve vapur temalı olmanın yanında meseleye nüfuz edebilmek açısından önem arz eder.

Vapurda karşılaşma anına odaklanmak Gaston Bachelard'ın "Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar." sözünü bir anlamda tersine çevirme denemesi olarak anlaşılmalıdır. Bu deneme tek bir "an"ın insanların biriktirdiğini nasıl ortaya döktüğüne dikkati çekme girişimidir. Bachelard "yaşanan an" dışında da insanı etkileyeceğini belirttiği mekânın geçmiş anılara ve geleceğin düşlerine kapı aralayışını ev örneği üzerinden tartışır. Eve benzeyen alanlar da insanda benzer bazı duygulara yol açabilmektedir. Dolayısıyla vapurda insanın hissettikleri evde, yani anılarını biriktirdiği mekândakilerle benzerlik gösterebilir. Bu nedenle insan vapurdayken geçmiş, bugün ve gelecekle ilgili evde kurduğu düşleri kurabilir ki bu üç zamanı birbirine bağlayan da düşür.²⁰ İnsanın

¹⁹ Bu çalışmanın Türk öyküsünde vapur öykülerini kronotoplar açısından incelemesinde Fatma Erkman Akerson'un *Edebiyattaki Tren, Şu Bildiğimiz Tren mi?* (Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021) adlı çalışması etkili olmuştur. Çalışmada incelenen öykülerin seçilmesinde iki kaynak temel teşkil etmiştir. Bunlardan ilki Güloya Berkan'ın 2019 yılında tamamladığı "Cumhuriyet Dönemi Hikâyesinde Deniz" başlıklı yüksek lisans tezidir (Aydın Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.). Berkan 1923-2017 yıllarında yazılan yüze yakın hikâyeyi incelemiştir. İkinci kaynak Murathan Mungan'ın *Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler* adlı seçkisidir (Metis Yayınları, İstanbul 2016). Bunlar dışında dağınık biçimde farklı kaynaklarda yer alan vapur öyküleri de tespit edilmiş; makalenin konusuna uygun olanlar seçilerek incelemeye dahil edilmiştir.

²⁰ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul 2015, 37-41.

mevcut zamandaki durumunu fark edişi, gelecekte beklenen ortaya dökmesi veya anılarına dönüşü bu düş hâlinin bir yansımasıdır. Bu hâlin öykülerdeki izdüşümlerini vapurda karşılaşma anı kronotopu bağlamında incelemek mümkündür.

Türk edebiyatında söz konusu kronotopun konumunu incelemeye imkân veren eserlerden on beş öykü seçilmiştir. Bu öyküler yazarlarıyla birlikte şöyledir: Bilge Karasu, "Ada"²¹; Cemil Kavukçu, "Gemiler de Ağlarmış"; Haldun Taner, "Bir Motörde Dört Kişi"; Mahmut Alptekin, "Vapur-I" ve "Vapur-II"; Murat Gülsoy, "Kuşku"; Naim Tiralı, "Motor" ve "Vapur"; Oktay Akbal, "Hey Vapurlar, Trenler"; Sabahattin Ali, "Portakal"; Sait Faik, "Projehtërcü" ve "Yandan Çarklı"; Samim Kocagöz "Vapurdaki Kız"; Türkân Şarlı "Gelmiyecek"; Yaman Koray, "Balon".

1- Zaman Odağında Değişime Yol Açan Karşılaşmalar

Kurguya dayalı eserlerde olay örgüsünün biçimlenişinde zaman unsuru son derece önemlidir. Zaman unsuruyla kurgunun ilgisi hakkında Paul Ricoeur şöyle demektedir:

"Zaman ancak anlatsal olarak eklemlendiği ölçüde insan zamanına dönüşür; buna karşılık olarak da anlatı ancak zamansal deneyimin özelliklerini gösterdiği ölçüde anlamlı hale gelir."²²

Zamansal deneyim kurguda farklı zaman parçaları biçiminde eklemlenirken geçmiş, şimdi ve gelecek zaman görünümüne kavuşur. Karşılaşma anı şimdiki zamanı işaret etmektedir ki, Ricoeur'un de Augustinus'tan hareketle sözünü ettiği gibi, şimdiki zaman daha küçük parçalara bölünmeyecek bir zaman ögesidir Bununla birlikte "geçtiğinde ancak algılanabilir ve ölçülebilir" nitelikteki zaman unsurları, gerçekleştikleri "an" içinde geçmişe veya geleceğe ait birer "şimdi" zamanıdır.²³ Bu zaman parçalarının ölçümü ise insanla olan ilgisine bağlı gerçekleşir. Bu noktada Augustinus'un geçmiş zamanı "anımsayış", şimdiki

²¹ Öyküde vapur değil sandal yer olsa da çalışmanın bağlamına uygun olması nedeniyle seçkiye dahil edilmiştir.

²² Paul Ricoeur, *Zaman ve Anlatı - 1. Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis*, çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat, YKY, İstanbul 2007, 23.

²³ Paul Ricoeur, *a.g.e.*, 33-37.

zamanı “görüş” ve gelecek zamanı “bekleyiş” biçiminde ifade etmesi önemlidir. Bu kavramlaştırmada geçmiş ve gelecek zaman geçmişi veya geleceğin ölçülmesi değil anılar ve beklentiler olarak anlamlandırılmaktadır.²⁴

Vapurda karşılaşma anı kronotopu öykülerde zaman algısına ve zaman akışına etki etmekte; öykülerdeki dönemeçleri kurguya dahil etmeyi sağlamaktadır. Öykülerde geçmişe veya geleceğe yönelme, zaman akışındaki hızın değişimi karşılaşma anlarında ortaya çıkmaktadır. Öykülerin çoğunda “anımsayış” ve “bekleyiş” karşılaşma anlarının “görüş”; yani şimdiki zaman imkânı içerisinde sergilenmektedir.

Vapurda karşılaşma anı kronotopunun vapur öykülerinde geçmişle ilgili unsurları öne çıkardığı örneklerden biri Cemil Kavukçu'nun “Gemiler de Ağlarmış”²⁵ adlı öyküsüdür. Öyküde arıza bahaneleriyle sık sık demirleyen, günlerce bulunduğu yerden ayrılamayan bir gemiyi ve gemi mürettebatının durumu işlenmektedir. Üç gün süren deniz yolculuğundan sonra akşam saati “ilk izlenimleri oldukça ürkütücü olan bu kentin açıklarında” demirleyen gemide öykü anlatıcısının ve İbrahim'in konuşmalarıyla bir karşılaşma anı kronotopu oluşur. Demirleme anından önce gemide ölüm sessizliği varken karaya yaklaşılana kadar gemi içinde artan bir hareketlilik meydana gelir. Anlatıcı ve İbrahim henüz kamarasındadır. Daha sonra söz konusu kente çıkarlar.

Öyküdeki ikinci karşılaşma anı kronotopu Çarkçıbaşı'nın kamarasından kente baktığı anda ortaya çıkar. Kentin kötülendiği bir sözle geçmişe dönülür ve telsizcinin hikâyesi anlatılır. Aslında bu noktada ilk karşılaşma kronotopunun da bu şekilde oluştuğu hatırlanabilir. Öykü anlatıcısının değil İbrahim'in kente bakışı ve ilerleyen süreçte geçmişe dönerek izlediği bir filmde -muhtemelen kendi hayatından- söz ettiği görülür.

Beş bölümden oluşan öykünün diğer bölümlerinde de gemide ve geminin demirlediği koy ve kent gibi yerlerde kurgu devam eder. Karşılaşma anı açısından önemli bir diğer kronotop anlatıcının sabaha karşı

²⁴ Paul Ricoeur, *a.g.e.*, 39-54.

²⁵ Cemil Kavukçu, “Gemiler de Ağlarmış”, *Gemiler de Ağlarmış*, Can Yayınları, İstanbul 2001, 9-45.

kamarasından güverteye çıkıp koyu izlemesi ve balık tutan İbrahim'le konuşmasıyla biçimlenir.

Burada öyküde yer alan bazı kısımların karşılaşma anlarıyla birbirine bağlandığı ve aynı zamanda bu karşılaşma anları yardımıyla geçmişe yönelme durumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece olumlu ve olumsuz duygular da vapurda karşılaşma anıyla değişebilmektedir.

Geçmişî hatırlatan karşılaşma anına Oktay Akbal'ın "Hey Vapurlar, Trenler" adlı öyküsü bir diğer örnektir. Akbal, öyküde İstanbulluların taşıtlar arasında geçen hayatını anlatır. Geniş bir kısmını trenlere ve diğer kara taşıtlarına ayırdığı öyküde vapur, özellikle ada vapuru bahsiyle işlenir. Otobüsler, dolmuşlar, trenlerde, minibüsler, trolleybüsler İstanbul insanının ruh hâllerini hep olumsuz yönde etkilemektedir ancak vapurlar farklıdır. Akbal, bu farkı Boğaz İskelesi'nden binilen ufacak vapurda herkesin birbirini tanıdığı samimi ve huzurlu bir ortam çizerek sunmaktadır.²⁶ Burada yazarın taşıtlar aracılığıyla İstanbul'un sosyal manzarasını çizdiği, günlük yaşamda İstanbul'da kalabalığın ve ulaşımdaki zorlukların insan psikolojisine olumsuz yansımalarını aktardığı görülmektedir. Öyküde Adalar'a gitmek üzere binilen ekspreste anlatıcı her seferinde Sait Faik'i hatırladığını belirtir ve ekler:

"Vapurun önüne gider, projektörün yanında dururum adaya yaklaşırken. O güzel öyküyü yaşarım her defasında yeniden. Sait Faik'in beyaz evi görünür zorlukla."²⁷

Bu karşılaşma anı geçmişe yönelik hatırlayıştan hareketle gerçekleşir. Bir anlamda karşılaşmadan doğan geçmişe yönelme değil geçmişin hatırlanması nedeniyle karşılaşmaya yönelme durumu söz konusudur.

Anlatıcı o gün vapurdan inip Burgaz'ı gezer. Fakat buna vapurlarla ilişkili biçimde geçmişindeki dönemeçlerin hatırlanışı eşlik eder. En son 1970'te annesiyle Burgaz'a gelmiştir. 1971 Ağustos'unda yine vapurla Yalova'ya gitmiştir ki bu yolculuk esnasında "yepyeni bir evrenin eşiğinde" olduğunu hissetmiştir. Yıllar sonra ekspresteyken ise bunu bir görev addederek İstanbulluların taşıtlarla ilişkisini gözlemlemektir. Ancak adalar

²⁶ Oktay Akbal, "Hey Vapurlar, Trenler", *Hey Vapurlar, Trenler*, Yazko, İstanbul 1983, 68.

²⁷ Oktay Akbal, *a.g.e.*, 69.

vapuru bunun için yeterli olmaz.²⁸ Öyküde vapurda karşılaşma anları sık sık nostaljik bir tavırla birleşir.

Vapurda karşılaşma anı kronotopunun vapur öykülerinde gelecekle, hayal ve arzularla ilgili unsurları öne çıkardığı da görülmektedir. Sait Faik'in "Yandan Çarklı" ve Naim Tirali'nin 1948 tarihli "Vapur" adlı öyküleri bu tür eserlere örnektir.

Sait Faik'in "Yandan Çarklı" adlı öyküsünde vapurun bir köşesine ilişerek akşam yemeğini yiyen öykü kişisi bir taraftan hayallere dalar bir taraftan gitmeye çalıştığı köyünde annesi ve köpeklerinin onu nasıl beklediğinden söz eder. Bu noktada bir karşılaşma anı gerçekleşir. Vapur iskeleye yanaşır ve sonra yola devam eder. Karşılaşma anının etkisi ise öykü kişinin insan unsuruna, buradan hareketle hayal ve arzularına dönmesidir.²⁹

Naim Tirali'nin 1948 tarihli "Vapur"³⁰ adlı öyküsü de tamamen vapurda geçmektedir. Ancak bu öykünün diğerlerinden farkı vapurdaki herkesin bir an önce karaya ulaşmak istemesidir. Zira günlerdir süren fırtına sebebiyle vapur sürekli sallanıyordu. Bir hafta önce İstanbul'dan yola çıkmış, son iki gece Samsun'da geçirilmiştir. Sonraki gün ise kar ve tipiyle bir fırtına vapuru sarsmaya başlamıştır. Herkes karayı görebilmek için zaman zaman güverteden, pencerelerden denize bakmaktadır ancak kara görünmemektedir. Mürettebat karaya ne zaman ulaşılacağı sorularına tam cevap verememektedir. Kimileri fiziksel veya psikolojik olarak bu durumdan etkilenirken kimileri bu şartlar altında eğlenmeye devam etmektedir. Öykünün sonuna doğru birinci mevkideki yolcuların diğerlerine nispetle daha iyi şartlarda yolculuğu sürdürdüğü anlatılırken radyoda Suat Taşer'in William Saroyan'ın "Berberin Amcası" adlı hikâyesini okumaya başlar ve herkesin dikkatle radyoya kulak verir:

"Ilık bir kış günü idi, dünya uyukluyordu, her taraf sessizlik içindeydi. Ne hızla giden bir otomobil gürültüsü, ne şu, ne bu. Duyabileceğiniz, hissedebileceğiniz bu susan dünyanın ılık, serin, memnun ve melânkolik sükûnetinden ibaretti. Dünya! Ah Allahım, canlı olmak, ne iyi şey. Ne

²⁸ Oktay Akbal, *a.g.e.*, 69-70.

²⁹ Sait Faik, "Yandan Çarklı", *Son Kuşlar, Mahkeme Kapısı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1965, 109-12.

³⁰ Naim Tirali, "Vapur", *Aşka Kitakse*, Yenilik Yayınevi, İstanbul 1953, 9-15.

büyük saadet şu dünyada küçük bir eve sahip olmak. Öyle bir ev ki: Uzun yaz akşamları için önünde geniş bir balkonu olsun, odalarında masalar, sardalyalar, yataklar... Bir piyano, bir soba. Duvarlarda 'The Saturday Evening Post' gazetesinden kesilmiş resimler... Dünyada bir yer işgal etmek acayip ve harikulâde bir şey. Canlı olmak.. Zaman ve mekân içinde hareket edebilmek.. Sabah, öğle, akşam; teneffüs etmek, ısıklık çalmak, gülmek, konuşmak, uyumak, büyümek, görmek, duymak ve dokunmak.. Güneşin altında dünya ülkelerini dolaşmak... Bir yerde bulunmak, bir yer işgal etmek. Dünya!"³¹

Vapurun demirleyeceği bir limana kavuşma ümidi bu hikâye parçasıyla ilişkilendirilmiş olur. Hikâyede tasvir edilen dünya, hayalî olmakla beraber vapurdaki dünyanın tersini yansıtmaktadır. Zira radyodaki hikâyede karada, kurulu düzen içinde bir ev, dingin bir hayat ve arzuya göre "zaman ve mekân içinde hareket edebilmek"ten söz edilmektedir. Radyoyu dinleyen vapur yolcuları ise bunun aksine deniz üzerinde tekinsiz günler geçirmekte, bir türlü karaya ulaşamamaktadır. Huzur değil endişe ve yorgunluğun hâkim olduğu bir ortam mevcuttur. Tam bu esnada karanın görüldüğü haberiyle öykü şöyle biter:

"Hikâye devam ediyordu. Birden, bir bağırıtı, bir gürültüdür koptu vapurun içinde. Salondakiler endişeyle birbirlerine baktılar. Rakı içenlerden biri, dışarıyı göstererek: "Kara göründü, baksanıza..." diye kayıtsızca söylendi. Herkes, bütün dikkatleriyle radyoyu dinleyen üniversiteli gençler dahi, bıçak gibi keskin soğuğa rağmen güverteye fırlamakta gecikmediler. Vapurun içinde, bir sevinç dalgası, kahkahalar, nağralar halinde beş-on dakika devam etti. Saatlerce evvel, soğukkanlılıklarını hiç kaybetmeyerek, fırtınaya aldırış eder görünmeyenler bile çehrelerindeki, memnun ve ferah insanlara has ifadeyi saklayamıyorlardı. Birdenbire tipi dinmiş sis açılmış, vapurdakiler kendilerini, Vona burnu ile karşı karşıya bulmuşlardı. Bütün sahil karlarla örtülüydü. Karanlık, dağların arkasından çıkmak üzereydi. Gemi makinaları stop ederek yol kesmiş, bir müddet sonra da burnu dönerek limana girince sallantı tamamıyla durmuştu. Güvertedekiler, gönül ferahlığıyla salona, ambara veya kamaralarına döndüler. Radyoda William Saroyan'ın hikâyesi sona ermiş, swing orkestrası kulağa hiç de hoş gelmeyen gürültüler çıkararak, bir şeyler çalmaya başlamıştı. Vapurun

---

³¹ Naim Tirali, *a.g.e.*, 14.

funda demir ettiğini duyar gibi olanlar, kulakları kampana sesinde beklemeğe koyuldular. Gemi, sıtmalı hastalar gibi titreyerek tornistan ederken, baş taraftaki kampana birbiri ardı sıra üç kere vurdu. Bu koca vapurun başının bağlandığına işaretti.”³²

Öykünün akışına bakıldığında yolculuğun birinci mevki dışındakiler için ve mürettebat için çok zor olduğu, herkesin karaya ulaşmak istediği, buna rağmen birinci mevkidekilerin daha iyi durumda olduğu gösterilir. Burada karanın görüleceği ana geçiş noktası radyodan okunan hikâyenin dinleyenlerde bıraktığı etkiyle birleşir. Hem radyoda hikâyeyi okuyan Taşer hem de onu dinleyenler “mutlaka aynı arzu ile mes’ut hülyalar”a dalmıştır. Tam da bu arzu ve hayal dünyası kronotopik bir düzlem oluşturduğunda kara görünür. Bu defa vapur ve kara arasında bir kronotopik kesişme ortaya çıkar. Bir noktada hayal ve arzu dünyasını gerçek dünyanın varlığı kesintiye uğratar. Bu durum, vapurdaki gerçekliğe yeniden dönülerek kurtuluş sevincine dönüşür. Burada vapurda karşılaşma anı kronotopunun kurguyu temelden etkileyen bir dönemeç oluşu görülmektedir.

Tirali’nin vapur öykülerinden bir diğeri olan “Motor”da farklı biçimde olmakla birlikte bir kavuşma ümidi hadisesi yer alır. Öyküde Samsun’da mola veren vapurun yolcularından söz edilmektedir. Hava bozunca bir an önce vapura ulaşmak isteyen insanlar, açıkta duran vapura motorlarla ulaşmaya çalışır. Anlatıcının arkadaşıyla bindiği motor iskeleye motorun arasında bir noktada arıza yapar. Ölüm korkusunu yaşayan yolcular aynı zamanda diğeri motorlardaki gibi ek ücret talep etmeyen motorcuya minnettar olurlar. Motor hareket edince “Vapur” öyküsündeki gibi bir sevinç hasıl olur.³³

Bu öykülere benzer biçimde kurgudaki akışı değiştiren karşılaşma anına örnek olarak Haldun Taner’in “Bir Motörda Dört Kişi”³⁴ adlı öyküsü verilebilir. Haldun Taner’in 1948 tarihinde kaleme aldığı; sarı saçlı bir kadın, bir kasap, bir profesör ve ağzında piposuyla bir delikanlının motor güvertesindeki yolculuğunu anlatan “Bir Motörda Dört Kişi” adlı öyküsünde iki karşılaşma anı kronotopu yer alır. Bunlardan ilki sarışın kadının karayı izlediği an ve motorun iskeleye yanaştığı andır. Bunlardan

³² Naim Tirali, *a.g.e.*, 14-15.

³³ Naim Tirali, “Motor”, *Aşka Kitakse*, Yenilik Yayınevi, İstanbul 1953, 35-43.

³⁴ Haldun Taner, “Bir Motörda Dört Kişi”, *Tuş*, Varlık Yayınları, İstanbul 1963, 46-49.

ilki öykünün akışını etkileyen bir kronotop olarak karşımıza çıkar. Üşüyen kadın kamaraya doğru ilerlerken kokudan rahatsız olarak geri döner ve bir pencere açarak önüne oturur, sigarasını yakar. Buradan Çamlıca sırtlarındaki iki uçaksavarın ışıklarını izler. Kadının karayı izlediği bu anda motordaki durum kendini ortaya koyar. Ateş böceğine benzeyen şeylerin denize doğru uçuşması ve bunların sayısının artması, içeriden gelen kokunun da çoğalmasıyla kadın motorda yangın çıktığını tespit eder. Vapurda karşılaşma anı kronotopu, “Bir Motörda Dört Kişi” öyküsünde monoton biçimde seyreden kurgunun aksiyon kazanmasına aracı olur. Yangının söndürülmesi ve ölüm korkusuyla birlikte kurtulma çabası, bunları anlatan diyaloglar bu karşılaşmayla kurguya yansır.

Buradaki örnekler bağlamında Ricoeur’un şimdiki zaman atfına dönüldüğünde şimdiki zamanın yapısı gereği “yayıldığı bir uzam” bulunmadığı yönündeki ifadesi dikkati çekmektedir.³⁵ Geçmiş, şimdi ve gelecek içindeki anları kendi şimdiki zaman görünümünde sunan vapurda karşılaşma anı kronotopu, bu özelliğine rağmen mekân değil zaman ağırlıklı bir koronotoptur. Vapurda karşılaşma anı kronotopu vapur ve dışındaki mekân veya mekânları iletişime geçirmenin ötesinde farklı zaman kapsüllerini de iletişime geçirmektedir ki bu, ölçülen zaman parçalarından onu ayıran önemli bir yönüdür.

2- Mekân Odağında Değişime Yol Açan Karşılaşmalar

Vapur öykülerinde vapur ve karanın öykülerin ana mekânları olması en genel özelliklerindedir. Karşılaşma anlarında mekân odağındaki değişimler öyküde mekânların farklı açılardan öne çıkarılmasına veya insanların mekândaki deneyiminin vurgulanmasına aracılık etmektedir.

Vapurda karşılaşma anı, Murat Gülsoy’un “Kuşku” adlı öyküsünde bir mekân olarak İstanbul odağında sözü edilen işlevi yerine getirmekte; karşılaşılan mekân odaklanılan mekân hâline gelmektedir. Bu öyküde ada vapuru İstanbul’a ilerlerken anlatıcının gözlemleri ve vapurdakilerle ilişkisi anlatılır. Anlatıcının yanına oturan gencin çantasında bomba olup olmadığı kuşkusu üzerine temellenen öyküde bir yandan anlatıcının okuduğu romandan da söz edilir. Bu öyküde iki karşılaşma anı söz konusudur.

³⁵ Paul Ricoeur, *a.g.e.*, 33-34.

Birincisi anlatıcının güverteden alt kata inerek içeri girdiğinde ortaya çıkar. Yüzüne vapurun iç mekânının sıcak havası çarpar ve öykü şöyle devam eder:

“Belki artık ben de içeri girmeliydim. Güneş batmak üzereydi. İstanbul puslar içinde görünmeye başlamıştı.”³⁶

Bu karşılaşma anı öyküde çarpıcı bir dönüşüme yol açmaz. Ancak bu an, tamamı vapurda geçen öykünün vapur dışındaki gerçeklikle bağını hatırlatan, göreceli olsa da bir zaman algısı oluşturmaya davet eden bir karşılaşma anıdır ve İstanbul’un puslar içinde görüneceği bir mesafede, vapurda dış mekândan iç mekâna geçiş hareketi esnasında gerçekleşir. Öyküdeki ikinci karşılaşma anı kronotopu çok daha çarpıcıdır. Anlatıcının bomba kuşkusunu bitmiş, elindeki romanı okumakta ve şöyle düşünmektedir:

“...Acaba gerçek yaşama tıpatıp benzeyen, olup bitenleri açıklamakta yazarın sorunlarla karşılaştığı hikâyeler var mıdır?

Bu sorunun cevabını bir gün bulabilirim hissiyle ortasından, tam anlamıyla içinden geçtiğimiz şehre bakıyordum. Soru zihnimde şekil değiştiriyordu: Acaba kalbinden içeri girilen başka bir şehir var mıdır?”³⁷

Öykünün bu son cümlelerinde anlatıcının kurgusal bir esere odaklanan düşüncelerden gerçek bir mekâna yönelen düşüncelere geçişi kronotopik açıdan önem arz eder. Öyküde İstanbul bu iki karşılaşma anı kronotopu dışında zikredilmez. Öykünün son cümleleri öykünün odağını vapurdan İstanbul’a taşır.

Burada incelenen öykülerin kimilerinde vapurda karşılaşma anlarıyla birlikte hava şartlarının değiştiği de görülmektedir. Meselâ Sait Faik’in “Projektörcü” adlı öyküsünde şiddetli yağmur ve sis nedeniyle yolcu projektörcüyle konuşur. Ardından yağmurun hafiflemesi ve Kınalıada’nın görünmesi birlikte sunulur. Vapur Kınalıada’ya ulaştığında ise yağmurun hafiften devam ettiği, sisin dağıldığı ifade edilir. Heybeliada ve Büyükkada da görüş alanına girer.³⁸

Naim Tirali’nin “Vapur” adlı öyküsünde de vapurda karşılaşma anıyla hava şartları değişir. Günlerdir süren fırtına şöyle sona erer:

³⁶ Murat Gülsoy, “Kuşku”, *Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler*, 261.

³⁷ Murat Gülsoy, *a.g.e.*, 264.

³⁸ Sait Faik, “Projektörcü”.

“Birdenbire tipi dinmiş sis açılmış, vapurdakiler kendilerini, Vona burnu ile karşı karşıya bulmuşlardı.”³⁹

Öykülerdeki vapurda karşılaşma anlarının kişilerin karakter yapısı ve yaşam şartlarını öne çıkarma etkisi de görülmektedir. Meselâ Sabahattin Ali’nin 1944’te yazdığı “Portakal” adlı öyküsünde “Doğu Akdeniz limanlarından birine” yanaşmakta olan bir vapurdan söz edilir. Bu eskice vapurda çalışan vinççi İsmail’in donmuş hâlde limanı izlediği ifade edilir. Bu karşılaşma anında İsmail’den şöyle söz edilir:

“İstanbul’da, Beşiktaş’ın arka mahallelerinden birinde bıraktığı mini mini bir şeyi, on beş gün evvel, bu son sefere çıkacakları gün doğan oğlunu düşünüyordu.”

Burada İsmail’in oğluna adını verdiği babasından ve kendisinin aksine okuma yazma bilen karısı Hayriye’den bahsedilir. İsmail de kendi kendine, oğlunu okutacağını söyler. Görüldüğü gibi İsmail’in hayat şartlarına odaklanmaya geçiş, bir karşılaşma anı eşliğinde sunulmaktadır.

Öyküde İsmail’in limanı seyrettiği esnada gemi süvarisi ve ikinci kaptanın İsmail’in yanında limanı görmeye çalışmasıyla ikinci bir karşılaşma anı gelişmektedir. İsmail’de ailesini düşündüren karşılaşma anı, bu ikilide ticari hesapları ortaya çıkarır. Osman Yiğit’in üç bin kasa portakalı vapura yüklenir. İstanbul’a ulaşıldığında süvari ve ikinci kaptan yolda bir kısmını denize atmak durumunda kaldıkları portakalın tamamını atmışlar gibi evrak düzenleyip öte yandan ellerinde kalanı Halil Eğinli’ye satarlar. Bu iki karşılaşma anı kronotopu öykünün iki ana olay zincirini oluşturması açısından önemlidir. Öykünün bitişinde üçüncü karşılaşma anıyla bu iki zincirin birleştiği görülmektedir. İsmail birkaç lira harçlık almak için amirini ararken haksız hesaplar nedeniyle neredeyse kavganın baş gösterdiği anlara şahit olur. Ardından lohusa karısına limandan parayla portakal satın alıp evinin yolunu tutar.⁴⁰ Vapurdan aynı mekânla karşılaşma farklı niyetleri ortaya çıkarmıştır. Öykünün sonundaki karşılaşma anı, bu niyetlerin farklı sonuçlarını etkileşim içinde sergilemektedir.

³⁹ Naim Tiralı, “Vapur”, 15.

⁴⁰ Sabahattin Ali, “Portakal”, *Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler*, 76-87.

3- Duygu ve Düşünceler Odağında Karşılaşmalar

Vapur öykülerinde vapurda seyahat eden kişilerin tasviri, duygu durumları, hâl ve hareketlerinin değişimi karşılaşma anları aracılığıyla kurguya yerleştirilmektedir. Öykülerin genelinde anlatıcı yaşananları ve insanları gözlemlerken kendi "köşe"sine sığınmışçasına bir duruşa sahiptir. Bu sığınış, sanki kimse tarafından görülmediği ve dolayısıyla yalnız olduğu bir izlenim de oluşturur. Öykü kişisi kurgunun hem içinde hem dışında gibidir.⁴¹

Bu noktada Türkân Şarlı'nın "Gelmiyecek"⁴² adlı öyküsü dikkat çekici bir örnektir. Bu öyküde Kadıköy İskelesi'nden hareket eden vapurdan sahneler yer alır. Anlatıcının insanları gözlemlediği bir ortam söz konusudur. Lodosta sallanan vapurda karşılaşma anı kronotopu vapurun Haydarpaşa'ya yanaştığı anda ortaya çıkar:

"Vapur dalga kıranı dönüyor. Haydarpaşa'ya da uğrayacak. Eve, biraz daha geç gideceğim. Sevindim. Yalnız bir sigara içebilsem..."

Fenerin dibince kırmızı bir derecik gördüm. Koyu. Işıksız denizin içinde, oynak, kırmızı, pırlı pırlı.. Öbür baştaki de yeşil yeşil.. Dalgakıranın iki ucundan akıyor gibi.

Sallanmıyor artık vapur."

Bu öyküde karşılaşma anının üç etkisi bulunmaktadır. İlki, anlatıcının yolculuğunun devam edeceğinin farkına vararak eve daha geç gitme düşüncesinden kaynaklanan bir sevinç duymasıdır. İkincisi, artık vapurun sallanmamasıdır. Üçüncüsü ise buna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Burada gözlemlenenlerin değişmesi, nesnelere de bu gözleme eklenmesi söz konusudur. Bir taraftan vapurun sallantısından rahatsız olan hamile bir kadının kendini daha iyi hissettiği görülür. Önceki sahnede rahatsızlık duyulan kişilerden söz edilmez, bunun yerine yere atılan yemiş kağıdı üzerinden kese kağıtlarının zahmetli işçiliğinden ve nasıl pazarlandığından söz edilir. Bu noktada ikinci bir karşılaşma anı gerçekleşir ki anlatıcının ineceği iskeleye vapurun yanaşma anıdır. Anlatıcı soğuktan vapura binerken söz ettiği gibi inerken de aynı soğuktan bahseder.

⁴¹ Gaston Bachelard, *a.g.e.*, 184.

⁴² Türkân Şarlı, "Gelmiyecek", *Varlık Yıllığı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1960, 318-320.

Bu iki karşılaşma anı kronotopunun öyküdeki hamile kadının durumu üzerinden okunması da mümkündür. İlk karşılaşmaya kadar İodosta hamile kadın eşinden ilgi bekler, kendini iyi hissetmez. İlk karşılaşma anından ikincisine kadar kadının daha iyi olduğu görülür fakat ikinci karşılaşma anında toparlanan kadına kocasının sert şekilde “Acele etme” dediği belirtilir. Bu öyküde hem mekânları ve insan duygularını anlatan hem de sosyal hayatın kısa analizlerine davet eden vurguların hep karşılaşma anı eşliğinde kurguda sürdürüldüğü görülmektedir.

Vapurda karşılaşma anının vapurdaki kişilerin ilişkilerini etkilemesi Mahmut Alptekin’in “Vapur-II”⁴³ adlı öyküsünde de görülür. Alptekin’in *Bir Denizin Kıyısı: Öyküler* adlı eserinde peş peşe yer alan 1980 tarihli “Vapur-I”⁴⁴ adlı öyküsü ile aynı tarihli “Vapur-II” adlı öyküsü ağırlıklı olarak vapurda geçmektedir.

“Vapur-I” adlı öykünün neredeyse tamamı İzmir-Bandırma-İstanbul vapurunda geçer. Ancak sadece öykü kişilerinden birinin yolculukta Bandırma’ya yaklaşılırken fabrikaların görüntüsüne şaşırıldığı ifade edilir. Gemi Bandırma’ya ulaştığında yolcuların inişiyile öykü son bulur. Burada vapurda karşılaşma anı herhangi bir etkileşim yaratmaz. Öte yandan Alptekin’in aynı tarihli “Vapur-II” adlı öykünün neredeyse tamamı İzmir’den Sirkeci İskelesi’ne doğru giden vapurda geçer. Öykü kişisi diğer öyküde olduğu gibi tren yolculuklarını anımsar. Ayrıca öykü kişilerinin İzmir, Ankara ve İstanbul’daki hayatlarına dair konuşmalar geçer. Vapurda karşılaşma anı bu konuşmaların hemen ardından şöyle ifade edilir:

“Sonra... Sonra herkes kendi dünyasına daldı. Yoksa vapur Adalar’a yaklaşmış mıydı? Söyleşiler liman ya da istasyon yaklaştıkça sıcaklığını yitirirdi genellikle.”⁴⁵

⁴³ Mahmut Alptekin, “Vapur-II”, *Bir Denizin Kıyısı: Öyküler*, Yazko, İstanbul 1983, 130-8.

⁴⁴ Mahmut Alptekin, “Vapur-I”, *Bir Denizin Kıyısı: Öyküler*, Yazko, İstanbul 1983, 121-9.

⁴⁵ Mahmut Alptekin, “Vapur-II”, 136.

Aslında henüz vapur karaya yaklaşmamıştır, kara görünmemektedir. Ancak öyküde karayla karşılaşma anının insan iletişimine ve etkileşiminde “sıcaklığı yitirme” etkisine dikkati çekmesi önemlidir.

Yaman Koray’ın “Balon”⁴⁶ isimli öyküsü ağırlıklı olarak öykü kişinin kendini balon zanneden yaşlı bir yolcuyla vapur iskeleye yanaşana kadar konuşmasından oluşur. Öyküde vapurda karşılaşma anını işaret eden iki kronotop görülür. İlki vapurun Kız Kulesi’nden geçtiği an, ikincisi ise vapurun Kadıköy İskelesi’ne yanaştığı andır. Vapur Kız Kulesi’nden geçerken öykü anlatıcısı onu karşılayacak olan sevgilisini ve gidecekleri evi düşünür. İhtiyarın konuşmalarının alevlendiği noktada vapurun iskeleye yaklaştığı ifade edilir. Anlatıcı vapurdan ayrılırken eskisi gibi değildir, gideceği ev fikri de birinci kronotopik andaki kadar sıcak değildir.

Samim Kocagöz’ün “Vapurdaki Kız” adlı öyküsü İzmir’de geçmektedir. Anlatıcı her akşam iş çıkışı “altı-on” vapurunda karşılaştığı bir kadını anlatır. Zaman geçtikçe kadının, eski bir meslektaşıyla karşılaşmayı umduğunu fark eder ve birkaç ay önce bu karşılaşmada geçen konuşmaları hatırlar. İkilinin konuşmaları esnasında vapur karaya yanaşırken anlatıcı yanlarından ayrılır ve öykü şu cümlelerle sona ulaşır:

“Vapur Karşiyaka’ya yanaşmadan kalktım yürüdüm.

Gece yemekten sonra Vapur’daki Kız’ı karıma anlatmak içimden geldi. Ama düşündüm, taşındım, vazgeçtim. Kimbilir aklına neler gelir, onun da rahatı, dirliği düzeni bozulurdu... Kadın bu ne de olsa...”⁴⁷

Öykünün sonunda ise artık “altı-on” vapuruna değil “beş-kırk” veya “altı-kırk” vapuruna bindiğini belirtir. Öyküde vapur saati mekân ve zamanın bütünleşmesi açısından önemlidir. Kronotopik düzlem açısından belirli bir vakitte binilen vapurda oluşan ortam, yaşanan her şeyi, karşılaşılan herkesi etkileyecektir.

Sait Faik’in “Projektörcü” adlı öyküsü ise ada vapurunda geçer. Şiddetli yağmur ve sis içinde bir şey göremeyen yolcu projektörcüyle

⁴⁶ Yaman Koray, “Balon”, *Varlık Yıllığı 1961*, Varlık Yayınları, İstanbul 1961, 422-427.

⁴⁷ Samim Kocagöz, “Vapurdaki Kız”, *Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler*, 215.

konuşur. Durumu anlamak ister. Projektörcü ciddi bir durum olmadığını anlatırken yağmur hafifler ve Kınalıada görünür. Bu karşılaşma anı bir kronotop olarak öykünün akışını etkiler. Zira önce yolcunun Kınalıada'yı denizde yüzen bir böceğe benzettiği ifade edilir. Yolcu bir sigara yakar ve projektörcüye de uzatır, ardından öykü "Şimdi biraz daha samimi konuşuyorlardı" cümlesiyle devam eder. Burada vapurda karşılaşma anı kronotopu yolcu ve projektörcünün samimileşmesi ve bu vesileyle öyküdeki diğer olayların oluşmasını sağlar.⁴⁸

Karşılaşma anlarının insanın ruh hâliyle ilişkisini gösteren farklı bir örnek de Bilge Karasu'nun 1963 tarihli "Ada" öyküsünde görülmektedir. Bu öyküdeki durumu karşılaşma anından kaçınma hâli olarak ifade etmek mümkündür. Manastırdan kaçan Andronikos'un adaya doğru kürek çektiği anlarda karşılaşma sahneleri kurgulanmaktadır. Öykünün hemen başında Andronikos'un adaya yaklaştığını fark ettiği bir karşılaşma anı yer almaktadır. Andronikos adaya ulaşmaya çalışırken onun duygu ve düşünceleri öyküde sunulmaktadır. Adaya yaklaştıkça karşılaşmadan kaçınma hâli devam etse de önceki karşılaşmalarda edinilen tecrübeye göre tahmini bir karşılaşma izlenimi öyküde aktarılmaktadır:

"Güneş yalıyor şimdi suları (...) Bakmıyor bile arkasına artık. Adanın yaklaştığını, büyüdüğünü, yükselen ışıktaki basıklaştığını görmeyecek. Biliyor öyle olduğunu. Bakmak istemiyor (...)

(...)

Çiçek çiçek, ağaç ağaç yosunlar, sarılarla karalar, su yüzüne yaklaşıyor. Kayalar da. Artık arkasına bakmalı, sandalı nereye yanaştıracağını kestirmeli."⁴⁹

Bu noktada Andronikos karaya döner, bir taraftan adayı pek tanımadığını düşünürken bir taraftan da sağ salim adaya ulaşmanın yolunu arar.⁵⁰ Yani tahmini karşılaşma anı ile gerçek karşılaşma anı farklı olur.

⁴⁸ Sait Faik, "Projektörcü", *Şahmerdan, Havada Bulut, Varlık Yayınları*, İstanbul 1965, 58-64.

⁴⁹ Bilge Karasu, "Ada", *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, 11.

⁵⁰ Bilge Karasu, *a.g.e.*, 9-57.

Andronikos'un bildiği ile gördüğü arasında var olduğu söylenen fark, adanın kendisinden değil, onun ruh hâlinde kaynaklanmaktadır.

Eserdeki "Tepe" öyküsü "Ada"nın devamı niteliğindedir. Andronikos artık yetmişli yaşlarındadır ve adadan döndüğü anlaşılır. Öykünün bir kısmında Andronikos'un hem geçmişini düşündüğü hem de tepeye doğru yürümeye çalıştığı, özellikle manastırdaki arkadaşı İoakim ve yaşlı keşişi hatırladığı görülür. Öykünün devamında ise İoakim'in Ravenna yolundaki bir gemide ve oraya vardktan sonra hayata ve Andronikos'un tercihlerine yönelik fikirlerine yer verilir.⁵¹ Farklı zamanlarda aynı mekânlar öykü kişilerinin "anımsayış"larıyla birleşmekte; aynı zamanda şimdiki zamanda bütünleşmektedir.

İncelenen öykülerde gerçek hayatın ve gerçek zaman anlayışının bir temsilini bulmak mümkün olmakla birlikte kronotopik ilgiler ağı, geleneksel zaman ve mekânın özelliklerini değiştirmektedir. Öykülerdeki karşılaşma anlarında öne çıkarılan zaman ve mekân unsuru, bazen geçmişten veya gelecekte bazen de gerçek dışı/kurgusal alandan bir sahneye geçiş imkânı tanımaktadır. Bu geçişlerle öykülerde ortaya çıkan farklı kesitler bir taraftan gerçeklik temsilinden gerçek dünyaya ulaşacakmış hissine yol açabilecek kadar yoğunlaşabilirken⁵² öte taraftan mekânın sosyolojik biçimde üretimine de ışık tutmuş olmaktadır.⁵³ Hangi özelliklere sahip insanların hangi amaç ve duygularla yolda oldukları, vapur ve dışındaki mekânı nasıl algıladıkları aktarılmaktadır. Toplumun farklı kesimlerinin farklı sorunlar veya gündelik yaşamlarından kesitler sergilenmektedir. Vapurda karşılaşma anı kronotopu tam da bu noktada duygu ve değerlere odaklanma veya sosyolojik gözlemleri sunma biçiminde öykülerde yer bulmaktadır.

⁵¹ Bilge Karasu, "Tepe", *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, 58-121.

⁵² Zeynep Tül Akbal Süalp, "Kent, "İmge Özne" ve "Dışarıklık" Zaman Mekânlar", *Zaman-Mekân*, haz. Ayşe Şentürer, Şafak Ural, Özlem Berber, Funda Uz Sönmez, YEM Yayın, İstanbul 2008, 205-207.

⁵³ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014, 34.

S o n u ç

Bu çalışmada incelenen öyküler, Bahtin'in sözünü ettiği egemen kronotoplar çerçevesinde düşünülebilecek vapur veya kara düzlemlerinden oluşmaktadır. Ancak kurgusal metinler egemen kronotoplar yanında kurguya yön veren farklı kronotopları da ihtiva etmektedirler. Vapurda karşılaşma anı kronotopu, öykülerdeki egemen kronotopik düzlemlerin kesişmesi olarak değerlendirildiğinde kronotoplar ve onlar arasındaki etkileşimlerden oluşan yapıdaki rolleri daha açık hâle gelmektedir.

“Bir Motörda Dört Kişi”de karanlıkta izlenen ışıkların eş zamanlılığı bu kesişim açısından önemlidir. Sarı saçlı kadının motordan izlediği ışıklardan ilki Çamlıca semalarından, ikincisi ise motorun içinden gelmektedir. Bu durum, iki ayrı mekânın ışık göstergesiyle tek zamanda birleşmesi olarak görülebilir.⁵⁴

“Vapur” adlı öyküde ise radyodan işitilen öyküyle gerçek hayata dair beklentiler birleşmektedir. Yani hem öyküde hem okunan hikâyede bir sabite arayışı veya kronotopik anlamda gerçek bir zaman ve mekâna bağlanma çabası/arzusu söz konusudur. Ancak biri hakikaten vapurun demirleyeceği bir liman olarak karaya kavuşmak, diğeri ise hikâyede anlatılan hayali eve sahip olmaktır. Bahsi geçen evin özellikleri tam olarak gemideki hâlin zıddını işaret eder. Bu ev hayali Bachelard'ın sözünü ettiği gibi insanın “dünya köşesi”dir, bir anlamda “kozmos”udur.⁵⁵ Bu ev belki de “geçmişin tüm evlerinden daha sağlam, daha aydınlık, daha geniş”tir; “basit bir mülk sahibi olma düşü, o zamana kadar kullanışlı, rahat, sağlıklı, sağlam, hatta başkalarının gözünde arzu edilir saydığımız niteliklerin yoğunlaştırılmış biçimi olabilir.” Hatta Bachelard, “düşlenen evde oturma işlevi”ni bir tren yolculuğu gibi anlatmaktadır. Tirali'nin “Vapur” öyküsünde vapur yolculuğunda dinlenen hikâyede anlatılan ev imgesi de böyle bir işleve sahip görünmektedir.⁵⁶

Bu örneklerle birlikte “Gemiler de Ağlarmış”ta geçmişe dönüşlerin, “Kuşku” öyküsünde İstanbul'a odaklanışın, “Vapurdaki Kız”da başka

⁵⁴ Haldun Taner, *a.g.e.*, 46-49.

⁵⁵ Gaston Bachelard, *a.g.e.*, 36-7.

⁵⁶ Gaston Bachelard, *a.g.e.*, 96-7.

saatlerin vapurlarına binme düşüncesinin, “Ada” öyküsünde Andronikos’un karşılaşmadan kaçınmasının, “Portakal”da İsmail’in yeni doğan oğlunu düşünmesinin ve diğer öykülerde görülen vapurdan karaya bakarken ailesini, geçmişini, hayal ve arzularını düşünenlerin kronotopik açıdan anlattığı bir şey var. Her ne kadar öykülerin ana mekânı vapur olsa da vapurlardaki insanların ve hatta vapurun da ait olduğu kronotopik düzlem karşılaşma anlarında görülmüştür. Burada iki farklı kronotopik düzlemin varlığı ve temasını yeniden vurgulamak gerekmektedir.

Tüm bu karşılaşma anları ve ortaya çıkardığı unsurlar aslında vapurdaki kronotopik düzlemlerle vapurun dışındaki kronotopik düzlemin temas etmesinden kaynaklanmaktadır. Yani vapurda oluşan zaman ve mekân birlikteliği, dışında akıp giden zaman ve mekân birlikteliği ile vapurda karşılaşma anı kronotopuyla bir anlamda “iletişime” geçmekte, kurguyu bu karşılaşma etkilemektedir.

Bir diğer husus, öykülerdeki egemen kronotopların mekân ağırlıklı kronotopik düzlemlerden oluşması, vapurda karşılaşma anı kronotopunun ise zaman ağırlıklı olmasıdır. Çünkü bu kronotop, egemen kronotopik düzlemlerin karşılaştığı “an”da ortaya çıkmaktadır.

Karşılaşma anının öykülerin kurgusunu her zaman büyük ölçüde belirlediğini söylemek mümkün değildir. Ancak Akerson’un da belirttiği gibi, genelde karşılaşmalar öykünün akışını değiştirebilirler. Değiştirmedikleri takdirde bu durum yine dikkate değerdir. Zira okur karşılaşmadan doğan değişiklik beklerken bunun olmaması anlatıya bir sıradışılık katar.⁵⁷ Yine de burada incelenen öykülerin genelinde vapurda karşılaşma anı kronotopunun kurguyu az ya da çok etkilediği görülmektedir. Karşılaşma anları öykülerde birer “dönemeç” oluşturmakta; öykünün akışına aracılık etmektedir. Vapurda karşılaşma anı kronotopunun öykülerdeki değiştirici etkisi birkaç açıdan ortaya çıkmaktadır. Bazı öykülerde karşılaşma anı geçmişe dönüşle birleşmektedir. Buna benzer biçimde geleceğe, arzu ve hayallere yönelen karşılaşma anlarını görmek de mümkündür. Bazı öykülerde karşılaşma anından sonra hava şartları ve öyküdeki olayların akışı değişmektedir. Bunlara ek olarak karşılaşma anından kaynaklı olarak

⁵⁷ Fatma Erkman Akerson, *a.g.e.*, 62.

öykü kişilerinin mevcut hâllerinin, duygu ve düşüncelerini değişmesi de söz konusudur.

Kurgusal metinlerin egemen kronotoplar etrafında incelenmesi belirgin olay ve durum kümelenişlerine dikkati çekmeyi olanaklı hâle getirmektedir. Vapur öykülerini vapur kronotopu bağlamında ele almak bu tür bir dikkat alanını oluşturabilir. Oysa egemen kronotopların kurguda varlığını sürdürmesini sağlayan, akışta dönemeçlere yol açarak kurguyu etkileyen kronotopların da rolü göz ardı edilmemelidir. Vapurda karşılaşma anı kronotopu bu rolü vurgulamakla birlikte, edebiyat incelemelerinde kronotop teorisinin önemini koruduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKBAL, Oktay, "Hey Vapurlar, Trenler", *Hey Vapurlar, Trenler*, Yazko, İstanbul 1983, 55-73.
- AKBAL SÜALP, Zeynep Tül, "Kent, "İmge Özne" ve "Dışarıklık" Zaman Mekânlar", *Zaman-Mekân*, haz. Ayşe Şentürer, Şafak Ural, Özlem Berber, Funda Uz Sönmez, YEM Yayın, İstanbul 2008, 204-215.
- ALİ, Sabahattin, "Portakal", *Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler*, haz. Murathan Mungan, Metis Yayınları, İstanbul 2016, 76-87.
- ALPTEKİN, Mahmut, "Vapur-I", *Bir Denizin Kıyısı: Öyküler*, Yazko, İstanbul 1983, 121-9.
- ALPTEKİN, Mahmut, "Vapur-II", *Bir Denizin Kıyısı: Öyküler*, Yazko, İstanbul 1983, 130-8.
- BACHELARD, Gaston, *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul 2015.
- BAHTIN, Mihail, *Karnavalın Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- BAKHTIN, Mihail, "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel", *The Dialogic Imagination: Four Essays*, haz. Michael Holquist, University of Texas Press, Austin 1981, 84-258.
- BERKAN, Güloya, "Cumhuriyet Dönemi Hikâyesinde Deniz", Aydın Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler*, haz. Murathan Mungan, Metis Yayınları, İstanbul 2016.
- ERKMAN AKERSON, Fatma, *Edebiyattaki Tren, Şu Bildiğimiz Tren mi?*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021.
- GÜLSOY, Murat, "Kuşku", *Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler*, haz. Murathan Mungan, Metis Yayınları, İstanbul 2016, 252-64.
- HOLQUIST, Michael, "The Fugue of Chronotope", *Bakhtin's Theory of The Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*, Academia Press, Belgium 2010, 19-33.
- KARASU, Bilge, "Ada", *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, 9-57.
- KARASU, Bilge, "Tepe", *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, 58-121.

- KAVUKÇU, Cemil, "Gemiler de Ağlarmış", *Gemiler de Ağlarmış*, Can Yayınları, İstanbul 2001, 9-45.
- KOCAGÖZ, Samim, "Vapurdaki Kız", *Edebiyat Seferleri İçin Vapur Tarifeleri: Hikâyeler*, haz. Murathan Mungan, Metis Yayınları, İstanbul 2016, 211-215.
- LEFEBVRE, Henri, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.
- KORAY, Yaman, "Balon", *Varlık Yıllığı 1961*, Varlık Yayınları, İstanbul 1961, 422-427.
- RICOEUR, Paul, *Zaman ve Anlatı - 1. Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis*, çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat, YKY, İstanbul 2007.
- Sait Faik, "Projektörcü", *Şahmerdan, Havada Bulut*, Varlık Yayınları, İstanbul 1965, 58-64.
- Sait Faik, "Yandan Çarklı", *Son Kuşlar, Mahkeme Kapısı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1965, 109-12.
- ŞARLI, Türkân, "Gelmiyecek", *Varlık Yıllığı*, Varlık Yayınları, İstanbul 1960, 318-320.
- SEVGİ, Gülben, "Türk Romanında Kronotop Kavramı (1870-1928)", Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2023.
- TANER, Haldun, "Bir Motörde Dört Kişi", *Tuş*, Varlık Yayınları, İstanbul 1963, 46-49.
- TİRALİ, Naim, "Motor", *Aşka Kitakse*, Yenilik Yayınevi, İstanbul 1953, 35-43.
- TİRALİ, Naim, "Vapur", *Aşka Kitakse*, Yenilik Yayınevi, İstanbul 1953, 9-15.

Kolay Dile Dilbilimsel Yaklaşım

Murat ELMALI

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, İstanbul
Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2642-2127>

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

melmali@istanbul.edu.tr

Atıf Bilgisi

Elmalı, Murat. "Kolay Dile Dilbilimsel Yaklaşım". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 333-360.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.519>

Geliş Tarihi	02.11.2024
Kabul Tarihi	29.11.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Kolay Dil, dil becerilerini kullanırken çeşitli engellerle karşılaşan kişilerin önündeki engelleri kaldıran bir dil değişkesidir. İletişimde engellerle karşılaşan insanlar için iletişimi anlaşılır ve erişilebilir kılmayı amaçlamaktadır. Bir dil içi çeviri, dolayısıyla diliçi engellerin kaldırılması olarak düşünebileceğimiz Kolay Dil, bugün bazı ülkelerde ihtiyaç duyulan alanlarda zorunlu bir dil kullanımı hâline gelmiştir. Dilsel iletişimi sağlamak için gerekli dil yeterliliğine sahip olmayanlara erişilebilir bir iletişim imkânı yaratmaktadır. Bilişsel dil yetersizliği yaşayanlar başta olmak üzere pek çok kimse için gerekli bir dil değişkesidir. Anlaşılabilir dil kavramının altında yer alan Kolay Dil, dilbilimsel değerlendirmelerin arasında yer almaktadır. Kolay Dil, zengin ve kompleks bir dil yapısının üstünde oluşturulmuş karmaşık olmayan bir görünümüdür. Sözcük türlerini, çekimlik dil birimlerini, yapımlık dil birimlerini, sesleri, ses birimlerini, yüklem ve özne başta olmak üzere söz dizimin bütün birimlerini içermesi; anlam, anlama ve anlamlandırma üzerine yoğunlaşması Kolay Dili hem dilbilgisinin hem de dilbilimin bir konusu hâline getirmektedir. Bu çalışmada Türkçe Dilbilim çalışmalarında yeni bir kavram olan Kolay Dil, dilbilimsel ve dilbilgisel bakış açılarıyla ele alınmıştır. Kolay Dilin, dilbilimin bir çalışma alanı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ülkemizde Kolay dil üzerine çalışmalar yeni yapılmaya başlamıştır. Türkçe Kolay Dil çalışmaları kuramsal hazırlık aşamasında devam etmektedir. Bu yeni dil değişkesinin kuramsal olarak tartışıldığı aşamada Kolay Dilin dilbilimsel bakış açısıyla ele alınması ile dilbilimcilerin dikkatinin bu alana çekilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kolay Dil, dilbilim, dilbilgisi, erişilebilirlik, dil içi çeviri.

Linguistic Approach To Easy Language

Murat ELMALI

* Prof. Dr., Istanbul University Faculty of Letters Department of Linguistics,
İstanbul Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2642-2127>

ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

[melmalı@istanbul.edu.tr](mailto:melmali@istanbul.edu.tr)

Citation

Elmalı, Murat. "Linguistic Approach To Easy Language". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 333-360.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.519>

Date of Submission	02.11.2024
Date of Acceptance	29.11.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Easy Language is a language variant that clears the way for people who encounter various barriers while using their language skills. It aims to make communication understandable and accessible for those individuals who confront the barriers in communication. Easy Language, which we can think of as an intralingual translation and therefore the removal of intralingual barriers, has become a mandatory language use in some countries today in areas where it is needed. It is a necessary language variant for many people, especially the individuals having cognitive language deficiency. Easy Language, which is under the concept of understandable language, takes part in the linguistic evaluations. Easy Language is an uncomplicated phenomenon created on a rich and complex language structure. The fact that it includes all the units of syntax, primarily word types, inflectional language units, derivational language units, sounds, phonemes, predicate and subject; and its focus on meaning, comprehension and interpretation makes Easy Language a subject of both grammar and linguistics. In this study, Easy Language, as a new concept in Turkish Linguistics studies, is discussed from linguistic and grammatical perspectives. It can be presented as an attempt to show that Easy Language is a field of study in linguistics. The studies on Easy Language have just begun in our country. Turkish Easy Language studies are continuing in the theoretical preparation phase. In the phase where this new language variant is discussed theoretically, it is aimed to draw the attention of linguists to this field by considering Easy Language from a linguistic perspective.

Keywords

Easy Language, linguistics, grammar, accessibility, intralingual translation.

Giriş

Dil anlama, anlamlandırma ve yorumlama imkânı sunan kurallı dizgelerden oluşmuş bir iletişim sistemidir. İnsanlar dünyayı dil dizgeleriyle anlamlandırır ve kendi zihninde yeniden kavramlaştırır. Dil; bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarını sağlayan bir bildirişim düzeneği olmuştur. Tarih boyunca iç içe yaşayan insanlar farklı bireysel özelliklere sahip olsalar da dil ile birbirine bağlanmışlar, sosyal bir ağ oluşturmuşlar; bu sosyal ağın etrafında kümelenerek toplumu ve toplum bilincini geliştirmişlerdir. Bu gelişim süreci içerisinde insanoğlu hem bireysel benliğini hem de toplumsal aidiyetini dil sayesinde meydana getirmiştir.

Toplumsal aidiyet bilinci ile toplumu oluşturan insanlar arasında birtakım sosyo-ekonomik sınırlar çizilmiş ve kimi zaman bu sınırlar dile yansımış olsa da insanlar arasında iletişim hep var olmuş, olmak zorunda kalmıştır. Göçler, ticaret, turizm, karışık evlilikler, yabancı dil eğitimi gibi pek çok neden toplum içinde farklı dil kullanımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kimi toplumlarda birden fazla dil biçiminin konuşuluyor olması dil kullanıcılarının anlama, anlamlandırma ve yorumlamalarına farklı bir boyut getirmiştir. Bireysel ya da toplumsal nedenlerden dolayı ortaya çıkan bu dil durumu, bireylerin tercihlerinden toplumun dönüşümüne kadar pek çok sebebi içine almaktadır.

Dil kullanımını etkileyen pek çok etken vardır. Bireysel özelliklerin yanında toplumsal özellikler konuşma tarzımızdan, tercih edeceğimiz sözcüklere kadar etkili olmaktadır. Bunu farklı kuşakların dillerinde daha açık bir biçimde görmek mümkündür. Zira dil sürekli değişmekte, bireyler de bu değişimden etkilenmektedirler. Bütün bu birey-toplum, dil-söz ilişkisi günümüzdeki ve geçmişteki toplumları tanıyabilmemiz için pek çok bilgi barındırmaktadır. Bu bilgiler dilin ve dilbilimin en önemli veri kaynağıdır. Bununla birlikte dil kullanımı bize sadece dil ve dilbilim ile ilgili bilgi vermez, iletişim için dilin yetersiz kaldığını, dilin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılan dil durumlarının olduğunu da bize gösterir. Dilbilimin asıl çalışma konusu olan dil kullanımı ve dil kullanımı ile ortaya çıkan dil durumları, var olan dil varyantlarının iletişimi, bildirişimi, anlamı, anlamayı, anlamlandırmayı tanımlamak için ne kadar yetersiz kaldığını da göstermektedir.

Genel olarak farklı bilim dallarının konusu olmakla beraber dil kullanımına doğrudan etkisinden dolayı dilbilimi de ilgilendiren bu tür dil durumları, dilin bir iletişim aracı olarak yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar, bireyin toplum içindeki konumu, sorumlulukları ve yaşam için gerekli olan pek çok zorunluluk anlam, anlama ve anlamlandırma açısından dili ilgilendirmektedir. Bu yönüyle bilişsel bozuklukları olanlar (dil açısından gelişimsel yetersizlikler, hafıza bozuklukları), öğrenme güçlüğü olanlar, nörobilişsel bozuklukları olanlar, işlevsel okuryazar olmayanlar, dili yeni öğrenenler, göçmenler ve buna benzer pek çok durum dili ve dil kullanımını ilgilendirmektedir. Zira söz konusu gruplarda yer alanlar, dil kullanımı açısından herhangi bir engeli olmayanlar ile karşılaştırıldığında dilin sağlamış olduğu imkânlardan yeteri kadar faydalanamamaktadırlar. Çünkü doğuştan ya da sonradan oluşan birtakım engeller onları Standart Dil'in sağladığı anlam, anlama ve anlamlandırmadan çoğu zaman mahrum bırakmaktadır.

Dilin en önemli özelliklerinden biri kendisi ile ortaya çıkan bir problemi yine kendisinin çözmesidir. Diller tarih boyunca çok farklı aşamalardan geçmiş, çok farklı değişimler yaşamış; bu değişimler kimi zaman yeni aksanların, lehçelerin, dillerin oluşmasına kadar süregelmiştir. Her yeni dil de kendi standart dilini oluşturmuştur. Eğitim, edebiyat, iletişim de bu standart dil etrafında gelişmiştir. Yeni standart dil etrafında farklı dil değişimleri ortaya çıkmış, bu dil değişimleri kendi içerisinde farklı dil kullanımlarını, dolayısıyla da farklı dil durumlarını ortaya çıkarmıştır. Esasında bu süreç dilin var olduğu ilk günden bugüne devam eden ve devam edecek olan bir devinimdir. Bu devinim içinde dil ve dil ile ilgili pek çok kavramın, olgunun, durumun, yeterliliğin ya da yetersizliğin tanımlanması son yüzyıl içinde hız kazanmıştır. Bunlardan biri de KOLAY DİL'dir. Standart Dil'in kendi içinden ortaya çıkan farklı dil durumları plain language (Basit Dil) ve Easy language (Kolay Dil) olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmanın odak noktası Kolay Dil'e dilbilimsel yaklaşım oluşturmaktadır.

Standart Dil'den Kolay Dile

Dil, yukarıda da bahsedildiği üzere iletişimin temel aracıdır ve topluluklar içerisinde farklı bağlamlarda kullanılır. *Standart Dil* bir

toplumda en yaygın kullanılan ve kabul görmüş temel iletişim aracıdır. *Standart Dil* ayrıca resmi iletişimde kullanılan dilin standardize edilmiş şeklini ifade etmektedir. Resmî belgelerde veya kitle iletişim araçlarında kullanılabilecek kurumsallaşmış bir norm sağlayan ve prestij dili meydana getiren bir dildir. Bu dil muhakkak dilbilgisi kurallarına, yazım ve imla standartlarına uygun olarak kullanılır ve genellikle eğitim, bürokrasi, medya, ticaret ve diğer resmî veya resmî olmayan iletişim alanlarında kullanılmaktadır. Toplumda *Standart Dil* kullanımı, etkili iletişimin ve ortak bir dil anlayışının sağlanması için kritik öneme sahiptir çünkü bu dil toplum içerisinde kullanılan lehçeler veya ağızlar arasındaki farkları ortadan kaldırır, toplumsal birlik ve tutarlılık sağlar. Dolayısıyla *Standart Dil*'in hedef kitlesi, bir toplumun bütün dil kullanıcılarıdır. Ayrıca uzmanlık alanlarında, akademi ve terimlerin kullanıldığı alanlarda yer alan dil konuşurları da bu dilin hedef kitlesi arasındadır.

Standart Dil şüphesiz bir toplumun dokunulamaz ve vazgeçilemez bir temel iletişim aracı olmasına rağmen bilişsel kısıtlı olan, dil becerileri düşük olan veya dildeki karmaşıklıkları herhangi bir sebepten dolayı anlamakta zorlanan insanlar için erişilebilir olmayabilir. Bu bağlamda uluslararası akademik platformlarda *anlaşılabilirlik* üzerine kurgulanmış birbirine benzer ama önemli noktalarda ayrılan kavramlar tartışılmaktadır (bkz. Bock/Pappert 2023). Bu tartışılan kavramlar arasında *Kolay Dil*'in (Easy Language) yanı sıra *Basit Dil*'e (Plain Language) rastlamak mümkündür. Bu dilsel değişkelerin birer "etiket" olarak kabul edilmesinin ve isim olarak yazılmasının nedeni aşağıda da açıklanacağı gibi altında yatan farklı konseptlerdir.¹ Bettina Bock ve Sandra Pappert *Standart Dil*'i anlaşılır kılan tüm dil değişkelerini *anlaşılabilir dil* kavramı altına toplamaktadırlar:

Kolay Dil ve *Basit Dilden* farklı olarak, *anlaşılabilir dil* dar tanımlı bir olguyu tanımlamak için kullanılan bir "etiket" değildir. Özellikle yazılı iletişim olmak üzere iletişimin anlaşılabilirliği her zaman dilbilimsel değerlendirmelerin konusu olmuştur, aynı zamanda dilin anlaşılması da özellikle altta yatan bilişsel süreçlerle ilgili olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle anlaşılabilir dil terimi, genel olarak dilin

---

¹ M. Bettina Bock, Sandra Pappert, *Leichte Sprache, Einfache Sprache, verständliche Sprache*, Narr Francke Attempto, Tübingen 2023, 17.

anlaşılabilirliği, anlama süreçleri ve koşullarıyla ilgilenen bir konu alanına işaret eder.²

Görüldüğü üzere *anlaşılabilir dil* terimi daha kapsamlıdır ve belirli kuruluş veya uygulamalara bağlı olmaksızın bir çatı kavramı olarak kabul edilmektedir. *Anlaşılabilir dil* terimi, iletişimin gerçekleşmesi ile ilgili dilbilimsel değerlendirmeleri ve bunun altında yatan bilişsel süreçleri içeren geniş bir konu alanını ifade etmektedir. Bu nedenle temel amaç iletişimin sağlanması için belirli bir hedef kitlede gerekli olan bilişsel koşullara göre metinlerin oluşturulmasıdır.

Anlaşılabilir dil kavramı altında yer alan *Kolay Dil* (KD) ile *Basit Dil* (BD) farklı kavramlar olmalarına rağmen sıkça birbiriyle karıştırılmaktadır. İsimlendirmeler genellikle metodolojik veya teorik yaklaşımlara, hatta felsefi veya ideolojik arka plan etkenlerine bağlıdır ve araştırma alanına göre değişim gösterebilmektedir.³

Standart Dil'in bir değişkesi olan KD'yi tam olarak kavrayabilmek için Standart Dil'i, KD ile ilgili olan ve Standart Dil'in diğer değişkeleri arasında yer alan diğer değişkeleri ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Buradan hareketle *anlaşılabilir dil* altında yer alan dil değişkelerini Lindholm ve Vanhatalo farklı kavramlar çerçevesinde Standart Dil ile karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma ile anlaşılabilir dil değişkeleri olabildiğinde açık bir biçimde ortaya konulmaktadır:

---

² M. Bettina Bock, Sandra Pappert, *a.g.e.*, 17.

³ Christiane Maaß, *Easy Language-Plain Language-Easy Language Plus Balancing Comprehensibility and Acceptability*, Frank & Timme, Berlin 2020, 20.

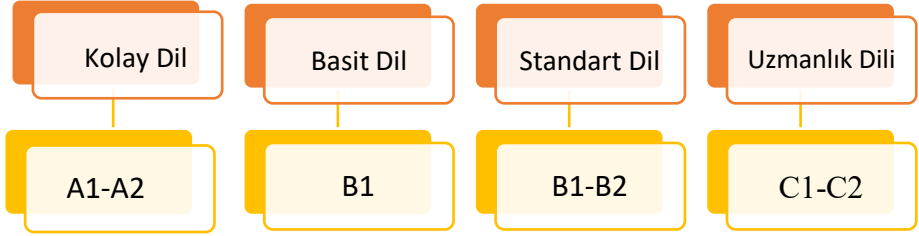
	Standart Dil	Basit Dil	Kolay Dil
Amaç	İletişim için birleştirici bir araç ve örneğin resmî belgelerde veya kitle iletişimde kullanılacak kurumsallaşmış bir norm sağlar.	Hedef kitlenin ihtiyaç duyduklarını kolayca bulabileceği, bulduklarını anlayabileceği ve bu bilgileri kullanabileceği kadar açık ifade, yapı ve tasarımı amaçlar.	Metinlerin en üst düzeyde anlaşılmasını ve eşit etkileşimi hedefler.
Hedef kitle	Bütün dil kullanıcıları, kimi zaman 'uzmanlardan uzmanlara'	Bütün dil kullanıcıları	Çeşitli dilsel kısıtlılıkları olan kişiler (örn. nöro-biyolojik nedenler, göçmen geçmişi, düşük okuryazarlık)
Karmaşıklık düzeyi	Doğal olarak karmaşık, bazen çok karmaşık	Basit sözcükler, yapılar ve kavramlardan oluşur; jargondan, mecazdan kaçınır.	Her düzeyde kasıtlı olarak ve genellikle yoğun bir şekilde kolaylaştırılmıştır. Kolaya indirgenme içerik, dilbilgisi, sözlük vb. açıdan yapılır.
Kullanım alanı	Halkla iletişim, jargonlar, yazılı metin ve sözlü konuşma	Yasal veya idari metinler, kanun, yönetmelik gibi resmî belgeler	Tüm iletişim araçları: Bilgilendirici metinler, kurgu ve kurgu dışı edebiyat, haber metinleri, ayrıca sözlü iletişim.
Yasal statü	Var olan yasa gereği resmî dil olarak birincil konumdadır.	Birçok ülkede yasalar, kamu kurumlarının hizmetlere erişimi artırmak için Basit Dil kullanmasını zorunlu kılmaktadır.	Almanya dışında birçok ülkede yasal statü bulunmamaktadır.
Dilsel durum	Standart Dil'in anadil olarak konuşulup konuşulamayacağı ve yazılıp yazılamayacağı tartışmalıdır.	Anadil olarak konuşulmuyor ve yazılmıyor.	Anadil olarak konuşulmuyor ve yazılmıyor.
Üreticiler	Bütün dil konuşurları	Ağırlıklı olarak yetkililer, şirketler, kuruluşlar	Herhangi bir asimetrik iletişim durumunda daha becerikli olan taraf

Tablo 1: Kodlanmış standart dil (Crystal2011), Basit Dil (PLAIN 2021) ve Kolay Dil'in yaklaşık özelliklerinin karşılaştırılması.

Basit Dil, açıklık ve aşırı teknik dilden kaçınma yoluyla mümkün olduğunca geniş bir kitleyi hedeflemektedir. Kolay Dil, bu yönleri paylaşır ancak hareket noktasını bireyden alır ve bireysel kullanıcıların çeşitli özel

ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. Kolay Dil uygulamaları ve kavramların tanımları bir ülkeden diğerine farklılık gösterebileceğinden, bu karşılaştırma yalnızca gösterge olarak alınmalıdır.⁴

Lindholm ve Vanhatalo'nun tablosunda önemli bir eksik olduğunu belirtmeliyiz. Zira KD'ye belli başlı kurallar dizinine göre aktarım yapılırken BD'de kurallar yoktur. Ayrıca KD ve BD metinlerinin Ortak Avrupa Dil Referans Çerçevesi (CEFR) kapsamında zorluk dereceleri de birbirinden farklıdır.

Tablo 2: Dilsel Seviyeler ve Farklar

K o l a y D i l

Bütün bu bilgilerden hareketle KD nedir sorusuna cevap bulabilmek için bazı soruların cevaplanması gerekmektedir. Standart Dil'i, KD yapmanın sürecini ne olarak adlandırmalıyız? Değişirme, (dil içi) çeviri veya uyarlama terimleri bu sürecin tanımlanmasını kolaylaştırır mı? KD için çeşitli öneriler, talimatlar, yönergeler, kurallar veya standartlar belirlemeli miyiz? KD kimler içindir? Hedef gruplar, hedef kitleler, kullanıcı grupları, son kullanıcılar, alıcılar veya yararlanıcılar kimler olmalıdır? Bilişsel engelli ya da özel dilsel ihtiyaçları olanlar, bilişsel bozuklukları veya dil bozuklukları olan insanlar için KD bir gereklilik midir? Göçmen kökenli insanlara mı yoksa ikinci dil öğrenenlere mi yöneliktir?⁵

Birden fazla hedef grup KD'den yararlanmaktadır. İlk olarak, Avrupa dillerini ikinci dil olarak öğrenenler, nörobilişsel gelişim bozukluğu, dil bozukluğu olan kişiler, işitme ve görme engeli olan çocuklar ve yetişkinler, motor problemleri olan kişiler başta gelmektedir. Demans hastası olanlar

⁴ Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo, "Introduction", in *Handbook of Easy Language in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo), Frank und Timme, Berlin 2021, 20.

⁵ Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo, *a.g.m.*, 20.

kademeli bir biçimde konuşma dilini ve yazılı metinleri anlamakta güçlük çekerler. Entelektüel sorunları olmasa bile otizm spektrum bozukluğu olan insanlar da yine dilin sembolik kullanımlarında ve iletişimde zorluklar yaşayabilirler. Zihinsel engelleri farklılık gösterse de bu kişiler, dili öğrenmekte ve kullanmakta, okumakta, yazmakta ve anlamakta daha fazla zorluk çekerler. Yeterli destek ve eğitim ile hafif veya orta derecede zihinsel engelli birçok kişi okumayı, yazmayı ve aritmetik hesaplamalar yapmayı öğrenebilir. Ancak bu becerileri günlük yaşam stresi altında uygulamak çoğu zaman zordur.⁶

Yapılan tanımların pek çoğu metinleri okumaya odaklanmaktadır ancak bugün KD kavramı konuşma dilini de içermektedir.⁷

KD ile ilgili son çalışmalar, kolayla indirgemenin yalnızca okunacak metinlere yönelik olmadığını göstermiştir. Bu çalışmalar, KD'ye bütün potansiyel kullanıcı gruplarının, bilişsel ve zihinsel engellilerin ve hatta aşırı bir biçimde kolayla indirgenmiş ürünlere kalıcı veya geçici ihtiyacı olan diğer dezavantajlı grupların da dahil edilmesi için okurların ötesine geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. **İlk kategori**; disleksi ve diğer okuma güçlüğü çeken kişiler, düşük dil becerisine sahip veya işitme engelli kişiler (hafif, orta, derin), zihinsel engelli kişiler, yaşlılar, anlama ihtiyaçları olan kişiler, çeşitli beyin hasarlarından kaynaklanan ve öğrenme sorunlarına yol açan nöropsikiyatrik engelli kişiler, dikkat eksikliği bulunan kişileri içermektedir. **İkinci kategori**, aşırı bir biçimde kolayla indirgenmiş materyalleri belirli bir süre yararlı bulabilecek olan ve dış faktörlerin neden olduğu sınırlı okuma becerisine sahip kişileri içermektedir. Bunlar: çocuklar, yeni göçmenler, ana dili konuşucusu olmayan kişiler, turistler, değişim öğrencileri, dil öğrenenler, eğitim eksikliği olanlar, sosyal sorunlar veya akıl hastalığı nedeniyle zihinsel becerilerini yeterince kullanamayan okuyuculardır.⁸ KD'nin uygulandığı farklı ülkeler dikkate alındığında Perego'nun KD hedef kitlesini gereğinden fazla genişlettiği görülmektedir.

---

⁶ Xavier Moonen, "Easy Language in the Netherlands" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 355-356.

⁷ Ulla Bohman, "Easy Language in Sweden" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 534.

⁸ Elisa Perego, *Accessible Communication: A Cross-country Journey*, Frank and Timme, Berlin 2020, 32-33.

Perego'nun buradaki amacı KD'ye daha çok ilgi çekmek olabileceği gibi KD'nin işlevselliğini ön plana çıkarmak istemesi de olabilir.

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere KD'nin birincil hedef kitlesi kalıcı olarak KD'ye ihtiyaç duyan bireylerdir. Göktepe ve Demirkıvıran; TÜİK, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı verilerinden yola çıkarak Türkiye'de birincil hedef kitlede en az 7 milyon kişinin yer aldığını tespit etmişlerdir. Bu rakama konuşma dilinde KD'den istifade edebilecek olan okuma ve yazma bilmeyen bireyler, az okuma yazma bilen bireyler, öğrenme güçlüğü çeken bireyler ve yabancılar dahil edilmemiştir.⁹ Bu durum, KD'ye ihtiyaç duyan hedef kitlenin ülkemizde oldukça büyük olduğunu göstermekle beraber hedef kitlenin aynı zamanda oldukça heterojen da göstermektedir. Dolayısıyla her hedef kitlenin ihtiyacı farklı olabileceği şimdiden tahmin edilebilir bir durumdur, çünkü her hedef kitlenin hatta her bireyin bilişsel ve dilsel seviyelerinde farklılıklar olacaktır. Dolayısıyla uygulama çalışmaları kapsamında KD metinleri hazırlanırken öncelikle işverenle yapılan görüşmeler doğrultusunda hedef kitlenin bilişsel ve dilsel seviyeleri ile ilgili malumatlar edinilmeli ve yine bu doğrultuda çeviri amaçları belirlenerek işlevsel bir metin hazırlanmalıdır. Böylece KD'ye aktarılan metinler hedef kitle için anlaşılır olmalı, onlarla iletişime geçebilmeli ve metin atfedilen işlevini yerine getirebilmelidir, örneğin bilgilendirici bir metin ise hedef kitleyi bilgilendirebilmelidir. Başka bir ifadeyle hedef kitlenin önündeki iletişim engelleri ortadan kaldırılmalıdır.

Çevirinin engelleri aşmak olarak tanımlanması önerilmektedir. KD'yi ise bir diliçi çeviri, dolayısı ile diliçi engellerin kaldırılması olarak düşünmek gerekir. Bundan dolayı KD, dilin her becerisinde (okuma, yazma, dinleme, konuşma) çeşitli engellerle karşılaşan kişilerin önündeki engelleri kaldıracak bir dil uygulaması, dil çalışmalarına ufuk açacak yeni bir alan olacaktır.

Tüm bu olgular göz önünde bulundurulduğunda KD'nin dilbilimsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dil olgusunun kendisi, dilin yapısal özellikleri, dil kullanıcıları ve/ya dil kullanımının toplumsal dinamikleri KD bağlamında ancak dilbilimsel kavramlar ile açıklanabilir ve KD'nin Türkçede de 'Türkçe Kolay Dil' olarak

⁹ Fayıka Göktepe, Sine Demirkıvıran, "Türkçe Kolay Dil'e İlk Yaklaşımlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 51 (Bahar 2024), İstanbul 2024, s. 326.

işlevsel olması sağlanabilir. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken KD'nin genel hatlarıyla dilbilimsel olarak değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme sonuçları ile ileride Türkçe Kolay Dil'e de dilbilimsel bir zemin hazırlanabilecektir.

Dilbilimsel Açıdan Kolay Dil

Yaşadığımız dünyayı tanımak, başka varlıkların ya da dillerin varlığını öğrenmek için kullandığımız dilin 'Bilincimizin bilincine varma, düşünceyi geliştirme, iletişim kurma, bilgiyi koruma ve aktarma' şeklinde belli başlı dört işlevi vardır.¹⁰ Dilin bu işlevleri aynı zamanda insanoğlunu var eden, onu diğer canlılardan ayıran ve yaşama tutunmasını sağlayan en önemli özelliklerdir.

Tüm yaşam olgusu dil ile ortaya çıkan 'bilgi alışverişi' üzerine dayalı 'bildirişim' işlemidir. Bu bildirişim eylemi önce bir yöne yapılan sonra da ters yöne yapılan iki tane bildirim işleminden oluşur. 'Bir gönderici tarafından öte yandaki bir alıcı üzerinde belli bir etki yaratmak amacı ile adına gösterge denilen anlam yüklü birimlerden yararlanarak karşı tarafa belirli bir bildiri ulaştırılması eylemi' biçiminde tanımlanan bildirişimde ilk olarak belirli bir 'amaçlılık' daha sonra bu doğrultuda bazı 'anlamli göstergeler' kullanma öne çıkmaktadır.¹¹

Belirli bir amaç doğrultusunda anlamli göstergelerin kullanıldığı bildirişim çoğunlukla dil ile gerçekleştirilir. Denilebilir ki dil, uzun bir süreç ve zaman içerisinde planlanmamış bir biçimde, bildirişim için ortaya çıkmış doğal bir düzendir. Bu doğal düzenek ise her yönüyle dilbilimin çalışma konusudur.

Dilbilim; genel olarak dil olgusunun, özel olarak doğal dillerin incelenmesi için kuramlar ve olgular ortaya koyar. Dilbilimin konusu ya da nesnesi aynı dilsel topluluk üyelerinde ortaklaşa kullanılan bir sesli göstergeler dizgesi olan dildir. En genel tanımıyla dilbilim, dil yetisinin ve doğal dillerin bilimsel olarak incelenmesidir. Dil yetisi ise bir iletişim aracı yardımıyla insanlar arasındaki iletişimi sağlayan insana özgü bir yetidir.

¹⁰ Fatma Erkman-Akerson, *Dile genel Bir Bakış Türkçe Örneklerle*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2008, 31.

¹¹ Özcan Başkan, *Bildirişim İnsan-Dili Ve Ötesi*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003, 15.

Buradaki iletişim aracı dildir. Her zaman özel olan ve değişen dillerin yanında dil yetisi insanın değişmeyen ve evrensel olan bir özelliğidir.¹²

Dil yetisi, insanın biyolojik özellikleri tarafından belirlenen bir yetidir. Bu yeti, insan genleri tarafından önceden belirlenmiş bir dil organına sahiptir ve yalnızca dile özeldir. Bu yetinin doğuştan var olduğu savı Evrensel Dilbilgisi tarafından savunulmaktadır. Bu yetinin varlığını savunanlara göre çevrenin sunduğu dil verisi sınırlı ve yetersizdir. Dil, bu sınırlı ve yetersiz veriyle öğrenilemeyecek kadar karmaşık ve soyut bir yapıya sahiptir. Ancak dil yetisi sayesinde çocuk kısa sürede dilin karmaşık yapısını çözümlyerek yetişkinlerin dil yeterliğine ulaşır. Dil edinimi sırasında çocuk, ona sunulan dil verisinin ötesinde bir üretkenlik sergiler. Sınırlı verilerle sınırsız dil yapıları üretmeye başlar. Özel dil bozuklukları dil yetisinin diğer bilişsel yetilerden bağımsız olduğu görüşünü desteklemektedir. Bu tür dil bozukluklarının olması, dil edinimini geciktirmektedir. Bununla birlikte diğer bilişsel alanlarda herhangi bir problem görünmemektedir. Bu durum dil yetisinin varlığını göstermekte, dil gelişiminin bu yeti ile gerçekleştiği düşünülmektedir.¹³

Dilbiliminin ana konusu olan dil yetisinin kimi bireylerde yeterince gelişmediğini özel dil bozuklarından dolayı görmek mümkündür. Bu dil bozukluklarının yanında bazı bilişsel engeli olan bireylerde de dil kullanımının çeşitli nedenlerden normal bireylere göre yeterli düzeyde olmadığı sık sık gözlemlenen bir gerçektir. Gerek özel dil bozukluğu bulunan gerek farklı bilişsel engeli olanlar için dil ediniminde önemli bir rolü olan dil yetisinin bu yönüyle ele alınması yine dilbilimin araştırma alanına girecektir. Dil yetisinin yeteri kadar gelişmemesinden ya da farklı nedenlerden dolayı dil ediniminin gecikmesinin dilbilimin inceleme alanı olması KD çalışmalarını da doğrudan doğruya dilbilimin çalışma alanında düşünmemize neden olmaktadır. Zira KD, doğal dilin kullanılmasının önündeki engelleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yaparken dil bozukluğu olanların, bilişsel engeli olanların, pek çok nedenden dolayı dilin dört temel becerisinde yetersizliği olanların dil yetilerini maksimum düzeyde kullanmalarının yollarını aramaktadır. KD bunu yaparken

¹² Zeynel Kıran, Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013, 46-47.

¹³ Dilek Uygun, "Evrensel Dilbilgisi ve Dil Yetisi: Eleştiriler, Yeni Yaklaşımlar", *Dilbilim* (15), 2012, 276.

dilbilimin biçimbilim, anlambilim, sözdizim vb. verilerinden ve yine dilbilimin toplumdilbilim, edimbilim, leksikoloji, sinirdilbilim vb. yöntem ve kavramlarından faydalanmaktadır. Bütün bunlardan dolayı KD ilerde dilbilimin önemli çalışma konularından biri olmak üzeredir.

KD çalışmalarında ve yönergelerinde ortaya konulan dil yapısı, çok basitten karmaşık bilgilere adım adım bir yaklaşımı benimsemekte ve bu yaklaşım deneyimsiz okuyucular için bile bir başarı duygusunu ortaya çıkarmaktadır. Böylece okuryazarlık düzeyi düşük ya da konu bilgisi zayıf olan kişiler için adım adım ve çözüm odaklı bir dil kullanımı önerilmektedir. KD'deki dil kullanımı, tekerlekli sandalye kullanan engelliler için düzenlenen rampalarla aynı mantıkla çalışır. KD kullanıcısı başlangıçta birkaç satır okuyabilir, bir konuyu anlayabilir, ilerleyen günlerde bilgisini derinleştirebilir, ideal olarak kendi sözcük dağarcığını genişletebilir ve daha yüksek bir seviyeye devam edebilir.¹⁴ Bu durum doğal olarak gelişen dil yetisinin her birey için maksimum düzeyde kullanımı ile eş değerdir. Doğrudan dil yetisini ve dil kullanımını konu edinen bu durum dilbilim ile KD'in kesişim noktasını oluşturur.

Dilbilimci, bireyler arasında dilsel alışverişin nasıl işlediği ile ilgilenmektedir. 'Nasıl olup da iletişim kurulabiliyor, iki tarafın birbirini anlaması için ne gibi uzlaşmalar gerekmektedir? Nasıl oluyor da bir şey aktarırken kendimizi anlaşılır kılıyoruz? Hangi ortak kurallara uyuyoruz da karşımızdaki bizim aktarmak istediğimizi tam olarak anlıyor?' gibi sorular bir dilbilimcinin en çok merak ettiği sorular arasında yer almaktadır. Dilbilimci, dilin aktarım özellikleriyle ilgilenir; aktarılanın doğru olup olmadığını sorusu dilbilimcinin alanı dışındadır. Doğruluk, dilbilimciye göre bir ahlak sorunudur ve başka disiplinlerin konusudur. Ama dilbilimci, bir yalanın nasıl olup da inandırıcı kılındığını da ele almaktadır.¹⁵

Gerçek olmayan bir bilginin yazılı ya da sözlü bir kullanımda gerçekmiş gibi sunulması ve inandırıcı olabilmesi ne kadar dilbilimciyi ilgilendiriyorsa içinde bir mesaj, bir bilgi yer alan dilsel iletinin alıcıya ulaşmaması, erişilebilir olmaması da o kadar dilbilimciyi ilgilendirir. Verici-alıcı-bağlam-kod-kanal kavramları çerçevesinde 'Dilsel alışveriş nasıl

¹⁴ Walburga Fröhlich, Klaus Candussi, "Easy Language in Austria" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 40.

¹⁵ Erkman Akerson-Ozil 1998'den akt. Fatma Erkman-Akerson, *a.g.e.*, 35-36.

işlevselliğini yitirmektedir? Nasıl olup da iletişim gerçekleşmemektedir? Nasıl oluyor da bir şey aktarılırken anlaşılır olmuyor?' soruları bir dilbilimcinin ilgilenebileceği sorulardır.

Bütün bu sorular ve bu sorulara verilecek cevaplar bir dilbilimcinin dikkatini KD'nin en çok üzerinde durduğu 'erişebilirlik' kavramına yöneltir.

Bilişsel ve fiziksel engellilerle ilişkilendirmeye alışkın olduğumuz "Erişebilirlik" kavramı esasen erişilebilir olma, kullanılabilir olma düşüncesine dayanan evrensel ve kapsayıcı bir kavramdır ve sadece engelli kişilerle bağlantılı değildir. KD'de erişilebilir olma, anlamlandırma ve yeniden hatırlama süreçleri vardır. Erişebilirlik, çok boyutlu iletişim dünyası da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda günlük hayatımızın bir parçası hâline gelmiştir. Fiziksel bir kavram olan erişilebilirlik, bir şeyin kullanıcı odaklı, bilişsel olarak etkili ve tatmin edici olduğu kullanılabilirlik ile karıştırılmamalıdır. İletişimde kullanılabilirlik, büyük ölçüde metnin kolay bir biçimde anlaşılabilirliği ile ilgilidir ve bir anlam dizgesini aktaran herhangi bir şey olarak düşünülmektedir. Metnin kolayca indirgenme süreci, bir metnin "daha anlaşılır bir eşdeğere" dönüştürülmesini veya çevrilmesini ifade eder.¹⁶ Anlaşılabilirlik, bir metnin bir bütün olarak anlaşıldığı, dolayısıyla büyük oranda kullanılabilir olduğu ve sonuç olarak da erişilebilir olduğudur.¹⁷ Dilsel bir alışverişin türlü engellerle yapılamaması aynı zamanda dilsel alışverişin iki karşıt tarafının birbirine erişebilir olmamasıdır. İletişimde alıcı ve verici arasında aktarılan bir şeyin anlaşılıyor olmaması onun aynı zamanda erişilebilir olmadığını da göstermektedir.

Günlük yaşamda herkes için erişilir olması beklenen metinler, yalnızca engelli insanlar için değil pek çok iletişim durumunda herkes için engel barındırabilir. Uzmanlık gerektiren bir metnin anlaşılması sürecinde sıradan dil kullanıcıları da metnin dışına itilebilir, metne nüfuz edemeyebilir ya da bu metinler baskı ve stres altında her bir dil kullanıcısı için başlı başına bir engel olabilir.¹⁸ Bundan dolayı iletişimsel dışlanmanın önüne geçen herhangi bir kolay veya kolayca indirgenmiş iletişim biçimi için "erişilebilir iletişim" ifadesi tercih edilmektedir.¹⁹ Erişilebilir iletişim ise

¹⁶ Saggion ve ark. 2010'dan akt. Elisa Perego, *a.g.e.*, 21.

¹⁷ Elisa Perego, *a.g.e.*, 21.

¹⁸ Christiane Maaß, *a.g.e.* 2020, 11-26.

¹⁹ Elisa Perego, *a.g.e.*, 21.

esasinda dogal dilin herkes tarafından kullanılabilir olmasidir. KD'nin en buyuk amaci herkes icin erisilebilir iletisimi saglamaktir. Erisilebilir iletisim, (konusma bozuklugu, bilişsel kısıtlık yaşıyanlar gibi farklı dil seviyelerinde olanların oluşturdugu) farklı dilsel topluluk üyelerinin kendi içinde ya da diğ er dilsel topluluklar arasında ortak göstergeler dizgesinin nasıl oluştug unu ve kullanıld ığını araştıran dilbilim ile KD'nin diğ er bir kesişim noktasıdır.

Sıradan insan Türkçeyi iletisim amacıyla kullanırken, onun kurallarını bilmeden kullanır. Başka bir deyişle, kullandığı bu dilsel kodun bilincinde değıldir. Oysa dilbilimci, dilsel kodun bilgisine ancak onun maddi gerç ekleşmelerini gözlemleyerek ulaşır. Onun için dilbilim, deneysel bir bilimdir çünkü gözleme dayanır. Bu gözlem de dil olgularını, yani tümceler içerir. Söz konusu bu tümceler dil göstergelerini bir bilgiye bağladıkları için dilbilimci sadece dil göstergelerini değıl, ayrıca üretilen iletilerin anlamını da bilmek zorundadır. Dilbilimci gözlem verilerine kuramsal olarak da yaklaşabilir. Dilbilimci, tümevarım yoluyla, dilbilimci o dili konuşanların dilsel edincini açıklamaya yönelik kurallar dizgesi oluşturabilir. Bu kurallar dizgesi, tümdengelim yoluyla doğru dilsel davranışlar elde edilmesine olanak sağ larsa ancak o zaman geçerlidir. Bir dilin, örneğ in Türkçenin dilbilgisi dilsel edinç ile benzer biçimde işlemeye yönelik zihinsel bir yapıdır, çünkü iletileri doğru olarak kodlamaya, kodlanan şeyi çözmeye izin vermelidir. Dilbilgisinin her zaman dilsel edinci açıkladığı söylenemez çünkü edinç gözlemlenebilir bir veri değıldir. Dilbilgisi bu edincin sadece taslağıdır. Böylece dilbilim; sadece deneysel bir bilim değıl, aynı zamanda kuramsal bir bilimdir. Kısacası dilbilim özgül bir nesne olarak dogal dilleri ele aldığı için bir bilimdir. Görüldüğü gibi kuramlar oluşturur, betimleme ve çözümlenme yöntemlerini belirtir. Bilimsel olarak çözümlenmenin gereklerine uyar. Her bilimsel inceleme, bir yöntem ve geçirdiğı evrelerle kendini ortaya koyar. Bunlar: gözlemeleme, betimleme, açıklama ve genelleştirme yani kural oluşturma evreleridir.²⁰

---

²⁰ Zeynel Kiran, Ayşe Eziler Kiran, *a.g.e.*, 69-70.

KD; dilbilimin yukarıda anlatılan gözleme, betimleme, açıklama ve kural oluşturma aşamalarından sonra belirlenmiş ve oluşturulmuş bir dil biçimidir. KD'de önce gözlem aşamasının olduğu aşıkardır. Bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkmıştır. Çeşitli dil kullanıcılarının Standart Dil ile her türlü bilgiye ve anlama ulaşamaması bu gözlemin ilk adımı olmuştur. En son PIAAC (The Programme for the International Assessment of Adult Competencies/Yetişkin Yeterliliklerinin Uluslararası Değerlendirmesi Programı) sonuçlarına göre, araştırmaya katılan ülkelerdeki yetişkinlerin %4,9 ila %27,7'si yalnızca en düşük okuryazarlık yeterliliğine sahiptir.²¹ Bu sonuçlara dayanarak, çok sayıda insanın günlük yaşamlarında, örneğin yetkililerle etkileşimde bulunurken KD'ye ihtiyaç duyduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bazı insanlar belirli bilgileri anlayamadığında, diğerleri bu bilgileri kolayca indirgemmiştir. İnsanlar arasındaki etkileşimdeki bu tür insani faaliyetler, genel etik standartlar ve değerlerden kaynaklanmaktadır. İletişime katılımı sağlamak ve dışlanmayı önlemek için yapılan gözlemler KD'ye olan ihtiyacı kendiliğinden ortaya koymuştur.²² Bu gözlem aşamasından sonra 'Kolay Dil kimler içindir? Hedef gruplar, hedef kitleler, kullanıcı grupları, son kullanıcılar, alıcılar veya yararlanıcılar kimler olmalıdır? Bilişsel engelli, özel dilsel ihtiyaçları olanlar, bilişsel bozuklukları veya dil bozuklukları olan insanlar için KD bir gereklilik midir? Göçmen kökenli insanlara mı yoksa ikinci dil öğrenenlere mi yöneliktir?' soruları ile KD betimlenmeye çalışılmış ve hâlihazırda bu betimlenme süreci devam etmektedir. Ve yine KD çalışanlar bu sorulara cevaplar vererek açıklamalarda bulunmuş ve bulunmaya devam etmektedirler. Genelleştirme ve kural oluşturma aşamasında KD; 'Standart Dil'i, KD'ye dönüştürme sürecini ne olarak adlandırmalıyız? Değiştirme, (dil içi) çeviri veya uyarlama terimleri bu sürecin tanımlanmasını kolaylaştırır mı? KD için çeşitli öneriler, talimatlar, yönergeler, kurallar veya standartlar belirlemeli miyiz?' sorularına cevap vermiş ve bu sorulara her geçen gün yeni cevaplar aramaktadır.

²¹ OECD, Skills Outlook: First Results from the Survey of Adult Skills. Paris: OECD Publishing, 2013, 23. <
[https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20\(eng\)--full%20v12-eBook%20\(04%2011%202013\).pdf](https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20(eng)--full%20v12-eBook%20(04%2011%202013).pdf) >. Erişim tarihi: 03.05.2024.-

²² Christiane Maaß, Isabel Rink, "Über das Handbuch Barrierefreie Kommunikation" in *Handbuch Barrierefreie Kommunikation*, (Ed. Christiane Maaß und Isabel Rink), Frank & Timme, Berlin 2019.

Dilbilgisel Açıdan Kolay Dil

Her dil değişkesi, oluşum aşamasında kendi kurallarını da belirlemektedir. Bu kurallar, hem dil değişkesinin sınırlarını belirler hem de öğretici ve öğreniciye türlü kolaylıklar sağlar. KD uygulamalarının oldukça ileri bir düzeyde olduğu ülkeler göz önüne alındığında genellikle uygulama aşamasından sonra KD kurallarının ortaya konulduğu²³ gözlemlenmektedir. Bu kurallar, her aşamada ve her yeni hedef kitle çalışmasında güncellenmektedir. Bununla birlikte gözlemlenen ve değişmeyen bir diğer kural ise KD'nin standart dilin dilbilgisi kurallarına bağlı kalmasıdır. Zira her dil, kendi dilbilgisi kuralları çerçevesinde bir KD meydana getirmekte ve meydana getirdiği KD ile iletişimin önündeki engelleri aşmaktadır. İletişimin önündeki engellerin aşılması aynı zamanda dilin kurallarını anlamakta ve anlamlandırmakta zorlanan kişilere yeni bir anlam kapısı açmaktadır. KD kullanıcıları, dili işlevsel bir biçimde kullandıkları gibi dili ve dilin kurallarını da öğrenmeye başlayacaklardır. Başka bir ifadeyle Standart Dil'den faydalanılarak oluşturulan KD, Standart Dil'in öğrenimini de kolaylaştıracaktır. Bu kolaylaştırma dilbilgisel açıdan KD'nin neden önemli olduğunu da göstermektedir.

Dil bilmek, algılanan bir iletinin içeriğini anlayabilmek ve dinleyiciler tarafından anlaşılabilen bir iletiyi oluşturabilmektir. Başka bir deyişle, dil bilmek algılanan/duyulan iletinin içerdiği sesleri ayırt edebilme ve ayırt edilen seslerin bileşimlerinden hangilerinin anlamlı olduğunu, bu anlamın ne olduğunu anlayabilmektir. Söyleneni anlayabilmek için o dilde söylenenleri anlamlı birimlere ayırmak gerekmektedir. Dil bilmenin bir boyutu, söyleneni anlamlı birimlere ayırabilmek demektir. Bir konuşucu için ise dil bilmek, dinleyiciler tarafından anlaşılabilen, kabul edilebilen bir ileti oluşturabilmek demektir. Başka bir deyişle, dil bilmenin bir başka boyutu da konuşucu tarafından dinleyicinin kabul edeceği biçimde dil birimlerinin birleştirilmesidir. Her dil için hangi birimlerin gerekli olduğunu, hangi yapı için hangi birimlerin seçileceğini ve bu birimlerin nasıl birleştirildiğini bilmeyen kişiler, o dili bilmiyordur. Dil, bir kurallar

²³ Ülkemizde yapılan KD çalışmaları kuramdan uygulamaya gidilerek gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalarda kuramdan uygulamaya gidilecek olması bir dezavantaj olarak görülmemelidir. Çünkü kuramsal çalışmalardan elde edilen bulgularla geliştirilen uygulamalar rastgele değil bilimsel olarak tasarlanmış ilkeler doğrultusunda geliştirilecektir.

dizgesidir. Bir dizge, o dizgeyi oluşturan birimlerden ve o birimlerin kurallı biçimde dizilişinden oluşur. Dil bilmek, o dilin birimlerini ve birimler ile ilgili kuralları bilmek demektir.²⁴

Dillerin birimleri ve kuralları üzerine çalışan dilbilim ve dilbilgisi yan yana çok kullanılan, kimi zaman birbiriyle karıştırılan kavramlardır. Saussure'den sonra dilbilim, dil incelemelerindeki tarihsel yaklaşımların terk edilerek eş zamanlı bir bakış açısıyla dil olgularının ele alınmasını öneren, kural koymayı değil, dilin doğasını, işleyişini doğru betimlemeyi hedefleyen bir alan olmuştur. Dilbilgisi ise dilbilimin tersine kural koyucu, tarihsel, karşılaştırmalı dil çalışmalarını benimsemiştir. Bu yönleriyle dilbilgisi öznel, kuralcı, dilin iyi ve doğru kullanımını önceleyen ve yazınsal metinlerle sınırlandırılmış bir alandır. Dilbilim ve dilbilgisi birbirlerini besleyen alanlar gibi görülebilir. Ancak dilbilim, dilbilgisine göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır.²⁵

Bugün on altı Avrupa ülkesinde çeşitli alanlarda uygulanmaya başlanan KD kullanımında dillere özgü kuralların konulmasından kaçınılmaktadır. Kurallardan ziyade yönergeler oluşturmak bugün çok daha tercih edilen bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır.²⁶ KD, iletişim önündeki engellerin ne olduğunu anlamak ve bu engelleri ortadan kaldırmak için kural koymaktan ziyade belirli yönergeler belirleyip iletilmek istenen anlamın alıcıya ulaşması için neler yapılabilir düşüncesinden hareketle yeni bir kod sistemi oluşturmak istemektedir. Bir dilin dilsel birimlerinin aynı dilin daha az karmaşık dilsel birimlerine ikame edilmesi ve yeniden formüle edilmesi olduğu için dil içi çeviri olarak düşünülebilecek KD²⁷, halihazırda kullanılan Standart Dil'in dilbilgisi ve yazım kurallarına uyarak oluşturulmaktadır.

²⁴ Sumru Özsoy, Ayla Balcı, Ümit Deniz Turan, *Genel Dilbilim-I*, (Editör: Sumru Özsoy-Zeynep Erk Emeksiz), T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2011, 3-4.

²⁵ Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergebilim ve Türkoloji*, Pegem Akademi, Ankara 2014, 3.

²⁶ Elisa Perego, *a.g.e.*, 42.

²⁷ Silvia Hansen-Schirra, Jean Nitzke, Silke Gutermuth, Christiane Maaß, Isabel Rink, "Technologies for the Translation of Specialised Texts in Easy Language" in *Easy Language Research: Text and User Perspectives*, (Ed. Silvia Hansen-Schirra-Christian Maaß), Frank & Timme, Berlin 2020, 99-127.

Bununla birlikte ilk KD uygulamalarında ve bugün hâlâ bazı ülkelerde KD'ye ait kuralların olması gerektiği düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyenler bu kural setinin dilsel olarak motive edilmiş, sürekli revize edilmiş ve bilimsel olarak kontrol edilmiş avantajlarının olduğunu düşünmektedirler. Bu kuralları içeren kılavuzlar, Standart Dil'den KD'ye çeviri yapmak için dil sistemine ilişkin temel ilkeler sunar.²⁸ Bu kuralların yanında noktalama işaretlerine ilişkin kurallar da belirlenmeye çalışır.²⁹ KD'nin gerekli olduğunu düşünen ve kendi dilinin KD uyarlamaları üzerine çalışan her ülkenin kendi dilinin farklı bir KD'si ortaya konulmaktadır. Her dilin dilbilgisi kuralları farklıdır, bundan dolayı her bir dilin KD'si kendi dilinin dilbilgisi kurallarına göre oluşmaktadır. Örnek vermek gerekirse Türkçenin dilbilgisi kuralları çerçevesinde Türkçe KD kuralları oluşturulacaktır. Zira Avrupa dillerine göre oluşturulmuş kurallar seti Türkçenin yapısına uymayacaktır. Bununla birlikte son dönem KD çalışmalarında gelinen nokta KD'nin evrensel bir ihtiyaç olduğu, evrensel KD³⁰ yönergeleri ve ilkeleri belirlemek gerektiği yönündedir. Bu yönerge ve ilkeler her dilin KD uygulamasında yönlendirici olmakla birlikte zorlayıcı değildir.

KD; ana dilde oluşturulmuş olan bir metni okumayı, metnin içeriğini anlamayı ve biçimini görmeyi kolaylaştıran bir dil türü olarak da tanımlanmaktadır. Her kesimden ana dil konuşuru için dil öğrenimini ve öğretimini kolaylaştıracaktır. Kendisi için okunması ve anlaşılması zor metinlere nüfuz edemeyen ve çeşitli sebeplerden dolayı iletişim engeli bulunan dil kullanıcıları için KD'ye uyarlanmış metin biçimleri dilin kullanımı için imkân tanıyacaktır. Dili eğitilmiş bir anadil konuşuru gibi kullanamayan bir kimse için dilin hiçbir kuralı bir anlam ifade etmez iken bu metinler sayesinde dili kullanan her bir birey için dil, anlamlı bir kurallar bütünü olarak kendi yaşamları içinde önem kazanacaktır. KD, Standart Dil'den bağımsız değildir ve kendi gelişim yolunu takip ederken Standart

²⁸ Christiane Maaß, *Leichte Sprache. Das Regelbuch. [Easy Language. The rulebook]*, Lit Verlag, Münster 2015, 76-81.

²⁹ Jean NITZKE, Silvia Hansen-Schirra, Ann-Kathrin Habig, Silke Gutermuth, "Translating subtitles into Easy Language: First considerations and empirical investigations" in *Translation, Mediation and Accessibility for Linguistic Minorities*, (Ed. María Pilar Castillo Bernal, Marta Estévez Grossi), Frank and Timme, Berlin 2022, 130.

³⁰ Evrensel KD kuralları daha çok biçimi ilgilendirmektedir.

Dil'in gelişim yolundan ayrılamaz. Bu yönüyle KD bir Standart Dil içinde yeni dilbilgisi kuralları önermese de var olan ve sınırlı bir biçimde kullanılan kuralların öğrenimine katkıda bulunacaktır.

Dilbilgisinin eski metinleri açıklamak, yabancı bir dili öğrenmek ya da öğretmek, kendi anadilini doğru bir biçimde yazma ve konuşmayı öğrenmek ya da öğretmek gibi amaçları olmuştur. Bu yönleriyle dilbilgisinin öncelikli amacı eğitim ve öğretime yöneliktir. Dilbilgisi kitapları okurlara bir dilin kullanımını yöneten kurallar konusunda bilgi verir. Başka bir deyişle, bir dili incelemek; sözcükleri, onların birleşim kurallarını, düzenlenişini yani o dilin dilbilgisini öğrenmektir. Onun için dilbilgisi bir dilin kullanım kılavuzudur. Bize okuma yazma sanatını, sesleri, harfleri, sözcükleri ve tümceleri en doğru, en etkili kullanım kurallarını öğretir. Dolayısıyla dilbilgisi genellikle kuralcıdır, yani 'iyi bir kullanım'ı benimsetmeye çalışır.³¹

KD uygulamalarında bugün her ne kadar kuraldan çok yönergelere göre hareket edilmesi benimsense de özellikle KD uygulayıcıları, uzmanları, metin üreticileri için kuralları içeren kılavuzlar da bulunmaktadır. Bu kılavuzlar elbette Standart Dil merkeze alınarak oluşturulmaktadır. Bununla birlikte metin oluşturma ve çeviri süreçlerini sürdürmek için bu kurallar hiçbir zaman yeterli olmayacaktır. Bu kurallar seti veya yönergeler, uygulamalar arttıkça ve hedef kitlenin ihtiyaçları değiştikçe revize edilecektir. Bu yönüyle bir dilin dilbilgisi kadar sabit ve kalıcı değildir.

Mevcut KD yönergeleri, KD'nin temel ilkelerini altı farklı kategoriye ayırır: *Metin biçimlendirme, morfoloji, sözlükbilim, sözdizimi, metin tasarımı ve KD metinlerindeki çözümler*.³² KD uygulamalarına temel teşkil eden IFLA'nın (1997, 2010) dil uyarlamaları için yönergeleri arasında ilk dikkati çeken şey somut metin yazmak ve soyut dilden kaçınmaktır.³³ Bu yönergelerde (Inclusion Europe) genel olarak benimsenen ilkeler de şu şekilde belirlenmiştir: 1) Okuyucu ve okuyucunun normal yaşam durumları düşünülmeli ve yalnızca gerekli bilgiler eklenmelidir. 2) Kolay ve kullanım

³¹ Zeynel Kıran, Ayşe Eziler Kıran, *a.g.e.*, 48-49; 65.

³² Gunta Anča, Irīna Meļņika, "Easy Language in Latvia" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 315.

³³ Mirjana Lenček, Jelena Kuvač Kraljevič, "Easy Language in Croatia" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 101.

sıklığı yüksek sözcükler kullanılmalı veya karmaşık olanlar açıklanmalı, somut örnekler eklenmeli ve kısa cümleler kurulmalıdır. 3) İroniler, metaforlar, çift anlamlar, yabancı kelimeler veya uzman jargonu kullanmaktan kaçınılmalıdır. 4) Pasif yüklemeler yerine aktif yüklemeler kullanılmalıdır.³⁴

Dilin yanı sıra metnin görsel biçimi de önemlidir. Sadece metni okunabilir hâle getirmek ve bilgi düzenlemesini sağlamak için değil, aynı zamanda okumakta zorlanan bireylerin dikkatlerini çekmek için de bu çok önemlidir. Metnin görsel düzenlemeleri, metin biçimlendirme ve metin organizasyonunu ifade etmektedir.³⁵ *Kolay Okuma* formatındaki yazılı bilgiler, metni anlamaya ve göstermeye yardımcı olmak için resimler, diyagramlar, semboller ve fotoğrafları kullanır. Bununla birlikte resim ve metnin beraber kullanılmasında bazı şeylere dikkat edilmelidir. Öncelikle hangi resmin hangi metin parçasını desteklediğinden emin olunmalıdır. Resimlerin anlaşılması kolay olmalıdır. Resimler sola yaslanmalıdır. Resimlerle birlikte çizimler, fotoğraflar veya diğer görüntüler de kullanılabilir. Resimlerin mümkün olduğunca büyük olduğundan emin olunmalıdır.³⁶

KD, Standart Dil'in dilbilgisi kuralları içerisinde kalmakla beraber bu kuralları kullanırken anlaşılmanın önünde engel oluşturmayacak biçimde kullanmayı tercih etmektedir. Bundan dolayı KD'nin Standart Dil'in çatısı altında kendine özgü bir biçim bilgisi, sözdizimi ve anlam bilgisi anlayışı ortaya çıkmaktadır. Buna KD'nin biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel kuralları demek elbette mümkündür.

Standart dillerdeki sözdizimden hareketle oluşturulacak KD'de cümle, anlamı alıcıya ulaştıran, mesajı ileten bütündür. Anlam barındıran bir bütün olan cümlenin olabildiğince anlaşılır olması gerekmektedir. Cümlenin anlaşılır olması Standart Dil'de yer alan doğru cümlelerde aranan

³⁴ Silvie Cinková, Camille Latimier, "Easy Language in Czechia" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 129.

³⁵ Mirjana Lenček, Jelena Kuvač Kraljevič, "Easy Language in Croatia" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 103.

³⁶ Deborah Chinn, Susan Buell, "Easy Language in the UK" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, 638.

özelliklerle hemen hemen aynıdır. Bununla birlikte KD'nin hedef kitleleri düşünüldüğünde bu kuralları KD hedef kitlelerine göre yeniden düşünmek gerekmektedir.

KD'nin pek çok hedef kitlesi bulunmaktadır. Bütün hedef kitlelerinin ortak özelliği bir cümlede yer alan anlamı Standart Dil kullanıcıları kadar kesin bir biçimde algılayamamalarıdır. Bunun derecesi elbette hedef kitleden hedef kitleye değişebilir. Fakat KD metinlerini oluşturanların birleştiği ortak nokta anlamın açık ve net bir şekilde alıcı tarafından anlaşılmasıdır. Bundan dolayı KD metinleri oluşturulurken tek bir bağlamda metinlerin oluşturulması, bağlamdan kopuk cümlelerin kurulmaması, anlamı belirsizleştirecek zıt ve eş anlamlı kullanımlardan kaçınılması, basit yapıya kısa cümlelerin kullanılması en çok dikkat edilmesi gereken noktalardır. Bütün bunlar dilbilgisini ve dilbilimini ilgilendiren konulardır. KD bütün bu yönleriyle hem dilbilgisinin hem de dilbilimin kesiştiği noktada durmaktadır.

KD, zengin ve kompleks bir dil yapısının üstünde oluşturulmuş karmaşık olmayan bir görünümdür. KD'de sözcük türleri, çekimlik dil birimleri, yapımlık dil birimleri, sesler, ses birimler, yüklem ve özne başta olmak üzere söz dizimin bütün birimlerinin olması KD'yi hem dilbilgisinin hem de dilbilimin bir konusu hâline getirir.

S o n u ç

Dili oluşturan toplum ve toplumsal ilişkilerdir. Gerek toplum gerekse toplumu oluşturan her bir birey dilin kullanımı konusunda seçimler yapar. Bu seçimler de toplumu ve bireyleri ilgilendiren yeni düzenlemeleri beraberinde getirir. Bugün pek çok modern toplumda yaygınlaşmaya başlayan KD kullanımı da bunlardan biridir.

Türkçe alanyazında çok bilinmeyen, toplumda ve devletin çeşitli kurumlarında daha önce karşılaşılmayan bir kavram olan KD, bugün bazı ülkelerde ihtiyaç duyulan alanlarda zorunlu bir dil kullanımı hâline gelmiştir. KD, dil yetersizliği başta olmak üzere pek çok kimse için gerekli bir dil değişkesidir. Dilsel iletişimi sağlamak için gerekli dil yeterliliğine sahip olmayanlara erişilebilir bir iletişim ve sosyalleşme imkânı yaratmaktadır. Standart Dil'i yeterince ve gereğince kullanabilen sağlıklı bireylerin farkında olmadığı iletişim engelli pek çok kimse için erişilebilir

bir iletişim her adımda dünyanın yeniden keşfedilmesi kadar önemlidir. Zira anlam, anlama, anlamlandırma ve yorumlama bir insan için yaşamını devam ettirmesi ve varlığının farkına varabilmesi açısından olağanüstü bir fırsattır. İnsanoğlu kendisini çevreleyen dünyayı anladığı ve bu dünyayı anlamlandırdığı ölçüde yaşadığını hissedebilmektedir. Erişilebilir iletişimden ne kadar uzaksa dilsel yönden sağlıklı bir bireyin yaşadığı yaşamdan da o kadar uzaktır. İnsan hakları açısından değerlendirildiğinde iletişime dâhil olma konusunda erişilebilir iletişime katılmayanlar için bir eşitsizlik söz konusudur. Bu eşitsizlik de ancak ve ancak anlam ve anlamlandırmanın, herkes için iletişimin önündeki engellerin kaldırılmasıyla mümkün olacaktır. Bunu sağlayacak olan da KD ve KD uygulamalarıdır.

KD'de en önemli amaç anlam iletmek, iletmek istediğimiz anlamın herkese ulaşmasını dolayısıyla da iletişimi sağlamaktır. Başka bir ifade ile anlamın önündeki engelleri kaldırmaktır. Anlamın önündeki engellerin kaldırılması ile gerek bilişsel gerek eğitim ya da farklı nedenlerden dolayı engeli olanlar da anlama ve anlamlandırma imkânına kavuşacaktır. Bu anlam, anlama ve anlamlandırma süreci de yine belirli yapılar, belirli parça bütün ilişkileri içerisinde verilecek ve yine tüm bu kurgu ses yoluyla iletilecektir. Bütün bunlardan dolayı dilin en temel bileşenleri aynı zamanda KD'nin de tüm bileşenleri olacaktır. Dolayısıyla KD pek çok açıdan dilbilimin yeni bir alt çalışma alanı olacaktır. Bugün yapay zeka uygulamalarına yoğunlaşan dilbilim dilin en temel konularından biri olan ve sesten anlama uzanan bildirişimi konu edinmeye devam edecektir. Zira dilin üretkenliği devam edecek, bu üretkenlik belirli kurallar içerisinde gerçekleşecek ve dil değişimini, dönüşümünü sürdürecektir. KD'ye dilin bütün bu özellikleri ile beraber ihtiyaç duyulmaya devam edilecektir.

Dilbilimin temel araştırma sorularından birini oluşturan dilin üretken bir sistem olması, insan zihninin sınırlı sayıda yapı ile sınırsız cümle üretebilmesi, buna olanak tanıyan dilin altında yatan kurallar bütünüünün neler olduğu ile ilgilidir. Dilin bu önemli özelliği aynı zamanda KD için de geçerlidir. Zira KD, her ne kadar Standart Dil'in bir değişkesi olsa da Standart Dil için geçerli olan bu kural KD için de geçerlidir. KD'de de sınırlı yapı ile sınırsız ama daha anlaşılır cümle ve dil yapısı üretilmektedir. KD bunu, Standart Dil'den faydalanarak kendine özgü olarak oluşturduğu kurallar ile gerçekleştirecektir. KD, değişkesi olduğu Standart Dil gibi

değişmeye ve dönüşmeye devam edecektir. Yeni iletişim kurma ihtiyaçlarına da bağlı olarak Standart Dil'in değişimi, gelişimi, farklılaşması o Standart Dil'in değişkesi olan KD'nin de zaman içerisinde değişimine neden olacaktır. Doğal olarak KD de sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşayacaktır.

KAYNAKÇA

- ANÇA, Gunta, Irīna Meļņika, "Easy Language in Latvia" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, p. 305-326.
- BAŞKAN, Özcan, *Bildirışim İnsan-Dili Ve Ötesi*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003.
- BOCK, M. Bettina, Sandra Pappert, *Leichte Sprache, Einfache Sprache, verständliche Sprache*, Narr Francke Attempto, Tübingen 2023.
- BOHMAN, Ulla, "Easy Language in Sweden" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 202, p. 527-568.
- CHINN, Deborah, Susan Buell, "Easy Language in the UK" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, p. 623-657.
- CINKOVÁ, Silvie, Camille Latimier, "Easy Language in Czechia" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, p. 119-148.
- Erasmus + Programme Guide, (2019). https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/erasmus-plus-programme-guide-2019_en_1.pdf. Erişim tarihi: 03.05.2024.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma, *Dile genel Bir Bakış Türkçe Örneklerle*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2008.
- FRÖHLICH, Walburga, Klaus Candussi, "Easy Language in Austria" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, p. 27-52.

- GÖKTEPE, Fayıka, Sine Demirkıvıran, "Türkçe Kolay Dil'e İlk Yaklaşımlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 51 (Bahar 2024), İstanbul 2024, s. 297-332.
- HANSEN-SCHİRRA, Silvia, Jean Nitzke, Silke Gutermuth, Christiane Maaß, Isabel Rink, "Technologies for the Translation of Specialised Texts in Easy Language" in *Easy Language Research: Text and User Perspectives*, (Ed. Silvia Hansen-Schirra-Christiane Maaß), Frank & Timme, Berlin 2020, p. 99-127.
- IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions). Guidelines for easy-to-read materials. Revision by Misako Nomura, Gyda Skat Nielsen, and Bror Tronbacke. The Hague: IFLA Headquarters, 2010. Print. IFLA Professional Reports 120. Also available at <<https://www.ifla.org/resources/?oPubId=6268> >. Erişim tarihi: 03.05.2024.
- INCLUSION EUROPE. Information for all European standards for making information easy to read and understand. <<https://www.inclusion-europe.eu/easy-to-read-standards-guidelines/>>. Erişim tarihi: 03.05.2024.
- KERİMOĞLU, Caner, *Genel Dilbilime Giriş Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergebilim ve Türkoloji*, Pegem Akademi, Ankara 2014.
- KIRAN, Zeynel, Ayşe Eziler Kiran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013.
- LENČEK, Mirjana, Jelena Kuvač Kraljevič, "Easy Language in Croatia" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, p. 91-118.
- LINDHOLM, Camilla, Ulla Vanhatalo, "Introduction", in *Handbook of Easy Language in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo), Frank und Timme, Berlin 2021, p. 11-26.
- MAAß, Christiane, *Leichte Sprache. Das Regelbuch. [Easy Language. The rulebook]*, Lit Verlag, Münster 2015.

- MAAß, Christiane, *Easy Language-Plain Language-Easy Language Plus Balancing Comprehensibility and Acceptability*, Frank & Timme, Berlin 2020.
- MAAß, Christiane, Isabel Rink, "Über das Handbuch Barrierefreie Kommunikation" in *Handbuch Barrierefreie Kommunikation*, (Ed. Christiane Maaß und Isabel Rink), Frank & Timme, Berlin 2019, p. 17-25.
- MOONEN, Xavier, "Easy Language in the Netherlands" in *Handbook of Easy Languages in Europe*, (Ed. Camilla Lindholm and Ulla Vanhatalo), Frank and Timme, Berlin 2021, p. 345-370.
- NITZKE, Jean, Silvia Hansen-Schirra, Ann-Kathrin Habig, Silke Gutermuth, "Translating subtitles into Easy Language: First considerations and empirical investigations" in *Translation, Mediation and Accessibility for Linguistic Minorities*, (Ed. María Pilar Castillo Bernal, Marta Estévez Grossi), Frank and Timme, Berlin 2022, p. 127-144.
- OECD Skills Outlook: First Results from the Survey of Adult Skills. Paris: OECD Publishing, 2013. <
[https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20\(eng\)--full%20v12--eBook%20\(04%2011%202013\).pdf](https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20(eng)--full%20v12--eBook%20(04%2011%202013).pdf) >. Erişim tarihi: 03.05.2024.
- ÖZSOY, Sumru, Ayla Balcı, Ümit Deniz Turan, *Genel Dilbilim-I*, (Editör: Sumru Özsoy-Zeynep Erk Emeksiz), T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2011.
- PEREGO, Elisa, *Accessible Communication: A Cross-country Journey*, Frank and Timme, Berlin 2020.
- UYGUN, Dilek, "Evrensel Dilbilgisi ve Dil Yetisi: Eleştiriler, Yeni Yaklaşımlar", *Dilbilim* (15), 2012, s. 275-285.

Eski Türkçe *Kara Bodun/Bodun Kara* İkilemesinin Semantik Eşdeğerleri

Soner ATALAN

* Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-8950-1498>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

soner.atalan@marmara.edu.tr

Atıf Bilgisi

Atalan, Soner. "Eski Türkçe *Kara Bodun/Bodun Kara* İkilemesinin Semantik Eşdeğerleri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 361-378.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.520>

Geliş Tarihi	03.10.2024
Kabul Tarihi	02.11.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Eski Türkçe dönemi metinlerinde sıklıkla kullanılan kara bodun/bodun kara ikilemesi "halk, millet, toplumun yönetilen kısmı" gibi anlamları karşılamaktadır. Bu ikilemenin bileşenlerinden biri olan kara sözcüğünün renk adı olan "siyah" anlamındaki kara sözcüğü ile bir ilgisinin olmadığı, müstakil olarak "halk, millet, toplum" anlamları taşıyan bir sözcük olduğu, önceki çalışmalarda ortaya konmuştur. Türk dilinin tarihî dönemlerinde yazılmış metinlerde bu ikilemenin semantik eşdeğeri olan ve benzer yapıda kurulmuş ikilemeler kullanılmıştır.

Bu makalede, kara bodun/bodun kara ikilemesinin semantik eşdeğeri olarak farklı dönem ve kültür çevrelerinde yazılmış metinlerde "halk, toplum, millet" anlamlarında kullanıldığı tespit edilen il kün/él kün/el gün, il kün bodun, ulus bodun, il bodun, él ulus/ulus él, kara ulus, h̄ara él, el alem, el oba ikilemeleri ayrı ayrı ele alınarak örneklerle incelenmiştir. "Halk, millet, toplum" anlamları taşıyan bu ikilemelerin farklı muhitlerdeki metinlerde tespit edilmesi bu anlamların karşılanmasında bir sözcük yerine ikilemelerin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Tarihî Kıpçak Türkçesi (Codex Cumanicus ve Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi metinleri), Doğu Türkçesi, Tarihî Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi dönemlerine ait metinlerde tespit edilen örnekler incelenmiştir. Türk dilinin tarihî dönemlerinden alınan bu metinlerin ilgili bölümleri çeviri yazı ve Türkiye Türkçesine aktarımlarıyla birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Eski Türkçe, kara bodun, bodun kara, semantik eş değer, ikilemeler.

Semantic Equivalents of the Old Turkish *Kara Bodun/Bodun* *Kara Reduplication*

Soner ATALAN

* Dr., Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences Department
of Turkish Language and Literature, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-8950-1498>

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

soner.atalan@marmara.edu.tr

Citation

Atalan, Soner. "Semantic Equivalents of the Old Turkish *Kara Bodun/Bodun* *Kara*
Reduplication". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 361-378.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.520>

Date of Submission	03.10.2024
Date of Acceptance	02.11.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

*In texts from the Old Turkish period, the phrase *ğara bodun/bodun ĝara* is frequently used to represent meanings such as "the governed part of the people, nation, or society." It has been established that the word *ğara*, one of the components of this phrase, is not related to the color name "black" (*ğara*) and is an independent word carrying the meanings of "people, nation, society."*

*The semantic equivalents of *ğara bodun/bodun ĝara* in different texts from various periods and cultures, such as *il kün/el kün/el ĝün, il kün bodun, ulus bodun, il bodun, el ulus/ulus el, ĝara ulus, ĝara el, el alem, and el oba*, have been analyzed and illustrated with examples from the texts.*

The presence of these phrases, which carry the meanings of "people, nation, society," in different textual environments highlights the preference for using phrases over single words to convey these meanings. This study examines examples from texts belonging to the periods of Old Uighur Turkish, Karakhanid Turkish, Historical Kipchak Turkish (Codex Cumanicus and Gregorian Environment Kipchak Turkish Texts), Eastern Turkish, Historical Azerbaijan Turkish, Turkey Turkish, and Azerbaijan Turkish. In the historical periods of the Turkish language, phrases with similar semantic value and constructed in a comparable manner have been used.

Keywords

ğara bodun, semantic equivalent, public, nation, el ĝün, el alem, el ulus.

Giriş

Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde *ğara bodun* ve *bodun ğara* olarak tespit edilen bu ikileme *halk, millet* anlamlarına gelmektedir. Ahmet Karaman, makalesinde, bu ifadeyi oluşturan sözcük grubunun sıfat tamlaması mı yoksa ikileme mi olduğu, tam olarak hangi anlamı taşıdığı, bu sözcük grubunu oluşturan bileşenlerin müstakil olarak hangi anlamlarda kullanıldığı ile ilgili tartışmaları incelemiş ve bu sözcük grubunun bir ikileme ve bazı metinlerde üçleme olarak kullanıldığı sonucuna varmıştır.¹ Karaman'nın bu çalışmasında yapılan incelemeler ve sunulan delillerle, *ğara bodun* ve *bodun ğara* kullanımlarındaki *ğara* sözcüğünün renk adı olan "siyah" anlamındaki *ğara* ile bir ilgisinin olmadığı, müstakil olarak "halk, millet, toplum" anlamları taşıyan bir sözcük olduğu, *bodun* sözcüğünün de yine müstakil olarak "millet, halk" anlamları taşıdığı ve bu iki sözcüğün birlikte *ğara bodun/bodun ğara* biçiminde bir ikileme olarak kullanımıyla yine "halk, millet, toplum" anlamlarının karşılandığı ortaya konmuştur.²

Bu çalışmada, *ğara bodun* ve *bodun ğara* kullanımlarının *halk, millet* anlamına gelen bir ikileme olduğu bilgisiyle incelemeler yapılmış ve Türk dilinin tarihî dönemlerinde yazılmış metinlerde bu ikileme ile aynı kavramları karşılayan ve bu ikilemenin semantik eşdeğeri olarak tarif ettiğimiz ikilemeler tespit edilerek incelenmiştir. Bu ikilemeler de yapı ve anlam bakımından ele alındığında Karaman'ın *ğara bodun/bodun ğara* ifadesinin ikileme olduğu yönündeki tespitini desteklemiştir.

Metinler üzerine yapılan çalışmalarda *ğara bodun* ikilemesi genellikle "halk, millet" ve "sıradan halk, avam tabakası, halk tabakası" gibi anlamlarla karşılanmıştır.

1. Ğara Bodun / Bodun Ğara İkilemesi

Clauson'a göre *ğara bodun* ifadesi aristokrasinin karşısında olan sıradan halk anlamına gelmektedir.³ Caferoğlu, aynı ifadenin "halk, millet" anlama

¹ Ahmet Karaman, "Eski Türk Yazıtlarının Tanıklığında Kara Bodun İfadesi Üzerine Düşünceler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 2022, 14-39.

² Ahmet Karaman, a.g.e., 14-39.

³ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University, 1972, 643b.

geldiğini belirtmiştir.⁴ Arat'a göre ise *qara bodun* doğrudan "halk" anlamına gelmektedir.⁵ Talat Tekin, *qara bodun* ifadesini "avam tabakası" olarak tanımlamıştır.⁶ Hüseyin Namık Orkun, bu ifadeye "avam halk" anlamını vermiştir.⁷ Marcel Erdal, *qara bodun* ifadesini "sıradan insanlar, sıradan halk" olarak ve aynı ifadenin *qara bodunum* çekimini "halkım (my people)" olarak değerlendirmiştir.⁸ Zieme⁹, Röhrborn¹⁰ ve Wilkens¹¹ bu ifadeyi tanımlamak için "halk (volk)" sözcüğünü kullanmışlardır. Serkan Şen'e göre, *bodun qara* ve *qara bodun* ifadeleri "halk" anlamına gelmektedir.¹² Erhan Aydın da bu ifadeyi "(avam) sıradan halk" olarak anlamlandırmıştır.¹³

Qara bodun/bodun qara ikilemesinin bileşenlerinin yer değiştirebilmesi ve yine de aynı anlama gelmesi, bu bileşenlerin tek başlarına da "halk, millet, toplum" gibi anlamlar taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu ikilemeyle aynı anlama gelen ve aşağıda incelenen ikilemelerin bazılarının da bileşenleri yer değiştirebilmektedir.

Qara sözcüğünün müstakil olarak da "halk" anlamına geldiği, tarihî metinlerde tespit edilmektedir. Bunun yanında, Eski Uygur Türkçesi

⁴ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, 167.

⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, 1991,76.

⁶ Talat Tekin, *Orhon yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk*. Simurg Yayınları, 1998, 40-41.

⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 837.

⁸ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*. Brill, 2004, 231, 316, 499.

⁹ Peter Zieme, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*, Akademie Verlag, 1985, 225.

¹⁰ Klaus Röhrborn, *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 3, die Alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Harrassowitz Verlag, 1991.

¹¹ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021, 333.

¹² Serkan Şen, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2002, 70, 138.

¹³ Erhan Aydın, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor, Bilge Kültür Sanat Yayınları*, 2017, 176.; Erhan Aydın, *Uygur Yazıtları, Bilge Kültür Sanat Yayınları*, 2018, 127.

döneminde “küçük bir halk, halkçık” anlamında *ķaraķıĝ* sözcüğü türetilmiştir.¹⁴

2. *Ķara Bodun/Bodun Ķara* İkilemesinin Semantik Eşdeğerleri

“Halk, millet, toplumun yönetilen kısmı olan halk” gibi anlamlandırmaların mümkün olduğu *ķara bodun/bodun ķara* ifadesinin Türk dilinin tarihî dönemlerinde yazılmış metinlerde semantik eşdeğerleri olan ikilemeler kullanılmıştır. Bu ikilemeler de “halk, millet, toplum” anlamlarına gelmektedir. Karaman, makalesinde *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin kullanımıyla ilgili detaylı bilgi vererek Köktürk harfli yazıtlar ile Uygur harfli yazmalarda geçtiği cümleleri sunduğu için¹⁵, çalışmamızda bu konulara değinilmemiştir.

Çalışmamızda, *semantik eşdeğer* terimi; aynı görev, yapı ve anlamda farklı sözcüklerle oluşturulan ifadeleri karşılamak için kullanılmıştır. *Ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin yapısı, anlamı ve ikilemeyi oluşturan bileşenler arasındaki semantik ilişki, *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin *semantik eşdeğer*’i olarak tarif ettiğimiz diğer ikilemelerde de bulunmaktadır.

Tarafımızca *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesinin semantik eşdeğeri olarak metinlerde tespit edilen ikilemeler Türk dilinin dönemlendirilmesindeki kronoloji dikkate alınarak şöyle sıralanabilir:

il kūn/él kūn/el gün, il kūn bodun, ulus bodun, il bodun, él ulus/ulus él, kara ulus, ģara él, el alem, el oba

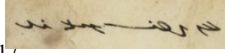
2.1. *il kūn/él kūn/el gün*

Bu ikileme, *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesi gibi “halk, millet, toplum” anlamlarına gelmektedir. İkilemenin bileşeni olan iki sözcük de *ķara bodun/bodun ķara* ikilemesindeki gibi müstakil olarak “halk” anlamına gelmektedir. İkilemenin sıkça kullanıldığı en önemli metin *Uygur Harfli*

¹⁴ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021, 333-334.

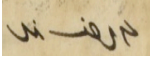
¹⁵ Ahmet Karaman, “Eski Türk Yazıtlarının Tanıklığında Kara Bodun İfadesi Üzerine Düşünceler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 2022, 27-35.

Oğuz Kağan Destanı'dır.¹⁶ Bu metinde *il kün* ikilemesi 14 defa ve hepsinde de "halk, millet" anlamında tespit edilmiştir. Destan metninde 2 defa *yil kün* ve 12 defa da *il kün* olarak iki biçimde yazılmıştır. *Yil kün* yazımının sebebi de Uygur harflerinde söz başında /i/ sesinin gösterimiyle ilgili bir özellik olabilir.

satır)¹⁷

YYL KWN L'R NY *yil kün-ler-ni* (UOKD 23.

Metinde görüldüğü üzere 23. satırda *il kün* ikilemesi yazılırken söz başında /i/ sesi YY şeklinde gösterimi yapılmıştır. Diğer yazımlarında ise tek işaretle Y şeklinde gösterilmiştir.

YL KWN NY *il kün-ni* (UOKD 25. satır)¹⁸

Bu ikilemenin Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda tespit edildiği cümlelerden bazıları şunlardır:

uşol orman iç(i)nde bedük bir kıyat bar irdi.

yılkı-lar-nı, yil kün-ler-ni yir irdi.

"Bu ormanın içinde büyük bir gergedan vardı. At sürülerini ve **halkı** yirdi." (UOKD 22-23. satır).¹⁹

bedük yaman bir k(i)y(i)k irdi

birke emgek birle il kün-ni basup irdi

"Büyük ve vahşi bir canavardı. Ağır bir eziyetle **halkı** sindirmişti." (UOKD 23-25. satır).²⁰

andağ körüklüg irdi kim yir-ning yil küni anı körse ,

¹⁶ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi, 1936, 57.; Ferruh Ağca, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016, 250.

¹⁷ Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Paris Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1001, 23. satır.

¹⁸ Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Paris Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1001, 25. satır.

¹⁹ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi, 1936, 10-11.; Ferruh Ağca, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016, 67.

²⁰ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 57.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 250.

ay ay ah ah ölerbiz, dep süd-din kumuz bola durur-lar

“Öyle güzeldi ki eğer **yer yüzünün halkı** onu görse: “Eyvah, ölüyoruz!” der ve sütü kıımız olurdu.” (UOKD 77-80. satır).²¹

toy-din sonğ oğuz kağan beg-ler-ge il kün-ler-ge çarlığ birdi.

“Toydan sonra Oğuz Kağan, beylere ve **halka/millete** yarlık/emir verdi.” (UOKD 94-96. satır).²²

oğuz kağan baş(a)dı, urum kağan kaçdı.

oğuz kağan urum kağan-nunğ kağan-luk-ın aldı il kün-in aldı.

“Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan Urum Kağan’ın kağanlığını ve **halkını** aldı.” (UOKD 167-170. satır).²³

il kün ikilemesinin yine “halk” anlamında kullanıldığı metinlerden biri de *Kutadgu Bilig*’dir. *Kahire* nüshasında 5 beyitte bu ikileme tespit edilmiş olup burada sadece bir beyit örnek olarak verilecektir.

Bilig birle begler bodun başladı

Ukuş birle il kün işin işledi (KB 1952. beyit)²⁴

“Bilgi ile beyler millete liderlik eder, akıl ile **halk** işini işler.”

Defter-i Çingizname’de bu ikileme, *el kün* olarak yine “halk, millet, toplum” anlamında tespit edilmiştir. Bu metinde “halk” anlamı aynı satırlarda hem *el kün* ikilemesiyle hem de Arapça kökenli *halk* sözcüğüyle sağlanmıştır.

Ağalarınınğ öğüt wasiyet sözün tutmadılar, anasın sanğa sanamadılar, onğmas boldılar él kün béglere, yine halk oğluna kızına küç éte başladılar. (DÇ 10b/15-11a/1)²⁵

“Büyüklerinin öğüt ve vasiyetlerine uymadılar, annesine saygı göstermediler, **halk** beylere karşı doğru davranmadı ve yine **halk** oğluna kızına eziyet etmeye başladı.”

²¹ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 14-15.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 71.

²² Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 16-17.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 73.

²³ Willy Bang, Reşit Rahmeti, *a.g.e.*, 20-21.; Ferruh Ağca, *a.g.e.*, 81.

²⁴ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yayinevi, 2008, 400-401.

²⁵ Maria Ivanics, Mirkasym Usmanov, *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Çingiz-namä)*. Studia urolo-altaica 44. Quality Print, Szeged, 2002, 43.

Andın sonıŋ Çingiz Han özni istey barğan béglerge taķı özge béglerge her birsine orun maķām ta'yın bélgülik kılıp él kün bérip soyurġadı. (DÇ 22b/13-15)²⁶

“Ondan sonra Çingiz Han, kendisini kabul eden beylere ve diġer beylere, her birine, makam ve mevķi belirleyip onlara **halk** vererek onları onurlandırdı.”

İkileme Türkiye Türkçesinde *el gün/il gün* olarak “halk, ahali, toplum” anlamlarında kullanılmıştır.²⁷ Özellikle halktan içinde yaşanılan toplumdan çekinilerek yapılan eylemler hakkında “ele güne karşı” ifadesi sıklıkla kullanılmaktadır. Söz konusu kullanım *Oġuz Kaġan Destanı*'ndaki anlamının yanında “yabancı, başkaları” gibi anlamlar da kazanmıştır. Bu anlamları kazanmasında *el* sözcüġünün müstakil olarak da “halk” anlamı yanında “yabancı” anlamını da kazanması etkili olmuş olabilir.

Azerbaycan Türkçesinde de *el gün* ikilemesi “halk, toplum” anlamlarında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde bu ikilemenin yazımı *el-gün* olarak arasında – işareti ile gösterilmiştir.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti'nde el-gün maddesi için “Xalq, camaat, el.” açıklaması yapılmıştır. İkilemenin kullanımına örnek olarak da şu cümleler verilmiştir: “*El-gün* içində biabır olmaq. - Eşq üçün babamı atıb, tərktmək; Ölümdən yamandır el-gün içində... S.Vurğun.”²⁸

2.2. il kün bodun

Kutadġu Bilig'de *il kün* ikilemesi bir beyitte yine “halk” anlamına gelen *bodun* sözcüġüyle birlikte *il kün bodun* biçiminde üçleme olarak kullanılmıştır.

Süçigke süçinse ajun begleri

Açıġ boldı il kün bodun iġleri (KB 2092. beyit)²⁹

“Dünya beyleri şarabın tadını alırlarsa **halkın** bundan çekeceġi zahmet çok acı olur.”

²⁶ Maria Ivanics, Mirkasym Usmanov, *a.g.e*, 26.

²⁷ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*. C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, 597.

²⁸ Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*, C. 2, Bakı, şark-Qərb, 2006, 21.

²⁹ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadġu Bilig*, Kabalıcı Yaynevi, 2008, 420-421.

2.3. ulus bodun

ulus bodun ikilemesi de “halk, toplum” anlamında *Eski Uygur Türkçesi* metinlerinde kullanılmıştır.³⁰ Uygur harfleriyle olarak yazılan *ulus bodun* ikilemesi /s/ ve /ş/ seslerinin aynı işaretle gösterilmesinden dolayı *ulus bodun* olarak da okunmuştur.³¹

ol ödün kaŋğı kan ulus bodun ıǵlayu sıqtayu “Bu sırada babası han ve halk ağlayıp sızlanarak” (PKPH XXX.7-8)³²

ol ödün baranas ulus bodunı alku busantı ıǵladılar “O zaman Benares halkı üzülüp ağladı” (PKPH LXII.2-4)³³

elgi kopuz etizü aǵzı yrılayu alurdı. ulus bodun alku kovradı yrıǵ taŋǵlayu esirkeyü ıǵlayu tegre tolı turırlar erti. “Eliyle kopuz çalıp aǵzıyla şarkı söyleyerek oturuyordu. Tüm halk oraya üşüştü. Şarkısına hayran olup ona acıyıp ağlaşarak çevresini dolduruyorlardı.” (PKPH LXXI.1-4)³⁴

2.4. il bodun

il bodun ikilemesi de yine “halk” anlamına gelen bileşenlerden oluşmuş bir ikileme olarak *Kutadgu Bilig*’in şu beytinde tespit edilmiştir.

Qılınç baldu boldı bu il saqçısı

Qılınçın alır il bodun başçısı

“Kılıç ve balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.” (KB 2140. beyit)³⁵

2.5. él ulus/ulus él

Bu ikileme, bileşenlerinin sıralamasının farklı olduğu örneklerle yine “halk, millet, toplum” anlamlarında aşağıda aktarımları verilen metinlerde tespit edilmiştir.

³⁰ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021, 797.

³¹ James Russel Hamilton, *Prens Kalyânamkara ve Pâpamkara Hikâyesi*, Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020, 66.

³² James Russel Hamilton, *a.g.e.*, 45.

³³ James Russel Hamilton, *a.g.e.*, 45.

³⁴ James Russel Hamilton, *a.g.e.*, 66.

³⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yayınevi, 2008, 426-427.

Manzum *Uzunköprü Oğuznamesi*'nde *ulus él* olarak kullanılmıştır.

murād birdi teŋri oğuzka uluğ

*murıga battı barça **ulus él** kamuğ*

“Tanrı Oğuz'a murat verdi;

bütün **halk** tamamıyla kedere battı”³⁶

Şibani-Name metinlerinde ise bu ikilemenin unsurlarının yeri değişerek *él ulus* olarak kullanılmıştır.

barıban él ulusığa yıtsün

yitiben kalèaların birkitsün (ŞBN 2967. beyit)³⁷

kılıban él ulusın nā-hoşnūd

çıktilar ol iki han hışm-ālūd (ŞBN 3693. beyit)³⁸

Andicān sarı hücum eylediler

él ulus barı hücum eylediler (ŞBN 3712. beyit)³⁹

18. asır Ermeni harfli Tarihî Azerbaycan Türkçesi metni olan *Aşığ Arti Oğlı Defteri*'nde⁴⁰ bu ikileme yine “halk” anlamında *él ulus* ve *ulus él* olarak iki biçimde de kullanılmıştır.

Bir arzum var ğulağ vérin dilüme

Yetüg olun bu perişan halüme

*Bir nameh yazmuşam **ulus élüme***

Birisine gönderin ala durnalar (Aşığ Arti Oğlı Defteri 40a/20-22)⁴¹

*Ġardaş bacum **él ulusum** yığsunlar*

Kitabetüm güle güle ohusunlar

³⁶ Kemal Eraslan, Manzum Oğuznâme. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 2010, 188-189.

³⁷ Arife Ece Evirgen, *Şibani-Name'nin Budapeşte Nüshası*, Ihlamur Akademi, 2022, 251.

³⁸ Arife Ece Evirgen, *a.g.e*, 2022, 303.

³⁹ Arife Ece Evirgen, *a.g.e*, 2022, 304.

⁴⁰ *Aşığ Arti Oğlı Defteri*, neşredilmek üzere tarafımızca hazırlanmaktadır.

⁴¹ *Aşığ Arti Oğlı Defteri*, Collection of Armenian Manuscripts (Collection 2089), UCLA Library Special Collections, Charles E. Young Research Library, University of California, Los Angeles, Manuscript No: 64, 40a/20-22.

Birce nişan boynunda tahtsunlar

Nebede alasiz çöle durnalar (Aşığı Arti Oğlu Defteri 41a/11-14)⁴²

Arti Oğlu bir gün ecel oğın çöviürür

Bad-ı tıfan kimi doğrar yeke sovrurur

Hağdan canalıcı gelür baş üsde durur

Çeker rohun yüz miñg ulus él vece gelmez (Aşığı Arti Oğlu Defteri 31a/24-26)⁴³

Azerbaycan Türkçesinde de *el-ulus* olarak kullanılan bu ikilemenin yazımında iki unsurun arasında – işareti kullanılmıştır.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati'nde *el-ulus* maddesi için "camaat, xalq, el." açıklaması yapılmıştır. İkilemenin kullanımına örnek olarak da şu bayatı verilmiştir: "Axşamlar, ay axşamlar; Şamlar yanar axşamlar; El-ulus evdə yatar; Hodək harda axşamlar (Bayatı)"⁴⁴

2.6. kara ulus

Yine "halk" anlamına gelen *ğara ulus* ikilemesi sadece *Codex Cumanicus*'ta tespit edilmiştir.

Kesertkiçe kan tammuş, kara ulusğa yayılmış ol otdır. "Çekirge gibi kan damlamış, halka yayılmış." (CC 60b/15)⁴⁵

2.7. ğara él

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi ile yazılan *Töre Bitiki* metninde "halk, millet" anlamında *ğara él* ikilemesi kullanılmıştır. Metinde, "kitle, halk, topluluk, sürü" anlamlarına da gelen *ğara* > *ğara* sözcüğü ile yine "halk/millet" anlamlarına gelen *él* sözcüğünden oluşan bu kavram toplumda yöneten ve yönetilenlerin kavramsal olarak birbirinden ayrıldığını göstermektedir.

A éger ki bérinseler, ğara élni yasağ tibine sağlagay da baş kişilerni boş étkey yasağtan, kermenninğ povétine néme ziyan étmegey.

⁴² Aşığı Arti Oğlu Defteri, 41a/11-14.

⁴³ Aşığı Arti Oğlu Defteri, 31a/24-26.

⁴⁴ Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati*, C. 2, Bakı, Şark-Qərb, 2006, 24.

⁴⁵ Mustafa ArgunşahGalip, Güner, *Codex Cumanicus*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022, 279, 358.

“Eğer teslim olurlarsa, **halkı** vergi altına almalı ama **yöneticileri** vergilerden muaf tutmalı ve şehrin mülklerine zarar vermemelidir.” (TB: 42b/5-42b/10)⁴⁶

alé ki köpten tüğül, haçan ki boldı ayrı işler aralarına buğurmistr bile, raçcılar bile da h̄ara él bile şehirimizde İlov'da

“Ancak son zamanlarda bu yasalarla ilgili olarak Lviv şehrinin valisi, konsey üyeleri ve **halk** arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı.” (TB: 55b/5-10)⁴⁷

h̄ara sözcüğü bunun dışında “sürü, topluluk” anlamında *at h̄ara, tuvar h̄ara* şeklinde at, davar gibi hayvan adlarıyla birlikte kullanılarak “at sürüsü, davar sürüsü” anlamlarını karşılamaktadır.⁴⁸

2.8. el alem

el alem ikilemesini oluşturan bileşenler de ayrı ayrı “halk, insanlar, toplum” gibi anlamlara gelmektedir. Buradaki *alem* (<Ar. ‘*alem*) sözcüğü Arapça kökenli ve “evren, dünya, kâinat” anlamının yanında “tüm insanlar, halk” gibi anlamlara da sahip bir sözcüktür. Türkçe kökenli *el* sözcüğüyle oluşturduğu *el alem* ikilemesi de “halk, toplum” anlamlarında tespit edilmiştir. Bazı durumlarda “yabancılar, diğer insanlar” anlamı taşıdığı da görülmektedir.⁴⁹

*“Memed, onları vurunca gitmiş Deli Durdunun çetesine karışmış. Elaleme etmediklerini koymuyorlarmış. Yoldan da kimseyi geçirmiyorlarmış.”*⁵⁰

2.9. el-oba

Azerbaycan Türkçesinde de *el-oba* olarak kullanılan bu ikilemenin yazımında iki unsurun arasında – işareti kullanılmıştır.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati'nde *el-oba* maddesi için “*camaat, el, xalq.*” açıklaması yapılmıştır. İkilemenin kullanımına örnek olarak da şu bayatı

⁴⁶ Soner Atalan, *Töre Bitiki: Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Yasa Kitabı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023, 47-48.

⁴⁷ Soner Atalan, *a.g.e.*, 47-48.

⁴⁸ Soner Atalan, *a.g.e.*, 820.

⁴⁹ Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*. C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, 578-579.

⁵⁰ Yaşar Kemal, *İnce Memed 1*, YKY, 2008, 223.

verilmiştir: “Əziziyəm, can sənə; Gəl kəsim qurban sənə; Nə sirdir, qalıbdır; El-oba heyran sənə? (Bayatı).⁵¹

Sonuç

Eski Türkçe döneminde kullanılan *kara bodun/bodun kara* ifadesi “halk, toplum, millet” anlamlarını karşılayan bir ikilemedir. Bu ikilemeyi oluşturan bileşenler tek başlarına da yine “millet, toplum, halk, kalabalık” anlamlarını taşımaktadır. Bu sözcük öbeğindeki *kara* sözcüğü sıfat değildir ve renk adı olan *kara* (*siyah*) sözcüğüyle bir ilgisi bulunmamaktadır.

Eski Türkçe döneminden itibaren “halk, toplum, millet” anlamlarını karşılamak için *kara bodun/bodun kara* sözcük öbeği ile aynı yapıda ve aynı anlamda çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Farklı dönem ve kültür çevrelerinde yazıya geçirilen metinlerde kullanılan *il kün/él kün/el gün, il kün bodun, ulus bodun, il bodun, él ulus/ulus él, kara ulus, hara él, el alem, el oba* ifadeleri yapı olarak yine ikileme sözcük grubudur. Bileşenleri de yine *kara bodun/bodun kara* ikilemesinin bileşenleri gibi tek başlarına “halk, toplum, millet” gibi anlamları karşılamaktadır. Tüm bu benzerlik ve aynılıklardan hareket edilerek bu ikilemeler birbirinin semantik eşdeğeri olarak tanımlanmıştır.

Köktürk yazıtlarından itibaren “halk, millet, toplum” için yukarıda sayılan ikilemelerin kullanılması, böyle büyük ve önemli bir topluluğun isimlendirilmesinde tek sözcüğün yeterli ve güçlü bir ifade oluşturamadığını göstermektedir. Bu büyük insan grubunun pekiştirilerek güçlü bir ifade ile karşılanması için aynı veya yakın anlama gelen iki sözcükten oluşan ikilemeler tercih edilmiştir. Yukarıda sayılan ikilemeler kalabalık bir insan grubunu temsil eden “halk, toplum, millet” anlamlarını hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde bugüne kadar karşılamaya devam etmiştir. Bu ifadelerde, temsil edilen anlamdaki çokluk ve kalabalık olma durumunun aynı anlama gelen iki sözcüğün ikileme sözcük grubu biçiminde kullanılmasıyla pekiştirilerek sağlanması göz ardı edilmemelidir.

⁵¹ Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, C. 2, Bakı, Şerk-Qərb, 2006, 23

KISALTMALAR

AAOD	Aşığı Arti Oğlu Defteri
Ar.	Arapça
CC	Codex Cumanicus
DÇ	Defter-i Çingizname
Far.	Farsça
KB	Kutadgu Bilig
PKPH	Prens Kalyanamkara Papamkara Hikayesi
ŞBN	Şibani-Namenin Budapeşte Nüshası
TB	Töre Bitiki
UOKD	Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı

KAYNAKÇA

- AĞCA, Ferruh, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, 2008.
- ARGUNŞAH, Mustafa, Galip Güner, *Codex Cumanicus*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Aşığ Arti Oghl Defteri*, Collection of Armenian Manuscripts (Collection 2089), UCLA Library Special Collections, Charles E. Young Research Library, University of California, Los Angeles, Manuscript No: 64.
- ATALAN, Soner, *Töre Bitiki: Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Yasa Kitabı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023.
- AYDIN, Erhan, *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- AYDIN, Erhan, *Uygur Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- BANG, Willy, Reşit Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*. Burhaneddin Basımevi, 1936.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University, 1972.
- ERASLAN, Kemal, Manzum Oğuznâme. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 2010, 169-244.
- ERDAL, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*. Brill, 2004.
- EVİRGEN, Arife Ece, *Şibani-Name'nin Budapeşte Nüshası*, Ihlamur Akademi, 2022.
- HAMILTON, James Russel, *Prens Kalyânamkara ve Pâpamkara Hikâyesi*, Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- IVANICS, Maria, Mirkasym Usmanov, *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Çingiz-namä)*. Studia urolo-altaica 44. Quality Print, Szeged, 2002.

- KARAMAN, Ahmet, "Eski Türk Yazıtlarının Tanıklığında Kara Bodun İfadesi Üzerine Düşünceler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 2022, 14-39.
- Komisyon, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, C. 2, Bakı, Şerk-Qərb, 2006.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- RÖHRBORN, Klaus, *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 3, die Alttürkische Xuanzang-Biographie VII*, Harrassowitz Verlag, 1991.
- ŞEN, Serkan, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2002.
- TEKİN, Talat, *Orhon yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Simurg Yayınları, 1998.
- TİETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. C. 2, Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Paris Bibliotheque Nationale, Suppl. Turc. 1001.
- WILKENS, Jens, *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021.
- Yaşar Kemal, *İnce Memed 1*, YKY, 2008.
- ZIEME, Peter, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*, Akademie Verlag, 1985.

Osmanlı Mutfak Kültürüne Dair Muhtasar Bir Risale

Nuray DEMİR ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0003-4751-9056>

ROR ID: <https://ror.org/02mtr7g38>

demirnurayozturk@gmail.com

Atıf Bilgisi

Demir Öztürk, Nuray. "Osmanlı Mutfak Kültürüne Dair Muhtasar Bir Risale ".
Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 52 (Güz 2024), 379-406.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.521>

Geliş Tarihi	03.09.2024
Kabul Tarihi	24.10.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Tarihsel arka planın ve zengin bir birikimin ürünü olan Türk mutfağı içinde Osmanlı mutfağının yeri önemlidir. Osmanlı mutfağı, temeli Orta Asya ve Selçuklu'ya dayanan, Anadolu'da kendinden önce var olan uygarlıkların da mutfak kültürlerinden beslenerek zenginleşen ayrıca kendi çok uluslu ve çok dinli yapısını da yansıtan bir çeşitliliğe sahiptir. Çalışmamıza konu olan ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi 3384 numarada bulunan ve adı "Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle" olarak kaydedilen eser, içerik açısından Osmanlı'nın zengin mutfak kültürünün özelliklerini taşımaktadır. Müellifi, müstensihi, istinsah tarihi ve yeri bilinmeyen risalenin kaleme alınması esnasında Osmanlı sahasında farklı kişiler tarafından birçok kez yazılmış müfredat konulu eserlerden de yararlanmıştı. Çalışmada, risalenin bu bağlamda yaralandığı düşünülen müfredat eserleriyle olan benzerliği çeşitli örneklerle detaylandırılmış ve risalenin kaynaklarının ortaya konması amaçlanmıştır. İçerik olarak pratik, kullanışlı, öz ve çoğu gündelik hayatta karşımıza çıkan yiyecek ve içeceklerin yer aldığı risalede meyveler, hububatlar, bakliyatlar, sebzeler, otlar ve baharatlar, süt ürünleri, yumurtalar, etler, balıklar, sakatatlar, yemekler, sular, tatlılar, ekmekler, şerbetler ve alkollü içkiler olmak üzere on beş kategoriye ayırabileceğimiz yüz beş tane unsurun tabiatından, faydasından, zararından ve zararının ortadan kaldırılmasında etkili olan diğer yiyecek ve içeceklerden bahsedilmiştir. Çalışmada, önce Türk mutfak kültürüne değinilmiş ardından risalenin ismi, nüsha bilgileri, muhtevası ve imla özellikleri ayrıntılı olarak incelenmiş ve son kısımda risale metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk mutfağı, Osmanlı mutfağı, müfredat, muhtasar, mutfak kültürü

A Concise Treatise on Ottoman Culinary Culture

Nuray DEMİR ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Balıkesir Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0003-4751-9056>

ROR ID: <https://ror.org/02mtr7g38>

demirmurayozturk@gmail.com

Citation

Demir Öztürk, Nuray. "A Concise Treatise on Ottoman Culinary Culture". *The Journal of Turkish Studies*, 52 (Fall 2024), 379-406.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.521>

Date of Submission	03.09.2024
Date of Acceptance	24.10.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Ottoman cuisine has an important place in Turkish cuisine, which is the product of a historical background and rich accumulation. Ottoman cuisine has a diversity that is based on Central Asia and the Seljuks, was enriched by the culinary cultures of the civilizations that existed before it in Anatolia, and also reflects its own multinational and multi-religious structure. The work that is the subject of our study, located in the Süleymaniye Manuscript Library Esad Efendi number 3384 and recorded as "Pastle on the Wisdom of Fruits", bears the characteristics of the rich culinary culture of the Ottoman Empire in terms of content. While writing the treatise, whose author, copyist, copying date and place are unknown, works on curriculum, written many times by different people in the Ottoman field, were also used. In the study, the similarity of the treatise with the curriculum works that are thought to be used in this context is detailed with various examples and it is aimed to reveal the sources of the treatise. The treatise, which includes practical, useful, concise foods and drinks that we encounter in daily life, is divided into fifteen categories: fruits, grains, legumes, vegetables, herbs and spices, dairy products, eggs, meat, fish, offal, meals, water, desserts, breads, sherbets and alcoholic beverages which are totally one hundred five elements. The nature, benefits, harms and other foods and beverages that are effective in eliminating the harm of these elements are mentioned. In the study, first Turkish culinary culture was mentioned, then the name of the treatise, copy information, content and spelling features were examined in detail, and in the last part, the text of the treatise was included.

Keywords

Turkish cuisine, Ottoman cuisine, curriculum, summary, culinary culture.

Giriş

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi ve kendisine gereken enerjiyi sağlayabilmesi için beslenme biyolojik bir zorunluluktur. Ancak bu zorunluluk içinde yiyecek ve içeceklerin temini, temin edilen besinlerin uygun duruma getirilmesi, besin temini esnasındaki tüketim davranışları beslenmeyi basit ve zorunlu bir biyolojik eylem olmaktan çıkartarak kültürel bir olgu haline getirmektedir.¹ Bu kültürel olgu ise toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu farklılığı etkileyen unsurlar ise toplumların yaşadıkları yerin coğrafyası, iklimi, bölgede bulunan hayvan ve bitki türleri, dini inançları ve diğer toplumlarla olan etkileşimleridir.

Dünya üzerinde yaşayan milletler de buldukları coğrafyalarda kendilerine özgü beslenme alışkanlıkları doğrultusunda çeşitli mutfaklar meydana getirmişlerdir. Fransız ve Çin mutfağı ile birlikte dünyanın en büyük üç mutfağından biri olarak gösterilen Türk mutfağı geçirdiği tarihsel değişim aşamaları ve zengin birikimiyle dikkat çekici olmuştur.

Türklerde beslenme kültürü denildiğinde tarihsel olarak akla ilk, Orta Asya gelir. Hayvansal beslenmenin ağırlıkta olduğu Orta Asya'da tarıma elverişli yerlerde tahıl ekimi de yapılmıştır.² Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri, çeşitli coğrafyalarda birçok devlet kurmaları; buralarda yaşamış çeşitli kültürlerle etkileşime girmeleri sonucunda Türklerin mutfak kültürleriyle birlikte yeme-içme alışkanlıklarının değiştiği ve çeşitlendiği de görülür. Temel olarak Türk mutfağında Hitit, Frigya, Lidya, İon, Roma-Bizans, İran³, Selçuklu ve Osmanlı mirasının izlerini bulmak mümkündür.⁴ Orta Asya dönemi ile başlayan Türk mutfağı Selçuklu dönemi, Osmanlı Saray Mutfağı ve Cumhuriyet dönemi mutfakları olmak üzere çeşitli aşamalardan geçerek günümüze ulaşmış ve bunların içinde bilhassa Osmanlı Saray Mutfağı, Osmanlının çok dinli ve çok uluslu yapısıyla dikkat çekmiş ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Osmanlının kültürel

¹ Hayati Beşirli, "Yemek, Kültür ve Kimlik", *Milli Folklor*, 2010, 22/87, 159.

² Mithat Usta, *Türkçenin Yeme-İçme Kültürüyle İlgili Tematik Söz Varlığı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2021, 38.

³ Safevîler devri mutfak kültürüne dair bk. Muzaffer Kılıç, *İki Yemek Kitabı Işığında 16. Yüzyıl Safevî Mutfağı: Kârnâme ve Mâddetü'l-Hayât*, Kitapyaymevi, İstanbul 2023.

⁴ Ertuğrul Düzgün-Fügen Özkaya Durlu, "Mezopotamya'dan Günümüze Mutfak Kültürü", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 3/1 (2015), 44.

zenginliğinin bir yansıması olarak görülen “Osmanlı mutfağı” örgütlenme, damak zevki ve inceliği, çeşitliliği gibi birçok yönden Türk mutfak kültüründe bir nevi altın çağ olarak kabul edilmiştir.⁵

Osmanlı mutfağının ana yemeklerini et ve kümes hayvanlarından yapılan kebaplar, meyve ve bazı baklagillerle pişirilen ekşi-tatlı et yemekleri, sade ve karışık pilavlar, hamur işleri, dolmalar, etli sebzeler, çorbalar, tatlılar, balıklar, salatalar, turşular, peynirler, mezeler; içeceklerini ise hoşaf lar ve şerbetler oluşturur; ayrıca yağlar ile baharatlar da yemeğin tadını etkileyen önemli unsurlar olarak görülür.⁶ Bu bahsi geçen tüm yiyecek ve içecekler ise İslam tıp anlayışıyla paralel bir şekilde doğadaki ateş, hava, toprak ve suyun karşılığı sıcak, soğuk, kuru ve yaş olma özelliklerine bağlanarak dört türe ayrılmış; insanların yaz-kış bünyelerine uygun beslenmeleriyle sağlıklı bir denge kurulmaya çalışılmıştır.⁷

Bahsi geçen bu özellikler doğrultusunda kaleme alınmış ve Osmanlı mutfak kültürüne dair izleri bulabileceğimiz birçok eser mevcuttur. Bu eserlere örnek olarak Ahmed Cavid’in *Tercüme-i Kenzü’l-İştihâ’sı*⁸, Ahmed Şevket’in *Aşçı Mektebi*⁹ ve Mehmed Kâmil’in *Melceü’t-Tabbâhîn*¹⁰ verilebilir. İncelememize konu olan *Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle* isimli eserde de Osmanlı mutfağında kullanılan yiyecek ve içeceklerle ilgili pratik, özet, gündelik ve kullanışlı bilgilere yer verilmiştir. Risale dört varaktan oluştuğu ve muhtasar bir özellik gösterdiği için yiyecek ve içeceklerin İslam tıp anlayışı doğrultusunda yalnız tabiatına, faydasına ve zararına değinilmiştir.

Osmanlının zengin mutfak kültürünü meydana getiren birçok bileşen vardır. Bunlar içinde en önemlilerinden birisi de meyvelerdir. Anadolu’nun eski medeniyetlere ev sahipliği yapması, tarımın bu bölgede başlaması

⁵ Özgür Kızıldemir - Emrah Öztürk- Mehmet Sarıuşık, “Türk mutfak kültürünün tarihsel gelişiminde yaşanan değişimler”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, 14(3), 197.

⁶ Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2014, 14.

⁷ Marianna Yerasimos, *a.g.e.*, 20.

⁸ Ahmed Câvid, *Tercüme-i Kenzü’l-İştihâ*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Priscilla Mary Işın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

⁹ Ahmed Şevket, *Aşçı Mektebi*, haz. Priscilla Mary Işın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021; Ahmed Şevket, *Aşçı Mektebi*, I-II, haz. Göker İnan, TÜBA, Ankara 2022.

¹⁰ Günay Kut- Turgut Kut, *Mehmed Kâmil-Melceü’t-Tabbâhîn (Aşçıların Sığınağı)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları İstanbul 2015.

Osmanlı'nın da bu zengin tarımsal biyoçeşitlilikten faydalanmasını sağlamıştır.¹¹ Osmanlı meyveciliği, meyvelerin çeşitliliği, bahçe teknikleri gibi birçok özellik yönünden Bizans, Orta Asya ve İslam dünyasının etkilerini taşımaktadır.¹² Bizans ve İslam tıbbında fazla meyve yemek sağlık için Avrupa tıbbının aksine zararlı görülmemiştir bu yüzden meyve tüketimi Osmanlıda oldukça fazladır. Ayrıca Osmanlıda meyve sevgisi yalnız ağızla sınırlandırılmayıp meyve yetiştirmek, meyve bahçelerinde oturmak, meyve hediye etmek gibi durumlar da söz konusu olmuştur.¹³ *Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle'*de de *tâze encîr, şatlu üzüm, şeftâlû, kara erik, emrûd, şatlu nâr, ayva, cevz, hindistân cevzi, kerâz, zeytûn* olmak üzere 11 tane meyvenin ismi zikredilmiştir.

Meyveler, öğünlerde tüketilmelerinin yanı sıra Osmanlıda, tatlıcılık ve şekercilikte de kullanmıştır. Osmanlı'nın çeşitli vilayetlerinden getirilen meyveler şerbet, reçel, şekerleme, pâlûde ve hoşaf yapımında kullanılmış bunlar yaz-kış hem sarayda hem de halk arasında sevilerek asırlarca tercih edilmiştir.¹⁴ Risalede tatlı kategorisinde şunların ismi zikredilmiştir: *kaṭā'if, bal, pâlûde, şekker, şand şeker, zencebîl perverdesi, sūsen perverdesi*.

Osmanlı mutfak kültürünün bir diğer bileşeni tahıllardır. Türk mutfağında Orta Asya'dan beri tahılların gerek yemeklerde gerekse hamur işlerinde kullanılmaları yaygın bir durumdur. Başta ekmek olmak üzere pek çok unlu mamulün hammaddesini meydana getiren buğdaydan *Dîvânîi Lugâti't-Türk'*ün birçok yerinde bahsedilmiştir. Buğday ekmek ve hamur işlerinin yanı sıra Osmanlı mutfağında çorbalarda ve tarhanalarda da tercih edilmiştir.¹⁵ Buğday kadar önemli bir diğer tahıl arpadır. Sert iklimlerde yetişebilmesi Anadolu'nun genelinde ekmek yapımında kullanılmasını sağlamıştır hatta III. Mustafa'nın (ö. 1774) sadece arpa ekmeği yemesi Osmanlı saray mutfağında arpanın önemine işaret eden bir anekdotur.¹⁶ Arpa ve buğday gibi hamur işlerinde tercih edilen ve Anadolu'nun birçok yerinde yetişen kabak yemeği, nohutlu pilav, kabuni gibi birçok yemeğin de

¹¹ Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, 133.

¹² Priscilla Mary Işın, *a.g.e.*, 149.

¹³ Priscilla Mary Işın, *a.g.e.*, 150.

¹⁴ Marianna Yerasimos, *a.g.e.*, 253.

¹⁵ Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, 63.

¹⁶ Priscilla Mary Işın, *a.g.e.*, 31.

ana malzemesi konumunda olan ürünlerden bir diğeri nohuttur. Rivayet edildiği kadarıyla Fatih'in sadrazamı Mahmud Paşa (ö. 1474) içinde altın nohut bulunan pilavı ziyafetlerde sunmuştur.¹⁷ Risalede hububat olarak *arpa, buğday, darı ve birinc* verilirken bakliyalardan ise *nohūd, bögrülce, mercümek, mürdümük, bakla ve keçi boynuzu* zikredilmiştir.

Türklerin yeme alışkanlıkları içinde önemli olan yiyeceklerden bir diğeri sebzelerdir. Sebzeler, Osmanlı mutfağında çeşit açısından oldukça zengindir. Anadolu'da yetiştirilen soğan, sarımsak, kabak, marul, börülce, kereviz gibi yerli sebzeler ile; İran aracılığıyla gelen patlıcan ve Güney Amerika'dan gelen yeşil biber, fasulye gibi sebzeler hızlıca Türk mutfağına dahil edilmiştir ancak yine de 19. yüzyılın sonuna kadar sebzeler, pilavlar ve etlerin yerini tutamamış ya etle ya da sade yağla pişirilmiştir.¹⁸ Risalede sebzeler, otlar ve baharatlardan *ısfanalı, sarımsak, soğan, helyün, tere-i horāsānī, na'nā, bāzincān, kerefs, keber, torak otı, gendene, mārül, kāsni, tarhūn, kabak, bātilcān, büber, zencebīl, za'ferān, kadın tuzluğu ve kızıl gül'e* yer verilmiştir.

Et, Osmanlı mutfağının temel unsuru olup Orta Asya'dan beri Türklerin temel besin kaynağıydı. Sarayın ve halkın buğday kadar önemli olan bu et ihtiyacında tercih edilenler genelde koyun ve kuzu eti olmakla birlikte bunlar dışında, tavuk, piliç, kaz, ördek, keklik, güvercin etleri de Osmanlı mutfağında çokça kullanılmıştır.¹⁹ Risalede Osmanlı mutfağında kullanılan etlerle birlikte tıbbî açıdan faydalanılan etlerin isimlerine de yer verilmiştir. Risalede ismi zikredilen etler şunlardır: *Qoyun eti, keçi eti, buzağı eti, şığır eti, at eti, kulaç eti, arslan eti, tavşan eti, turna eti, tırraç eti, keklik eti, çil eti, tırğay eti, tavuk eti, serçe eti, bildircin eti.*

Türklerin, eski beslenme alışkanlıklarına yabancı olan balık ve deniz ürünlerine olan ilgilerinin uyanması ise zaman almış ve gerek coğrafyanın gerekse Bizans mutfağının etkisi ile Osmanlı mutfak kültüründe yüzyıllar geçtikçe balık çeşitlerinde ve yemeklerinde bir artış söz konusu olmuştur.²⁰ Risalede balıklardan *tuzlu balık, uvacuk balık, iri balık* şeklinde söz edilmiş herhangi bir balık türünün ismine yer verilmemiştir.

¹⁷ Priscilla Mary Işın, *a.g.e.*, 279.

¹⁸ Marianna Yerasimos, *a.g.e.*, 179.

¹⁹ Marianna Yerasimos, *a.g.e.*, 81.

²⁰ Marianna Yerasimos, *a.g.e.*, 166.

Sulu yemek veya çorba olarak düşünebileceğimiz aşların Türklerde tarihi Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. İçinde kullanılan malzemeye göre isimlendirilen aşlar ekonomik ve doyurucu olması yönüyle Osmanlı mutfağında da oldukça tercih edilmiştir. Bu aşlardan bazılarında ise koruk üzümünden yapılan koruk aşı²¹, yarma buğday ve yoğurttan yapılan ayrıca içine çeşitli unsurların katılmasıyla zenginleşen tarhana aşı²², imaretlerin geleneksel yemeği olan ve cuma geceleri, bayramlar, ramazan gecelerinde kuru meyve çeşitleriyle pişirilen zirva aşı²³, sumakla tatlandırılan etli ve sebzelili bir yemek olan sumak aşı²⁴ örnek verilebilir.

Osmanlı mutfağında baharatın serüveni, hem ticaret metaı hem yemeklerde hem de ilaçlarda kullanılması yönüyle ilginçtir; Uzakdoğu ve Hind kökenli olan baharatlar Yemen ve İran vasıtasıyla Suriye ve Mısır'a oradan da Anadolu'ya ve ticaretle de Avrupa'ya ve bütün dünyaya ulaşmıştır.²⁵ Osmanlı sarayının en çok tercih edilen baharatları ise karabiber, safran, kişniş, kimyon, tarçın olmakla birlikte zencefil, kakule, anason da bazı tariflerde tercih edilmiştir.²⁶ Baharatlar yerine taze ya da kuru otların kullanımında ise maydanoz, nane, turak otu (dereotu) ve tarhundan yararlanılmış; tatlandırıcı olarak ise etli yemeklerden pilava kadar çorbada bile eksik olmayan bal tercih edilmiş; yemeklere ve salatalara ekşilik vermek içinse koruk suyu, sumak, nardeng, sirkeden faydalanılmıştır.²⁷

Çalışmanın bundan sonraki kısmında risalenin ismine, nüsha bilgilerine ve muhtevasına değinilecektir:

Risalenin İsmi Konusunda

Eserin ismi risalenin herhangi bir yerinde belirtilmemiştir. Risalenin ilk varışında sıralanan meyvelerin isimlerinden hareketle esere "*Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle*" adı verilmiştir. Bu isim risalenin tamamındaki

²¹ Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, 219.

²² Priscilla Mary Işın, *a.g.e.*, 364.

²³ Priscilla Mary Işın, *a.g.e.*, 414.

²⁴ Priscilla Mary Işın, *a.g.e.*, 340.

²⁵ Arif Bilgin, "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfakı", *Türk Mutfakı* Ed: Arif Bilgin ve Özge Samancı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, 220.

²⁶ Marianna Yerasimos, *a.g.e.*, 54.

²⁷ Marianna Yerasimos, *a.g.e.*, 54.

unsurlar düşünüldüğünde eksiktir. Risalenin içinde yalnızca meyveler bulunmamaktadır; risalede hububatlar, bakliyatlar, sebzeler, otlar, etler, aşlar, şaraplar olmak üzere çeşitli yiyecek ve içeceklerden de söz edilmiştir. Ayrıca bahsi geçen yiyecek ve içeceklerin tabiatına, menfaatine, zararına ve zararından kurtulma şekline de değinildiğinden eser bir muhtasar müfredat özelliği göstermektedir ve bu doğrultuda yeniden bir isimlendirme yapılmalıdır.

Risalenin Nüsha Bilgiler

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi 3384 numarada bulunan mecmuada farklı konuları ihtiva eden sekiz eser ve risale bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Veysî'nin *Hâbnâme'si*, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Kavâ'idü'l-Mecâlis* ve *Mir'âtü'l-Avâlim* isimli eserleri, Ebüssuûd Efendi'nin *Du'ânâmesi*, Ganîzâde Nâdirî'nin *Dîvân-ı Nâdirîsi*, müellifi bilinmeyen *Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle*, Nev'î'nin *Hasbihâl'i* ve yine müellifi belli olmayan *Mecmû'a-i Fevâ'id*'tir. İncelemeye konu olan eser mecmuanın altıncı sırasında olup müellifin ve eserin ismi belirtilmediği için eserin muhtevassından hareketle ismine "Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle" denmiştir. Yukarıda bahsi geçen eserlerden hareketle ise mecmuanın en erken 17. yüzyılın ortasında derlendiği söylenebilir. Mecmuanın 54a-57b varakları arasında bulunan *Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle*'nin satır sayısı muhtelifdir ve yazı tipi kırık taliktir.

Risalenin Muhtevası

Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle konusuna göre muhtasar, müfredat özelliği gösterir. Risalede, müellif seçmiş ve gruplandırılmış olduğu yiyecek ve içeceklerin tabiatı, faydası, zararı ve zararının ortadan kaldırılmasında etkili olan diğer yiyecek ve içeceklerden söz eder. Bu dört kısma ayırdığı bölümlerden biri olan zararın ortadan kaldırılması bahsi kimi zaman risalede eksik veya boş bırakılmıştır. Müellifin genel anlamda eserini oluşturma biçimini görmek açısından bahsettiği ilk meyve olan taze incir maddesi örnek verilebilir:

	Ṭabī'at	Menfa'at	Mażarrat	Def'-i Mażarrat
[1a] Tāze Encīr	Cālīnūs eydür germ ve ba'zılar eydür germ ve huşkdur.	Kavuk taşını eridür, berkidür; süddeyi giderür, teni semirdür.	Kanı ğalebe êtdürür, gevdeyi bitli ve gicük êder.	Ekşi aş ve sirkencebīn ve şeker mażarratın def' êder.

Risalede meyveler, hububatlar, bakliyatlar, sebzeler, otlar ve baharatlar, süt ürünleri, yumurtalar, etler, balıklar, sakatatlar, yemekler, sular, tatlılar, ekmekler, şerbetler ve alkollü içkiler olmak üzere on beş kategoriye ayırabileceğimiz yüz beş tane unsurdan bahsedilmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Meyveler: Tāze encīr, tatlu üzüm, şeftālū, kara erik, emrūd, tatlu nār, ayva, cevz, hūndistān cevzi, kerāz, zeytūn. **Hububatlar:** Arpa, buġday, darı ve birinc. **Bakliyatlar:** Noḥūd, bögrülce, mercüme, mürdümük, bakla, keçi boynuzu. **Sebzeler, otlar ve baharatlar:** İsfanaḥ, sarımsak, şoġan, helyūn, tere-i ḥorāsānī, na'nā, bāzincān, kerefs, keber, toraḳ otı, gendene, mārūl, kāsni, tarḥūn, kabak, bāḫīlcān, büber, zencebīl, za'ferān, kadın tuzluġı, kızıl gül. **Süt ürünleri:** Tāze yaġ, keş, tāze süd, yoġurd. **Yumurtalar:** Tavuḳ yumurdası, ħaz yumurdası. **Etler:** Őoyun eti, keçi eti, buzaġu eti, şıġır eti, at eti, kulaḡ eti, arslan eti, taḡşan eti, tırna eti, tırraḡ eti, keklik eti, çil eti, tırgay eti, tavuḳ eti, serçe eti, bildırcın eti. **Balıklar:** Tızlı balıḳ, uvacuḳ balıḳ, iri balıḳ. **Sakatatlar:** Baş beynisi ve paça. **Yemekler:** Kebāb ve kızı aşı, biryān, Őoyun eti kebābı, kalye, südlü pirinç, Őoruk aşı, tarḥāna aşı, zirva aşı, herise, şummāk aşı, tavuḳ çöyürmesi. **Sular:** Noḥūd şuyı, gül şuyı, yaġmur şuyı, bıyar şuyı. **Tatlılar:** Kaṭā'if, bal, pālūde, şekker, ħand şeker, zencebīl perverdesi, süsen perverdesi. **Ekmekler:** Hamırsüz etmek. **Şerbetler:** Sikencebīn, ayva şarābı, elma şarābı, līmūn şarābı, şarāb-ı rummān, şarāb-ı nār, bal şarābı, sirke. **Alkollü İçkiler:** Şarāb-ı 'araḳī, şaru şarāb, eski şarāb, yeḡi şarāb.

Risale kaleme alınırken müellif, müfredat eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Bu durum risalede adı geçen yiyecek ve içecekler hakkında bilgi verilirken açıkça anlaşılır: Örneğin, ayva hakkında risalede şu bilgiler verilmektedir. Ayvanın tabiatı soğuk ve yaştır, ayvanın faydaları yüreğe kuvvet verip anlayışı arttırmasıdır, zararları ise kulunç ve nikris hastalığına sebep olmasıdır, nebat şekeri ayvanın zararını ortadan kaldırmada etkilidir [1a]. *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*'da ayvanın kalbi ve mideyi güç *Tercüme-*

*i Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu'*da ise ayvanın kokusunun nefse ferahlık verdiği, ruhu dirilttiği, göğüs perdesi zayıf olanlarda kulunç ve bağırsak ağrısı yaptığı ve ıslahının sükker ve asel ile olduğu ifade edilmiştir.²⁸ İndirdiği, kusmaya karşı faydalı olduğu, kokusunun kalbi ve beyni kuvvetlendirdiği ve şekerle mürebbasının yine kalbe kuvvet verdiği bahsedilmiştir.²⁹ *Nizâmü'l-Edviye'*de ayvanın kokusunun beyni ve kalbi kuvvetlendirdiği çok yemenin ise sinir ağrıları, bağırsak sancısı ve kulunca sebep olacağı söylenmiştir.³⁰

Risaledeki bir diğer örnek mercimektir. Mercimeğin tabiatı mutedil ve ıslaktır. Faydaları sancıyı dindirmesi ve göz nurunu artırmasıdır. Zararı melankoliye ve unutmaya sebep olmasıdır. Mercimeğin zararlı etkisi şalgam ve çükündür ile geçer. [1b] *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar'*da mercimeğin yaramaz düşler görmeye³¹ *Nizâmü'l-Edviye'*de ise melankoliye sebep olduğu söylenmiştir.³² *Tercüme-i Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu'*da mercimeğin yaramaz düşler görmeye sebep olduğu ve zararlı etkisinin sirke ile ortadan kaldırılacağı belirtilmiştir.³³

Risalede safran bahsi geçen bir diğer devadır. Onun tabiatı sıcak ve kuru olmasıdır, yüreği kuvvetlendirmesi faydası iken yüzü kırmızılaştırması zararlıdır, şarap onun zararını gidermede etkilidir. [2b] *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar'*da yemeğe safran koymanın kalbi kuvvetlendirdiği³⁴ *Tercüme-i Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu'*da kalbe ve ruha ferahlık verdiği³⁵ yine *Nizâmü'l-Edviye'*de safranın kalbe kuvvet verdiği ve ferahlatıcı olduğundan söz edilmiştir.³⁶

²⁸ Hasan b. Abdurrahmân, *Tercüme-i Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu': Hekimlere Gerekli Bilgiler*, Yayına Hazırlayan: Sibel Murad - Nuray Demir Öztürk - Ahmet Akdağ, Editör: Mücahit Kaçar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2024, 698.

²⁹ İbn Baytâr, *Tercüme-i Câmi'u Müfredâtı'l-Edviye ve'l-Eğziye*, Haz. Kevser Topkar, vd. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, 265.

³⁰ Mükerrrem Bedizel Aydın – Sibel Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2019, 462

³¹ İbn Baytâr, *a.g.e.*, 305.

³² Mükerrrem Bedizel Aydın – Sibel Murad, *a.g.e.*, 597.

³³ Hasan b. Abdurrahmân, *a.g.e.*, 808.

³⁴ İbn Baytâr, *a.g.e.*, 249.

³⁵ Hasan b. Abdurrahmân, *a.g.e.*, 656

³⁶ Mükerrrem Bedizel Aydın – Sibel Murad, *a.g.e.*, 432.

Risalede herhangi bir kaynak ya da eser ismi geçmemekle birlikte sadece *Cālīnūs*'un ismi zikredilmiştir. [1a] Genellikle ifadelerde *ba'zılar* sözcüğü söylenerek isim verilmeden bahsi geçen yiyecek ve içecek hakkında müellifin yararlandığı kaynak sahiplerine atıf yapılmıştır.

Risalede yiyecek ve içeceklerin zararını ortadan kaldırmada denge unsuruna dikkat edilmiştir. Örneğin; taze incir [1a], tatlı üzüm [1a], şeftali [1a] gibi meyvelerin zararını ortadan kaldırmada ekşi nar [1a], sirkencebin [1a], ekşi şarabın [1a] faydalı olduğundan bahsedilmiştir. Yine bazı yiyecek ve içeceklerde zararını ortadan kaldırmada birbirinin etkisinden faydalanılmıştır. Örneğin, kereviz otunun zararını marul [2a]; marulun zararını ise kereviz otunun [2a] yine balın zararını sirkenin [3b], sirkenin zararını ise şeker şerbetinin [4a] ortadan kaldırdığı söylenmiştir.

Müellif yiyecek ve içeceklerin zararını anlatırken çoğunlukla yeterli kadar yenmesine ve içilmesine işaret etmiştir. *İfrātıla yēyecek, ziyāde yēnse, ziyāde isti'māl olınsa, çok isti'māl olınsa* [1b, 3b, 4a] ifadelerini sıkça kullanarak yiyecek ve içecekleri çok tüketmenin zararına değinmiştir.

Müellif, bahsi geçen yiyecek ve içeceklerin nasıl tüketilmesi gerektiği bilgisine de yer vermiştir. Örneğin, *şaru şarāb'ı "acıla içmek şehvete ziyān eder ve baş ditredür"* [4b] diyerek aç karınla içilmesinin vücutta meydana getireceği zarara dikkat çekmiştir. Yine, *na'nā'*den bahsederken "*şovuk şuyıla yēse tabī'ata menfa'ati vardır.*" [1b] ifadesine yer vererek naneyi soğuk suyla birlikte tüketmenin yararına değinmiştir.

Eserin İmla Özellikleri

Klasik Osmanlı Türkçesi dil özelliklerini gösteren eserin geneli harekesiz yazılmıştır. Ancak bazı kelimelerde med, üstün, cezm ve şedde işaretleri de kullanılmıştır. *Ayva, buğday, turraç, sarımsak* sözcüklerinin yazımı örnek verilebilir. Risalede, kapalı e çoğunlukla gösterilmiştir; örnek olarak *êt-, vèr-, dè-* verilebilir. Risalede "ğ" ğ ile gösterilmiştir; örnek olarak *ķulağ, siğir, bıyar* sözcükleri vardır.

Metnin bir diğer özelliği dudak uyumsuzluğunun söz konusu olmasıdır. Örnekleri şunlardır: *getürür, semüz, yağlu. hūb* [1b], *ħardal* [1b], *ħušk* [1a], *toħm* [2a] kelimelerinde "ħ" yerine "h" ile yazım metnin tamamında söz konusu olmuştur. Fayda kelimesi metinde *fā'ide-fāyide* olmak üzere iki farklı şekilde gösterilmiştir. *Ķulenc-ķulenç* sözcüğünün

hem c hem ç ile yazımı mevcuttur. *Semmeyi, mi'deyi* sözcüklerinde belirtme hali hemze ve kesre ile gösterilmiştir. Metinde *gicik-gicük* olmak üzere sözcüğün düzlük yuvarlaklık uyumu gösteren ve göstermeyen şekli vardır. Bazı cümlelerde devrik yapılı ifadeler mevcuttur: “*Ziyāde fā'idesi var, balgama ve mi'deyi pāk eder.*” cümlesi örnek verilebilir. *kaşşa-* “kaşmak, kaşındırmak” anlamına gelen ve bugün Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir fiil de metinde geçmektedir.

METİN

	Ṭabī'at	Menfa'at	Mażarrat	Def'-i Mażarrat
[1a] Tāze EncİR	Cālīnūs eydür germ ve ba'zılar eydür germ ve huşkdur.	Ḳavuḳ taşını eridür, berkidür; süddeyi giderür, teni semirdür.	Ḳanı galebe etdürür, gevdeyi bitli ve gicük eder.	Ekşi aş ve sirkencebī n ve şeker mażarratın def' eder.
Tatlu Üzüm	Terdür, ba'zılar mu'tedil ba'zılar germdür demişler.	Ṭabī'atı ıssı eder, teni semirdür.	Şusuzluḳ getirür çün şu içe mi'deyi ḳarışdurur.	Ekşi aş ve nār mażarratın def' eder.
Şeftālū	Serd ve terdür.	Ḳızdıran semmiyeye eyüdür, ıssı mizāca ḳuvvet ditredür.	Semmeyi getirür ve ḳırfi yalındur.	Ekşi şarāb mażarratın def' eder.
Ḳara Erik	Serd ve terdür.	Ṭabī'atı yumuşaq dutar, süstliḡi giderür.	Mi'deyi ve iştihāyi süst eyler ve göḡli döndürür.	Sikencebīn mażarratın def' eder.
Emrūd	Serd ve huşkdur.	Mi'deyi ḳuvvet vērür yüregi eyü eder.	Şafrāyı arturur ve ḳülenc zaḫmetine ziyān eder.	Zencebīl perverdesi mażarratın def' eder.

Ṭatlu Nār	Germ ve terdür, ba'zılar demişler mu'tedildir.	Oksürüğe gâyet fâyide eder, tene kuvvet vèrür.	Şafrâyı arturur ve yüregi ve karnı yellendürür.	Yine ekşi nār mazarratın def' eder.
Ayva	Serd ve terdür.	Yürece kuvvet vèrür, idrâki ziyâde eder.	Külenc ve nıkrıs zahmetin getirür.	Nebât sükkeri mazarratın def' eder
Cevz	Germ ve terdür.	Mi'deye kuvvet vèrür, dişleri aç eder.	Boğaza ve âvâza ziyân eder ifrâpla yeyecek.	Haşhâş mazarratın def' eder.
Hindistân Cevzi	Germ ve terdür, ba'zılar huşkdur demekdür.	Zihni küşâde ve hâtırı zîrek eder.	Mi'dede geç hazm olur ziyâde yeyecek.	Şeker mazarratın def' eder.
Arpa	Serd ve terdür.	Kanı şâfi eder ve gögsi yumuşak dutar.	Karnı ve yüregi yellendürür ve karışdurur.	Kışmış üzüm mazarratın def' eder.
Buğday	Germ ve huşkdur.	Kavuğa ve bağarsuğa eyüdüdür.	Hayzı ve ru'afı ziyâde eder.	Biryân ve kebab mazarratın def' eder.
[1b] Nohūd	Germ ve terdür.	Nıkrıs rencine nef'i var ve şehveti arturur.	Yüregi za'if ve endâmı süst eder.	Semüz tève eti mazarratın def' eder.
Bögrülce	Serd ve huşkdur.	Teni semirdür ve kuvvetlü eder ve şehveti ziyâde kılar.	Yüregi za'if ve endâmı süst eder göze ve dimâğa ziyânı var.	Hardal tohumu mazarratın def' eder.
Mercümek	Mu'tedildir ve terdür.	Sancuyı sâkin eder ve göz nûrın arturur.	Mâlihülyâ ve nisyân getirür.	Şalgam ve çögündür mazarratın def' eder.
Mürdümü k	Mu'tedil ve müferrihdür .	Kızduran semmiyeye nâfi'dür.	Dişleri kaşşadur.	Bâdem ve fistük mazarratın def' eder.

Bakla	Serd ve huşkdur.	Oksürüğe ve semmeye eyüdür.	Ziyâde isti'mâl olınsa gözi kamaşdırur ve nürünü giderür.	Sirke ve tuz mazarratın def' eder.
Keçi Boynuzu	Germ ve huşkdur.	Şoğulcanı kırar ve yüzün rengin hüb eder.	Yemeği geç hazm eder ve karnı şişürür.	Sirkencebî n mazarratın def' eder.
Isfanâh	Serd ve terdür.	Tabî'atı pâk eder, öksürüğü giderür.	Mi'deye ziyân eder, çok yeyecek yürek ditrer.	Ekşi aş mazarratın def' eder.
Helyün	Germ ve terdür.	Yürekdeki süddeyi râyî eyler ve şehveti arturur.	Mi'deye ziyân ve süst endâm eder.	Ekşi aş ve tûrşî mazarratın def' eder.
Sarımsak	Germ ve huşkdur.	Ağulara tiryâkdur ve şehveti ziyâde eder.	Beyniye ziyân eder ve nişyân getirür.	Ekşi aş ve tûrşî mazarratın 1 def' eder.
Şoğan	Germ ve terdür.	Yürekde darın giderür fâyide eder ve şehveti arturur.	İfrâtila yeyecek baş ağrısın getirür.	Sirke ve yoğurd mazarratın def' eder.
Tere-i Horāsânî	Germ ve huşkdur.	Yürece kuvvet vërür, gönli ferah eyler.	Göze ziyân eder ve dimâğı muhîf kılar.	Mârûl mazarratın def' eder.
Na'nâ	Germ ve huşkdur.	Şovuk şuyıla yese tabî'ata menfa'ati vardır.	Şusuzluk getirür ve yüregi kızdurur.	Kerefs mazarratın def' eder.
[2a] Darı	Germ ve huşkdur.	Şovuk ve kâbızdur ve gögsi yumuşak dutar.	Yürek burısı ve karnın ağrısı getirür.	Zeyt yağı mazarratın def' eder.
Birinc	Serd ve huşkdur	Mi'deye gâyet fâyide eder, bedene kuvvet vërür.	Ziyâde yese külenc zaħmetin getirür.	Sâde yağ mazarratın def' eder.

Bāzincān	Serd ve huşkdur.	Mi'deye kuvvet vèrür ve tabī'atı ferah eder, nūrın arturur.	Süst endām ve şehvete ziyān eder.	Sirke ve ekşi aş mazarratın .
Kerefs	Germ ve huşkdur.	Yürek süddelerin zāyid eder.	Baş ağrısını getirür.	Mārül mazarratın def' eder.
Keber	Germ ve huşkdur.	Mi'deye kuvvet vèrür, iştihā getirür.	Çavuşa ziyān edici yel getirür.	Bal ve sirke mazarratın def' eder.
Toraç Otu	Germ ve terdür ve ba'zılar huşkdur demişler.	Bevāşire gāyet müfiddür ve şehveti ziyāde eder.	Ifrātla yene beyniye ve dimāğa ziyān eder.	Mazarratın .
Gendene	Germ ve terdür ba'zılar huşk ve serddür demişler.	Balgama ve bel ağrısına gāyet nāfi'dür.	Beyniye ve göze ziyānı var.	Sirke ve şumak mazarratın def' eder.
Mārül	Serd ve terdür.	Çanı gāyet şāfi kılar ve şehveti ziyāde kılar.	Göz nūrına ziyān eder, yaşardur.	Kerefs tohumu mazarratın def' eder.
Kāsnī	Germ ve huşkdur.	Dişler dibin berkidür, ağız ağrısına nāfi'dür.	Şusuzluk ve harāret getirür.	Çayğana mazarratın def' eder.
Tarhūn	Germ ve huşkdur.	Issı hevāda gāyet muqayyeddür .	Ziyāde isti'māl olınsa yemegi geç hazm eder.	Kerefs mazarratın def' eder.
Çabak	Serd ve terdür.	Şusuzluk def' eder, ıssı mizāca eyüdüdür.	Ziyāde isti'māl olınsa mi'deye ziyān eder.	Ekşi aş ve hardal mazarratın def' eder.
Bāñılçān	Germ ve huşkdur.	Mi'deye kuvvet vèrür ve şehveti arturur.	Ahlāfa ziyān eder ve mi'deyi çarışdurur, sāde yağı	Mazarratın .

			yumurda ile yeyeler.	
Kerāz	Terdür gāyet ıssıdır.	Şehveti ziyāde eder ve bel ağrısına nāfi'dür.	Çanı göyündürür ve sevda temliye etdürür.	Sirke ve hardal mazarratın def' eder.
Büber	Serd ve huşkdur.	Ziyāde fā'idesi var, balgama ve mi'deyi pāk eder.	Ammā ifrātıla isti'māl olınsa çanı giderür ve harāret ver[ür]	Temür hindī.
[2b] Zencebīl	Germ ve huşkdur.	Her derde dermāndur, mi'deye ve sancuya ve yeli gāyet müfiddür.	Ammā boğazı çurudur ve harāret verür.	Sirkencebī n mazarratın .
Za'ferān	Germ ve huşkdur.	Yürece gāyet kuvvet ve feraḥ verür.	Yüzün rengin kızardur, ishāli sākıḫ eder, gönli çondurur.	Şarāb mazarratın def' eder.
Zeytün	Germ ve huşkdur.	Yürece kuvvet verür, teni pāk eder	Baş ağrısı ve baş çegzinmesi getirür.	Yağlı dāne pirinç mazarratın def' eder.
Tavuk Yumurdası	Germ ve terdür.	Şehveti ziyāde eder, tene kuvvet verür.	Hazm olması güçdür.	Sirke ve şarımşak, turp mazarratın def' eder.
Kaz Yumurdası	Müfid ve muḫavvīdür .	Teni semirdür, göz nūrına gāyet kuvvet verür.	Çülenc zaḫmeti ve yürek ağrısı getirür.	
Çoyun Eti	Germ ve terdür.	Cemī' mizāca muḫayyedür , bedeni semirdür, her derde dermāndur.	Ziyāde yemek mi'deye ziyāndur ve iştiḫayı giderür.	Çadın tuçluğı mazarratın .

Keçi Eti	Germ ve terdür.	Ciger harâretini giderür, yüregi şuarur.	Çulenc zahmetin arturur ve yürek ağrısı getürür.	Bal helvâsı ve nebât sükkeri mazarratın def' eder.
Buzağı Eti	Mu'tedil ve müfiddür.	Mi'deyi eridür ve teni semirdür ve gözi nürlandurur.	Çalağı olana çok ziyân eder.	Çarçın mazarratın def' eder.
Şıgır Eti	Serd ve terdür.	Issı mizâclu kişiye gâyet müfiddür.	Sevdâyı ve ahlâkı çarışdurur ve ziyâde eder.	Zencebîl ve dârcîn mazarratın def' eder.
At Eti	Germ ve huşkdur.	Bel ağrısına gâyet ile müfiddür.	Ammâ ziyâde yeyecek bevâşir getürür.	Helîle perverdesi mazarratın def' eder.
Çulağ Eti	Germ ve huşkdur.	Ayak ağrısına, diz ağrısına, bel ağrısına gâyet eyüdür.	Hazmı geç olur ve şafrâyı çarışdurur.	Ve kerefis mazarratın def' eder.
Arslan Eti	Serd ve terdür.	Kanı sâkin eder, yüregi kuvvetlü eder.	Mâlihülyâ getürür, 'aklı ziyân eder.	Zencebîl mazarratın def' eder.
Geyik Eti	Germ ve huşkdur.	Külence, yürek ağrısına gâyet nâfi'dür.	Uykusuzluk ve çayğı getürür.	Summâk ve sirke mazarratın def' eder.
[3a] Tavşan Eti	Germ ve huşkdur.	Kanı sâkin kıllur, mi'deyi pâk eder.	Ziyâde yeyecek mâlihülyâ getürür, hazm olur.	Zencebîl mazarratın def' eder.
Çurna Eti	Germ ve huşkdur.	İştihâ getürür, mi'deye gâyet nâfi'dür.	Vec'-i mafşalı ve bel ağrısı getürür.	Dârcîn ve büber mazarratın def' eder.
Çurraç Eti	Germ ve terdür.	Tiz semirdür ve dimâğa fâyide eder.	Şinjirlere ziyâde çararı var.	Eski şarâb mazarratın def' eder.

Keklik Eti	Germ ve terdür ve lañıfdür.	Ĥastaya Őıfâ verür, eyüdü.	Ziyâde yese mi'deye birâz ziyâni var.	Limün Şuyı mazarratın def' eder.
Çil Eti	Germ ve terdür, lañıfdür.	Her ĥastaya fâidesi var, 'azım kuvvet verür.	Ĥayz ve ru'af kanın ziyâde eder.	İssi Őürbâ mazarratın def' eder.
Noĥüd Şuyı	Germ ve terdür.	Tene çok kuvvet verür, mi'deye fâide verür.	İfrâtila yeyecek Şafrâyı arturur.	Ķoruĥ Şuyı mazarratın def' eder.
Ťurĝay Eti	Serd ve terdür.	Şafrâyı keser, yüzdeki çoprı pâk eder.	Ammâ mi'deyi bozar, kuŐmak getirür.	Bal ĥelvası mazarratın def'.
Ťuzlu Balıĥ	Germ ve ĥuŐkdu.	Balgamı eridür, maĥv eder ve ĥabı'atı açar.	Ammâ ziyâde isti'mâl olınsa behaĥ getirür.	Yâ gül yaĝı, benefşe yaĝı mazarratın .
Uvacuĥ Balıĥ	Serd ve terdür.	Cigeri kuruyana fâide eder ve iŐtilĥa getirür.	Ziyâde isti'mâli behaĥ verür, getirür.	Eski Şarâb, encir suyu.
İri Balıĥ	Serd ve terdür, ĝalizdü.	Tene kuvvet verür, Şehveti arturur, bedeni semirdür.	Őusuzluĥ getirür, yürece ĥarâret verür.	Şarâb ve temürhind ĩ mazarratın .
Paça	Mu'tedil ve lañıfdür.	Beyne müfiddür, ĥanı ve Şehveti ziyâde eder.	Ziyâde isti'mâli ĥülenc getirür.	Ekşi ĥa'âmların mazarratın def' eder.
Baş Beynisi	Serd ve terdür.	Teni semirdür ve yumuŐaĥ tutar ve yüze revnaĥ verür.	Ziyâde isti'mâl olınsa Şafrâ arturur.	Ekşi aş mazarratın .
Kebâb ve Ķuzı AŞı	Serd ve terdür.	Beyniye ve ĝöz nürına ziyâde fâ'idesi var.	Ĥardal mazarratın def' eder, arturur.	Ekşi aş mazarratın .

Tavuk Eti	Mu'tedil ve lañifdür.	Beyni ter ve gevdeyi yumuşadur.	Teni yâbis edüp gıcık getirür.	Lîmün şuyı mazarratın def' eder.
[3b] Serçe Eti	Germ ve huşkdur.	Tene kuvvet verüp şehveti ziyâde eder.	Yürece harâret verüp şusuzluk getirür.	Turşî ve ekşi nâr mazarratın def' eder.
Bıldırcın Eti	Germ ve huşkdur.	Şehveti ziyâde eder, cimâ' kuvvet verür.	Cigere harâret verür, şasâvet getirür.	Kişnîc ve sirke mazarratın def' eder.
Biryân	Germ ve terdür.	Teni semirdür, şehveti arturur, cimâ' kuvvet verür.	Ammâ süstlük ve za'f getirür.	Hurmâ şarâbı mazarratın def' eder.
Koyun Eti Kebâbı	Germ ve terdür.	Kanı akup tırmayana fâyide eder.	Ziyâde yense geç hazm olur.	Eski şarâb mazarratın def' eder.
Kalye	Germ ve terdür ve lañifdür.	Şehveti ziyâde teni semirdür, cimâ' kuvvet verür.	Ammâ mi'deyi süst eder ve bel ağrısın getirür.	Helile-i ter mazarratın .
Südlü Pirinç	Mu'tedil ve lañif ni'metdür.	Teni semirdür ve yumuşak tutar ve cimâ'a kuvvet ve lezzet verür.	Ziyâde yense şafrâyı arturur ve kayyeyi getirür.	
Koruğ Aşısı	Serd ve huşkdur.	Şafrâyı keser ve şusuzluğı kandurur.	Ammâ gögüse ve âvâza ziyân eder.	Bâdem içi, bâdem yağı mazarratın def' eder.
Tarhâna Aşısı	Mu'tedildür.	Şehveti ziyâde eder, iştiyhâyı açar.	Şafrâyı ve balgâmı arturur, yübüset verür.	Lîmün şuyı ve tatlu zerdâlû mazarratın def' eder.
Kadın Tuzluğı	Serd ve huşkdur.	Cigerde verem rencini	Ziyâde isti'mâl olıncağ	Şeker helvâsı

		ve semmeyi men' eder.	külenc peydâ eder.	mažarratın def' eder.
Zirva Aşı	Mu'tedil ve laṭîfdür.	Beyniye ve cigere ğâyet nâfi'dür.	Bağarsuklar a za'f vèrür ve çarnı gürüldedir.	Ekşi nâr, lîmün şuyı mažarratın def'.
Herise	Germ ve terdür.	Şehveti ziyâde eder, teni semirdür, cimâ'a kuvvet vèrür.	İfrâṭ ile yense şafrâyı arturur.	Ekşi aş mažarratın def' eder.
Şummāk Aşı	Serd ve huşkdur.	Mi'deyi pāk eder, gevdeyi semirdür.	Gögüse ve âvâza ziyân eder.	Şirûğan yağı mažarratın def' eder.
Gül Suyı	Serd ve terdür.	Hafaķana ve şaruluğa eyüdüdür.	Ziyâde isti'mâli ishâl getirür.	Şarâb-ı ħimmaş ve nîlü şerbeti mažarratın def' eder.
Kızıl Gül	Kokusu germdür ammâ yemekde serddür.	Ṭabî'atı feraḥ eder ve tene kuvvet vèrür.	Zükâmı ve su'âli ziyâde eder.	Aķ şandal mažarratın def' eder.
Kaṭâ'if	Germ ve huşkdur.	Yüregi kuvvetlü eder ve çarnı arıdır.	Ziyâde isti'mâl olınsa baş ağrısı getirür.	Mârûl mažarratın def' eder.
Bal	Germ ve huşkdur.	Her derde dermândur, cimâ'a kuvvet vèrür, cismi pāk eder, nef'i katı çokdur	İfrâṭıla şafrâyı arturur.	Sirke mažarratın def'.
Pâlûde	Germ ve terdür.	Şovumuş beyniye menfa'ati var.	Yürekde südde belürdür, çarnı ğalîz eder.	Ekşi nâr mažarratın def' eder.
[4a] Şekker	Mu'tedil ve laṭîfdür.	Cigere ve kavuğa ğâyet nef'i var.	Ziyâde isti'mâl olınacaķ ħarâret vèrür ve	Ekşi aş.

			şusuzluk getirür.	
Ķand Şeker	Gāyet laĶıfdür.	Gögüse ve ĶalaĶa fāyide eder.	Ziyāde isti'māl olınsa cigere ziyānı var.	Ekşi elma mażarratın def' eder.
Hamırsüz Etmek	Germ ve huşkdur.	Ķanı ve şehveti arturur, yüz nürın getirür.	Ammā gevdeye gıcük getirür.	Ziyāde yēnse paĶa yaĶı mażarratın def' eder.
TavuĶ Ķöyürmesi	Germ ve terdür.	Yürece kuvvet vērür, teni semirdür ve cimā'a lezzet getirür.	Ammā mi'deyi za'ıf ve süst eder.	Nılüfer şarābı mażarratın .
Şikencebī n	Serd ve huşkdur.	Mizācı ıssı eder ve şehveti arturur ve gözi nürlandırur.	Ammā Ķulenc getirüp ve ishāl eder.	Gülbeşeker mażarratın .
Ayva Şarābı	Serd ve huşkdur.	Ķabı'atı gāyet laĶıf ve yumuşak eder.	BoĶaza ve āvāza ziyān eder.	Ayva lu'ābı mażarratın def' eder.
Elma Şarābı	LaĶıf ve mu'tedıldür.	Yürece kuvvet vērür, şehveti ziyāde eder.	Mi'deyi za'ıf edüp şafrāyı arturur.	Ķamz şarābı mażarratın def' eder.
Lımün Şarābı	Serd ve huşkdur.	Ķa'āmı hażm eder şehveti ziyāde eder.	Ķulenc getirür.	Helile perverdesi mażarratın def' eder.
Şarāb-ı Rummān	Mu'tedil ve laĶıfdür.	Yürek Ķurdunı kırar ve şehveti ziyāde eder.	ĶoĶ isti'māl olınsa hażır getirür.	Ķamz şarābı mażarratın def' eder.
Şarāb-ı Nār	Serd ve huşkdur.	İssi mi'deye ziyāde fāyidesi var.	Bedeni za'ıf eder.	Zencebıl ve maştaķı mażarratın def' eder.
Bal Şarābı	Germ ve terdür.	Mi'deye kuvvet vērür, teni semirdür.	Ziyāde isti'māli şafrāyı depredür.	Temür hindi ve 'unnāb

				mažarratın def' eder.
Yağmur Suyı	Azacuğ harâret getirür.	Gögüs yumuşadur, öksürüğü def' eder.	Sıtmaluyı gâyet ziyân eder.	Sikencebîn mažarratın def' eder
Bınar Suyı	Serd ve terdür.	Yüregi şuarur, harâreti giderür.	Süst endâm eder ve cimâ'a nâfi'dür.	Issı şu, ıssı ot mažarratın def' eder.
Tâze Yağ	Germ ve terdür.	Gögüs ve bögrüğe fâyide eder ve yumuşak tutar.	Ammâ kavuğa ve meşâneye ziyân eder.	Mümlü gömeç balı mažarratın def' eder.
Keş	Germ ve huşkdur.	Tabîatı kabız eder.	Ammâ balgamı arturur, mi'deyi süst ve âvâza ziyân eder.	Kuru üzüm mažarratın def' eder.
Tâze Süd	Serd ve terdür.	Teni semirdür ve şehveti arturur.	Südde ve bel ağrısını getirür.	Tâze teve eti mažarratın def' eder.
Yoğurd	Serd ve huşkdur.	Gögsi ve talağı yumuşak tutar.	Sıtma ve ditreme getirür.	Kişmiş üzüm mažarratın def' eder.
Sirke	Serd ve huşkdur.	Şafrâyı ve yubüseti giderür.	Ammâ beyniye ziyân edüp şehveti keser.	Şekker şerbeti mažarratın def' eder.
Şarâb-ı 'Arakî	Germ ve galîz ve müferrihdür	Teni semirdür ve şehveti arturur.	Çigerde südde belürdür, kavuğa ziyân eder.	Qızı biryânı mažarratın def' eder.
[4b] Saru Şarâb	'Azîm germdür.	Mecmû' ağulara tiryâkdur.	Acıla içmek şehvete ziyân eder ve baş ditredür.	Ekşi elma mažarratın def'.
Eski Şarâb	Germ, huşkdur.	Rûha kuvvet verür, teni semirdür.	Ziyâde isti'mâli baş ditredür.	Elma mažarratın def' eder.

Yeşi Şarâb	Germ, terdür.	Mi'deyi pāk ve hâtırın rüşen édüp gözi aydın eder.	Ziyâde isti'mâli cigerde südde bağlar.	
Zencebîl Perverdesi	Germ ve huşkdur.	Cigere kuvvet vèrür.	Ammâ şafrâyı ziyâde eder ve yübüset getirür.	Ƙara erik mazarratın def' eder.
Süsen Perverdesi	Germ ve terdür.	Beyniye fâyide eder, gözi nûrın arturur.	Ammâ baş ağrın ve yürek oyna[ma]sın getirür.	Benefşe koçulamak mazarratın def' eder.

S o n u ç

İncelememizde, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi numara 3384'te bulunan "Meyvelerin Hikmetleri Hakkında Risâle" konu edilmiştir. Müellif, müstensih, istinsah tarihi ve yeri gibi bilgilerin bulunmadığı risalede meyveler, hububatlar, bakliyatlar, sebzeler, otlar ve baharatlar, süt ürünleri, yumurtalar, etler, balıklar, sakatatlar, yemekler, sular, tatlılar, ekmekler, şerbetler ve alkollü içkiler olmak üzere on beş kategoriye ayırdığımız yüz beş tane unsurdan bahsedilmiştir. Müellif, bahsi geçen bu unsurları ele alırken tabiatına, faydasına, zararına ve zararını ortadan kaldırmada etkili olan diğer unsurlara yer vermiştir. Pratik, kullanışlı, gündelik ve öz nitelikte bilgilerin verildiği risalede, Türk mutfak kültürüne ait birçok bilgi derlenmiştir. Eserin içinde geçen aşlar, tatlılar, şerbetler Osmanlı mutfak kültürünün izlerini bulabileceğimiz bazı örneklerdir. Kısmen müfredat niteliği de gösteren eserde müellif maddelendirdiği unsurların birçok yönüne pratik bir biçimde değinmiştir. Ancak risale, müfredat eserlerinde olmayan bazı bilgileri vermesi yönüyle önem taşımaktadır.

Müellif, risaledeki unsurların kullanım şekline, dengesine ve yeterli miktarda yenmesine sık sık dikkat çekmiştir. Yiyecek ve içeceklerin tabiatına göre fayda ve zararları gözetilmiştir. Klasik Osmanlı Türkçesinin özelliklerini taşıyan metinde Osmanlı mutfakına dair kullanılan kelimeler

ve bu kelimelerin imlada gösterdikleri örneğin, yabancı sözcüklerin yazımındaki tercihler ve Türkçe ek ya da sözcüklerdeki farklılıklar açısından dikkat çekici olmuştur. Genelde Türk mutfak kültürünün özelde ise Osmanlı mutfak kültürünün yansımasını taşıyan bu eserle bu alanda çalışma yapacaklara faydalı olması amacımızdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Câvid, *Tercüme-i Kenzü'l-İştîha*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Priscilla Mary Işın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.
- Ahmed Şevket, *Aşçı Mektebi*, haz. Priscilla Mary Işın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.
- Ahmed Şevket, *Aşçı Mektebi*, I-II, haz. Göker İnan, TÜBA, Ankara 2022.
- AYDIN, Mükerrerem Bedizel – Sibel Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2019.
- AYVERDİ, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Kubbealtı Lugatı*, Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, İstanbul 2010.
- BEDEVİAN, Armenag K., *Resimli Çokdilli Bitki Adları Sözlüğü – Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- BEŞİRLİ, Hayati, "Yemek, Kültür ve Kimlik", *Millî Folklor*, 2010, 22/87, 159-169.
- BİLGİN, Arif, "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı", *Türk Mutfağı* Ed: Arif Bilgin ve Özge Samancı, Ankara 2008, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 71-91.
- DÜZGÜN, Ertuğrul - Fügen Özkaya Durlu, "Mezopotamya'dan Günümüze Mutfak Kültürü", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 3/1 (2015), 41-47.
- Hasan b. Abdurrahmân, *Tercüme-i Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu: Hekimlere Gerekli Bilgiler*, Yayına Hazırlayan: Sibel Murad - Nuray Demir Öztürk - Ahmet Akdağ, Editör: Mücahit Kaçar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2024.
- İŞİN, Priscilla Mary, *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- İŞİN, Priscilla Mary, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- İbn Baytâr, *Tercüme-i Câmî'u Müfredâtı'l-Edviye ve'l-Eğziye*, Haz. Kevser Topkar, vd. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.
- KILIÇ, Muzaffer, *İki Yemek Kitabı Işığında 16. Yüzyıl Safevî Mutfağı: Kârânâme ve Mâddetü'l-Hayât*, Kitapyayınevi, İstanbul 2023.
- KIZILDEMİR, Özgür- Emrah Öztürk- Mehmet Saruşık, "Türk mutfak kültürünün tarihsel gelişiminde yaşanan değişimler", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, 14(3), 191-210.

- KUT, Günay - Turgut Kut, *Mehmed Kâmil-Melceü't-Tabbâhîn (Aşçıların Sığınağı)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları İstanbul 2015.
- ÖNLER, Zafer, *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- REDHOUSE, James W. *Turkish and English Lexicon New Edition*, Constantinople, 1890.
- STEINGASS, Francis Joseph, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London, 1892.
- Türk Dil Kurumu, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Türkçe Sözlük*, 10. Baskıdan Yapılan Tıpkibasım, TDK Yayınları. Ankara 2009.
- USTA, Mithat, *Türkçenin Yeme-İçme Kültürüyle İlgili Tematik Söz Varlığı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2021.
- YERASİMOS, Marianna, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2014.
- <http://lugatim.com/>
- <http://www.kamus.yek.gov.tr/>

A General Overview Of Şair Avni's Poems

Writer

Nihat ÖZTOPRAK

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Foundation University Faculty of Letters
Department of Turkish Language and Literature, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-7400-0180>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

noztoprak@fsm.edu.tr

Translator

Halise GÜLMÜŞ SİRKINTI

** Asst. Prof., Fatih Sultan Mehmet Foundation University Faculty of Letters
Translation and Interpreting Department, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-6585-5961>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

hgulmus@fsm.edu.tr

Citation

Oztoprak, Nihat – Halise Gülmüş Sirkinti, "A General Overview Of Şair Avni's Poems". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 407-454.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.522>

Date of Submission	26.09.2024
Date of Acceptance	10.11.2024
Date of Publication	24.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Fatih Sultan Mehmet, one of the greatest rulers in Turkish and Islamic history, is also the first sultan poet to compose a divan. While renowned as a statesman and military leader, his poetic identity remains relatively less known. However, under the pen name "Avnî", Fatih Sultan Mehmet composed 84 poems, including 71 recorded in his divan and additional ones found in anthologies and other sources. This is a remarkable achievement for a sultan whose life was dominated by state affairs and military campaigns. He was known for his close interest in poets and often gathered with them in literary circles and poetry assemblies. His connection with poets is exemplified by the 185 poets who presented odes to him during his reign, 30 of whom were granted stipends by the sultan. Moreover, many of the statesmen in his court were also poets, including his mentor and vizier Ahmed Pasha and another vizier, Mahmud Pasha, who wrote under the pseudonym "Adnî". Fatih sought to establish contact with poets both nearby and distant. Following the conquest of Istanbul, he aimed to transform the city into a global center of knowledge and art by inviting numerous scholars and artists, many of whom were poets.

This article introduces and evaluates the poetry of Fatih Sultan Mehmet, composed under the pseudonym "Avnî". The study begins by examining the manuscripts of the Avnî Divan and reviewing the studies conducted on these works. Subsequently, the formal and thematic characteristics of the poems are analyzed, focusing on themes such as love for the Prophet, notions of love, the beloved, the lover, and the rival; reflections on nature, goods, social life, and individuals; Sufism; and the use of language and style. Selected poems are analyzed as examples to provide insights into the themes and stylistic features of the Divan. The findings are summarized in the conclusion, followed by a comprehensive bibliography.

Keywords

Fatih Sultan Mehmet, Avnî, divan, Classical Turkish Literature.

Şâir Avnî (Fâtih)'nin Şiirlerine Genel Bir Bakış

Yazar

Nihat ÖZTOPRAK

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-7400-0180>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

noztoprak@fsm.edu.tr

Çevirmen

Halise GÜLMÜŞ SİRKINTI

**Dr. Öğr. Görevlisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü, İstanbul Türkiye.

<https://orcid.org/0000-0002-6585-5961>

ROR ID: <https://ror.org/04mma4681>

hgulmus@fsm.edu.tr

Atıf Bilgisi

Oztoprak, Nihat – Halise Gülmüş Sirkinti, “Şâir Avnî (Fâtih)'nin Şiirlerine Genel Bir Bakış”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 52 (Güz 2024), 407-454.

<https://doi.org/10.24058/tki.2024.522>

Geliş Tarihi	26.09.2024
Kabul Tarihi	10.11.2024
Yayın Tarihi	24.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Türk ve İslam tarihinin gelmiş geçmiş en büyük hükümdarlarından olan Fatih Sultan Mehmet, aynı zamanda divan sahibi ilk sultan şairdir. O, devlet adamı olarak tanındığı kadar şairlik yönüyle tanınmamıştır. Oysa Fatih Sultan Mehmet "Avnî" mahlasıyla (divan nüshasına göre 71, mecmualarda ve farklı kaynaklarda bulunanlarla birlikte) toplam 84 şiir yazmıştır. Ömrü devlet işleriyle ve cephelerde düşmana karşı mücadeleyle geçen bir sultan için hiç de azımsanamayacak miktarda şiiri vardır. Ayrıca şairlerle ilgilendiği, onlarla şiir meclislerinde bir araya gelerek sohbet ettiği bilinmektedir. Döneminde 185 şairin ona kaside sunması şairlerle ilişkisinin derecesini göstermesi bakımından yeterlidir. O, bunlardan 30'una maaş bağlamıştır. Onun etrafındaki devlet adamlarının da çoğu şairdir. Şair Ahmet Paşa onun hocası ve veziridir. Adnî mahlasıyla şiirler yazan Mahmut Paşa onun vezirlerindedir. Döneminde yaşamış şairlerle uzak olsun yakın olsun mutlaka temas kurmaya çalışmıştır. İstanbul'un fethiyle beraber âlim ve sanatkârları İstanbul'da toplayarak İstanbul'u ilimde ve sanatta da cihanın başkenti yapmaya çalışırken davet ettiklerinin önemli bir kısmı şairler olmuştur.

Bu makalede, yukarıda sözü edilen Avnî mahlasıyla şiirler yazan Fatih Sultan Mehmet'in şiirleri tanıtılmış ve şairliği değerlendirilmiştir. Öncelikle Avnî Divanı'nın nüshaları ve Divan üzerine yapılan neşirler değerlendirilmiştir. Sonra Divanda bulunan şiirlerin şekil ve muhteva hususiyetleri tanıtılmıştır. Şiirlerindeki Hz. Peygamber sevgisi, aşk, sevgili, âşık ve rakip anlayışı; tabiat, eşya, sosyal hayat, şahıs değerlendirmeleri; tasavvufi düşünceleri; dil ve üslup uygulamaları vs. tespit edilmeye çalışılmıştır. Şiirlerinden örnekler verilerek kısmi tahlil niteliğindeki bu çalışmanın sonucunda elde edilenler bir sonuçla özetlenmiş ve kaynakça ile makale tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Fatih Sultan Mehmet, Avnî, divan, Klasik Türk Edebiyatı.

Introduction

Fatih Sultan Mehmet was born on March 30, 1432, in Edirne. He was the son of Murad II (r. 1421-1451) and Hümâ Hatun (d. 1449). He became the seventh ruler of the Ottoman Empire. An inscription on the Hatuniye Tomb in Bursa identifies Hüma Hatun as a Turk and a Muslim, contradicting earlier claims about her origins.

Fatih Sultan Mehmet received his early education at Edirne Palace, where he spent his childhood, though the identities of his instructors from this period remain unclear. In 1443, at the age of 11, he was appointed as the Bey of Manisa Sanjak, accompanied by his tutors Kasapzade Mahmut and Nişancı İbrahim Bey. He was further educated by Mullah Gürânî and Mullah Ayas.¹ His first encounter with Akşemsettin, his revered teacher, likely took place during the early years of his reign.

In the spring of 1444, a year after his appointment, he was summoned to Edirne by his father and crowned as the new Sultan, while his father went into seclusion in Bursa. However, a series of unfavorable events unfolded both domestically and internationally following his ascension. Faced with these challenges, Sultan Mehmet II had to invite his father back to Edirne. Murad II returned and led the Ottoman forces to victory against the Crusaders at the Battle of Varna. After this victory, his father retreated to Manisa, but the Janissary Uprising broke out shortly after. Consequently, after two years of reigning, Sultan Mehmet II relinquished the throne back to his father.

At the age of 11, Sultan Mehmet II was already involved in state affairs. He pursued his education alongside these responsibilities, enriching his knowledge through scientific, literary, and religious discussions held in the palace. He became proficient in Arabic and Persian, and also learned Latin, Greek, and Serbian. In addition to his religious studies, he conducted extensive research into Turkish history and state traditions.

He remained in Manisa until his father's death. After his father's passing, he ascended the Ottoman throne for the second time on 18 February 1451, at the age of 19. He ruled until his death in 1481, during which he

---

¹ For Fâtih's masters and the ulema of his time please see: Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik, Şakâik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri*, prepared for publishing by: Abdülkadir Özcan, Çağrı Publishing, C.I, İstanbul, 1989, 133-287.

significantly expanded the empire's borders and achieved numerous successes, including the conquest of Istanbul.

Avnî's father, Sultan Murad II, and his ancestor Beyazıt II were also poets. Born into a family of poets, Avni inherited a sultanate known for its patronage of poets, scholars, and artists. As a result, he was naturally inclined towards poetry and began writing from a young age. Influenced by his education, surroundings, and the spirit of his era, he developed his poetic voice early on. His poetic temperament played a crucial role in his work; indeed, a genuine poetic nature is essential for creating lasting poetry.

Avnî was surrounded by a vibrant community of poets during his time in Istanbul, where 185 poets had access to the sultan's court and could present *qasidas* to the Sultan.² Thirty of them received salaries from the Sultan. The poet Ahmed Pasha (d.1497) was his teacher and vizier. Mahmud Pasha (d.1474), who wrote poems under the pseudonym Adnî, participated in the conquest of Istanbul and also served as vizier and grand vizier. Hızır Bey (d.1458-59), the first kadi of Istanbul, wrote poems in three languages. Sinan Pasha, the son of Hızır Bey and a master of artistic prose, was also one of Avnî's teachers. Enverî, a poet and historian, participated in the Sultan's military expeditions and presented his work, *Tefekkürnâme*, to him. Hayâtî, known for his ghazals, would personally deliver his poetry, and the odes by Ulvî in his old age to the Sultan through Mahmud Pasha. The poet Huftî was a guest of honor in the Sultan's presence, introduced by Ahmed Pasha. Nahîfî Süleyman, who had poems in three languages, was a regular figure in court gatherings. During this period, the poet Sâfî also presented *qasidas* to Avni. Female poets such as Zeynep Hanım sent him poems and even received rewards. The period saw a flourishing of poetic talent, with notable figures like Aşkî, Cemâlî, Dâî, Duâyî, Eşrefoğlu Rûmî, Fakih, Fenâyî, Hâkî, Harîrî, Hâtemî Abdurrahman Çelebi, Haydar, İzârî, Kandî, Kâsım Paşa, Kemâl Ümmî, Kudsî, La'lî, Nişancı Mehmet Paşa, Mihrî Hanım, Necâtî, Necmî, Nûrî, Resmî, Rûşenî, Sa'dî, Safâyî, Sarıca Kemâl, Senâî, Seyfî, Şâhidî, Vâhidî, and Zaîfî, who collectively contributed to the rich poetic legacy of the time.

---

² Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı., İstanbul 1996, p. 28.

Fâtih invited religious scholars, such as Avnî, Molla Câmî, as well as scientific scholars like Ali Kuşçu, to Istanbul. He also invited poets from the Turkish and Islamic world, including Nizâmî. When Mahmut Pasha praised Nizamî to the Sultan, Fatih promptly invited him to Istanbul. However, Nizamî died at a young age on his way there.³

This strong circle of poets played a great role in Fâtih's poetry. Fâtih gathered them around him, encouraged and honoured them, and in doing so, he also developed his own skills in poetry. With the conquest of Istanbul, the city and the Ottoman Empire became the centre of politics, science, art, and poetry. Thanks to Fâtih's encouragement of poetry, Encümen-i Şuara, namely poets' assemblies were established not only in Istanbul but also in centres of knowledge and culture such as Edirne, Amasya and Kastamonu. In addition to Fâtih, the Grand Vizier Mahmut Pasha in Istanbul, Cem Sultan (d. 1495) in Konya, and Bayezid II (1481-1512) in Amasya established gatherings of poets, protected poets, and contributed to the development of poetry and literature.

It is unclear when Fâtih began writing poetry, where he wrote his first poem, or which poems he wrote before and after the conquest. In classical Turkish literature there is often a lack of specific dates and places for poems. Information about the time a poem was written can only be inferred from hints within the poem itself. Towards the end of their lives, poets would usually collect the poems they had written throughout their lives as much as they could, and organise their divan by selecting the complete and appropriate poems. For sultan-poets like Avnî, who spent much of their lives on horseback and on the front lines, with poetry not as their main occupation, this was often not possible. An analysis of Avnî's poems shows that most of them were written during his sultanate and after the conquest of Istanbul. Very few of them could have been written before the sultanate. This is because most of his poems contain sultanic expressions. There are poems that seem to have been written in and for Istanbul. It is known that Fâtih held assemblies and conversations with poets in Edirne before the conquest of Istanbul, but it is unclear whether his poems were recited in these gatherings.

---

³ For literary movements in and around the palace during Fatih's reign please see: Haluk İpekten, *a.g.e.*, p. 25-44.

The Poetry of Avnî (Fâtih), as Documented by Historical Sources:

In the Tezkires of Sehî Bey, Âşık Çelebi and Latîfî, which are among the most important sources of our literary history providing information about the poets of Turkish literature, the following statements are presented:

Sehî Bey's states in his Heşt Bihîşt that...

"In Tevârîh-i Âl-i Osmân, he is referred to as Fâtih Ebulfeth. His pseudonym was Avnî. He was a master of refinement and various arts, and he showed great interest and respect towards people of knowledge, even more so than the previous Sultans. After the conquest of Istanbul, he built the New Mosque and eight madrasahs around it. The Danishmends referred to it as Semâniye, and he would invite esteemed mullahs, appoint them as teachers, and provide them with positions. He respected the scholars so much that he used to register and keep records of the people according to their fields who were danişmend in madrasahs. He used these records to appoint individuals as madrasah or qadi. Additionally, he maintained records of the madrasah students. This has fostered a culture of the quest for knowledge and a desire to read among people."

It can be said that no other sultan ever showed as much respect and admiration to the community of poets. In his time, the poets who gathered together had never gathered at any other time. He granted large estates to each of them and would often bring them to his presence to recite poetry. He would find and bring knowledgeable people from Arab and Persian lands, showing them extraordinary favor. In summary, he was refined, talented, and interested in a wide range of artistic pursuits, including literature and conversation. He was a keen observer of human nature and a lover of art and discourse. He had a talent for writing poetry, characterized by a courageous and passionate tone and profound emotions. His poetry was unparalleled, with an exemplary style. Above all, he was a great supporter of the arts and held the community of poets in high esteem.⁴

Sehî Bey describes Avnî as:

1. Witty, skilful/talented,
2. The one who favours and compliments the wise,

⁴ Sehî Bey, *Heşt Bihîşt*, nşr. Günay Kut, Harvard 1978, p. 9-98.

3. Expert in reading,
4. His words are valiant, his ghazaliyat is befitting a saint, He is particularly exceptional in the ghazal genre
5. A sultan known for his support and appreciation of poets, surpassing all others
6. A sultan who had poets recite in his presence.

In Latîfî's *Tezkiretü'ş-Şuarâ* and *Tabîratu'n-Nuzamâ*, Sultan Mehmed is described as follow:

Fatih Sultan Mehmet was the most distinguished and prominent of the Ottoman sultans and the founder of various charity organizations. He conquered the throne of Istanbul and enforced the Islamic laws of the Prophet. He was glorified in the Prophet's hadith as 'the most beautiful sultan', and as a result, his life and death were celebrated and honoured with happiness in both worlds. In the books of history, his noble title is "Ebü'l - hayrât" (the father of charity) and his admirable qualities are evident from his title as "Ebü'l-hasenât" (the father of good deeds). His reign was characterised by the age of scholars and faqîhs, as well as the age of the individuals skilled in articulate expression.–Demonstrating his immense love and respect for intellectuals, he built numerous madrasas, tetimas, imarets and permanent institutions for their development. He was said to have kept a notebook of all the talented teachers and students in those madrasahs and tetimas, and carried it with him. When a vacancy arose in the madrasah or qadi positions, the appropriate person would be selected from this notebook. This emphasis on merit encouraged considerable amount of effort and hard work being put in by students each year, and therefore they had to acquire the necessary knowledge and skills. At that time, individuals were valued based on their merit.

Verse: Tâlibi kâmil eyleyen rağbet ü i'tibâr imiş

"It is honour and respect that mature the young person"

Therefore, during his reign, unlike any other sultanate, there was an abundance of scholars, faqîhs and talented people. The great scholars emerged in this period and not in any other. Wherever there was an expert scholar in a particular field, whether in Hind or Sindh, Fatih would spend a

great deal of his wealth and property to provide them with generous gifts and financial support, and he would also encourage them with high positions, sometimes even forcing them to leave their homelands.

Verse: İ'tibâr u iltifât ile olur kesb-i kemâl

“Maturity and greatness are achieved through recognition and respect”

The viziers and beys were bound by the supreme Islamic principles and were not permitted to act beyond this jurisdiction. Kadis and qazaskars would not conceal or withhold the truth for personal gain, and beys and viziers would not blindly follow orders without question. In summary, during his reign, knowledge and wisdom were held in high esteem, and scholars were considered superior to other professions. He also admired both poetry and prose and respected their authors. For this reason, thousand florins were sent annually to Hâja-i Cihân in India and Mevlânâ Jâmî in Iran. Thirty poets used to live on his salary and allowance. Some of them would write his chronicles and others would praise him with stanzas and odes. As he was also inclined towards poetry, he adopted the pseudonym Avnî and occasionally, he would recite a ghazal, consisting of either a single verse or a complete ghazal. This matla is one of his valuable poems.

Matla: Sâkiyâ mey vir ki bir dem lâle-zâr elden gider
İrişür fasl-ı hazân bâğ ü bahâr elden gider

The following matla, which describes his enmity with Karamanoglu, is also one of his poems:

Matla: Bizümle saltanat lâfin idermiş ol Karamânî
Hudâ fırsat virürse ger kara yire karam anı

“Karamanoglu used to talk about the sultanate; if God gives me the opportunity, I will burn him to the ground”⁵

Latîfî describes Avnî as someone

1. who provide assistance to scholars and poets wherever they are,
2. who invites scholars and poets to Istanbul,
3. who has the right character,

⁵ *Latîfî Tezkiresi*, haz. Mustafa İsen, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, p. 69-71.

4. who was a unique sultan and poet as he wrote mufret and ghazals under the pseudonym Avnî.

Âşık Çelebi describes Fatih in his *Meşâiruş-Şuarâ* as follows:

It was during Sultan Mehmed's reign that it became known to everyone that the sixth heaven rotated in a wider circle than the other heavens. As a result, the favors bestowed upon this Sultan increased even more to the blessings God Almighty had bestowed on other Sultans. Because of this, the shadow of his Sultanate spread to the four corners of the world. The seven climates were filled with the sound of the drum of his state and sovereignty, and the seven stars of the seven climates, which resembled the seven-headed dragon, forming the small bear and the big bear, lost their strength in the face of the antidote of greatness and sublimity. Until that time, the name of the heavens was seven; it did not rise to eight, and no one could overcome fate. When a center was needed for sovereignty and a capital for the country, he conquered the city of Constantinople, and thus the seven heavens became eight with Istanbul, confirming the saying, 'Eight heavens are in the sky.' By annexing Constantinople to the land of Islam, he broke the hearts of the disbelieving rulers of Constantinople, each of whom, under the sharpness of his enlightened vision, fell into turmoil, as did the Europeans. Together with the other disbelieving rulers, they wondered, "What will become of us?" He made Istanbul his capital city, making it a treasure and a throne for his successors. By gathering valuable people there, he demonstrated that the honor of a place comes from those who dwell within it. The Sultan, the bestower of joy, the rider of the land of bliss and the apple of the country's eye, added a belt to the seven belts of fortune. He made the multi-columned hanging garden of Irem, with its many columns, in one corner. He built the palace of sovereignty and the place of fortune and glory, fulfilling the verse, "There was not created a like among the countries." He made the Güngörmez Palace a treasure vault to signify his conquest of the world, from the earth to the star Süreyya, with his jhangir sword. He repaired Yedikule, an example of the seven bastions of the heavens, and transformed that castle—whose walls were so strong they could shame even the bastioned heavens—into a source of jealousy for the Eighth Heaven, as it was grander than the bastions.

He knew that Divine blessings come to him one after another and are spoken of from person to person. Gratitude is the reason for the increase of blessings for the grateful servant.

Although the blessings of Allâh are beyond counting, he acted upon the saying "Preserve the blessings with gratitude" and "Paradise is in the shadow of swords", building a blessed mosque as a gesture of gratitude to Allâh and His blessings in order to earn eight gates of heaven. He also built Semân madrasahs, recognizing the importance of having buildings where scientific issues would be discussed. He surrounded the mosque, which gathered all good things in itself, with eight heavenly buildings, each of which was a source of beauty and luminous glory. He made himself the source of praise and glorification until the end of the world. It is evident that Istanbul became the epitome of a unified intellectual community, with the Semanîye madrasahs serving as a hub for scholars and intellectuals, a meeting point for virtuous and mature individuals, and a training ground for state and government officials. The city became a beacon of knowledge, with divine sciences gaining prominence, and minor sciences branching out as their extensions. The viziers Sinan Pasha, Ahmed Pasha, Mahmud Pasha and Monla; Hünkârôđlu Mehemed Pasha and numerous prominent statesmen were educated at this institution.

In accordance with the saying that "Even though you are superior to the creatures, you are one of them. Surely the odour of musk is from the blood of gazelles" he adopted the pseudonym 'Avnî' and wrote excellent ghazals, proper qasidas and stanzas".⁶

According to Âşık Çelebi, Avnî was...

1. a poet who used the pseudonym Avnî
2. a poet who wrote excellent ghazals
3. a poet who wrote proper qasidas and stanzas
4. a poet who is a sultan poet worthy of all kinds of praise that made Istanbul the centre of science and art.

---

⁶ Âşık Çelebi, *Meşâiru'ş-Şu'arâ* (Review-Text), prepared by Filiz Kılıç, C.I, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, p. 190-192.

Copies and Editions of Avnî Dîvânı

The only known manuscript of Avnî Dîvânı is in Millet Library. In the library, this copy is registered in the name of Ali Emiri, Manzum, number 305. This copy has 24 pages and contains 68 ghazals, three of which are incomplete, 1 muhammes-i mütekerrir (7 lines), 1 stanza, 1 verse (there are also nazirs), totaling 71 poems. The great librarian Ali Emiri Efendi (d. 1924) reprinted this work twice.⁷ However, there are some collections of verse, collections of poetry, tezkires and history books contain verses that are not included in Ali Emiri's copy of the Divan. The existence of these verses raises the possibility of a more complete version of the Dîvân than the one currently available.

Avnî's poems in the divan copy at Millet Library and other sources, such as mecmuas and tezkires, have been published six times by various researchers. Below is a chronological list and introduction of these publications.

1. Neşir: Dr. George Jacob, *Der Divan Sultan Mehmeds Des Zweiten, Berlin 1904.*

Dr. George Jacob was the first to undertake a comprehensive publication of Fâtih's poetry. Jacob published this work in Berlin in 1904, in which he reproduced 15 poems from a manuscript collection in the library of the Royal University of Uppsala and added 6 poems from tezkires, which are biographical dictionaries or anthologies containing information about poets, their works and their lives. A total of 21 ghazals by Fâtih are included in this work by Jacob.⁸

2. Neşir: Saffet Sıtkı (Bilmen), *Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Fâtih Divanı, Ahmet Halit Publishing, İstanbul 1944.*

Fâtih Divanı, compiled by Saffet Sıtkı (Bilmen) on the occasion of the 500th anniversary of the conquest, is the second edition of Avnî's poems and the first edition of the only known copy of Avnî's divan. This study is also significant as the first edition of Fâtih's Divan in Turkey. Additionally, six

⁷ The copies made by Ali Emiri are registered under the numbers 530 and 531 of the same library and department.

⁸ Georg Jacob, *Der Divan Sultan Mehmed des Zweiten des Eroberers von Constantiopol, Berlin 1904.*

more verses were included in this edition, bringing the total number of poems to 71.

3. Neşir: Kemal Edip Ünsel, *Fâtiḥ'in Şiirleri*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1946.

This third edition is also based on the Ali Emiri's collection, with the addition of 10 new poems, for a total of 81 poems. The study includes transcriptions of the poems and a facsimile of the Ali Emiri manuscript.

4. Neşir: Ahmet Aymutlu, *Fâtiḥ ve Şiirleri*, İstanbul 1959.

Although this study is also based on the Ali Emiri's collection, unlike the previous ones, it aims to provide explanations along with prose translations of the couplets. The study also includes fifteen additional verses. The poems are arranged in the order of the Arabic alphabet.

5. Neşir: İskender Pala, *Şair Fâtiḥ: Avnî (Fâtiḥ Sultan Mehmet)*, Şule Publishing, İstanbul 1999.

Unlike previous publications, in this study the prose translations of the couplets are presented with explanatory notes. This edition includes 81 poems arranged in the order of the Arabic alphabet.

6. Neşir: Muhammed Nur Doğan, *Fâtiḥ Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Publishing, İstanbul 2006.

This study presents the Fâtiḥ Dîvânı, the prose translation of the poems and comprehensive explanations. The collection comprises a total of 84 poems.

7. A doctoral study on Fâtiḥ Dîvânı should be mentioned, even though it has not yet been published. Şahmeran Baltacıoğlu, Fâtiḥ (Avnî) Dîvânı ve Tahlili, Istanbul University Institute of Social Sciences, Department of Old Turkish Literature, Unpublished PhD Thesis, Istanbul 2004. This thesis presents an in-depth analysis of Fâtiḥ Dîvânı. The text includes 21 additional poems to the ones found in the original divan copy, resulting in a total of 92 poems.

Apart from these, Şehabeddin Süleyman, Fuad Köprülü, Ali Emiri, İsmail Hikmet Ertaylan, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, and Abdülkadir Karahan have also published articles on Avnî.⁹

The number of poems continued to increase in each of the six editions. Fâtih's poems that were not included in the previous copies of the Dîvân were added in the next edition as they were discovered in mecmuas, tezkires, etc. It is possible that more of Fâtih's poems can be found, thus the number of poems may increase in the future, considering that not all of the manuscripts in Turkey and abroad, especially the mecmuas, have been examined yet.

In the six studies listed above, it is observed that the texts in the divan of Fâtih have been strengthened by correcting the mistakes made in the previous editions.

It is important to note that scientific methods have been applied more extensively in later editions compared to the first editions. While George Jacob and Saffet Sıtkı (Bilmen)'s editions focused mainly on textual construction, Kemal Edip Kürkçüoğlu introduced transcribed editions and later editions aimed to produce the most accurate text possible by applying text repair methods that took into account elements such as meter, rhyme, artistic expression, meaning, poet's intention, and poetry technique.

The editions have been supplemented by prose translations and explanations. In the fourth edition, Ahmet Aymutlu translated the couplets into prose. In the fifth edition, İskender Pala provided explanations along with the prose translation. Finally, in the sixth and final edition, Muhammed Nur Doğan provided a comprehensive commentary along with the prose translations. The number of poems has increased with each edition. The text

---

⁹ Important articles on this topic: Fuat Köprülü, "Fatih'in Devrinde Edebi Hayat", *Yeni Mecmua*, Mayıs 1918; Reşit Rahmeti Arat, "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C.VI, İstanbul 1936-1939, p.285-322; Kemal E. Ünsel, "Caminin Fatih Sultan Mehmet II'ye Gönderdiği Üç Kitap", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. II, Ankara 1943, sayı 1, p. 113-114; Abdülkadir Karahan, "Fatih Şair Avnî", *TDED*, C. VI, İstanbul 1956, p. 1-38; Ahmet Caferoğlu, "Fatih'in Dili", *TDED*, C.VI, İstanbul 1956, p. 83-90; Nihat Sami Banarlı, "Aşk İnsanı Fâtih, Fatih'in Zafer Sırları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, C.V, sayı 12, İstanbul 1959; İsmail Hikmet Ertaylan, "Eski İstanbul Şairleri", *İstanbul Dergisi*, S. VII. İstanbul t.y.. S. VII, p.4 ve S.VIII. p.2-3.

has been strengthened and the prose translations and explanations have been improved.

It is important to mention that, in addition to these editions, there are also articles and papers by various scholars that contain their evaluations of The Divan and its poems. However, since this evaluation focuses on the publications of the Dîvân text, the examples provided in footnote 10 are sufficient.

AVNÎ DİVANI¹⁰

A- Stylistic Features

1. Rhyming

When classifying Avnî's poems by verse forms, it is evident that there are 84 pieces. Of these, 73 are ghazals, 1 is a muhammes-i mütekerrir, 1 is a murabba-ı mütekerrir (not complete), 2 are kıt'as, 6 are couplets, and 1 is a single verse. This classification shows that he was predominantly a poet of ghazals, with the exception of murabba, muhammes and kıt'a. In fact, as a sultan poet, this is a natural consequence. The ghazal is the only form of verse in which the poets express themselves, connect with their own voices, and sympathise with themselves. Fâtih must have written the poem for these purposes. As is well known, ghazals are written in rhyme with each letter. However, since Avnî's divan is not a complete one, he does not have ghazals that rhyme with every letter. He has a total of 17 rhymed ghazals. 44 of his ghazals use redif rhyme, where words or suffixes with the same function are repeated at the end of lines. This repetition is a dominant feature, as at least one word is repeated in each line. The redifs used by Avnî are as follows: sana, bana, olup, şerâb, güç, şâh şâh, murâd, ümid, düşer, eyler, eyler, gelür, gelür, pass, midur, elden git, yeter, eylerüz, istemez, iderüz, Veyis, olmuş, revnak, eyledün, gerek, senün, eylegil, meyl, gönül, gönül, benimüm, yazam, idelüm, olalum, itdüm, hüsn, gören, var iken, iden,

¹⁰ This study is based on the text in *Fatih Divanı ve Şerhi* (Eminönü Belediyesi Publishing, İstanbul 2004) prepared by Muhammed Nur Doğan. Examples of the couplets and their numbers are given according to this text. The evaluations are not based on the 71 poems, 68 of which are ghazals, in the original copy, but on the 84 poems, 73 of which are ghazals, in Doğan's work. The first number in parentheses at the end of the couplets indicates the poem number, and the second number after the hyphen indicates the couplet number.

var ise, bu gice, eyler seni, beni. Avnî's ghazals consist of 17 rhymed with the letter 'ra', followed by 9 with 'nun', 7 with 'kef', 6 with 'mim', 5 with 'lam', and 4 each with 'ne' and 'ya'. Additionally, there are 3 ghazals each rhymed with 'elif', 'za', and 'şın', and 2 with 'ba', 'dal', and 'kef', and 1 each with 'cim', 'ha', 'sin', and 'ayn'.

If we consider the 4 incomplete ghazals as having 5 couplets each, 51 out of the 73 ghazals have 5 couplets, 12 have 7 couplets, 7 have 6 couplets, 2 have 8 couplets, and one has 9 couplets. As is typical in classical literature, most of the ghazals consist of single digits, with the majority being five couplets. Therefore, it can be concluded that Avnî generally preferred five couplets in his ghazals.

2. Meter

We can list the aruz meters and patterns preferred by Avnî as follows: All the poems that form the basis of this study were written in the aruz meter. Aruz meter is designed according to the sounds in syllable and open and closed letters that characterize syllables. This meter is an important element that contributes to the harmony of the poem. Avnî preferred to write his poems in the aruz meter, and his preferred aruz meters and patterns are listed below:

Remel

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (37 poems)

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (12 poems)

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (1 poem)

Hezec

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün (6 poems)

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (13 poems)

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün (2 poems)

müstef'ilün fe'ülün müstef'ilün fe'ülün (1 poems)

müctes

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (6 poems)

müzârî

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün (3 poems)

mütekarib

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl (2 poems)

hafif

fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (1 poem)

B- Characteristics of The Content

1. The Prophet and the Other Prophets

The first ghazal in Avnî's current copy of the divan is a 'na't-ı nabevi', which means a poem that praises the Prophet. In this poem, Avnî presents the Prophet as a beloved figure and describes his appearance as similar to that of the crescent moon, his hair as reminiscent of night, his gaze as akin to the miraculous hand of the Prophet Moses, his lips as reminiscent of the breath of the Prophet Jesus. He asserts that such a divine beauty was bestowed upon the Prophet by God alone, and that no painter on earth could create a likeness of his beauty. The sky, with all its stars, could not see a moon as bright as the Prophet's forehead or a full moon as beautiful as his face, even though he watched the earth every night.

Avnî depicts the world in which he lives separated from the Prophet, whose beauty he depicts and praises with bright words, as an assembly of gloom, and likens the flavors of the world to the air bubbles in the wine of love he drinks in that assembly, and thus expresses the transience of the flavors of the world like air bubbles as the life of an air bubble is short and its existence is not permanent. In the last couplet, Avnî describes the Prophet's face as "matla" which is a term used to refer to the initial rhyming couplet of the ghazal and qasida. This serves—as evidence of the manifestation of Allah. Furthermore, his mouth is described as "muamma"¹¹ which is a term used to refer to the couplets and stanzas of a poem in

¹¹ "As a literary term, muamma is defined as 'a word that indirectly refers to a name in poetry through remiz, implication or sign'. In poetry, concealing a name by describing its wording in a veiled way is called ta'miye, the concealed name is called muamma, the speaker of the muamma is called muamma-guy, and the

which a name is hidden. This is because it is the mouth through which many divine secrets are expressed.

Na't ghazal:

Yüzün meh-i 'îd ü ser-i zülfün şeb-i Esrâ
Gamzen yed-i Mûsâ leb-i la'lün dem-i 'Îsâ

Bu hüsn-i Hudâyî ki Hudâ sana virüpdür
Mânî-i cihân yazmadı tasvîrüne hem-tâ

Alnun kamerine yüzün ayına müşâbih
Bunca göz ile görmedi bu çarh-ı mu'allâ

Şol câm ki nûş eylemişem bezm-i gamunda
Bir sâde habâbıdur anun künbed-i hadrâ

'Avnî seni medh eyledi çün tarz-ı gazelde
Matla' dedi yüzüne vü ağzuna mu'ammâ (the first ghazal)

Apart from this na't in praise of the Prophet, we think that Avnî refers to the Prophet's words in a few couplets. Avnî says, "Viran gönlüme hor bakma, sen asıl ondaki aşka bak. Zira gördüğün gizli hazine viran yerlerde bulunur" [Do not look down on my ruined heart, look at the love in it. The true value of the hidden treasure can be found in the context of a ruined place.] In this couplet, he compares his heart to a ruined place and the love he keeps alive in it to a treasure, while at the same time pointing to the tradition of hiding treasures in ruined places by way of allusion. In this couplet, we think that the poet also alludes to the holy hadith that means "Ben bir gizli hazine idim bilinmeyi istedim ve halkı varlık âlemlerini ve

---

solver of the muamma is called muamma-küşa. Muamma emerged in Arabic literature, and after it passed into Persian culture, it was treated as an independent science and its rules were determined. In some Persian sources, it was claimed that the first person to tell a riddle was Hz. Ali. It is stated that Şerefeddin Ali Yezdi (d. 858/1454) made the first study on this subject. After Abdurrahman-i Cami, who developed the rules laid down by Şerefeddin Ali Yezdi, muamma became a very popular literary genre, ... Usually muamma is written in one couplet and the hidden name is mostly found in the second verse. Although mostly one name is hidden in a couplet, in some cases more than one word may also be hidden. In addition, muamma can be in a single word or more than one word can be used to obtain a single name. Yekta Saraç, "Muamma (Türk edebiyatı)", *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 322-323.

insanu yarattım”¹² [I was a hidden treasure and I wanted to be known and I created the creation to be known].

Hâr bakma dil-i vîrânuma ‘ışka nazar it
Gördüğün genc-i nihân mahzen-i vîrâna geçer (10-3)

In the couplet below, Avnî says: “O Avnî, love is a treasure whose capital is inexhaustible. (I am the owner of such a treasure) One who possesses such a treasure does not desire another.” He claims to be the owner of such a treasure and suggests that those who possess it do not desire any other treasure. The couplet alludes to the same hadith.

‘Işk nakdi bir hazînedür ana yokdur zevâl
Mâlik olan ‘Avniyâ bir gence gencûr istemez (28-5)

Although it is not very clear, it can be assumed that Avnî alludes to the hadith “The misers shall not enter Paradise” in the following couplet.

Gönül eşigün umar cânın itmedin kurbân
Ne çâre cennete girmege kişi olsa bahîl (49-4)

It is important to note that Avni did not quote the hadiths directly.

Avnî’s *Dîvân* discusses several prophets including Adam, Jesus, Moses, Joseph, and Solomon, each with their unique characteristics. Of these, Adam and Solomon are mentioned in one couplet, Joseph in two couplets, Moses in three couplets, and Jesus in five couplets. Avnî’s *Dîvân* does not mention the names or stories of any other prophets.¹³

In one couplet, Adam is mentioned in reference to his weeping and begging for forgiveness for years after he was expelled from paradise and brought down to earth:¹⁴

Hâsılı çün mezra-ı dünyânun oldı gam bana
Yıllar ile ağladı hâlüm görüp Âdem bana (3-1)

¹² Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II/2016, Beyrut 1351(1932). It is reported in the work that the hadith is weak. For more information about the hadith, see. İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî (Gizli Hazine)*, Sad. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1986.

¹³ For couplets on other prophets see. Muhammed Nur Doğan, *Fatih Divanı ve Şerhi*, Eminönü Belediyesi Publishing, İstanbul 2004. Hz. Yûsuf (23-4, 60-4), Hz. Mûsâ (1-1, 47-1, 69-5), Hz. İsâ (1-1, 14-4, 17-7, 61-2, 71-5).

¹⁴ Hz. Âdem’s repentance is mentioned in verse 37 of Surah Al-Baqarah.

In a couplet about Solomon, Avnî compares the beloved to Solomon and himself to a poor ant who is worried about being crushed under the feet of his army. In this couplet, Avnî alludes to the parable of Solomon and the ant in Surah Naml.¹⁵

Mesned-i hüsn üzre sen ben hâk-i rehde pâ-y-mâl
Mûr hâlin niçe arz ide Süleymânüm sana (2-2)

2. Subjects

In his poems, Avnî also included individuals other than prophets, highlighting their diverse characteristics. The Prophet's uncle ̤amza ibn 'Abd al-Muṭṭalib, whose bravery became legendary; Veyselkarânî, one of the tabi'in; Nu'man bin Sabit (Imam Azam); Nemrud, the ruler of the Chaldean tribe who threw Hz. Abraham into the fire; Karun, a relative of the Prophet Moses, who was arrogant with his wealth and did not believe in Moses and therefore sank to the ground; Kâvûs (Keykâvûs), one of the legendary rulers of Iran; Zâl, the father of Rüstem, also one of the legendary heroes of Iran; Mahmud of Ghazni, the famous ruler of the Ghaznavids, the first Turkish-Islamic state; Alexander the Great, known for the mirror he had built and placed in the city of Alexandria in order to see far distances; Mani, famous for his miniatures and considered the founder of the Mani religion; Mecnûn, Leylâ, Ferhâd, Husrev, heroes of love; Nizâmî, Sa'dî and Selmân Avnî, well-known poets.

Upon analyzing the individuals listed, it becomes apparent that Avnî's subjects are primarily those who set a positive example for society. The number of negative figures, such as Nimrud and Karun, is minimal. The mention of their names serves as an example to society. For instance, in one of his couplets, Avnî highlights that the story of ̤amza ibn 'Abd al-Muṭṭalib is a legend for the world.

Mihrün ey hüsn[i] bedî' ü leb-i la'li şîrîn
Kıssa-i Hamza gibi âleme destân iderüz (29-3)

¹⁵ The parable of the ant is mentioned in Surah al-Naml, verse 18: "And when they came to the valley of the ant, an ant said: 'O ants! Get into your nests, lest Solomon and his army crush you unawares.'" See. Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli, haz. Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Publishing., Ankara 1993, p. 377.

In this couplet, Avnî promises to make his love for his beloved, whose unique beauty and lovely lips are unique in the world, a legend like the story of ʔamza ibn ʔAbd al-Muṭṭalib.

3. Love

Avnî's poetry is dominated by the theme of love. As a sultan poet, it would be disappointing to expect poems about conquest, war, army, soldier, commander, Istanbul, etc. from him. Although he occasionally touches on such subjects in his poems, he mainly uses them as elements that serve the feelings of love he expresses. Since the main attitude of the Classical Turkish poet in writing divan-style poetry or composing a divan is to deal with the subject of love, Fâtiḥ, like other poets, followed this attitude. In fact, this is what Fâtiḥ also needed. He was surrounded by poets who would write fetihnâme [epic of conquest], cenknâme [epic of war], zafernâme [epic of victory]. There are also poets who write about the qualities of Istanbul or other cities in şehrengiz [city narrative]. Therefore, there is nothing left for Fâtiḥ but to record the voice of his own heart.

Love, as understood, is the highest form of affection between lovers. Fâtiḥ's interpretation of love aligns with the understanding of love in divan literature.

In one of his couplets, Avnî compares love to wine, suggesting that this wine reveals the image of both worlds to the one who drinks it.

İki âlem nakşını görmek dilersen âşikâr
Devr içinde şişe-i mey câm-ı İskender yeter (24-4)

In Divan poetry, wine symbolises love. The goblet that Avnî describes as capable of displaying a representation of this world and the next is a beverage that also symbolises love. As this wine reveals both the present and the afterlife, it can be considered the wine of divine love. It allows the drinker to perceive the manifestations of Allah in both realms.

In Sufism, wine is also regarded as a symbol of love. For the believer, the path to Allah is only accessible through love. Consequently, Sufi poets, or those versed in Sufi symbolism, frequently refer to the goblet that shows the world, with the intention of enlightening their hearts and filling them with love:

Tevârlh-i Cem ü İskender itmez hâtırum hergiz
Meğer câm-ı cihân-bîn eyleye anı yine rûşen (56-2)

According to Avnî's understanding, love is like a hidden treasure. Just as treasures are hidden in ruins, love is hidden in the ruined heart of the lover. Therefore, one should not look down on the miserable state of the lover and his ruined heart. The love hidden in the wretched heart of the lover oppresses him inwardly. Thus, in classical Turkish literature love is often compared to an architect.

Cevrünün vîrânı olmuşdur niçe ma'mûrlar
Işkunun ma'mûridur niçe harâb-âbâdlar (21-3)

Avnî suggests that love is both a problem and a disease. According to their understanding, the reason for a lover's existence is to suffer from this affliction and to meet their beloved. This concept is also in line with Islamic Sufism, where the purpose of human existence is the love of God. Therefore, humans endure the pain of love in the world and strive for fenafillah (reunion with Allâh). The individual experiencing this issue does not desire another companion. The remedy for the distress of love is not found in *Kânûn*¹⁶. The antidote lies in the lover's lips, that is, the words the beloved will speak to them. Therefore, the lover seeks the solution to this problem at the beloved's door and not elsewhere. This is why the lover is always waiting for their beloved. Only this waiting can cure their troubles.

'Işk derdine şifâ olmaz ise Kânunda
Nûş-dârû-yı lebün anı da dermân eyler (16-3).

Haste dil kapuna varsa n'ola tîmâr ister
Yine bu derde anun derdine dermân iderüz (29-2)

Love is the Sultan, and this Sultan resides in Avnî's heart. The heart is also a tavern, a tekkeh. Avnî has taken refuge in this tavern of the heart, the tekkeh, where God is reached through love. The tekkeh is the strongest

¹⁶ *Kânûn* is the short name of Avicenna's (d. 1037) work on the science of medicine known as "*el-Kânûn fi't-Tıb or Kânûnu's-Şifâ*". This work was translated into Latin a hundred years after Ibn Sinâ's death and was taught as a textbook in Islamic and European countries for many years in the Middle Ages. In the 17th century, a chair was established in his name at the University of Valloddid. For more information see. Arslan Terzioğlu, "İbn Sinâ (tıb)", *DİA*, C. 20, İstanbul 1999, p.331-336.

fortress that will protect him from the army of darkness. Therefore, it is not possible for the army of darkness to defeat the Sultan of Love, that is, to disturb Avnî's heart. For when love comes to the heart, the lover's mind, patience, ah, sorrow, and lamentation all leave their places to the Sultan of Love. It is not possible for love and anything else to coexist:

Leşker-i gam şâh-ı ışka niçe bulsun dest-res
Avniyâ meyhâne gibi bir hisârûm var iken (62-5)

In this couplet, Avnî expresses in a verse that when he is overwhelmed by the worries of the world, administrative problems, worries about enemies, etc., he gives himself to love in order to remove them from his heart and pray to Allâh.

Avnî repeats in many couplets that he is also the Sultan of Love. Just as he emphasises that he is the Sultan of the world, he also says that he is the Sultan of love in the following couplet:

Şâh-ı ışkam gam beyâbanı kişver yeter
Âteş-i âhum livâ-yı ejdahâ-peyker yeter (24-1)

While the poet Avnî describes himself as the Sultan of Love in the couplet, he imagines the desert of darkness as his country and his oath as a banner with a dragon motif. He sees the desert as his land because he compares himself to Mecnûn. As we know, Mecnûn, the male protagonist of Leylâ and Mecnûn masnavi, had made the desert his home because of his love. He wandered around there, suffering for love.

Love is the land where the beloved dwells. In this land, the soil on which the beloved walks is like the lover's crown, the neighbourhood where the beloved lives is like the lover's throne, and in this way the lover is the sultan of this land. Even Cem and Cemşîd, known as the most powerful rulers of all time, were jealous of this crown and throne:

Hâk-i pâ-yi yâr tâcum kûy-ı dilber mesnedüm
Reşk ider Cemşîd ü Cem taht ü külâhumdan benüm (51-3)

In this couplet, Avnî wants to be with his beloved and does not want to leave the vicinity of his beloved.

In another couplet, Avnî speaks of the fire of love, likening it to a burning ember in the heart of the beloved:

Avniyâ cismün yanup külli kül oldıysa eger
İşk odın hıfz itmek için işbu hâkister yeter (24-5)

“O Avnî, when your body is burnt to ashes do not grieve, as these ashes are enough to preserve the embers of the fire of love.”

This refers to the preservation of the embers by the ash itself. The ashes on the embers actually ensure that the embers do not go out for a long time. Divine love in the heart is like that. Even if the body disappears, the soul and the love in it will not disappear. Avnî expresses this fact with the example of ashes and embers. In fact, Sufi poets have included this theme in their poetry. In one of his couplets, Yunus emphasises the fact that it is the body that dies, but the soul and the love within it do not. In this couplet, Avnî emphasises that the fire of love cannot be extinguished.

In certain instances, Avnî posits a parallel between love and capital. The analogous concept is the lover's tears, which may be considered the equivalent of this capital.

Gözyaşın harcandı vaslun almadı.
Avnî bu bâzârda mağbûndur (25-5)

His love is so sublime that if the storytellers were to describe his love and the beauty of the beloved, their words would be true. As the popularity of this love has reached everyone, it is becoming increasingly difficult to maintain its confidentiality:

Benim ışkum senün hüsnün beyânın kılsa râvîler
Ne denlü vasf iderlerse ke-mâ-hî cümle vâkî'dür. (26-3)

Nice mahfî dutam esrâr-ı ışkı mekr ü hileyle
Dutuptur iştihârı halk içinde hayli şâyidür (26-4)

In another couplet, he says that the walls of the city are full of traces of his love, so he can no longer hide his love:

Nice pinhân eyleyem ol dilbere âşıkluğum
Pürdürür dîvârı şehrün âh şâhumdan benüm (51-2)

A ghazal by Avnî on the subject of love:

‘İşk ile vîrân iden gönlini ma’ mûr istemez
Hâtırın mahzûn iden bir lahza mesrûr istemez

Hâk-sâr olup hevâ-y-ile gubâr olan gönül
Hâk-i râh-ı yârdan bir dem özin dâr istemez

Hoş gören âkil fenâ tavrını şöhret gözlemez
Künc-i uzlet isteyen kendüyi meşhûr istemez

Lâ'l-i nâba meyi kılmaz bağrını pür-hûn iden
Dâmenin pür-eşk iden lû'lû-yı menşûr istemez

'İşk nakdi bir hazînedür ana yokdur zevâl
Mâlik olan 'Avniyâ bir gence gencûr istemez (28. gazel)

4. The Beloved

Although Avnî's poems seem to deal with different subjects, it is possible to say that all of them deal with the subject of love and the beloved. Avnî assigned himself the role of a lover and thus, in all his poems, he addressed the beloved and described his love. Similar to classical literature, he used names for his beloved that reflect her various characteristics through metaphor, metonymy and simile. Classical Turkish literature is very rich in this respect. As far as can be determined, in his couplets he describes the beloved as âfitâb, bî-vefâ, büt, cân, cânân, cânâne, dilârâ, dilber, dildâr, dilynâz, dilrübâ, dost, gülizâr, gülendâm, güzel, habîb, hûb, hûbân, hûnî, husrev, kâfir, mâh, mahbûb, ma'sûk, melek, mehlîkâ, mutrib, nâzenîn, nigâr, perî, sâkî, sanem, server, sultân, şâh, şeh, şûh, tabîb, yâr. His lover also bears the characteristics typically attributed to the lover in classical literature. Similar to other divan poets, Avnî has employed the body parts of the lover, including the hair, forehead, eyebrow, eye, dimple, eyelashes, cheek, mouth, lips, teeth, mole, line, neck, waist, hand, and foot, as subjects in his poems. Each of them possesses extraordinary beauty; they are flawless and perfect. Those who see them are attracted to their beauty. Her eyes are attractive and fetching, her eyebrows are smooth and pencil-like, her eyelashes pierce the heart of the lover like arrows, her lips are beautiful and precious, and when she speaks, she resurrects the dead and gives life to her lover. It is particularly noteworthy that Avnî's attention is focused on the subject of beauty in relation to the face. Her face is as bright as the moon and as beautiful as the sun.

Sultân-ı hüsn yüzün ü hâcib durur kaşun
Cellâd çeşm ü zülf-i siyeh perde-dâr-ı hüsn (57-5)

In Avnî's poems, the beloved is free from all imperfections and perfect beyond imagination. She is so delicate. She has an extraordinary facial beauty. No intelligent person who sees her with these features can save himself from falling in love and losing his mind:

Bu melâhat bu letâfet kim nigârâ sende var
Her niçe 'âkil varursa kûyuna şeydâ gelür (17-6)

The existence of the beloved, her body parts, her manners are wonderful. She is tall, walks gracefully, has a thin waist and shiny skin.

Avnî compares his beloved to a cypress tree because of her height. The cypress is a tall, neat-looking tree with leaves that remain green in summer and winter, it swings in the wind, and it is a fruitless tree, so a relationship is established between it and the beloved. Avnî's beloved is taller than all other beauties:

Seyr-i gülzâr eylese serv-i revânlarla nigâr
Râstı bu kadd(i) ânun cümleden a'lâ gelür (17-2)

The beloved is so tall and beautiful that wherever she appears, the hearts of her admirers are devastated, the apocalypse seems to break out, and eyes cannot bear to look at her.

Ömr geçdüğü kıyâmet kopduğı olur ayân
Çün hurâmân seyr idüp ol kâmet-i bâlâ giçer (19-2)

The beauty that the eyes cannot endure to see, the beauty that the apocalypse breaks out, can be considered as divine beauty, that is, the manifestation of Allâh. Essentially, all the beauties in the universe are from the Divine lover. Because God is beautiful and all beauty comes from God. Avnî refers to God when he talks about the beauty of the beloved in his couplets. The spring of beauty finds eternal life and happiness with the beauty of the beloved.

Bâğ-ı cemâl hüsnün ile pür-safâ durur
Şâd-âbdur cemâlün ile nev-bahâr-ı hüsn (57/2)

The qualities of the lover as described by Avnî are sometimes comparable to those of Christian beauties. She is attired in black, adorned with a zünnar, and resembles the king of Galata. In one of his ghazals (ghazal 14), Avnî provides a comprehensive description of such a beauty from beginning to end. In fact, in the final couplet of this ghazal, he writes, "O Avnî, do not expect that Christian beauty to surrender to you." Given that you are the ruler of Istanbul, an Islamic city, and she is the Sultan of Galata, a Christian city renowned for its beauty, it is evident that the two are not suited to one another. In the concluding couplet of this ghazal, he asserts that she will not surrender to him.

Avniyâ kılma gümân kim sana râm ola nigâr
Sen Sitanbul şâhısun ol [da] Kalata şâhıdur (14-5)

5. Lover

The defining feature of Classical Turkish literature is the expression of the love narrative between the beloved and her lover, as exemplified by the mesnevis with dual protagonists. The lover is situated in close proximity to the beloved character. In these works, the poets themselves serve as the lovers. In their poems, they delineate their profound affection for the beloved. Avnî's own status as a lover is made clear by the fact that he passes through the beloved's neighbourhood (10-5). In one of his couplets, he states, "It is not for him to love the beautiful, but his heart wants what it wants," which suggests that he is a sultan and acknowledges that he cannot control his heart, despite recognizing that loving the beautiful is not appropriate for a sultan.

Avniyâ dil virmek ol dildâra düşmezdi bana
Bir düşecek yir arayuban gönül ammâ düşer (13-7)

For this reason, the duties between him and his lover change. Sultanate is for the beloved and servitude is for Avnî. At every opportunity he compares the beloved to the sultan and the lover to the slave. In one of his couplets, he says 'I have become a servant to such a sultan that all the sultans of the world are servants and slaves to the beloved (23-1)' and emphasises that the real sultanate is the beloved. Avnî is the sultan of the world but the servant and slave of his beloved.

According to Avnî, the lover is bound by divine love, he is a love beggar, so faithful on the path of love, and he endures the torment of the beloved, never complains about it, and cannot tell anyone about his condition.

Cismümüz râh-ı vefâda gerçi kim hâk eylerüz
Bâd-ı âh ile reh-i yâri yine pâk eylerüz (27-1)

Through love the lovers obtain trouble and misery from this world. They endure love and never consider the possibility of trouble and misery. Once their hearts have been destroyed by love, they do not consider the possibility of making it perfect, because love is a treasure, and treasures are hidden in ruined places.

Avnî expresses divine love in some of his couplets about love. According to Avnî, the lover who hears the cry of love circumambulates around that beloved by saying 'lebbeyk'.

İreli cân kulağına senün 'ışkun nidasından
Urup lebbeyk işigünde tavaf eyler safâsından (64-1)

Since the Ka'ba is the place that is circumambulated with the cry of 'Lebbeyk', the beloved is undoubtedly Allâh.

6. Rival

In Classical Turkish poetry, the third character emerges alongside the lover and the beloved: the rival. When discussing the relationship between the lover and the beloved, the rival is also mentioned. The rival is a negative character who attempts to disrupt the relationship between the two. The rival claims to be in love but lacks-genuine affection, and tries to prevent the lover from approaching the beloved.

Avnî, who has struggled against his enemies since childhood, also addresses the rival in his couplets. He became familiar with the rivalries among statesmen and the tactics of his adversaries even before he fully enjoyed playing with his friends as a child.-He was therefore well aware of the meaning of the term "rival". In this respect, he also mentions the rival in his couplets. Although he primarily uses the word "rival", he also employs terms like "ağyar", "it", "div", "zag (crow)" and "devil" for rival. In Avnî's perspective the rival is ugly, possessing of-a black heart, with a bad voice, malicious intentions and an unclean nature. He is a tormentor of the lover,

waiting at the lover's door like a dog and preventing the lover from coming near. The rival is of a devilish nature, and his role is to engage in deceitful and manipulative behaviour. He is merciless and seeks to provoke the lover into seducing her. He is also a slanderer, and it is therefore necessary to pray to Allah for protection against-his slander.

Because of these negative characteristics, Avnî also establishes a relationship between the rival and the infidel and the devil:

Görse ağyâr söger yüzüne âşık olana
Görün ol kâfiri kim dîn ile îmâna geçer (10-2)

Avniyâ mekr-i rakîb-i dîvi def itsün diyü
Peyk-i âhun boynına takdum hamâyil şâh şâh (7-5)

In one of his couplets, Avnî says "If the rivals see those who are in love with your face, they will curse them. Look at that unbeliever who pretends to be faithful and believer (10-2)" and describes the rival as an infidel who pretends to be believer.

Avnî expresses that there is no similarity between the rival and himself by saying 'There can be no similarity between ourselves and our rivals, as the thought and grief of being separated from our sweet-lipped beloved is like halva to us and like poison to the rivals (11-4)'. It is not even right to mention the name of a rival.

Beyti bozarsun rakîbi anma şî'ründe sakın
'Avnî dilber vasfıdur çün şî'r ü inşâdan murâd (8-5)

The mention of the name of the rival, that is, the individual who harbours all kinds of ugliness and negativity, spoils the poem. The purpose of poetry and literary prose is to describe the beautiful.

Furthermore, Avnî demonstrated his poetic sensibility with this couplet. He posited that poetry is the domain where beauty, its manifestations, and love are articulated. It would be inappropriate to mention those who are ugly and ill-tempered, such as rivals, in such a context.

As a consequence of his combative personality, Avnî declares that "it is necessary to fight with the rival for the beloved, otherwise the beloved will be gone."

Yâr için ağyâr ile merdâne ceng itsem gerek
İt gibi murdâr rakîb ölmezse yâr elden gider (22-5)

7. Nature

Although not particularly wealthy, the Avnî Dîvânı also contains material on the cosmic world, time and space, as well as the four elements, animals and plants. Compared to other divans, the frequency of these elements is relatively low, but when considered in the context of the volume of the divan, it can be said that they are used with a significant presence.

In his poetic compositions, Avnî incorporates a diverse array of floral imagery, including roses, rosebuds, tulips, hyacinths, narcissus, jasmine, and wild roses. Notably, he has a special affection for the rose, which he considers to be his most cherished flower. In the following couplet, Avnî successfully depicts the nightingale hopping from branch to branch: "it jumps from branch to branch in the rose garden in search of a rose with beauty akin to that of the beloved's face".

Bâğ-ı âlemde yüzün manend bir gül isteyüp
Cüst ü cû idüp gezer gülzârı bülbül şâh şâh (7-3)

Avnî includes cypress, pine nut and boxwood trees in his couplets. However, the plane tree, one of the most important trees of the Ottoman period, is conspicuously not mentioned in Avnî's Divan. The most frequently referenced tree in the Divan is the cypress. The tree is employed as a simile in the couplets due to its tall, slender form, its graceful swaying in the wind, and its growth near water. In particular, the height of the beloved is compared to that of the cypress. In some instances, Avnî employs the term "cypress" in a manner similar to other divan poets, rather than the word "beloved". In the following couplet, the poet states that Narcissus became ill (from jealousy) and began to tremble (42-4) ever since he saw the beloved's beautiful eyes in the vineyard. In this couplet, Avnî directly uses the word "cypress" instead of the "beloved".

It can be argued that the cosmic world plays a prominent role in Avnî's poems. The sun (afitâb, gün, mihr, şems), the moon (hilâl, kamer, mâh meh), stars (encüm, kevkeb, Sitâre, süha, Süreyya), and the universe (felek, âlem, arz, cihan, eflâk, semâ, günbed-i hadrâ...) are common motives in his poems. Additionally, words such as çerağ, nûr, rûşen, and zulmet were

frequently employed in his couplets. In these couplets, he particularly employed the word mâh to refer to the beloved in a metaphorical sense. In the following couplet, the abundance of cosmic elements is striking:

Bir zerre mihr görmedüm ol mâhdan velî
Eşküm sitâre eyledüm âhum Kehkeşân (60-5)

8. Goods

Goods used in daily life are frequently mentioned in Avnî's Dîvânî. Clothes, tools of war, musical instruments, eating and drinking utensils, items related to books, ornaments, items used in state affairs, etc. are included in the couplets:

eating and drinking utensils (kadeh, câm sifal, hum, şişe, peymâne, şem'...)

ornaments (âyine, dür, gevher, hamâyil, la'l, nakş...)

tools of war (hançer, alem, livâ, tiğ, tîr, peykân, nîze, sinân, kemân, kemend...)

clothes (câme, etek, dâmen, dîbâ, hurka, yaka, hurka, hülle, külâh, libâs, pirehen, tâc, zünnar, kisvet...)

In the following couplet, Avnî presents the rose as the beloved, her dress as rose-coloured, and her buttons as rosebuds. In these lines, Avnî has crafted a successful couplet in accordance with the imagination of classical Turkish literature.

Şâhid-i gül bâğda çün geydi gülgûn pîrehen
Tügmeler takındı ana zînet için goncadan (59-1)

items related to books (evrâk, kalem, kitâb, mektûb, surh, levh...)

musical instruments (çeng, kânûn, nây, saz, inci, zîr ü bâm...)

In the following couplet, Avnî expresses the effect of the sound of ney on human beings:

Sîne çâk ü gözi nemnâk ider nâle vü zâr
Kılsa te'sîr 'aceb olmaya nâyun nefesi (72-3)

9. Books Mentioned

As reported by various sources, Avnî was particularly interested in books. He was known to follow scholars, poets and artists from all over the world, and to extend invitations to them to come to Istanbul. It can reasonably be asserted that he devoted his life to following the works of these individuals and attempting to gather them in Istanbul.

Avni demonstrated a comprehensive understanding of the techniques, language, and themes of classical Turkish literature. His poetry reflects a deep admiration for the prophet. He is well acquainted with the struggle for monotheism of the prophets Joseph, Moses, Suleiman, Jesus Christ and the parables related to them. Avnî's knowledge extends to historical figures like as Nemrud, Kârûn, Cem/Cemşîd, İskender, Mâni, Zal, Hamza, Mahmûd Şah, who have been either celebrated or condemned in history. He is familiar with stories iconic of classical Turkish literature, including Yûsuf and Züleyha, Leylâ and Mecnûn, Ferhat and Şirin, Gül-ü Bülbül, Şâh u Gedâ, and Şem u Pervâne. He is familiar with well-known works such as *Gülîstan*, *Kânûn*, *Muhtasar*, *Mutavvel*, *Teressül*, which were part of the curriculum in Ottoman madrasas and European educational institutions. Avnî's poems indicate an engagement with diverse literary works covering these themes. In addition to these, he is a person who follows and reads the local and foreign scholars and artists of his time without exception, demonstrating a willingness to make significant personal sacrifices in order to protect them.

Kânûn, one of the works mentioned in Avni's Divan, is the short name of Ibn Sina's *Kânûnu'ş-Şifâ*, a work on medicine. In particular, during the Middle Ages, this work was taught as a textbook in numerous Islamic and European states. Avnî mentions this work in one of his couplets, stating, "There is no remedy for the trouble of love even in Kânûn".¹⁷

Işk derdine şifâ olmaz ise Kânûn'da
Nûş-dârû-yı lebün anı da dermân eyler (16-3)

Gülîstan is an ethical and didactic work by Sheikh Sadî-i Şirazî, which Avnî employs in one of his couplets to refer to both the rose garden and the aforementioned work.

---

¹⁷ For another example see. 25-2.

Hatt ü hâl ile bulur Avnî ruh-i yâr şeref
Bâblarla nitekim buldı Gülistân revnak (36-7)

In one of his couplets, Avni refers to both Muhtasar and Mutavvel. In addition to the lexical meanings of Muhtasar as “short, abbreviated” and Mutavvel as “long, prolonged”, both works of Arabic literature are referenced.

Dehânun beyânı muhtasardur
Mutavveldür saçunda muhtasarlar (15-2)

Taftazânî (d. 1390) wrote two separate commentaries, *Muhtasaru'l-Meânî* and *el-Mutavvel*, to the work entitled *Talhîs al-Miftâh*. These Arabic works, which were taught in madrasas for many years to explain the subject of eloquence, were briefly known as *Muhtasar* and *Mutavvel*.¹⁸

Another work mentioned by Avnî in his *divan* is *Teressül*, which is the shortened form of *Teveessül-i Teressül*, the title of Muhammad bin Muayyed al-Baghdâdî's work. The work is in Persian and concerns the art of writing beautiful prose. In one of his couplets, Avnî states that he memorised *Teressül* line by line/letter by letter in order to send the rosebud as a letter to his beloved:

Gonca-i ser-beste mektûb eyleyüp gül şâhına
Gülşen içire bülbül ezberler Teressül şâh şâh (7-4)

10. Social Life

Fâtiḥ was a figure who maintained a close relationship with the public throughout his formative years and subsequent ascension to the throne. In point of fact, the courtiers and administrators of that period were closely integrated with the public and were, in a sense, considered part of it. Consequently, his poems provide insights into—the customs, traditions, behaviours, and other aspects of everyday life of the people. Thus, his poetry can be seen-as a reflection of the period.

In his poems, Avnî occasionally references specific customs and beliefs of the period directly, while at other times, he subtly alludes to them. The following examples illustrate some of the practices and beliefs that Avnî

¹⁸ Mehmet Sami Benli, “Miftâhu'l-Ulûm”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.30, İstanbul 2005, p. 20-21.

references in his poems: hunting with falcons (24-2), dangling hunted animals on horseback (37-3), burning shirts in honour of reconciliation of resentments in drinking assemblies (71-5), giving alms by turning them over the head (44-2), applying kohl on the eyes (33-1). Archery (27-4), chess (58-3), threshing (40-2), slavery (40-1), adorning the bride (12-1), presenting gifts to honour the visits of important people such as loved ones, sultans, etc. (20-1), the practice of placing colourful, precious silk fabrics beneath the feet of the horses of the sultans when they visit a place (12-2), the custom of placing rose petals in the goblet (45-2), the tradition of hanging a picture of a sword with a prayer written on it on the walls of houses (63-2), the practice of making fake moles (7-2) are included in *Avnî Dîvânî*. Furthermore, there are a number of customs that are worthy of note. For instance, amulets are often hung around the neck (7-6), pearls are believed to be formed from April rain (9-4), and the red ruby stone called *la'l-i Bedahşan* is thought to have acquired its red colour from the light of a star (36-6). The custom of pouring the last sediment in the goblet on the ground and the belief that the deceased lovers will find life again with the poured sediment (37-3), the belief in fairies (40-5), the animal called salamander not burning in fire (47-2), and other such beliefs are also present in the poems. The poems contain a considerable amount of information pertaining to customs and folk beliefs, as well as the thoughts and behaviours related to these beliefs.

In one of his couplets, *Avnî* discusses secret communication methods that would be known only to a statesman. The couplet posits that the rosebud is an official who transmits secret information to the Sultan of Roses. The nightingale is the chosen messenger who will memorise this news and convey it to the sultan. In earlier times, when a written message risked interception, the news was sometimes memorised and delivered verbally. Consequently, even if the messenger was caught, the secret news would remain protected since there would be no evidence on him.¹⁹ *Avnî* employs this custom, which he was well acquainted with as a result of his status as a sultan, and composed the following couplet:

Gonca-i ser-beste mektûb eyleyüp gül şâhına
Gülşen içre bülbül ezberler teressül şâh şâh (7/4)

¹⁹ Muhammed Nur Doğan, *a.g.e.*, p.34.

In another couplet, Avnî deals with the custom of turning something on the head. In the couplet, the poet says, "(O beloved!) If the Sanevber (pine nut) tree has failed to serve and respect your stature, turn it on its head and set it free for the sake of your cypress-like height":

Ger sanevber hizmet-i kaddünde kıldıysa hilâf
Serv kaddünçün çevir başundan âzâd eylegil (44-2)

In Samsun Vezirköprü, a custom exists whereby gifts presented to the bride's dowry are accompanied by the utterance of the phrase "eternal, eternal" by an individual. The gifts are then turned around the head of the person several times in a circle. In certain regions, money intended for charitable purposes is first turned around and then presented with the besmel. From an analysis of these customs, it can be surmised that the phrase "çevir başından [turn it over]" in the couplet is an idiomatic expression that may be interpreted as meaning "to give alms for the health of the person, to do good deeds, to direct the spiritual benefit and good deed (from something) to oneself (one's head, soul, being), and to make (something) a means of good luck and good fortune for oneself."²⁰ In his couplet, Avnî also posits that when something is released from its constraints, it should be released by turning it on the head.

The following example illustrates this custom:

Dâm-ı zülfünde olan mürğ-i dili yâd eyle
Hayra gir anı çevür başuna âzâd eyle²¹

11. Language, Style, Sultanic Expressions

The language Fâtih employed in his poems is very simple and pure. There are no verses, hadiths, Arabic and Persian phrases that complicate the text and make it incomprehensible. Thus, his poetry is pure and clear. The words in his poetry are not chosen at random; they are used appropriately, reflecting a rich vocabulary. The masnavis he read such as *Bostan* and *Gulistan*, divans such as *Shaykhî Dîvânı* and other scholarly works did not make his language complex. Instead, he poetised the knowledge he gained from these works in his own language.

²⁰ Muhammed Nur Doğan, *a.g.e.*, p.148.

²¹ *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Dîvân*, haz. İsmail E Erünsal, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1983, p. 391(ghazal 183 /1).

It is widely acknowledged that the defining feature of classical Turkish literature is its unique approach to poetic language. Unlike other periods of Turkish literature, classical Turkish poetry employs not only the literal meanings of words but also their figurative and symbolic values. This is also the case in Avni's poetry. In his poetry, Avni also employs elements associated with the beloved, such as wine, taverns, *pir-i mugan*, churches, and idols. These elements are utilized not only in their literal meanings but also as figurative and symbolic elements. In his poetry, these metaphors are even treated with characteristics of sufism.

Metaphors such as the cypress for the beloved's height, the daffodil for her eye, the rose for her cheek, the rosebud for her lips, and the tavern for her sect are very frequently used. Additionally, there are lesser-known and rarely employed metaphors, *telmih*, and *tawriya*, such as sacrifice representing alms, sorrow symbolizing old age, and the pain of a beautiful woman signifying cannabis.

These usages are indicative of Avnî's deep knowledge of the Turkish language of his time, as well as the Persian and Arabic words preferred in literary texts. He was able to use synonyms such as "*gönül-kalp-dil*" and "*güneş-şems-afitab*" which have the same meaning. His frequent discourse with religious scholars and statesmen, as well as the books he read, demonstrate that he possessed a profound and diverse reservoir of knowledge. In the following couplet, Avnî employs the term "*kurban*" (sacrifice) in the context of almsgiving, thereby enriching the meaning of the couplet by also alluding to the sacrificial connotations of the word.²²

Ganzeler tîrini doldurmuş kaşı kurbânına
Dil nişân olmak diler benzer susadı kanına (66-1)

The poetic language employed by Avnî is characterised by sincerity and simplicity. The vocabulary he employs gives his poetry a sincerity. As a sultan of the world, he is able to express his inner thoughts through poetry which allows him to convey his emotions in a way that is not constrained by the conventions of language. His poetry represents the language of his heart, a realm where he feels no obligation to communicate a message to anyone else.

---

²² Bak. Muhammed Nur Doğan, *a.g.e.*, s. 218.

Some examples containing Avni's sincere expressions may be found below:

Kurtarmasun Allâh beni bu derd-i hevâdan
Derdün ile dil dağlamayan zevkini bilmez

Dindürmesün Allâh gözümün yaşını zîrâ
Işkun ile kan ağlamayan zevkini bilmez (74)

Zülfünün zencîrine bend eyledün şâhum beni
Kullığından kılmasun âzâd Allâh'um beni (76-1)

Bilmezem bu hilkat-i âlemde mi insâf yok
Olmadum mı yoksa ben hâlâ sezâ-yı merhamet (81)

Bizümle saltanat lâfın idermiş ol Karamânî
Hudâ fırsat virürse ger kara yire karam anı (79)

Vaslum dileyen cevrümi çeksün dir imiş yâr
Bu va'desi gûyâ ki degül cevrine dâhil (47-3)

Fatih's tanzîr of Ahmet Paşa's renowned poem, which initiated a transformative period within Turkish literary history, is crafted in an unadorned, accessible style.

Sevdün ol dilberi söz eslemedün vay gönül
Eyledün kend'özünü âleme rüsvây gönül
Sana cevr eylemede kılmaz o pervây gönül
Cevre sabreyleyemezsen nideyüm hây gönül
Gönül eyvay gönül vay gönül eyvay gönül (48)

Furthermore, Fâtih's poetry reflects his role as the Sultan of the World, a defining feature that distinguishes his style from that of other poets. Even in the absence of knowledge that Fatih's poems were his, it would be reasonable to posit that at least a significant portion of them were written by a sultan due to the stylistic similarities. His sultanic demeanor, understanding, and thoughts have infused his couplets with a sultanic expression. He employs expressions that evoke the notion that only a sultan could have uttered them. In addition to words such as "sultan," "sultan of the world," "shâh," etc., we observe the frequent use of tools and symbols traditionally associated with sultans, including swords, shields, edicts,

tughra, livā (banner), and sultans' customs such as throwing coins (ulûfe), writing edicts, laying carpets and silk on the floor.

The following couplets may be given as examples:

Virselers mülk-i cihânun tâc u tahtı devletin
'Avnî kûyun terkin itmez başına sultân olup (4-7)

Zülfünün vafında tûmâr eylesem eş'ârımı
Kaşlarun vafında olan cümleye tuğrâ düşer (13-3)

Avniyâ kılma gümân kim sana râm ola nigâr
Sen Sitanbul şâhısun ol [da] Kalâtâ şâhıdır (14-5)

Benüm sen şâh-ı meh-rûya kul olmak iledür fahrüm
Gedâ-yı dilber olmak yeg cihânun her safâsından (64-4)

Ol şeh-i hüsn ü cemâle çün kul oldun 'Avniyâ
Sana olmuşdur müsellemler mülk-i 'Osmân var ise (67-6)

His beloved is the sultan. The servant of that sultan is also a sultan:

Bir şâha kulam kim kulı sultân-ı cihândur
Mıhr-i ruhu şems-i feleğe nûr-feşândur (23-1)

Yarım ağız kime bendem dise ol şâh-ı cemâl
Sanasın anı bütün âleme sultân eyler (16-2)

In his poems, in addition to the words such as fight, turmoil, noise, attack, conquest, etc., the words shout, fitna, calamity, slaughter, death are also used more than other poets:

Her kaçan seyr ide bâğa ol gül-i ra'nâ gelür
Na'ra-i bülbülle bâğun başına gavgâ gelür (17-1)

In his poems, Avnî frequently refers to the throne he sits on, the cone and crown he wears on his head, and the army and soldiers he leads. He employs words that refer to himself, such as "sultan", "shah", and "sheh" in both their literal and figurative meanings more frequently than other poets.

Virselers mülk-i cihânun tâc u tahtı devletin
Avnî kûyun terkin etmez başına sultân olup (4-7)

Additionally, Avnî demonstrated considerable strength and competence as a young commander. His courage, bravery, and valour are reflected in his expressions. In the corpus of literary works, this type of poetry is designated as "levendane poetry". The following couplets are among Avnî's levendâne couplets:

Âşnâlar gözlerüm yaşın görüben havf ider
Bî-muhâbâ sâlik olmak kulzüm ü ummâna güç (6-2)

Kesmezem ağyâr çevri ile cânândan ümîd
Kim kesilmez havf-ı şeytân ile îmândan ümîd (9-1)

Sabâ 'ıkd-ı ser-i zülfünü hall itmekte âcizdür
Belî her kişiye âsân degüldür hall-i müşkiller (11-3)

Yâr için ağyâr ile merdâne ceng itsem gerek
İt gibi murdâr rakîb ölmezse yâr elden gider (22-5)

12. Sufism

A literal interpretation of Avnî's poems might suggest that they contain expressions contrary to prevailing beliefs, customs, and traditions, and that they may be unacceptable to the public. Nevertheless, as is evident in the work of many poets-in Classical Turkish literature, when the figurative meanings of words are taken into account, more accurate results are obtained. This is also true for Avnî, who employs a considerable number of figurative expressions. A substantial proportion of the metaphors employed are drawn from the domain of Sufism. It is important to note that Avnî is not a Sufi poet. However, he does include Sufi terms in his poetry and uses some of the words in his poetry as symbols of Sufi words. For instance, in his poetry, he frequently employs the terms property/treasure-intelligence, mey/wine-love, mahhûb-Allâh's beauty, meyhane-tekke, meghanaji-tekke sheikh, sâkî-sheikh, meyhane regular-murid/salik, lover's eyebrow-mihrab, Ka'be-the station of vuslat, ayş-the pleasure of being with God, and so forth. In the following couplet, Avnî employs the tavern as a lodge, the old tavern keeper as a sheikh, and those who reach them as dervishes/saliks.²³ The couplet also underscores the notion that the station of the tariqa is difficult to attain and that it can only be reached with the assistance of Allah.

²³ For other examples see. couplets 3-7, 26-5, 28-3; ghazals 34 and 35.

Makâm-ı me'men-i meyhâne pîr-i deyr-i şefik
Kime ki ola müyesser nasîbidür tevfik (35-1)

Conclusion

This analysis of Fâtiḥ's Divan reveals the following information regarding his poems, poetry, and Divan:

- Fâtiḥ exhibited the qualities of a sultan in his poetry. Indeed, the veracity of this assertion is demonstrated by the pseudonym he selected. By adopting the name *Avnî* (meaning one who helps, comes to the rescue, or backs up), he embodies the actions typically associated with a sultan.
- It is evident from his poems that he is well-versed in classical Turkish literature, encompassing a comprehensive understanding of literary devices such as simile, metaphor, etc. He is not inferior to other divan poets in this regard.
- While he shares similarities with other poets, Fâtiḥ distinguishes himself by making beauty his Sultan rather than merely serving it.–He emphasises that true sultanate is the sultanate of beauty and love. The sultanate of the world has no value in comparison to those beauties. According to him, the sultan of the world is only a servant in comparison to the sultan of love.
- He reflected social life, various beliefs and customs of the public in his poems.
- Although his poems are mostly amorous, he also has his own unique expressions. His poems that reveal his valor, courage, and bravery are quite numerous.
- Given that the majority of his poems are ghazals, with the exception of a few poems in which he employs different verse forms, it can be argued that he was a ghazal poet.
- In expressing his love and ideas, he draws upon social life, elements and events of nature, the cosmic world, and other aspects that resonate with the human experience.

- According to his ghazals found in existing collections, the available copy of his divan (Millet Library, Ali Emiri Manzum, nr.305) does not reflect the entirety of his poetry, suggesting that he likely possessed a more extensive complete divan.
- Future studies should concentrate on identifying the complete copy of his Divan. In this context, it would be beneficial to conduct review studies in both Turkey and abroad.

Fâtih was not only a formidable ruler, a brilliant political strategist, and a successful military commander; he was also an accomplished poet. He stands out as one of the few individuals who possess such a remarkable combination of exceptional qualities.

REFERENCES

- Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1351(1932).
- ARAT, Reşit Rahmeti, "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, C.VI, İstanbul 1936-1939, s.285-322.
- Âşık Çelebi, *Meşâirü-Şuarâ (İnceleme-Metin)*, hzl. Filiz Kılıç, C.I, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Publishing, İstanbul 2010.
- AYMUTLU, Ahmed, *Fâtih ve Şiirleri*, İstanbul 1959.
- BALTACIOĞLU, Şahmeran, *Fâtih (Avnî) Divanı ve Tahlili*, İstanbul University. Institute of Social Sciences, Department of Old Turkish Literature Unpublished Doctoral Thesis, İstanbul 2004.
- BANARLI, Nihat Sami, "Aşk İnsanı Fâtih, Fatih'in Zafer Sırları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, C.V, sayı 12, İstanbul 1959.
- BENLİ, Mehmet Sami, "Miftâhu'l-Ulûm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.30, İstanbul 2005, s. 20-21.
- BİLMEN, S. Sıdkı, *Fâtih Sultan Mehmed (Avnî) Divanı*, Ahmet Halit Publishing, İstanbul 1944.
- CAFEROĞLU, Ahmet, "Fatih'in Dili", *TDED*, C.VI, İstanbul 1956, s. 83-90.
- DOĞAN, Muhammed Nur, *Fatih Divanı ve Şerhi*, Eminönü Belediyesi Publishing, İstanbul 2004.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet, "Eski İstanbul Şairleri", *İstanbul Dergisi*, S. VII. İstanbul t.y.. S. VII, s.4 ve S.VIII. s.2-3.
- İPEKTEN, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Publishing İstanbul 1996.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî (Gizli Hazine)*, Sad. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1986.
- JACOB, Georg, *Der Divan Sultan Mehmed des Zweiten des Eroberers von Constantiopol*, Berlin 1904.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Fatih, Şair Avnî", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C, VI, İstanbul 1955, s.1-38.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Fatih Şair Avnî", *TDED*, C. VI, İstanbul 1956, s. 1-38.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Fatih'in Devrinde Edebi Hayat", *Yeni Mecmua*, Mayıs 1918.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Me'âli, haz. Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Publishing, Ankara 1993.

- Latîfî Tezkiresi*, haz. Mustafa İsen, Kültür Bakanlığı Publishing, Ankara 1990.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâîku'ş-Şakâik, Şakâik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri*, Neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Çağrı Publishing, C.I, (V cilt) İstanbul1989.
- PALA, İskender, *Şair Fatih: Avnî (Fatih Sultan Mehmed)*, Şule Publishing, İstanbul 1999.
- SARAÇ, Yekta, "Muamma (Türk edebiyatı)", *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 322-323.
- Sehî Bey, *Heşt Bihîşt*, Nşr. Günay Kut, Harvard 1978.
- Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Dîvân*, haz. İsmail E Erünsal, İstanbul University Publishing, İstanbul 1983.
- TEKİN, Gönül, "Fatih Devri Türk Edebiyatı", İstanbul Armağanı, İstanbul 1995, s.161-235.
- TERZİOĞLU, Arslan, "İbn Sina (Tıb)", *DİA*, C.20, İstanbul 1999, s.331-336.
- ÜNSEL, Kemal E., "Câmî'nin Fatih Sultan Mehmet II'ye Gönderdiği Üç Kitap", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. II, Ankara 1943, sayı 1, s. 113-114.
- ÜNSEL (KÜRKÇÜOĞLU), K. Edip, *Fâtih'in Şiirleri*, Ankara 1946.

SELECTED POEMS FROM AVNÎ'S DIVAN

15th ghazal

Eğer meyl itmese nâza güzeller
 Gönül aldurmaz idi ehl-i diller
 Dehânunun beyânı muhtasardur
 Mutavveldür saçunda muhtasarlar
 Harâmî gamzen ü tarrâr zülfün
 Gönül şehrinde bilmem ne ararlar
 Senün vaslun metâi cân değermiş
 İşidürüz görenler şöyle dirler
 Dile zülfünde gamzenden irişür
 Gice içinde korhulu haberler
 Kalur ayakda zülfüne uyanlar
 Saçun sevda iden başdan çıkarlar
 Gül-i dünyâda yokdur bûy-i rahat
 Hemân 'Avnî irişür derd-i serler

***

18th ghazal

Bir şâha kul oldum ki cihân ana gedâdur
 Bir mâha dutuldum ki yüzi şems-i duhâdur
 Sevdigüm ise seni günâhum behey âfet
 Öldürme beni cevri ile kim 'ışk belâdur
 Baş üzre yir itsem yiridür şu'le-i âha
 Hicrân şebi yâr ışığıne râh-nümâdur
 'İde yüzün Kadre saçun olalı teşbîh
 Kadr ile bana 'id hemîn subh u mesâdur
 Âhum feleğe irdi yaşum dutdı cihânı
 Hâlûme benüm şâhid olan arz u semâdur

Avnî dile zulm eyledüm ol dilberi sevdüm
Cevr ile cefâ bana cezâ olsa sezâdur

Bir dilbere düşürdi beni gerdiş-i eflâk
Kim mâh ü güneş yüzi ziyâsında Sühâdur

***

23rd ghazal

Bir şâha kulam kim kulu sultân-ı cihândur
Mîhr-i ruhu şems-i feleğe nûr-feşândur

Katlüme ya müjgânı ya tîri sebep olmuş
Çün öldüriser tîr hemân tığ hemândur

Zülfün şeb-i Kadr oldu kaşun 'îd hilâlî
Vaslun dem-i 'îd oldu fırâkun ramazândur

Ol Yûsuf-i hüsn urdu dile nîze-i hecri
Cânımı alan nîze degül belki sinândur

'Avnî gözi Mahmûd şehün bakduğı bu kim
Mülkin dahîlar zabt ider ana nigerândur

***

52nd ghazal

Gönül gamını niçe safha-i beyâna yazam
Kalemnden od çıkuban korkaram ki yanayazam

Yüzünle zülfünü gıceyle güne nisbet idüp
Kaşunla kirpigünü tîr ile kemâna yazam

Gözün ki kasd ide kan dökmeğe hüsâm okuyam
Müjen ki sîneleri çak ide sinâna yazam

Sirişk seylini deryâlara idem teslîm
Güneş yüzün gamını levh-i âsmâna yazam

Cefânı dûzaha teşbîh eylemiş 'Avnî
Boyunla ruhlerini Sidr[e] vü cinâna yazam

***

53rd ghazal

Yine mestâne gelün azm-i harâbât idelüm
 Hizmet-i pîr-i mugân ile mübâhât idelüm
 Hum-ı meyden götüri âlemi seyrân idelüm
 Tûr-ı 'ışka çikalum yine münâcât idelüm
 Zâhid-i huşk kabûl eyleyüben özüümüzi
 El virürse bir ayağ ile mükâfât idelüm
 Ta'n idüp hâlete bize eger inkâr ide
 Bâde vü beng şühûdı-y-ile isbât idelüm
 Hüsn-i yâr âyine-i dilde görünmezse eger
 'Avniyâ [bâ]de-i nâbı ana mir'ât idelüm

***

61st ghazal

Bağlamaz firdevse gönlini Kalâtâyı gören
 Servi anmaz anda ol serv-i dil-ârâyı gören
 Bir Firengî şîvelü 'Îsâyî gördüm anda kim
 Lebleri dirisidür dir idi 'Îsâyı gören
 'Akl ü fehmin dîn ü îmânun nice zabt eylesün
 Kâfir olur hey müselmânlar o tersâyı gören
 Kevseri anmaz ol içdüğü mey-i nâbı içen
 Mescide varmaz o varduğı kilîsâyı gören
 Bir Firengî kâfir olduğun bilürdi Avniyâ
 Belün ü boynunda zünnâr ü çelîpâyı gören

***

64th ghazal

İreli cân kulağına senün 'ışkun nidâsından
 Urup *lebbeyk* işigünde tavaf eyler safâsından

Seherde bülbüle sordum niçün feryâd idersün sen
Niyâz eylerem Allah'a rakîbün iftirâsından

Mahallen halkı incidür beni bilmezliğe urup
Ne müşkildür cefâ irmek kişiye âşnâsından

Benüm sen şâh-ı meh-rûya kul olmak iledür fahrüm
Gedâ-yı dilber olmak yeğ cihânun her safâsından

Perîşân zülfünü gören meğer kim miske benzetmiş
Yüzi kara olup kaçdı Hatâya ol hatâsından

N'ola oldu ise Avnî cihân sultânları hânı
Ki düşdi üstine sâye senün destün hümâsından

***

68th ghazal

Tan mıdur itse gönül nâle vü efgân bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettân bu gice

Tâ seher kalsa gönül zulmet içinde ne aceb
Yanmadı karşıma ol şeb-i şebistân bu gice

Ne aceb ağlar ise bülbül-i cân çünki gelüp
Gülüp eğlenmedi ol yüzi gülistân bu gice

Sâkiyâ def'-i melâl itmeğe peymâne getir
Çün sıdı dilberümüz ahd ile peymân bu gice

Gelüp ol serv-i revân olmadı yanumca revân
Gözlerüm itdi revân yaşlar ile kan bu gice

Vuslatı şem'ini çün yakmadı ol yâr gelüp
Fürkati nârına 'Avnî yürü sen yan bu gice

Bu kelâm ile Nizâmî işidürse sözünü
İlteler sana hased Sa'dî vü Selmân bu gice

***